

वीर सेवा मन्दिर
दिल्ली

★

क्रम संख्या

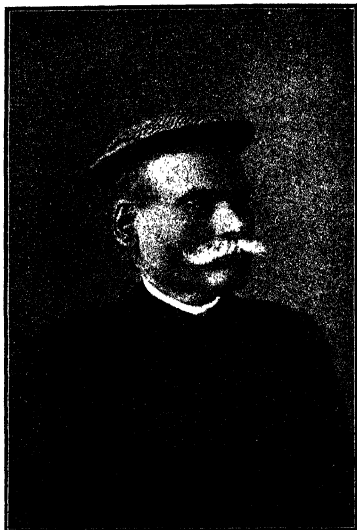
काल नं०

वर्ष

४२४५

२५९ दिनांक

स्वर्गवामी साधुचरित श्रीमान् डालचन्दजी सिंघी

बाबू श्री बहादुर सिंहजी सिंघीके पुण्यश्लोक पिता

जन्म - वि. सं १९२५, मार्ग वदि २, ३३७ स्वर्गवास - वि. सं १९८८, पौष सुदि ६

दानशील-साहित्यरसिक-संस्कृतिप्रिय
स्व० बाबू श्री बहादुर सिंहजी सिंघी

अजीमगंज-कलकत्ता

जन्म ता. २८-६-१८८५]

[मृत्यु ता. ७-७-१९४४

सिं घी जै न ग्र न्थ मा ला

*****[ग्रन्थांक ४१]*****

भिन्नभिन्न - विद्वत्कर्तृक

परमार्हतबिरुदालङ्कृत - गूर्जरचौलुक्यचक्रवर्ति - नृपति

कुमारपाल चरित्रसंग्रह

SINGHI JAIN SERIES

*****[NUMBER 41]*****

KUMARAPALA CHARITRASAMGRAHA

(A COLLECTION OF WORKS OF VARIOUS AUTHORS RELATING
TO LIFE OF KING KUMARAPALA OF GUJARAT)

SINGHI JAIN SERIES

A COLLECTION OF CRITICAL EDITIONS OF IMPORTANT JAIN CANONICAL,
PHILOSOPHICAL, HISTORICAL, LITERARY, NARRATIVE AND OTHER WORKS
IN PRAKRIT, SANSKRIT, APABHRAMSA AND OLD RAJASTHANI-
GUJARATI LANGUAGES, AND OF NEW STUDIES BY COMPETENT
RESEARCH SCHOLARS

•

ESTABLISHED

IN THE SACRED MEMORY OF THE SAINT LIKE LATE SETH

ŚRĪ DĀLCHANDJĪ SINGHĪ

OF CALCUTTA

BY

HIS LATE DEVOTED SON

DANASILA-SAHITYARASIKA-SANSKRITIPRIYA

SRI BAHADUR SINGH SINGHI

•

DIRECTOR AND GENERAL EDITOR

ACHARYA JINA VIJAYA MUNI

•

PUBLISHED

UNDER THE EXCLUSIVE PATRONAGE OF

SRI RAJENDRA SINGH SINGHI

AND

SRI NARENDRA SINGH SINGHI

BY THE DIRECTOR OF

SINGHI JAIN SHASTRA SHIKSHAPITH

BHARATIYA VIDYA BHAVAN

BOMBAY

KUMĀRAPĀLA CHARITRASAMGRAHA

(A COLLECTION OF WORKS OF VARIOUS AUTHORS RELATING
TO LIFE OF KING KUMARAPALA OF GUJARAT)

COLLECTED AND EDITED FROM VARIOUS OLD MANUSCRIPTS

BY

ACHARYA, JINA VIJAYA MUNI

(Honorary Member of the German Oriental Society, Germany; Bhāṇḍārkar
Oriental Research Institute, Poona; Vishveshvaranand Vaidic Research
Institute, Hoshiarpur, and Gujarat Sahitya Sabhā, Ahmedabad.)
Honorary Director, Rajasthan Oriental Research Institute, Jaipur.
General Editor, Rajasthan Puratan Granthamala; etc.

PUBLISHED BY THE ADHIṢṬHĀTĀ

Singhi Jain Shastra Shikshapith

BHARATIYA VIDYA BHAVAN

BOMBAY

V. E. 2012]

(First Edition)

[1956 A. D.

Vol. 41]

* * *

[Price Rs. 10-0-0

क ल क ज्ञा नि वा सी
साधुचरित-श्रेष्ठिवर्य श्रीमद् डालचन्दजी सिंघी पुण्यस्मृतिनिमित्त
प्रतिष्ठापित एवं प्रकाशित

सिंघी जैन ग्रन्थ माला

[जैन आगमिक, दार्शनिक, साहित्यिक, ऐतिहासिक, वैज्ञानिक, कथात्मक - इत्यादि विविधविषयगुम्फित
प्राकृत, संस्कृत, अपभ्रंश, प्राचीनगूर्जर-राजस्थानी आदि नानाभाषानिबद्ध सार्वजनीन पुरातन
वाक्य तथा नूतन संशोधनात्मक साहित्य प्रकाशिनी सर्वश्रेष्ठ जैन ग्रन्थावलि]

प्रतिष्ठाता

श्रीमद्-डालचन्दजी-सिंघीसत्पुत्र

स्व० दानशील-साहित्यरसिक-संस्कृतिप्रिय

श्रीमद् बहादुर सिंहजी सिंघी

प्रधान सम्पादक तथा संचालक

आचार्य, जिनविजय मुनि

अधिष्ठाता-सिंघी जैन शास्त्र शिक्षापीठ

*

संरक्षक

श्री राजेन्द्र सिंह सिंघी तथा श्री नरेन्द्र सिंह सिंघी

प्रकाशनकर्ता - अधिष्ठाता

सिंघी जैन शास्त्र शिक्षा पीठ

भारतीय विद्या भवन, बम्बई

प्रकाशक - जयन्तकृष्ण, ह. दवे, ऑनररी डॉयरेक्टर भारतीय विद्या भवन, चौपाटी रोड, बम्बई, नं. ७
मुद्रक - लक्ष्मीबाई नारायण चौधरी, निर्णयसागर प्रेस, २६-२८ कोलभाट स्ट्रीट, बम्बई, नं. २

भिन्नभिन्न - विद्वत्कर्तृक
परमार्हतबिरुदालङ्कृत - गूर्जरचौलुक्यचक्रवर्ति - नृपति

कुमारपाल चरित्रसंग्रह

सङ्ग्रहक एवं संपादक
आचार्य, जिनविजय मुनि

ऑनररी मेंबर

जर्मन ओरिएण्टल सोसाईटी, जर्मनी; भाण्डारकर ओरिएण्टल रिसर्च इन्स्टीट्यूट पुना, (दक्षिण);
गुजरात साहित्यसभा, अहमदाबाद (गुजरात); विश्वेश्वरानन्द वैदिक
शोध प्रतिष्ठान, होंसियारपुर, (पञ्जाब)

ऑनररी डायरेक्टर

राजस्थान ओरिएण्टल रिसर्च इन्स्टीट्यूट, जयपुर (राजस्थान)

निवृत्त सम्मान्य नियामक

भारतीय विद्या भवन, बम्बई

प्रकाशनकर्ता - अधिष्ठाता

सिंघी जैन शास्त्र शिक्षा पीठ

भारतीय विद्या भवन, बम्बई

विक्रमाब्द २०१२]

प्रथमावृत्ति

[क्रिस्ताब्द १९५६

ग्रन्थांक ४१]

सर्वाधिकार सुरक्षित

[मूल्य रु. १०-०-०

॥ सिंघीजैनग्रन्थमालासंस्थापकप्रशस्तिः ॥

अस्मि ब्रह्माभिधे देहो सुप्रसिद्धा मनोरमा । मुर्शिदाबाद् हयाख्या पुरी वैभवशालिनी ॥	१
बहवो निवसन्त्यत्र जेना ऊकेशवंशजाः । धनाढ्या नृपसम्मान्या धर्मकर्मपरायणाः ॥	२
श्रीहालचन्द्र ह्यास्तीत् नेव्येको बहुभायवान् । साधुवत् सचरितो यः सिंघीकुलप्रभाकरः ॥	३
बाह्य एव गतो यश्च कर्तुं व्यापारवित्तम् । कलिकातामहापुर्यां धर्ममार्थमिच्छयः ॥	४
कुशाग्रीयया सद्बुद्ध्या सहृदया च सखिष्ठया । उपाज्य विपुलां लक्ष्मीं कोट्यधिपोऽजनिष्ट सः ॥	५
तस्य मञ्जुकमारीति सञ्चारीकुलमण्डना । जाता पतिवता पत्नी शीलसौभाग्यभूषणा ॥	६
श्रीबहादुरसिंहाख्यो गुणवैस्तनयस्तयोः । सञ्जातः सुकृती दान्ती धर्मप्रियश्च चीनिधिः ॥	७
प्राप्ता पुण्यवता तेन पत्नी तिलकसुन्दरी । यस्याः सौभाग्यचन्द्रेण भासितं तत्कुलाम्बरम् ॥	८
श्रीमान् रानेन्द्रसिंहोऽस्य ज्येष्ठपुत्रः सुशिक्षितः । यः सर्वकार्यदक्षत्वात् दक्षिणबाहुवन् पितुः ॥	९
नरेन्द्रसिंह ह्याख्यलेजस्वी मध्यमः सुतः । सूनूर्वरिन्द्रसिंहश्च कनिष्ठः सौम्यदर्शनः ॥	१०
सन्ति त्रयोऽपि सपुत्रा भासभक्तिपरायणाः । विनीताः सरला भव्याः पितुर्मार्गानुगामिनः ॥	११
अन्येऽपि बहवस्तस्याभवन् स्वज्ञादिबान्धवाः । धनैर्जनैः समृद्धः सन् स राजेव व्यराजत ॥	१२

अन्यच्च —

सरस्वत्यां सदासक्तो भूत्वा लक्ष्मीप्रियोऽप्ययम् । तन्नाप्यासीत् सदाचारी तच्चित्रं विपुषां खलु ॥	१३
नाहंकारो न दुर्भावो न विलासो न दुर्व्ययः । दृष्टः कदापि यद्गोहे सतां तद् विस्मयास्पदम् ॥	१४
अको गुरुजनानां स विनीतः सज्जनान् प्रति । बन्धुजनेऽनुरक्तोऽभूत् प्रीतः पोष्यगणेऽपि ॥	१५
देश-कालस्थितिरादौऽसौ विद्या-विज्ञानपूजकः । इतिहासादि-साहित्य-संस्कृति-सम्बलाधिक्यः ॥	१६
समुच्चलै समाजस्य धर्मस्योत्कर्षहेतवे । प्रचाराय च शिक्षया दत्तं तेन धनं धनम् ॥	१७
गत्वा सभा-समित्यादी भूत्वाऽप्यक्षपदान्वितः । दात्रा दानं यथायोग्यं प्रोत्साहिताश्च कर्मठाः ॥	१८
एवं धनेन देहेन ज्ञानेन शुभमिष्टया । अकरोत् स यथाशक्ति सत्कर्मणि सदाधामः ॥	१९
अथान्यदा प्रसङ्गेन स्वपितुः स्मृतिहेतवे । कर्तुं किञ्चिद् विशिष्टं स कार्यं मनस्यन्वितयत् ॥	२०
पुत्र्यः पिता सदैवासीत् सम्यग्-ज्ञानरुचिः स्वयम् । तस्मात् तज्ज्ञानवृक्षार्थं यत्नीयं मयाऽप्यमम् ॥	२१
विचार्यैवं स्वयं चित्ते पुनः प्राप्य सुसम्मतम् । श्रद्धयाणां स्वमित्राणां विदुषां चापि तादृशम् ॥	२२
जैनज्ञानप्रचारार्थं स्थाने शान्तिं नि क त ने । सिंघीपदाङ्कितं जैनज्ञानपीठं मनीषितम् ॥	२३
श्रीजिनविजयः प्राज्ञो मुनिनाम्ना च विश्रुतः । स्वीकर्तुं प्रार्थितस्तेन तस्याधिष्ठायकं पदम् ॥	२४
तस्य सौजन्य-सौहार्द-स्थैर्यौदार्यादिसद्गुणैः । वशीभूय मुदा येन स्वीकृतं तत्पदं वरम् ॥	२५
कवीन्द्रेण रवीन्द्रेण स्वीयपावनपाणिना । रस-नीगाङ्क-चन्द्राब्दे तत्प्रतिष्ठा व्यधीयत ॥	२६
प्राप्त्यं मुनिना चापि कार्यं तदुपयोगिकम् । पाठनं ज्ञानलिप्सूनां ग्रन्थानां प्रथनं तथा ॥	२७
तस्यैव मेरणां प्राप्य श्रीसिंघीकुलकेतुना । स्वपितृश्रेयसे चैषा प्रारब्धा ग्रन्थमालिका ॥	२८
उदात्तचेतसा तेन धर्मशीलेन दामिना । व्ययितं पुष्कलं द्रव्यं तत्तत्कार्यैरुसिद्धये ॥	२९
छात्राणां वृत्तिदानेन नैकषां विदुषां तथा । ज्ञानाभ्यासाय निष्कामसाहाय्यं स प्रदत्तवान् ॥	३०
जलवाय्वादिकानां तु प्रातिक्षुष्यादसौ मुनिः । कार्यं त्रिवार्षिकं तत्र समाप्यान्वयावासितः ॥	३१
तन्नापि सततं सर्वं साहाय्यं तेन यच्छता । ग्रन्थमालाप्रकाशाय महोत्साहः प्रदर्शितः ॥	३२
नन्द-निधेयै-चन्द्राब्दे कृता पुनः सुयोजना । ग्रन्थावल्याः स्थिरत्वाय विस्ताराय च नूतना ॥	३३
ततो मुनेः परामर्शात् सिंघीवंशनभस्वता । भाविष्या भवना येयं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥	३४
भासीतस्य मनोबान्धाऽपूर्वग्रन्थप्रकाशने । तदर्थं व्ययितं तेन लक्षावधि हि रूप्यकम् ॥	३५
दुर्विलासाद् विधेर्हन्तुं दौर्भाग्याच्चासन्नभूताम् । स्वल्पेनैवाद्य कालेन स्वर्गं स सुकृती ययौ ॥	३६
हर्न्दु-खै-शून्यै-नेत्राब्दे मासे आषाढसप्तके । कलिकाताख्यपुर्यां स प्राप्तवान् परमां गतिम् ॥	३७
पितृमकेश तदपुत्रः प्रेयसे पितुरात्मनः । तथैव प्रपितुः स्मृत्यै प्रकाश्यतेऽधुना तथा ॥	३८
हयं ग्रन्थावलिः श्रेष्ठा मेष्ठा प्रशङ्कतां प्रया । भूयाद् भूत्यै सतां सिंघीकुलकीर्तिप्रकाशिका ॥	३९
विद्वज्जनकृताङ्गादा सच्चिदानन्ददा सदा । चिरं नन्दस्मृत्यै लोके श्रीसैषी ग्रन्थपद्धतिः ॥	४०

॥ सिंधीजैनग्रन्थमालासम्पादकप्रशस्तिः ॥

स्वस्ति श्रीमेदपाडाख्यो देशो भारतविश्रुतः । रूपाहेलीति सबाझी पुरिका तत्र सुस्थिता ॥ १
सदाचार-विचाराभ्यां प्राचीननृपतेः समः । श्रीमच्छतुरसिंहोऽत्र राठोडाऽन्यभूमिषः ॥ २
तत्र श्रीवृद्धिसिंहोऽभूद् राजपुत्रः प्रसिद्धिभाक् । क्षात्रधर्मधनो यश्च परमारकुलाग्रणीः ॥ ३
मुञ्ज-भोजमुखा भूषा जाता यस्मिन् महाकुले । किं वर्ण्यते कुलीनत्वं तत्कुलजातजन्मनः ॥ ४
पत्नी राजकुमारीति तस्याभूद् गुणसंहिता । चातुर्य-रूप-लावण्य-सुवाक् सौजन्यभूषिता ॥ ५
क्षत्रियार्णां प्रभापूर्णं दौर्घ्योद्दीप्तमुत्पाकृतिम् । यो दृष्ट्वैव जनो मेने राजज्यकुलजा विषयम् ॥ ६
पुत्रः किंनरसिंहाख्यो जातस्तयोरतिप्रियः । रणमल्ल इति चान्वद् यश्चाम जननीकृतम् ॥ ७
श्रीदेवीहंसनामाऽत्र राजपूज्यो यतीश्वरः । ज्योतिर्भेषज्यविद्यानां पारगासी जनप्रियः ॥ ८
तेनाद्याप्रतिमप्रेम्णा स तत्सुनुः स्वस्तशिषी । रक्षितः शिक्षितः सम्यक्, कृतो जैनमतानुगः ॥ ९
दीर्घायुः तच्छिष्योर्दोष्ये गुरु-तानौ दिवंगतौ । विमूढः स्वगृहात् सोऽथ यदृच्छया विनिर्गतः ॥ १०

तथा च -

भ्रान्त्वा नैकेषु देशेषु संसेव्य च बहून् नरान् । दीक्षितो मुण्डितो भूय जातो जैनमुनिस्ततः ॥ १२
ज्ञातान्भनेकबाष्पाणि नानाधर्ममणानि च । मध्यस्थवृत्तिना तेन तत्प्रातःपण्येषिणा ॥ १३
अधीता विविधा भाषा भारतीयो युरोपजाः । अनेका लिपयोऽप्येवं प्रक-नूतनकालिकाः ॥ १४
येन प्रकाशिता नैकः ग्रन्था विद्वत्प्रशंसिताः । लिखिता बहवो लेखा देतिद्वयतृगुमुक्ताः ॥ १५
बहुभिः सुविद्वद्भिस्तन्मण्डलैश्च स संस्कृतः । जिनविजयनाम्नाऽर्थं विख्यातः सर्वत्राभवद् ॥ १६
तस्य तां विश्रुतिं ज्ञात्वा श्रीमद्गान्धीमहात्मना । आहूतः सादरं पुण्यपत्तनात् स्वयमन्यदा ॥ १७
पुरे चाहम्मदाबादे राष्ट्रीयः शिक्षणालयः । विद्यापीठ इति ख्यात्या प्रतिष्ठितो यदाऽभवत् ॥ १८
वर्षाणामष्टकं यावत् सम्भूय तत् पदं ततः । गत्वा जर्मनराष्ट्रे स तत्संस्कृतमधीनवान् ॥ १९
तत आगत्य सैलमो राष्ट्रकार्ये च सक्रियम् । कारावासोऽपि सम्प्राप्तो येन स्वातन्त्र्यसङ्करे ॥ २०
कमान् ततो विनिर्मुक्तः स्थितः शान्तिनिकेतने । विश्ववन्द्यकवीन्द्रश्रीरवीन्द्रनाथभूषिते ॥ २१
सिंधीपदपुत्रं जैनज्ञानपीठं तदाश्रितम् । स्थापितं तत्र सिंधीश्रीमदालचन्द्रस्य सूनुना ॥ २२
श्रीबह्मदुरसिंहेन दानवीरेण धीमता । स्मृत्यर्थं निजतातस्य जैनज्ञानप्रसारकम् ॥ २३
प्रतिष्ठितश्च तस्यासौ पदंऽधिष्ठानसम्पन्नकं । अध्यापयन् वरान् शिष्यान् ग्रन्थयन् जैनवाक्यम् ॥ २४
तस्यैव प्रेरणां प्राप्य श्रीसिंधीकुलकेतुना । स्वपितृश्रेयसे ह्येषा प्रारब्धा ग्रन्थमालिका ॥ २५
अर्थैवं विगतं तस्य वर्षाणामष्टकं पुनः । ग्रन्थमालाविकासार्थिप्रवृत्तिषु प्रयत्नतः ॥ २६
बाण-रत्न-नन्देन्द्रेण मुंबाईनगरीस्थितः । मुंशीति बिरुदख्यातः कन्हैयालालीसरत्नः ॥ २७
प्रवृत्तो भारतीयानां विद्यानां पीठनिर्मितो । कर्मसिद्ध्यस्तस्याभूत् प्रयत्नः सफलोऽधिरात् ॥ २८
विदुषां श्रीमतां योगात् पीठो जातः प्रतिष्ठितः । भारतीय पदोपेत विद्या भवन सञ्ज्ञया ॥ २९
आहूतः सहकार्यार्थं स मुनिस्त्रेण सुहृदा । ततःप्रभृति तत्रापि तत्कार्यं सुप्रवृत्तवान् ॥ ३०
तत्रवर्षाण्यदा तस्य सेवाऽधिकं ह्यपेक्षिता । स्वीकृता च सदाभावेन साऽप्याचार्यपदाश्रिता ॥ ३१
नन्द-निधेय-चन्द्र-चन्द्र-वैकमे विहिता पुनः । एतद्ग्रन्थावलीस्थैर्यकृत् तेन नम्ययोजना ॥ ३२
प्रवृत्ता दशसाहस्री पुनस्तस्योपदेशतः । स्वपितृस्मृतिमन्दिरकरणाय सुकीर्तिना ॥ ३३
दैवाद्वये गते काले सिंधीवर्यो दिवंगतः । यस्तस्य ज्ञानसेवायां साहाय्यमकरोत् महत् ॥ ३४
पितृकार्यप्रगत्यर्थं यदशिलेस्तदाभ्यर्थः । राजेन्द्रसिंहमुख्यैश्च संस्कृतं तद्वचस्ततः ॥ ३५
पुण्यक्षोक्तपितृनाम्ना ग्रन्थागारकृते पुनः । बन्धुज्येष्ठो गुणश्रेष्ठो हार्दलधनं ददौ ॥ ३६
ग्रन्थमालाप्रसिद्धयर्थं पितृवत् तस्य काशितम् । श्रीसिंधीसपुत्रैः सर्वं तद्वर्गाराऽनुविधीयते ॥ ३७
विद्वज्जनकृताह्लादा सन्निधानन्ददा सदा । चिरं नन्दस्मिन् लोके जिनविजयभारती ॥ ३८

*

विषयानुक्रम

किञ्चित् प्रास्ताविक	पृष्ठ १-६
प्रथम निबन्ध-राजर्षि कुमारपाल और महर्षि हेमचन्द्राचार्य	७-१८
द्वितीय निबन्ध-राजर्षि कुमारपाल	१९-३६
१ अज्ञातकर्तृक पुरातन संक्षिप्त	
कुमारपालदेव चरित	१-७
मूलादर्शलिखिताः परिशिष्टरूपाः कतिश्लोकाः	८
२ सोमतिलकसूरिविरचितं	
कुमारपालदेवचरितम्	९-३३
कुमारपालगुणोत्कीर्तनश्लोकाः	३४
३ पुरातनाचार्यसंगृहीत गद्य-पद्यमय	
कुमारपाल प्रबोधप्रबन्ध	३५-१११
ग्रन्थलेखनप्रशस्ति	११२
४ चतुरसीतिप्रबन्धान्तर्गत	
कुमारपालदेवप्रबन्ध	११२, १-२१
अजयपालप्रबन्ध	११२, २२-२४
५ सोमप्रभाचार्यकृत कुमारपालप्रबोध उद्धृत	
ऐतिहासिक सारात्मक संक्षेप	११३-१३६
प्रथमप्रस्ताव	११३-१२०
द्वितीय प्रस्ताव	१२१-१२५
तृतीय प्रस्ताव	१२५-१२८
चतुर्थ प्रस्ताव	१२९-१३१
पञ्चम प्रस्ताव	१३२-१३६
६ हेमचन्द्राचार्यकृत त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रग्रथित	
कुमारपालचरितवर्णन	१३७-३८
७ हेमचन्द्राचार्यकृत	
त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रप्रशस्ति	१३९-४०

परिशिष्ट

(१) कुमारपालचरित्रसंग्रहान्तर्गत	
उद्धरणरूपपद्यानामकाराद्यनुक्रमणिका	१४३-१५०
(२) कुमारपालचरित्रसंग्रहान्तर्गत	
विशेषनाम्नामकाराद्यनुक्रमणिका	१५१-१६०
(३) शुद्धिद्विनिर्देशकपत्राणि	१६१-१७२

किञ्चित् प्रास्ताविक

गुजरातके सुवर्ण युगका शिखरभूत परमार्हत चौलुक्य नृपति कुमारपाल इतिहासविश्रुत है। अपने समयके भारतके बहुत बड़े बहुश्रुत विद्वान्, सर्वशास्त्रनिष्णात, अनेकानेकग्रन्थप्रणेता, राष्ट्रीयज्योतिःस्वरूप, जैनाचार्य हेमचन्द्र-सूरिके सदुपदेशसे प्रतिबुद्ध हो कर उसने अपने राजजीवनके उत्तर कालमें, जैन धर्मकी अणुव्रतग्रहणात्मक गाहेंस्थ्य-दीक्षा अंगीकार की थी। इसलिये तत्कालीन एवं उत्तर कालीन अनेक जैन विद्वानोंने उसके जीवनवृत्तको लक्ष्य कर प्राकृत, संस्कृत एवं देश्य भाषामें छोटे बड़े अनेक ग्रन्थ—प्रबन्ध आदि प्रणित किये हैं। इन ग्रन्थोंमेंसे कई ग्रन्थ अब तक प्रकाशमें आ चुके हैं और कुछ अभी तक अप्रकाशित हैं। ऐतिहासिक साधन-सामग्री आदिकी उपयोगिताकी दृष्टिसे, ये सब ग्रन्थ महत्त्वके हैं और प्रसिद्धि पाने योग्य हैं। हमने इतःपूर्व कुमारपालप्रतिबोध, प्रभावकचरित्र, प्रबन्धचिन्तामणि, प्रबन्धकोश, पुरातनप्रबन्धसंग्रह आदि ग्रन्थोंका संपादन—प्रकाशन कर, एतद्विषयक सामग्रीको योग्य रूपमें प्रकाशित करनेका यथाशक्य प्रयत्न किया है; और उसी लक्ष्यानुसार, अब यह प्रस्तुत कुमारपालचरित्रसंग्रह नामका ग्रन्थ भी, सिंधी जैन ग्रन्थमालाके ४१ वें पुष्पके रूपमें, विद्वानोंके करकमलोंमें उपस्थित किया जा रहा है।

इस संग्रहमें जिन प्रबन्धों अथवा चरितों का संग्रह किया गया है उनमेंसे प्रायः बहुतसे अप्रसिद्ध और अज्ञात-स्वरूप हैं। अतः इतिहासके अध्ययन और अन्वेषणकी दृष्टिसे, इनमें कुछ ऐसी नूतन विचारसामग्री भी विद्वानोंको उपलब्ध होगी जो अभी तक ज्ञात नहीं है।

कुमारपालके इस प्रकारके प्रबन्धों—चरित्रोंके अन्तर्गत जिनमण्डन गणीका बनाया हुआ संस्कृत कुमारपालप्रबन्ध विशेष प्रसिद्ध और पठनीय रहा है। इस प्रबन्धका बहुत कुछ उपयोग, गुजरातके इतिहासके उत्साही आलेखक अग्रज विद्वान् किन्लॉक फार्बसेने अपनी प्रसिद्ध अंग्रेजी पुस्तक रासमाला लिखते समय किया था। इसका पूर्ण गुजराती अनुवाद बडीदाकी गायकवाड सरकारकी ओरसे, कई वर्षों पहले प्रकाशित हुआ। इस प्रबन्धका हिन्दी भाषामें साररूप अवतरण स्वर्गवासी मुनिवर श्रीललितविजयसूरिने किया था जो 'कुमारपालचरित'के नामसे बंबईके अध्यात्मज्ञानप्रसारक मण्डल द्वारा विक्रमसंवत् १९७१ में प्रकाशित हुआ था। मुनिवर्य श्रीललितविजयजी मेरे एक बहुत खेहभाजन मुनिमित्र थे। उनके अनुरोधसे मैंने, उक्त चरितके प्रास्ताविक रूपमें एक छोटासा हिन्दी निबन्ध लिख डाला था जिसमें कुमारपाल और उसके गुरु आचार्य हेमचन्द्रके विषयमें कुछ स्थूल स्थूल वटनाओंका उल्लेख किया था। वि. सं. १९७० के आश्विन मासमें उस निबन्धके लिखते समय, मेरे सामने वह कोई ग्रन्थसामग्री उपलब्ध नहीं थी जिसका उल्लेख मैंने ऊपर किया है। वह मेरी प्राथमिक प्रस्तावना इसके साथ प्रकट की जा रही है। उस समयसे ही, कुमारपालविषयक साहित्य जो जैन भण्डारोंमें छिपा पड़ा था, उसको प्राप्त करनेकी और प्रसिद्धिमें लानेकी मेरी अभिलाषा बनी रही है और उसके फलस्वरूप, उक्त रूपमें सोमप्रभाचार्यविरचित कुमारपालप्रतिबोध नामक बृहत्काय प्राकृत ग्रन्थका 'गायकवाडस ओरिएण्टल सीरीज' द्वारा, तथा प्रभावकचरित्र, प्रबन्धचिन्तामणि, प्रबन्धकोश, पुरातनप्रबन्धसंग्रह आदि ग्रन्थात्मक कृतियोंको, इतःपूर्व प्रस्तुत सिंधी जैन ग्रन्थमाला द्वारा प्रकाशन किया गया है और इसी उद्देश्यकी पूर्तिके रूपमें प्रस्तुत चरित्रसंग्रह भी अब प्रकाशमें आ रहा है।

चौलुक्यचक्रवर्ती नृपति कुमारपालको उसके धर्मगुरु कलिकाल सबैज्ञ आचार्य हेमचन्द्रने 'राजर्षि'की उपाधि दी थी। इसको लक्ष्य करके मैंने राजर्षि कुमारपाल नामका एक निबन्ध गुजरातीमें लिखा था जिसमें कुमारपालके जीवन पर, अत्यन्त विश्वसनीय प्रमाणोंके आधार पर, कुछ विशेष प्रकाश डालनेका प्रयत्न किया था। वह निबन्ध भी इसके साथ प्रकट किया जा रहा है जिससे पाठकोंको इस प्रकारकी साहित्य-सामग्रीका उपयोग और महत्त्व लक्षित हो सकेगा।

इस संग्रहमें संकलित एवं प्रकाशित कृतियोंका कुछ परिचय निम्न प्रकार है—

(१) संक्षिप्त कुमारपालचरित

इनमें पहला जो चरित है वह बहुत ही संक्षिप्त और साररूप है। इसके कुल २२१ श्लोक हैं। इसका कर्ता कौन है सो ज्ञात नहीं हुआ। पाठ्यके भंडारोंमें इसकी दो-तीन पुरानी प्रतियां हमारे देखनेमें आईं, जिनमें सबसे जो पुरानी प्रति है वह वि. सं. १३८५ की लिखी हुई कागजकी प्रति है। इस प्रतिके कुल ८ पत्र हैं जिनमें प्रथमके ६ पत्रोंमें यह संक्षिप्त कुमारपालचरित लिखा हुआ है और पिछले दो पत्रोंमें एक श्रावक और श्राविकाके व्रतग्रहण-विषयक प्रकरण हैं। इसके अन्तमें जो उल्लेख है वह इस प्रकार है—

“संवत् १३८५ वर्षे वैशाख वदि २ रवौ सुराश्रावकेण परिग्रहपरिमाणं शूदीतम्।”

इससे इतना तो निर्णित होता है कि उक्त प्रतिमें जो यह कुमारपाल चरित लिखा हुआ है इसकी रचना, इस समयसे पहलेकी है। कितनी पहलेकी है इसका निर्णय करनेका अभी तक और कोई पुष्ट प्रमाण हमें उपलब्ध नहीं हुआ। परंतु इसमें जो संक्षिप्त चरितवर्णन है वह बहुत ही व्यवस्थित, संबद्ध और किसी प्रकारकी अतिशयोक्तिसे अस्पृष्ट है। अतः इसकी रचना कुमारपालकी मृत्युके बाद बहुत थोड़े ही समयमें हुई हो, ऐसा अनुमान किया जाय, तो उसमें हमें कोई बाधक प्रमाण नहीं दिखाई देता। इस चरितमें कुमारपालका, राज्यप्राप्तिके पूर्व तकका ही, चरित्र दिया गया है। राज्यप्राप्तिके बादका कोई वर्णन इसमें नहीं है। अन्तके ५ श्लोकोंमें सिर्फ इतना ही सूत्ररूपसे सूचित किया गया है कि—“राज्याग्रादी पर बैठने बाद कुमारपालने पहले उन सब अपने उपकारी जनोको बुलाया और उनका यथोचित आदर—सन्मान किया। फिर बादमें यथासमय, आमके वृक्षों परका कर लेना माफ किया, निःस्तान मरनेवालेके कुटुंबोंकी संपत्तिका जप्त करना बन्ध किया, सातों देशोंमें, सातों व्यसनोंका सेवन निषिद्ध किया, और १२ वर्ष पर्यंत सब प्राणियोंकी हिंसाका परिहार कराया। उत्तरमें तुरुष्क देश पर्यंत, पूर्वमें गंगाके तीर पर्यंत, दक्षिणमें विन्ध्याचल और पश्चिममें समुद्र पर्यंतकी पृथ्वी अपने शासनमें अधिकृत कर, और उसे जैन मन्दिरोंसे अलंकृत करके जैन धर्मका आराधन करता हुआ वह स्वर्गमें गया।”

कुमारपालके पूर्व जीवनके विषयमें जितना भी वर्णन अन्यान्य चारित्र्यों—प्रबन्धों आदिमें मिलता है उन सबमें हमें प्रस्तुत चरितगत वर्णन अधिक प्रमाणभूत और तथ्यरूप मान्य देता है। अन्यान्य चरित्र और प्रबन्ध लेखकोंने इसीके आधार परसे बहुत कुछ अपना वर्णन पल्लवित करके लिखा है। उदाहरणके तोर पर, प्रस्तुत संग्रहमें ही जो २ रा चरित सोमतिलक सूत्रिकृत दिया गया है उसके प्रारंभका जो १९५ श्लोक जितना भाग है वह इसी चरितका संपूर्ण शब्दशः अवतरण रूप है। इसी तरह उसके बाद, जो बड़ा चरित्रात्मक ३ रा कुमारपालप्रबोध प्रबन्ध है उसमें भी, कुमारपालके पूर्व जीवनका वर्णनात्मक भाग बहुत कुछ इसीके आधार परसे लिखा गया है और इसके बहुत सारे श्लोक भी उसमें यथावत् उद्धृत किये गये हैं। जिनमण्डन गणिकृत कुमारपालप्रबन्धमें भी इसके बहुतसे श्लोक उद्धृत हैं। इससे ज्ञात होता है कि उन अन्यान्य चरित्र-प्रबन्ध लेखकोंने इस संक्षिप्त चरितको कुमारपालके पूर्व जीवनके वर्णनके लिये विशेष आधारभूत और मौलिक मान कर, इसका पूरा उपयोग किया है। अतएव कुमारपालके चरित्रात्मक साधनोंमें यह एक बहुत प्रमाणभूत प्रबन्ध सा है इसमें कोई सन्देह नहीं।

(२) सोमतिलकसूत्रिकृत कुमारपालचरित

संग्रह का २ रा चरित है वह सोमतिलकसूत्रिकृत है। ये आचार्य रुद्रपक्षीय गच्छके संमतिलकसूत्रिके शिष्य थे। यद्यपि इसमें इसकी रचनाके समयका ज्ञापक कोई निर्देश नहीं किया गया है तथापि सोमतिलकसूत्रिकी अन्य ग्रन्थ-रचना परसे इनका निश्चित समय ज्ञात है, अतः इस चरितका रचनासमय अनुमानसे उस समयके आसपास सहज ही में समझा जा सके ऐसा है।

इस चरितके प्रारंभ और अन्तिम उल्लेखसे ज्ञात होता है कि सोमतिलकसूरिकी यह रचना, उनके किसी अन्य-बृहद् ग्रन्थके अन्तर्भूत प्रथित की गई प्रतीत होती है। इनके बनाये हुए बृहद्दर्शनसमुच्चयलघुवृत्ति, सम्यक्त्वसतिकावृत्ति आदि कई ग्रन्थ उपलब्ध होते हैं। त्रिपुराभारतीलघुस्तव पर भी इनकी बनाई हुई एक संस्कृत टीका है जिसको हम राजस्थान पुरातन ग्रन्थमाला द्वारा प्रकाशित कर रहे हैं। इसकी रचना वि. सं. १३९७ में पूर्ण हुई है अतः विक्रमके १४ वें शतकका अन्तिमकाल, प्रस्तुत कुमारपालदेव चरितका समय सुनिश्चित हो सकता है। वि. सं. १५१२ में लिखी गई प्राचीन एवं आदर्शभूत प्रतिके आधार पर इसका संपादन किया गया है। प्रत्यन्तरके रूपमें एक दूसरी प्रतिका भी उपयोग किया गया है जो मुनिवर श्रीपुण्यविजयजीकी कृपासे प्राप्त हुई थी। यह प्रति भी वैसी पुरातन और शुद्धप्रायः थी।

यह चरित मी, दूसरे दूसरे चरित्रोंकी अपेक्षा संक्षिप्त ही है। इसके कुल ७४० श्लोक हैं जिनमें प्रारंभके २०० श्लोकमें तो बही, कुमारपालके राज्य प्राप्त करनेके पूर्वका, जीवन वर्णित है और प्रायः उन्हीं शब्दोंमें है—जो उपर्युक्त प्रथमांक वाले संक्षिप्त चरित्रमें वर्णित है। बादके ५०० श्लोकोंमें, कुमारपालके राजजीवनका वर्णन है जिसमें प्रायः उन सब मुख्य मुख्य प्रबन्धोंका सार दिया गया है जो प्रभावकचरित्र, प्रबन्धचिन्तामणि और प्रबन्धकोष आदि ग्रन्थोंमें उपलब्ध है। पर कोई कोई बात बिन्दुल नई भी इसमें मिलती है। दृष्टान्तके लिये, २९ वें वृष्ट पर, श्लोक ६१२ से ले कर ६३३ तक में, नागपुर (मारवाड का आधुनिक नागौर) के जिस महामण्डलिक कुमारके साथ कुमारपालके युद्धका उल्लेख है वह और किसी प्रबन्धमें देखनेमें नहीं आया। इसी तरह वृ० ३१ पर, श्लोक ६७४ से ले कर ६८४ तक में, राकापक्षीय आचार्य सुमतिसूरिके साथ हेमाचार्यका जो प्रसंग बतलाया गया है वह भी एक विशिष्ट प्रकारका नवीन वृत्तान्त है। इसका षोडसा सूचन सिर्फ चतुरशीति प्रबन्धान्तर्गत कुमारपालप्रबन्धमें मिलता है [देखो, पृ. ११२, २२, § ५३ वां प्रकरण] पर, किन्हीं अन्य प्रसिद्ध चरित्रोंमें नहीं दृष्टिगोचर होता। समुच्चय रूपसे यह चरित्र भी बहुत कुछ संबद्ध, व्यवस्थित और तथ्यपूर्ण है। इसका वर्णन क्रमबद्ध हो कर योद्धेय कुमारपालके जीवनका अच्छा परिचय देने वाला है। माहूम देता है, कि इसकी संकलना मुख्य करके इसके बाद, जो ३ रे अंकत्राला बड़ा कुमारपालप्रबोधप्रबन्ध है उसके आधारसे की गई है। क्यों कि इसके अन्तके श्लोकमें, चरितकारने स्पष्ट लिखा है कि हमने गूर्जर नरेश कुमारपालका यह चरित्र संक्षेपमें लिखा है। जिनको विशेष रूपसे जाननेकी इच्छा हो वे 'कुमारपालप्रतिबोध' नामक ग्रन्थसे जानें।^१ इसमें सूचित किया गया 'कुमारपालप्रतिबोध' ग्रन्थ यही माहूम देता है जो प्रस्तुत संग्रहमें इसी चरितके बाद, प्रकाशित है और जिसका पूरा नाम "कुमारपाल प्रबोध (अथवा प्रतिबोध) प्रबन्ध" है।

[ज्ञातव्य टिप्पणी—यद्यपि कुमारपाल चरित विषयक सबसे प्राचीन और बहुत बड़ा ग्रन्थ जो सोमप्रभाचार्यकृत प्राकृत भाषामय है और जिसका सबसे पहले हमने कोई ३० वर्ष पूर्व संशोधन-संपादन किया और जो बंबईवाकी 'गायकवाड्स ओरिएन्टल सीरीज' में प्रकाशित हुआ उसका नाम भी 'कुमारपालप्रतिबोध' ऐसा ही विशेष प्रसिद्ध हो गया है, परंतु ग्रंथकारने उसका मूल नाम तो 'जिनधर्म प्रतिबोध' ऐसा रखा है। इस ग्रन्थकी टाडग्रंथों पर लिखी हुई एक मात्र संपूर्ण प्रति जो पाटणके मंडारमें उपलब्ध है और जिसकी प्रति लिपि वि. सं. १४५८ में खंभातकी बृहत्पोषधालामें भट्टारक श्रीजयतिलकसूरिके उपदेशसे, कायस्थ ज्ञातीय महं. मंडलिकके पुत्र महं. खेताने की है, उसके अन्तिम पुण्यिका लेखमें इस ग्रन्थका निर्देश 'कुमारपाल प्रतिबोध पुस्तक' ऐसा किया गया है। इस लिये हमको उक्त ग्रन्थ का यह नाम विशेष अनवर्थक लगनेसे हमने इसी नामसे उसको सुदित एवं प्रकाशित करना उचित सोचा। परन्तु बालवर्गमें इसका नाम 'जिनधर्म प्रतिबोध' है और 'कुमारपाल प्रतिबोध' नामक वह ग्रन्थ है जिसको हम इस संग्रहमें 'कुमारपाल प्रतिबोध प्रबन्ध' के नामसे प्रकट कर रहे हैं।]

† देखो, ग्रन्थ का अन्तिम—प्रशस्तिगत—श्लोक—

शेषि-जर्लधि-सर्वैर्वर्षे भूमिमासे रक्षिते सिताष्टन्याम् । 'जिनधर्मप्रतिबोधः' कल्लोडयं गूर्जेन्द्रपुरे ॥ पृ० १३६.

इसी तरह प्रत्येक प्रस्तावके अन्तके पद्यमें भी यही नाम सूचित किया गया है।

अथा-जिणधम्मपण्डितोहे समत्थिओ पडमपरयावो । पृ० १२०

जिनधर्मप्रतिबोधे प्रस्तावः पथमः प्रोक्तः । पृ० १३४

(३) कुमारपालप्रबोध-प्रबन्ध

जैसा कि ऊपर वर्णन दिया गया है इस संग्रहके तीसरे ग्रन्थका नाम 'कुमारपालप्रबोध-प्रबन्ध' है। यह नाम हमने ग्रन्थकी प्रारंभिक कण्टिकाके उल्लेख परसे अङ्कित किया है। उसमें लिखा है कि—'श्रीकुमारपालभूपालस्य प्रारम्भ्यतेऽयं प्रबोधप्रबन्धः।' इस उल्लेखके सिवा ग्रन्थमें और किसी जगह अथवा अन्तिम पुष्पिका लेखमें भी इसका खास नाम लिखा हुआ हमें प्राप्त नहीं हुआ। पुनामें उपलब्ध एक नुदित प्रतिमें प्रबोध इस शब्दकी जगह 'प्रतिबोध' ऐसा पाठ भी मिला है इससे यह अनुमान किया जा सकता है कि इसका नाम 'प्रतिबोध प्रबन्ध' भी हो सकता है और शायद इसी नामको लक्ष्य कर उक्त दूसरे नंबरके चरितके कर्ता सोमतिलकसूरिने यह लिखा है कि इसका विस्तार 'कुमारपालप्रतिबोध' शास्त्रसे जानना चाहिए। दोनों शब्दोंका अर्थ प्रायः एक ही है, इससे नाममें कोई विशेष भेद नहीं पड़ता। इस ग्रन्थका मुद्रण करते समय हमें प्रथम एक ही प्रति प्राप्त हुई थी जो पाठणके भण्डार की थी। इस प्रतिके अन्तमें जो 'ग्रन्थलेखनप्रशस्ति' दी गई है और जिसको हमने इसके साथ मुद्रित किया है (देखो, पृ० ११२) उससे ज्ञात होता है कि वि. सं. १४६४ में, देवलापाठक (काठियावाड़के देलवाडा) में पंडित दयावर्द्धन नामके यतिवरके आदेशसे, श्रावक लोगोंने अपने गच्छके अनुयायियोंके पढ़नेके लिये इस चरितकी प्रतिलिपि करवाई थी।

पाठणकी उक्त प्रति कुछ कुछ अशुद्ध थी इस लिये इसका संशोधन करनेमें हमें कुछ कठिनाई ही रही, तो भी यथामति पाठशुद्धि करनेका हमने पूरा प्रयत्न किया।

ग्रन्थका पूरा मुद्रण हो चुकने बाद, हमें बीकानेरसे साहित्यप्रिय श्रावकबन्धु श्रीयुत अगरचन्द्रजी नाहटाकी तरफसे इस ग्रन्थकी एक और प्रति मिली जो वि० सं० १६५६ की लिखी हुई है। उससे इसका मिलान करने पर हमें इन दोनोंमें परस्पर कहीं कहीं पाठभेद उपलब्ध हुए, जिनमें कुछ तो मात्र शाब्दिक परिवर्तन स्वरूपके हैं और कुछ पंक्तियोंके और पंक्तिके न्यूनधिकत्व बतलाने वाले हैं। इनमेंसे जो पाठभेद कुछ खास विशेषत्व रखते हैं उनको हमने इसके साथ परिशिष्टके रूपमें दे दिये हैं। सबसे अधिक विशेषतावाला पाठभेद है वह प्रारंभके मंगलाचरणवाले श्लोकों ही का है। हमारे मुद्रित ग्रन्थमें मंगलाचरणके जो ४ पद्य मिलते हैं उनसे सर्वथा भिन्न प्रकारके ४ पद्य इस बीकानेरवाली प्रतिमें प्राप्त होते हैं। (देखो परिशिष्ट A)। इसका कारण यह हो सकता है कि इस ग्रन्थके संकलन कर्ताने पहले जो एक आदर्श तैयार किया होगा उसकी प्रतिलिपिवाली ये पाठण और पुनावाली प्रतियां होनी चाहियें। उसके बाद संकलन कर्ताने ग्रन्थमें जो कुछ थोड़ा बहुत पीछेसे संशोधन—परिवर्तन किया होगा उस आदर्शकी प्रतिलिपिवाली परंपराकी यह बीकानेरवाली प्रति होनी चाहिये। क्योंकि कि इस प्रतिके पाठ, हमारी मुद्रित प्रतिके पाठसे, शब्दसन्दर्भ और वाक्यरचनाकी दृष्टिसे कुछ विशेष परिमार्जित मालूम पड़ते हैं। ऐसे संकलनात्मक ग्रन्थोंकी प्रतियोंमें इस तरहके विशेष पाठभेद, इस प्रकार किये गए संशोधन—परिवर्तनके कारण, प्रायः उपलब्ध होते रहते हैं। इससे इसमें कोई खास आश्चर्यकी बात नहीं है।

बादमें हमें पुनामें भी इस ग्रन्थकी एक और तीसरी प्रति प्राप्त हुई जो भाण्डारकर इन्स्टीट्यूटके राजकीय ग्रन्थ संग्रह में रक्षित है। यह प्रति नुदित है। प्रारंभके १० पत्र बिल्कुल ही नहीं हैं और बीचमेंके भी कुछ पत्र छूट हैं पर अन्तका पत्र विद्यमान है। यह प्रति वि. सं. १४८२ की लिखी हुई है और भट्टारिक श्री जयतिलकसूरिके शिष्य पं० दयाकेशरामणिको, ओसवंशीय गोठी संग्रामकी पत्नी बाई जामूने लिखा कर समर्पित की है। इसका यह पुष्पिका लेख इस प्रकार है।

इति संवत् १४८२ वर्षे फागुण शुद्धि पंचम्यां गुरौ धीमति श्री तपा पक्षे श्रीरत्नागारसूरीभारणां गच्छे भट्टारिक धीजयतिलकसूरीस्व(भ्य)भारणां शिक्ष (प्य) पं० दयाकेशरामणिवारणां श्रीओसवंशे अं(ष्टु)गार गोठी संग्रामकस्य भार्या बाई जामू नाज्ञा लिखाय्य प्रददौ मुदा। चिरं नंदतु।

माद्धम देता है कि इस प्रबन्धकी रचना प्रबन्धचिन्तामणि आदि जैसे कुछ पुरातन प्रकीर्ण प्रबन्धोंके आधार पर की गई है। इसमें जो पचभाग है वह प्रायः सारा ही अन्यान्य ग्रन्थोंमेंसे उद्धृत किया गया है। जो गद्य भाग है वह कुछ संग्राहकका स्वयं संकलित किया हुआ और कुछ प्रथित किया हुआ है। प्रन्धकर्ता अन्तमें कहते हैं कि कुछ तो गुरुमुखसे जो सुना उस परसे और कुछ जो लिखित रूपमें मिला है उसके आधारेसे, मैंने यह कुमारपाल राजाका प्रबन्ध निर्मित किया है।

जिनमण्डन गणीने अपने कुमारपाल प्रबन्धकी रचना प्रायः इसी प्रबन्धके आधार पर की माद्धम देती है। वर्णन क्रम एवं, रचनाशैलीकी समानताके उपरान्त, बहुतसे वाक्यसन्दर्भ भी दोनोंमें एकसे मिलते हैं। जिनमण्डन गणीके कुमारपाल प्रबन्धकी रचना वि. सं. १४९९ में पूर्ण हुई थी इसलिये वह प्रस्तुत प्रबोधप्रबन्धके बादकी रचना है इसमें तो कोई सन्देह ही नहीं है। क्यों कि जिस प्रतिके आधार परसे यह प्रबन्ध यहां मुद्रित किया गया है उसकी प्रतिलिपि ही सं. १४६४ में अर्थात् जिनमण्डन गणीकी रचना के ३५ वर्ष पूर्व हुई थी। जैसा कि ऊपर सूचित किया गया है—यह प्रबन्ध भिन्न भिन्न प्राचीन चरित्रों—प्रबन्धोंके उद्धरणों और अवतरणोंका एक संग्रहात्मक संकलनसा है। इसके प्रारंभ भागमें, २०० पद्यों वाला वह संक्षिप्त चरित्र, जो इस संग्रहमें प्रथम कृतिके रूपमें मुद्रित किया गया है, पूर्ण रूपसे अन्तर्प्रथित कर लिया गया है। इसी तरहसे प्रबन्धचिन्तामणि आदि ग्रन्थोंमें जो वर्णन है उसके भी अनेक अंश यथावत् संकलित कर लिये गये हैं। इस प्रकार इस प्रबन्धमें चरित्रात्मक वर्णनके सिवा उपदेशात्मक और प्रचारात्मक उद्धरणोंका भी खूब संग्रह किया गया है और इसीलिये संग्राहक विद्वान्ने इसका नाम कुमारपालचरित्र या कुमारपालप्रबन्ध न रख कर कुमारपालप्रबोधप्रबन्ध रखना योग्य माना है।

इस प्रबन्धमें कुमारपालके जीवनविषयकी मुख्य मुख्य घटनाओंका क्रमबद्ध वर्णन दिया गया है जिनका उल्लेख पूर्वकालीन चरित्र ग्रन्थोंमें और प्रबन्धोंमें एक या दूसरे रूपमें मिलता है। साथमें प्रसंगोपात्त उपदेशात्मक उल्लेख भी विस्तृत रूपमें संगृहीत किये गये हैं जिससे एक प्रकारसे धार्मिक कथाग्रन्थका स्वरूप इसे प्राप्त हो गया है।

(४) चतुरशीतिप्रबन्धान्तर्गत कुमारपालदेवप्रबन्ध

यह इस संग्रहमें ५ वीं कृति है। राजशेखर सूरिने जो प्रबन्धकोश नामक ग्रन्थ बनाया है उसमें कुल मिला कर २४ प्रबन्ध हैं जिसके कारण उस ग्रन्थका दूसरा नाम चतुर्विंशतिप्रबन्ध भी सुप्रसिद्ध है। इसी तरहका एक चतुरशीतिप्रबन्ध नामका भी संग्रहात्मक ग्रन्थ है जिसमें कुल ८४ प्रबन्धोंका संग्रह है। यह प्रबन्ध पूर्ण रूपमें मुझे कहीं नहीं देखनेमें आया। पूनाके राजकीय ग्रन्थसंग्रहमें एक प्राचीन प्रति उपलब्ध है जो खण्डित है। इसमें बहुतसे ऐसे ऐतिहासिक प्रबन्ध हैं जो प्रबन्धचिन्तामणिमें प्राप्त होते हैं। पुरातन प्रबन्धसंग्रह नामक ग्रन्थके संपादनमें, हमने जिस प्रकारके ३-४ प्रबन्धात्मक प्रकीर्ण संग्रहों परसे, ऐतिहासिक प्रबन्धोंका संकलन किया है उसी प्रकारके और प्रायः वैसे ही विषयोंके फुटकल प्रबन्ध, इस संग्रहमें मिलते हैं। इनमेंसे कुमारपाल राजाके जीवनके साथ संबन्ध रखनेवाले प्रबन्धोंको एकत्र रूपमें यहां पर संकलित किये हैं। जिस प्रतिपरसे यह संकलन किया गया है, वह है तो अच्छी पुरानी—हमारे अनुमानसे वि० सं० १५०० के पूर्वकी लिखी हुई होनी चाहिये—पर अशुद्ध बहुत है। इसकी भाषा भी बहुत सादी, कुछ अपभ्रष्ट और एक प्रकारसे बोलचालकी संस्कृत है जो लोकगम्य देश्य भाषाका अनुकरण सूचित करती है। माद्धम देता है कि संस्कृत भाषा के प्रारंभिक शिक्षार्थियोंके पठन निमित्त, इसका संकलन किया गया है। इस संकलनमें, कुमारपालके जीवनके विषयकी कुछ ऐसी छोटी छोटी घटनाएं भी संगृहीत हैं जो अन्य प्रबन्धोंमें दृष्टिगोचर नहीं होतीं। आचार्य हेमचन्द्रसूरिके प्रबन्धकी भी कुछ ऐसी बातें इस प्रबन्धमें लिखी हुई मिलती हैं जो अन्यत्र अप्राप्य हैं। यद्यपि ये बातें गौण स्वरूपकी हैं परन्तु कुछ विशिष्ट ऐतिहासिक तथ्योंको भी प्रदर्शित करती हैं।

(५) सोमप्रभाचार्यकृत कुमारपालप्रतिबोध

संग्रहगत ५ वीं रचनामें, सोमप्रभाचार्यकृत प्राकृत बृहत्काय ग्रन्थ कुमारपालप्रतिबोधका ऐतिहासिक सारभाग संकलित है। इस ग्रन्थकी एकमात्र प्राप्त पूर्ण प्रति पाटणके भण्डारमें सुरक्षित है जो ताड़पत्रों पर,

वि० सं० १४५८ में गुजरातके प्रसिद्ध पुरातन नगर खंभायतमें लिखी गई है। मुख्य करके प्राकृत भाषाओं इसकी रचना की गई है और ग्रन्थका विस्तार प्रायः ८८०० श्लोकपरिमाण जितना विशाल है। इसके कर्ता सोमप्रभाचार्य हैं जिनने वि० सं० १२४१ में इसकी रचना पूर्ण की। ये आचार्य स्वयं राजा कुमारपाल और आचार्य हेमचन्द्रके केवल सम-समयवर्ती ही नहीं थे अपितु उनके साथियोंमेंसे थे, अतः इनकी इस रचनाका ऐतिहासिक महत्त्व बहुत अधिक है। इस ग्रन्थका सर्वप्रथम संपादन मेरे द्वारा हो कर, बड़ौदाके [भूतपूर्व] गायकवाड राज्यकी सुप्रसिद्ध प्राच्य-ग्रन्थमाला—गायकवाडसु ओरिएण्टल सीरीज—में, ई० सं० १९२० में प्रकाशन हुआ। उस संपादनमें, मैंने ग्रन्थगत जितना ऐतिहासिक भाग था उसका पुष्कट तारण कर, परिशिष्टके रूपमें संकलित कर दिया था, जिससे इस ग्रन्थका, जो जिज्ञासु विद्वान् केवल ऐतिहासिक वस्तु जाननेकी दृष्टिसे ही उपयोग करना चाहे, उनको सरलतासे वह प्राप्त हो सके। वह ग्रन्थ अब प्रायः अप्राप्य सा है। अतः उसका वह ऐतिहासिक सारभागरूप संकलन हमने यहां पर पुनर्मुद्रित कर दिया है। कुमारपालके इतिहासके विषयमें अन्वेषण और अनुसन्धान करनेवाले विद्वानों—लेखकोंको इसका अवलोकन अवसावश्यक है। कुमारपालके जीवन चरितका, सूत्र रूपमें परन्तु सर्वथा प्रामाणिक ऐसा, सबसे पहला निरूपण, इसी ग्रन्थमें मिलता है। इस ग्रन्थके प्रास्ताविक रूपमें हमने ग्रन्थकारके परिचयको लक्ष्य कर एक संस्कृत वक्तव्य लिखा है तथा साथमें ग्रन्थके परिचयको लक्ष्य कर इंग्रेजी वक्तव्य भी दिया है। जिज्ञासुओंके अध्ययन और अवलोकनके निमित्त ये दोनों वक्तव्य भी इस प्रास्ताविकके साथ प्रकट कर दिये जाते हैं।

रासमाला नामक गुजरातके इतिहासका प्रधान और पहला ग्रन्थ अंग्रेज विद्वान् किन्लॉक फार्बसने अंग्रेजीमें लिखा जिसका गुजराती भाषान्तर पढ़ कर मेरे मनमें कुमारपालके इतिहासके मौलिक साधनोंका अध्ययन, अवलोकन, अन्वेषण आदि करनेकी विशेष रुचि उत्पन्न हुई। सौभाग्यसे मुझे इस परमार्हत वृत्तिकी राजधानी अणहिलपुर पाटणमें ही कुछ वर्षों तक रहनेका सुयोग मिला और मेरी अल्प-स्वस्थ ज्ञानपिपासाकी परितृप्तिमें परमोपकारकका स्थान पाने वाले खर्गवासी परममुनिपुङ्गव प्रवर्तक श्रीकान्तिविजयजी महाराज तथा उनके ज्ञानरसिक, ग्रन्थोद्धारक, सुशिष्ट मुनिकर श्रीचतुरविजयजी महाराजके सात्त्विक साहित्यमें, वहकि बहुमूल्य एवं विशिष्ट समृद्धिपरिपूर्ण भिन्न भिन्न ज्ञानभण्डारोंके निरीक्षणका यथेष्ट अवसर मिला। उसी समयसे मैंने, अन्यान्य साहित्यिक सामग्रीके साथ कुमारपालविषयक साहित्यका भी संग्रह आदि करना प्रारंभ किया। प्रायः ४५ वर्ष जितने जीवनके विशेष कालमें, जो कुछ इस विषयकी सामग्री मैं प्राप्त कर सका उसे यथासाधन प्रकाशमें रखनेका प्रयत्न करता रहा। इस प्रयत्नके फलस्वरूप, जितने प्रबन्ध, चरित आदि प्रकाशित हुए हैं उनका कुछ निर्देश, इस प्रास्ताविकके प्रारंभमें ही किया जा चुका है। प्रस्तुत संग्रह भी उसी लक्ष्यका एक और विशिष्ट फल है।

अभी एक और भी ऐसा संग्रह अवशिष्ट है—पर शायद अब उसे मैं प्रकाशमें रखनेका अवसर न पा सकूंगा। इस अवशिष्ट संग्रहमें, मेरा लक्ष्य प्राचीन गुजराती—राजस्थानी भाषाओं में कुमारपाल विषयक जितना साहित्य उपलब्ध है उसे एकत्र कर एक सुसंपादनके रूपमें प्रकाशित करना है। बहुतसी सामग्री तो संकलित रूपमें तैयार की हुई पड़ी है—परंतु अब मन और शरीर दोनों इसके लिये उतने उत्साहित नहीं दिखाई पड़ते।

इस संग्रहका मुद्रणकार्य प्रारंभ करते समय मेरे मनमें, इसके साथ कुमारपालका एक संपूर्ण एवं प्रमाणभूत विस्तृत इतिहास लिखनेका संकल्प था; क्योंकि कि इस विषयकी सबसे अधिक सामग्री आज तक मेरे ही द्वारा संपादित हो कर प्रकाशमें आई है और जो कुछ अवशिष्ट सामग्री है उसका भी प्रायः सर्वाधिक संकलन एवं संचय मेरे समीप है। महान् गुजरात और विशाल राजस्थानके इतिहासमें कुमारपालका राज्यशासनसमय सर्वोत्तम युग जैसा रहा है। सारे पश्चिम भारतका वह सुवर्णयुग था। समृद्धि, संस्कृति, खप्रभुत्व और सौभाग्यकी दृष्टिसे वह युग अपनी चरम सीमापर पहुँचा हुआ था। कुमारपाल एक अत्युच्च आदर्शजीवी राजा था। उसने अपने राज्यको—राष्ट्रको सुसंस्कारसंपन्न, समृद्धि-परिपूर्ण एवं सर्वसुखसुलभ बनानेका यथेष्ट प्रयत्न किया और उसमें यथेष्ट सफल हुआ। इस युगके इतिहासका यथार्थ चित्रण हमारे लिये बहुत प्रेरणादायक और गौरवप्रदर्शक है। पर इस इतिहासके आलेखनका कार्य मेरे लिये अब शक्य नहीं माध्यम देता। मेरी मनःकामना है कि हमारी संपादित एवं प्रकाशित इस सामग्रीका उपयोग कर, कोई अधिक सुयोग्य विद्वान् ऐसा सुन्दर इतिहास लिख कर इस लक्ष्यकी परिपूर्ति करे।

अनेकान्तविहार
क स दा बा द
१, २, १९५६

—मु नि जि न वि ज य

सर्वगुणोन्मीलित विद्वत्पुत्रसंज्ञित
- हिन्दी 'कुमारपालचरित' के प्रारम्भ में लिखित प्रस्तावना -
राजर्षि कुमारपाल और महर्षि हेमचन्द्राचार्य

सम्पन्ने कवितावितानरसिकासे भूरयः सूरयः, क्षमापस्तु प्रतिबोधते यदि परं श्रीहेमचन्द्रोर्गिरा ।
उन्मीलन्ति महामहंस्त्यपि परे लक्ष्माणि ऋक्षाणि खे, नो राकाशशिनं विना वत भवत्युज्जागरः सागरः ॥
स्वर्गे न क्षितिमण्डले न बडवावके न लेमे स्थिति, त्रैलोक्यैकहितप्रदाऽपि विधुरा दीना दया या चिरम् ।
चौलुक्येन कुमारपालविमुना प्रत्यक्षमावासिता, निर्भीका निजमानसौकसि वरे केनोपमीयेत सः ॥

*

अखिलविद्यापारंगत, सकलशास्त्रनिष्णात, सर्वतंत्रज्ञ भगवान् श्रीहेमचंद्रसूरीश्वरः तथा उनके परमभक्त, परमार्हत, धर्मोत्सा, अति दयालु, चौलुक्य-चूडामणि, गुर्जरधराधिपति, राजर्षि श्रीकुमारपालदेव के भव्यजननोत्सव, लोकोत्तर, पवित्र जीवनचरित्रके विषयमें, पूर्वं कालके अनेक जैन विद्वानोंने विविध ग्रंथ लिखे हैं और इन महापुरुषोंके अगणित गुणगणका मुक्त कण्ठसे भक्तिभरित गान कर खनामको कृतार्थ किया है। भावी प्रजाजनोको, भक्तिका मार्ग दिखला कर, आत्मिक शक्तिके अम्युदय करनेमें अवलंबन दिया है। हमारे सुनने और देखनेमें आज तक जितने ग्रंथ आये हैं, उनके नामादि पाठकोंके जाननेके लिए यहाँ लिखे जाते हैं—

१. कुमारपालप्रतिबोध, सोमप्रभाचार्यकृत । इसका दूसरा नाम जिनधर्म-प्रतिबोध-हेमकुमारचरित्र भी है। इसके कर्ता श्रीसोमप्रभाचार्य बड़े भारी विद्वान् थे। इन्होंने एक काव्य लिखा है जिसके सौ तरहसे अर्थ किए हैं। इस निमित्त इन्हें 'शतार्थी' की बहुविद्वत्तासूचक उपाधि मिली थी। इनकी कवित्वशक्ति बहुत अच्छी थी। जिन्होंने इनकी बनाई हुई 'सूक्तिमुक्तावली'—जिसका अपर नाम सिंदूर प्रकर है—का पाठ किया है वे इस बात को अच्छी तरह जानते हैं। ये संस्कृतके समान प्राकृत भाषाके भी पूरे पारंगत थे। महाराज कुमारपालदेवके राज्यत्व कालमें 'सुमतिनाथचरित्र' नामक एक बहुत बड़ा ग्रंथ प्राकृतमें लिखा है। इस 'कुमारपालचरित्र'में भी बहुत भाग प्राकृत ही है। विक्रम संवत् १२४१ में इस ग्रंथकी समाप्ति हुई है। अर्थात् महाराज कुमारपालकी मृत्युसे ११ वर्ष बाद यह ग्रंथ लिखा गया है। ग्रंथ बहुत बड़ा है। श्लोकसंख्या कोई इसकी ९००० के लगभग होगी।

२. मोहपराजयनाटक, यशःपालमंत्रीकृत । सुप्रसिद्ध युरोपीय पंडित प्रो. पीटरसन (Prof. Peterson) ने, पूनाकी डेक्कन कालेज (Deccan College) के विद्यार्थियों के समुख श्रीहेमचंद्राचार्यके विषयमें एक व्याख्यान दिया था। उसमें, इस ग्रंथके विषयमें बोलते हुए उन्होंने विद्यार्थियोंसे कहा था कि—“इस तुम्हारी कॉलेजके, उस अगले दिवानखानेके ही 'पुस्तक संग्रह' में एक पुस्तक पड़ी है, जिसमें यह वृत्तांत लिखा हुआ है कि, कुमारपाल राजाने किस वर्ष के किस महिने और किस दिनको जैन धर्म स्वीकार किया। क्रिश्चियन लोगोंके 'पिलग्रीम्स प्रोग्रेस' नामक पुस्तककी तरह, अलंकार रूपसे, कुमारपाल राजाके जैन धर्ममें दीक्षित होनेका वर्णन किया गया है। यह पुस्तक नाटकके रूपमें ताडपत्र पर लिखी हुई है, और 'मोहपराजय' इसका नाम है। हेमचंद्राचार्यसे संबंध रखने वाले इतिहास पर, प्रकाश डालने वाली पुस्तकोंमेंसे, यह पुस्तक सबसे प्राचीन है। इस पुस्तकके

१ विद्वानोंके अवलोकनार्थ वह काव्य हम यहाँ उद्धृत करते हैं—

कल्याणसार सवितान हरेक्षमोह कांतारवारणसमान जयाधदेव ।

धर्मोर्षकामद् महोदय वीर धीर सोमप्रभाव परमागम सिद्धचरे ॥

इस काव्यके ऊपर लोपक व्याख्या है जिसमें वृषभ वृषभ १०० रीति से व्याख्यान किये हैं।

कर्ताका नाम यशःपाल है। कुमारपाल राजाकी मृत्युके बाद, उसके राज्यका स्वामी जो अजयपाल हुआ था, उस का यह एक प्रधान था। इस 'मोहपराजय' नाटकमें, कुमारपाल राजाके साथ, धर्मराज और विरतिदेवी की पुत्री कृपासुन्दरी का पाणिग्रहण, तीर्थंकर महावीर और आचार्य हेमचंद्रकी सम्मुख, कराया गया है। जैन धर्मकी इस बड़ी भारी विजय की मिति संवत् १२१६ के मार्गशीर्ष मासकी शुक्ल द्वितीया है—अर्थात् ईस्वीसन् ११६० में, कुमारपाल राजाने प्रकट रूपसे जैन धर्मका स्वीकार किया था। इस तारीखके निश्चयमें संशयित होनेका कोई भी कारण नहीं है, क्योंकि यह पुस्तक ईस्वीसन् ११७३ से ११७६ के बीचमें—अर्थात् इस उपर्युक्त तारीखके बाद १६ वर्षके अंदर ही लिखी हुई होनी चाहिए।”

३. प्रबंधचिंतामणि, मेरुतुंगाचार्यकृत। यह ग्रंथ बहुत अच्छा है। संस्कृत भाषामें, गद्यमें, इस की रचना की गई है। इसमें अनेक ऐतिहासिक घटनाओंका उल्लेख है। राजतरंगिणीके ढंग पर लिखा हुआ है। आधुनिक पाश्चात्य विद्वानोंने इस ग्रंथको अन्य सब ऐतिहासिक लेखोंसे, अधिक विश्वसनीय माना है। गुजरातके इतिहासके लिए तो केवल यही एक आधारभूत ग्रंथ है। इसका इंग्रेजीमें अनुवाद करा कर, बंगालकी पॉपुलर एशियाटिक सोसाइटीने प्रकट किया है। इसके अंतमें कुमारपाल व हेमचंद्राचार्यका विस्तृत वर्णन है। संवत् १३६१ के फाल्गुन मासकी शुक्ल पूर्णिमाको, काठियावाड़के प्रसिद्ध नगर 'वडवान'में इसकी समाप्ति हुई थी।

४. प्रभावकचरित्र, प्रभाचंद्राचार्यकृत। इस ग्रंथमें, जगत्में जैन धर्मकी प्रभावना करने वाले अनेक प्रभावक पूर्वजियोंके जीवन चरित्र हैं। सारा ग्रन्थ संस्कृत पद्यमय है। कविता बड़ी रमणीय है। संस्कृत-साहित्यके प्रेमियोंको अवश्य अवलोकन करने लायक है। इसमें पूर्व कालके २३ जैन महात्माओंका वर्णन है। अंतमें हेमचंद्राचार्यका भी विस्तारसे उल्लेख है।

५. कुमारपालचरित्र, जयसिंहसूरिरचित।

६. कुमारपालचरित, श्रीमोक्षलोकसूरिकृत।

७. कुमारपालचरित्र, श्रीचरित्रसुंदरकृत।

८. कुमारपालचरित्र, हरिश्चंद्रकृत (प्राकृत)।

९. चतुर्विंशतिप्रबंध, श्रीराजशेखरसूरिकृत।

१०. कुमारपालरास (गुजराती) श्रीजिनहर्ष कृत।

११. कुमारपालरास (गुजराती) श्रावक ऋषभदास रचित।

इन पुस्तकोंके अतिरिक्त 'विविधतीर्थकल्प' 'उपदेशतरंगिणी' तथा 'उपदेशप्रासाद' आदि बहुतसे अन्य ग्रंथोंमें भी इन महापुरुषोंका वर्णन मिलता है।

इस ग्रंथ-गणनामें हमें अभी एक और महत्त्ववाले ग्रंथका नाम लिखना बाकी है—जो कि इस प्रस्तुत चरित्र का मूलभूत है। इसका नाम है 'कुमारपालप्रबंध'। संवत् १४९९ में, तपगच्छाचार्य महाप्रभावक श्रीसोमसुंदरसूरी-श्ररजीके सुशिष्य श्रीजिनमंडन गणिने इसकी रचना की है। सारा ग्रंथ सरल और सरस संस्कृतमय है। गद्य और पद्यसे मिश्रित है। बीच-बीचमें प्राकृत पद्य भी प्रसंगवश उद्धृत किए गए हैं। इस ग्रंथका चरित्रात्मक भाग, केवल कविकी कल्पना मात्र है, ऐसा नहीं है; परंतु यथार्थ ऐतिहासिक घटना स्वरूप है। इसका प्रमाण पाठकोंको इससे मिल सकेगा कि, इस चरित्रको विश्वसनीय और उपयोगी समझ कर, बौद्धोंके विषाद्विषयी तृपति श्रीसयाजीराव महाराजने, पारितोषिक दे कर, विद्वान् श्रावक श्रीयुत मगनलाल चूनिवाल वैद्य (बडौदा) द्वारा, गुजराती भाषामें अनुवाद करा कर, राज्यकी तर्फसे छपवा कर प्रकाशित किया है। इस पुस्तकमें गुजरातके इतिहासकी बहुतसी उपयोगी बातें हैं। अणहिलपुर-पाटन नगरकी स्थापना (विक्रम संवत् ८०२) से लेकर कुमारपाल राजा (सं. १२३०) पर्यंतकी गुर्जराज्यप्रवृत्ति विगरे इसमें संक्षिप्तसे वर्णन की गई है। सिद्धराज जयसिंहका, बंगालके महोबकपुर (महोसबपुर) के राजा गदनवर्माके साथ, समागम होनेका उल्लेख इसी ग्रंथमें मिलता है, जो बात, जनरल

कर्निगहाम (General Cunningham), के 'हिंदुस्थानका प्राचीन भूगोल' (The Ancient Geography of India) वाली हकीकतको पुष्ट करती है। जुदा जुदा देशोंको जीतना, विद्या-कला-कौशल्य आदिका देशमें प्रचार करना, नीति और धर्ममय जीवन बितानेके लिए प्रजाको अनेक तरहसे प्रवृत्त करना, हिंसा, व्यसन आदि अधःपात करने वाले अक्रूरोंका सबैथा नाश कराना और सोमेश्वर, शत्रुंजयादि विविध तीर्थोंका जीर्णोद्धार कराना व अनेक नवीन मंदिरों का बनवाना—इत्यादि विविध विषयोंका मनोहर विवेचन इस पुस्तकमें किया गया है। अधिक क्या ? उस समयकी राजकीय, धार्मिक और सामाजिक स्थितिका एक उत्तम चित्ररूप यह प्रबंध है। इसी ही 'कुमारपालप्रबंध' के ऊपरसे लेखकने (ख० मुनि ललितविजयजीने) संक्षेपमें, यह 'कुमारपालचरित' विशेष कर राजपूताना और पंजाबादि देशवासी जैनी भाईयोंके हितार्थ हिंदीमें लिखा है।

इस पुस्तकमें दो ऐसे महान् पुरुषोंका वर्णन है कि जिनकी समानता करने वाले उनके बाद, फिर इस भारतवर्षमें कोई हुए ही नहीं। इन पुण्य प्रभावकोंके संपूर्ण गुणोंका वर्णन तो साक्षाद् बृहस्पति भी करनेको समर्थ नहीं है, परंतु 'शुभे यथाशक्ति यतनीयम्' इस सूक्तिके अनुसार प्रबंधके मूल लेखक (श्रीजिनमंडनगणि) ने, इन महात्माओंके प्रति अपना भक्तिभाव प्रकट करनेके लिए, पूर्व प्रयोग द्वारा तथा बृद्ध जनोंके मुख द्वारा, जो कुछ वृत्तांत श्रवणगोचर हुआ उसको भावी प्रजाके हितार्थ पुस्तक रूपमें लिख कर, अपनी परोपकार वृत्ति प्रकट की। इन प्रातःस्मरणीय महर्षि और राजर्षिके आदर्श जीवनका एक क्षण भी ऐसा नहीं है कि जिसका जानना अनुपयुक्त हो, परंतु पूर्वकाळीन भारतीयोंका, आधुनिकोंकी तरह इतिहास तत्त्वकी तरफ विशेष लक्ष्य न होने से, इन महात्माओंके सम्प्रजीवनचरित्ररूप अमृतका पान कर, हम अपनी आत्माको संतुष्ट नहीं कर सकते। इस प्रबंधमें जिन बातोंका उल्लेख है, वह केवल खास खास विशेष घटनाओंका ही समझना चाहिए।

यहां पर हम यदि, पाठकोंके सुबोधार्थ इन महापुरुषोंके पवित्र चरित्रका कुछ सारांश लिख दें तो, संभव है विशेष उपयुक्त होगा।

महर्षि श्रीहेमचंद्राचार्य

स्तुमस्त्रिसंघं प्रमुहेमधुरैरनन्यतुल्यामुपदेशाशक्तिम्।

अतीन्द्रियज्ञानविवर्जितोऽपि यः क्षोणिमर्तुर्व्यथित प्रबोधम्॥

—श्रीस्तोत्रप्रभाचार्य।

विक्रम संवत् ११४५ की कार्तिकी पूर्णिमाको, सकलसत्त्वसमूहको अद्वितीय आह्लाद उत्पन्न करने वाला, सांसारिक विषयोंके आंतरिक दाहसे संतप्त आत्माओंको शांति पहुंचाने वाला, सम्पद्गुह्यज्ञान, दर्शन और चारित्र रूप अलौकिक रत्नोंको अपने गर्भमें रखने वाले पवित्र जैनधर्मरूप महासागरकी, आनंदोत्पादक भगवती अहिंसास्वरूपिणी तरंगोंको अखिल भूमंडलमें फैलाने वाला, भव्यजनरूप कमनीय कुमुदोंको विकसित करने वाला और अपनी अपूर्व ज्ञानज्योत्स्ना द्वारा, अज्ञानांधकारसे आज्ञान भारत धराको उज्ज्वल करने वाला, तथा जिसका प्रकाश शाश्वत रहने वाला है ऐसे लोकोत्तर चंद्रके समान, इस महामुनिंद्र हेमचंद्रका, प्राचीनदृक्सदृश पूजनीया देवी पाद्विनीके पवित्र गर्भसे अवतार हुआ था। 'जगत् में, जब जब धर्मकी कोई विशेष हानि होने लगती है तब तब, उसकी रक्षा करनेके लिए अवश्य ही किसी महाज्योति-युगप्रधानका अवतार होता है' इस प्राकृतिक नियमानुसार, जब जैन धर्ममें विशेष क्षीणता पहुंचने लगी, परस्पर सांप्रदायिक झगड़ोंकी जड़ जमने लगी, विपक्षिओंकी ओरसे अनेक प्रकारके प्रहार पड़ने लगे और जैनोंका आत्मसंयम शिथिल होने लगा, तब, समाज कोई न कोई ऐसी व्यक्तिकी अपेक्षा कर रहा था कि जो अपने सामर्थ्य द्वारा, जैनधर्म पर घिरे हुए, इस विपत्ति रूप बादलका संहार करे। समाजके इस मनोरथको भगवान् हेमचंद्रने पूर्ण किया। इस प्रचंड गति वाले महान् दिव्य वायुके सामर्थ्यसे वह मेघाढंबर उड़ गया।

दीक्षाग्रहण

चंद्रगुण्डके मुकुट खरूप श्रीदेवचंद्रसूरिने अपने ज्ञानबलसे, इस व्यक्तिद्वारा जैन धर्मका महान् उदय होने वाला जान कर, नव वर्ष वाले इस छोटेसे बच्चेको ही, संवत् ११५४ में चारित्ररूप अमूल्य रत्न सौंप दिया। पाठकों को यह पद कर आश्चर्य होगा कि इतना छोटा बच्चा साधुपनेकी जिम्मेदारियोंको क्या समझता होगा और साधु-जीवनकी कठिनाईयोंको कैसे सहन कर सकता होगा! तथा बहुतसे अज्ञान मनुष्य इस बात पर उपहास्य ही करेंगे। परंतु यह एक उनकी अज्ञानजन्य भूल ही समझना चाहिए। महापुरुषोंका चरित्र लौकिक न हो कर लोकोत्तर होता है; यह अवश्य ध्यानमें रखना चाहिए। चाहे वे वय और शरीरसे भले ही छोटे हों, परंतु सामर्थ्य उनका बहुत बड़ा होता है। वे अपने समकालीन लाखों मनुष्यों जितनी शक्ति, अकेले ही धारण करे रहते हैं। जगत्में उनकी पूजा अपूर्व गुणोंके कारण ही होती है; वय या शरीरके निमित्तसे नहीं। 'गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः।' यदि जगत्का इतिहास ध्यानेसे देखा जाय तो इस बातके प्रमाणभूत बहुत से उदाहरण मिलेंगे। भारतवर्षमें अनेक ऐसे महापुरुष हो गए हैं, जिन्होंने, साधारण जनसमाजकी चर्मचक्षुमें दीख पड़ने वाली बाल्यावस्थामें ही, अपूर्व कार्य किए हैं। श्रीशंकराचार्य तथा महाराष्ट्रीय भक्तशिरोमणि ज्ञानदेव जैसे समर्थ पुरुषों ने १५-१६ वर्ष जैसी अल्प वय में ही, गहनतत्त्वपूर्ण भाष्य लिख डाले थे, कि जिनको समझनेके लिए भी साधारण मनुष्योंकी तो आयु ही खतम हो जाती है। जैनाचार्य श्रीअमरदेवसूरि, सोमसुंदरसूरि आदि अनेक पुरुषोंने बाल्यावस्थामें ही बड़े बड़े प्रतिष्ठित आचार्योंदि पद प्राप्त किये थे। प्रो. पीटरसन, इस अल्पवयमें दीक्षा देने वाली बात ऊपर लिखते हैं कि—“देवचंद्रने इस छोटेसे बच्चेको दीक्षा दे कर अपना शिष्य बना लिया—यह आश्चर्य जैसा माछम देगा, परंतु इसमें आश्चर्य होने का कोई कारण नहीं है। इस प्रकारकी प्रथा, इस देश (भारतवर्ष) में तथा अन्य देशों में, प्राचीन कालसे चली आ रही है, और चल रही है।.....पुस्त उम्र वालेको ही साधु बनाना चाहिए, यह नियम है अच्छा, परंतु अन्य सभी धर्मोंमें देखा जायगा तो इस तरह अल्पवय वाले ही, बहुतसे नवीन आचार्य पदोंदि किए गए माछम देने।”

विद्याभ्यास

पूर्व जन्मके सुसंस्कार और क्षयोपशमकी प्रबलताके कारण थोड़े समयमें ही, हेमचंद्र मुनिने सर्व शास्त्रोंका अध्ययन कर, पूर्ण पांडित्य प्राप्त कर लिया। स्मरण-शक्ति और धारणा-शक्ति बहुत तीव्र होनेसे अल्प परिश्रमसे ही अपार ज्ञान संपादन कर लिया। विद्याभिरुचि अत्यंत तीव्र होने के कारण भगवती सरस्वती देवी प्रसन्न हो कर, स्वयं वर प्रदान करने के लिए आई थी।

जितेन्द्रियता

आपका आत्मसंयमन और इन्द्रियदमन अत्यंत उत्कट था। इतनी अल्प वयमें, इस प्रकारकी वैराग्य वृत्तिकार अस्तित्व होना, अत्यंत अश्चर्यकारक है। संसार भरमें, सबसे कठिन पाल्य नियम ब्रह्मचर्य है। जिनका वर्णन सुन कर रोमांच खड़े हो जाय ऐसे घोर तपोंको, असंख्य वर्षों तक तपने काले बड़े बड़े योगी भी, इस दुष्कर नियमकी कठोर परीक्षामें, अनुत्तीर्ण हो गए हैं। उसी ब्रह्मचर्यको, पूर्ण रूपसे, हेमचंद्र मुनिने किस तरह धारण किया था, यह इस चरित्रांतर्गत पञ्चिनी (पृष्ठ २५) वाले वृत्तान्तके पढ़नेसे, अच्छी तरह ज्ञात हो जाता है। धन्य है, इस महापुरुषकी सत्त्व-शीलताको! पूर्ण ब्रह्मवृत्तिको! निर्विकार दृष्टिको! और उत्कृष्ट योगिताको! अहो! कितनी जितेन्द्रियता! कैसी मनोगुप्ति! कितना बड़ा दृढ संकल्पबल! सच्चा है इस प्रकारकी सच्चरितताके बिना अद्भुत विचार्यें कब प्राप्त हो सकती हैं, और जगत्का भला भी कहासे हो सकता है! इस महात्माके ब्रह्म तेजसे कोयलोंका डेर भी सुवर्णमय हो जाता था। (पृष्ठ २३)

आचार्यपद प्राप्ति

इस प्रकार हेमचंद्र मुनिके ज्ञानबल और चारित्र्यबलकी उत्कृष्टताका प्रवाह जैन संघमें सर्वत्र प्रसर गया। 'अब जैन धर्मकी विजयपताका बोधे ही समयमें सारे भूमंडलमें उड़ने लगी—' इस प्रकार संघमें आनंदवार्ता प्रवर्तने लगी। संघके आग्रहसे तथा शासनकी महिमा बढ़ानेके लिए, गच्छाधिपति श्री देवचंद्रसूरिने नागपुर नगरमें, संवत् ११६२ के सालमें हेमचंद्रमुनिको आचार्यपद पर अभिषिक्त किया।

शासनोद्धार करनेकी प्रतिज्ञा

जब आपको आचार्यपद दिया गया और जैन धर्मकी धुरा कंधे पर रखी गई, तब शासनकी स्थिति देख कर आपके मनमें अनेक प्रकारके विचार उत्पन्न होने लगे। जैनधर्म का उद्धार और प्रचार जगत् में किस तरह हो—यह बात दिन और रात मनमें घुलने लगी। हर एक उपायसे भी परमात्माके शासनकी वैजयन्ती पताकाको, एक दफे फिर भी, भारतवर्षमें फरकानी चाहिए, ऐसा पूर्ण उत्साहके साथ आपने दृढ़ संकल्प किया। जब तक कोई राजा महाराजा इस धर्मका नायक न हो, तब तक यह संकल्प सिद्ध होना मुश्किल है—ऐसा विचार कर, किसी महाराजको प्रतिबोध करनेके लिए, मंत्राराधन कर, देवतासे वर मांगा। आपके प्रबल मनोबलसे, संतुष्ट हो कर देवताने भी ईप्सित वर प्रदान किया।

गुर्जरपति सिद्धराजका समागम

विविध देशोंमें विहार करते हुए और उपदेशाश्रुत द्वारा अनेक भव्य जीवोंको प्रतिबोध करते हुए, क्रमसे गुर्जर राज्यनगर अणहिलपुर—पाटणमें प्रवेश किया। इस समय महाराज सिद्धराज जयसिंह यहां पर प्रजाप्रिय रूपति थे। धीरे धीरे सारे शहरमें तथा राजदरबारमें आपकी विद्वत्ताकी क्वायति फैलने लगी, जिसे सुन कर महाराज भी आपके दर्शनके लिए उत्कण्ठित हुए। प्रसंगवश एक दिन आपका और महाराजका समागम हुआ। राजा आपकी विद्वत्ता और सच्चरितता पर बड़ा मुग्ध हुआ। 'आप कृपा कर निरंतर यहाँ आया करें और धर्मोपदेश द्वारा हमें सम्मार्ग बताया करें' इस प्रकारकी राजाकी विद्वति, धर्मकी प्रभावनाके निमित्त, स्वीकार कर ली। राजाकी इच्छानुसार, आपका आगमन निरंतर राज्यसभामें होता था। नाना प्रकारकी तत्त्वचर्चाएं हुआ करती थीं। देश-देशांतरोंसे अनेक मतोंके विद्वान् अपनी विद्वत्ताका परिचय देनेके लिए सिद्धराजकी सभामें उपस्थित होते थे। सबके साथ हेमचंद्राचार्यका वाद-विवाद होता था, और उसमें सदा आप ही का जय होता था।

जैनधर्ममें अटल श्रद्धा

आपका आत्मा जैन धर्ममें पूर्ण रंगा हुआ था। अर्थात् धर्म पर आपकी अटल श्रद्धा थी। यदि, जैन धर्मकी जयष्णिको सर्वत्र फैलानेके लिए, रसातलमें भी जाना पड़े, तो, आप वहाँ जानेके लिए भी तैयार थे। इस प्रकार जैनधर्म पर जो आपका विश्वास था वह धार्मिक-मोह जन्य नहीं था, किंतु जैनधर्मकी सत्यताके कारण था। आप एक स्तुतिमें वीतराग महावीर प्रभुकी स्तवना करते हुए कहते हैं कि—

न श्रद्धयैव त्वयि पक्षपातो न द्वेषमात्रादरुचिः परेषु । यथावदात्तात् परीक्षयाच्च त्वामेव वीर ! प्रभुमाश्रिताः स्म ॥
अर्थात्—हे वीर ! केवल श्रद्धा—अंधश्रद्धा—से ही तेरेमें हमारा पक्षपात है तथा केवल द्वेषमात्रसे ही अन्योमें हमारा अनादर है, ऐसा नहीं है; किंतु परीक्षापूर्वक, हमारा यह व्यवहार है। जैन धर्मके सिद्धान्तोंको आप अखंडनीय समझते थे, और अपने ज्ञानबलसे उनकी अखंडनीयता, समस्त प्रवादियोंके सामने, अक्ताव्य प्रमाणों द्वारा, बड़ी निर्भीकता के साथ, सिद्ध करते थे। इसी ही स्तुतिमें आप अन्यत्र कहते हैं कि—

हमां समक्षं प्रतिपक्षसाक्षिणमुदारवेषोभयवधोषणां ब्रुवे । न वीतरागात्परमस्ति दैवतं न चाप्यनेकांतमृतं नयस्थितिः ॥

अर्थात्—प्रतिपक्षियोंके सम्मुख बड़ी गर्जना करके कहता हूँ कि, जगत्में वीतरागके सदृश तो कोई अन्य देव नहीं है और अनेकांत (स्वादाद-जैन) धर्मके सिवा कोई सत्य तत्त्व नहीं है।

निःपक्षपातता

हम ऊपर कह आये हैं कि, 'आपकी जो धार्मिक श्रद्धा थी वह पक्षपातपूर्ण न हो कर, तार्क्षिकी थी। इस का प्रमाण, सिद्धराजने जब आपको यह पूछा था कि—'जगत्में कौनसा धर्म संसारसे मुक्त करनेवाला है?' इसके उत्तरमें आपने जो ब्राह्मण पुराणान्तर्गत संखाख्यानका अधिकार सुनाया और धर्मगवेषणके लिए जो निःपक्षपात भाव प्रकट किया वह आपके जीवनके निष्कर्षका एक असाधारण उदाहरण है। इस प्रसंग ने आपके जीवनको अत्यंत महान् सिद्ध कर दिया है। यदि आप, उस समय इस प्रकारका मध्यस्थता सूचक जवाब न दे कर, जिस धर्मके ऊपर आपका पूर्ण विश्वास था, उसीका नाम लेते, तो आपको कौन रोकने वाला था ? ऐसा विद्वानोंमें कौन था जो आपके कथनको खंडित कर सकता ? किन्तु आप यह अच्छी तरह जानते थे कि जो भव्य और निःपक्षपाती धर्मच्छु होगा उसको तो, गवेषणा करने पर, निस्संदेह जैनधर्म सत्य धर्म ही प्रतीत होगा। क्योंकि आपने भी स्वयं जैनधर्मको सत्यताके कारण ही स्वीकार किया था। प्रो. पीटरसन इस विषयमें लिखते हैं कि—“सिद्धराजको धर्मसंबंधी जो शंकायें होती थीं, उनको, वह अन्य आचार्योंकी माफक, जैनाचार्य हेमचंद्रको भी पूछता था, और जब, अन्य आचार्य, राजाके मनको संतुष्ट कर सके ऐसा जवाब नहीं दे सकते थे, तब हेमचंद्र अनेक दृष्टान्तों द्वारा, ऐसा रमणीय उत्तर देता था कि, जिससे सिद्धराजका मन खुश खुश हो जाता था।”

एक समय सिद्धराजके मनमें यह शंका हुई कि 'जगत्में मनुष्यका स्थान कैसा है तथा मनुष्यका उद्देश्य क्या है और वह कैसे प्राप्त हो सकता है?' जुदा जुदा अनेक धर्माचार्योंके पाससे उसने इसका जवाब मांगा परंतु किसीसे संतोषकारक जवाब न दिया गया। सब ही ने उत्तर देनेके समय, अपना मत श्रेष्ठ बतला कर, अन्य धर्मोंकी निन्दा की। अंतमें सिद्धराजने निराश हो कर, हेमचंद्राचार्यसे इसका जवाब मांगा, तब, उसने एक बहुत अच्छा दृष्टान्त दे कर सिद्धराजकी शंकाका निराकरण किया।.....सिद्धराज इस जवाबको सुन कर बहुत खुश हुआ।" हेमचंद्राचार्यके इस निष्पक्षपातपन पर प्रो. पीटरसन स्वयं बड़ा मुग्ध हुआ था।

सिद्धराजका अवसान

इस प्रकार, महाविद्वान् श्रीहेमचंद्राचार्यके सहवाससे, सिद्धराजके मनमें, जैनधर्मके विषयमें, बहुत कुछ आदर उत्पन्न हो गया था। यद्यपि, स्पष्ट रूपसे उसने अपने कुलधर्मका त्याग नहीं किया था, तथापि, जैनधर्मकी तरफ उसका भक्तिभाव विशेष हो गया था। वह हेमचंद्राचार्यको बड़ी आदरकी दृष्टिसे देखता था। 'सिद्ध-हेमचन्द्रानुशासन' नामक महान् व्याकरण ग्रन्थ आपने इसीके कथनसे बनाया था। यह राजा बड़ा न्यायी और विभाविलासी था। ४९ वर्ष तक राज्यभार वहन कर संवत् १९९९ में, इसने देह छोड़ दिया।

हेमचंद्राचार्यका विहार

जब तक, सिद्धराज जीवित था तब तक, बहुत कर के आपका निवास, पाटन ही में रहता था। यद्यपि शास्त्रोंमें, मुनिजनोंको चिरकाल पर्यंत, एक स्थानमें रहनेका निषेध किया है, परंतु आप उत्सर्ग-अपवाद और द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाषके पूर्ण ज्ञाता थे। अतः आपने, अनेक प्रकारसे जैन धर्मकी प्रभावना होनेका महान् लाभ समझ कर, राजाके उपरोधसे, अधिक समय तक, पाटनमें ही रहना स्वीकार किया था। गुरु महाराज और जैन संघकी भी यही इच्छा थी। जब सिद्धराजका देहपात हो गया, तब आपने थोड़े समयके लिए, पाटन छोड़ दिया और अन्य प्रदेशोंमें विचरण किया। इस विहारकालमें आपने जैनधर्मकी बहुत प्रभावना की। हजारों मनुष्योंको जैनधर्मका

स्वीकार कराया । अपने अनुपम उपदेश द्वारा, प्रजाजनोंको नैतिक और धार्मिक जीवनका सन्मार्ग दिखाया । अवकाशके समयमें अनेक ग्रंथोंकी रचना कर, जैन-साहित्यकी शोभामें असाधारण अभिवृद्धि की और भारतकी भावी प्रजाके ऊपर अत्यंत उपकार किया ।

पुनः पाटनमें प्रवेश

सिद्धराजके मरने बाद गुर्जरभूमिके अधिपति महाराज कुमारपाल देव हुए । कितनेक वर्षों तक तो वह, अपने राज्यकी सुव्यवस्था करनेमें तथा शत्रुओंका मानमर्दन करनेमें लगे रहे । दिग्विजय कर अनेक राजाओंको, अपनी आज्ञाके वशवर्ती किये । राज्यकी सीमा भी बहुत दूर तक बढ़ाई । जब राज्य निष्कण्टक हो गया और किसी प्रकारका उपद्रव न रहा तब, आप शांतिसे प्रजाका पालन करने लगे । देशमें सर्वत्र शांति फैल गई और कला कौशलकी वृद्धि होने लगी । यह सब वृत्तान्त, जब भगवान् हेमचंद्राचार्यको ज्ञात हुआ, तब, उनको अत्यंत खुशी हुई; चित्त बड़ा प्रसन्न हुआ । शासनोद्धारकी की हुई प्रतिज्ञाके पूर्ण होनेका अवसर, नजदीक आया हुआ समझ कर, पुनः पाटन नगरको पवित्र किया । श्रीसंघने, इस समय आपका पुरप्रवेश बड़े समारोहसे कराया । आपके आगमनसे शहरमें सर्वत्र हर्ष छा गया ।

प्रतिज्ञा पूर्ण, सफल मनोरथ

कुमारपाल महाराजको, पूर्वावस्थामें—राज्यप्राप्तिके पूर्वमें—आपने अनेक संकटोंसे बचाये थे । इस कारण वे, आपके उपकारभारसे तो दबे हुए थे ही; इस समय आपने, पुनः महाराजको एक प्राणांत भयसे रक्षित किया, जिससे, उस उपकारभारकी सीमा, अत्यंत बढ़ गई । आपकी इस प्रकार निष्कारण परोपकारिताको जान कर, महाराज बड़े प्रसन्न हुए । आपकी तरफ उनका भक्तिभाव अत्यंत बढ़ गया । पूर्वमें जो वचन दे चुके थे, उसका स्मरण हो आया । उदयन मंत्री द्वारा सूरीश्वरजीको अपने पास बुलाए और चरणोंमें मस्तक रख कर कहा—“भगवन् ! आपने जो जो उपकार, इस क्षुद्र प्राणी पर किये हैं, उनका बदला तो मैं अनेक जन्मों द्वारा भी नहीं दे सकता, परंतु इस समय, जो कुछ मुझे आपकी कृपासे मिला है, उसे स्वीकार कर, उपकारके अपार भारको कुछ हलका कर, इस सेवक को उपकृत कीजिए । इस राज्य और राजाके आप ही स्वामी हैं । यह तन, यह मन और यह धन सब आप ही की सेवामें समर्पित है । इस अनुचरकी यह तुच्छ प्रार्थना स्वीकार करें ।” राजाके इन नम्र वाक्योंको सुन कर सूरीश्वर अत्यंत आनंदित हुए । मनोरथोंके सफल होनेका समय सामने आया हुआ देख, क्षण भर, आनंदके अपार सागरमें, निमग्न हो गये । आप उल्लूक योगी थे । अत्यंत निःस्पृही थे । महा दयालु थे । केवल परोपकारके निमित्त ही आपका अवतार हुआ था । आपको न धनकी जरूरत थी, न मानकी । न राज्यकी इच्छा थी न पूजाकी । अभिलाषा थी आपको केवल संसार मात्रके प्राणियोंको अभय दान दिलाने की; और परमात्मा महावीरके पवित्र शासनकी वैजयंती पताकाको, इस भूमंडलमें उड़ती हुई देखनेकी । आपकी यह भव्य भावना, कल्पवृक्ष समान सर्व इच्छाओंको पूर्ण करनेमें समर्थ और तत्पर, ऐसे महाराजाधिराज कुमारपाल देव द्वारा, पूर्ण होगी; ऐसा जान कर राजासे कहा—“राजन् ! भिक्षा मांग कर, लूटे सके अब द्वारा उदरपूर्ति करने वाले, जंगलों और शृङ्ख गह्रोंमें भूमिमात्र पर पड़े रहने वाले और केवल परमात्माका ध्यान धरने वाले हम योगियोंको, तुमारा राज्य तो क्या परंतु देवाधिपति महेंद्रका महाराज्य भी, तुच्छ सा प्रतीत होता है । हमारे ब्रह्मानंदके अनंत सुख आगे, समग्र संसारका वैभव भी क्षुद्रमात्र ही प्रतीत होता है; तो फिर, परिणाममें बिरस ऐसे इस तुच्छ राज्यको ले कर हम क्या करें ! हमने जो तुम्हारे ऊपर कुछ उपकार किया है वह स्वार्थसाधनके लिए नहीं, किंतु, भावी कालमें तुम्हारे द्वारा, जगत्का महान् उपकार होने वाला समझ कर, हमारा मुख्य कर्तव्य जो संसारकी सेवा करना है उसका पालन करनेके लिए, हमने तुम्हारी सहायता की है । पूर्व सृष्टिके योगसे अब तुम्हें उत्तम संयोग मिले हैं, इससे, इनके द्वारा, संसारको सुख पड़ंचा

कर अपने प्रजापति पदको सार्थक करो। यदि, हमारे उपकारका बदला चुकानेकी ही, तुम्हारी इष्ट इच्छा है, तो हमारी इच्छा पूर्ण करो। हम जगत्में अहिंसा और जैन धर्मका पूर्ण रूपसे उत्कर्ष देखना चाहते हैं; इस लिए, हमारी इन तीन आज्ञाओंका पालन करो, जिसे तुम्हारा और तुम्हारी प्रजाका कल्याण हो। प्रथम तो, अपने राज्यमें प्राणिमात्र का बध बंध कर सब जीवोंको अभय दान दो। दूसरा, प्रजाकी अयोगतिके मुख्य कारण, जो दुर्व्यसन—भूत, मांस, मद्य, शिकार, आदि हैं, उनका निवारण करो। तीसरा, परमात्मा महावीरकी पवित्र आज्ञाओंका पालन कर, उसके सत्य धर्मका प्रचार करो।” महाराज कुमारपाल बड़े कृतज्ञ थे, भव्य थे, दयालु थे, और अल्प-संसारी थे। अल्प ही समयमें मुक्ति जाने वाले होनेसे उनके विशुद्ध हृदयमें, हेमचंद्राचार्यके इस वचनामृतसे बोधि-बीज अंकुरित हो गया। महाराजने सूरीश्वरजीके चरणोंमें फिर मस्तक रख कर कहा—“भगवन्! आपकी सर्व आज्ञायें मुझे शिरसा बंध हैं! जीवित पर्यंत इन पवित्र आज्ञाओंका उत्कृष्टतया पालन करनेमें, पूर्ण प्रयत्न करूंगा। आप ही मेरे स्वामी, गुरु और प्राण स्वरूप हैं।” सूरीश्वरजीको, महाराजके इन वचनोंसे जो आनंद हुआ उसके वर्णन करनेकी शक्ति किसमें है।

जैनधर्मका साम्राज्य

महाराज कुमारपालने उसी क्षणसे, गुरु महाराजकी आज्ञाओंको अमलमें लानेकी शुरुआत की। धीरे धीरे आपने अपने सारे राज्यसे हिंसा राक्षसी को देशनिकाल दिया। यहां तक कि, मनुष्य ‘मर’ और ‘मार’ इन शब्दोंको भी भूल गये! पशुसे ले कर कीड़ी और जूँ जैसे अतिशुद्ध प्राणी पर्यंतके किसी जीवको, कोई मनुष्य कष्ट नहीं पहुंचा सकता था। मनुष्य जातिके अवनतिके कारणभूत दुर्व्यसनोंका भी देशसे बहिष्कार कराया। अनीतिका नाम सुनना भी प्रजा भूल सी गई! महाराज निरंतर सूरीश्वरका धर्मोपदेश सुनने लगे। उनकी दिन प्रति दिन जैनधर्ममें श्रद्धा बढ़ने लगी। उनको जगत्जंजाल मिथ्या भासने लगा, संसारकी विरसताका अनुभव होने लगा। बोधे ही समयमें आपने जैन शाब्दोक्त उत्कृष्ट गृहस्थ जीवन पालनेके लिए, द्वादशव्रत स्वरूप श्रावक धर्म अंगीकार किया। अनेक प्रकारसे जैनधर्मकी प्रभावना करने लगे। जैन समाज फिर एक दफह चतुर्थ काल के आ जानेका अनुभव करने लगा। सर्वत्र जैनधर्मकी जय जय ध्वनि होने लगी। यह सब देख कर हेमचंद्राचार्य अपने जीवनको सफल समझने लगे। अपनी प्रतिष्ठा पूर्ण हुई देख, स्वीय आत्माको कृतकृत्य मानने लगे। वीतरागके सत्यधर्मका इस प्रकार उत्कर्ष देख कर, सत् युगकी अपेक्षा कलियुगको ही आप श्रेष्ठ कहने लगे। महाराज कुमारपालके नित्यपाठार्थ जो आपने ‘वीतरागस्तोत्र’ लिखा है, उसमें आप कहते हैं कि—

यत्रालेपेनापि कालेन त्वद्भक्तैः फलमाप्न्यते । कलिकालः स एकोऽस्तु कृतं कृतयुगादिभिः ॥

अर्थात्—हे वीतराग! जिस कलियुगमें, अल्प समयमें ही तेरे भक्त श्रेष्ठ फल प्राप्त कर लेते हैं, वह कलिकाल ही हमारे लिए तो सदा रहे! हमें उस सत् युगसे क्या मतलब है कि जिसमें, तेरे धर्मके बिना व्यर्थ ही संसारमें मारे मारे फिरते थे। आगे चल कर आप कलिकालमें भी वीतरागके शासनकी एकच्छत्रताका वर्णन करते हुए कहते हैं कि—

श्राद्धः श्रोता सुधीर्वक्ता युज्येयातां यदीश तत् । त्वच्छासनस्य साम्राज्यमेकच्छत्रं कलावपि ॥

अर्थात्—हे देव! यदि, शुद्ध श्रद्धासे निर्मल है अंतःकरण जिसका ऐसा, श्राद्ध तो श्रोता हो, और सकलशास्त्र-पारंगत तत्त्वपारीण ऐसा, वक्ता हो, तो कलिकालमें भी तेरे शासनका एकच्छत्र साम्राज्य हो सकता है। यह श्लोक बड़े मार्केका है, इसमें भावान् श्रीहेमचंद्राचार्यने अपने जीवनका अनुभव प्रगट किया है। वे कहते हैं कि जहाँ, युगान्त-वर्ती सकल शास्त्रका पारंगामी (मेरे समान) जैन धर्मका वक्ता—उपदेशक है, और चौदस्यचक्रचूडामणि महाराज श्रीकुमारपाल देव जैसा श्रोता—श्रावक है, तब इस कलिकालमें भी जैन शासनका, एकच्छत्र साम्राज्य हो इसमें आश्चर्य क्या!

सुरीश्वरकी ज्ञानशक्ति - ग्रंथनिर्माणकार्य

भगवान् हेमचंद्राचार्यके जीवनको जगत्में शाश्वत प्रकाशित रखने वाला और अन्य धर्मियोंको भी आश्चर्य उत्पन्न करने वाला, उनका अगाध ज्ञानगुण था। उनके जैसा सकल शास्त्रों में पारंगत, हुंढने पर भी नहीं मिलेगा। इस अपरिमित ज्ञानशक्तिसे मोहित हो कर, तत्कालीन सर्व धर्मके विद्वानोंने 'कलिकालसर्वज्ञ' जैसी महती उपाधि, उनको समर्पण की थी। सचमुच ही आप 'कलिकालसर्वज्ञ' थे, इसमें जरा भी अत्युक्ति नहीं। इस बातकी सत्यता आपकी अपार प्रशस्तराशी, आज भी जगतको करा रही है। आपके ग्रंथोंके समूहको देख कर पाश्चात्य विद्वान् भी, विस्मित होते हैं। वे भी आपको 'ज्ञान के महासागर' (Ocean of the Knowledge) कह कर उल्लिखित करते हैं। कहा जाता है कि आपने अपने जीवन कालमें ३५०००००० (साढ़े तीन कोड़) श्लोक प्रमाण ग्रंथ लिखे थे। परंतु भारतवासियोंके दुर्भाग्यसे बहुतसे ग्रंथ तो कालके कराल गालमें दब गये - नष्ट हो गये। इतना होने पर भी, जितने ग्रंथ वर्तमान कालमें विद्यमान हैं, वे भी थोड़ी संख्या वाले नहीं हैं। विद्यमान ग्रंथश्रेणी ही आज विद्वत्समूहको विस्मय करा रही है। विषाके सकल विषयोंमें आपकी अबाधित गति थी। कोई भी विषय ऐसा नहीं था कि जिसका आपने अवगाहन नहीं किया हो या जिसके ऊपर, अपनी चमत्कारिक लेखिनी न उठाई हो। व्याकरण, न्याय, काव्य, कोष, अलंकार, छंद, नीति, स्तुति इत्यादि सब विषयों पर आपने एक या अनेक ग्रंथ लिखे हैं। कई कई ग्रंथ तो ऐसे अपूर्व हैं कि जिनकी समानता करने वाले, भारतमें दूसरे ग्रंथ ही नहीं हैं। हमारी बहुत इच्छा थी कि, हम इस लेखमें आपके ग्रंथोंका विस्तारसे उल्लेख करेंगे। परंतु लेख बढ जानेके कारण, स्थानाभाव हो जानेसे, इस इच्छाको पूरी नहीं कर सके। आपके ग्रंथोंका समूह इतना बढा और विचित्र है कि यदि उसका विस्तारसे विवेचन किया जाय तो एक बड़ी पुस्तक ही बन जाय।

शिष्यश्रेणि और शरीरांत

सूरि भगवान्का शिष्यसमूह बहुत बढा और प्रभावशाली था। साधुसमुदायमें, प्रबंधशतकर्ता श्रीरामचंद्र, महाकवि श्री बालचंद्र, अनेकविद्यासंपन्न श्री गुणचंद्र, विद्याविलासी श्री उदयचंद्र - इत्यादि मुख्य थे। श्रावकसमुदायमें, महाराज श्री कुमारपाल देव, महामात्य श्री उदयन, राजपितामह आन्नभट्ट, दंडनायक श्री वाग्भट्ट, राजघरह श्री चाहड, सोलाक इत्यादि अनेक राजवर्गीय तथा लक्षावधि प्रजावर्गीय श्रीमंतादि थे।

इस प्रकार बहुत समय तक अपने ज्ञानपुंजके पवित्र प्रकाशसे सुरीश्वरजीने भारत को प्रकाशित किया। अपने आयुकी समाप्तिका समय प्राप्त हुआ देख, भगवान्ने सकल शिष्यगणको समीपमें बुलाया। आत्मिक उन्नतिके विषयमें विविध प्रकारके हितकर वचनों द्वारा अमृततुल्य उपदेश दिया, जिसे सुन कर महाराज कुमारपालका हृदय मर आया। सूरि महाराजने उनको सात्वन करनेके लिए अनेक मिष्ट वचन कहे। अंतसमयमें आपने निरंजन, निराकार और सहजानंदित परमात्माका पवित्र ध्यान धरते हुए बहिर्वासनाका त्याग किया। विशुद्ध आत्मपरिणतिमें रमण करते हुए, निर्मल समाधिस्थित दशम द्वारसे प्राणत्याग किया। संवत् १२२९ में सारे समाजको शोकसमुद्रमें डूबो कर, इस भूमंडल परसे कलिकाल सर्वज्ञ भगवान् श्रीहेमचंद्राचार्यरूप बह लोकोत्तर चंद्र, अस्त हो गया।

उपसंहार

पाठको! सूरि भगवान्के इस चरित्र-सारांशसे आपको यह ज्ञात हो जायगा कि, वे कैसे प्रभावशाली पुरुष थे, उनमें कैसे कैसे गुणोंका सन्निपात हुआ था! सचमुच ही वे एक अद्वितीय महात्मा थे। उनके गुणोंका वर्णन करते हुए प्रो. पीटरसन लिखते हैं कि - "हेमचंद्र एक बड़े भारी आचार्य थे। दुनियाके किसी भी पदार्थ पर उनका तिल मात्र भी मोह नहीं था; तथा उस महापुरुषने अपनी थडी आयु और जोखमदार जिंदगीको बुरे कामोंमें न लगा कर, संसार का भला करनेमें बीताई थी। उनके किये हुए सुकृत्योंके बदल इस देशकी प्रजाको उनका बढा भारी उपकार

मानना चाहिए ।" विदेशी विद्वान् प्रोफेसरके इन वचनोंमें हम इतने शब्द और मिलायेंगे, और कहेंगे कि—“वे एक बड़े भारी महात्मा थे, पूर्ण योगी थे, उत्कृष्ट जितेन्द्रिय थे, अत्यंत दयालु थे, महापरोपकारी थे, पूरे निःस्पृही थे, निःपक्षपाती थे, सत्यके उपासक थे, और कलिकालमें सर्वज्ञ थे ।” आपके जीवनसे, संसारका बहुत उपकार हुआ, जैनधर्मका उद्धार हुआ और सत्यका प्रचार हुआ । नमन है महामन् ! तुम्हारे पवित्र जीवनको ! बंदन है भगवन् ! आपके सम्पूर्ण ज्ञान, दर्शन और चारित्र को !

*

रारजिं श्री कुमारपाल देव ।

सत्त्वानुकम्पा न महीभुजां स्यादित्येष कृतो वितथः प्रवादः ।

जिनेन्द्रधर्म प्रतिपद्य येन, श्लाघ्यः स केषां न कुमारपालः ॥—श्रीसोमप्रभाचार्यः ।

व्यावहारिक जीवन

महाराज कुमारपाल देव इस कलियुगमें एक अद्वितीय और आदर्श नृपति थे । वे बड़े न्यायी, दयालु, परोपकारी, पराक्रमी और पूरे धर्मात्मा थे ।

विक्रम संवत् ११४९ में इनका जन्म हुआ था और संवत् ११९९ में राज्याभिषेक हुआ था । एक पुरातन पद्यावलीमें राज्याभिषेककी तिथि ‘मार्गशीर्ष शुद्ध चतुर्थी’ लिखी है । राज्यप्राप्तिके बाद लगभग १० वर्षपर्यंत आपने राज्यकी सुव्यवस्था करनेका, और उसकी सीमा बढ़ानेका प्रयत्न किया । दिग्विजय करके आपने अनेक बड़े बड़े राजाओंको अपनी प्रचंड आज्ञाके अधीन किये । आप अपने समयमें एक अद्वितीय विजेता और वीर राजा थे । भारतवर्षमें, उस समय आपकी बराबरी करने वाला और कोई राजा नहीं था । आपका राज्य बहुत बड़ा था । श्री हेमचंद्राचार्यने ‘महावीरचरित’ में आपकी आज्ञाका पालन “उत्तर दिशामें तुरकस्थान, पूर्वमें गंगा नदी, दक्षिणमें बिष्णुाचल और पश्चिममें समुद्र पर्यंत” के देशोंमें होना लिखा है । प्रोफेसर मणीलाल नमुभाई द्विवेदी लिखते हैं कि—“गुजरात यानि अणहिलिवाडके राज्यकी सीमा बहुत विशाल मालूम देती है । दक्षिणमें ठेठ कोलापुरके राजा उसकी आज्ञा मानते थे, और भेंट भेजते थे । उत्तरमें काश्मीरसे भी भेंट आती थी । पूर्वमें चेदी देश तथा यमुना पार और गंगा पार के मगधदेश पर्यंत आज्ञा पहुंची थी । और पश्चिममें सौराष्ट्र तथा सिंधु देश तथा पंजाब का भी कितनाका हिस्सा गुजरातके ताबेमें था । ‘राजस्थान इतिहास’ के कर्ता कर्नल टॉड साहब को, चित्तौड़के किल्लेमें, राणा लखणसिंहके मंदिरमें एक शिलालिख मिला था, जो संवत् १२०७ का लिखा हुआ है । उसमें महाराज कुमारपालके विषयमें लिखा है कि “महाराज कुमारपालने अपने प्रबल पराक्रमसे सब शत्रुओंको दल दिये, जिसकी आज्ञाको पृथ्वी परके सब राजाओंने अपने मस्तक पर चढ़ाई । जिसने शाकंभरीके राजाको अपने चरणोंमें नमाया । जो खुद हथियार पकड़ कर सवालक्ष (देश) पर्यंत चढ़ा और जिसने सब गढ़पत्तियोंको नमाया । सालपुर (पंजाब) तक को भी उसने उसी तरह वश किया ।” (वेस्टर्न इण्डिया, टॉड कृत)

इन सब प्रमाणोंसे महाराज कुमारपालके राज्यके विस्तारका खयाल हो जाता है । भारतवर्षमें, इतने बड़े साम्राज्यको भोगने वाले राजा बहुत कम हुए ।

आपकी राजधानी अनहिलपुर—पाटन, भारतके उस समयके सर्वोत्कृष्ट नगरोंमें से, एक थी । वह व्यापार और कला-कौशलसे बहुत बड़ी चढ़ी थी, संपृद्धिके शिखर पहुंची हुई थी । राजा और प्रजाके सुंदर महाल्लोंसे तथा पर्वतके शिखरसे ऊंचे और मनोहर देवभुवनोंसे अत्यंत अलंकृत थी । हेमचंद्राचार्यने ‘श्याश्रय महाकाव्य’ में इस नगरी का बहुत वर्णन किया है । सुना जाता है कि उस समय इस नगर में १८०० तो श्रोदाधिपति रहते थे ! इस प्रकार महाराज एक बड़े भारी महाराज्यके स्वामी थे ।

आप प्रजाका पालन पुत्रवत् करते थे। अपने राज्यमें एक भी प्राणीको दुःखी नहीं रखना चाहते थे। प्रजा आपको 'शम' का ही दूसरा अवतार समझती थी। प्रजाकी अवस्था जाननेके लिए, गुप्त बैराजे आप शहरमें भ्रमण करते थे। हेमचंद्राचार्य कहते हैं कि—“दरिद्रता, मूर्खता, मलिनता इत्यादिसे जो लोक पीडित होते हैं वे मेरे निमित्तसे हैं या अन्यसे? इस प्रकार औरोंके दुःखोंको जाननेके लिए राजा शहरमें फिरता रहता था।” इस प्रकार जब गुप्त भ्रमणमें महाराजको जो कोई दुःखी हालतमें नजर पड़ता था, तो आप झट अपने स्थान पर आ कर, उसके दुःख दूर करनेकी चेष्टा करते थे। ‘आश्रय महाकाव्य’ के अंतिम सर्ग (२०) में भगवान् श्रीहेमचंद्र लिखते हैं कि—“महाराज कुमारपालने एक दिन रास्तेमें, एक गरीब मनुष्यको, चिछाते हुए और जमीन पर गिरते-पड़ते हुए ऐसे ५-७ बकरोंको खींच कर ले जाता हुआ देखा। महाराजने पूछा कि—‘इन भरे हुए जैसे विचारे पामर प्राणियोंको कहाँ ले जाता है?’ उस मनुष्यने कहा—‘इनको कसाईके यहाँ बेच कर, जो कुछ पैसा आएगा, उससे उदरनिर्वाह करूंगा।’ यह सुन कर महाराज बड़े खिन्न हुए और सोचने लगे कि—‘मेरे दुर्भिक्षसे ही इस तरह लोक हिंसामें प्रवृत्त होते हैं, इस लिए धिक्कार है मेरे प्रजापति नाम को।’ इस प्रकार अपनी आत्माको ठपका देते हुए राजभवनमें आए और अधिकारियोंको बुला कर सबत आज्ञा दी की—‘जो झूठी प्रतिज्ञा करे उसे शिक्षा होगी, जो परखीरूप हो उसे, अधिक शिक्षा होगी, और जो जीवहिंसा करे उसे, सब से अधिक कटोर दंड मिलेगा—इस प्रकारकी आज्ञाप्रतिका मारे राज्य में भेज दो।’ अधिकारियोंने उसी वखत उक्त फरमान सर्वत्र जाहिर कर दिया। इस प्रकार सारे महाराज्य में—यावत् त्रिकूटाचल (लंका) पर्यंत—अमारीघोषणा कराई। इसमें जिनको नुकसान पहुंचा उनको तीन तीन वर्ष तकका अन्न दिया। मद्यपानका प्रचार भी सर्वत्र बंध कराय। *यज्ञ-यागमें भी पशुओंके स्थान पर अन्नका हवन होना शुरू हुआ। एक दिन महाराज सोये हुए थे, इतनेमें किसीके रोनेकी आवाज सुनाई दी। आप उठ कर अकेले ही उस स्थान पर पहुंचे। जा कर देखा तो एक सुंदर बाली रोती हुई नजर पड़ी। उसे पूछने पर माझम हुआ कि, वह एक धनाढ्य गृहस्थकी बाली है, उसका पति और पुत्र दोनों मर गये। वह इस लिए रोती थी कि—‘राज्यका पूर्वकालसे यह क्रूर नियम चला आता है कि संततिहीन मनुष्यकी मिश्रतका मालिक राज्य है—अतः इस नियमानुसार मेरी जो संपत्ति है वह सब राज्य ले लेगा तो फिर मैं अपना जीवन किस तरह बिताऊँगी। इस लिए मुझे भी आज मर जाना अच्छा है।’ महाराजने यह सुन कर उसे आश्वासन दिया और कहा कि—‘तू मर मत। राजा तेरा धन नहीं लेगा। सुखपूर्वक तू अपनी जिंदगीको धर्मकृत्य करनेमें बिता।’ स्वस्थान पर आ कर महाराजने मनमें सोचा कि इस प्रकार, राज्यके क्रूर नियमसे प्रजा कितनी दुःखी होती होगी? आपका अंतःकरण दयासे भर आया। प्रजाके इस त्रास को नहीं सहन कर सके। आपने अधिकारियोंको बुला कर कहा कि—‘निष्पुत्र मनुष्यकी मृत्युके बाद, उसकी संपत्ति राज्य ले लेता है यह अत्यंत दारुण नियम है। इससे प्रजा बहुत पीडित होती है, इस लिए यह नियम बंध करो। चाहे भले ही मेरे राज्यकी ऊपजमें लाख-दो-लाख तो क्या परंतु क्रोड-दो-क्रोड रुपयेका भी क्यों न घाटा आ जाय।’ अधिकारियोंने आपकी आज्ञाको मस्तक चढ़ाया और उसी क्षण सारे राज्यमें इस कायदेकी क्रूरता दाव दी गई, जिससे प्रजाके हर्षका पार नहीं रहा। तथा कर-दंड बगैरह भी आपने बहुत काम कर दिये थे। इस प्रकार आपने अपनी प्रजाको अत्यंत सुखी की थी।

* इस बात पर गुजरातके प्रख्यात विद्वान्, सद्गत प्रो. मणिलाल नभुभाई द्विवेदी लिखते हैं कि—“कुमारपालने जबसे अमारी घोषणा (जीवहिंसा बंध) कराई तबसे यज्ञयागमें भी मांसबलि देना बंध हो गया, और यव तथा शालि होमनेकी चाल शुरू हुई। लोगोंकी जीव जाति उपर अत्यंत दया बढी। मांसभोजन इतना निषिद्ध हो गया कि, सारे हिंदुस्थान (बंगाल, पंजाब, इत्यादि) में, एक या दूसरे प्रकारसे, थोडा बहुत भी मांस, हिंदु कहलाने वाले, उपयोगमें लाते हैं, परंतु गुजरातमें तो उसका गंध भी लग जाय तो, झट जान करने लगा जाते हैं; ऐसी दृष्टि लोगों की इस समयसे बंधी हुई आज पर्यंत चली आ रही है।” (देखो ‘आश्रयकाव्य’ का गुजराती भाषांतर, गायकवाड सरकारका छापाया हुआ।)

धार्मिक-जीवन ।

यहाँ तक हमने आपके व्यावहारिक—सामाजिक जीवनका उल्लेख किया । अब कुछ षोडे से शब्द, धार्मिक—आध्यात्मिक जीवनके विषयमें, कह कर, इस प्रस्तावनाकी समाप्ति करेंगे ।

आप जिस प्रकार नैतिक और सामाजिक विषयोंमें औरोंके लिए आदर्शस्वरूप थे, उसी प्रकार धार्मिक विषयोंमें भी आप उत्कृष्ट रूपमें धर्मात्मा थे, जितेन्द्रिय थे और ज्ञानवान् थे । श्रीमान् हेमचंद्राचार्यका जबसे आपको अपूर्व सम्मामन हुआ तभी से आपकी चित्तवृत्ति धर्मकी तरफ जुड़ने लगी । निरंतर उनसे धर्मोपदेश सुनने लगे । दिन प्रतिदिन जैनधर्म प्रति आपकी श्रद्धा बढ़ने तथा दृढ़ होने लगी । अंतमें संवत् १२१६ के वर्षमें, शुद्ध श्रद्धानपूर्वक जैनधर्मकी गृहस्थ-दीक्षा स्वीकार की । सम्यक्तत्वमूल द्वादश व्रत अंगीकार कर, पूर्ण श्रावक बने ! उस दिनसे निरंतर त्रिकाल जितेन्द्र भगवान्की पूजा करने लगे । परमगुरु श्रीहेमचंद्राचार्यकी विशेष रूपसे उपासना करने लगे, और परमात्मा महावीरप्रणीत अहिंसास्वरूप जैनधर्मका आराधन करने लगे । आप बड़े दयालु थे, किसी भी जीवको कोई प्रकारका कष्ट नहीं देने थे । घूरे सत्यवादी थे, कभी भी असत्य भाषण नहीं करते थे । निर्विकार दृष्टि-वाले थे, निजकी राणियोंके सिवाय संसार मात्रका छाँसमूह आपको माता, भगिनी और पुत्रीतुल्य था । आपने महाराणी भोपलदेवीकी मृत्युके बाद आजन्म ब्रह्मचर्य व्रत पालन किया था ! राज्यलोभसे सर्वथा पराब्रुल्ल थे । मद्यपान, तथा मांस और अमक्ष्य पदार्थों का भक्षण कभी नहीं करते थे । दिन दुःखी जनोको और अर्थी मनुष्योंको निरंतर अगणित द्रव्य दान किया करते थे । गरीब और असमर्थ श्रावकोंके निर्वाहके लिए दरसाल लाखों रुपये राज्यके खजानेमें से दिये जाते थे । लाखों रुपये व्यय कर जैन शास्त्रोंका उद्धार कराया और अनेक पुस्तक-मंडार स्थापन किये । हजारों पुरातन देवमंदिरोंका जीर्णोद्धार करा कर तथा अनेक नये बनवा कर भारत-भूमिको अलंकृत की । तारंगदि तीर्थक्षेत्रों परके दर्शनीय और भारतवर्षकी शिल्पकलाके अद्वितीय नमूने रूप, विशाल और अत्युच्च, मंदिर आज भी आपकी जैनधर्म प्रियताको जगत्में जाहीर कर रहे हैं । इस प्रकार आपने जैनधर्मके प्रभावको जगत्में बहुत बढ़ाया । संसारको सुखी कर अपने आत्मा का उद्धार किया । एक अभ्रेज विद्वान् लिखता है की—“कुमारपालने जैनधर्मका बड़ी उत्कृष्टतासे पालन किया और सारे गुजरातको एक आदर्श जैन राज्य बनाया ।” अपने गुरु श्रीहेमचंद्राचार्यकी मृत्युसे छः महीने बाद, वि. सं. १२३० में, ८० वर्षकी आयु भोग कर, इस असार संसार को त्याग, स्वर्ग प्राप्त किया ।

अंतिम निवेदन

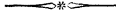
पाठक ! हमने ऊपर जिन दो महापुरुषोंका संक्षेपमें वर्णन किया है उन्हीं पुण्यात्माओंका जीवनविस्तार इस कुमार-पाल चरित्रमें है । इसको अच्छी तरह पढ़िये और अपनी आत्माको निर्मल करिये । हर एक समाज और देशकी उत्कृष्ट संपत्ति उसके आदर्श पुरुष ही है । मनुष्य जीवनको उन्नत करनेके लिए महात्माओंका पवित्र जीवनचरित्र ही एक सर्वोत्तम साधन है । जिस समाज और देशको, अपने पूर्वकालीन समर्थ पुरुषोंके प्रचंड सामर्थ्यका खयाल नहीं है, उनके सुकृत्योंका अभिमान नहीं है और उनकी आज्ञाका पालन नहीं है, वह समाज और देश कभी उन्नति पर नहीं पहुँच सकता । इसलिए, प्रिय जैनबंधुओ ! ऐसे महात्माओंके जीवनचरित्रोंको पढ़ कर आप अपने पूर्वजोंके गुणों और सुकृत्योंको अपने हृदयमें स्थापन करो, उनकी पवित्र आज्ञाओंका पालन करो और गये हुए जैन-धर्मके गौरवको, अपने पुरुषार्थ द्वारा एक दफह फिर पीछा ला कर, जगत्को उसका सर्वश्रेष्ठ वतला दो !

अंतमें, इस चरित्रके लेखक जेहारूपद श्रीयुत मुनिवर ललितविजयजी महाराजका मैं उपकार मानता हूँ कि जिनके प्रसंगसे, इस प्रस्तावना द्वारा मुझे महापुरुषोंके गुणानुवाद करनेका यह सुअवसर मिला ।

वीर सं. २४४० (वि. सं. १९७०) }
आश्विन कृ. ५
जैनउपाध्य, महेशाण (उत्तर गुजरात) }

—मुनि जिन विजय

राजर्षि कुमारपाल

[गुजरातकी सुप्रतिष्ठित 'गुजरातीसाहित्यपरिषद्' द्वारा, वि. सं. १९९५ में, गुजरातकी प्राचीन राजधानी अणहिलपुर पाटण में, 'हैमणारखतमंत्र' के रूपमें एक विद्वत्सम्मेलनका आयोजन किया गया था। उस मंत्रमें पढ़नेके लिये देने **राजर्षि कुमारपाल** नामका गुजराती भाषामें निबन्ध लिखा था जो मेरे संपादकत्वमें प्रसिद्ध होने वाले 'भारतीयविद्या' नामक संशोधनात्मक त्रैमासिक पत्रके वर्ष १, अंक ३ में प्रकट हुआ था। उस गुजराती निबन्धका हिन्दी अनुवाद, धनारसकी 'जैन संस्कृति संशोधन समिति' (Jain Culture and Research Society) ने सन् १९४९ में प्रकाशित किया था। प्रस्तुत 'कुमारपाल चरित्र संग्रह' के विषयके साथ, इस प्रबन्धका विशिष्ट सम्बन्ध होनेसे हम यहाँ पर इसको भी संप्रहित कर देना उचित समझते हैं। इस निबन्धके पढ़नेसे विज्ञ पाठकोंको प्रस्तुत विषयमें कुछ विशेष ऐतिहासिक तथ्य ज्ञात हो सकेंगे। इसके लिये मैं उक्त समितिके संत्री प्राध्यापक पंडितबन्धु श्रीदलमुखभाई मालवधियाके प्रति अपना कृतज्ञभाव प्रकट करना चाहता हूँ।

- मु नि जि न वि ज य]

कुमारपाल—एक धीरोदात्त नायक

राजा कुमारपालका जीवन गुजरातके इतिहासमें महत्त्वपूर्ण स्थान रखता है। केवल गुजरातमें ही नहीं बल्कि भारतीय इतिहासमें भी उसका विशिष्ट स्थान है। वह एक साधारण नरेश न था। उसमें अनेक असाधारणताएँ विद्यमान थीं। मनुष्य जीवनकी ऊँची-नीची सभी दशाएँ उसके जीवनमें निहित थीं। उसे सुख और दुःखकी अनेक अनुभूतियाँ हुई थीं। उसका जीवन एक महाकाव्यके समान था जिसमें शृंगार, हास्य, करुण, रौद्र, वीर, भयानक, वीभत्स, अद्भुत और शान्त इस प्रकार सभी रसोंका परिपाक हुआ था। उसकी जीवनरूप कवितामें माधुर्य, ओज और प्रसादका अनोखा सम्मिश्रण था। देशव्याग, संकट, सहाय-असहाय, क्षुधा-तृप्ता, भिक्षायाचन, हर्ष, शोक, अरण्याटन, जीवितमंशय, राज्यप्राप्ति, युद्ध, शत्रुहंसार, विजययात्रा, नीतिप्रवर्तन, धर्मपालन, अभ्युदयारोहण और अन्तमें अनिश्चित भावसे मरण—इत्यादि एक महाकाव्यपिकाके वर्णनके लिए आवश्यक सभी रसोत्पादक सामग्री उसके जीवनमें विद्यमान थी। काव्य-मीमांसकोंने काव्यके लिए जो धीरोदात्त नायककी रम्य कल्पना की है उसका वह यथार्थ आदर्श था। उसका जीवन अपकर्ष और उत्कर्षका त्रौडाक्षेत्र था। उसका पूर्ण इतिहास हमें उपलब्ध नहीं है। जो कुछ थोड़ी बहुत ऐतिहासिक सामग्री उपलब्ध है वह अपूर्ण, अस्वस्थ और किञ्चित् अतिशयोक्तिशाली है; तो भी इस सामग्री परसे गुजरातके किसी दूसरे राजाकी अपेक्षा उसका अधिक विस्तृत और प्रमाणभूत इतिहास प्राप्त हो सकता है। गुजरातके बाहर भी किसी पुराने भारतीय राजाका इतना विस्तृत जीवनवृत्त प्राप्त नहीं है। इस सामग्रीसे उसके कुल, वंश, जन्म, बाल्यावस्था, यौवन, देशाटन, संकटसहन, राज्यप्राप्ति, राजशासन, धर्माचरण आदि बातोंका यथार्थ परिचय मिलता है। उसके राज्यके प्रधान पुरुषों, मुख्य प्रजाजनों, धर्मगुरुओं और विद्वानोंका परिचय भी इस उपलब्ध सामग्रीसे मिल सकता है। उसके लोकप्रयोगी और धर्मोपयोगी कार्योंकी रूपरेखा भी इसमें है। मैं यहाँ उसीका कुछ दिग्दर्शन कराना चाहता हूँ।

कुमारपालके जीवनकी सामग्री

ऐतिहासिक दृष्टिसे कुमारपालके राजजीवनका जो रेखाचित्र मैं खींचना चाहता हूँ उसकी सामग्री प्रमाणभूत और सर्वथा विश्वसनीय है। इस सामग्रीका श्रेय प्रायः कुमारपालके थोड़े या बहुत संपर्कमें आने वाले व्यक्तियोंको है। इसमें मुख्य सूत्रधार हैं कुमारपालके गुरु और गुर्जर विद्वानोंके सुकुटुमणि आचार्य हेमचन्द्र। हेमचन्द्राचार्यके व्यक्तित्व और कार्यके विषयमें बहुत कुछ कहा जा चुका है। उसका पुनः कथन और पिछेपेण अनावश्यक है। इन्होंने 'संस्कृतद्वयाश्रय' काव्यके अन्तिम पाँच सर्गोंमें और 'प्राकृतद्वयाश्रय'के आठ सर्गोंमें कुमारपालका काव्यमय जीवन चित्रित किया है। हेमचन्द्रका यह चित्रण कुमारपालके राज्याभिषेकसे प्रारम्भ होता है। इसमें ऐतिहासिक घटनाओंका उल्लेख नहींके बराबर है। फिर भी

उसके राजजीवनका रेखांकन करनेके लिए पर्याप्त सामग्री उपलब्ध है। द्वापाश्रय काव्यमें कवित्वकी कोई ऊँची उड़ान नहीं है, इसका कारण है ऐसे काव्योंकी पद्धति। ऐसे काव्योंमें अर्थानुसारी शब्दरचना नहीं होती किन्तु शब्दानुसारी अर्थ-रचना होती है। जिस प्रकारके शब्दप्रयोग व्याकरणके क्रममें चले आ रहे हैं, उन्होंने उसी प्रकारके शब्दोंकी रचनाके लिए, उपयुक्त अर्थोंको कुमारपालके राजजीवनमेंसे चुन लिया और श्लोकबद्ध कर दिया। इतने ही अंशोंमें इस काव्यका कवित्व है। इसके अतिरिक्त सरसताकी दृष्टिसे कही जाने वाली कोई विशेष बात उसमें नहीं है। किन्तु हमारे लिए तो प्रस्तुत विषयकी दृष्टिसे काव्यविभूतिकी अपेक्षा यह सारी शब्दरचना ही अधिक उपयोगी है।

हेमचन्द्राचार्य द्वारा वर्णित कुमारपालका दूसरा वर्णन 'त्रिपष्टि-शालकापुरुष-चरित्र'के अन्तिम 'महावीरचरित्र'में है। इसकी रचना हेमचन्द्राचार्यने कुमारपालकी प्रार्थनासे की थी और यही उनके जीवनकी अन्तिम कृति है।

जैन धर्म स्वीकार करनेके पश्चात् कुमारपालने जैसा कुछ उसका आचरण किया है उसका बहुत थोड़ा किन्तु सारभूत वर्णन इस ग्रन्थमें है।

हेमचन्द्राचार्यके पश्चात् दूसरी सामग्री 'मोहराजपराजय' नामक नाटकके रूपमें है। यह नाटक कुमारपालके उत्तराधिकारी अजयपाल या अजयदेवके एक मंत्री मोटवंशीय यशःपालका बनाया हुआ है और यह गुजरात और मारवाड़ की सीमा पर स्थित थारापद—इस समय थराद—नगरके 'कुमार विहार' नामक जैन मन्दिरमें महावीर यात्रा-महोत्सवके समय खेला गया था। कुमारपालने जैन धर्मका स्वीकार कर जीवहिंसा, शिकार, जुआ और मद्यपान आदि जिन दुर्व्यसनोंका निषेध कराया था उस कथावस्तुको ले कर इस नाटककी रचना हुई है। इस नाटकका संकलन हृद-यंगम और कल्पनामनोहर है। इसमें कोई ऐसा स्पष्ट ऐतिहासिक उल्लेख नहीं है किन्तु बहुत सी विशिष्ट बातें ऐसी हैं जो ऐतिहासिक दृष्टिसे उपयोगी हो सकती हैं और इसीलिए वे प्रमाणभूत मानी जा सकती हैं।

तीसरी कृति सोमप्रभाचाय कृत 'कुमारपालप्रतिबोध' है। कुमारपालकी मृत्युके ११ वर्ष पश्चात्, पाटनमें ही कुमारपालके प्रसिद्ध राजकवि सिद्धपालके धर्मस्थानमें ही यह रचना पूर्ण हुई थी। स्वयं हेमचन्द्राचार्यके तीन शिष्य—महेन्द्र, वर्षमान और गुणचन्द्र—ने इस ग्रन्थको आशोषान्त सुना था। यह ग्रन्थ है तो बहुत बड़ा—करीब ८—९ हजार श्लोकका किन्तु इसमें ऐतिहासिक सामग्री करीब २००-२५० श्लोक जितनी ही है। इस ग्रन्थकारका उद्देश कुमारपालका विस्तृत जीवन चरित्र लिखनेका नहीं था किन्तु हेमचन्द्राचार्यने जिन धर्मकथाओं द्वारा कुमारपालको जैन-धर्माभिमुख बनाया था उन्हीं कथाओंको लक्ष्य कर एक कथासंग्रहात्मक ग्रन्थ बनानेका था। ग्रन्थकार उसका निर्देश प्रारम्भमें ही कर देते हैं। वे कहते हैं कि—“इस युगमें हेमचन्द्रसूर और कुमारपाल दोनों असंभव चरित्र वाले पुरुष हुए हैं। इन्होंने जैनधर्मकी महती प्रभावना द्वारा कलियुगमें सत्ययुगका अवतार किया है। यद्यपि इन दोनों पुरुषोंका जीवन सम्पूर्णतया मनोहर है लेकिन मैं सिर्फ जैनधर्मके प्रतिबोधक विषयमें ही कुछ कहना चाहता हूँ।” इस प्रकार इस ग्रन्थका उद्देश भिन्न होने के कारण इसमें ऐतिहासिक विवरणकी विशेष आशा नहीं की जा सकती; तो भी प्रसंगवश इसमें भी कहीं कहीं ऐसा विवरण मिलता है जो कुमारपालका रेखाचित्र अंकित करनेके लिए बहुत महत्वपूर्ण है।

इन तीनों समकालीन—अथवा जिन्होंने कुमारपालके राज्यशासनको स्वयं अच्छी तरह देखा था—ऐसे पुरुषोंका ही आधार मैंने इस निबंधमें लिया है। यदि कहीं पर उत्तरकालीन कृतियोंका आधार लिया गया है तो वह केवल मूल घटनाको साधार प्रमाणित करनेके लिए।

कुमारपालका धर्मसंस्कार

हमारे देशके इतिहासमें कुमारपालके धार्मिक जीवनके विषयमें एक प्रकारकी अज्ञानता या गैर समझ फैली हुई है। हेमचन्द्राचार्यके उपदेशोंसे प्रभावित हो कर कुमारपालने जैनधर्मका पूर्णतया अंगीकार किया था और वह एक परमाहृत राजा बना

था यह सत्य क्या, संकीर्ण मनोवृत्ति वाले बहुतसे अजैन विद्वानोंको रुचिकर प्रतीत नहीं हुई और इसका खण्डन करनेके लिए भ्रमपूर्ण लेखादि लिखे जाते रहे हैं, किन्तु उसके जैनत्वकी बात उतनी ही सत्य है जितनी कि उसके अस्तित्व की है। इस विषयका विवरण प्रकट करनेवाली सामग्री अपने आपमें ही इतनी प्रतिष्ठित है कि उसको सत्य सिद्ध करनेके लिए किसी दूसरे सबूत की आवश्यकता नहीं है। तथ्यदर्शी यूरोपियन विद्वानोंने तो इस बातको कभी का सिद्ध कर दिया है किन्तु हम लोगोंकी धार्मिक संकीर्णता बहुत बार सत्य दर्शनमें बाधक होती है। इसी कारण हम लोग अनेक दोषोंके शिकार हो गए हैं। कुमारपाल जैन हो तो क्या और शैव हो तो क्या—मुझे तो उसमें कोई विशेषता नहीं प्रतीत होती। महत्त्व है तो उसके व्यक्तित्वका। सिद्धराज जैन न था, वह एक चुस्त शैव था इससे अगर मैं सिद्धराजका महत्त्व न समझू तो समझ लो कि मेरी सारासारविवेक बुद्धिका दिवाला निकल गया है। अमुक व्यक्ति अमुक धर्मका अनुयायी था इतने मात्रसे हम उसके व्यक्तित्वको परखने और अपनाने की उपेक्षा करें तो हम अपनी ही जातीयता—राष्ट्रीयताका अहित करते हैं। शैव हो, या वैष्णव, बौद्ध हो या जैन—धर्म से कोई भी हो—जिन्होंने अपनी प्रजाकी उन्नति और संस्कृतिके लिए विशिष्ट कार्य किया है वे सब हमारे राष्ट्रके उत्कर्षक और संस्कारक पुरुष हैं। ये राष्ट्रपुरुष हमारी प्रजाकीय संयुक्त अचल सम्पत्ति हैं। अगर इनके गुणोंका यथार्थ गौरव हम लोग न समझें तो हम उनकी अवोग्य प्रजा सिद्ध होंगे। शैव, बौद्ध, जैन ये सारे मत एक ही आर्यतत्त्वज्ञानरूपी महावृक्षकी अलग अलग दार्शनिक शाखाओंके समान हैं। वृक्षकी विभूति उसकी शाखाओंसे ही है और जब तक वृक्षमें सजीवता मौजूद है उसमें शाख-प्रशाखाएं निकलती ही रहेंगी। शाखा-प्रशाखाओंका उद्गम बन्द हो जाना वृक्षके जीवनका अन्त है। धर्मानुयायी और समुक्षु जन पक्षियोंके समान हैं जो शान्ति और विश्रान्तिके लिए इस महावृक्षका आश्रय ग्रहण करते हैं। जिस पक्षीको जो शाखा ठीक और अनुकूल प्रतीत हो वह उसीका आश्रय लेता है और शान्ति प्राप्त करता है। जिस प्रकार कोई पक्षी, अनुकूल न होने पर एक शाखा छोड़ कर दूसरी शाखाका आश्रय लेता है उसी प्रकार विचारशील मानव भी स्वरुचि अनुसार किसी एक धर्मका त्याग कर धर्मान्तर ग्रहण करता है और मनःसमाधि प्राप्त करता है। कुमारपालने भी मनःसमाधि प्राप्त करनेके लिए ही धर्मपरिवर्तन किया था। सार्विका रूपसे किया गया धर्मपरिवर्तन दोषरूप नहीं, गुणरूप होता है। ऐसे धर्मपरिवर्तनसे नवीन बल और उत्साहका चार होना है। प्रजाकी मानसिक और नैतिक उन्नति होती है। जैन धर्मका स्वीकार कर कुमारपालने जो प्रजाक अनन्य कल्याण किया था वह दूसरी तरहसे करना संभव न था। उसके धर्मपरिवर्तनने प्रजाके पारस्परिक विद्वेषको कम किया और सामाजिक उत्कर्षको आगे बढ़ाया। वस्तुतः उस जमानेमें आजके समान धर्मपरिवर्तनकी संकुचित विचारश्रेणी नहीं थी। सामाजिक दृष्टिसे धर्मपरिवर्तन कोई महत्त्वपूर्ण नहीं है। गुजरातके अनेक प्रतिष्ठित कुटुंबोंमें जैन और शैव दोनों धर्मोंका पालन किया जाता था। किसी घरमें पिता शैव था तो पुत्र जैन, किसी घरमें सास जैन थी तो वधू शैव। किसी गृहस्थका पितृकुल जैन था तो मातृकुल शैव और किसीका मातृकुल जैन था तो पितृकुल शैव। इस प्रकार गुजरातमें वैश्य जातिके कुलोंमें प्रायः दोनों धर्मोंके अनुयायी थे। इसलिए इस प्रकारका धर्मपरिवर्तन गुजरातके सम्य समाजमें बहुत सामान्य सी बात थी। राज्यके कारोबारमें भी दोनों धर्मानुयायियोंका समान स्थान और उत्तरदायित्व था। किसी समय जैन महामात्यके हाथमें राज्यकी बागडोर आती तो कभी शैव महामात्यके हाथमें। लेकिन इनसे राजनीतिमें किसी प्रकारका परिवर्तन नहीं होता था। शैवों और जैनोंकी कोई अलग अलग समाजरचना नहीं थी। सामाजिक विधि-विधान सब ब्राह्मणों द्वारा ही नियमासुसार संपन्न होते थे। शैव कुटुम्बों और जैन कुटुम्बोंकी कुलदेवी एक ही होती थी और उसका पूजन-अर्चन दोनों कुटुम्ब वाले कुलपरम्परानुसार एक ही विधिसे मिल कर करते थे। इस प्रकार सामाजिक दृष्टिसे दोनोंमें अन्नेद ही था। सिर्फ धर्मभावना और उपास्य देवकी दृष्टिसे थोड़ासा भेद था। शैव अपने इष्टदेव शिवकी उपासना और पूजा-सेवा करते, जैन अपने इष्टदेव जिनकी पूजा-अर्चना करते। शिवपूजकोंके कुछ वर्गोंमें मद्य-मांस स्वास्थ नहीं माना जाता था परन्तु जैनोमें यह वस्तु सबैसा स्वास्थ मानी जाती थी। कोई भी अगर जैन बनता तो

उसका अर्थ यही होता था कि उसने मध-मांसका सेवन त्याग दिया है और इसका त्याग कर उसने जीवहिंसा न करनेका मुख्य जैन व्रत लिया है। शैव और जैन दोनों मुख्य रूपसे गुजरातके प्रजाधर्म थे, तो भी सामान्य रूपसे राजधर्म शैव ही माना जाता था और गुजरातके राजाओंके उपास्य देव शिव थे। राजपुरोहित शिवधर्मी नागर ब्राह्मण और राजगुरु शिवोपासक तपस्वी थे। किन्तु अणहिलपुरके संस्थापक वनराज चावडासे ले कर कर्णवाघेला तक गुजरातके हिन्दू राज्य कालमें, जैन धर्मके अनुयायियोंका सामाजिक दर्जा सबसे ऊँचा था। प्रजावर्गमें जैन जन विशेष प्रतिष्ठित एवं अग्रणी थे। राज्य-शासनमें भी उनका हिस्सा सबसे अधिक था। इससे राजाओंके शैव होने पर भी जैन धर्म पर उनकी सदैव आदर दृष्टि रहती थी। विद्वान् जैन आचार्य राजाओंके पास निरन्तर आते रहते थे और राजा लोग भी अपने गुरुओंके समान ही उन्हें आदर देते थे। कई बार तो राजकुटुम्बोंमेंसे भी कोई कोई जैन धर्मकी संन्यास दीक्षा धारण कर लेता था। अनेक राजपुत्र जैन आचार्योंके पास शिक्षा ग्रहण करते थे। इस प्रकार राजा लोग जैनोके साथ सब प्रकारसे निकट सम्बन्धमें रहते थे। उससे इनके मनमें धर्म-सम्बन्धी किसी भी प्रकारका भेदभाव नहीं रहता था। शैव धर्मका आदर्श प्रतिनिधि सिद्धराज भी जैनोसे काफ़ी सम्बन्धित था। सिद्धपुरमें रुद्रमहालयके साथ-साथ उसने 'रायविहार' नामक आदिनाथका जैन मन्दिर भी बनवाया था। गिरनार पर्वत पर भेमिनाथका जो मुख्य जैन-मन्दिर आज विद्यमान है वह भी सिद्धराजकी उदारताका ही फल है। सोमनाथकी यात्राके साथ उसने गिरनार और शत्रुञ्जय तीर्थकी भी उसी भावसे यात्रा की थी। शत्रुञ्जय तीर्थका खर्च चलानेके लिए उसने बारह गांव उसके साथ लगा देनेके लिए अपने महामाल्य अन्धको आज्ञा दी थी। इससे प्रतीत होता है कि सिद्धराजके हृदयमें जैन-धर्मके लिये किसी प्रकारकी तुच्छ भावना नहीं थी। उसमें और कुमारपालमें जो अन्तर था वह यही कि सिद्धराज अपने मनमें शैव धर्मको मुख्य मानता था और जैन धर्मको गौण; कुमारपाल अपने पिछले जीवनमें जैन-धर्मको मुख्य मानने लगा था। सिद्धराजके इष्टदेव अन्त तक शिव ही थे; किन्तु कुमारपालके इष्टदेव पिछले जीवनमें जिन थे। उसने जिनको अपना देव और आचार्य हेमचन्द्रको सद् गुरु, आतपुरुष और कल्याणकारी माना था। इसी प्रकार अहिंसा प्रबोधक धर्मको अपना मोक्षदायक धर्म मान कर श्रद्धापूर्वक उसका स्वीकार किया था। इस तरह वह जैन धर्मका एक आदर्श प्रतिनिधि बन गया था। इतनी पूर्ण भूमिकाके बाद अब मैं कुमारपालके राजजीवनका रेखाचित्र उपस्थित करना चाहता हूँ।

अशोक और कुमारपाल

कुमारपालका राजजीवन कई बानोंमें मौर्य सम्राट् अशोकसे मिलता जुलता है। राजगद्दी पर आरूढ़ होने पर जिस प्रकार सम्राट् अशोकको अनिच्छासे प्रतिपक्षी राजाओंके साथ लड़ना पड़ा उसी प्रकार कुमारपालको भी अनिच्छासे प्रतिपक्षी राजाओंके साथ लड़नेके लिए बाध्य होना पड़ा। राज्यसिंहासनारोहणके बाद तीन साल तक अशोकका शासन अस्त-व्यस्त रहा। यही हाल कुमारपालका भी था। जिस प्रकार अशोक ७-८ वर्ष तक शत्रुओंको जीतनेमें व्यय रहा उसी प्रकार कुमारपालको भी इतने ही समय तक शत्रुओंके साथ युद्ध करनेमें लगा रहना पड़ा। इस तरह आठ-दस वर्षके युद्धोपरान्त, जीवनके शेष भागमें जिस प्रकार अशोकने प्रजाकी नैतिक और सामाजिक उन्नतिके लिए कई राजाज्ञाएँ निकालीं और राज्यमें शान्ति एवं सुव्यवस्था बनाये रखनेका प्रयत्न किया था, उसी प्रकार कुमारपालने भी किया। जिस प्रकार अशोक पहले शैव और फिर बौद्ध हो गया उसी प्रकार कुमारपाल भी पहले शैव था, फिर जैन हो गया। अशोकके समान ही कुमारपालने भी स्वीकृत धर्मके प्रचारके लिए अपनी सारी शक्ति लगा दी थी। जिस प्रकार अशोकने बौद्ध-धर्म प्रतिपादित शिक्षाएँ तथा उच्च धार्मिक नियमोंका स्वीकार कर 'परमसुगतोपासक'की पदवी धारण की; उसी प्रकार कुमारपालने भी जैन-धर्मप्रतिपादित गृहस्थके जीवनको आदर्श बनाने वाले आवश्यक अनुव्रतादि नियमोंका श्रद्धापूर्वक स्वीकार करके 'परमार्हत'का पद प्राप्त किया। अशोकके समान ही प्रजाको दुर्व्यसनोसे हटानेके लिए कुमारपालने कई राजाज्ञाएँ निकालीं थीं। अशोकके बौद्ध स्तूपोंकी भांति कुमारपालने भी कई जैन विहारोंका निर्माण कराया।

निर्वंशके धनका त्याग

इन सबके उपरान्त कुमारपालने एक विशेष कार्य किया था । प्राचीन कालकी राजनीतिके अनुसार लावारिस पुरुषकी सम्पत्ति उसके मरनेके बाद राजाकी हो जाती थी और इस कारण मरने वालेके, माता, स्त्री आदि आश्रित जन अनाथ और निराधार बन जाते थे तथा मृत्युसे भी अधिक दुःख भोगते थे । इस क्रूर राजनीतिसे कई अवलार्णै जीवित रहने पर भी मरी हुईके समान हो जाती थीं । जले पर नमक छिड़कने वाली इस दुष्ट प्रथाको कुमारपालने अपने राज्यमें एक आदेश निकाल कर बन्द करा दिया । कदाचित् ऐसा कार्य अशोकने भी न किया हो ।

कुमारपालको इस कुनीतिकी निष्ठुरताका पता किस भांति चला उसका वर्णन हेमचन्द्राचार्य अपने इष्याश्रयमें इस प्रकार करते हैं—

किसी रात्रिके समय जब राजा अपने महलमें सो रहा था तब उसे दूरसे एक स्त्रीका बहुत करुण कन्दन सुनाई पड़ा । इस बातको जाननेके लिए चौकीदारके नील वर्ण वस्त्र धारण कर राजा महलसे निकला और कोई न पहचान ले इस तरह धीरे-धीरे उस करुण रुदनकी तरफ चला गया । वह जा कर क्या देखता है कि पेड़के नीचे एक स्त्री गलेमें फन्दाला कर मरनेकी तैयारी कर रही है और रो भी रही है । राजाने धीरेसे उसके पास जा कर आदर पूर्वक मधुर वचनोंसे पूछा कि क्या बात है । विश्राम पा कर स्त्रीने कहा—‘मेरे पतिदेव इस शहरमें परदेशसे व्यापार करनेके लिए आए थे और मैं भी उनके साथ थी । इस सुशासित शहरमें हम लोगोंने व्यापार करने करते बहुत सम्पत्ति इकट्ठी कर ली । इसी बीचमें मैंने एक पुत्रको जन्म दिया । हम लोगोंने उसका भरण-पोषण किया । उसे शिक्षित बनाया । योग्य उम्रमें एक अच्छे कुलकी लड़कीके साथ उसका पाणिग्रहण करा दिया । जब मेरा पुत्र तीस वर्षकी अवस्थाका हुआ तब उसके पिता स्वर्ग सिंघार गए और उनके शोकसे पुत्र इतना विह्वल हो गया कि वह भी थोड़े दिनों बाद मुझे अनाथ बना कर पिताके मार्ग पर चला गया । अब मेरी सारी सम्पत्ति नियमानुसार राज्यकी सम्पत्ति हो जायगी और मेरा जीवन वरबाद हो जायगा । मैं उस करुण अवस्थाको नहीं देखना चाहती इसीलिए मरना चाहती हूँ ।’ राजा स्त्रीके इस कथनको सुन कर करुणाद्रि हो उठा और उसको आश्वासन देते हुए कहने लगा—‘माता ! तुम अपने घर जाओ और इस तरह अपना अपघात मत करो । मैं तुम्हें विश्वास दिलाता हूँ कि राजा तुम्हारी सम्पत्ति नहीं लेगा । तुम अपने धनसे यथेष्ट दान पुण्य करके अपना कल्याण करो ।’ इतना कह कर राजाने अपने महलोंकी ओर चल दिया और सुबरा होने पर मन्त्रियोंको बुला कर अपने राज्यमें यह घोषणा करनेकी आज्ञा दी कि—‘प्राचीन जमानेसे चली आई यह राज्यप्रथा, कि लावारिस पुरुषकी मृत्युके पश्चात् उसकी सम्पत्ति राज्यकी हो जाय, बन्द की जाती है और आजसे यह राजाज्ञा जाहिर की जाती है कि ऐसी संपत्ति राज्यका कोई भी कर्मचारी न ले ।’ राजाकी आज्ञानुसार मन्त्रियोंने इस आज्ञापत्रकी घोषणा सारे राज्यमें करा दी और मृतक-धन लेना बन्द कर दिया । प्रबन्ध कर्ताओंके अनुमानसे इससे राज्यमें एक करोड़की वार्षिक आमदनी होती थी परंतु राजाने इसका तनिक भी लोभ न करते हुए इस अधर्म और प्रजापीडक प्रथाको हमेशाके लिए बन्द कर दिया ।

मन्त्री यशःपालने अपने नाटकमें इससे भी बड़ कर हृदयङ्गम वर्णन किया है । हेमाचार्यने तो अमुक घटनाको लक्ष्मणमें रख कर ही काव्यकी पद्धतिके अनुसार सिर्फ सूचना मात्र की है । यशःपालने उसमें कई ऐतिहासिक घटनाओंको भी अन्तर्निहित किया है । यह नाटक एक रूपक है इसलिए इसमें ज्यादा वास्तविकताका तो न होना स्वाभाविक ही है । यशःपालका वर्णन इस प्रकार है—‘एकदिन जब राजा अपने स्थान पर बैठा हुआ था उसने एक विशाल मकानसे स्त्रीका करुण रुदन सुना । थोड़ी देर बाद नगरके चार महाजनोंने आ कर राजासे निवेदन किया कि नगरका कुबेर नामक एक कोट्यधीश निःसन्तान मर गया है इस लिए उसकी सम्पत्ति लेनेके लिए अधिकारी पुरुष मेजिए और हम लोगोंको उसकी अन्वेषि क्रिया करनेकी आज्ञा प्रदान कीजिए । सेठकी मृत्युका समाचार सुन कर राजा बहुत उद्दिग्ध

होता है और जीवनकी अस्थिरताका गम्भीर विचार करने लगता है। साथ ही साथ मृतके कुटुम्बकी करुण दशा और राज्यकी क्रूर नीतिका बीभत्स चित्र देखता है।

**आशाबन्धादहह सुचिरं संचितं क्लेशलक्षैः
केयं नीतिर्नृपतिहतका यन्मृतत्वं हरन्ति ।
ऋन्दक्षारीजघनवसनाक्षेपपापोत्कटानाम्
आः किं तेषां हृदि यदि कृपा नास्ति तत्किं त्रपाऽपि ॥**

राजा कुछ विचार कर कहता है कि मैं वहीं आता हूँ। तत्पश्चात् राजा पालकीमें बैठ कर राजभवनसे भी अधिक सुशोभित और विशाल ऐसे कुबेरके भवनके पास आया। महलके ऊपर कोट्यषीशताका सूचन करने वाली नाना प्रकारकी ध्वजाएं फहरा रही थीं। एक दरवाजे पर शहरके सैकड़ों सेठ शोकविद्धल दिखाई पड़ रहे थे और घरके अन्दरसे रुदनका करुण खर आ रहा था। घरके बाहर खड़े हुए सेठोंको देख कर राजाने अग्रणी सेठसे पूछा कि सब लोग बाहर क्यों खड़े हुए हैं। सेठका उत्तर था कि हम लोग राजाकी आज्ञाकी प्रतीक्षा कर रहे हैं। राजाने कहा इसमें राजाज्ञाकी क्या आवश्यकता है? सेठने उत्तर दिया—राज्यनियमानुसार जब राज्याधिकारी सारी सम्पत्तिको अपने अधिकारमें कर ले उसके बाद हमें घरमें जाना चाहिए। अन्यथा हम लोग दण्डके भागी होते हैं। राजा पालकीसे उतर कर घरमें जाता है और सेठ उसकी सारी क्रुद्धि समृद्धिका उसे परिचय कराता है। राजमहलोंमें भी अलभ्य ऐसी वस्तुएं सेठके मकानमें पा कर राजा आश्चर्यचकित हो जाता है। तत्पश्चात् राजा कुबेरकी माताके पास जा कर बैठता है और कुबेरकी मृत्युके बारेमें सारी हकीकत पूछता है। कुबेरके भित्र सारी हकीकत कहते हैं—‘परदेशमें व्यापार चलानेके लिये कुबेर पाठनसे भरूच गया था और वहाँमें ५०० नावोंमें माल भर कर परदेश चला गया था। वहाँ पर सारा माल बेच कर ४ करोड़ रुपयेका अन्य माल प्राप्त किया। वहाँसे स्वदेश आते समय रास्तेमें एक भयंकर तूफान आया और उससे सब नावें नष्ट-श्रद्ध हो गईं और कुछ इधर-उधर भटकती भरूच बंदरगाह पर पहुँचीं। कुबेरका क्या हाल हुआ यह अभी तक पता नहीं लगा इसी लिये यह ऐसा प्रसंग उपस्थित हुआ है।’ राजा यह सब सुन कर सहानुभूति पूर्ण खरसे कुबेरकी माताको आश्वासन देता है—‘माता! इस तरह अविवेकीकी तरह शोकसे विद्धल मत बनो।

**आकीटाद्यावदिन्द्रं मरणमसुमतां निश्चितं बान्धवानां
सम्बन्धश्चैकवृक्षोपितबहुविहगव्युहसांगत्यतुल्यः ।**

प्रत्यावृत्तिर्मृतस्योपलतलनिहितलुप्तबीजप्ररोह-

प्रायः प्राप्येत शोकात् तदयमकुशलैः क्लेशमात्मा मुधैव ॥

माता उत्तर देती है—‘पुत्र! सब समझती हूँ, लेकिन पुत्रका मृत्युशोक सब विस्मरण करा देता है।’ राजा कहता है कि—‘माता! मैं भी तुम्हारा ही पुत्र हूँ इसलिए शोक करना अच्छा नहीं है।’ इतनेमें राज्यके नौकरोंने कुबेरके घरका सारा धन इकट्ठा करके राजाके सामने ढेर लगा दिया। राजा उसका निषेध करता हुआ महाजनोसे कहता है कि—‘मैं आजसे मृतजनोका धन राजभण्डारमें लेनेका निषेध करता हूँ। यह कितनी अधम नीति है कि जो मनुष्य अपुत्र मर जाय उसके धन हड़पनेकी इच्छा रखने वाले राजा उसके पुत्रत्वको प्राप्त करनेकी इच्छा करते हैं।’ राजा वहाँसे महलमें आ कर मंत्रियों द्वारा सारे शहरमें घोषणा करावाता है कि—

निःशकैः शक्तिं न यष्टुपतिभिस्त्यक्तुं कश्चित् प्राक्तनैः

परयाः क्षार इव क्षते पतिमृतौ यस्यापहारः किल ।

आपाथोधिकुमारपालनृपतिर्वैवो रुदत्या धनं

विभ्राणः सदयः प्रजासु हृदयं मुञ्चत्ययं तत् स्वयम् ॥

कविप्रतिभासे चित्रित इस चित्रमें नामनिर्देश भले ही काल्पनिक हो परन्तु यह सारा चित्र काल्पनिक नहीं है। इसमें वर्णित घटना अनैतिहासिक नहीं है। इस घटनाके अनुरूप अवश्य ही कोई घटना घटी होगी। यह चित्र कुमारपालकी महानुभावताको उत्तम रूपमें प्रतिबिम्बित करता है।

इस प्रकार मृत-स्वमोचन द्वारा प्रजाहितका कार्य करके कुमारपालने उस कीर्तिको प्राप्त किया जिसे सत्ययुगमें होने वाले रघु, नहुष, नाभाग और भरत आदि परम धार्मिक राजा भी प्राप्त नहीं कर सके। इसीसे प्रसन्न हो कर आचार्य हेमचन्द्र उसकी प्रशंसा करते हैं—

न यन्मुक्तं पूर्वं रघुनहुष-नाभाक-भरत-
प्रभृत्युर्वीनायैः कृतयुगकृतोत्पत्तिभिरपि ।
विमुञ्चन् सन्तोषात् तदपि रुदतीवित्तमधुना
कुमारक्षमापाल ! त्वमसि महतां मस्तकमणिः ॥
अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिवः ।
त्वं तु सन्तोषतो मुञ्चन् सत्यं राजपितामहः ॥

गुजरातका वह सर्वोपरि आदर्श राजा था। वह जैसा वीर, नीतिनिपुण और दुर्धर्ष था वैसा ही संयमी, धर्मपरायण और सौम्य भी था। उसमें अनुभवकी विशालताके साथ साथ गंभीर तात्त्विक बुद्धि भी कम न थी। वह त्यागीके साथ मितव्ययी और पराक्रमीके साथ क्षमावान् भी था।

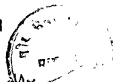
सिद्धराज और कुमारपाल

गुजरातके साधारण्यके दो ही सर्वोत्कृष्ट प्रमुखशाली राजा हुए—सिद्धराज और कुमारपाल। दोनोंके पराक्रम और कौशलसे गुजरातका गौरव चरम सीमा पर पहुँच गया था। प्रबंधकारोंका कहना है कि सिद्धराजमें ९८ गुण थे और दो दोष थे और कुमारपालमें थे ९८ दोष और २ गुण। ऐसा होने पर भी कुमारपाल श्रेष्ठ था। सिद्धराजने गुजरातके नागरिकोंके लिए महास्थान बनाये तो कुमारपालने उनका संरक्षण करनेके लिए दुर्गोंका निर्माण कराया। सिद्धराज ने गुजरातके पराक्रमका गुञ्जन करने वाली महायात्राएं कीं तो कुमारपालने उन यात्राओंकी चिरस्मृतिके लिए महाप्रशस्तियोंकी रचना करवाई। सिद्धराजने गुजरातके गौग्वधाम गिरनारके ऊपर महातीर्थकी स्थापना की तो कुमारपालने गुजरातके आवाल वृद्धोंको यात्रा सुलभ बनानेके लिए उस पर सीढियोंका निर्माण कराया। सिद्धराजने अगर गुजरातकी गुरुताके महालयोंका निर्माण किया तो कुमारपालने उन महालयों पर खर्णकालश और ध्वजदंड चढ़ा कर उन्हें सुप्रतिष्ठित किया। कुमारपाल गुजरातकी गरिमाका सर्वोपरि शिखर था। इसके समयमें गुजरातवासी विद्या और विमुक्तता, शौर्य और सामर्थ्यमें, समृद्धि और सदाचारमें, धर्म और कर्ममें, उत्कृष्टता पर पहुँच गये थे। उसके राज्यमें प्रकृतिकातर वैश्य भी महान् सेनापति हुए, द्रव्यलोढप वणिजजन भी महाकवि हुए और ईषोपरायण ब्राह्मण तथा निन्दापरायण श्रमण भी परस्पर मित्र हुए। व्यसनास्तक क्षत्रिय भी संयमी साधक बने और हीनाचारी शूद्र धर्मशील बने।

धर्मसहिष्णुता

उत्साहप्रवर्तक धर्मपरिवर्तनके पश्चात् भी धर्मसहिष्णुता जितनी उसके राज्यमें थी वैसी किसीके राज्यमें दृष्टिगोचर नहीं हुई। कदाचित् भारतके प्राचीन इतिहासमें वह एक ही पहल्य और अन्तिम उदाहरण होगा कि हेमचंद्र जैसा जैन धर्मका महन् आचार्य शिव मंदिरमें श्रद्धालु शैवकी तरह—

यत्र तत्र समये यथा तथा योऽसि सोऽस्यभिषया यया तथा ।
वीतदोषकलुषः स चेद् भवान् एक एव भगवन्नमोऽस्तु ते ॥

ऐसी अद्भुत कल्पना और अनुपम रचना द्वारा शिवकी स्तुति करता है। गंड बृहस्पति जैसा महान् शैव मठाधीश जैनाचार्यके चरणोंमें वन्दन करके—

चतुर्मासीमासीत्तच्च पद्गुणं नाथ ! निकषा

कषायप्रध्वंसाद्विकृतिपरिहारव्रतमिदम् ।

इदानीमुद्भिद्यभिजचरणनिलोठितकले-

जलङ्घिन्नैर्भैरुनितिलक ! वृत्तिर्भवतु मे ॥

ऐसी स्तुति द्वारा एक मुशिष्यकी भांति अनुग्रहकी याचना करता है।

इतिहासके सैकड़ों प्रबन्धोंमें खोजने पर वह एक ही राजा ऐसा मिलता है जो कुलपरंपराप्राप्त 'उमापतिबलव्ध-प्रौढप्रताप' विरुद्धमें अभिमान करता हुआ भी खरुचिस्वीकृत 'परमार्हत' विरुद्धसे अपनेको कृतकृत्य मानता है। जिस आदरभावसे वह तोमेश्वरके पुण्यधामका जीर्णोद्धार करता है उसी आदरसे उसके पड़ोसमें पार्श्वनाथके जैन चैत्यकी भी स्थापना करता है। कुमारपाल गुजरातकी गर्वोन्नत राजधानी अणहिलपुरमें शंभुनाथके निवासार्थ 'कुमारपालेश्वर' और पार्श्वनाथके लिए 'कुमारविहार' नामक दो मंदिरोंका निर्माण एक दूसरेके समीप ही करता है। इससे बढ कर धार्मिक सहिष्णुताका उदाहरण मिलना कठिन है।

कुमारपाल स्वभावसे ही धार्मिकवृत्ति वाला था, इससे उसमें दया, करुणा, परोपकार, नीति, सदाचार और संयमकी वृत्तियोंका विकास उच्च प्रकारका हुआ था। उसमें ये बहुतसे गुण पैतृक ही होने चाहिए। उसके प्रपिता के पिता क्षेमराज ने—जो पराक्रमी भीमदेवका ज्येष्ठ पुत्र और सिद्धराजके भोगपरायण पिता कर्णका ज्येष्ठ भ्राता था,—पिता द्वारा दी गई राजगद्दीका अस्वीकार कर अपने छोटे भाई कर्णको राज्य दे दिया और स्वयं मंडूकेश्वर तीर्थमें जा कर तपस्वीके रूपमें शंकरकी उपासनामें लीन रहते हुए जीवन सफल बनाया। उसका पुत्र देवप्रसाद भी राजकाजकी शृंखलासे दूर रह कर स्वयं पिताका अनुकरण करता रहा और जिस समय विलासी कर्णका असमयमें अवसान हुआ तो वह इतना उद्विग्न हो उठा कि सजीव देहसे चित्तमें प्रवेश कर गया। कुमारपाल का पिता त्रिभुवनपाल भी एक सदाचारी और धर्मपरायण क्षत्रिय था। सिद्धराजके लिए वह अत्यन्त आदरणीय पुरुष था। उसके नीतिपरायण जीवनका प्रभाव सिद्धराजके खच्छन्द जीवन पर अंकुशका काम करता था। इस प्रकार कुमारपालको अपने पूर्वजोंसे उत्तम गुणोंकी अमूल्य निधि मिली थी। हेमचन्द्र जैसे महान् साधु पुरुष के सत्संगसे वह धर्मात्मा 'राजर्षि'की लोकोत्तर पदवीके महान् यशका उपभोक्ता हुआ। हेमचन्द्रसूरिने उसके यश को अमर बनानेके लिए 'अभिधान चिन्तामणि' जैसे प्रमाणभूत शब्दकोशके सुप्रसिद्ध ग्रन्थ में उसके लिए—

कुमारपालचौलुक्यो राजर्षिः परमार्हतः ।

मृतस्वभोक्ता धर्मात्मा मारिव्यसनवारकः ॥

ऐसे उपनाम प्रथित कर सार्वकालिक संस्कृत वाङ्मय में उसके नाम को सार्वभौमिक शाश्वत बना दिया।

श्रमणोपासक कुमारपाल

इसमें तनिक भी सन्देह नहीं कि कुमारपाल अपने अंतिम जीवनमें एक बुद्ध जैन राजा था। उसने जैनधर्म प्रतिपादित उपासक अर्थात् गृहस्थ श्रावक धर्मका दृढ़ताके साथ पालन किया था। ऐतिहासिक कालमें कुमारपाल के सट्टा जैन धर्मका अनुयायी राजा शायद ही कोई हुआ हो। जैन साहित्यमें यों तो बहुतसे राजाओंका जैन होनेका जिक्र आता है। उदाहरणके तौर पर उज्जयिनीका विक्रमादित्य, प्रतिष्ठानपुरका सातवाहन, बलभी का शिलादित्य, मान्यखेटका अमोवर्ध, गोपगिरिका आमराज—इत्यादि राजा जैन धर्मके अनुरागी थे। लेकिन वे सब राजा अगर जैन धर्मके अनुरागी बने होंगे तो इतने ही अर्थमें कि उन्होंने जैन धर्म और उनके अनुयायियों में अपना सविशेष अनुराग या पक्षपात बताया होगा; समय समय पर जैन गुरुओंको सबसे ज्यादा आदर प्रदान

किया होगा और उनके उपदेशसे प्रभावित हो कई एक जैन मन्दिरों आदिका निर्माण भी कराया होगा। कुछ उससे आगे बढ़ कर वर्षके अमुक दिनों या महीनोंमें जीवहिंसा प्रतिबंधक राजाज्ञाएँ निकाली होंगी और स्वयं भी मध-मांसका सेवन न करनेकी प्रतिज्ञाएँ की होंगी। लेकिन कुमारपालके समान गृहस्थ धर्मके आदर्श रूप सम्पूर्ण बारह व्रतोंका तो किसीने अंगीकार नहीं किया होगा।

उसके द्वारा अंगीकार किये गए उन द्वादश व्रतोंका सविस्तर वर्णन, जैन प्रबंधोंमें नाना उदाहरणोंके साथ दिया गया है। उदाहरणोंमें कुछ अतिशयोक्ति भले ही हो लेकिन मूल बात मिथ्या नहीं है—यह विश्वास पूर्वक कहा जा सकता है और जो बात स्वयं हेमचन्द्र ही लिखते हैं उसमें असत्यको अवकाश ही कहाँ? मन्त्री यशःपाल और सोमप्रभाचार्य की जिन कृतियोंका परिचय मैंने ऊपर दिया है उनके वर्णनोंसे यह प्रतीत होता है कि कुमारपालने विक्रम संवत् १२१६ में हेमचन्द्राचार्यके पास सकलजनसमक्ष जैन धर्मकी गृहस्थ-दीक्षा धारण की थी। इस दीक्षाके धारण करते समय उसने मुख्य रूपसे ये प्रतिज्ञाएँ ली थीः—

राज्यरक्षा निमित्त युद्धके अतिरिक्त यावत् जीवन किसी प्राणीकी हिंसा न करना, शिकार नहीं खेलना। मध और मांसका सेवन नहीं करना। प्रतिदिन जिन प्रतिमाकी पूजा—अर्चना करना और हेमचन्द्राचार्यका पदचन्दन करना। अष्टमी और चतुर्दशीके दिन सामायिक और पौषध आदि विशेष व्रतोंका पालन करना, रात्रिको भोजन न करना; इत्यादि इत्यादि।

अमारी घोषणा

ऐसी प्रतिज्ञाएँ लेनेके पश्चात् उसने अपने राज्यमें, दूसरे लोगोंको भी धर्मके मोटे नियमोंका पालन करवानेके लिए घोषणा करवाई थी। उसमें सबसे मुख्य आज्ञा थी जीवहिंसाके प्रतिबंधकी। हमारे देशमें बहुत प्राचीन कालसे दो कारणोंसे हिंसा होती आ रही है—एक है धर्मके निमित्त अर्थात् यज्ञयागादि धार्मिक कर्मकाण्ड और देवी देवताओंकी बलीके निमित्त; और दूसरी भोजनके निमित्त। कुमारपालने इन दोनों प्रकारकी जीवहिंसाका निषेध करनेके लिए राजाज्ञाएँ जाहिर कीं। हेमचन्द्राचार्यके द्वाश्रय काल्यमें आए हुए वर्णनसे प्रतीत होता है कि मांसाहारके निमित्त होने वाली जीवहिंसाका निषेध तो कुमारपालने कदाचित् श्रावक धर्मके व्रतोंका अंगीकार करनेके पहले ही कर दिया था। शाकम्भरीके चाहमान राजा अर्णोराज और मालवाके परमार राजा बड्डालदेवको पराजित करनेके पश्चात् एक दिन कुमारपालने रास्तेमें किसी दीन-दरिद्र ग्रामीण मनुष्यको कसाई खानेकी ओर कुछ बकरे ले जाते देखा। उससे पूछताछ की और वस्तुस्थितिका ज्ञान होने पर, उस पामर मनुष्य और उन पशुओंकी ऐसी दशा देख कर राजाके मनमें बोधिसत्त्वके समान करुणामाव उत्पन्न हुआ। उसके मनमें यह विचार आया कि ये लोग दुष्ट जाति वाले और कुत्तोंके समान धर्मविमुख हैं। ये अपने इस पापी पेटके लिए प्राणियोंका हनन करते हैं। वास्तवमें इसमें शासन करने वालेका ही दोष है। चूँकि यथा राजा तथा प्रजा। मुझे धिक्कार है कि मैं सिर्फ अपने सुखके लिए प्रजासे कर लेता हूँ लेकिन प्रजाकी रक्षाके लिए नहीं। इत्यादि विचार कर उसने अपने अधिकारियोंको आज्ञा दी कि मेरे राज्यमें जो कोई भी जीवहिंसा करे उसको चोर और व्यभिचारीसे भी अधिक कठोर दण्ड दिया जाय।

आर्य प्रजामें जो लोग मांसाहारी हैं वे भी जीवहिंसाको घृणारूप तो मानते ही हैं, क्यों कि दयामूलक धर्मकी भावना हमारी प्रजामें कई सदियोंसे रूढ़ हो गई है। 'अहिंसा परमो धर्मः' का सिद्धान्त भारतके सभी धर्म शोध बहुत अंशमें स्वीकार करते हैं। इससे मांसाहारी मनुष्य जिह्वा इन्द्रियकी लोडुपताके कारण राजाज्ञाको मनसे भले ही अप्रिय समझते हों; तो भी प्रकट रूपसे उसका विरोध करनेकी नैतिक हिम्मत नहीं कर सकते। इसलिये वे बोल नहीं सकते। लेकिन धर्मके बहाने जीवहिंसा करने वालोंकी स्थिति अलग ही होती है। उनकी हिंसाको धर्मशास्त्रोंका, समातन परंपराका, रूढ़ियोंका और जनतामें व्याप्त अंधश्रद्धाका यथेष्ट समर्थन प्राप्त होता है। इससे राजाज्ञाके विरुद्ध वे कुछ विरोध प्रकट करें तो सर्वथा अपेक्षित ही है। परन्तु गुजरातकी कुछ सामाजिक विशेषताओंके कारण तथा तत्का-

लीन जैनोंके सामाजिक प्रभुत्वके कारण इस वर्गकी ओरसे भी इस आज्ञाका विशेष विरोध नहीं हुआ और कुमारपालको विशेष उपद्रवका सामना नहीं करना पड़ा। किन्तु विरोधका सर्वथा अभाव भी न था। कुछ प्रबंधकारोंके कपनसे प्रतीत होता है कि पाटण्णी अधिप्रात्री कण्ठेश्वरी माताके राजपूजारियोंने कुमारपालको अपने निश्चयमें एक बार डाँवाँडोल कर दिया था। उन्होंने बताया था कि नवरात्रिमें नगर देवीकी पशुबलि द्वारा पूजा होनी चाहिए; नहीं तो देवी कुपित होगी और उसके कोपसे राजा और राज्य पर भयानक आपत्ति आ जायगी। राजाने अपने महामाल्य वाग्भट्टसे, जो कुल परंपरासे जैन था, इस विषयमें सलाह मांगी। महामाल्य चाहे कितना भी शूर वीर और राजनीतिज्ञ रहा हो आखिर था तो बणिग् ही। उसने सोचा—कहाँ ऐसा न हो कि देवी वास्तवमें कुपित हो जाय तथा राजा और राज्य पर कोई आफत आ पड़े। इससे धर्म और जाति दोनों की मारी अपकीर्ति होगी। इस तरहकी कितनी ही कल्पनाओंके वशी-भूत हो, उसने चतुरतासे अस्पृष्ट स्वर और अव्यक्त भावसे कहा कि 'देव! दीयते' अर्थात् पशुबलि तो दी जाती है। ऐसी स्थितिमें क्या किया जाय। लेकिन कुमारपाल तो क्षत्रिय था। 'प्राण जाय पर वचन न जाई' इन संस्कारोंका पार्थिव पिण्ड था। संसारके सामने ली हुई प्रतिज्ञा और जाहिर की गई आज्ञाओंका भङ्ग सच्चा क्षत्रिय कैसे होने दे। प्रतिज्ञापालन क गौरवके सामने, क्षत्रियके हृदयमें जिन्दगी और सम्पत्ति तृणके समान है। महामाल्य वाग्भट्टका अर्द्धदग्ध उद्गार सुन कर कुमारपाल खिलखिला उठा और मर्मयुक्त स्वरसे बोला—'मन्त्रिन् वाणिगसि यदेवं ब्रूये'—'महामाल्य! बणिग् हो, इससे ऐसा बोल्ते हो। भले ही राज्य और जिन्दगी सब नष्ट हो जाय परन्तु ली हुई प्रतिज्ञा नहीं टूट सकती।

राजाकी इस व्याकुल दशाका हेमचंद्रसूरिने अपनी अद्भुत कुशलता और व्यावहारिक बुद्धिसे एक अच्छा और सरल हल निकाल लिया। उनने 'एक पन्थ दो काज' वाली कहावत सिद्ध की। अपनी उस अद्भुत कलाका मन्त्र धीरे से उनने राजाके कानमें धुँक दिया और राजा हँसते गद्गद् हो उठा। बलिपूजाके अवसर पर राजा थोड़ेसे पशुओंको साथ ले कर माता कण्ठेश्वरीके मन्दिरमें पहुँचा और पूजारियोंसे कहने लगा कि—'मैं ये पशु माताको बलि चढ़ानेके लिए लाया हूँ। इनको मैं माताके सामने जिन्दा रखता हूँ। अगर माताको इनके मांसकी आवश्यकता होगी तो वह स्वयं ही अपना भक्ष्य ले लेगी। आप लोगोंको भक्ष्य तयार करनेका परिश्रम उठानेकी आवश्यकता नहीं है।' यह कह कर राजाने माताके मन्दिरमें पशुओंको भर दिया और बाहरसे ताला तगा दिया। दुसरे दिन प्रातःकाल राजपरिवारके साथ राजा आया आर हजारों लोगोंकी उपस्थितिमें माताके मन्दिरका दरवाजा खोल कर देखा तो पता चला कि रात्रिको बन्द किये हुए पशु मन्दिरके अन्दर शान्तिसे जुगाली कर रहे हैं। माताने एकका भी भक्षण नहीं किया। राजाने सबके सामने उपदेश दिया कि—'माताको पशुओंके मांसकी तनिक भी आवश्यकता नहीं है। उसको इनकी भूख नहीं है। अगर उसको भूख होती तो इन पशुओंका निश्चय रूपसे उसने भक्षण किया होता। इससे पता चलता है कि माताके बदले ये पूजारी इन पामर पशुओंके मांसके भूखे हैं। लेकिन यह भूख अब मेरे राज्यमें नहीं मिट सकती।' यह कह कर राजाने देवी-देवताओंके निमित्त होने वाली जीवहँसाका भी समूल उच्छेद कर दिया।

कुमारपालकी इस अहिंसा प्रवृत्तक साधनाकी सफलता देख कर ब्राह्मण पण्डित श्रीधर एक विशेष प्रसंग पर हेमाचार्यकी स्तुति करता हुआ कहता है कि—

पूर्व वीरजिनेश्वरे भगवति प्रख्याति धर्मं स्वयं

प्रज्ञाबलभयेऽपि मक्षिणि न यां कर्तुं क्षमः श्रेणिकः।

अक्लेशेन कुमारपालनृपतिस्तां जीवरक्षां व्यधात्

यस्यासाथ वचस्तुधां स परमः श्री हेमचन्द्रो गुरुः ॥

अर्थात्—साक्षात् भगवान् महावीर जिसको धर्मका बोध करने वाले थे और अभयकुमार जैसा प्रज्ञावान् पुत्र स्वयं जिसका मन्त्री था वह राजा श्रेणिक भी जो जीवरक्षा न कर सका वह जीवरक्षा, जिनके वचनामृतका पान करके कुमारपाल राजा अनायास ही साथ सका, वे हेमचन्द्र वास्तवमें एक परम महान् गुरु हैं।

स्वयं आचार्य हेमचन्द्र भी, उक्त महावीरचरित्र नामक पुराणग्रन्थमें महावीरके मुखसे कुमारपालके विषयमें भविष्यकथन रूपसे वर्णन करते हुए लिखते हैं कि—

पाण्डुप्रभृतिभिरपि त्यक्ता या मृगया नहि । स स्वयं त्यक्ष्यति जनः सर्वोऽपि तदाज्ञया ॥
हिंसानिषेधके तस्मिन् दूरेऽस्तु मृगयादिकम् । अपि मत्कुट-यूकादि नान्यजोऽपि हनिष्यति ॥
तस्मिन्निषिद्धे पापद्वावरण्ये मृगजातयः । सदाऽप्यविघ्नरोमन्था भाविन्यो गोष्ठधेनुवत् ॥

जलचरस्थलचरखेचराणां स देहिनाम् ।

रक्षिष्यति सवामारिं शासने पाकशासनः ॥

ये चाजन्मापि मांसादास्ते मांसस्य कथामपि ।

दुःखप्रमिव तस्याज्ञावशास्तेष्यन्ति विस्मृतिम् ॥

भगवान् महावीर अपने शिष्योंसे कहते हैं कि—भविष्यमें कुमारपाल राजा होने वाला है उसकी आज्ञासे सब मनुष्य मृगयाका त्याग करेंगे । जिस मृगयाका पांडुके सदृश धर्मिष्ठ राजा भी त्याग न कर सके और न करवा सके । हिंसाका निषेध करने वाले इस राजाके समयमें शिकारकी बात तो दूर रही खटमल और जूँ जैसे जीवोंको, अन्त्यज जन भी दुःख नहीं पहुँचा सकेंगे । इस प्रकार मृगयाके विषयमें निषेधाज्ञा होने पर, मृग आदि पशु निर्भय हो कर बाड़ेमें गावोंकी तरह चरने लगेंगे । इस प्रकार जलचर प्राणियों, पशुओं और पक्षियोंके लिए वह सदा अमारि रखेगा और उसकी ऐसी आज्ञासे आजन्म मांसाहारी भी दुःखप्रकी तरह मांसको भूल जाएँगे ।

कुमारपालकी ऐसी अमारिप्रिय वृत्ति देख कर उसके पड़ोसी और अचीन राजाओंने भी अमारि प्रवर्तनकी उद्योग करना करनेके लिए कई आज्ञाएँ जाहिर की थीं जिसके प्रमाणमें कई शिलालेख मारावाड़ की परली सरहदमें मिलते हैं ।

कुमारपालकी इस अहिंसाप्रवर्तक नीतिका यह फल है कि वर्तमानमें, जगतमें सबसे ज्यादा अहिंसक प्रजा गुजराती प्रजा है और सबसे अधिक परिमाणमें अहिंसा धर्मका पालन गुजरातमें होता है । गुजरातमें हिंसक-याग प्रायः तभीसे बन्द हो गए हैं और देवी देवताओंके लिए होने वाला पशु-धन भी, दूसरे प्रांतोंकी तुलनामें, गुजरातमें बहुत कम है । प्रायः गुजरातका संपूर्ण शिष्ट और उच्च समाज चुस्त निरामिषभोजी है । गुजरातका प्रधान किसान वर्ग भी मांसत्यागी है । भले ही अतिशयोक्ति हो, और उसका उपहास भी हो, परन्तु मैं यह कहे बिना नहीं रह सकता कि इसी पुण्यमय परम्परा के प्रतापसे जगत्के सबसे श्रेष्ठ अहिंसामूर्ति महात्माको जन्म देनेका अद्वितीय गौरव भी गुजरातको प्राप्त हुआ है ।

मद्यपानका निषेध

जीवहिंसके साथ साथ जिन दूसरी पाप प्रवृत्तियोंका कुमारपालने अपनी प्रजामें निषेध कराया था उनमें मुख्य मद्यपानकी प्रवृत्ति भी थी । मद्य मनुष्य जातिका एक बहुत बड़ा शत्रु है, यह सब जानते हैं । पौराणिक कालमें यादवों का नाश भी मद्यपानसे ही हुआ था ऐसा पुराणोंमें वर्णन आता है । ऐतिहासिक कालमें भी मद्यपानके कारण अनेक सम्राट् और उनके साम्राज्य नष्ट होनेके उदाहरण यथेच्छ प्राप्त हो सकते हैं । वर्तमानमें क्षत्रिय जातिका जो मयंकर पतन हुआ है और हो रहा है, उसमें मद्यका ही सबसे ज्यादा हाथ है । हमारी गरीब और परिश्रमी जनताकी जो इतनी अवनत दशा हुई है उसमें मद्य भी एक मुख्य कारण है, यह हम लोग अच्छी तरह जानते हैं । मद्यके इस बुरे असरको लक्ष्यमें रख कर मध्य कालमें कितने ही मुसलमान सम्राटोंने इसका जो तीव्र निषेध किया था उससे इतिहासके पाठक अपरिचित नहीं है । अमेरिका जैसे भौतिक संस्कृतिके त्पासक राष्ट्रने भी इस वीसवीं सदीमें इस उन्मादक मद्यपानको रोकनेके लिए राजाज्ञाका उपयोग किया है ।

प्रबन्धगत प्रमाणोंसे प्रतीत होता है कि कुमारपाल जैन धर्मानुयायी होनेसे पहले मांसाहार तो करता था लेकिन मधुपानकी तरफ उसे हमेशासे घृणा रही है। यहाँ तक कि उसके कुलमें भी यह वस्तु ख्याज्य समझी जाती थी। हेमचन्द्रके योगशास्त्रमें आये हुए एक उल्लेखसे प्रतीत होता है कि चौलुक्य कुलमें मधुपान ब्राह्मण जातिकी तरह ही निन्द्य था।

चौलुक्योंके पुरोगामी चावड़े पूरी तरहसे मधुपायी थे। स्वयं अणहिलपुरका संस्थापक वनराज भी मधु-प्रिय था। उसके पीछे उसके द्वारा निर्माण कराये गये अणहिलपुरके राजमहलोंमें मदिरा देवीका खूब सकार होता था और उसीका यह परिणाम हुआ कि यादवोंकी भांति चावड़ा वंशका भी नाश हो गया। यह बात मोहराजपराजय नाटक के कर्त्ता मन्त्री यशःपाल अप्रकट रूपसे बताते हैं। अंतिम चावड़ा राजा सामंत सिंहका राजसिंहासन किस भांति चौलुक्य वंशके प्रतिष्ठाता मूलराजके हाथमें आया, उसका सारा विवरण प्रबन्धचिन्तामणि में दिया है। उससे भी चावड़ों के मधुपानकी बात स्पष्ट रूपसे ज्ञात होती है।

जुएका निषेध

मधुनिषेधके साथ जुआ खेलनेकी मनाही भी कुमारपालने उतनी ही सख्तीसे की थी। घूतको ले कर पांडव जैनोंको भी कितना कष्ट भोगना पड़ा था और उसी प्रकार नल जैसे राजा पर कैसी आपत्ति आई थी—ये सब कथाएँ कुमारपालने हेमचन्द्रसूरिसे कई बार सुनी थी और स्वयं ने भी आसपासके लोगोंमें इसका कुपरिणाम देखा था। इसलिए उसने घूत शीड़ा पर भी प्रतिबन्ध लगा दिया। यशःपाल मन्त्रीके कथनसे प्रतीत होता है कि उस समय लोगोंमें जुएका दुर्व्यसन अत्यधिक फैला हुआ था। बड़े बड़े राजपुरुष भी इस व्यसनमें फंसे हुए थे। ऐसे राजपुरुषोंमें से कुछ लोगोंका स्पष्ट निर्देश भी किया गया है, जो बहुत ही उपयोगी है। इस निर्देशके अनुसार मेवाड़का राजकुमार, सोरठके राजाका भाई, चन्द्रावतीका अधिपति, नाडोलके राजाका दौहित्र, गोधराके राजाका भतीजा, धाराके राजाका भानजा, शाकम्भीके राजाका मामा, कोंकणके राजाका सौतेला भाई, कच्छके राजाका साष्टा, मारवाड़के राजाका दौहित्र और खुद चालुक्य नृपति अर्थात् कुमारपालका कोई पितृव्य आदि जैसे व्यक्ति थे। इस उल्लेखसे प्रतीत होता है कि अणहिलपुरके सम्राटकी सेवामें रहने वाले सारे अधीन राजाओंके प्रतिनिधी इस व्यसनमें पूरी तरह आसक्त थे। निकम्मे बैठे हुए इन लोगोंको दूसरा और कोई क्या काम हो सकता था। प्रतिदिन नियत किये हुए दो तीन घण्टे राजाके दरबारमें वे उपस्थित हों और अपनी हाजिरी दे दें। उसके उपरान्त शांतिके समयमें ऐसे राज-प्रतिनिधियों को कोई काम न था। इसलिए उनका समय ऐसे ही दुर्व्यसनोंमें खर्च होता था। आज भी ऐसे लोगोंमें ऐसी ही स्थिति हम पाते हैं। इसी घूतको ले कर जुआरियोंमें आपसमें अनेक प्रकारके भयंकर कलह होते थे, मारामारी होती थी और नाना प्रकारके अश्लील कार्य होते थे। कुमारपालको यह वस्तुस्थिति अच्छी तरह मादूम थी। ऐसे दुष्परिणामोंसे प्रजाको बचानेके लिए उसने घूतनिषेध की राजाज्ञा जाहिर की थी।

वेश्याव्यसनकी उपेक्षा

इस प्रकार जिस राजनीतिको कुमारपालने चलाया उसमें एक मुख्य बात नजर नहीं आती; वह है वेश्याव्यसन के विषयमें। कुमारपालको इसकी कल्पना तो होनी ही चाहिए। मधु और घूत की भांति यह व्यसन भी प्रजा हितकी दृष्टि से उतना ही अनिष्टकारी है और धर्मशास्त्रोंमें भी इसकी अनिष्टता भली भांति वर्णित है। कुमारपालने, चाहे कुछ भी कारण हो, इस व्यसनकी उपेक्षा की थी। मोहराजपराजय नाटकमें इस विषयमें भी एक निर्देश मिलता है। उपरोक्त प्रकारसे जब कुमारपालने सब दुर्व्यसनोंका बहिष्कार कराया तब वेश्याव्यसन को भी भय लगा; परन्तु राजा उसकी उपेक्षा करता हुआ कहता है कि—‘वेश्याव्यसनं तु वराकमुपेक्षणीयम्। न तेन किञ्चिद् गतेन स्थितेन वा’—अर्थात् बेचारे वेश्याव्यसनकी तो उपेक्षा करनी चाहिए; इसके रहने और जानेमें कुछ भी नहीं है। यह निर्देश गुजरातकी उस समयकी वेश्याविषयक स्थिति पर प्रकाश डालता है। उस समय समाजमें, दूसरे व्यसनोंकी भांति, वेश्या-व्यसन बहुत निष

नहीं समझा जाता था। समाजके शिष्ट कहलाने वाले वर्गके साथ वैश्याओंका बहुत सम्बन्ध रहता था। उसी प्रकार वैश्याओंकी स्थिति भी आजकी भांति हल्की और व्यभिचार पोषक न थी। वैश्याओंका स्थान समाजमें एक प्रकारसे उच्च समझा जाता था। राज दरबारमें हमेशा उनकी उपस्थिति रहती थी। देवमन्दिरोंमें भी नृत्य संगीत आदिके लिए उनकी उपस्थिति आवश्यक समझी जाती थी। व्यक्तिगत और सार्वजनिक महोत्सवोंमें भी उनका स्थान पहला रहता था। कला और कुशलताकी वे शिक्षिकाएं मानी जाती थीं। लक्ष्मीदेवीके कृपापात्र राजपुत्रादि उनसे कलाका अभ्यास करते थे। अनेक राजा ऐसी कलाधाम वैश्याओंको अपनी प्रियतमा भी बनते थे। स्वयं कुमारपालका पितृकुल भी, ऐसी ही एक, वैश्यावर्गमेंसे अवतीर्ण कलानिची राजरानी की संतति था। उसके दरबारमें भी यह वैश्यावर्ग काफी परिणाममें और अच्छी स्थितिमें विद्यमान था। इसलिए उनकी प्रवृत्तियोंके विषयमें किसी भी प्रकारका विधि-निषेध करनेका कुछ भी विचार नहीं किया होगा।

इस प्रकार कुमारपालने जैनधर्ममें दीक्षित हो कर जैन सिद्धान्तोंके अनुसार कई स्थूल धार्मिक और नैतिक नियम जाहिर किये थे और प्रजा द्वारा इन नियमोंका पालन करानेके लिए पूरी सावधानी रखी थी। हेमचन्द्र आचार्यका कहना है कि उसके अहिंसाके आदेशका पालन करनेके लिए अन्त्यज जन भी जू माकड़ आदि तककी हत्या नहीं करते थे। इस कथनमें भले ही कुछ अतिशयोक्ति होगी, लेकिन राजा इस विषयमें पूरा पूरा सतर्क था इसमें कोई शंका नहीं है। प्रबन्धमें जो एक यूकाविहार मन्दिर बंधवानेका इतिहास मिलता है उससे इस बातकी पुष्टि होती है।

कुमारपालने इस प्रकारके नैतिक कार्य करनेके उपरान्त जैन धर्मके प्रचार और प्रसारके लिए जगह जगह सैकड़ों मन्दिरोंका निर्माण कराया था। शत्रुजय और गिरनार जैसे जैन तीर्थोंकी यात्रा बड़े शाही ठाठके साथ संघ निकाल कर की थी। वह राजधानीमें प्रति वर्ष बड़े बड़े जैन महोत्सवोंका भी आयोजन किया करता था और दूसरे शहरोंमें भी महोत्सवोंके आयोजनकी प्रेरणा दिया करता था।

राजर्षिकी दिनचर्या

वह राजकाजको नियमित रूपसे देखता रहता था। उसकी दिनचर्या व्यवस्थित थी। विलास या व्यसनका उसके जीवनमें कोई स्थान न था। वह बहुत दयालु और न्यायपरायण था। अंतरसे वास्तवमें मुमुक्षु था और ऐहिक कामनाओंसे उसका मन उपर्शित हो गया था। राजधर्म समझ कर वह राज्यकी सब प्रवृत्तियाँ देखता था लेकिन उनमें उसकी आसक्ति न थी। उसकी दिनचर्याके संबंधमें हेमचन्द्राचार्यने 'प्राकृतव्याश्रय' काव्यमें और सोमप्रभाचार्यने 'कुमारपाल प्रतिबोध' नामक ग्रन्थमें जो बताया है उससे पता लगता है कि—वह प्रातःकाल सूर्योदयके पहले ही शय्या त्याग करके सबसे प्रथम जैनधर्ममें मंगलभूत अरिहंत, सिद्ध, आचार्यदि पाँच नमस्कार पदोंका स्मरण करता था। तदुपरान्त शरीरशुद्धिकी क्रिया वगैरहसे निवृत्त हो कर अपने राजमहलके गृहचैत्यमें पुष्पादिसे जिन प्रतिमाकी पूजा करके स्तवनके साथ पञ्चाङ्ग नमस्कार करता था। वहाँसे निकल कर वह तिलकावसर नामक मण्डपमें जा कर सुकोमल गद्दी पर बैठता था। वहाँ उसके सामने दूसरे सामंत राजा आ कर बैठते थे और पासमें चामर धारण किये हुए वारांगनाएँ खड़ी रहती थीं। उसी समय राजपुरुहित या दूसरे ब्राह्मण आ कर आशीर्वाद देते थे और उसके मस्तक पर चन्दनका तिलक करते थे। तत्पश्चात् ब्राह्मणोंसे तिथिवाचन सुन कर उन्हें दान दे कर विदा करता था और तुरंत ही फर्पदें सुनता था। यह कार्य समाप्त कर वह राजमहलोंकी ओर जाता और वहाँ अपनी माता और माताके समान ही राजबृद्धाओंको नमस्कार करके आशीर्वाद प्राप्त करता था। तदनन्तर फल-फल आदिसे राजलक्ष्मीकी पूजा करवाता था और दूसरे देवी देवताओंकी जो प्रतिमाएँ राजमहलमें थीं, उनकी स्तुति वगैरह करता था। बृद्ध स्त्रियोंको सहायतार्थ धन बाँटता था। उसके बाद व्यायाम शालांमें जा कर व्यायामसे निपट कर ज्ञान करके वस्त्राळंकार धारण करता था और फिर राजमहलके बाहरके भागमें जाता था। वहाँ पर पहलेसे ही सवारीके लिए सुसज्जित राजगज पर आरुढ़ हो, समस्त सामंत, मंत्री

आदिके परिवार सहित, अपने पिताके पुण्यनामांकित 'त्रिभुवनपाळविहार' नामक महाविशाल और अतिभय्र जैन मन्दिरमें जिसको उसने करोड़ों रुपये खर्च करके बनवाया था, दर्शन और पूजा करने जाता था। जिस समय वह जिनमूर्तिका अभिषेक कराता था उस समय रङ्गमण्डपमें वारांगनाएँ आडम्बरके साथ नृत्य और गान करतीं थीं। जिन मन्दिरमें पूजाविधि समाप्त करके वह हेमचन्द्रार्चार्थिके चरण वंदन करता और चंदन, कपूर एवं स्वर्ण कमलों द्वारा उनकी पूजा करता। उनके मुखसे यथावसर धर्मबोध सुन कर बहोसे राजमहलकी ओर लौट जाता था। लौटते समय वह हाथी पर न चढ़ कर घोड़े पर सवार होता था। और अपने स्थान पर पहुँचता था। तदनन्तर याचकों आदिको यथायोग्य दान दे कर भोजन करता था। उसका भोजन बहुत ही सात्विक होता था। जैन धर्मके अनुसार वह बहुत बार एकाशन आदि तप करता था और हरे शाकादि स्वादिष्ट पदार्थोंका त्याग करता था। भोजनोपरान्त वह आरामगृहमें बैठता था और वहाँ प्रसंगवश विद्वानोंके साथ शास्त्र और तत्त्व सम्बन्धी चर्चा करता था।

तीसरे प्रहर वह अपने शाही ठाठके साथ राजमहलोंसे शहरके गजमार्गमें होता हुआ बाहर घड़ी दो घड़ी उद्यान क्रीड़ा करने जाता था। उस उद्यानको संस्कृतमें राजवाटिका, गुजरातीमें रायवाड़ी और राजस्थानी भाषामें रेवाड़ी, कहते हैं। संस्था समय वह वहाँसे राजमहलकी ओर लौटता और महलोंमें आ कर देवकी आगती आदिका संन्यास करता। तत्पश्चात् एक पाठ पर बैठ कर वाराङ्गनाओंके नृत्य और गान सुनता था। स्तुतिपाठक और चारणलोग उसकी खूब स्तुति करते थे। वहाँसे वह सर्वोत्तम नामक मुख्य सभा-मण्डपमें आ कर सिंहासन पर बैठता था। सभी राजवर्गीय और प्रजावर्गीय सभाजन उपस्थित होते थे। राजा और राज्यके कल्याणके लिए राजपुरोहित द्वारा मन्त्र पाठ हो जाने पर चामर धारण करनेवाली बिर्या असपास चामरादि उपकरण धारण करके खड़ी हो जाती थी। तदुपरान्त मङ्गलवाद्य बजते थे और दूसरी बिर्या अपने अपने कामके लिए उपस्थित होतीं थीं। तत्पश्चात् वारांगनाएँ राजाके चरणे लेतीं थीं और दूसरे सामन्त एवं अधीन राजा हाथ जोड़ कर खड़े रहते थे। राजाके समुख राज्यके दूसरे महाजन—जैसे श्रेष्ठिर्ग, व्यापारी, प्रधान ग्रामजन आदि आ कर बैठते थे। परराज्योंके जो दूत आते थे वे दूरी पर सबसे पीछे बैठते थे। नीराजना विधि पूरी होनेके पश्चात् वारांगनाएँ एक तरफ बैठ जातीं थीं और सम्पूर्ण सभा एकाग्र हो राज्य कार्यकी प्रवृत्ति देखती थी। राज्य कार्यमें सबसे पहले साम्प्रतिप्रहिक अर्थात् विदेश मंत्री (Foreign minister) परराज्योंके संबंधोंकी कार्यवाही निवेदन करता था। किस राजाके साथ क्या संधि हुई है, कौनसे राजाने क्या इष्ट, अनिष्ट किया है, किसके ऊपर फौजे भेजी है, किन फौजोंने क्या किया है, कौन शत्रु मित्र होता है—इत्यादि परराज्योंके साथ संबंध रखनेवाली सब बातें निवेदन करता था। राजा यह सब सुन कर उस संबंधमें उपयुक्त विचार व्यक्त करता था। तत्पश्चात् दूसरी सारी राज्य कार्यवाही होती थी। उसको सुन कर भी यथायोग्य विचार करता और अन्तमें सभाको विसर्जित कर यथावसर शयनागारमें जा कर शय्याधीन होता था। जैन धर्मके व्रतोंका स्वीकार करने पश्चात् वह बहुत बार ब्रह्मचर्य व्रत का पालन करता था और पूर्ण रूपसे एकपत्नीव्रतधारी था। इस विषयमें वह पहलेसे ही बहुत सदाचारी था। इसी कारण तदाश्रित समस्त राजवर्गीय जनोंमें उसका बहुत प्रभाव था।

इस तरह कुमारपालकी दिनचर्या नियत थी। विशेष अवसरों पर इस दिनचर्यामें जो फेरफार होता था वह प्रासंगिक होता था। प्रजाजनोंके आनन्दके लिए गजयुद्ध या मलयुद्ध एवं ऐसे ही दूसरे खेलोंका कार्यक्रम जब होता था उस समय राजा अपने राजवर्गके साथ वहाँ बैठता था और खेलोंको देखता था और अपने कार्यक्रममें फेरफार करता था। रथयात्रा आदि धार्मिक उत्सवोंमें भी वह इसी प्रकार भाग लेता था। कुछ पर्व दिवसोंके प्रसङ्ग पर रात्रिमें मन्दिरोंमें नाट्यप्रयोग या संगीतोत्सव होते थे उनमें भी वह उपस्थित रहता था।

विद्या प्रेम

कुमारपालके जीवन पर दृष्टिगत करनेसे पता चलता है कि वह सिद्धराज जितनाशाली और विचारसिक तो न था, तो भी बुद्धिमान तो था ही। उसे युवावस्थामें विद्याप्राप्तिका अवसर ही कहाँ मिला था ? उसकी युवावस्थाका

सुख भाग सिद्धराजसे अपनेको बचानेके लिए भटकने और कष्ट सहनेमें ही व्यतीत हुआ था। पचास वर्षकी उम्रमें उसके भाग्यका परिवर्तन हुआ और वह गुजरातके विशाल साम्राज्यका भाग्यविधाता बना। राज्यप्राप्तिके पश्चात् भी उसके ५-६ वर्ष तो विपक्षियोंको जीतनेमें ही गये अर्थात् ५६-५७ वर्षकी अवस्थामें उसका सिंहासन स्थिर हुआ और उसके प्रतापका सूर्य सहस्रविरणके समान तपने लगा। इस उम्रमें अध्ययनके लिए कितना अवकाश मिल सकता था। तथापि प्रबन्धकार कहते हैं कि इतना होने पर भी अवसर मिलने पर अति परिश्रम करके उसने संस्कृतका अच्छा अभ्यास कर लिया था और उससे वह विद्वानोंकी तत्त्वचर्चामें यथेष्ट भाग ले सकता था। हेमचन्द्राचार्यके द्वारा उसीके लिए बतलये गये योगशास्त्र और वीतरागस्रोत्रका वह प्रतिदिन स्वाध्याय करता था। योगशास्त्रमें हेमचन्द्र द्वारा किये गये उल्लेखसे प्रतीत होता है कि उसे योगकी उपासना प्रिय थी और इसलिये उसने कई योगशास्त्रोंका परिशीलन किया था। 'त्रिषष्टिशलाकापुरुष चरित्र' नामक ग्रन्थ जो तीर्थंकर आदिके जीवन पर प्रकाश डालता है, हेमचन्द्राचार्यने कुमारपालकी खास प्रेरणासे ही बनाया था, यह तो ऊपर बता दिया गया है। इससे प्रतीत होता है कि उसे ऐसे ग्रन्थ पढ़नेका शौक था। कदाचित् प्राचीन बातें जाननेकी जिज्ञासा उसके अन्दर बहुत परिमाणमें विद्यमान थी। राज्यप्राप्तिके पहले एक बार जब वह भटकता भटकता चितौड़ के किले पर जा पहुँचा तो वहाँ पर स्थित एक दिगम्बर विद्वानसे उसने किले के विषयमें सारी हकीकत पूछी थी। उसी प्रकार राज्यप्राप्तिके पश्चात् जब उसने एक बड़ा सेब ले कर गिरनारकी बाग़ा की धी और जूनागढ़में दशदशर मंडप आदि प्राचीन स्थल देख कर उसने उस विषयमें हेमचन्द्राचार्यसे प्राचीन विवरण बतानेकी विनम्रता की थी।

आचार्य हेमचन्द्रका प्रभाव

कुमारपाल बहुत भावुक प्रकृति वाला पुरुष था। भावुक होनेके कारण ही वह इस प्रकारकी धार्मिक वृत्तिमें दृढ़ श्रद्धाशील बना था। हेमचन्द्रके प्रति उसकी अनन्य भक्ति थी। इसके कई कारण थे—प्रवासी दशमें हेमचन्द्रकी प्रेरणासे खंभातके मंत्री उदयनकी सहायता मिलना, आचार्य द्वारा भविष्यमें उसे राज्यगद्दी मिलनेका विश्वास दिलाना, निराश जीवनको आशंकित बनाना और राज्यप्राप्तिके पश्चात् भी उसको समय समय पर अपनी विद्या शक्तिके बलसे आश्चर्य चकित करना। इस प्रकारके प्रभावको ले कर वह हेमचन्द्रका अनन्य अनुरागी हो गया था। ज्यों ज्यों आचार्यसे उसका विशेष मिलना जुलना होता रहा और उनके चारित्र्य, ज्ञान, तप, आदिके बलसे उसका विशिष्ट परिचय होता गया त्यों त्यों वह उनका श्रद्धालु शिष्य होता गया। जब उसे यह विश्वास हो गया कि आचार्यका जीवनव्यय केवल परोपकार वृत्ति है और इतने बड़े सम्राटसे भी, दो सूकी रोटी प्राप्त करनेसे तककी भी इनकी अभिलाषा नहीं है, तब तो उसने अपने सम्पूर्ण आत्माको आचार्यके चरणोंमें समर्पित कर दिया और इस महर्षिके आदेशसे स्वयं भी 'राजर्षि' बन गया।

राजनीतिनिपुणता

यद्यपि कुमारपाल बड़ा पराक्रमी पुरुष था तो भी मिथ्या महत्वाकांक्षी न था। उसका साम्राज्य विस्तार सङ्घर्ष ही उत्पन्न हो गया था। साम्राज्य विषयमें उसकी नीति आक्रमणात्मक नहीं बल्कि रक्षणात्मक थी। परराज्यों पर उसे परिस्थितियोंसे बाध्य हो कर ही चढ़ाई करनी पड़ी। वह महत्वाकांक्षी न था तो भी स्वामिमानी तो था ही। जहाँ आत्मसम्मानको थोड़ी सी भी ठेस पहुँचती थी तो वह उसे सहन नहीं कर सकता था और राजनीतिका भी पूर्ण अनुभवी था। जिस मनुष्यके विशेष प्रयत्नसे उसे राजगद्दी प्राप्त करनेका सौभाग्य मिला था और जो उसका एक निकट का सगा बना हुआ था, वैसे कान्हड़देव को भी, जब अपनी पृथिवीस्थाको उपलक्ष्य कर उपहास करता देखा तब उसका तत्काल मात्रभङ्ग करा कर उसे निर्बाध बना दिया और उसी प्रकार दूसरे कांटोंका भी तत्काल जीवित नाश करवा दिया। पृथिवीस्थामें भले ही वह रङ्गकी तरह भटका हो परन्तु अब भाग्यने उसे राजा बनाया है और वह भाग्यदत्त राज्यका रक्षण अपनी शमशेरके बलसे करनेमें सक्षम है, यह स्वामिमान उसके पौरुषमें परिपूर्ण था और इस अभिमानका प्रभाव बतानेके लिए उसने अपने आपजनों

को भी नाष्ट करनेमें देर नहीं की। इसके विपरीत जिस साजण कुम्हारने एक समय उसे कांटोंके ढेरमें छिपा कर सिद्धराज के सैनिकोंसे उसकी रक्षा की थी, राज्य मिलते ही उसे अपनी सेवामें बुला कर उसके उपकारके बदले सात सौ गौबके पट्टेवाले चितौड़की वार्षिक आमदानी उसके लिए निश्चित कर दी। उसका ऐसा बर्ताव देख कर अन्दरके विरोधी बर्ग गये और सारा विरोधभाव छोड़ कर उसकी अनन्य सेवा करने लगे। ऐसे विरोधियोंमें चाहड़ नामक एक कुलीन राजकुमार अग्रणी था जो राज्यकी सेनामें बहुत माना जाता था और जिसे सिद्धराजने अपने पुत्रकी तरह पाला पोषा था। वह कुमारपालका सान्निध्य छोड़ कर शाकम्भरीके गर्विष्ठ राजा अर्णोराजकी सेवामें चला गया और उसे कुमारपालके विरुद्ध खड़ा करके उसके राज्यकी जड़ को उखाड़नेके लिए गुजरातकी सीमा पर लड़ाईके मोर्चे खड़े किये। कुमारपालके भविष्यके लिए यह अत्यन्त विषम परिस्थिति थी। उसके सामन्तोंमें से बहुतसे, ऊपरसे तो उसके पक्षमें थे परन्तु अन्दरसे विपक्षमें थे। चाहड़ राजकुमारकी चालाकीसे मालवाका स्वामी बह्मालदेव भी दूसरी तरफसे आक्रमण करनेके लिए तैयार हुआ था और इससे कुमारपालकी स्थिति सरीतके बीच रही हुई सुपारीके समान हो गई। परन्तु कुमारपालके भाग्यबलसे उसके वे सभी राज्यभक्त कर्मचारी, जिनकी नियुक्ति उसने राज्य सँभालते ही की थी, समर्थ और विश्वासी निकले। उनकी कुशलत से गुजरातकी जनता नये राजाकी ओर पूर्ण सहानुभूति रखने लगी और सैनिकवर्ग भी पराक्रमी और रणवीर राजाकी छत्रछायामें उन्नतिकी आशासे उत्साहित हुआ। कुमारपालने अपने विश्वासी सेनापत्य काकभटके सेनापतित्वमें चुने हुए सैनिकोंकी एक पौज मालवामें बह्मालके विरुद्ध भेज दी और स्वयं अपने सारे सामन्तोंको ले कर मारवाड़के अर्णोराज का सामना करनेके लिए चल पड़ा। सामन्तोंमें मुख्य चन्द्रावतीका महामण्डलेश्वर विक्रमसिंह था। उसने आबूके पास ही कुमारपालकी हथिया करनेका पड़्यन्त्र रचा, परन्तु कुमारपालने उस पड़्यन्त्रको तुरन्त पहचान लिया और वहाँ नहीं ठहरता हुआ सीधा शत्रुकी सेनाकी ओर चला गया। लेकिन समराङ्गणमें भी उसने अपने कुछ सामन्तों और सैनिकोंको शत्रुपक्षकी ओर मिले हुए देखा। कुमारपालने अपने भाग्यका पासा पलटनेके लिए सामयिक कुशलताका उपयोग कर एक ही झपाटेमें शत्रुके ऊपर आक्रमण कर दिया और पहले ही बारमें उसे आहत कर शरणागत होनेके लिए बाध्य बनाया। बह्मालके ऊपर चढ़ाई करने वाले सेनापतिने भी उतनी ही जल्दी शत्रुका शिरस्तेज्य करके कुमारपालकी विजय-पताका उज्जयिनीके राजमहल पर फहरा दी।

उस समयके गुजरातके पड़ोसी और प्रतिस्पर्धी मारवाड़ और मालवाके दोनों महाराज्योंको सिद्धराज जयसिंहने ही गुर्जरपताकाके नीचे ला दिया था; परन्तु उसकी मृत्युके पश्चात् गद्दी पर आने वाले नवीन राजा कुमारपालके वास्तविक स्वरूपसे अज्ञात रहने वाले इन राज्योंने गुजरातकी पताकाको उखाड़ फेंक देनेका प्रयत्न किया और इस प्रयत्नको कुमारपालने अपने पराक्रमसे निष्फल कर दिया। परन्तु उसके भाग्यमें तो और भी अधिक सफलता लिखी हुई थी। गुजरातकी दक्षिणकी सीमा पर कोंकणका राज्य था। उसकी राजधानी बम्बईके पास ठाणापत्तन थी और वहाँ शिलाहार वंशी राजा राज करते थे। इस कोंकण राज्यके दूसरी तरफकी दक्षिण सीमा पर कर्णाटकेके कदम्ब वंशियोंका राज्य था जिनकी राजधानी गोपाक पट्टन (वर्तमान पोर्तुगीज बंदर, गोवा) थी। सिद्धराजकी माता मयण्डा देवी इस राजवंशकी कन्या थी अतः कर्णाटक और गुजरातके बीच गाढ़ा सम्बन्ध था। इन दो सम्बन्धी राज्योंके बीचमें आने वाला कोंकणका राज्य गुजरातके साथ युद्ध नहीं कर सकता था। अतः सिद्धराजके समयमें तो उसका गुजरातके साथ मैत्रीभाव ही रहा था। पर सिद्धराजकी मृत्युके पश्चात् जब कुमारपाल सिंहासनारूढ़ हुआ तब यह मैत्रीभाव विच्छिन्न हो गया और मारवाड़ और मालवाके राजाओंको कुमारपालके सामने सिर ऊँचा करते देख कर कोंकणके गर्विष्ठ राजा मल्लिकार्जुनको भी गुजरात पर आक्रमण करनेकी अभिलाषा जागृत हुई। कुमारपालने उसके इस मनोरथको निष्फल बनानेके लिए मल्लिकार्जुन उदयनके पुत्र दण्डनायक (सेनापति) आंबड भट्टको सेनापति बना कर एक पौज कोंकणकी ओर रवाना की। मारवाड़ और मालवा आदि प्रदेशोंकी रक्षाके लिए गुजरातकी बहुत सेना रुकी हुई थी अतः आंबडके पास उचित सैन्य बल न था और इसीलिए प्रथम चढ़ाईमें गुजरातकी सेनाको हार खा कर पीछे लौटनेके लिए बाध्य होना पड़ा। परन्तु

जब पीछेसे मारवाड़ आदिकी तरफसे बड़ी संख्यामें सेना आ पहुँची तब फिर से उसी दंडनायकके आधिपत्यमें गुजरातकी एक प्रबल सेना कोंकणचक्रवर्तीका दर्प चूर्ण करनेके लिए दूने उत्साहसे खाना हुई। रणभूमिमें दोनोंके बीच बर्मासान युद्ध हुआ और अन्तमें गुजरातियोंकी जय होनेके कारण सेनानायक आंबडके गलेमें विजयदेवीने वरमाला डाल दी। राजपितामह विरूद्धधारक मल्लिकार्जुनका गर्वोन्नत मस्तक, गुजरातके एक दयाधर्मी बणिक् सुभटने अपनी तीक्ष्ण तलवार से कमलपुष्पकी भांति काट लिया और उसे खर्ण पत्रमें लपेट कर श्रीफलकी भांति अपने स्वामीको अर्पित किया। कुमारपालने उसके पराक्रमके प्रभावका सत्कार करनेके लिए उस निहत राजाका प्रिय विरुद्ध आंबड भट्टको अर्पित कर उसे 'राजपितामह' बनाया।

इस प्रकार कोंकणराजका उच्छेद होने पर कुमारपालकी राज्यसत्ता दक्षिण प्रांतमें दूर दूर तक फैल गई थी और कदाचित् सञ्चाद्रिके सुदूर शिखर तक गुजरातका ताम्रचूड़ विजयध्वज फहराने लगा था। गुजरातके साम्राज्यकी सीमा को बताने वाली इतनी बड़ी विशाल रेखा भारतवर्षके मानचित्रमें केवल कुमारपालके पराक्रमने ही अङ्कित की थी। उसके समकालीन भारतीय राजाओंमें कुमारपाल सबसे बड़े राज्यका स्वामी था। हेमचन्द्राचार्य उसके राज्यकी चतुस्सीमाओंका इस प्रकार वर्णन करते हैं—

स कैबेरीमातुरुष्कमैन्द्रीमात्रिदशापगाम् ।

याम्यामाविन्ध्यमावार्धि पश्चिमां साधयिष्यति ॥

अर्थात्—कुमारपालकी राजाज्ञा उत्तरमें तुरुष्क लोगोंके प्रान्त तक, पूर्वमें गङ्गा नदीके किनारे तक, दक्षिणमें विन्ध्याचल तक और पश्चिममें समुद्र तक मानी जाती थी। प्रबन्धकारोंके अनुसार हेमाचार्य द्वारा बताई गई उस चतुःसीमामें कोंकण, कर्णाटक, लाट, गूर्जर, सौराष्ट्र, कच्छ, सिन्धु, उच्चा, भमेरी, मारवाड़, मालवा, मेवाड़, कीर, जाङ्गल सपादलक्ष, दिङ्गी, जालन्धर और राष्ट्र अर्थात् महाराष्ट्र इत्यादि अठारह देशोंका समावेश होता था। एक दूसरी जगह भी हेमचन्द्रसूरि कुमारपालने जिन देशोंको जीता था उसका निर्देश करते हैं। जैसे कि—

जिष्णुश्चेदिदशार्णमालवमहाराष्ट्रपरान्तान् कुरुन् ।

सिन्धूनन्यतमांश्च दुर्गविषयान् दोर्वीर्यशक्त्या हरिः ।

चौलुक्यः परमार्हतः विनयवान् श्रीमूलराजान्वयी ॥ इत्यादि

कुमारपाल अपने राज्यका कार्यभार संभालनेमें कई तरहसे सफल हुआ। उसके लगभग तीस वर्षके राज्यकालमें प्रजाने अद्वितीय शान्ति और उन्नति प्राप्त की थी। देश समृद्धिके शिखर पर पहुँच चुका था। किसी भी प्रकारका स्वचक्र सम्बन्धी या परचक्र सम्बन्धी उपद्रव नहीं हुआ। लक्ष्मी देवी के समान ही प्रकृति देवी भी उसके राज्य पर प्रसन्न थी और उसके समयमें देशमें एक भी दुष्काल नहीं पड़ा। उसकी ऐसी भाग्यसफलता प्रत्यक्ष देखने वाले आचार्य सोमप्रभ इस बात पर विशेष जोर दे कर लिखते हैं—

स्वचक्रं परचक्रं वा नानर्थं कुरुते क्वचित् ।

दुर्भिक्षस्य न नामापि श्रूयते वसुधातले ॥

गुणवर्णना

आचार्य हेमचन्द्र उसके सर्व गुणोंके समुच्चयका परिचय बहुत ही परिमित और सर्वथा यथार्थ शब्दोंमें अपनी अन्तिम रचनामें इस प्रकार देते हैं—

कुमारपालो भूपालश्चौलुक्यकुलचन्द्रमाः । भविष्यति महाबाहुः प्रचण्डाखण्डशासनः ॥

स महात्मा धर्मदानयुद्धवीरः प्रजां निजाम् । ऋद्धिं नेष्यति परमां पितेव परिपालयन् ॥

काजुरप्यतिचतुरः शान्तोऽप्याज्ञादिवस्पतिः । क्षमावानप्यधृष्यश्च स चिरं क्षमावधिष्यति ॥
 स आत्मसदृशं लोकं धर्मनिष्ठं करिष्यति । विद्यापूर्णमुपाध्याय इवान्तेवासिनं हितः ॥
 शरण्यः शरणेच्छूनां परनारीसहोदरः । प्राणेभ्योऽपि धनेभ्योऽपि स धर्मं बहु मंस्यते ॥
 पराक्रमेण धर्मेण दानेन दययाज्ञया । अन्यैश्च पुरुषगुणैः सोऽद्वितीयो भविष्यति ॥

यहाँ पर हेमचन्द्रसूरि भविष्य पुराणकी वर्णन पद्धतिके अनुसार महावीरके मुखसे कुमारपालका भावी वर्णन इस प्रकारसे करवाते हैं कि—“चौलुक्य वंशमें चन्द्रमाके समान सौम्य और महाबाहु एवं प्रचंड रीतिसे अपना अखंड शासन चलावे वाला कुमारपाल राजा होगा । वह धर्मवीर, दानवीर और युद्धवीरके गुणों से महात्मा कहलायेगा और पिताकी भाँति अपनी प्रजाका पालन करके उन्हें परम सम्पत्तिशाली बनायेगा । वह स्वभावसे सरल होने पर भी अति चतुर होगा, क्षमावान् होने पर भी वह अधृष्य होगा और इस प्रकार चिरकाल तक पृथ्वीका पालन करेगा । जिस प्रकार उपाध्याय अपने शिष्यको पूर्ण विद्यावान् बनाता है उसी प्रकार कुमारपाल भी अपने समान दूसरे लोगोंको भी धर्मनिष्ठ बनायेगा । शरणार्थियोंको शरण देने वाला, परस्त्रियोंके लिए भाईके समान निष्काम एवं प्राण और धनसे भी धर्मको ज्यादा मानने वाला होगा । इस प्रकार पराक्रम, धर्म, दान, दया, आज्ञा और इसी प्रकारके दूसरे पौरुष गुणोंमें अद्वितीय होगा ।”

हेमचन्द्रसूरि द्वारा आलेखित गुणोंके इस रेखाचित्रमें वास्तविकताकी दृष्टिसे किंचित् भी व्यंग्य नहीं है, यह बात कुमारपालके जीवनके विषयमें जिन मुख्य मुख्य बातोंका मैंने यहाँ वर्णन किया है उनसे निस्सन्देह सिद्ध होती है । गुर्जरेश्वरोंके राजपुरोहित नागरश्रेष्ठ महाकवि सोमेश्वर कीर्तिकौमुदी नामक अपने काव्यमें कुमारपालकी कीर्तिकथाका वर्णन करते समय हेमचन्द्रके उपरोक्त ५-६ श्लोकोंके भावका निचोड़ देता है और वह हेमाचार्यके भावसे भी ज्यादा सत्त्वशाली है । सोमेश्वर कहता है कि—

पृथुप्रभृतिभिः पूर्वैर्गच्छद्भिः पार्थिवैर्दिवम् । स्वकीयगुणरत्नानां यत्र न्यास इवार्पितः ॥
 न केवलं महीपालाः सायकैः समराङ्गणे । गुणैर्लोकैर्गुणैर्येन निर्जिताः पूर्वजा अपि ॥

अर्थात्—“पुराण कालमें पृथु आदि जितने महागुणवान् राजा हो गये हैं उन्होंने अपने गुणरूपी रत्नोंकी धरोहर स्वर्गमें जाते समय मानों कुमारपालको सौंप दी हो, ऐसा प्रतीत होता है । [यदि ऐसा न होता तो इस कलिकालोत्पन्न राजामें ऐसे सार्विक गुणोंका समुच्चय कहाँसे होता ?]

कुमारपालने अपने बाणोंसे समरांगणमें राजाओंको ही नहीं जीता था अपितु लोकप्रिय गुणोंसे अपने पूर्वजोंको भी जीत लिया था ।”

सोमेश्वरका यह कथन कुमारपालकी जीवनसिद्धिके भावको संपूर्ण रूपसे व्यक्त करने वाला उत्कृष्ट रेखाचित्र है । गुजरात की पुरातन संस्कृतिके सबैसंग्रहालयमें यह चित्र केन्द्रस्थानकी शोभा प्राप्त करे ।

शुद्धि-वृद्धिपत्रकम्

ॐ

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	*पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
१	६	कर्णदेवे	भीमदेवे	३५	१६	मरुदेवि°	मरुदेवा° B
"	२२	रायामन्त्र°	राया अमन्त्र	"	१८	प्रथमोः	प्रथमो B
२४	९	ससामन्त्रेन	समानं तेन A	"	"	प्रचुरेशु	प्रचुरेशु B
२९	१२	बलचंडह	बलचंडह A	"	"	प्रणामागतन्द्रस्था°	प्रणामागतसुरपतिस्था° B
"	१३	नहु	तह A	"	१९	°त्वात् प्रथमभगवान्	°त्वात् प्रथमो B
"	१४	जु परं	कुडु तह A	"	२०	°ग्रामाभिरामे	°ग्रामाभिरामे B
"	१५	नागपुरह	नायडरुविह A	"	२२	धीशीलसूरयः	धीशीलगुणसूरयः B
"	"	चालुकवह	चालकवह A	"	२३	°शोलिकं	°शोलिकायां B
"	१६	वालपकु	वालु पकु A	"	२४	समीपस्थत°	समीपस्थां त° B
"	२०	कुमरह	कुमर A	३६	६	कोऽपि	कापि B
"	२६	जिप्पह	जिप्पहि A	"	"	शर°	स शर° B
"	"	मंडलीय	मंडलिड A	"	७	प्रोक्ते	तेन प्रोक्ते B
"	२७	होडु	होड डु A	"	९	चत्वारिंशतानि	चत्वारि शतानि B
"	३०	जि	ज A	"	११	°कुञ्जस्थिति°	°कुञ्जराज्यस्थिति° B
"	३१	बाहडिहं	बाहुडिहिं A	"	१७	धीशील[गुण]°	धीशीलगुण° B
३०	२	कुट्टं	कुट्टं A	"	"	कृता	चक्रे B
"	"	विग्गहिं	विग्गह A	"	१८	°प्रसादः ।	°प्रसादः कृतः । B
"	४	भूयवह	भुयवह A	"	१९	°लंकृत°	°लंकृतं B
"	"	जुनु	ज तु A	"	२१-२३	'गृजराणामिदं' ह्यारभ्य	'प्रसिद्धिरभूत्'
"	५	सरिस्त्यु...निबन्त	सरिस्त्युं			इत्येवदन्तः पाठः B	पुस्तके नास्ति ।
			वयर काई	"	२४	भूयराजराज्यम् ।	भूयगडदेवराज्यम् । B
			सुहहि निबन्तु ॥ A	"	२५	चापोत्कटकुले	चापोत्कटराजकुले B
३५	२	'स्वयं कृतार्थः' श्लेतस्य पूर्व	इदमधिकं पश्य-	"	२६	संवत्सर (वर्षाणि)	वर्षाणि B
		ज्योतिश्चिदानन्दमयस्वरूपं,		"	"	दोहिटुसन्ताने	दोहिटुसन्ताने B
		निरूप्यते यन्मुनिभिः समाधौ ।		"	२७	ध्र...त्य(भूयड ?) राजस्य	धीभूयडराजस्य B
		हेतुर्महानन्दपदस्य सेतु-		"	२८	'तन्पुत्रचन्द्रादित्य' इति पाठः B	आदेशं न वर्तते ।
		भंवाम्बुधेस्तज्जयति प्रकामम् ॥ १ ॥ B		"	३०	°चारियं	°चारियं B
"	४-९	द्वितीय-तृतीय-चतुर्थश्लोकास्थाने पण्डित्यमिदम्-		"	३४	कृते शो°	कृतशो° B
		ब्राह्मी परब्रह्ममयस्वरूपा,		३७	७	तस्याकाण्ड°	तस्या अकाण्ड° B
		संसेवनीया सुमनःसमूहैः ।		"	"	°नक्षत्रमूले जात°	°नक्षत्रे मूलजात° B
		स्वतातनुत्या शिवतातिरस्तु,		"	८	स राज्ये	स कुमारो राज्ये B
		परं चतूरूपधरा स्वयं या ॥		"	१०	प्रहीतुं (तं)	प्रहीते B
		येषां प्रसादेन समीहितार्थाः,		"	११	°भिषेकः ।	°भिषेको मूलराजस्य । B
		सिद्धान्ति सर्वे विबुधाधिपानाम् ।		"	१५	'एकादशवारांस्त्रासितमूलराजसैन्यः ।'	
		ध्रीमद्वरून् कल्पतरूपमानान्,				स्थाने 'तेन एकादशकृत्यस्त्रासितो	
		वन्दे सदानन्दनसावधानान् ॥ B				मूलराजः ससैन्यः ।' इति B	पाठः ।
"	११	°पदेशविषेक°	°पदेशप्रवेकविषेक° B	"	१७	इमश्नुणि	इमश्नुणि B
"	१४	तस्य प्रति°	तस्य राक्षः प्रति° B				

* अस्यां श्रेण्यां यत्र यत्र A B आदि प्रतिसंज्ञा न निर्दिष्टा तत्र तत्रापि मुद्रिताशुद्धपाठस्थाने उपलब्धः शुद्धपाठो ज्ञेयः ।

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
३८	९	°लभमानाश्च	°लभमाना B	४०	२०	छित्त्वा	घृत्त्वा B
"	११	°वती। जय°	°वती। माता च राजानम्। ततो जय° B	"	"	सरलेदि°	शनकैदि° B
"	"	°कर्णः। स्व°	°कर्णः। स च स्व° B	"	२५	अस्माकं	अस्माकमपि B
"	१२	तस्मिन्मन्दादरे तस्मि°	तस्यां मन्दादरः। जय- केशिनृपस्तु तस्मि° B	"	"	कमपि व्या°	कमपि जैनं व्या° B
"	१३	निरादरपरो	निरादरतापरो B	"	"	वृतः	वृत B
"	१४	प्राणान्	प्राणानपि B	"	३२	व्याहरता,	व्याहृतम्, B
"	"	°पुः धीउद्°	°पुः काष्ठचिन्तां कारितवती। धीउद्° B	"	३३	कुर्जं [रूपं]	कुर्जे रूपतौ B
"	१७	°हतिषु	°हन्तुषु B	"	"	वचनादव°	वचनात् तदव° B
"	१८	न्यायात् तदाग्रहादेव	ज्ञात्वा मात्राग्रहादेव B	"	"	निर्माय, द्वारि°	निर्माय, देवशक्त्या धीहेमचन्द्राचार्यां द्वारि° B
"	"	हृम्मात्रेण	हृम्मात्रेणापि B	"	३४	लेखित्वा प्रात°	लेखयति स। प्रात° B
"	१९	तामसम्भावयन्,	तां न सम्भावयति। क°	४१	१२	°हेमं ततो राजा प्रवर्तयत् ॥°	°हेमस्य स्थाने °हेमचन्द्राख्यं स व्यघ्रापयत् ॥° Pb इति पाठः।
"	२२	चिकीर्षवे, स	चिकीर्षतो राक्षः स B	"	१३	अथान्यसि°	अथान्यद्वान्यसि° B
"	२४	विमृश्य	विमृशता B	"	१४	धीसिद्धराजो हे°	धीजयसिंहदेवो हे° B
"	३०	कोशाधिपस्तदा	कोशाध्यक्षस्तदा B	"	१६	°सर्वस्वः, सदैव	°सर्वस्वो बभूव। सदैव B
"	३३	अथ च रा°	अथ रा° B	"	१८	भाषमाणः, क्रिय°	भाषते स। क्रिय° B
"	"	°रणहिङ्गा°	°रणहिङ्गाख्य° B	"	"	तस्मिन्स्थित्यारुते, स	स तथाकृते सति स B
३९	१५	पुनः सज्जनः	सज्जनः पुनः B	"	२१	पशुपतिर्भवा°	पशुपतिर्भगवान् भवा° B
"	१८	धीप्स	धीप्से B	"	२२	तरोच्छायायां पु°	तरोर्मूले तच्छायायाः पु° B
"	१९	शरद्व्य°	शरद्व्य° B	"	२३	निक्षिपन्ती,	निक्षेपयामास। B
"	२३	सप्तविंशतितमश्लोकानन्तरमिदमधिकं पद्यकुम्भ-		"	३०	युधिष्ठिरोवाच	युधिष्ठिर उवाच B
		जयति यदुवंशकेतुः		४२	१	द्वैपायनोवाच	द्वैपायन उवाच B
		शिवहेतुः सकण(सकलकर्म)कुलकेतु(तुः)।		"	२	चापि	चापि B
		विषयदु(दु)लघननेमिः		"	१६	सोमेश्वरं	धीसोमेश्वरं B
		शतनेमिधराक्षितो नेमिः ॥ १ ॥		"	१९	°सा° इत्यस्योपरि 'कार्पटिकभार्या' इति B	
		[न] यान्ति नामग्रहणेन येषां				आदर्शे टिप्पणी।	
		केषां न[राणां?] दुरितानि तानि।		४२, ४३	२९-३५, १-५	एतत्पङ्क्तिगता पोडशमी कण्डिका समग्राऽपि Pa B प्रयोगोक्तिः।	
		तपःप्रभावाः प्रथयन्तु ते नो		४३	६	°पालदायो	°पालादयो B
		भद्राणि भद्रेश्वरसूरिपादाः ॥ २ ॥ Pa B		"	८	प्रीमल°	प्रेमल° B
"	२७	सोधयिष्यति	शोधयिष्यति B	"	२३	°क्षयाङ्के° इत्यस्योपरि 'आदधिते' इति B पुस्तके टिप्पणी	
"	"	तदा	तद् B	"	२६	धौतापोती°	धौतपोती B
"	२८	श्रीमान्...°राज्य°	धीजयसिंहदेवः स धीमान् राज्य° B	"	२७	नष्टा	नष्टा B
"	२९	वर्षेरको यक्षः B		"	३१	नाशितोऽनाशितो	नाशितो नाशितो B
"	३१	°ऽस्ति। ततो	°ऽस्ति निधिः। ततो B	"	"	'नाशितो' इत्यस्योपरि 'निष्काशितः' इति B आदर्शे टिप्पणी।	
"	३२	°हिङ्गकारमिति	°हिङ्गान्तरमिति B	"	"	प्रागकस्मात्	प्रयोऽकस्मात् B
४०	१५	सर्वदर्शनेषु	सर्वदर्शनेषु B	"	"	जयौ	ययौ B
"	१६	°ऽवर्जिताः	°ऽवर्जिताः B	४४	३	°मन्थिस्तत् श्रुत्वा	°मन्थि तच्छ्रुत्वा B
				"	४	सहप्रैषी°	सह प्रैषी° B
				"	६	रूपनाण°	रूप्यनाण° B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
४४	६	विलोक्य यावदैकवि-	विलोकयति । स तावदे-	४७	१७	सार्वभूमो	सार्वभौमो B
		शतिसङ्ख्यानि दृष्ट्वा	कविशति सङ्ख्यानि	"	२०	निर्भरवेपं	निर्जरवेपं B
"	१०	नाशे	तानि दृष्ट्वा B	"	२६	स्नानं किं दानं	स्नानं किं हानं किं दानं B
"	१४	‘वाच्छ (त्स) ल्यात्	वात्सल्यात् B	"	३१	‘पृच्छथत	‘पृच्छत B
"	१७	सुन्दर !	सुन्दरि ! B	"	"	‘ऽतः	इतः B
"	२५	सुप्स्या	सुप्त्वा च B	४८	१	हेतुरयो	हेतुमयो B
"	२६	नृपात्मजः	नृपात्मज ! B	"	"	लक्षणवतः	लक्षणयुजः B
"	३१	पाटला	पेटला B	"	"	सः	सा B
"	३४	चिन्हानि	चिह्नानि B	"	२	पृष्टे	पृष्टः B
"	३५	तां च वाणीं	तां तद्वाणीं B	"	६	जंघेऽ	जङ्घाऽ B
"	"	सु (त्रि) यते	स्त्रियते B	"	१७	राजा	राह्या B
४५	७	सार्वभूमस्ततो	सार्वभौमस्ततो	"	२१	त्वत्तनु	त्वत्तनु B
"	"	मन्त्रीन्	मन्त्रीन् B	४९	६	‘वर्करी	‘वर्करी B
"	९	प्राज्याज्यक्रयाय	प्राज्यकेदारकि-	"	११	सर्वम्	सर्वोः प्र B
		याये B	याये B	"	१३, १४	‘पूरुपम् ॥ ८१ ॥	‘पूरुपम् ॥ ८१ ॥
"	१०	पृच्छन्	पृष्टवान् B	"	"	क्षीरं	युग्मम् ॥ क्षीरं B
"	"	‘कर्णावल्यां’ इत्यस्योपरि	‘आशापक्यां’ इति B	"	१५	विलक्षोऽप्यसौ	विलक्षोऽथ स B
			प्रती टिप्पणी ।	"	२१	पंचासटी	पंचासटी Pa
"	११	‘श्रमस्कुर्वन्, कया	‘नमस्कुर्वन्नेकया B	"	"	हीयाहं	हियाहं B
"	१२	साधर्मिकत्वाद्	‘साधर्मिक ! त्वां वन्दे’	"	२२	दहसी	दहसी Pa
		वचन्दे । पृष्टं	इति भणित्वा पृष्टं B	"	"	जे पत्तिजह ताहं	जे विससहं तियाहं B
"	१४	इष्टकं	इष्टकचिन्तं B	"	"	पाहिन्थी	पाहिं श्री B
४६	१	‘धिपत्वं	धिपत्वं B	"	२३	वंकडी किम पत्तिजि	वंकुडी किमु पत्तिजह
"	३-४	‘रम्भा’ यावत् ‘मिरः’	॥ १ ॥ पर्यन्तापरास्थाने—	"	"	तास	तासु B
		रम्भा त्रिदशेषु शक्तः ।	नदीषु गङ्गा पुरुषेषु	"	२४	नीयसिरे घड उवडावि	नियसिरे घडा घड B
			रामः; काव्येषु माघः	"	"	घड उवडावि	घडउ चडावि Pa
			कविकालिदासः	"	"	दिह जे पास	दिहं ज पासु B
			॥ १ ॥ B	"	२८	दुर्गं भद्रो	दुर्गं भद्रो Pa
"	१९	‘व्ययो	‘व्यये B	"	"	दुर्गं भद्रो वादीश्वरो	दुर्गं भद्रोऽवादीत्त-
"	२०	स्वसन्देहं	सत्सन्देहा B	"	"		तो B
"	२१-२२	न ॥ १६ ॥ श्वानं	न ॥ १६ ॥ यदुक्तम्	"	३०	‘स्तपति	‘स्तप्यति B
			श्वानं B	"	३३	कुल्याकल्याः	कुल्यातुल्याः B
"	२५	श्वडिम्भानि त्वमप्यधाः	डिम्भानीति त्वम-	"	३५	नत्वा,	मत्वा तत्र गत्वा
			भ्यधाः B				नमश्चकार तीर्थम् । B
"	२५	विप्रीयते	विक्रियते B	५०	१	‘स्तदीह्य	‘स्तदीह्य B
"	२७	श्रुत्वेन	श्रुत्वेम B	"	३	कासीं निर्भरं	काशीं निर्जरं B
"	३०	गतः को	स्थित्वा को B	"	६	विभावयत्	व्यभावयत् B
"	३४	निषिद्धः कुमार	निषिद्ध कुमार B	"	"		विभावयत् (न)
४७	७	विलोकयत्	व्यलोकयत् B	"	"	भवेत्	भवे B
"	८, १४	कुडंगेश्वरं	कुण्डंगेश्वरं B	"	११	कुमारश्चिन्त	कुमारोऽचिन्त B
"	१२	‘दर्शनं	‘दर्शनि B				
"	१४	स्फुटितं	स्फुटितं B				

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
५०	१९	‘वैरप्येतद् भुवनवलयं निर्जितं लीलयैव ।		५३	१	गले	गलं B
	२०	नेऽप्येतस्मिन् गुरुभवहृदे बुद्ध ^१ इत्येतत्पाठस्थाने		”	”	‘शृङ्खलमृगं	‘शृङ्खलं मृगं B
		निर्जित्येतद्भुवनवलयं ये विमुक्तं प्रपन्नाः ।		”	”	‘दारुणः	‘दारुणां B
		संसारेऽस्मिन् सरस्विलसद्बुद्ध ^२ एतादृशः B		”	५	‘वर्णासन्नः	‘वर्णासाऽन्नः B
		पाठः		”	”	‘वितं निवेद्यन्	‘वितं तं न्यवेद्यत् B
”	२०	‘हृदे	‘हं (ह)दे	”	६	पारितोषके	पारितोषिके B
”	२२	यद्यस्माकं	यद्यस्माकं B	”	१८	‘दुदयनाङ्गजः	‘दुदयनस्याङ्गजः B
”	२३	‘स्थानाम्येष	‘स्थानाद्येष B	”	”	‘देवो महा	‘देवनामा महा Pa
”	२४	सौधनि	सौधे नि B	”	२१	‘सागरा	‘गरा Pa
”	३३	‘सेव्यपादा	‘सेव्यमानपादा B	”	२२	विस्मृताः श्रीहेम-	‘श्रीहेमसूरयोऽप्या-
५१	१	‘सीदं चिन्तयन्	‘सीदमचिन्तयत् B			सूरयः ।	जग्मुः । उदयनेनो-
”	४	कामाक्षी	कामाक्षा B				त्सवः कृतः । Pa
”	६	दवीयसि	दवीयमी B	”	२३	कदाचिद् गुरुभि	कदाचित् नैनोचे च
”	”	स्युर्येदि रे	स्युर्येदीमा B				गुप्मान् शिवा (?)
”	८	दैवकं वापि	दैविकं वापि Pb				सस्मर । ततो
”	१०	क्रोधी भवति	क्रोध उत्पद्यते B	”	”	गुरुभि	गुरुभिः Pa
”	१४	राज्यं	राज्यं च B	”	”	गुरुभिरुचे	गुरुभिर्मन्त्री ऊचे B
”	१५	[शून्यं]	शून्यं B	”	२८	तत्रभवताम् । तदा	तत्रभवद्विस्तदा B
”	”	सङ्कटे लोकैः	सङ्कटे पतितैर्लोकैः B	”	२९	‘चिद्विडिका	‘चिद्विडिका B
”	१६	‘स जाति ^३ यावत् ‘अस्मदीय’ इति पाठस्थाने		”	३१	नृपः	नृप । B
		सजातिसरूपो नागः सप्तफणालङ्कृतोऽस्मदीय ^४		”	३२	प्रत्युपचिकि	प्रत्युपचिकी
		इति B पाठः		५४, ५५	१-३६, १-२८	चतुर्विंशत्तमीतमस्तकण्डिकास्थाने	Pb
”	१७	सोऽयं	तदिदं B			प्रतापीदृशो लघुतमः पाठ उपलभ्यते-	
”	१८	पुरमध्ये-	पुरमध्ये बभ्राम । B			ततो राजा दिग्विजयं चकार । विन्ध्याचलं यावद्	
”	३०	‘माहृतौ	‘माहृतौ B			दक्षिणदिशं पश्चिमं सुराष्ट्रा-ब्राह्मणवाहक-पञ्चनददेशान्,	
”	३२	‘माहृतः	‘माहृतः B			उत्तरस्यां कासीरादिदेशानसाधयत्, प्राच्यां कुरु-सूरसेन-	
”	३४	‘मावयोर्योत्तरीया	‘माचाभ्योत्तरीया B			कुशावर्तपाञ्चाल-विदेह-दशार्ण-मगधादीनसाधयत् ।	
		‘मावयोर्योत्तरीया Pb		५४	२	‘राष्ट्र-कर्णाट-तिलंगा	‘राष्ट्र-तिलंगा B
५२	८	‘पादातिरथ-	‘पादातिरथ-	”	”	‘देशानां विन्ध्या	‘देशानांविन्ध्या
		कोट्यादिको B	कोट्यादिको B	”	४	प्रातः श्रीः	प्रातश्च B
”	९	‘छटकुं कुमिमिदै	‘छटकुं कुमिमिदै B	”	४-५	विचिच्छु (तसुः)	विदध्याविद्रा B
”	१२	‘स्थितः ।	सितः । B	”	६	‘नुपात-	‘नुयात- B
”	२०	रेऽनात्मह	रे रे अनात्मह B	”	१५	‘पङ्कः	‘पङ्क- B
”	२१	तद्वचं	तद्वचः B	”	१८	‘बासिकूट	‘बासिकूट B
”	२३	द्यूतकारेषु	द्यूतकारे च B	”	२१	‘कटकैरयो	‘कटके रयो B
”	२८	स्पृशेत्	स्पृश्येत् B	”	२७	‘वराङ्गना	‘वाराङ्गना B
”	३०	सोलाकं	स सोलाकं B	”	२८	विद्विषां विदुषां	विद्विषां च विदुषां B
”	३१	द्रमाणा	द्रम्माणा B	”	२९	च सिञ्चत् सूर्यो	च कुर्वन् शौर्यो B
५२, ५३	३०-३४, १-६	त्रिंशत्तमी कण्डिका समग्रा Pb प्रतौ न		”	”	सिञ्चत्	सिञ्चन् Pa
		वर्तते, अग्रे पञ्चविंशत्तमीकण्डिकायाः पूर्वं चोपलभ्यते ।		”	३४	‘तीर्थका	‘तीर्थिका B
५३	१	समादिष्टः, अटवी	समादिष्टः—तं मृग-	”	५५	शास्त्रशालिनः	शास्त्रशालिनः B
		समाय । अटवी B					
”	”	‘गीताविकृष्टि	‘गीताऽऽकृष्टि B				

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
५५	९	°विदेहा°	°विदेह° B	५८	७	विरोधादित्यभ्यधात्-	विरोधादामिगः
"	११	°सुहितं सकल°	सुहितं हितं सकल° B	"	२४	°गतेऽतिभुजाना	गते तु भुजाना B
"	१५	धर्माशिषां	धर्माशियं B	"	४-५	गाधेयं Pa पुल्ले न नास्ति	
"	१९	चिन्तां चकार	चिन्तयाञ्चकार B	"	१३	नादीयतेति	नादीयते इति B
"	२५	निनिन्दः	निनिन्द B	"	१५-१७	१०७-१०८ तमौ श्लोको	Pa आदर्शे न विधेते ।
"	"	मुनिवेशनां	मुनिकृतां देशानां B	"	२०	सटिता°	शटिता° B
"	३०	°मसृणोत्	°मसृणोत् B	"	"	°जन्मो	°जन्मो (नम)
५६	४-५	गामाशीतितनः श्लोकः षष्ठपङ्क्तिगत°भूपः । इत्यस्य पद्यात् Pa प्रतौ वर्तते		५९, ६०, २३-३४, १-३४, १-१८		प्रत्ययान्दर्भः Pa प्रतौ नोपलभ्यते ।	एतदन्तर्गतः समप्रोऽपि
"	५	तवान्तिकम्	तवान्तिके Pa	६१		आचेलक उह°	आचेलकुहे° B
"	९	चतुरङ्गनृपवत्	चतुरङ्गनृपक° B	"	२०	कुवाणां	कुवाणा B
"	"	युष्मादाशय°	युष्मादाय° B	"	३१	ते सर्वे तूष्णीं	द्विजाः तूष्णि
"	१५	प्राहरन्	प्रहरन् B	६०	५	कृत्वा स्थिताः	स्थिताः B
"	२४	सैन्यमुत्तार्य	यथाक्रमं सैन्यमु- त्तार्य Pa	"	६	प्रोकम्-शूद्रा	प्रोकम्-देव! शूद्रा B
"	२६	°पल्लवता°	°पल्लवित° B	"	२८	उर्वशीगर्भस°	उर्वशीकुक्षिस° B
"	२७	परं विरलः परः	पुरो विरलः पुमान् B	६१	२१	°प्रमदा°	प्रमोदा° B
"	३०	केशरिक्शिरोर	केशरिक्शिरोर B	"	२२	°मानो नितरां द्विजान्	°मानो विजातीनितर- द्विजान् B
"	३१	त्रिशती°	त्रिशर्ती B	"	२३	°अथ श्रीसोमेश्वरस्य°	इत्यत आरभ्य षडशीति- तमपद्यस्य सप्तमपङ्क्तिपर्यन्ते। ग्रन्थसन्दर्भः Pb
"	३४	मनुभारान्	मणभारान् B	"	३०	परिजन°	परिजन° B
"	"	पण मूडकांस्तु	वणमूटकांस्तु B	"	३०	°भ्यर्थयन्	°भ्यर्थयन्(त्)
"	"	कोटीः चतुर्दशः	कोटीश्चतुर्दश B	"	३२	नृपतेऽत्र	नृपतेरत्र B
५७	२	°प्रीतेन	°प्रीणितेन B	"	३	द्विजा	द्विजादयो B
"	३	°माश्च पाप्य तेन	°माश्च तेन B	"	१०	भूपीठ°	भूपीठे B
"	"	याचकेभ्यः	भट्टेभ्यः B	"	११	चिरतरानु°	चिरन्तनानु° B
"	५	सख°	सख्य° B	"	१२	श्रीसोमेश्वरलिङ्गे,	श्रीसुरिः सोमेश्वर- लिङ्गम्, तदा एते B
"	१०	क्षितिभृतां	क्षितिहृतां B	"	"	चित्तस्य श्री	चित्तस्य भूपस्य श्री° B
"	११	रत्येव	रत्यैव B	"	१४	°द्रमनालकृततनवो	°द्रमनेनालकृततनवो
"	१४	°पालपुत्रः, अहं	°पालस्य पुत्रः, अहं त्वष्टादश° B	"	१५	नृप°	गुरवो नृप° B
"	२१	तुरुष्क°	तुरुष्का° B	"	"	प्रकाशं-	प्रकाशितवन्तः- B
"	२३	समप्रा पङ्क्तिः Pa आदर्शे नास्ति		"	१६	कैलास°	कैलाश° B
"	२४	°सुरिमाता	°सुरिमिमाता B	"	१७	इत्यादिद्य शिव°	इत्यादिशान् । ततः शिव° B
"	"	°देवी प्रयजिता	°देवी नास्ति प्रयजिता B	"	"	आह्वान-	आह्वान (ह) न- B
"	२६	तद्विमानभग्ने	तद्विमाने भग्ने B	"	"	मन्त्रान्यास	मन्त्रन्यास B
"	"	श्रीसुरय°	श्रीहेमसुरय° B	"	"	°मभ्यर्च्य	°मभ्यर्चितवन्तः B
"	३०	विचिन्तयन्तः श्रीमदु°	विचिन्तयन्तु । इत्यु- दयनस्य निवेदितम् । ततः श्रीमदु° B	"	२५	°मूर्तित्रयो	°मूर्तिरूपयो B
"	३३	वर्य°	वरं B	"	"	ब्रह्मा-	ब्रह्म- B
५८	६	वेत्रिणमा°	वेत्रिणामा° B				

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
६२	२६	१५३ तमात् श्लोकादारभ्य १६७ नमः श्लोकपर्यन्तं पद्यद्वय- श्लोकानां स्थाने P। पुस्तकं केवलमिदं श्लोकचतुष्टयं समस्ति— हंसवाहो भवेद् ब्रह्मा वृषवाहो महेश्वरः । गरुडवाहो भवेद् विष्णुरेका मूर्तिः कथं भवेत् ॥ अव्यहस्तो भवेद् ब्रह्मा शूलपाणि- महेश्वरः । शङ्खचक्रधरो विष्णुरेका मूर्तिः कथं भवेत् ॥ एषा मूर्तिल० । परस्परविद- द्धानामेका मूर्तिः कथं भवेत् ॥ भववीजाङ्कुर- जनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य । ब्रह्मा वा विष्णुर्वा शिवो जिनो ॥	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	६६	१३	तुल्यमर्हिसया ॥ तुल्यं न मैत्रीसदृशं दानं न इति जीवदया सर्वेषां मता योगेहिं दुस्सयं भेदाः । नवधा संयमः	तुल्यं युधिष्ठिर ! ॥ B समं B नास्ति तृष्णापरो व्याधिर्न B इति जीवदयां सर्वे वदन्ति B जोगेहिं B दुसयं B भेदाः । B नवधा जीवसंयमः B
६३	११	कान्विते राक्षि	कान्वितेन राक्षसा B	६७	२	गृहस्थं	गृहस्थां B
"	"	लोक्यमाने	लोक्यमाना B	"	६	विरतान	विरतानां B
"	१२	चार्येषु निपण्णेषु	चार्या निपण्णाः ।	"	८	सुहमा	सुहं (हु) मा
"	"	सत्सु, भू	अथ भू B	"	९	सावराह	सऽवराह B
"	१३	जल्पन् तुला	लपन् राजा उपविष्टः ।	"	११	यादयः	याः B
"	"	प्रविश्य; न	तत्र तुला B	"	१६	अथ द्वि	अथ धर्मस्य द्वि B
"	"	प्रविश्येति यभाष-	प्रविश्येति यभाष-	"	१७	संयम	संयम B
"	१५	नाम्येभ्यः	नाम्येभ्यो B	"	१८	उ कम्म	उण धम्म B
"	१९	काहं मनि विभंतडी	काहं मनि विभं-	"	३२	पीरधोरियगोचरम्	पीरधोरियगौरवम् B
"	"	अजीय म	तडी, जी म B	"	३३	ब्रह्मचारी च	ब्रह्मचारी B
"	२०	पय अजय जय न	पयु अजयि जह न B	६८	२६	यरीया	यरीया B
"	"	तिरोभूते भूपतौ उन्म	तिरोभूतो भूपतिः ।	"	२८	करणो	करणं B
"	३३	यावदिति वाच-	यावत् किञ्चिद् वद-	६९	६	भवति	भवति
"	३३-३४	मुवाच ता	ति ता B	"	१२	मायाविलम्बि	मायाविलम्बि B
"	३४	भिमानीऽतीव पादो	भिमानः इह पादो B	"	२७	श्रुत्वा	च्युत्वा B
६४	२	वृत्तो क्षमा	वृत्तो श्रीहमस्मि-	"	२९	मिलिताक्षा	मिलिताक्षा B
"	१७	दहरो	क्षमा B	"	३१	मुक्तिर्त्वा	मुक्तिर्भाः B
"	१८	प्रदायात्	च हरो B	७०	६	दानयानैः	दानयानैः B
"	२३	परब्रह्मवादिनो म	प्रभावात् B	"	१४	न्तरे कश्चिद्	न्तरेऽवसरपाठकः
"	२९	प्रपद्यन्	प्रप्रवादा म B	"	११	निवेसीयं	निवेसियं B
६५	२	१७९-१८० तमे द्वे पद्ये B	प्रपद्य B	"	१३	हिअं च राहणं ।	हिअं तदितराण । B
"	२०	प्रहा	प्रपद्य B	"	१९	रोगाध्वान्तं	रोगो ध्वान्तं B
"	२४	क्षेत्रकया	प्रपद्य B	७२	११	मापात्तमात्रं यत् प	मापात्तमात्रेण प B
"	२७	भोजनं	दुःप्रहा B	"	१६	असन्तोषवतां	असन्तोषवतः B
"	२८-३०	पङ्क्तिप्रितयगतः पाठः B	क्षेत्रकया B	"	३३	व्यजेड	व्यजे (जै) ड
"	३२	भूयांसि	भोजन (नाः)	"	३४	कौत्तिकं	पुत्तिकं B
६६	१	न्तरे कश्चित् प	भूयांसो	"	५	अथ-चि	अथ मांसम्-चि B
"	७	अथ धर्म	न्तरेऽवसरपाठकः प B	"	१९	उपज्जति	उपज्जति B
"	"	"	अथ राजा धर्म B	"	"	मणुयं	मणुयं B
"	"	"	"	"	२८	सव्वा य	सव्वा उ B
"	"	"	"	"	३१	लूणो अ लोढा	लूणो लोढा B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	
७३	३२	गिरिकक्ष	गिरिकक्षि B	७७	१	अथ राजा	अथान्वाद राजा B	
"	३३	खिलुहडो	खिलुडो B	"	९	चितव्वो	चितव्वो B	
७४	१	विरुहार्हं तह टक्क	विरुहार्हं तह टक्क	"	१२	गाहपअंगे य ।	गाहपअंगे । B	
"		वत्थुलो	वत्थुलो B	७८	२३	सहयं	सहयं B	
"	२	सुअरवल्ली	सुअरवलो B	७९	२	देहट्टिओ	देहट्टिओ B	
"	११	अलोक्कयशेयं	अलोक्कयाशेयं B	"	४	अणाईयं	अणाईयं B	
"	१९-२०	गई अआयफलं हिम-	गई हिमविसकरगे य	"	६	दिधा—	दिधेदा— B	
"		विस-करगे य । मही-	सव्वमट्टी य । रयणी	"	१३	कोऽपि कन्दो	कोकनदो B	
"		राई भोयण-व	भोयणंगं चिय, व B	"		(कोकनदो ?)		
"	२१	घोलवडां	घोलवडा B	"	१७	पदेसिकी ।	पदेसिकी सम्भा । B	
"	२२	च तह अभक्खयाणि	चयह अभक्खयाणि B	"	"	चुतुरिन्द्रि	चतुः पञ्चेन्द्रि B	
"	२५	पिप्पल्लव्व	पिप्पलोदुम्बरप्ल क्ष B	"	१९	पशमज्जण्या	पशमज्जण्या B	
"				"	२३	गधुभुभव	गधुभुभव B	
"	२८	निमित्तात्	निमित्तत्वात् B	८०	४	३७८ तनीगाथानन्तरम्	बायुः सर्वत्र इति B आदेशं	
"	"	दीनाम् ॥ १३ ॥	दिप्रहार्यम् ॥ १३ ॥ B	"		दिप्पणी ।		
"	२९	[अनन्तं]	अनन्तकार्यं B	"	१४	पति	इति B	
७५	१	विष-	विषवाणिज्य- B	"	१६	रित्तिया	रित्तिया B	
"	८	तिः शुभं वत फलं	तिः सुमानवगतिः	"	१८	असंखयं सा पइ य	असंख अंसा पइ अंस	
"		शुक्ले	शुक्ले B	"		सअसं	असं B	
"	९	रुजान्तिके	रुगन्तके B	"	३२	तिलुक्क	ति(ते)लुक्क	
"	२०	परत्था	परत्थ B	"	८१	५	तम्हा य सा वि	तम्हा सया वि B
"	२१	सामाईयव	सामाईयव B	"	८	भावोऽइवायस्स	भावोववायस्स B	
"	२८	तइयसिस्सावयं	तइयं सिक्खावयं B	"	११	विहिसम	विहियम B	
"	३२	पात्राच्छदनं	पात्राच्छादनं B	"	१६	वध्यते	वाध्यते B	
७६	७	अविहियसव्व	अवि य हु सव्व B	"	२३	[बायरा] उस्साईणं ।	उस्साईणं बायरा । B	
"	१०	पुप्फफले	पुप्फे फले B	"			उत्साईणं बायरा । B	
"	१५	पूर्णहदः	पूर्णश्च हदः B	"		पुदविसरी	पुदवित्तसरी B	
"	१७	दात्रा लेयं	दात्रा, न लेयं B	"	"	काययोगहण	काओ गहण B	
"	२१	गो तुरंगो	गो-तुरङ्गो B	"	२७	प्रत्युपट्ठं	गत्त्युपट्ठं B	
"	२२	यस्सरम्मं	यत् सारम्मं B	"	३०	वद्वराणां	वाद्वराणां B	
"	२३	मोक्षसौख्यं क	मोक्षः शस्यं क B	"	३२	मित्ताभिः	मित्तिताभिः B	
"	२७	करणम्, तत्	करणं प्रासादे, तत् B	"	"	रात्रः ।	रात्रम् । B	
"				"	३३	इत्यादिकालः	इत्यादिकः कालः B	
"	३०	सबाह्यं	सद्बाह्यं B	"	२४	विक्खंम	विक्खंम B	
"	३१-३२	जिनविम्बं ^० इसत्	जिनविम्बाऽऽगम-साधु-	८२	२४	रसः	रसः (रसत्यागः)	
"		आरम्भ 'पुण्यकृत्येषु'	साध्वीभक्तिसाधर्मिक-	"	३०	विगई बला	विगई बला B	
"		इतेतदन्तपाठस्थने—	वात्सल्यादिषु B	"	३२			
"				८३	१	ओअ	सोअ B	
"				"	८	मीसविबेगे	सीसविबेगे B	
"				८४	२	कणिक्का	कणिक्का B	
"				"	६	सम्भज्जयो	सम्भज्जयो B	
"				"	८	ईतिओ	इत्तिओ B	
"				"	१७	त (ज) त्थ	जत्थ B	
"				"	३४	अणुहुंति	अणुहुंती B	

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
८५	४	अर्णताहिं व°	र्णताहि वि व° B	९१	२०	राहोऽप्रे स्वरू°	राहोऽप्रे कैश्चित्- स्वरू° B
"	८	मीणन°	मीणन° B	"	२१	निष्कासितः	निष्काशितः B
"	१९	सम्यक्स्वदीप°	सम्यक्स्वदीप° B	"	२५	अनागस्ति इत्यस्योपरि B	पुस्तके 'अपावे' इति टिप्पणी ।
"	२२	ओसपिण्णी	उत्सपिण्णी B	"	३१	पुत्र°	सपुत्र° B
"	२६	प्रमादस्तपः	प्रमादस्तपः B	९२	२	भद्रया सा°	भद्रया स्वभोजन- मध्यान् सा° B
"	२८	'ऽधिगत°' इत्यतः ३० पङ्क्तिगत°	'प्रणामेन' इत्यन्तः पाठः B आदर्शो नास्ति ।	"	७	उलं (रं)°	उरं° B
"	३३	सायराजं	सायरेजं B	"	१३	मवालैन्दु°	मवालैन्दु° B
८६	१	सिज्जाटाणं	सिज्जाटाणं B	"	"	चित्तकं	चित्तकं B
"	"	भाववंधं	भाववंधं B	"	"	स्वादिशस्ते°	स्वादिशत् । ते° B
"	९	देशे समस्तपुण्यप्रदेशे	समस्तपुण्यप्रदेशे देशे B	"	१४	कूपारह°	कूपारारह° B
"	"	व समु°	व कस्मिन् समु° B	"	"	वशावन्दी°	वशावदी° B
"	११	शासनं देवीव	शासनदेवीव B	"	१६	पृच्छंस्ते°	पृच्छंस्ते° (पृच्छंस्ते°)
"	१४	प्रातेषु सिंहा°	प्रातेषु पीपधराशालायां सिंहा° B	"	१७	राज्यत्वम्	राज्यत्वम् B
"	१५	निपण्णस°	निपण्णः स° B	"	१९	परिभूयं	परिभूतं B
"	२६	तत	तत्र B	"	२०	सरसि°	सरसी° B
"	३२	कुलेऽपि विमले	कुलेऽपि विमले B	"	"	मिधा । य°	मिधा [पुत्री] । य°
८७	३२	दापितम् । ततः	दापितं श्रीगुरुभ्यः । ९३ ३	"	२५	सीमन्तकर्मणि म°	सीमन्तकर्मणिम° B
"	३४	आदिमूर्तिं वि	आदिमूर्तिवि° B	"	२६	सोपहासं सैवं	सोपहासमेवं B
८८	८	प्रवेशे	प्रवेशम् B	"	३	पुत्रं पवित्रं	पुत्रः पवित्रः B
"	१३	वागताः ।	वागताः धीरेम- चन्द्राः । B	"	"	रागम्	रागम् (गः)
"	१६	कृतास्त्रियाव°	कृतास्त्रयो याव° B	"	८	प्रदानं	सम्प्रदानं B
"	११	धीरैवतादेवत°	धीरैवतदेवत° B	"	९	द्वादशाधिकरोडश १२१६ वर्षे मार्गशुदि	बारसोलोत्तरावर्षे मार्गशुदि Pa
"	३२	साधयत्	साधयन् B	"	१२	साक्षि स	साक्षिकं स B
८९	१०	तः । नवीनं	तः । तदभ्यर्चनया नवीनं B	"	१३	विवाति वीत°	विंशतिर्वीत° B
"	२६	अउष्वा (व्वी)	अउष्वा B	"	१६	तिकाक्ष°	तिलक्ष° B
९०	१	धारधीरधीः	धारधीः B	"	१७	नावसान्	तावासान् B
"	११	प्रमाणं	प्रणामं B	"	२३	तद्गुणितेरनन्तरं	तद्गुणितानन्तरं B
"	१७	ऽन्यजाम् नि°	ऽन्यजशृहेषु नि° B	"	२६	नरेन्द्रवरं	नरेन्द्रो वरं B
"	१८	सरोधरटोडक°	सरोधरतोडक° B	"	"	अन्य°	सोऽन्य° B
"	३१	धर्मः ।	धर्मस्तत्त्वम् । B	"	२९	मयानि निस्त्वा°	मयनिस्त्वा° B
"	"	गतः ।	गतो देवशेषिः । B	"	"	प्रक्षरान्	प्रक्षरां B
"	३२	वज्रा समुद्रित उ°	वज्रा उ° B	"	"	वाणारस्यां नृ°	वाणारस्यां तेन पित्रा सा हिंसा कन्या तस्मै नृ° B
९१	९	ऽभूवन् ।	ऽभूवम् । B	९४	१	स्वमूर्ति-श्रीकुमार- पालमूर्ति°	स्वमूर्ति° श्रीकुमार- पालमूर्ति° B
"	१५	कथयिष्यते	कथयिष्यामः B	"	७	पितापा°	पितुः पा° B
"	१७	निष्कासितो	निष्काशितो B	"	८	स्त्वमग्नि°	स्त्वामग्नि° B
"	१८	मालवदेशं	मालवकदेशं B	"	११	प्रियानमारी°	प्रियाममारी° B
"	"			"	"	मारैरपि मारिर्न	मारैरपि मारिर्न B
"	"			"	२१	स्तत्र रक्षकाः	स्तत्रारक्षकाः B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
१४	२६	एषमो	एषमे B	१००	१	अद्यापि स्या°	अद्यापि सन्ति स्या° B
१५	५	°पात्रमात्रेण	°पानमात्रेण B	"	"	धीबालुक्य°	धीबालुक्य° B
"	८	°मीति° श्रीगुरुवचसा	°मि° इति वचसा	"	२	°करणेषु	°कणीयेषु B
"	१८	मो°	गुरुभ्यो मो° B	"	४-५	°अथ साराष्ट्र° अथ	सुराष्ट्रादेशीयं
१७	३	प्राणित्राणे व्य°	प्राणित्राणव्य° B			इत्यारभ्य	
"	११	°द्विगिगिणी	°द्विगिगिणन् B	"	६	'विप्रहीतुं' यावत्	सउरनामानं
"	१४	शाम°	इयाम° B	"	७	निनंसुः पुरः	नन्तुं स पुरः B
"	२१	भाविभावो	भावी भावो B	"	८	प्रदीपवृत्ति-	प्रदीपवर्ति-B
"	३१	काननम् ॥ महा°	°काननम् ॥ गुरु-	"	"	प्राविशन्	प्रविशन् B
"	३३	शक्तौ	शक्तो B	"	"	°स्याजितः । त°	°स्याजितो वर्तिम् ।
१८	३	लक्ष्मी व्ययः	लक्ष्मीव्ययः B	"	१३	स करुणं	सकरुणं
१८	४	राजानं वि°	राजानं तथाविधं वि° B	"	१४-१५	श्रीरात्रुजयप्रासाद-	श्रीरात्रुजये पापाण-
"	७	परलोकोप°	पररोगोप° B	"	१६	प्राह-आ°	मयप्रासादनि° B
"	१५	पृथिवीमानृणाय नृ°	पृथिवीमनृणां कर्तुं नृ° B	"	२१	समखपं (समरनृपं)	प्राह-देव ! आ° B
"	१८	गुरोः पुरो नृप°	गुरोर्भरणयोरनृप° B	"	२२	चोक्तं	समरनृपं
"	"	°पदेशदानन्तरं	°पदेशदानानन्तरं B	"	२५	द्वित्रिंशत्स्वर्ण°	उक्तं B
"	२१	°चार्यैरुक्तवति	°चार्यै उक्तवति B	"	२८	विद्युत्पाताद्विदीर्णे	द्वित्रिंशद् रूप्यदन्त-
"	२३	निषेध्य	निषिध्य B	"	"	पुनः	युताः स्वर्ण° B
"	३०	चाविज्ञपन् ।	चाजिज्ञपन् ।	"	३३	न्यास्यत्	विद्युत्पातात् विदीर्णे
१९	४	क्षुरिकां प्राह	क्षुरिकां दृष्ट्वा प्राह B	"	३३	न्यास्यात् B	पुनः B
"	६	गतः । श्रीकुमार-	गतः श्रीकुमारपालः ।	१०१	१	°हितेषु° इत्यत्र आरभ्य	न्यास्यात् B
"	११	पालभट्टे°	भट्टे° B			इत्येतत्पर्यन्तपाठस्थाने B	°इति तीर्थोदात्तबन्धः°
"	१२	°विपस्मृत्कार°	°विपस्मृत्कार° B			प्रताप्यं पाठः-	
"	२०	करेसिई	तर्हि 'तव B			पर्वं वारद्वयेऽपि द्वे कोटी सत्तनवतिल-	
"	२३	हल	करेस्यई B			क्षयुता (ते) क्षव्ययना (अत्र व्यपिते ?)	
"	२४	B आदर्शे उत्तरार्धे गीहकु-	हलु B			श्रीरात्रुजयस्योपत्यकायां वाहङ्गपुरं नगरं	
"	२५	लात्वा रण°	म लूटा टालि ॥			न्यास्यत् । तत्र नृपतिपितुर्नाम्ना त्रिभुवन-	
"	"	°क्षिर°	लात्वा युद्धाय डुढीके नृपः । रण° B			पालविहारे श्रीपार्श्वनाथं स्थापितवान् । तीर्थ-	
"	२७	पिधाय, रण°	°क्षिरं B			पूजाकृते चतुर्विंशत्यारामान्, नगरपरितो वषं	
"	"	°दुक्षितकरणं	पिधाय, तं प्रेरयित्वा रण° B			देवकुलस्य प्राप्तवासादिकं च कारयामास ।	
"	३०	°कपेणं दोष्यां	°दुक्षितस्फिरणं B			प्रासादे कलशध्वजप्रतिष्ठायां श्रीपद्मनादि-	
"	३२	°कोट°	°कपेणस्थाने दोष्यां B			श्रीसङ्गं निमज्जनापूर्वमानीय महता महेन	
			°कोट° B	१०१	११	१२११ सवैमकारयत् । स्तम्भपूजारात्रिकाव-	
						सरे कश्चित् कविः-किं कृतेन न यत्र त्वं, यत्र	
						त्वं किमसौ कलिः । कलौ चेद्भवतो जन्म,	
						कलिरस्तु कृतेन किम् ? ॥ १ ॥ लक्षमुचित-	
						दानम् ।	
						अथो विश्वविश्वैक-	अथोदयनपुत्रेण आं०
						सुभटेन आं०	B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
१०१	१४	०पालः स०	०पालनृपः स B	१०२	२६	०समये चन्द्रोदयं	०समये चन्द्र उदयं B
"	१५-१६	'अशन०' इत्यत आरम्भः 'कारयित्वा' इत्येतत्प- र्यन्तः पाठः B पुस्तके नोपलभ्यते ।		"	२८	तेऽपि प्रे°	तेऽपि पूर्वप्रे° B
"	१६	कलशारोपण०	कलशारोपण० B	"	२९	इति जनो°	इति लोके सर्वत्र जनो° B
"	२२-२५	'केनापि' इत्यत आरम्भ 'श्रीसङ्कलोकाः' इत्येतदन्तः पाठः B प्रती न वर्तते ।		"	३०	राजा तेषां	विप्रदीनां राजा
"	३३	'जिनं नन्वा धी°	'जिनस्तुतिं कृत्वा धी° B	"	३२	तदेव	देवबोधेस्तदेव B
१०२	३	द्रव्यलक्ष°	द्रव्यलक्षे B	"	३२-३३	विनीतासप्ते	विनीतानगरीप्रत्यासप्ते B
"	८	'नृपं प्रा°	'नृपं प्रति प्रा° B	"		'श्रुत्वा भक्ताद्यर्थं खादिमादिशकटानि श्रुत्वा भक्ताद्यर्थं सा°' इत्येतत्पाठस्थाने B प्रती एता- दृशः पाठो वर्तते—	
"	१४	'सप्तशती' यावत् 'पवित्रीकृताः' पर्यन्तः पाठः B प्रती नास्ति ।		"		श्रुत्वा सार्धद्वादशश्वर्णकोटीप्रीतिदानं दत्त्वा विविधखादिमस्यादिमादिश्रुतशकटानि ला- त्वा सपरिकरः समवसरणे गतः । समप्र- राजचिह्नानि परिहृत्य कृतप्रदक्षिणावयवविधिः प्रभुं प्रणम्येति धर्मवेदानां शुश्राव । यथा —'भो भो भव्यसत्ता ! मा चिद्वह विसय- पसत्ता । अणेगदुहसयसहस्सदारणो संसा- रप्पबंधं, मा करेह णयमिं पडिबंधं । कि... ..त्तं, मा तमिं मुच्छावह चित्तं । विस्सावसाणा कामभोगा, तण्यसत्ताणं जायंति पण पण[य] सणसंजोगा । संस्र- ग्भरागसरिसं जुवणं, मा करेह तमिं उम्मत्तं मणं । खणदिट्ठनट्ठो इमो संजोगो, मा करेह तमिं गुरुओ मणरंगो । कुसग्गजल- च्चंचलमाऊ, उज्जमह धम्मं काउँ । धम्मो चेवित्थः सरणं, जोः रक्खइ जम्मजगरणं । देइ सुरासुरदिदि, करेइ सयलसमीहिय. सिद्धिं । आवइओ निवारइ, संसारसायर- मुत्तारइ । वियरइ मुक्खं, जमिं पाविज्जइ अणंतं सुक्खं । ता सव्वहा पयट्ठह धम्मं, मा रमह पाषे कम्मं ।' इति श्रुत्वा श्रीभरतः परमसंवेगसमारुतः श्रीप्रभुं प्रणम्य सार्थयमानान(सार्धमानीत)भक्ताद्यर्थं सा° B	
"	१८	'निष्' ।' इत्यतः पथादिर्दं गायानवकं B आदर्शोऽधिकमुपलभ्यते—		"		भक्त्या	
विसहस्स न होइ दया, विसई सबंधं चण्ड दूरेण । लेइ अदत्तं विसई, सेवेइ य मेहेण पावो ॥ १ ॥ तिव्वाअभपरिग्गहमहाहिरणयाइ कुणइ विसयंधो । जाई अह अइपावो, जइ न तवं कुणइ छइवि ॥ २ ॥ पुण्णिय उ दुक्कयकम्मं, वेइत्ता अह तवेण सोहित्ता । पावेइ जिओ मोक्खं, न हु कम्मं निक्कलं किंपि ॥ ३ ॥ सुइरमवि रायलच्छी, भुत्ता अहिविरस होइ पज्जंते । जइ छइउण न तवं, कीरइ ता नेइ नरयमि ॥ ४ ॥ माय पिय पुत्त बंधव सक्कज्जकुसला हियाइ कीरंति । न मरंतस्सुवयारो, तिलतुसमिच्चो पि हु ज(कु?)णंति ॥ ५ ॥ जं तस्स मरंतस्स य, कोइ सहाओ न होइ जीवस्स । तेण सभवणेसु गयं, सव्वं पि जिणेहिं परिचत्तं ॥ ६ ॥ जेण समं न य जंति बंधवा नेय मायपियपुत्ता । पत्ती य बलं विडलं, धणं व जं संचियं निष् ॥ ७ ॥ यसो सं(अ)सारधम्मो, पियो सयन्थो जियाण सव्वाण । नाऊण जिणा पर्यं, इहं मुण्ण पवइया ॥ ८ ॥ जं जेण कयं कम्मं, सुहं व असुहं व तेण भुत्तव्वं । कम्मफलेणिह जीवा, कम्मं खविण तओ मुक्खो ॥ ९ ॥ " १९ इत्यादि श्रु° इत्यादि धर्मवेदानां श्रु° B				१०३	२	श्रीभरतः	श्रीभरतेश्वरं B
"				"		प्राह—मा	प्राह—राजन् मा B
"				"		अयं	अमी B
"				"		'शुद्धः' इति काकिण्या	शुद्धाः इति काकिण्या
"				"		रत्नेन क०	रत्नेन तेषां क० B
१०२	२०-२१	अथ वामराशिलं°	अथ देवबोधिर्लं B	"	१०	°ब्रह्मचारी°	°ब्रह्मचारी B
"	२५	'मन्तादिद्वृत्तो	'मन्तादिपरिद्वृत्तो B	"		तेषां जिन°	तेषां जिने जिन° B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
१०३	१३	यावद्दृष्ट	आवद्दृष्ट B	"	१०	°रागरुमिः	°रागुरुमिः B
"	"	°अणुमज्जणा	°अणुसज्जणा B	"	११	हेमखंड	हेमखंड B
१०४	४	बभूवः	बभूवुः	"	१६-१८	°सचिवैः इत्यत आरम्भ्य "सदेव शोचामि" इत्येतदन्तः पाठः B पुस्तके नास्ति ।	
"	१०	जं सामिसेय°	जम्मासिसेय° B	"	२०	विरहविप°	विरहव्यप° B
"	१२	गयग्गपय	गयग्गपयय B	"	२१	कमलवने	कमलवनं B
"	१३	पास°	वास° B	"	२६	विलप्य	विलिप्य B
"	२८	भगीरथः	भागीरथः B	११०	८	°व्यवसरावे°	व्यवसरे वे° B
"	३२	°मानः । यस्मिन्न-संख्याता ऋषभ°	°मानो यावन् षष्ठार-केऽशीतियोजनविस्तीर्णा मूले भविष्यति । तस्मिन्नसंख्याता अतीता ऋषभ° B	"	१८	सप्तविंशतिदि°	सप्तदि° B
१०५	४	°खिलादयो	°खिल्लादयो B	"	२१-२४	°सर्वैर्भं इति पद्य Pa	प्रतावेनोपलभ्यते ।
"	९	पाण्डवानां	पाण्डवादीनां B	१११	१	नाऽभूद् भ°	नाऽभूद्य भ° B
"	१२	°वैत्याद्	°वैत्यायस्ताद् B	"	३	मण्डलेष्वष्टा°	मण्डलेषु विपुलेष्वष्टा°
"	१३-१४	कल्की दत्तो	कल्किपुत्रो दत्तो B	"	६	निजैनो व्ययम्	निजैनोव्ययम्
"	१४	२२१४ अन°	२२१४वर्षान° B	"	७-१२	°कर्णाटि° इत्येतदारभ्य °वर्जनम्° इत्येतदन्तं श्लोक-त्रितयं B प्रती नास्ति ।	
"	२०	इति तीर्थ°	इति श्रीशत्रुञ्जयतीर्थ° B	१११		एकादशोत्तरशततमपत्रस्थमुद्रितसमस्तपाठस्थाने Pa आद्यं निम्नलिखितः पाठः सम्पत्ति-संबन्धिकमतोऽङ्कनन्दगिरिशे सम्प्राप्य राज्य-श्रियं, हिंसां सव्यसनां भुक्त्वाऽखिले भूतले । निर्मोयाप्रतिमांश्चतुर्-दशशतीसंख्यान् विहारान् नमोवह्मणा..... वस्तरे स सुकृती प्राप व्ययम्(?) इति श्रीकुमारपालप्रबन्ध समाप्तः । सं० १४८५ ॥ छ ॥ छ ॥	
१०८	१२	°पालेन द्वाप्ततति-सामन्ता भू°	°पालदेवेन द्वाप्ततति-सामन्तभू° B	११२-२२	१६	रुस्तु लिङिणो सव्वे ।	रुसेइ हेमसूरी उ । B
"	१३	°कारिता । १४४४न° इत्येतत्पाठस्थाने - °कारिता । देशनामानि-कर्णाटे गुर्जरे लाटे, सौराष्ट्रे कच्छसैन्धवे । उच्चायां चैव भग्नेभ्यां, मारवे मालवे तथा ॥ १ ॥ कोङ्कणे च तथा राष्ट्रे, कीरे जालन्धरे पुनः । सपादलक्षे मेवाडे, दीपे जालन्धरेऽपि च ॥ २ ॥ जन्तु-नामभ्यं सप्तव्यसनानां निपेधनम् । यावन् न्यायघण्टाया रुदतीधनवर्जनम् ॥ ३ ॥ १४४४न° B		"	१५	°सङ्ग°	°सङ्घि° B
१०८	१५	फाटितवान् ।	पाटितम् । B	"	"	सुमतसूरिहिं नो मुका ॥	न इ चत्ता पुत्र-गच्छेण ॥ B
"	२०	°कृत्यौ	°कृत्येः B	११५	१३	वाग्ददेवेन	वाग्मददेवेन B
"	२२	कृतकृत्या	कृतकृत्यौ B			कुमारपालप्रबोधप्रबन्धसमाप्त्यनन्तरं [पत्र १११] B पुस्तकेऽय-मधिकः पाठः केनापि पश्चात् समुद्धिखितः-	
"	२६	तत्सङ्ग°	तत्सङ्ग° B			“अथ अजयपालराज्यम् । श्रीहेमचन्द्रदेवाद् रामचन्द्रादौ तत्तलोहविष्टरासनयातना लोको वक्षित ।	
"	"	जनानुरागः	जनानुरागी B			जो करिवराण कुंभे पाय दाज्जन् मुत्तिप दलह ।	
१०९	२	परमेश्वरम्	प(पा)रमेश्वरम्			सो सीहो विहिवसजो जंबूपिपिल्लणं सहइ ॥१॥	
"	७	स्थाणु°	स्थाणु° B			रामः °महिपीढहं सचराचरह, जिण सिरि दिन्हा पाय ।	

अज्ञातकर्तृकं पुरातनं संक्षिप्तं

कुमारपालदेवचरितम् ।

प्रणम्य श्रीमहावीरं सर्वज्ञं पुरुषोत्तमम् ।

कुमारपालदेवस्य चरितं किमिदमुच्यते ॥

११. अस्त्यत्र गूर्जराभ्यां नाम्नाऽणहिल्लपत्तनम् । पुरं तत्र नृपो भीमदेवो देवोपमर्दिनः ॥

क्षेमराज-कर्णदेवौ तत्पुत्रौ भिन्नमातृकौ । परस्परं प्रीतिमाजौ यथा राघव-लक्ष्मणौ ॥

कर्णमातुस्ततस्तेन भीमदेवेन चैकदा । प्रतिपन्नं राज्यदानं श्रीकर्णस्य लघोरपि ॥

वशीकर्तुमिव स्वर्गं कर्णदेवे दिवंगते । राज्यक्षमे क्षेमराजे कर्णे राज्यं न बाधति ॥

राम इव क्षेमराजः स्मृत्वा भाषां पितुस्ततः । कर्णं महोपरोधेन स्वयं राज्ये न्यवीविशत् ॥

पालयन्नन्यदा राज्यं परनारीसहोदरः । चचाल देवयात्रायां कर्णः कर्णं इवापरः ॥

श्रीदेवपत्तनादवर्णां गन्धर्वाः सप्तभिः स्थितः । प्रासादं सोमनाथस्य दृष्ट्वाऽभिग्रहमग्रहीत् ॥

‘यथा पापक्षयं हारं चन्द्रादित्याख्यकुण्डले । श्रीतिलकमङ्गदं च परिधीय समाहितः ॥

यदा सोमेश्वरं देवं पूजयिष्यामि भक्तितः । मोक्षये तदाशनं पानं ताम्बूलमपि नान्यथा ॥’

स्नात्वा प्रभासे श्रीकर्णो यदाऽप्याचत मूषणम् । कोशाध्यक्षस्तदा स्नाह नादिष्टं भवद्विस्ततः ॥

आभरणं पत्तनेऽस्याद् विखिन्नश्च ततो नृपः । तदा मदनपालाख्यो मण्डलीकोऽज्वरीदिति ॥

मा विषीद् महाराज ! मघसिद्धधरा यतः । मया सन्ति सहानीताः श्रीधनेश्वरसूरयः ॥

अथ राज्ञाऽभ्यर्थितैस्तैरणाहिल्लाख्यपत्तनात् । आकुष्टिमघेणाकृष्याभरणं तत् समर्पितम् ॥

सम्पूर्णमिग्रहो राजाऽप्याह सुरिवरं प्रति । शुष्माभिर्जीवितं दत्तं ममामिग्रहपूरणात् ॥

गृहाण तदिदं राज्यमित्युक्तः सुरिरब्रवीत् । रक्ष जीववधं राजन् ! नवरात्रद्वयेऽपि हि ॥

तथेति कृत्वा संसाध्य सुराष्ट्रामण्डलं नृपः । चकार बामनस्यल्पां सज्जनं दण्डनायकम् ॥

ततो मदनपालेन विज्ञप्तः कर्णभूतिः । सार्द्धं धनेश्वराचार्यैरारूढो रैवताचलम् ॥

सज्जनोऽपि खगुरुभिः श्रीभद्रेश्वरसुरभिः । चतुर्विधेन सज्जेन सार्द्धं राजानमन्वगात् ॥

श्रीनेमिभुवनं जीर्णं वीक्ष्य काष्ठमयं ततः । सज्जनो गुरुमादिष्टो जीर्णोद्धारकृते कृती ॥

यथा - रायामघ-सिद्धी कुडंबिण् वाषि देसणं काउं ।

जिन्ने पुढाययणे जिणकप्पी वाषि कारवह ॥

जीर्णोद्धाराय विज्ञप्तः सज्जनेन नृपस्ततः । सुराष्ट्रोद्धारितं दत्त्वाऽणाहिल्लपुरमाययौ ॥

अथ भद्रेश्वरः सुरिः सज्जनेन सहाष्टमम् । तपः कृत्वाऽम्बिकादेवीमाह्वानयद्दीनधीः ॥

प्रत्यक्षीभूय साऽप्युचै युवाभ्यां किमिदं स्मृता । सुरिराह वेमिचैत्यमुद्विष्यति सज्जनः ॥

तदेनमनुबानीहि पाषाणखनिमादिश । अभ्यायुचै भवत्वेतदत्पाप्नुः सज्जनः पुनः ॥

दण्डाविपः प्राह कार्यस्तीर्थोद्धारो विशेषतः । परलोकप्रस्थितानां पापेयं धर्म एव यत् ॥

- अम्बानुज्ञां ततो लब्ध्वा पापाणस्य स्निग्धं च सः । श्रीनेमिचैत्यं वप्यासां कलशान्तनकारयत् ॥ २७
- ज्येष्ठस्य सितपञ्चम्यां शिरोरत्नौघं सज्जनः । अम्बादेवीवचः श्रुत्वा जातपञ्चत्वनिक्षयः ॥ २८
- आदिश्य परशुरामं स्वपुत्रं ध्वजरोपणे । भद्रेश्वरगुरोः पार्श्वे संस्तरे व्रतमग्रहीत् ॥ २९
- दिनाष्टकं पालयित्वाऽनघनं सज्जनो मुनिः । दिवं जगाम पुत्रोऽयं ध्वजारोपं व्यधापयत् ॥ ३०
- १ § २. अयं पञ्चत्वमापन्नो कर्णदेवमहीपतौ । श्रीमान् जयसिंघदेवस्तस्य राज्येऽप्यविच्यत ॥ ३१
- चतुःसमुद्रमर्यादा मही तेन वशीकृता । सिद्धो बर्बरकश्चास्य सिद्धराजस्ततोऽभवत् ॥ ३२
- श्रीहेमसूरीनन्यर्घ्यं सर्वविधाविशारदान् । व्याकरणं सिद्धहेमचन्द्रारूपं स व्यधापयत् ॥ ३३
- § ३. इतश्च क्षेमराजस्य पुत्रो देवप्रसादकः । तस्य पुत्रास्त्रिभुवनदेवाद्यस्ततोऽभवन् ॥ ३४
- त्रिभुवनपालस्याभूत् सुतैका तनयास्त्रयः । आयाः कुमारपालारूपो राज्यलक्षणलक्षितः ॥ ३५
- १० महीपालः कीर्त्तिपालस्तथा प्रेमलदेव्यभूत् । श्रीकृष्णभट्टदेवेन योद्धा मोहबासके ॥ ३६
- भार्या भोपलदेवीति कुमारस्य बभूव च । अत्रान्तरे सिद्धराजो दैवज्ञं प्रवृष्टवानिति ॥ ३७
- ‘मम पट्टे को भविता ? सोऽप्युच्येति महाभुजः । मध्ये दधिस्थलिकां यस्ते प्रातुर्व्यनन्दनः ॥’ ३८
- राज्यं न मम पुत्रस्य जीवति प्रातुर्नसरि । तत्तं ज्ञात्वा हनिष्यामीत्यचिन्तयदयं नृपः ॥ ३९
- ततोऽसौ पादचारेण कपोतमुद्धहन् स्वयम् । गत्वा प्रभासे पुत्रार्थं सोमनाथमनाथयत् ॥ ४०
- ११ सोमनाथोऽप्यथोवाच मया राज्यधरः पुरा । सृष्टः कुमारपालोऽस्ति तदलं पुत्रयाज्जया ॥ ४१
- सविषादस्ततो भूपो व्यावृत्तः पत्तनं प्रति । अस्मिन् जीवति पुत्रोऽपि न मे भावीत्यचिन्तयत् ॥ ४२
- मन्त्रिणे कथयैतत् सोऽप्युच्ये युक्तमेव तत् । ‘यदा पूर्वं देव ! यूयं विजेतुं मालवान् गताः ॥ ४३
- घाटे बुद्धल्लिकायाश्च संरुद्धे जसबर्मणा । सुष्माभिर्ज्ञापितश्चाहं पारापतप्रयोगतः ॥ ४४
- त्रिभुवनपालस्यैतत् तदा राज्यं समर्प्य ते । त्वत्समीपेऽहमायातस्तेन राज्यं वशीकृतम् ॥ ४५
- २० निश्चित्य जसबर्मणा त्वय्यातेऽपि वक्ति सः । राज्यं दास्ये स्वपुत्राय हत्वा सिद्धनरेश्वरम् ॥ ४६
- इति मन्त्रिवचः श्रुत्वा क्रुद्धः सिद्धाधिपस्ततः । त्रिभुवनपालदेवं धातयामास धातकैः ॥ ४७
- कुमारपालोऽप्यवन्त्यां प्रेष्यन्तं प्रातुर्पितृव्यकान् । भार्या भोपलदेवी तु दधिस्थल्ययाममुञ्चत ॥ ४८
- स्वयं तु त्रिपुरुषाणां मठाधिपतिसन्निधौ । कपटेन जटाधारी भूत्वा श्रीपत्तने स्थितः ॥ ४९
- सिद्धराजोऽपि तत्रस्थं ज्ञात्वा तं च कथञ्चन । क्षयाहे कर्णदेवस्य द्वात्रिंशत्तापसैः सह ॥ ५०
- २५ तं निमग्न्य मठाधीशं पञ्कजा धावन् पदौ स्वयम् । ददर्श राजचिह्नानि कुमारपालपादयोः ॥ ५१
- उपलक्ष्य कुमारं तं राज्ञा प्रष्टो मठाधिपः । अवोचत् त्रयस्त्रिंशत् तापसा वयमास्महे ॥ ५२
- नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यै राजा सम्भोज्य तानथ । धौतपौतीकृते तेषां भाण्डागारे स्वयं गतः ॥ ५३
- अत्रान्तरे कुमारोऽपि पृथीत्वा कुण्डिकां करे । उल्कान्तिन्याजतो नट्टाञ्चालीत् प्रति दधिस्थलीम् ॥ ५४
- सिद्धराजोऽप्यदृष्ट्वा तं प्रष्टोऽप्रीषीच्च साधनम् । आसन्नसाधनं दृष्ट्वा कुमारो हार्लिकं जगौ ॥ ५५
- ३० रक्ष मामिति तेनापि सञ्छन्नः कण्टकाभरैः । तमदृष्ट्वा सैन्यमपि गतं व्यावृत्त पत्तने ॥ ५६
- निःशुल्काय कुमारोऽपि मुण्डाय विकटा जटाः । गत्वा दधिस्थलीं रात्रौ मिलितः सज्जनैः समम् ॥ ५७
- आकार्यं बोस्तरिविश्रं कुलालं सज्जनं तथा । गन्तुं देशान्तरं ताम्यां सह यावदमग्नयत् ॥ ५८
- तावदुजागरोद्दिष्टौ जनकावृत्तस्तयोः । ‘भवतां मन्त्रणैर्दग्धा कथं जागरिका मुधा ॥ ५९
- अथवा कुमारपालस्य यदि राज्यं भविष्यति । तत्कथं बोसरे ! तुभ्यं लाटदेशं प्रदास्यति ॥ ६०
- ३५ किञ्च रे सज्जन ! तव चिच्छकूटस्य पट्टिका ? ।’ बभूव शुक्लप्रस्थिं तच्छ्रुत्वा राजनन्दनः ॥ ६१

सज्जनं भोपलदेव्या सह प्रेषीदधन्तिकाम् । स्वयं बोसरिमुक्तस्तु चेले देशान्तरं प्रति ॥ ६२
आधोऽङ्घ्रिं करौटग्रामे उषित्वा जातलङ्घनौ । अच्छबोल्यां द्वितीयेऽङ्घ्रिं प्रयातौ प्रहरद्वये ॥ ६३
कुमारो बोसरिं ग्राह्य ज्ञा स्यादोजनं कथम् । सोऽप्याहासि जननी मे सा मे दास्यति भोजनम् ॥ ६४

यतः - प्रतिदिनप्रयत्नसुलभे भिक्षुकजनजननि साधुकल्पलते ! ।

वृपनतिनरकतारिणि भगवति भिक्षे ! नमस्तुभ्यम् ॥

६५

इत्युक्त्वा बोसरिभिक्षां कृत्वाऽऽयातस्तदन्तिके । करम्भकुम्भी संगोप्य भिक्षासुडीमुपानयत् ॥ ६६
मुक्तोभावि सुल्पाय पूर्वमुत्थाय बोसरिः । करम्भं यावदश्नाति कुमारोऽचिन्तयत् तदा ॥ ६७
अहोऽस्यापूनता येन सुप्ते मध्येककोऽत्यसौ । जीर्णं करम्भे सोऽप्याहोतिष्ठ भुङ्क्ष्व नृपालज ! ॥ ६८
ऊचे कुमारः किं पूर्वमेकाकी मुक्तवान् भवान् । स ऊचेऽथ मम भिक्षागतस्योक्तं क्षियैकया ॥ ६९
'करम्भकुम्भं हे विप्र ! रात्राबुद्धितं [स्थितम्] । गृह्णाण यदि ते कार्यं न पुनर्दृश्यं मम ॥'
गोपितः स मयादाय स्वयं मुक्त्वा परीक्षितः । वरं भवतु मे सृष्ट्य रक्षणीयो भवान् पुनः ॥ ७०
राज्ये दासे तव ग्राममेनमुक्त्विति राजसुः । प्राप्तो चांगुरकग्रामे साध्वीलक्ष्मीश्रियो मठे ॥ ७१
तथा च क्षुधितो ज्ञात्वा भोजितभारुमोदकैः । तथैवाप्यितपाशेयः पेटलापट्टकं गतः ॥ ७२
तत्रेश्वरवणिग्वाच्यां प्रविष्टस्य पटी गता । न लब्ध्वा चाटुभिरपि विषादोऽस्य ततोऽभवत् ॥ ७३
राष्ट्रस्य बोसरिपटी स्तंभतीर्थं गतस्ततः । श्रीहेमसूरीन् पत्रच्छ कदा सेस्यति वाञ्छितम् ॥ ७४
तेऽप्युचुः कतिपर्येते वर्षे राज्यं भविष्यति । स ग्राह्य राज्यसन्देहो मु(मि)यते तु क्षुधयाऽभुना ॥ ७५

५४. इतश्चागदुदयनो गुरुकृतं सुतैः सह । आख्यायाऽऽम-बन्धवदृष्टयोर्द्वान्तं हेमसूतिभिः ॥ ७६

प्रोवाचेति कुमारोऽयं भविता परमाहृतः । सार्वभौमस्ततोमन्त्रिन् ! सन्मान्योऽतिमहादरात् ॥ ७७
कुमारोऽप्युदयनस्य गृहे तिष्ठन्नयान्यदा । केनायुक्तः सिद्धराजः प्रेषीत् तं प्रति धातकान् ॥ ७८
तच्छ्रुत्वा कुमारो भीतः प्राणत्राणकृते कृती । एकाकी निशि निर्गत्य जगाम बटपट्टके ॥ ७९
विशोपकैकचणकान् कङ्कवणिज आपणे । क्षुधात्तो भक्षयित्वाऽसौ खड्गमङ्गणकं ददौ ॥ ८०
निद्रैर्व्यं राजपुत्रं तं विलोक्य वणिगूचिवान् । खड्गेनालं मङ्गलीकं भवन्तु चणकास्तव ॥ ८१
कञ्जालीसिद्धपुरके जटीमूलाऽय सोऽगमत् । सिद्धेश्वरपूजनार्थं स्थापितस्तन्निवासिभिः ॥ ८२
तत्रैकदा शाकुनिकं मारवं गृह्णानसौ । वाञ्छितासिः कदा मे स्यात्, सोऽप्युच्ये प्रातरापते ॥ ८३
प्रातर्मिलित्वा शकुनान्वेषणाय गताभौ । मुनिसुव्रतचैत्योर्द्वं दृष्ट्वा दुर्गां स्थितौ ततः ॥ ८४

शुभवेष्टाऽकरोदुर्गोऽमलसारे स्वरद्वयम् । स्वरत्रयं च कलशे दण्डे स्वरचतुष्टयम् ॥ ८५

दृष्टः शाकुनिकोऽवोचत् सिद्धिस्तु वाञ्छिताधिका । भाविन्येव विशेषात्तु जिनमक्तिप्रभावतः ॥ ८६

वक्षैः सम्पूज्य कुमारस्तं मुक्त्वा तापसव्रतम् । गत्वाऽबन्ध्यां खजनानां मिलितः सिद्धराट् भयात् ॥ ८७

गत्वा कोष्ठापुरेऽद्राक्षीद् दानभोगादिसङ्ग्रहम् । सर्वार्थसिद्धं योगीन्द्रं सेवित्वा चाप्यतोषयत् ॥ ८८

उवाच योगी भवौ स एकः साम्राज्यदायकः । स्वेच्छया धनदाताऽन्य आद्यः सोपट्टवः पुनः ॥ ८९

सत्तसारः कुमारोऽयं मध्वं जग्राह राज्यदम् । उक्तेन तेन विधिना पूर्णसेवा व्यपन्न च ॥ ९०

ततः कृष्णचतुर्दश्यां गत्वा पितृवने निशि । शयस्य वक्षसि न्यस्य वद्विकुण्डं स्वयं पुनः ॥ ९१

उपविश्य तस्य कठ्यां यावत् होमं ददाति सः । करालमूर्ध्निः प्रत्यक्षस्तावत् क्षेत्राधिपोऽवदत् ॥ ९२

मामनम्यर्थ्य रे घृष्ट ! किमारब्धं मुमुर्षुणा । इति श्रुत्वापि निःक्षोभः सोऽपि जापं समापयत् ॥ ९३

तदा च मूला प्रत्यक्षा महालक्ष्मीरवोचत । गूर्जराभ्राधिपत्यं ते दत्तं वर्षेस्तु पञ्चभिः ॥ ९४

सिद्धमथः कुमारोऽयं नत्वा सर्वार्थयोगिनम् । कल्याणकटके देशे क्रमात् कांचीपुरीं गयो ॥ ९६

पुष्पेषु जातिर्नगरीषु कांची नारीषु रंभा पुरुषेषु विष्णुः ।

सतीषु सीता द्रुषु कल्पवृक्षो जिनस्तु देवेषु नगेषु मेरुः ॥ ९७

§ ५. कुमारः कौतुकात् तस्मात् प्रमत्तं परितरेऽन्यदा । कथन्ममैकमद्राक्षीत् वैरिणापास्तमस्तकम् ॥ ९८

तत्पार्श्वे मिलितः स्त्रीणां शुश्रावान्योऽन्यजल्पितम् । 'अहो केशकलोमोऽस्य अहो श्रवणलम्बता ॥ ९९

अहो धनत्वं कूर्चसाहो ताम्बूलव्यसनिता । अहो विरलदन्तत्वं !' श्रुत्वैति च स ता जगौ ॥ १००

कथमेतत् ततस्ताश्चावोचत्—'किं चित्रमत्र यत् । दीर्घं वेणीसलं पृष्ठे स्कन्धे कुण्डलयोः किणे ॥ १०१

आनामि इदि गौरत्वाद् दृष्यते स्मश्रुणः सलम् । ताम्बूलव्यसनाच्चैषोऽङ्गुष्ठभूषणं चर्चितः ॥ १०२

नित्यं विरलदन्तानां क्षित्यारक्ता कनिष्ठिका ।' तच्छ्रुत्वा चिन्तयदसौ बहुरक्षा वसुन्धरा ॥ १०३

कृत्वा स्नानं कुमारोऽयं सरस्वमृतसागरे । तीरदेवकुले गत्वाऽर्च्यमानं ददृशे शिरः ॥ १०४

तस्मैतिवृत्तं पृष्ठश्च कश्चन स्वविरोऽवदत् । 'पुरेह प्रवरो राजा कारिते सरसि स्वयम् ॥ १०५

पद्मकोशाद् विनिर्गत्य शीर्षिकं सकुण्डलम् । विःकृत्यो भुङ्क्ते तीत्युक्त्वा निमज्जद् ददृशेऽन्वहम् ॥ १०६

तदर्थं पण्डितैः पृष्टैः प्राप्य मासचतुष्टयम् । तद् ज्ञातुं प्रस्थिता विप्राश्चत्वारो वृद्धसन्निधौ ॥ १०७

यतः—

यदेकः स्वविरो वेत्ति न तत्तरुणकोटयः ।

दृष्टं यो लक्ष्म्या हन्ति वृद्धवाक्यात् स पूज्यते ॥ १०८

ततो गत्वा भरौ देशे स्वविरो कोऽप्यपृच्छयते । स्वपिता दक्षितस्तेन तेनापि स्वपितामहः ॥ १०९

सर्वशतशतवर्षदशीयस्यास्य सन्निधौ । विप्रैरप्रच्छि शीर्षस्य भुङ्क्ते तीत्युक्तिकारणम् ॥ ११०

सोऽप्युचै भोजयित्वा तान् शुनीढिमचतुष्टयम् । गृहीतेदं महामूल्यं शुद्धतत्त्वध्वज्ययो यतः ॥ १११

लोभाद् विप्रा अपि कटौ कृत्वा तांश्चलनाश्रमान् । व्याघटन्तं वृद्धभुजुः स सन्देहस्तथैव नः ॥ ११२

संशयश्छिन्न एवायमित्युक्ते तेन तेऽभ्यधुः । कथं स ऊचै शास्त्रज्ञा अपि तदपि वित्य न ॥ ११३

यत उक्तम्—

श्वानगईभचाण्डालमद्यमांसरजस्वलाः ।

स्पृष्ट्वा देवलकं चैव सचेलस्नानमाचरेत् ॥ ११४

शस्त्रनिषिद्धः संसर्शो विप्राणां युज्यते कथम् । तेऽप्युचुर्वह्मुल्यानि श्रद्धिमानि त्वमप्यथाः ॥ ११५

ततोऽस्माभिर्गृहीतानि लोभाद् विक्रियते न किम् । ऊचै वृद्धस्तदेवेदं विश्वं भुङ्क्ते लोभतः ॥ ११६

इति ते छिन्नसन्देशः कुमारोद्वागताः पुनः । पण्डितैः पुस्तकेष्वपि लिखितोऽर्थः सविस्तरः ॥ ११७

राज्ञोऽदक्षिं नृपोऽप्याह सत्यमेतत् शिरो यदि । श्रुत्वा नमर्थं न पुनः सरसो निस्सरिष्यति ॥ ११८

तथाकृते तथायाते चैत्यं निर्माय भूभुजा । देवस्थाने स्थापितं च शीर्षमेतत् प्रसिद्धये ॥ ११९

तच्छ्रुत्वा विविधाभयदर्शनाजातनिश्चयः । किञ्चित्कालं कुमारोऽपि काञ्च्यां स्थित्वा विनिर्ययौ ॥ १२०

§ ६. मल्लिनाथजनपदे स्थित्वा कोलम्बपत्तने । सोमनाथेन कोलम्बस्वामी स्वमेव न्यगद्यत ॥ २१

भविष्यो गजैराश्रायाः स्वामी श्वस्तव पत्तने । समेप्यति जटाधारी विधेयं तस्य पूजनम् ॥ २२

चतसृषु दिक्षु मुक्तैः पुरुषैः पुरसीमनि । यथोक्तलक्षणो वीक्ष्य कुमारो भक्तिपूर्वकम् ॥ २३

आहूय नृपतेः पार्श्वं समानिन्ये ततो नृपः । बभ्रुत्वाय स्वकीयाद्वीक्षणे तं स न्यवेक्षयत् ॥ २४

निगद्य शम्भोरादेशं राज्ञा राज्ये निमग्नितः । निषेध्य कुमारस्तस्य पार्श्वं तस्मै यथायुक्तम् ॥ २५

- सोचे (?) तथापि तेऽभीष्टं कुमार ! किं करोम्यहम् । कुमारः प्राह येनात्र ज्ञायते मे समागमः ॥ २६
- दशगव्यतिविसारे कोलम्बपत्तनान्तरम् । मृगीमप्राप्य राज्ञाऽप्य सङ्गोच्य निजमन्दिरम् ॥ २७
- कुमारपालेश्वराख्यः प्रासादस्तत्र कारितः । कुमारपालनामाङ्गं नाणकं च प्रवर्तितम् ॥ २८
१७. ततः कुमारो निर्याय प्रतिष्ठानपुरं गतः । द्विपञ्चाशद्दीर्घकृपाधार्म्याणि तु वीक्ष्य सः ॥ २९
- प्रासः क्रमेणोज्जयिन्यां निजस्वजनसन्निधौ । प्रमत्तप्राण्यदा यातः कुङ्गेश्वरमन्दिरं ॥ ३०
- प्रणम्य लिङ्गं तन्मध्ये व्याप्तं सप्तफणाङ्कुरैः । वीक्ष्य प्रशस्तिं तन्मध्ये गाथाभेतामवाचयत् ॥ ३१
- पुष्पे वाससहस्रे सयमि वरिसाण नवनवह अहिम् ।
- होही कुमारनरिन्दो तुह विक्रमराय ! सारिच्छो ॥ ३२
- आत्मनो नामसाम्यं च वर्षाणां वीक्ष्य पूर्णताम् । गाथार्यं कुमारोऽपृच्छजैनदर्शन(नि)सन्निधौ ॥ ३३
- सोऽप्याख्यत-‘पूर्वमत्रासीत् सिद्धसेनदिवाकरः । विक्रमादित्यपुत्रस्य तेनाऽभ्यर्थनया किञ्च ॥ ३४
- द्वात्रिंशद्-द्वात्रिंशिकाभिर्वीतरागः स्तुतस्ततः । कुङ्गेश्वरलिङ्गं च स्फुटितं तस्य मध्यतः ॥ ३५
- आविरभूदरणेन्द्रः श्रीपार्श्वप्रतिमाकरः । तं दृष्ट्वा विक्रमादित्यभूजानिः परमाहृतः ॥ ३६
- तेनैकदा सिद्धसेनः पृष्ठः किं कोऽपि भारते । अतः परं जैनभक्तः सार्वभौमो भविष्यति ॥ ३७
- श्रुतज्ञानेन विज्ञाय गाथेयं गुरुणोदिता । राज्ञा च लेखितात्रैव-’तच्छ्रुत्वा कुमारोऽबदत् ॥ ३८
- ‘आहृतानामहो शक्तिहो ज्ञानमहो व्रतम् । अहो परोपकारित्वं किमभीषां हि नाहुतम् ॥’ ३९
१८. ततः सज्जन-भोपल्लदेवी-भोसरिभिः सह । धृत्वा निर्भरवेषं स उज्जयिन्या विनिर्ययौ ॥ ४०
- मध्ये दशपुरं भूत्वा चित्रकूटनगं गतः । शान्तिचैत्ये श्वेतमिक्षो रामचन्द्रस्य सन्निधौ ॥ ४१
- जातचित्रश्चित्रकूटदुर्गोत्तमिभपृच्छत । रामोऽप्युच-‘इतः क्रोशत्रयेऽभूमध्यमा पुरी ॥ ४२
- तत्र चित्राङ्गदो राजा सोऽन्यदाऽभिभवैः फलेः । योगिना व्याघ्रयुक्तेन षण्मासावधि सेवितः ॥ ४३
- पृष्ठो हेतु रहो राज्ञा योग्युचे मन्त्रसिद्धये । द्वात्रिंशलक्षणवतः सान्निध्यात् तेऽभवच्च सः ॥ ४४
- यतः कृष्णचतुर्दश्यां रात्रौ चित्रनगोपरि । मम सिद्धयति मन्त्रश्वेतु त्वं तत्रोत्तरसाधकः ॥ ४५
- ओमित्युक्त्वा नरेन्द्रेण स योगीन्द्रो व्यसृज्यत । राजपत्न्यान्तरितया तच्छ्रुत्वाऽवाचि मन्त्रिणे ॥ ४६
- उवाच मन्त्री ज्ञायोऽहं यदा तत्र व्रजेष्टुपः । ततो यथोक्तवेलायां खड्गव्यग्रकरो नृपः ॥ ४७
- एकाकी निर्ययौ छन्नो राजा ज्ञात्वा च मन्त्र्यपि । दक्षो नरेन्द्ररक्षार्थं नृपेणालक्षितोऽज्वगात् ॥ ४८
- नृपोऽपि चित्रशैलप्रमारुहो वीक्ष्य योगिनम् । व्याधं च होमसामग्रीं ततोऽजत्यत् करोमि किम् ॥ ४९
- रक्षार्थं होमसामग्र्या मुक्त्वा तत्र नरेश्वरम् । योगी जलार्थं सव्याघ्रः क्षीरकूपं गतः स्वयम् ॥ ५०
- इतश्च प्रकटीभूय नत्वौषैर्मन्त्रिणा नृपः । देवोपकरणैरभिः साध्यते स्वर्णपुरुषः ॥ ५१
- तत्तं सिसापिपुर्योगी होमिता त्वत्तत्तु ध्रुवम् । ततो यतस्व रक्षायै इत्युक्त्वाऽन्तरितोऽय सः ॥ ५२
- राज्ञा सह ततः स्नात्वा जलमानीय योगिना । विलेपनैर्विलिप्याङ्गं होमार्थं ज्वलितोऽजलः ॥ ५३
- उक्तश्च राजा-‘त्वं देव ! प्रतिपन्नैकवत्सलः । तदस्य बह्मिपुण्डस्य देहि प्रदक्षिणाप्रयम् ॥’ ५४
- राजा सशङ्कस्तं प्राह-‘त्वं योगिन् ! अत्रतो भव ।’ ततो योगी तथा कुर्वन् च्छलं प्राप मूपतः ॥ ५५
- अथ व्यावृत्त्य सहसा नृपं यावज्जुहोति सः । तावच्छृपेन्द्र-मन्त्रिभ्यां स एवास्मी हुतो हठात् ॥ ५६
- व्याघ्रोऽन्यत्रप्रविष्टस्तं जातोऽय स्वर्णपुरुषः । सम्पूज्य तं शहीत्वा च राजाऽगात् मध्यमार्गं पुरीम् ॥ ५७
- बन्धन् यथेच्छं द्रविणं स्थाति स प्राप सर्वतः । ततः स्रक्छिदिरक्षार्थमादिदेवेति मन्त्रिणे ॥ ५८

- यस्मा चित्रगिरेः पार्श्वे कूटशैलोऽस्ति दुर्गमः । तस्योपरि महादुर्गं कारयामहुरोषमः ॥ ५९
- मन्त्रिणाऽपि तथारम्भे यावच्चैचीयते दिवा । तावच्चिपतति रात्रौ वषमासा इति जज्ञिरे ॥ ६०
- तथाप्यमहुरोत्साहं नृपं कूटचलाधिपः । उवाच माम्भ्यम् (?) दुर्गमत्र कर्तुं न कोऽप्यलम् ॥ ६१
- प्राणाल्यवेऽपि कर्ताऽस्मि नृपेणोक्ते सुरोऽज्रवीत् । यथेवं निश्चयस्ताहिं कुरु चित्रन्नगोपरि ॥ ६२
- दुर्गस्य नाम मध्ये तु देयं मे नाम भूपते ! । ततश्चित्राङ्गदशके दुर्गं चित्रन्नगोपरि ॥ ६३
- चित्र-कूटेति दत्ताख्यं देवेन तदधिष्ठितम् । कोटीष्वजानां यन्मध्ये सहस्राणि चतुर्दश ॥ ६४
- लक्षेश्वराणां योग्या च कारिता तलहट्टिका । वापीकूपसरोमुख्यं शेषं देवेन निर्मितम् ॥ ६५
६९. इतश्च स्वर्णपुरुषं सिद्धं चित्राङ्गदस्य तम् । ग्रहीतुं कन्यकुञ्जेशः शम्भलीशानृपो बली ॥ ६६
- अरोत्सीद् दुर्गभागल्य ततश्चित्राङ्गदोऽपि हि । नियन्त्रितपुरद्वारो लसत्युपरि निर्भयः ॥ ६७
- १० चाराः कौरिकवेणेन वर्षैः कतिपयैः पुरम् । प्रविश्य शुश्रुवर्तां गृहे शुल्काधिकारिणः ॥ ६८
- गवाक्षस्या मन्त्रिपुत्री लालयन्ती सुतं निजम् । भाषते तात ! किं नैते मुच्यन्ते वणिजारकाः ॥ ६९
- हसित्वा तत्पिताहैते न वत्से ! वणिजारकाः । शम्भलीशचमुरेषाऽवात्सीद् दुर्गजिघृक्षया ॥ १७०
- वत्से ! जन्म यदा तेऽमृतं तदेदं सैन्यमागतम् । त्वम्वा पुत्रवती वत्से ! जाता चैतत् तथैव तु ॥ ७१
- तच्छ्रुत्वा शम्भलीशोऽपि ससैन्यो दुर्गगोपुरे । प्रोक्तो गवाक्षस्थवर्करीवेशयया यतः ॥ ७२
- ११ गङ्गपदः किमधिरोहति मेरुशृङ्गं किंवा रवेरजगरो निरुणद्धि मार्गम् ।
- शक्पेषु वस्तुषु बुधाः श्रममारभन्ते दुर्गग्रहग्रहिलतां त्यज शम्भलीश ! ॥ ७३
- अयापस्य राज्ञोऽपि प्रेषिता गृहपुरुषाः । समर्प्य प्राभूतं तस्याः प्रोचुः स्वामिनि ! नः प्रभुः ॥ ७४
- जित्वा चित्राङ्गदं दुर्गं जिघृक्षस्त्वत्प्रसादतः । तत् प्रसीदादिशोषायं साऽपि हृष्टा जगाद तान् ॥ ७५
- सर्वाः प्रतोलीरुद्धाव्य पुरितार्थिमनोरथः । भुङ्क्ते चित्राङ्गदो नित्यमागन्तव्यं तदा त्वया ॥ ७६
- २० विवृणोमि गवाक्षस्या यदा केशानहं तदा । ज्ञेया भोजनवेलाऽथ तं ज्ञात्वा शम्भलीशकः ॥ ७७
- वर्करीगणिकाभेदात् द्वितीये जगृहेऽह्नि तम् । दुर्गतश्च चित्राङ्गदो गृहीत्वा स्वर्णपुरुषम् ॥ ७८
- क्षीरकूपे ददौ श्रम्यां तच्छ्रुत्वा शम्भलीशाराद । क्षीरकूपाजलं कृद्धा दृष्ट्वा तं स्वर्णपुरुषम् ॥ ७९
- यावत् कर्षयते तावत् पुनः पूर्णः स कूपकः । विलक्ष्य सोऽथ चित्राङ्गसुतं वाराहगुप्तकम् ॥ ८०
- संस्थाप्य च स्वयं राज्ये कन्यकुञ्जं पुनर्गतः । स्वभार्यात्रेऽपठदुर्गम् (?) भद्रो वादीश्वरोऽन्यदा ॥ ८१
- २१ 'चित्रकूटमिदं भद्रे ! पृथिव्यामेकलोचनम् । द्वितीयलोचनस्यायं तपस्तपति मेदिनी ॥' ८२
- कुमारः सपरीवारस्तच्छ्रुत्वाऽऽरुह्य तं नगम् । विस्मितः सर्वतो वीक्ष्य दिग्भागान् संजगाद च ॥ ८३
- शैलाः सर्वे गण्डशैलानुकाराः वृद्धा ग्रामाः क्षामधामोपमानाः ।
- कुल्यातुल्याः प्रौढसिन्धुप्रवाहाः संहस्यन्ते दूरतोऽत्राधिरूढैः ॥ ८४
११०. ततस्तदीक्षासोत्कण्ठः कन्यकुञ्जपुरं ययौ । चूतानां लक्षशो वीक्ष्य लक्षारामान् सविस्मयः ॥ ८५
- २१ पप्रच्छ कश्चित् किं चूता दृश्यन्ते गणनातिगाः । सोऽप्युच्ये न करोऽत्रास्ति चूतानां तद् घना अमी ॥ ८६
- राज्येऽहमपि चूतानां करं मोक्ष्ये स्वनीवृति । विचिन्त्येति कुमारोऽजात कासीं निर्भवेवभृत् ॥ ८७
- अमन्त्रेकेन वणिजा वषाधैः सत्कृतः कृती । द्वितीयेऽह्नि लुण्ठ्यमानं तदहं वीक्ष्य दुःखितः ॥ ८८
- कंचित् पप्रच्छ किमिदं सोचेऽवापुत्रको वणिक् । स्मृतोऽसौ तद्गृहं तेन लुण्ठ्यते राजपुरुषैः ॥ ८९
- कुमारोऽचिन्तपदसौ धिग ! राज्यं यदपुत्रिणाम् । म्लेच्छानामिव सर्वस्वं राजा गृह्णाति पुत्रवत् ॥ १९०

राज्ये नाहं महीप्यामि स्वदेशे स्वमपुत्रिणाम् । प्रतिज्ञायेति कुमारो गतः पाटलीपुत्रके ॥	११
ततो राजगृहे याते वीक्ष्य वैभारपर्वतम् । श्रुत्वा समवसरणस्यानान्येष विस्मये ॥	१२
नवद्वीपकदेशेषु गत्वाऽजयपुरं ययौ । ततोऽपि कामरूपेऽगात् कामाक्षेक्षणकौतुकी ॥	१३
ततोऽगात् तत्र यत्रास्ति सर्परोपेण भूपतिः । भौतिकं दैविकं चापि यद्राज्ये न भयं भवेत् ॥	१४
कुमारोऽगाच्चर्मकारबालचंडापणेऽन्यदा । उपानदर्थं तेनापि सादरं पूर्वनिर्मितम् ॥	१५
प्रधानमुपानदयुग्मं कुमारः परिधावितः । एतन्मूल्यं न मेऽस्त्युचे, चर्मकारस्ततोऽवदत् ॥	१६
उपानद्युगलेतत् युज्यते तव पादयोः । मूल्येनालं तव स्वामिन् ! मङ्गलीके मया कृतम् ॥	१७
दृष्टस्तच्छुभवाक्येन शुश्राव कुमरस्तदा । पत्तने पादुकाराज्यं मरणात् सिद्धमभूतः ॥	१८
कुमारपालभूपालं शृणोषि पत्तने यदा । शीघ्रमेयास्तदामश्रय मोचिकं कुमरस्ततः ॥	१९
उज्जयिन्यां सातुचरो गत्वाऽखण्डप्रयाणकैः । कन्नालीसिद्धपुरेऽगाह्लात्वाशेषकुटुम्बकम् ॥	२००
§ ११. तत्र पूर्वप्रतिपन्नमातुलस्य द्विजन्मनः । गृहे मुक्त्वा स्वकुटुम्बं एकाकी पत्तने ययौ ॥	२०१
गत्वाऽऽवासं कृष्णभटदेवस्य भगिनीपतेः । रात्रौ ननाम कुमरो भगिनीं प्रेमलदेविकाय् ॥	२०२
आतेति प्रत्यभिज्ञाय तयापि स्नापितः स्वयम् । स्नानरीरे वीक्ष्य स्नातां दुर्यां शाकुनिकोऽवदत् ॥	२०३
सप्ताहान्तं भवान् राजा प्रमाणं शकुनो यदि । तदाकर्ण्य भगिन्यापि विज्ञप्तं पत्युरात्मनः ॥	२०४
मण्डलेशः कृष्णदेवः कुमारं परिरम्य तम् । तवैव राज्यं नान्यस्य मा विधीदेत्युवाच सः ॥	२०५
महीतटदेशाधीशं विजयपालराणकम् । मित्रमाकार्यं कृष्णेन पर्यालोचः कृतस्ततः ॥	२०६
अग्रे प्रधानैश्चौलुक्यौ द्वौ स्तो राज्यार्थमाहूतौ । महीपाल-रत्नपालौ राज्यं त्वस्यैव मे मतिः ॥	२०७
द्वितीयेऽह्नि प्रधानानां ज्ञापयित्वेति तौ ततः । आशुहावतुः कुमारं श्रीजयसिंहमेरुकैः ॥	२०८
ततः प्रधानैः सम्भूय पूर्वं राज्यार्थमाहूतः । महीपालस्तान् गत्वाऽऽह दत्तादेशं करोमि किम् ? ॥	२०९
तं विसृज्य रत्नपालस्तैराहूतो महेश्वरम् । प्रणम्य सचिवादींश्च प्राञ्जलिः प्राह पूर्ववत् ॥	२१०
विसृष्टः सोऽप्यथाहूतः कुमारपाल ईश्वरम् । नत्वा सहेलमावज्योत्तरीयाञ्चलसञ्चयम् ॥	११
तानाह्लास्ताभिषेकाय मृगेन्द्रासनमास्थितः । ततः कृष्णादिभिः श्रोत्रे परामर्शं विसृज्य मोः ! ॥	१२
अत्रार्थे मा विलम्बध्वं कार्यं चेज्जीवितेन वः । तद्वीतैस्तैस्तथा चके कुमारगुणरक्षितैः ॥	१३
भौक्तिकसेतिका क्षिप्ता तच्छीर्षेऽभूत् सपल्लिका । कृष्णभटदेवमुल्यैस्ततो राजेलस्यौ नतः ॥	१४
श्रीकुमारपालदेवो वेष्टितो मण्डलेश्वरैः । पट्टहस्तिसमारूढो मेघाडम्बरमण्डितः ॥	१५
चामरैर्वीज्यमानस्तु गृह्णन् पौरजनशिषः । प्रतीच्छन् पौरजनानां राजप्रासादमासदत् ॥	१६
कृतोपकारानाकार्यं सर्वान् सर्वहितस्ततः । कृतज्ञः कृतवान् राजा तेषां पूजां यथोचितम् ॥	१७
सहकारकरो मुक्तस्त्यक्तं च रुदतीधनम् । व्यसनानि निषिद्धानि सप्त देशेषु सप्तसु ॥	१८
वधो निषिद्धो वर्षाणि द्वादशखिलदेहिनाम् । विश्वभरा तेन तेन जैनप्रासादमण्डिता ॥	१९
स कौबेरीमातुरष्कं पूर्वमात्रिदशापगाय् । याम्यामाविन्ध्यमावादि पश्चिमां साध्वसाधयत् ॥	२२०
कुमारपालदेवस्य किमेकं वर्ण्यते क्षितौ । जिनेन्द्रधर्ममाराध्य माहेन्द्रं यो दिवं ययौ ॥	२२१
॥ इति श्रीकुमारपालचरितं समाप्तम् ॥ छ ॥	

मूलादर्शं लिखिताः परिशिष्टरूपाः कति श्लोकाः ।

येषां कम्पितमन्तरात्मभिरपि श्रुत्वा तयोः सङ्गतं, दृष्टं गृह्यराजं कौतुकमिदं चेतः समुलकण्ठे । उद्योगे भवतश्चलद्गजघटासङ्घभाराकुल-	
प्रभयद्भ्रूलये महीतलभुजा किं किं करिष्यन्ति ते ॥	१
भूमः किंचन कायपीधव ! भव श्रोतुं क्षणं सोद्यमः, केयं त्वय्यपि राज्ञि निर्मलकले चन्द्रस्य राजश्रुतिः । शान्तं शान्तमथो सितैर्गुणशतैरेकास्तु भाषानिशं, सुष्मदंशनिवेशकारणमिदं चन्द्रो ननु श्रीपदम् ॥	२
वाहं कामु न होइ याहि परही रूपातिरेकार्थितं, जाते ताहि कुतस्तनुविनयनमुष्टाङ्गयष्टिर्जडि । इन्द्रोऽप्येष किं होइ ताहि विलसच्चक्षुःसहसं वपुः, जाणं...रि कुमारपालनृपतिर्मूर्तो नयः क्षमातले ॥	३
शीतांशुर्वैपुभारसम्भृतरसं स्वं मण्डलं खण्डशः, क्षीणं वीक्ष्य बत प्रतापवसते पादाश्रितो यद्भवेत् । तेनैवोपनयेन पुष्टिघटनापात्रं पुनः स्यादसौ, साध्यं किञ्चि(श्च)दिनस्य किन्तु कमलोलासैकहेतोः स्वयम् ॥	४
अप्येकाङ्गपरिग्रहस्य भवतः ससाङ्गराज्यश्रिया, श्रुत्वा कर्षणकेलिकौशलकलाप्रौढकर्म विक्रमम् । क्षोणीपाल कुमारपाल ! जलधिमध्ये निलीनो हरिः, स्वां लक्ष्मीं भुजवज्रपङ्क्तारगतां धत्ते भयव्याकुलः ॥	५
एकह पाली माटि वीसलस्यउ श्रगडउ कियउ । कुमारपाल रणहाटि बीजी वार कु बहुरिस्सइ ॥ कुमारपाल म चिति करि चितिउ किं पि न होइ । जिणि तउं रज्जि थप्पिउ चित करेस्सइ सोइ ॥	६ — वीसलमारणे । — चाहडागमे । ७

श्रीसोमस्तिकसुरविरचितं कुमारपालदेवचरितम् ।

॥ नमः श्रीबीतरागाय ॥

अत्र श्रीकुमारपालदेवचरित्रं व्याक्रियते ।-

प्रपालयन्तोऽपि कलौ धरित्री स्वमजका एव परे नरेन्द्राः ।

कुमारपालः परमार्हतस्तु लोकं तथा स्वं च समुद्धार ॥

तथा हि-

- § १. स्वस्ति श्रीगौर्जरो देशो न लब्धो यत्र पाप्मनाम् । पुरं सुरपुरप्रायं तत्राऽणहिल्लपत्तनम् ॥ २
 बभूव भूपतिर्भीमदेवो भीमपराक्रमः । आतपत्रापितं भूमिं यच्चशश्वन्द्रमण्डलम् ॥ ३
 विमातुजौ क्षेमराज-कर्णदेवौ तदङ्गजौ । मिथः प्रीतिपरीणदौ दत्ताविष बभूवतुः ॥ ४
 भीमे दिवंगते क्षेमराजो राज्यक्षमो[पि] हि । पित्रादेशात् प्रीतितश्च कर्णं राज्ये न्ववीविशत् ॥ ५
 राज्यं पालयतस्तस्य नीत्या कर्णमहीपतेः । जातोऽङ्गजो जयसिंहदेवनामा विविक्षधीः ॥ ६ ॥
 श्रीकर्णे द्युगते देवाद् बालकोऽपि स एव हि । अभ्यविन्यत^१ सामन्तैर्बलीयान् पुण्यवैभवः ॥ ७
 वशीकृत्य चतुःसिन्धुसमयादां वसुन्धराम् । सिद्धबर्बरकः सोऽभूत् सिद्धराज इति श्रुतः ॥ ८
 सिद्धराजः श्रीहेमस्तूरीनभ्यर्घ्यं सादरम् । श्रीसिद्धहेमचन्द्राख्यं शब्दशक्तमचीकृतम् ॥ ९

इतश्च-

- § २. देवप्रसाद^२ इत्यासीत् क्षेमराजस्य नन्दनः । तत्पुत्रश्च त्रिशुबनपालदेवः^३ प्रजाहितः ॥ १० ॥
 त्रयोऽभूवन् सुतास्तस्य प्रशस्यगुणसम्पदः । आद्यः कुमारपालोऽभूत् सार्वभौमगुणालयः ॥ ११
 महीपाल-कीर्तिपालौ जातौ तस्यानुजादुभौ । पदकमाविष स्पष्टं वेदवाक्यस्य संहतौ ॥ १२
 भार्या भोपलदेवीति^४ मन्त्री प्रेमलदेव्यभूत् । श्रीकृष्णभटदेवेन बोद्धा मोडबासके^५ ॥ १३
 अन्यदा सिद्धराजेन्द्रः पटे को भविता मम । दैवज्ञमिति पप्रच्छ सोऽपि ज्ञात्वेदमब्रवीत् ॥ १४
 ग्रामे दक्षिण्यलीनाग्निं यस्तु प्रातुष्यनन्दनः । समृद्धमपि ते राज्यं तदायतं भविष्यति ॥ १५ ॥
 तं हत्वाऽपि करिष्यामि निजराज्यं स्वपुत्रसात् । इति श्रीसिद्धभूपालः पुत्रप्राप्तिकुतूहली ॥ १६
 पादचारेण कापोतीमुद्बहन् स्कन्धयोर्द्वयोः । प्रभासतीर्थे सन्नक्त्वा सोमनाथमयाचयत्^६ ॥ १७
 उक्तं सोमेश्वरेणापि पर्याप्तं पुत्रकाम्यया । सद्यः कुमारपालोऽस्ति मया राज्यधरः पुरा ॥ १८
 जीवत्यमुष्मिन्नो पुत्रसंपत्तिर्भविता^७ मम । चिन्तयन्निति भूपालो विषण्णः प्राप पत्तनम् ॥ १९
 रहस्यं मन्त्रिणोचोचत् सोऽप्याख्यद् देव ! युज्यते । विजेतुं मालवान् शूर्यं यदा पूर्वमुपस्थिताः ॥ २० ॥
 कदे बुद्धिद्विषाकाष्टे यशोवर्म्ममहीधृता । राज्यं न्यस्य त्रिशुबनपालेऽहमपि तत्क्षणात् ॥ २१

1 B ०० बभौ बीतरागाय । 2 B अत्र च । 3 B परे । 4 B अस्ति । 5 A अभिविचर्यत् । 6 B देवप्रसाद^० ।
 7 B ०० पालः देवः । 8 A माण्डदेवी^० । 9 B मोडबासके । 10 A शत्रुप्राप्तम् । 11 B भविता ।

- सुष्माकमाज्ञया सुष्मत्समीपमुपतस्थिवान् । वशीकृतमिदं राज्यं तेनास्मिन्नन्तरे तव ॥ २२
- त्वय्यायातेऽपि निर्जित्य शत्रून् स किल भाषते । सिद्धराजं निहत्याहं दास्ये^१ राज्यं स्वसूने ॥ २३
- विशिष्येति वचः कुद्धो नृपस्त्रिभुवनचामिधम् । घातकैर्घातयामास शेषेष्वपि जिघांसुधीः ॥ २४
- ततः कुमारपालोऽपि प्रेष्याचन्यां कुटुम्बकम् । भार्यां मुक्त्वा दधिस्थल्यां स्वयं पत्तनमभ्यगात् ॥ २५
- स्थितः(तः ?) जटाघरीभूय मठे त्रिपुरुषामिधे । तं ज्ञात्वा सिद्धभूपोऽपि क्षयाहे^२ कर्णभूपतेः ॥ २६
- द्वाविंशता जटाभृद्भिः सार्धं गेहे निमग्न्य च । प्रत्येकं क्षालयामास तेषां पादौ नृपः स्वयम् ॥ २७
- विलोक्य राजचिह्नानि कुमारपालपादयोः । गृहाकारेक्षितो^३ राजा वरभोज्यैरभोजयत् ॥ २८
- वधोपायचिकीर्ष्योत्तरीयाहरणच्छलात् । यावत् कोशगृहेऽगच्छत् कुमारोऽपि हि तावता ॥ २९
- आदाय कुण्डिकां पाणौ वान्तिव्याजेन तत्क्षणम् । निर्गल्य सौधतोऽचालीद ग्रामं प्रति दधिस्थलीम् ॥ ३०
- तमदृष्ट्वा नन्दोऽपि प्रजिघाय चमूं रयात् । तामासन्नां विभाव्योचैः हालिकं रक्ष मामिति ॥ ३१
- आच्छाद्य कण्टकैः सोऽपि ररक्ष क्षणमात्रतः^४ । गुणाय खलु कल्पन्ते कण्टका अपि कर्हिचित् ॥ ३२
- इतस्ततः परिग्रम्य नृपसैन्यं न्यवर्तत । पुण्येषु जागरूकेषु ज्ञात्यन्धाः खलु शत्रवः ॥ ३३
- कुमारोऽपि विनिर्गल्य द्रीकृत्योत्कटा जटाः । संजग्मे स्वजनैः सार्धं गत्वा ग्रामं दधिस्थलीम् ॥ ३४
- भूयोऽपि पत्तनात्^५ व्रत्तो भाण्डान्तर्विनिवेशनात् । सज्जनेन कुललेन रक्षितो योगिरूपभाक् ॥ ३५
- तथैव बहुरूपेण^६ गतं ग्रामे यज्ञोपधने । दधिभाण्डेषु रक्षित्वा बोसरिर्मित्रतामगात् ॥ ३६
- सार्द्धं कुलाल-विप्राभ्यां^७ सुहृद्भ्यामिकेदा पुनः । समर्गस्तं^८ कुटुम्बस्य राज्योपायविहीरथ ॥ ३७
- सज्जनेन कुललेन विप्रबोसरिणा च सः । सार्धं मग्नयते यावत् देशान्तरविधित्सया ॥ ३८
- तावत् तन्मग्नयोद्विग्नौ पितरावूचतुस्तस्य । किमनुत्पन्नपुत्रस्य नामवज्रागरो मुधा ॥ ३९
- यदा राज्ये कुमारस्य बोसरौ^९ लाटनीवृतम् । लप्स्यसे सज्जन ! त्वं च चित्रकूटस्य पट्टिकाम् ॥ ४०
- श्रुत्वेति शकुनग्रन्थिं बध्वा च नृपनन्दनः । सार्धं बोसरिणाऽचालीद देशान्तरदिदृक्षया ॥ ४१
- स्थितौ करौटकग्रामे प्रथमेऽह्नि बुभुक्षितौ । आच्छउत्प्यां पुनः प्राप्तौ यामयुग्मे^{१०} परंबविः ॥ ४२
- कुमारपालः प्राह स्म भोजनं कथमद्य भोः ! । अस्ति मे शाश्वती माता भिक्षेत्याख्याय^{११} बोसरिः ॥ ४३
- प्रविश्य ग्राममादाय भिक्षां प्राप्तस्तदन्तिके । करम्बभाण्डं निहृत्य भिक्षाशुण्डीमदर्शयत् ॥ ४४
- भोजनान्ते क्षणं सुप्तो बोसरिर्मित्रवत्सलः । करम्बं बुभुजे यावदेकाकी पूर्वमुत्थितः ॥ ४५
- अल्पनिद्रः कुमारोऽपि तत् तथा वीक्ष्य चक्रे^{१२} । अदो ! विप्रस्य सर्वेष्टा भोजनस्पृहयालुता ॥ ४६
- विप्रोऽपि भोजने जीर्णं कुमारं प्राह सुज्यताम् । किमेकाकी पुरो भोक्षीरिति वृष्टः^{१३} पुनर्जगौ ॥ ४७
- उक्तमिभ्यश्चिया मेऽद्य भिक्षां कर्तुमुपेयुषः । स्थितमस्यगितद्वारं भक्ष्यभाण्डमिदं निशि ॥ ४८
- ममात्रादुपणं भद्र ! गृह्यतां यदि वाञ्छसि । मेदं स्यादुपितं तेन प्रथमं भुक्तवान् स्वयम् ॥ ४९
- यतः—‘यस्याघारेण जीवन्ति शतानि खलु देहिनाम् ।
स एव शतनाशोऽपि रक्षणीयः प्रयत्नतः ॥’ ५०
- अतः परीक्षितमिदं युक्तं भोक्तुं तथैव हि । अभ्यनन्द कुमारोऽपि मित्रं प्राणप्रियो भवान् ॥ ५१
- ग्राममेतं तथैवाहं दास्ये राज्ये सति ध्रुवम् । ततो हागुरिकग्रामे संप्राप्तः सुहृदा सह ॥ ५२
- तत्र लक्ष्मश्चिया साध्व्या कृपयाऽभोजि मोदकैः । ग्रामेऽगात् पेटलापट्रे^{१४} तथैवार्पितशम्बलः ॥ ५३

1 B राज्यं दास्ये । 2 B स्वयमाहे । 3 A 'काराक्षितो । 4 B क्षणमात्रतः । 5 A बहुकल्पेण । 6 A 'मित्राभ्यां । 7 A समागत । 8 A ग्रामयुग्मे । 9 B 'त्यारुध्या । 10 B वृष्टः । 11 B पेटलापट्रे ।

तत्रेश्वराभिधानस्य वणिजो वाटिकान्तरे । प्रविष्टः पक्वमाकन्दफलवृन्दजिघृक्षया ॥	५४
दृष्ट्वा च वणिगुशान्य पटीं प्रसभमगृहीत् । न लेभे निःकृपात् तस्मात् पटीं चादुशतैरपि ॥	५५
अथाकान्तो विधादेन निपादेनेव सत्रयः । कुमारः स्तंभतीर्थेऽग्रात् पटीं प्रावृत्य बोसरेः ॥	५६
§ ३. तत्र श्रीपूर्णतल्लारुग्यगच्छेदविसितसुतीन् । कुमारपालः श्रीहेमचन्द्रसूरीनवन्दत ॥	५७
ज्ञानेन लक्षणेभ्यो विज्ञाय गुरवोऽपि हि । अनुगृह्णाशिवं राज्यं शशंसुर्मितवत्सरेः ॥	५८
अथोदयननामा खोपासको मन्त्रिसत्तमः । तदाऽभिवन्दितां सूरीन् समियाय सुतैः सह ॥	५९
ऊचिरे गुरवो मन्त्रिन् ! कालाद् विक्रमभूभुजः । वरैर्नवनवलयैरेकादशशतैर्गतैः ॥	६०
मार्गशीर्षस्य कृष्णायां चतुर्थ्यां मेषये विधौ । मीनैः लभे कुमारस्य राज्यप्राप्तिर्भविष्यति ॥	६१
सार्वभौमो ह्यसामान्यो भविता परमार्हतः । तद् ध्रुवं मान्य एवायं समयः खलु दुर्लभः ॥	६२
यथाखैर कुमारोऽपि तिष्ठबुद्धयनालये । प्रेषितान् सिद्धराजेन तत्राश्रीषीध घातकान् ॥	६३
ततो निर्गत्य पाथेयरहितो बटपट्टके । ग्रामे कचिद्देवकुलच्छायायां समुपाविशत् ॥	६४
स्वबिलान्मूषकस्तत्र द्रम्भमेकमुपाहरत् । तं मुक्त्वा बहिरन्यं च प्रविश्य पुनरानयत् ॥	६५
क्रमेण जाता द्वाविंशत् कृत्वैकं पुनरानने । बिलान्तः प्रविशेत्तत्र कुमारोऽपि व्यचिन्तयत् ॥	६६
यथैव बहिरानिन्ये तथाऽन्तरपि नेष्यति । पशूनां चेष्टितं यस्मात् 'कार्याकार्यबहिर्मुखम् ॥	६७
पाथेयवर्जितोऽहं तद् द्रम्भान् मुखे वृथा किमु । यदुक्तं पुरुषार्थेषु स्वायंभ्रंशो हि सर्व्वता ॥	६८
इत्यादत्ते कुमारस्तान् यावत्तावत् स मूषकः । सत्वरं बहिरायातो नेक्षते द्रम्भपुजिकाम् ॥	६९
ततो दिग्भ्रमवत् तत्र धत्तूरित इवाभ्रमत् । घातं घातं भुवः पृष्ठं खरवत् स लुलोठ च ॥	७०
मूर्छित्वा पुनरुत्थाय भ्रान्त्वा च परितो दिशः । मूषकः पञ्चतां प्राप बलीयान् मोहविभ्रमः ॥	७१
भ्रमबुद्धीमिश्रान्तं मीतमीतो नृपाङ्गजः । त्रिदिनक्षुधितः कापि प्रान्तरे प्रातरेकदा ॥	७२
मुत्कलाप्य वधूं किञ्चिदभ्यपुत्रं निजे गृहे । गच्छन्तं मुत्कधौरेयं भोजनासीनमैक्षत । - युग्मम् ।	७३
जग्मुषे तत्र दीनाय कुमाराय नवोदया । दत्तं मर्तुरपहृत्य करम्भं करुणाजुषा ॥	७४
तृप्तस्ततो गतः कापि ग्रामेऽत्यर्थं बुभुक्षितः । 'कडुयानामभयेयस्य वणिजः प्रापदापणे ॥	७५
विशेषकैकचणकान् गृहीत्वा बुभुजे स्वयम् । मूल्यं मार्गयते तस्मै खड्गमङ्गणकं ॥ ददौ ॥	७६
सदाचारं राजपुत्रं विधृत्य वणिगुचिवान् । आदत्स्व करवालं स्वं माङ्गये चणकास्तव ॥	७७
तामेवोपकृतिं तस्य मन्वानोऽजसरोचिताम् । जटीभूय स कञ्जाली-सिद्धपुर्यामयागमत् ॥	७८
सविताऽपि दिने क्षीणे पराश्रयमपेक्षते । इति सिद्धेश्वराचार्यां "नियुक्तस्तत्र तस्थिवान् ॥	७९
एकदा मरुदेक्षीयं तत्र शाकुनिकं जगौ । कदाचित् पदवीप्राप्तिर्ममापि भविता किमु ॥	८०
प्रातर्गतौ मिलित्वोभौ शकुनान्वेषणाय तौ । दुर्गा ददृशुस्तुनैर्चैलोर्व्वं शुभचेष्टिताम् ॥	८१
श्यामा स्वरद्वयं चक्रे चैत्यसामलसारके । ऊर्ध्वं चटन्ती कलशे स्वरत्रयमुदाहरत् ॥	८२
शान्तचेष्टा पुनर्दण्डे चक्रे स्वरचतुष्टयम् । शकुनज्ञोऽपि दृष्ट्वेति मुदितस्तमवोचत ॥	८३
मनीषितादप्यपिका कार्यसिद्धिर्भविष्यति । जिनधर्मप्रभावात् विशेषप्रतिभा तव ॥	८४
सन्तोष्य शकुनाभिज्ञं कुमारो मधुरांतरः । गत्वाऽऽपिन्यामेकान्ते सञ्जमे स्वजनैः सह ॥	८५
भीत्या श्रीसिद्धराजस्य काप्यवस्थातुमक्षमः । सर्वार्थसिद्धियोगीन्द्र गत्वा कोलापुरेऽभजत् ॥	८६

- सद्भावभक्तितुष्टेन योगिनाऽभाणि राजसुः । मत्पार्श्वे सिद्धमशौ स्तः स्वतन्त्रौ निजकर्मसु ॥ ८७
- एको राज्यप्रदः^१ किन्तु साधने सदुपद्रवः । द्वितीयो धनदाताऽस्ति स्वस्तिक्कृद् भाग्यशालिनाम् ॥ ८८
- आदाय राज्यदं मशं कुमारः सत्त्वशेवधिः । निर्मिमे^२ निर्मलस्वान्तः पूर्वसेवां यथोचिताम् ॥ ८९
- ततः कृष्णचतुर्दश्यां बलिव्याकुलपाणिकः । शबं स्वयमुपादाय गतः पितृवन्नान्तरे ॥ ९०
- ५ बह्मिकुण्डमथ न्यस्य परासोर्द्धदि^३ यावता । होमं ददाति तस्यैवोपविश्य च कटीतटे ॥ ९१
- क्षेत्रपालः करालस्यः प्रत्यक्षस्तावताऽवदत् । किमारब्धमनात्मज्ञ ! मामनन्यच्य रे त्वया ? ॥ ९२
- श्रुत्वापीत्यं स निःक्षोभः स्वविधेयमपपुरत् । प्रत्यक्षाऽथ महालक्ष्मीस्तमुवाच कृतादरम् ॥ ९३
- साम्राज्यं गृह्णरात्रायाः पञ्चभिर्वत्सरैस्तव । भविष्यतीत्यथादिश्य महालक्ष्मीस्तिरोदधे ॥ ९४
- ततो दवीयसीं राज्यप्राप्तिं ज्ञात्वा नृपाङ्गभूः । जातदेशान्तरालोककुतूहलविविक्तीः ॥ ९५
- १० § ४. समग्रपुरनिर्याससंभारैरिव निर्मिताम् । कल्याणकटके देशे ययौ कान्तनीं महापुरीम् ॥ ९६
- तस्याः परिसरेऽनेकवैचित्र्यसुभगे^४ भ्रमन् । कबन्धं कस्यचित् पुंसोर्वीक्षाचके^५ विमस्तकम् ॥ ९७
- पुरज्जमवधीत् कश्चिदेनं चौरौ^६ धनाशया । यद्वा विराधितः शत्रुः शिरोवर्जमसुं व्यधात् ॥ ९८
- विमृशन्नि तत्पार्श्वे कुमारो यावदागमत् । अन्योऽन्योक्तिमयाश्रौषीत् तत्र संगतयोषिताम् ॥ ९९
- ऋष्यः केशकुलपोऽस्य कटरे कर्णदीर्घता । चारु कूर्चं सताम्बूलं मुखं विरलदन्तकम् ॥ १००
- १५ श्रुत्वेति विस्मितो राजसुतः कथमम् स्त्रियः । कबन्धस्यास्य सत्केशकर्णादिव्यक्तिभाषिकाः ॥ १०१
- तत्पृष्टास्ता अपि प्रोत्तुक्षिप्तं चेत् श्रूयतामिह । पृष्टे वेणीसलं^७ केशदैर्यं व्यक्तीकरोति नः ॥ १०२
- स्कन्धौ किणाङ्गितौ^८ लक्ष्मीकुसुतः कुण्डलश्रियम् । आनामिगौरं वक्षोऽस्य इमश्रुसंघनतां वदेत् ॥ १०३
- वृण्णेन चर्चितोऽङ्गुष्ठस्ताम्बूलं^९ ज्ञापयत्यलम् । विरलत्वं च दन्तानां क्षतिरक्ता कनिष्ठिका ॥ १०४
- ततः स मानी मन्वानो बहुरत्नां वसुधराम् । ग्राम्यजत्रो गतः कापि सरस्वतसागरे ॥ १०५
- २० स्नात्वा तत्र च तत्तीरे गते देवकुले कचित् । पूज्यमानं ददर्शोच्चैर्मस्तकं सविभूषणम् ॥ १०६
- पृष्टाः पुराविदः प्राहुः — 'पुरेह प्रवेरं^{१०} नृपः । मण्डितं पद्मिनीलण्डैः सरोवरमखानयत् ॥ १०७
- तत्र चाहर्निशं पद्मकोशज्जिगेय मस्तकम् । 'ए के न भु ड ती' त्युक्त्वा निमज्जन्तं स वीक्षते ॥ १०८
- जाताश्चर्येण भूपेन पृष्टाः सर्वे विचक्षणाः । न च कश्चन^{११} निर्णेतुं शशाक किमपि स्फुटम् ॥ १०९
- अथाभाषिष्ठ भूपालो विप्रान् आसोपजीविनः । पाण्मास्यन्तर्निर्णयध्वं राज्यं वा त्यजतां मम ॥ ११०
- २५ मोहाहंकारमालस्यैः परायत्ततया ध्रुवम् । पकाऽपि नो मतिर्व्यूनां जायते दीर्घदर्शिनी ॥ ११
- इति ते पण्डिता^{१२} ज्ञात्वा स्वविरान् दक्षिणः पुनः । प्राहैषुधुतुरो विप्रास्तत् प्रष्टुं मरुमण्डले ॥ १२
- गतास्ते तां भुवं वर्षैः षष्ट्यातिक्रान्तसम्भवम् । बाहयन्तं हलं^{१३} 'कश्चिद् ददशुः स्वविरं नरम् ॥ १३
- यावता^{१४} प्रष्टुकामास्ते काका इत्यालपन्ति तम् । स तावज्जनको मेऽस्ति पुरस्तादिति तान् जगौ ॥ १४
- नूनं जीवन् पिताऽमुष्य भवितेति विमृश्य ते । विस्मिता 'वृद्धसम्प्राप्तिसुदिताः पुरतो ययुः ॥ १५
- ३० 'स्कन्धन्यस्तोरणं^{१५} वर्षानशीतिमतिगामुक्त्वा । चारयन्तमज्राः सर्वपलितं ददशुर्नरम् ॥ १६
- तात ! त्वामनुगच्छामः संशयानां परं हृदि । यावत् तमाहुः सोऽप्यूचे पुरस्तातोऽस्ति पृच्छयताम् ॥ १७
- शतादुपरि वरैतै^{१६} किमायुरिति वादिनः । प्राप्ताश्चित्रहृदः पर्णकुटीरकमयाश्रये ॥ १८

१ A राजप्रदः । २ B निर्ममे । ३ A हृदयावली । ४ B 'रिह । ५ B वैचित्र्यसुभगे । ६ B निषकधीः ।
७ A चौर । ८ B 'वैणीयल । ९ B लक्ष्मा । १० B कथापयलल । ११ B प्रवेर । १२ B कश्चन । १३ B पण्डिता ।
१४ B कश्चित् । १५ B यावत्प्रष्टु । १६ A वृद्धि । १७ B स्कन्धे । १८ A वर्षानशीति । १९ B कर्णेन ।

मुञ्चरञ्जुं सञ्जयन्तं वेष्टितं श्वानडिम्भकैः । पितामह ! इति प्रोक्तुस्तं दृष्ट्वा परमासुषम् ॥	१९
पप्रच्छुरथ तं सर्वोदन्तज्ञापनपूर्वकम् । 'एके न भुङ्क्ते'त्युक्त्वा शिरोनिर्ममकारणम् ॥	१२०
विदेशं इत्यगणितशूद्रदोषानमूनय । आमीरो भोजयामास दक्षिणेत्यपदेशतः ॥	२१
ददौ च जातिवत्तेभ्यः श्वानडिम्भचतुष्टयम् । महामूल्यमिदं मार्गव्ययो वो येन शुद्ध्यति ॥	२२
ब्राह्मणा अपि लोभेन गृहीत्वा तानयार्थकान् । तदुच्छिष्टं पपुस्तक्रं वृद्धदक्षिण्यबाधया ॥	२३ ^१
अथ कठ्यामुपादाय डिम्भांस्ते 'चलनाक्षमान् । प्रस्थिता निजदेशाय वृद्धानानुगतास्ततः ॥	२४
क्रियन्तमपि पन्थानं सह गत्वा गरीयसि । व्यावर्तमाने तेऽप्युजुः स सन्देहस्तथैव नः ॥	२५
वर्षाधानाह सन्देहापनोदायैव सर्वकम् । मया चेष्टितमेतावत् तन्न बुद्धं बुधैरहो ! ॥	२६
श्वानगर्दभचाण्डालमघभाण्डरजस्वलाः । स्पृष्ट्वा देवलकं चैव सचेलं श्वानमाचरेत् ॥	२७
न ज्ञानमेतद् 'ज्ञातं चेत् किं स्पृष्टाः शुनका अभी । बहुमूल्यत्वलोभेनेत्युक्ते स पुनरभ्यधात् ॥	२८ ^{११}
वक्तुं भवत्सु विज्ञेषु युक्त्यैव खलु युज्यते । सर्वप्रसिद्धमेवदं विश्वं बुद्धति लोभतः ॥	२९
इति ते तेन वृद्धेन छिन्नसन्देहमोदिनः । विदधुः पुस्तकारूढमर्थमेनं सविस्तरम् ॥	१३०
ततो 'विज्ञापयामासुर्विज्ञाः सर्वं महीपतेः । तेनोचे सत्यमेवं चेन्न पुनर्निर्ममिष्यति ॥	३१
तदर्थं श्राविते शीर्षे निवृत्तं भञ्जनात् पुनः । प्रसिद्धौ स्थापितं चैत्ये कुमार ! तदिदं शिरः ॥	३२
इत्यादिसारसारार्थविवेचनकुतूहली । योगीव भुवि बभ्राम कुमारो बहुवेषभृत् ॥	३३ ^{१२}
§ ५. देशे श्रीमद्भिनाथाख्ये गतः कोलम्बपत्तने । सोमनाथेन तत्रत्याधीशः स्वप्ने न्यगद्यत ॥	३४
प्रातरत्रैष्यति स्वामी भविष्यो गुर्जरारवनेः । जटाधारी तदभ्यर्च्यो दुर्लभा तादृशा नराः ॥	३५
तेनापि स्थापिताः सर्वदिक्षु तदर्शिना नराः । उपलक्ष्य समानिन्ये नृपपर्वदि तेरपि ॥	३६
निवेश्याद्धसिने भूमिपालेनाऽपि स सादरम् । राज्यार्थमर्थार्थांचक्रे तदुक्त्वा शम्भुवाचिकम् ॥	३७
निषिष्य राज्ञं तत्रास्थात् कुमारोऽपि यथासुखम् । भूयोऽप्यभ्यर्थितः प्राह कीर्तनं मे विधापय ॥	३८ ^{१३}
दशगव्यूतविस्तारिवासे कोलम्बपत्तने । भूमिसङ्कोचतो राजा संक्षिप्य निजमन्दिरे ॥	३९
कुमारपालनामाङ्गं प्रवर्त्य वरनाणकम् । कुमारपालेश्वराख्यं चारु चैत्यमचीकारत् ॥—युगम् ॥	१४०
§ ६. कीर्त्तौ प्रकाशयन् विश्वं प्रतिष्ठानपुरं गतः । द्विपञ्चाशतो वीराणां स स्थानाभ्यर्थयेक्षत ॥	४१
पुनरुज्जयिनीं प्राप्य संगतोऽभिजनेर्निजेः ^१ । अन्यदा तत्पुरोघाने कुङ्कुमेश्वरमासदत् ॥	४२
व्याप्तं सप्तफणैर्लिङ्गं तन्मध्ये स प्रणम्य च । प्रशस्तिं वाचयंस्तत्र गाथाभेनामवाचयत् ॥	४३ ^{१४}
पुञ्जं वाससहस्त्रे सयमिम वरिसाण नवनवह अहिए ।	
होही कुमरनरिंदो तुह विक्रमराय ! सारिच्छो ॥	४४
विश्वस्य नामसादृत्यं वर्षाणां चापि पूर्णताम् । अन्वयुक्तं तदर्थं स जैनात् सर्वज्ञपुत्रकान् ॥	४५
पूर्वं प्रभावको जज्ञे सिद्धसेनो दि वा क रः । बुद्धिदर्पणं ^२ सोऽप्राक्षीदन्यदा स्वगुरुनिति ॥	४६
भवन्ति प्राकृता ग्रन्थाः पण्डितानां त्रपाकराः । प्राकृतं सर्वसिद्धान्तं संस्कृतं करवाण्यहम् ॥	४७ ^{१५}
प्रायश्चित्तं त्वया प्राप्तं वत्स ! पारायिकाभिषम् । किं नाभूवन् न श्रुता वा प्राचीनाः सर्ववेदिनः ^३ ॥	४८
बालक्रीमूढमूर्खानां नृणां चारित्र्यकांक्षिणाम् ।	
अनुग्रहायै तत्त्वज्ञैः सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः ॥	४९

1 A दक्षिणेत्यपदेशतः । 2 B चालना° । 3 B ज्ञानमेतद् ज्ञानं । 4 B विज्ञापयामास । 5 B 'गम्यति' । 6 B 'मन्दिरे' । 7 A ऽपि निजेर्निजेः । 8 A बुद्धिदर्पणः । 9 B सर्ववेदिनः ।

ततो द्वादशवर्षाणि प्रायश्चित्तेन तेन सः । अन्यक्तवेषो भ्रमितुं निर्जगाम स्वगच्छतः ॥ १५०
 वषमन्नवमे वर्षे कुड्मेश्वरमासदत् । बहुशोऽपि जनैरुक्तो न शम्भुं प्रणनाम सः ॥ १५१
 आगतो विक्रमादित्या भूपतिस्तमदो वदत् । न किं सर्वजगत्पूज्यं शम्भुं नत्वा कृतार्थ्यसि ॥ १५२
 स ग्राह मत्प्रणामस्य भवेद्वो न सासहिः । कथमित्यूचुपि क्षमापे स स्पष्टमपठन्तुनिः ॥ १५३

स्वयंभुवं भूतसहस्रनेत्रमनेकमेकाक्षरभावलिङ्गम् ।

अव्यक्तमन्याहृतविश्वदोषमनादिमध्यान्तमपुण्यपापम् ॥

इत्यादि षोडशाधीते यावद्द्वित्रिंशकाम(ग ?)ताः^१ । पुष्फोट तावता लिङ्गं सूर्यालीढमिवाम्बुजम् ॥ १५५
 द्वात्रिंशिकासु पूर्णासु द्वात्रिंशति च तत्क्षणम् । उदययौ धरणाधीशः श्रीपार्श्वप्रतिमाकरः ॥ १५६
 विभाव्यातिशयं हृष्टो विक्रमादित्यभूपतिः । तात्त्विकी देशनां श्रुत्वा संजज्ञे परमार्हतः ॥ १५७
 शेवं वर्षत्रयस्याध्यं प्रायश्चित्तं महात्मनः । मुमोच सद्धो धर्मस्य सर्वस्वं हि प्रभावना ॥ १५८
 अन्यदाऽतिशयज्ञानी स पृष्ठस्तेन भूभुजा । किं भावी कलिकालेऽपि कोऽपि जैनो नरेश्वरः ॥ १५९
 तदुक्तां गाधिकामेनां मण्डपेऽलेखयन्नृपः । जैनैर्विव कुमारेऽपि मेने ज्ञानं ततः परम् ॥ १६०

§ ७. ततो बोसरि-^२भोपल्लदेवी-सज्जनसंयुतः । विधाय मङ्गनेष्वध्यसृज्जयिन्त्या विनिर्ययौ ॥ १६१

मध्ये कृत्य दशपुरं चित्रकूटपुरे ततः । शान्तिचैले गुरो रामचन्द्रस्य वसतो गतः ॥ १६२

१५ विलोक्याग्रलिहं दुर्गमन्वयुक् तदुद्भवम् । चित्राङ्गदनुपोषं शुश्राव स्वर्णपूरुषम् ॥ १६३

कन्यकुब्जपुरं प्राप्नो बहुभूतैरधिष्ठितम् । दृष्ट्वा लक्षाभ्रमारामं तत्रत्यानन्वयुक् सः ॥ १६४

तेरुचे सहकाराणां करो नात्रत्यमण्डले । अतोऽधिष्ठायका यत्र वसन्ति निरुपद्रवाः ॥ १६५

राज्ये जाते स्वदेशेऽहं मोक्ष्ये चूतकरं ध्रुवम् । विमृशन्ति भूगालस्तुर्वाराणांसीं ययौ ॥ १६६

वणिजा केनचित्तत्र वस्त्राणि ददिरं मुदा । लुण्ठ्यमानं द्वितीयेऽह्नि तद्गृहं वीक्ष्य कंचनं ॥ १६७

२० पप्रच्छ किमिदमिति ? , प्राचे तेनापि कोऽप्यसौ । अपुत्रोऽस्ति मृतस्तेन लुण्ठ्यते राजपूरुषैः ॥ १६८

तदुःखवीक्षणोत्पन्नकुपश्चेतस्यकल्पयत् । न ग्रहीष्याम्यहं स्त्रीयराज्ये धनमपुत्रिणाम् ॥ १६९

मध्येऽथ पाटलीपुत्रं पुरं राजगृहं गतः । बैभारगिरिमारुक्षत् पश्यंश्चित्रपरंपराम् ॥ १७०

ययौ जयपुरे स्थानं नवद्वीपकनीवृति । कामरूपे ततोऽगच्छत् कामाक्ष्यावीक्षणक्षणी ॥ ७१

प्रशान्ति नागरूपेण यत्र राज्यं महीपतिः । भीत्या भौतिकदेवस्या^३ वर्जिते तत्र सोऽगमत् ॥ ७२

२५ ^४बालचण्डाभिधानस्य दृष्टे चर्मकृतो ययौ । उपानदयुगलं रम्यं स तस्य पादयोर्न्यधात् ॥ ७३

ईदृगुपानुचितं वेतनं दातुमक्षमः । इत्युक्तं कुमारैणोच्चैर्धर्मकारोऽपि तं जगौ ॥ ७४

तवैव पादयोः पररूपयोरुचितं बद्धः । चेन्नान्ति मूल्यं तन्मेऽस्तु प्राभूतं तव पादयोः ॥ ७५

यदा कुमारपालाख्यं राजानं गुर्जरावनौ । श्रोताऽसि चर्मकार ! त्वं शीघ्रमेवस्तदा मुदा ॥ ७६

§ ८. अथ श्रीपत्तने सिद्धचतुष्टयगमने सति । आकर्ण्य पादुका राज्यं विदंश्च समयं निजम् ॥ ७७

२० प्रतिपन्नमातुलस्य सदनोऽपि^५ द्विजन्मनः । कलाली-सिद्धपुरके मुक्त्वा सर्वं कुटुम्बकम् ॥ ७८

कुमारपालः श्रीकृष्णभट्टस्य भगिनीपतेः । गत्वा गृहे निशि निजां भगिनीं पत्नेनेऽनमत् ॥ ७९

— त्रिभिर्विशेषकम् ।

जामिः^६ प्रेमलदेवी तु गौरवेण सहोदरम् । संस्रप्य^७ भोजयामास खेहकृत्यमिदं यतः ॥ १८०

१ B^१ विश्वरोष^१ । २ B^२ विश्वसन्नाः । ३ B^३ कलिकाले । ४ A^४ भावक^४ । ५ A^५ संक्षेपेपथ्य^५ । ६ A^६ किंचन ।
 ७ B^७ देवक्यावर्जिते । ८ A^८ बालचन्द्रा^८ । ९ B^९ सख्य । १० A^{१०} यामि^{१०} । ११ A^{११} संक्षया ।

श्यामां शाकुनिकस्तस्य खातां खानीयवारिणि । निरीक्ष्य सप्तदिवसाभ्यन्तरे राज्यमाख्यत ॥	८१
विज्ञप्तं तदभगिन्याऽपि पत्युरेवोऽपि पक्षमाक् । अस्मैव राज्यं नान्यस्येत्युच्ये मण्डलनायकः ॥	८२
ततो महीतटाभिल्यदेशाध्यक्षेण सादरम् । राजानकेन विजयपालेनलोचमाचरत् ॥	८३
शुभेऽह्नि मिलितानेकप्रधानजनमण्डिते । प्रासादे श्रीजयसिंहमेरौ द्वावपि संगतौ ॥	८४
प्रधानैरथ राज्यार्थमाहूतः परमाहूतः । महीपालः स तान् नत्वा प्राहादेशं प्रदत्त मे ॥	८५
तं दीनमित्यवज्ञाय रत्नपालमजुहवन् । नत्वा शम्भुं ततस्तांश्च सोऽपि प्रोवाच पूर्ववत् ॥	८६
अथो कुमारपालाख्य आहूतः सोऽपि धीरदक् । महेश्वरं नमस्कृत्य संवृत्य च पटाञ्चलान् ॥	८७
सिंहासनसमासीनस्तानाह स्वजनानिव । क्रियतामभिषेको भोस्ततः कृष्णभटादयः ॥	८८
मन्वाना राज्यधोरयं गुणप्राज्यमजेयकम् । अभिषेकविधिं चकुर्मङ्गलध्वनिपूर्वकम् ॥ — विशेषकम् ॥	८९
तच्छीर्षे क्षेपिता मुक्ता सेतिकाऽभूत् सपलिका । ततो जय जयत्युत्तरा नेमे कृष्णभटादिभिः ॥ १९० ॥	९०
कुमारपालभूपालो नान्दीनिधोपपूर्वकम् । पट्टहस्तिममारूढो मण्डितो मण्डलेश्वरैः ॥	९१
धार्यमाणसितच्छत्रो बीज्यमानश्च चामरैः । गृह्णन् पीराशिषः प्राप राजप्रासादमण्डपम् ॥ — युग्मम् ॥	९२
कृतोपकारनाह्वाय्य सर्वानुपचकार सः । सुमोच सहकाराणामाज्ञासारः करं रयान् ॥	९३
अनुमिणां सर्वथापि मुत्तवा निधनवद्भनम् । स धर्मो विजयी राजा दिक्षु यात्रामसूत्रयत् ॥	९४
स प्राचीमादितः सिन्धुमाविन्ध्यं दक्षिणामपि । पश्चिमासमुद्रं च कौवेरीमाल्लिखोऽजयत् ॥	९५
पञ्चाशद्वर्षदेशीयः प्रौढबुद्धितया नृपः । सर्वदेशस्वरूपज्ञः स्वयं साम्राज्यमन्वशात् ॥	९६
§ ९. "तद्वार्थमथामात्यवृद्धा भूपच्छलेषिणः" । सान्धकारप्रतोलीपु मुमुचुर्घातकान् रहः ॥	९७
भाग्याक्रेतेन केनापि ज्ञापितेऽप्ये महीपतिः । प्रविवेशपरद्वारा पुण्यं कुत्र न रक्षकम् ॥	९८
कृतद्रोहानथामात्यान् प्राहिणोद यमर्षपदि । प्रभुतायाः परो धर्मो निग्रहानुग्रहो यतः ॥	९९
स कृष्णभटदेवस्तु सहजैः शालकोद्भवैः । सर्वदावसरे जाते नर्ममर्माण्युदाहरत् ॥	२००
रहस्यमाणि भूपेन सर्वमान्योऽसि भावुक ! । न च वाच्यमवाच्यं तु भवेत्यं मूलपर्षदि ॥	२०१
स तृत्कटतया मेने ममापि वचसा खलु । लज्जितोऽयं न जानाति तामवस्थां पुरातनीम् ॥	२०२
न वेद यन्नृपा-भि-स्त्री-विप्राः कस्यापि न स्वकाः । तथैव पुनराह स्म भाव्यं केन निषिध्यते ॥	२०३
परेष्वपि नृपादिष्टैर्मल्लिखैः श्रुतीकृतैः । नेत्रयुग्मं च निष्काश्य मन्दिराभरणीकृतम् ॥	२०४
ततो भीमभयज्जालैः सामन्तैः स समन्ततः । सिपेवे सततं भक्तिर्न विभाति भयं विना ॥	२०५
§ १०. पूर्वोपकारकत्वेन स कृतज्ञशिरोमणिः । आलिङ्गोदयनौ चक्र प्रधानौ मलिसत्तमौ ॥	२०६
उदयनस्य सनुश्च वागभटो बुद्धिवाग्भटः । महामात्यः कृतस्तेन शतशाखो गरीयसाम् ॥	२०७
तद्वन्मुखाह्वः सिद्धनरैर्न्द्रस्य सुतोपमः । नाज्ञां कुमारपालस्य भजेऽल्पायुर्वीर्यपथम् ॥	२०८
किन्तु मन्तुवपामग्न इव कालकटाक्षितः । गत्वा सपादलक्ष्मीयक्षोणीपतिमशिश्रितम् ॥	२०९
श्रीमत्कुमारपालस्य सामन्तामात्यमण्डलम् । दानाद्यैर्भेदयामास सिन्धुपर इवावनिम् ॥	२१०
अन्यदा गृज्जरेशेन रणोत्कर्षं चिकीर्षुणा । तेन सीमान्तमानिन्ये स्वाभिनः सवलो नृपः ॥	११
श्रीमत्कुमारभूपोऽपि चतुरङ्गचमवृतः । अन्यमित्रिणतां भजे रौद्रो रस इवापरः ॥	१२
धरिण्यां सज्जमानायां निर्णीते रणवासरे । कुमारपालभूपेन कस्मादप्यपराधतः ॥	१३
संतर्जितः पट्टहस्तिसादी च(च)उल्लिगामिधः । अङ्गुष्ठं परित्याज्य प्रतिज्ञामिव निष्कृतः ॥	१४

* एष श्लोकः पतितः A अवशे । 1 B धर्मविजयी । 2 A नान्दिल्लेखे । 3 A तद्वार्थं महामात्यवृद्धा । 4 A छलेषिणः ।

5 B निग्रहानुग्रहौ । 6 B निवेदय । 7 B भित्ति-काश्य । 8 A मुकुण्डम् । 9 B मशिश्रितम् । 10 A निष्कृतः ।

- तत्पदे नृपतिश्चके वक्तेतरगुणं नवम् । सादिनं सामलामिख्वं कर्षं भाग्यानुसारि यत् ॥ १५
- कलहपञ्चाननाख्यं सोऽपि प्रक्षरितं गजम् । विधाय सायुधं तत्र नृपासनमसञ्जयत् ॥ १६
- तत्रासीनश्च चौलुक्यचक्रवर्ती रणोत्सुकः । ददर्श विघटमानं सैन्यं बाह्दभेदतः ॥ १७
- समयज्ञस्तदा राजाऽऽदिदेश गजसादिनम् । एकाकिना मयैवाघ योद्धव्यं रिपुभुञ्जा ॥ १८
- ६ दरात् सपादलक्ष्मीयमुपलक्ष्य क्षितिश्वरम् । दधावे संसुक्षं तार्क्ष्यं इव नागजिघृक्षया ॥ १९
- खगजेन गजं शत्रोर्दन्तादन्ति नियोजितुम् । पुरतः प्रेरयेत्याशु निषादिनमभाषत ॥ २०
- तथा तमप्यकुर्वाणसूचे विघटितोऽसि किम् । सोऽपि विज्ञापयांचके राजानं रचिताञ्जलिः ॥ २१
- निषादी सामलो नाम करी चायं कदाचन । न शक्यते चालयितुं मर्यादाया इवाम्बुधिः ॥ २२
- किन्त्वप्रेऽस्ति गजारूढः कुमारश्चाहङ्गो बली । हङ्गाया यस्य भज्यन्ते मदान्धा अपि सिन्धुराः ॥ २३
- १० ततः कुमारपालोऽपि सिन्धुरश्रवणोपरि । स्तोत्ररीयं निचिक्षेप जयकेतुपटोपमम् ॥ २४
- पुरः श्रुत्वा गजोऽपि द्राक् दन्ताभ्यां प्रतिदन्तिनः । पद्यामिव व्यधादन्तः सञ्चाराय जयश्रियः ॥ २५
- बाह्दः पूर्वभेदेन जानन् च(?) उल्लिगाभिधम् । यावता गर्जरेष्टास्य गजमभ्येतुमिच्छति ॥ २६
- अपसार्य गजं तावत् सामलस्तमपातयत् । जगृहे तलवरीयैर्जविग्राहं च पत्तिभिः ॥ २७
- तमरोप्य गजे राजा जितं जितमिति ब्रुवन् । जयस्य सूचकं सद्यश्चैलाञ्चलमचालयत् ॥ २८
- ११ बिष्वक् पलयमानेषु शत्रुसैन्येषु तत्क्षणम् । तदीयं सारमादाय निवृत्तो गर्जरेष्ट्वरः ॥ २९
- § ११. आलिगाय कुलालय स कृतज्ञतया ददौ । ग्रामसप्तशतीयुक्तां चित्रकूटस्य पट्टिकाम् ॥ ३०
- ते पुनर्निजवशेन लज्जमाना समुद्भितः । अद्यापि ख्यातात्मानां स ग रा इत्यब्रूवन् ॥ ३१
- आन्ध्याय कण्टकैः क्षेत्रं यैस्तदानीं स रक्षितः । निजाङ्गरक्षकास्ते तु कृता विश्वस्तिभाजनम् ॥ ३२
- § १२. सोलनामाय गन्धर्वः स्वगीतकलयैकदा । सषोडशं द्रमशतं लेभे सन्तोषितावृषात् ॥ ३३
- १२ लजितसेन दानेन सोलकोऽप्यवहेलया । बालकेभ्यो ददौ तद्धि समादाय सुखाशिकाम् ॥ ३४
- राज्ञा निर्वासितो देशाद् गतो चाराणसीं पुरीम् । मूमीन्द्रं जयतश्चन्द्रं शिश्राय गुणरागिणम् ॥ ३५
- कलासन्तोषितात् तस्मान्मानशृङ्गारपूर्वकम् । गजेन्द्रं हस्तिनीयुक्तं गृहीत्वा पुनरागमत् ॥ ३६
- कुर्वन्नुपायने सर्वं तं गन्धर्वं पुनर्नृपः । मानयामास सन्तो हि सद्यो गुणिषु वत्सलाः ॥ ३७
- लभ्यप्रतिष्ठः सोलाकः सोलासकलयोत्त्वणः । गान्धर्वज्ञानसीमायां सर्वत्र ख्यातिमासदत् ॥ ३८
- १३ अन्यदा गायनाः केऽपि स्वकलोत्कर्षकाङ्क्षिणः । कृतबुध्म्वारं राजपर्षधेवं बभार्पिरे ॥ ३९
- देव ! त्वदेशसीमायामुषिता मुषिता वयम् । शृष्टे कनेति भूभर्त्रा हरिणैरिति तेऽब्रुवन् ॥ ४०
- ज्ञात्वा गान्धर्वकौशल्यव्यञ्जिका इति तद्भिरः । नृपोऽप्युल्लासितैकश्रुः सोलाकमुखमैक्षत ॥ ४१
- सोऽपि विज्ञपयांचके देव ! युक्तममी पुनः । दर्शयन्तु निजांश्चौरान् वयमादातुमीभ्यहे ॥ ४२
- सोलाकेन समं तेऽय प्रस्थिताः काननान्तरे । दर्शितास्तैर्मृगाः कण्ठे खेलत्कनकशृङ्खलाः ॥ ४३
- १४ सोलाको गातुमारगे काकलीध्वनिपेशलम् । सञ्जाता हरिणाश्चित्रलिखिता इव तत्क्षणम् ॥ ४४
- खपुराभिमुखं गायन्नपासर्पदं यथायथा । प्रतिभूभिरिवाकृष्टा मृगा जग्मुस्तयातथा ॥ ४५
- मध्येकृत्य पुरं राजमार्गं त्रिपथचत्वरान् । नीता राजसभां सन्यैस्तस्करा इव ते क्रमात् ॥ ४६
- सर्वेऽपि विस्मिता लोकान्तद्विलोक्य कुतूहलम् । मृगा न विविदुः किञ्चिद्गीतैकाग्र्येण मोहिताः ॥ ४७

1 B ह्युत्वा । 2 A संचराय । 3 A जग्राह । 4 B गन्धर्वं । 5 B सोलासं मुखं । 6 B भैक्षयत ।

7 A राजमार्गं ।

योगिनामिव तेषां तु निरुद्धेन्द्रियवर्त्मनाम् । जगृहे भूषणं हैमं गलादुत्सार्य लीलया ॥	४८
पृष्ठास्तदा नेन्द्रेण प्रसुश्रीहेमसूरयः । प्ररोहणावधिं शुष्कतरोर्गीतकलां जगुः ॥	४९
*सोलाकेन तोयेत्युक्ते भूमिपालस्तदादिशत् । कौतुकं दर्शयास्माकं पट्वन्धं गृह्णाण च ॥	२५०
सोलाकोऽपि समानाय श्रीमदवर्बुदपर्वतात् । शुष्का विरहकाख्यस्य तरोः शाखा नृपाङ्गणे ॥	५१
कुमारवृत्तिकाहसालवाले च नियोज्य ताम् । प्रोक्षसत्पल्लावां चके गीतनादासुतप्रैः ॥	५२ ^१
स्त्राधितः सचमत्कारं प्रसुश्रीहेमसूरिभिः । सोलाकः श्रीनेन्द्रेण गन्धर्वाधिपतिः कृतः ॥	५३
§१३. कदाचिदन्यदा सर्वावसरावस्थितं नृपम् । कोऽपि कुङ्कुणदेशीयः सिधेवे मागधोत्तमः ॥	५४
सोऽन्यदा कुङ्कुणाध्यक्षमल्लिकार्जुनभूपतेः । 'रा ज पि ता म ह' इति पपाठ विरुदं सुधीः ॥	५५
अमर्षणः क्षमेन्द्रोऽपि बद्धवेर इवोरगः । सभासम्मुखमैक्षिष्ट कठोरतरया दृशा ॥	५६
ज्ञात्वा भर्तुरभिप्रायमाभ्युदः सचिवाग्रणीः । चकाराञ्जलिबन्धेन नमस्कारं नेरेशितुः ॥	५७ ^{११}
सभायां तु विमुष्टायां भूपतिर्विकसन्मनाः । पप्रच्छाञ्जलिबन्धस्य कारणं सोऽप्यदोऽवदत् ॥	५८
स कोऽपि विद्यतं मेऽत्र सभायां यो निहत्य तम् । समानयेदिति श्रुत्वा मुदितो गूर्जररपतिः ॥	५९
तमेव बहुसामन्तसहितं सैन्यनायकम् । विधाय प्रेषयामास कुङ्कुणान् काम्यसिद्धये ॥	२६०
कादम्बिनीं समुतीर्य नदीं शिचिरमात्मनः । यावदावासयामास स्वामिसम्भावनायली ॥	६१
तावदश्वसुरैः पृथ्वीं जयभम्भामिवापरात् । वादयेत्तत्र संजग्मे मल्लिकार्जुनभूपतिः ॥	६२ ^{११}
प्रवृत्ते समरे सैन्यमाभ्युदय दिशोदिशि । दुग्धं नकुलसन्नागादिव वित्रोटमासदत् ॥	६३
पलाय्य धीसखः कृष्णवदनः कृष्णवक्त्रभृत् । कृष्णच्छत्रः पुरासन्नमागत्य त्रपया स्थितः ॥	६४
सेनानिवेशः कस्यायमिति पृष्टे महीसुजा । विद्विषा परिमृतस्य श्रीमदाभ्युदयमन्त्रिणः ॥	६५
विस्मितस्त्रपया तस्य सप्रसादं पुनर्नृपः । तमेव कृत्वा सैनान्यं प्रेषीद् बहुदलान्वितम् ॥	६६
काल्दम्बिनीं समुतीर्य पद्याबन्धेन मन्त्रिराट् । सुयुधे सह तेनैव स्वयं वीररसोत्कटः ॥	६७ ^{११}
प्रहरैः सिन्धुरस्कन्धात्रिपात्यादाय मस्तकम् । रक्षामिव स्वशौर्यस्य स्वर्णेन तदयधयत् ॥	६८
आगच्छन् भृगुकच्छादिहृदेषु न्यस्य मस्तकम् । प्रेक्षणं कारयामास जये को नाभिमन्यते ॥	६९
आज्ञोचनापदेऽमुष्य मदस्थानस्य धीसखः । हेमसूरिगिरा तत्र तत्र चैलान्यचीकरत् ॥	२७०
आज्ञां कौ मा र पा ली यां मण्डले तस्य दापयन् । आनर्चं चरणौ राज्ञस्तन्त्रिः कमलेन सः ॥	७१
द्वासप्तत्या निषण्णेषु सामन्तेषु च पर्वदि । सर्वस्वमुपदीचके तदीयं भूसुजः पुरः ॥	७२ ^{११}
तथा च 'शृङ्गारकोटिः' शाटिका गुणकोटियुक् । पठे 'माणिक्य'नामा तु हारः 'पापक्षयकरः' ॥	७३
'योगसिद्धमिधा' मिथ्रा चतुष्टयमिदं तथा । षण्मूटका मौक्तिकानां चतुर्दन्तः सितो गजः ॥	७४
द्वाविंशत्कलशं हैमा हेमां कोट्यश्चतुर्दश । सविंशति शतं पात्रप्रमदानामढौकतं ॥	७५
§१४. प्रीतस्तस्यावदानेन भूपतिः सर्वसाक्षिकम् । 'रा ज पि ता म ह' इति तस्मै तद्विरुदं ददौ ॥	७६
श्रीहेमचन्द्रसूरीन्द्राः कदाचित् पतन्तेऽन्यदा । स्वमात्रे पाहिणीनाम्नैः सन्नतानशनं ददुः ॥	७७ ^{११}
एककोटिनमस्कारपुण्ये मातुरुदीरिते । कारिताऽऽराधना पूज्यैर्दुःप्रतीकारितोचिता ॥	७८
जाते प्राणव्यये लुप्तं विमानं भविकैर्वरम् । महोत्सवेन महता सखचार यदा पुनः ॥	७९
त्रिपूरुपमठस्याग्रं जटाधारिभिरुत्कटैः । स्वभावजातिवैरेण तद्विमानमभज्यत ॥	२८०

* A पतितोऽयं श्लोकः A आदर्शः । 1 B चमत्कारं । 2 B काल्दम्बिनी । ३ 3 B सहितैर्नैव । 4 B कलशा हेमकोटयः ।

5 B पमठीकयत् । 6 B दानेन । 7 A 'प्रतीकारितोचिता' ।

यतः— 'काजुं करेवा माणसह बीजुं मागुं न अत्थि' ।

कइ आपणिं पहुं धाईइ कइ पहुं कीजइ हत्थिं ॥

उन्मूलनीयास्तत्त्वज्ञैर्धर्मद्विष्टा यथातथा । विमृश्येति च सूरीन्द्रा राजसङ्गतिकाङ्क्षिणः ॥

कुमारपालभूमतुस्तस्थुषो मालवावनौ । स्कन्धावारमलंचकुर्जानाना आयतौ हितम् ॥

राजप्राप्तिर्निमित्तस्य वक्त्रन् सूरीन् समागतान् । श्रीमानुद्दयनो गत्वा स्मारयामास भूपतेः ॥

तेनाप्यनुमता जग्मुः सुरयो राजपतेर्दि । आशीर्वादोक्तिर्वैचित्र्याद् विस्मितः 'स्माह भूपतिः ॥

सदैव समुपेतव्यं देवतावसरक्षणे । इत्युक्ते सादरं राज्ञा सुरयस्तं वभाषिरे ॥

भुञ्जीमहि वयं मैक्ष्यं जीर्णं वामो वसीमहि ।

शायीमहि महीष्टं कुर्वामहि किमीश्वरैः ॥

भूपः प्रोवाच युष्माभिः परलोकहितेच्छया । मैत्र्यं विधातुमिच्छामि मधुना माधवो यथा ॥

'एको मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वै'ति यदुच्यते । उभयोस्तद्धितार्थीय करयोः पुष्पदामवत् ॥

'अनिषिद्धमनुमत'मिति जानन्नदापयत् । अस्खलितप्रचाराय प्रभूणां सर्वदूयकम् ॥

जाते गमागमे स्त्रैरं प्रस्तावोक्तिमनोहरैः । खेहोऽधिकमवद्विष्ट वाङ्मि-चन्द्रमसोरिव ॥

एकदा च यशश्चन्द्रगणिना प्रत्युपेक्षितम् । आसनं हेमसूरीणां रजोहरणयुक्तिनः ॥

अज्ञातपरमार्थेन तद् दृष्ट्वाऽयुञ्जि भूभुजा । दशाभिः स्पर्श्यते डिम्ब इव किं निन्दमासनम् ॥

प्रभुभिर्जगदे जीवरक्षार्थो ह्ययमुद्यमः । सस्मेरमाह भूपोऽपि किमदृष्टैरुपक्रमः ॥

वभाषिरे महात्मानो राजन् ! सैन्यं चतुर्विधम् । रिपातुपस्थिते सज्जोक्रियते पूर्वमेव वा ॥

व्यवहारो यथा राज्ये सुखकारणमायतौ । ज्ञेयस्तथायं धर्मेऽपि सिद्धये धर्मचारिणाम् ॥

इत्याद्यनेकयुक्तीभिर्मुदितो भूभुदेकदा । पत्रच्छेदयनमालयं पितृवंशादिकं प्रभोः ॥

शकपत्तनसंकाशे देशेऽधोऽष्टमनामनि । संकेतनमिव श्रीणां पुरं धनधुककाभिधम् ॥

तत्रास्ति मोढवंशीयश्चाचिगो व्यवहारिकः[†] । तज्जाया पाहिणिर्नाम चतुःषष्टिकलगृहम् ॥

चामुण्डाया गोत्रदेव्या आद्याक्षरपवित्रितः । तयोः पुत्रश्चांगदेवनामा जातोऽष्टवत्सरः ॥

श्रीदेवचन्द्रसूरीन्द्राः पत्तनात् तीर्थयात्रया । प्रस्थितास्ते क्रमात् प्रापुर्धनधुककमहापुरम् ॥

श्रीमोढवसन्तौ तेषां तत्स्थुषां सोऽपि बालकः । सवयोभिः समं क्रीडन् समियाय सुलक्षणः ॥

सिद्धाविव भाग्यपराक्रमः । सिंहासनोपरि स्थाण्णुर्निषिद्यायामुपविशत् ॥

यदि क्षत्रकुले जातः । सार्वभौमस्तदा नृपः । वणिग-विप्रान्वये जातो महाभालः पुनर्भवेत् ॥

पुण्ययोगेन चेदस्य यतित्वमुपतिष्ठते । दुयुमेऽपि तदाऽमुष्मिस्तुर्य युगमुपानयेत् ॥

धावेति 'धर्मवन्मुख्यव्यवहारिभिरावृताः । सूरयस्तपितुर्गेहं जग्मुर्जङ्गमतीर्थवत् ॥

पतौ देशान्तरस्थेऽपि पाहिणिर्धर्मदीपिका । आनन्दमेदुरं चक्रे सा संपं स्वागतादिभिः ॥

ज्ञात्वा समागमे हेतुं गृहे पतेरभावतः । विषादानन्दसम्मिश्रां सुदन्ती सा दशमगात् ॥

धन्याऽस्मि यस्या भेगेहे समीयुः पुरुषा अमी । मिथ्यादृष्टिः पतिः किन्तु तादृशोऽपि गृहे न हि ॥

किं करोमि कथं वक्त्रं दर्शयामि गुरोः पुरः । ध्यायन्तीति गुहं नत्वा तस्थौ किंचिदवाञ्मुखी ॥

कैश्चिद्वचे शुभे ! तावन्निरादोषं निराकुरु । त्वं 'देहि तनयं शेषकार्यं पतिः प्रमाणता ॥

† B आदेशे पाठभेदाः—१ कज्ज, २ बीजउ, ३ मसु, ४ आधि, ५ आपुणि, ६ प्रभु, ७ धाद्व, ८ प्रभु, ९ हायि ।

1 B श्रीमानुद्दय[?] गत्वा च । 2 B विस्मिताधाह । 3 B मनोरसैः । 4 B व्यावहारिकः । 5 A सार्वभू^० ।

6 B धनवन् । 7 B वंदेह ।

- चांगदेवस्ततः** शृष्टः शिष्योऽमीषां भविष्यसि ? । ओमित्युक्ते ददौ माता गुरुभ्यस्तनयं मुदा ॥ १२
- प्रस्थिता** गुरवस्तीर्थयात्रायां पुनरागतः । **चांगदेवं** सहादाय भेजुः **कर्णावर्तीं** पुरीम् ॥ १३
- तत्रास्मीदृशगेहेऽसौ** सत्रागार इव श्रियाम् । रममाणः सुखं तस्थौ भृङ्गवन्नन्दने वने ॥ १४
- समेतः** स्वगृहं श्रुत्वा पुत्रोदन्तं स **चाचिगः** । दर्शनावधिसन्यस्तभोज्यः **कर्णावर्तीं** पुरीम् ॥ १५
- श्रीदेवचन्द्रसूरीणां** पौषघालयमागतः । सक्रोधोऽपि मनाक चक्रे नमस्कारं विचक्षणः ॥ १६
- तावदावर्ज्यांचक्रुर्गुरवो** विविधोक्तिभिः । यावतोदयनामात्यस्तं नीत्वाऽभोजयद् गृहे ॥ १७
- स** दुकूलत्रिकं लक्षत्रयं पुत्रसमन्वितम् । तदुत्सङ्गे न्यधानमघ्नी गौरवेण गरीयसा ॥ १८
- चाचिगः** स्माह मूढ्येन पर्याप्तं मितवर्तिना । अनर्थ्यो मत्सुतस्तस्मात् तव भक्तिर्गरीयसी ॥ १९
- दत्तस्तुभ्यं** मया पुत्रश्चाचिगेनेत्युदीरितः । परिभ्य समाचष्ट निगदन् साधु साध्विति ॥ २०
- सखे** मद्यं वित्तीर्णोऽसौ महापौऽपि तवाङ्गजः । अपमानपदं भावी योगिमर्कटवन्नमन् ॥ २१
- गुरुभिः** पुनरासोऽसौ ग्राहितः सकलाः कलाः । खं वैकटिकेनेव नेष्यतेऽनर्घ्यतापदम् ॥ २२
- इति सम्बोधितः** सोऽपि गुरुभ्यः सुतमर्पयत् । दीक्षामहोत्सवं प्रेम्णा स एवाचीकृत्य पुनः ॥ २३
- चक्रुस्तस्माभिधा हेमचन्द्रेति** गुरवो मुदा । जातः क्रमेण शास्त्राब्धिकुम्भयोनिरसौ मुनिः ॥ २४
- न्यस्तः** सूरिपदे योग्य-इत्यस्य चरितं नृपः । आकर्ण्योदयनामात्यान्मुमुदे तद्गुणक्षणी ॥ २५
- निष्कलङ्कगुणग्राममन्ततः** प्रीणितान्तरः । भूपः श्रीहेमसूरीन्द्रान् सदैव हृदये दधौ ॥ २६
- पूर्वोपकारतस्तादृग्गुणग्रामाच्च** सङ्गतम् । तयोनित्यमशोभिष्ट माणिक्य-स्वर्णयोरिव ॥ २७
११६. एकदा भृशुजा सार्धमुपविष्टां वरक्षियम् । व्यावर्त्तिपत सूरीन्द्रा द्वारतोऽपि विलोक्य ताम् ॥ २८
- अनीतिमिव** राज्यार्थी प्रभूणां सङ्गमेच्छया । विसर्ज्य नरेन्द्रोऽपि तामन्तःपुरयोषिताम् ॥ २९
- गुरवोऽप्यागमन्** दृष्ट्वा तथा मिथ्यानिवेशतः । विरोधादामिगः प्राह पुरोधाः पुरतः प्रभोः ॥ ३०
- विश्वामित्र-पराशरप्रभृतयो** ये चाम्बुपत्राशिन-
स्तोऽपि स्त्रीभुजपङ्कजं सुललितं हृद्वैव मोहं गताः । ३०
- आहारं** सृष्टुं पयोदधियुतं ये भुञ्जते मानवा-
स्तेषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोकयताम् ॥ ३१
- श्रुत्वेति** प्रभवोऽप्याहुः स्वभावः प्राणिनामयम् । किन्तु विज्ञाततत्त्वानां विशेषः श्रूयतामिह ॥ ३२
- सिंहो बली द्विरदशकरमांसभोजी**
संबन्सरेण रतिमेति किलैकवारम् । ३३
- पारापतः खरशिलाकृष्णभोजनोऽपि**
कामीभवत्यनुदिनं वन कोऽत्र हेतुः ॥ ३४
- इत्युक्तियुक्त्या** सूरीन्द्रैः कृते तस्मिन्निरुक्ते । 'अमी सूर्यं न मन्यन्ते' केनाप्युक्ते पुनर्जगुः ॥ ३४
- अधामधामधामानं** वयमेव स्वचेतसि । यस्यास्तव्यसने प्राप्ते त्यजामो भोजनोदके ॥ ३५
- पयोदपटलच्छन्ने** नाश्रन्ति रविमण्डले । अस्तंगते तु भुञ्जाना अहो ! भानोः सुसेवकाः ॥ ३६
- इत्थं** दुर्वावदूकानां सुखमुद्रापटीयसः । तानेव भेने भूपालः सर्वांगममहोदधीन् ॥ ३७
११७. पप्रच्छ चैकदैकान्ते भक्तिमन्थारया गिरा । कथंचिदपि जायेत चिरस्थायि यशो मम ॥ ३८
- विमृश्य** प्रभवोऽप्युचुर्विक्रमादित्यभूषवत् । जगदानृण्यतः सोमनाथचैत्योद्धृतेरथ ॥ ३९

- तदैव स्थापिते श्रेष्ठमुद्धते मुदितो नृपः । 'निजपञ्चकुलं प्रेष्य चैत्यारम्भमयीकृतम् ॥ ३४०
- समियायान्यदा पञ्चकुलप्रस्थापिता द्रुतम् । विज्ञप्तिः खरशिलाया निवेशनन्दसुचिका ॥ ४१
- विज्ञप्तिं दर्शयन् प्रीतः प्रभून् प्राह नराधिपः । निर्विघ्नं स्वाद् यथा चैत्यं 'प्रसाधादिश्यतां तथा ॥ ४२
- प्रभवोऽप्यभिनन्दन्तस्तमाहुः शृणु भूयते ! । 'श्रेयांसि बहुविघ्नानि' प्रयत्नोऽत्र हितावहः ॥ ४३
- १ 'विचार्याब्रह्मसंवाया यदि वा मध-मांसयोः । गृहाण नियमं चैत्ये कलशारोपणावधि ॥ ४४
- तत्क्षणदुदकक्षेपपूर्वकं मध-मांसयोः । जग्राह नियमं सन्तः सर्वत्र प्रभविष्णवः ॥ ४५
- वर्षद्वयेन सञ्जाते प्रासादे कलशावधौ । मुमुक्षुर्नियमं राजा सूरीन्द्रानन्वमन्यत ॥ ४६
- प्रभुस्तेदेव तद्वात्रापयन्ते कृतकार्थिणः । युज्यते नियमो मोक्तुमित्युत्तवा वसति ययौ ॥ ४७
- तद्गुणैरुलसञ्जीलीरागः श्रीगूर्जरापतिः । प्रशशंस तमेवैकम् ; गुणाः कस्य न बलभाः ॥ ४८
- १० उपभूयमथ प्रोचुर्जातमत्सरिणो द्विजाः । पटुचाटुपरः सर्वां राज्ञां प्रीणाति मानसम् ॥ ४९
- नो चेत् प्रातस्तेतोऽयं वाच्यो यात्रां न चैष्यति । अस्मद्धर्ममयी यस्माद् दृष्यन्ति पदे पदे ॥ ३५०
- स्वयमन्यर्थितः प्रातर्योत्रार्थे भूभुजा प्रभुः । ऊचे वैद्योपदिष्टं चाभीष्टं चेदमुपस्थितम् ॥ ५१
- सहजोत्कण्ठिताः प्रायो यात्रार्थे यतयो नृप ! । सिताक्षेपप्रकारोऽयं पायसे यन्निमग्नयम् ॥ ५२
- सुखासनवाहनादि किं युष्मद्भ्यः प्रदीयताम् । नृपेणोक्तं, वयं देव ! निरारम्भपरिग्रहाः ॥ ५३
- ११ गच्छतः पादचोरेण शोभामुपलभामहे । प्रस्थाय परमर्धैव 'नमन्तस्तीर्थमण्डलीम् ॥ ५४
- देवपत्तनप्रवेशे भवद्विर्मिलनेच्छवः । अनुमत्या नरेन्द्रस्य ततः श्रीहेमसूरयः ॥ ५५
- शत्रुञ्जयोऽप्यननादितीर्थमालां कृतादरम् । नमन्तः सपरीवारा निरूपितदिनोपरि ॥ ५६
- मिलिता गूर्जरेशस्य प्रवेशे पत्तनस्य च । जहर्ष सोऽपि केकीव दृष्ट्वा सूरीन् घनानिव ॥ ५७
- बृहस्पत्यभिधानेन गण्डेनानुगतो नृपः । गाढं सोमेश्वरं लिङ्गमालिङ्गितुरागवान् ॥ ५८
- १२ श्रीजैनादपरं देवं नामी वन्दन्त इत्यसौ । मिथ्यादृग्बुचसा आन्तो भूयः सूरीनभाषत ॥ ५९
- 'भगवन् ! यदि युज्येत तदेतैर्बलिभिः स्वयम् । अर्चयन्तु प्रभुं शम्भुं समयज्ञस्ततो गुरुः ॥ ३६०
- तदैवोद्गमनीयेन भूपादिष्टेन भूषितः । आरुह्य चैत्यदेहल्यां शम्भुं दृष्ट्वेदमन्यधात् ॥ ६१
- 'अहो ! दिष्टबाध दष्टोऽसौ कैलासवसतिः 'प्रभुः' । उपहारप्रकारास्तत् क्रियन्तां द्विगुणा इति ॥ ६२
- आह्वाननादिमुद्राभिर्न्यासैरंशादिभिश्च सः । पञ्चोपचारैर्म्यर्च्य शिवं शैवागमोक्तिभिः ॥ ६३
- १३ कर्षुरागुरुवैद्यवस्तुभिर्द्विगुणीकृतः । स्वयमानर्च्यं सूरीन्द्रः शम्भुं विधिवादारात् ॥ ६४
- सामन्तशतसंयुक्ते विस्मिते राज्ञि पश्यति । दण्डप्रणामपूर्वं स स्तोतुमेवं प्रचक्रमे ॥ ६५
- यत्र तत्र समये यथा तथा योऽसि सोऽस्यभिधया यथा तथा ।
वीतदोषकलुषः स चेद् भवानेक एव भगवन् ! नमोऽस्तु ते ॥ ६६
- भववीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।
१४ ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥ ६७
- इत्यादि हेमसूरीणां स्तुत्यनन्तरमादारात् । भूपोऽपि शम्भुमन्यर्च्यं न्यषदद् दानमण्डपे ॥ ६८
- तुलापुरुषदानानि गजदानानि भूरिशः । विधाय कृतकृत्यात्मा नृपः शोचे प्रभूनिति ॥ ६९
- न सोमेशसमं तीर्थं न महर्षिर्भवत्समः । मत्समो नास्ति राजाऽन्यस्तदस्मिन्मिलिते त्रिके ॥ ३७०

1 B निजं । 2 B प्रथया । 3 B विचार्य ब्रह्म । 4 B कलशावधि । 5 B मनन्तः । 6 B 'वसति प्रभुः ।

- किंचिन्मुक्तिप्रदं देव ! तत्त्वमाविःकुरु प्रभो ! । विमृश्य गुरवोऽप्युचुरत् पौराणिकोक्तिभिः ॥ ७१
- शम्भुमेव तदिदानीं प्रकटीकरवाण्यहम् । जानीते तन्मुखेनैव मुक्तिमार्गं यथा भवान् ॥ ७२
- किमेतदपि जाघट्टि संशयानि नृपेऽवदत् । एकाग्रमानसावावां सर्वं संघटते ततः ॥ ७३
- किन्तु कृष्णागुरुः क्षेप्यस्त्वया ध्यानं मया पुनः । तावद् विधेयं प्रत्यक्षः शम्भुर्भवति यावता ॥ ७४
- क्षणदीपेषु शान्तेषु धूपधूमे च सर्पति । द्वादशात्मप्रकाशाभे महत्तेजसि जायति ॥ ७५
- जलाधरोपरि क्षमापु मुनिं निस्तन्द्रया दृशा । चर्मचक्षुर्दुरालोकं ददर्शकं तपस्विनम् ॥ ७६
- आपादमस्तकं स्पृष्ट्वा मुनिं निस्तन्द्रया दृशा । पञ्चाङ्गं चुम्बितक्षोणिः प्राञ्जलिः प्राह तं नृपः ॥ ७७
- कृतार्थे नयने मेऽद्य जगतीश ! तवेक्षणान् । किन्तु मुक्तिप्रदं तत्त्वमुक्त्वा कर्णौ कृतार्थेय ॥ ७८
- अथाविरासीद् दिव्या गी राज्ञेषु महासुनिः । सवेदेवावतारश्च सर्वज्ञश्च कलावसौ ॥ ७९
- तदुक्तः सरलः पन्था ज्ञातव्यो मुक्तिदायकः । शम्भाविति तिरोभूते तस्यौ चित्रमना नृपः ॥ ८०
- सूरीन्द्रोऽपि श्लघ्योऽमुक्तप्राणायामो विकस्वरः । राजन्नित्यवदत् तावत् त्यक्तराज्यमहामदः ॥ ८१
- पादावधार्यतां जीव ! स्वामिन्निति वदन्नृपः । यत्कृत्यमादिशानम्रमौलिः प्राञ्जलिरभ्यधात् ॥ ८२
- तत्रैव मदिरा-मांसनियमं जीवितावधिम् । दत्त्वा क्षमापतेः प्राप्नो नान्नाऽणहिल्लपत्तनम् ॥ ८३
- तत्र सर्वोपधाशुद्धसिद्धान्तोपनिषद्भिरा । सम्यक्त्वं ग्राहयामास सम्प्रतेतिव भूपतेः ॥ ८४
- प्रबन्धान् योग गशा स्नादीनाकर्ष्य द्वादशव्रतीम् । प्रत्यपादि स भूपालः पिपासुः सरसीमिव ॥ ८५
- त्रिषष्टेः शलाकापुंसां चरित्राणि गुरोर्मुखात् । श्रावं श्रावं जैनधर्मेकच्छत्रमयं व्यधात् ॥ ८६
११८. शुद्धसम्यक्त्वपूतात्मा महानवमीपर्वणि । कुमारपालभूपाल आभिगादिभिराख्यत ॥ ८७
- देवी कण्ठेश्वरी गोत्रदेवी स्वं भाग्यमीहेते । एकं जगत्तत्र चैको महिः प्रतिपदिने ॥ ८८
- एतावदेव द्विगुणं द्वितीये दिवसे पुनः । तृतीये त्रिगुणं यावन्नवमे नव संगुणम् ॥ ८९
- तदुक्तं हेमस्तूरिभ्यस्तैः साम्नाऽभ्यर्थिता च सा । नवाहं यावदादत्स्व भोगं जगादिमृत्युजम् ॥ ९०
- कर्पूरागुरुषीयूषैः प्रीयन्ते खलु देवताः । राक्षसा एव तुष्यन्ति मांसशोणितकीर्तयैः ॥ ९१
- इत्थमुक्ताऽपि साम्नाऽसौ न तुतोप यदा सुरी । कीलनं यच्चणं मोरबन्धनं दर्शिते तदा ॥ ९२
- शान्ताऽप्यथैकदा चाटुमांसाहारमयाचत । भवनान्तस्ततस्तस्याः क्षेपिता महिषैडकाः ॥ ९३
- देवी कदर्थिता सर्वा रात्रिं मूत्रमलस्रवैः । पुरोहितादयः सर्वे बभूवुर्मुद्रिताननाः ॥ ९४
- श्रीहेमस्तूरिभ्यः स्वभावप्रीणिता सुरी । सांनिध्यकारिणी जाता यदच्चे केनचिच्छृपः ॥ ९५
- या पूर्वं नवमीमहेषु महिषस्कन्धशुट्कीकस-
त्राट्कारैरजनिष्ट कर्णकटुकैः कण्ठेश्वरी नश्वरी ।
सा पीयूषपराधुखी रसयति श्रीहेमचन्द्रप्रभो-
गीतं मारिनिवारि संप्रति नृपद्वारि स्थिता सुस्थिता ॥ ९६
- आज्ञा-बलेन वितेन त्रिधा वीरः स भूतिः । अमारिषोषणां चक्रे वत्सराणि चतुर्दश ॥ ९७
११९. सुपकानेकदा भूपो भुञ्जानो घृतपूरकान् । मांसास्वादमनुस्मृत्य प्रभूनेत्य 'व्यजिज्ञपत्' ॥ ९८
- सुज्यते वा न वाऽस्माकं घृतपूरकभोजनम् । विज्ञाय तदभिप्रायं प्रभवोऽपि बभारि ॥ ९९
- वणिग्-ब्राह्मणयोर्मुक्तं जातिभावाददूषितम् । कृतमांसाकल्याणस्य क्षत्रियस्य तु वज्रितम् ॥ १००
- प्रायश्चित्ते ततस्तस्य द्वाविंशदन्तसंख्यया । विहारानेकबन्धनं द्वाविंशतमचीकरत् ॥ १०१

- पुरा द्रव्ये हृते राजा मूपको यद् व्यपद्यत । तेने तेनास्य शुद्धर्थं विहारो मूपकाभिधः ॥ ४०२
- करम्भं भोजितः श्रेष्ठिवध्या यत् विदिनोपितः । करम्भाभिधया चैत्यं तस्याः श्रेयःकृतेऽभवत् ॥ ४०३
- सपादलक्षदेशे च जायया शिरसापिताम् । यूकां कोऽपि वणिक् पाणीं मुदित्वा खल्वमारयत् ॥ ४०४
- अमारिघोषणापञ्चकुलेनानीय पत्तने । मृभुजे सोऽर्पितस्तेन प्राप्यादेशं प्रभोरिति ॥ ४०५
- सर्वस्तेन तदीयेन तदण्डपदयुक्तिनः । यूकाविहार इत्येवं कारितं कीर्तनं नयम् ॥ युग्मम् ॥ ४०६
- स्तम्भतीर्थे यत्र चैत्ये प्रभोर्दीक्षाक्षणोऽभवत् । तत्र रत्नमयं विम्बं जीर्णोद्धारश्च कारितः ॥ ४०७
- कुर्वतेति चतुश्चत्वारिंशदग्राणि भूभुजा । विधापितानि चैत्यानि चतुर्दशशतानि वै ॥ ४०८
- द्वासप्तनिलक्षमानपट्टकस्पाटनानुगं । विहिते रुदतीवित्तमोचने पण्डितैः स्तुतः ॥ ४०९
- न यन्मुक्तं पूर्वं रघु-नहुष-नाभाक-भरत-
प्रभृत्युर्वीनाथैः कृतकृत्यगोत्पत्तिभिरपि ।
विमुञ्चन् सन्तोषात् नदपि रुदतीवित्तमधुना
कुमारक्षमापाल ! त्वमिह महतां मस्तकमणिः ॥ ४१०
- श्रुत्वा श्रीहेमचन्द्रोऽपि परमानन्दमुद्रहन् । पुण्यानुमोदनापूर्वं पपाठ नृपतेः पुरः ॥ ११
- ‘अपुत्राणां भनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिवः ।
त्वं तु सन्तोषतो मुञ्चन् सत्यं राजपितामहः ॥’ १२
- § २०. गण्डः श्रीमोमनाथस्य विहारो नृपतेर्वसन । अपराधेन केनापि पदभ्रष्टो व्यधीयत ॥ १३
- विपीदन् पत्तनं प्राप्य ‘द्वागवलगकोपमः । पोद्भावव्यकृतात्मा प्रभून् सेवेन्निरन्तरम् ॥ १४
- एकदाऽवसरं प्राप्या चतुर्भासकपाणैः’ । विधाय द्वादशावर्तवन्दनामिदमब्रवीत् ॥ १५
- चतुर्मासीमासीत् तत्र पदयुगं नाथ निकषा
कषायप्रध्वंसाद् विकृतिपरिहारव्रनमिदम् ।
इदानीमभ्युद्यन्नजचरणनिलोत्तिनकले
जलक्लिन्नैरुमुनितिलक ! वृत्तिर्भवतु नः ॥ १६
- श्रुत्वा काष्ठमिमां तस्य निजधर्मानुगोधिनीम् । प्रभुसङ्गततो राज्ञा पुनः स्वपदभाक् कृतः ॥ १७
- § २१. राज्ये श्रीसिद्धभृमर्तुर्बामराशिर्द्विजः पुरा । पाण्डित्यस्पर्धया तत्र कासीतः समुपेयिवान् ॥ १८
- असहिष्णुः प्रतिष्ठायाः प्रभूणां जातिविरतः । प्रत्यक्षं सोऽन्यदाऽवांचत् ‘भुक्तोद्धारसमं वचः ॥ १९
- यूकालक्षशतायलीवलवलेल्लोलोल्ललन्कम्बलो
दन्तानां मलमण्डलीपरिचयादुर्गन्धरुद्धाननः ।
नामावंशनिरोधनाद् गिणगिणत्पाटप्रतिष्ठाविधिः
सोऽयं हेमडसेवडः पिलपिलन्खल्लिः समागच्छति ॥ ४२०
- श्रुत्वाप्यानन्दतो माद्यचित्तैः ‘प्रभुमिरोच्यते’ । पूर्वं विशेषणमिति किं नाधीतं धियांनिधे ! ॥ २१
- अत इत्थं प्रयोक्तव्यं सोऽयं सेवकहमडः । इति वेदुष्यकुन्ताग्रनुज्ञो न्यूनमनाः कृतः ॥ २२
- कुमारपालभूपालराज्ये शश्वधो न हि । इति सोऽपि पदभ्रष्टो वनेति कणमिक्षया ॥ २३
- अन्यदाऽऽबालभूपाले योगशालं पदे पदे । पठ्यमानं समाकर्ण्य सवर्णः स्पष्टमब्रवीत् ॥ २४

† एतद्भिरण्डानां यत्र पाठः पठ्यते । १ B ‘पर्वणः’ । २ A राजः । ३ A मन्तोद्धारः । ४ B ‘चलचलः’ ।
5 B ‘वेदविक्रिः’ । 6 B ‘पठ्यते’ ।

आनङ्ककारणमकारणदारुणानां वक्त्रेण गालिगरलं निरगालि येषाम् ।
तेषां जटाधरफटाधरमण्डलानां श्रीयोगशास्त्रवचनामृतमुज्जिहीते ॥

२५

श्रुत्वेत्यमृतसंवादि वचः शान्तान्तरोष्मभिः । प्रभुभिर्द्विगुणा वृत्तिः पुनस्तस्मै प्रसादिता ॥

२६

§. २२ अन्यदा मागधौ कौचित् स्पर्धमानौ स्वविधया । सुराष्ट्रादेशतः प्राप्ते श्रीपत्तनमहापुरम् ॥

२७

प्रभुभिः श्लाघ्यते यो हि स एव विभुरावयोः । मागोपक्षयदाताऽन्यो यस्तु हारयति ध्रुवम् ॥

२८

प्राप्ते एकस्तयोर्मध्ये देशनावसरे प्रभोः । लक्ष्मीवन्तः पण्डिताश्च दृष्ट्वा स्पष्टमुदाहरत् ॥

२९

लच्छि वाणि मुहकाणि प पई भागी मुहमरउं ।

हेमसूरिअत्थाणि जे ईसर ते पंडिया ॥

४३०

द्वितीयो भूपतेश्चैत्ये विधायारात्रिकक्षणम् । नमस्यतः शृष्टहस्ते दत्ते प्रभुमिरब्रवीत् ॥

३१

हेम तुहाला कर मरउं जेहं अचभूय रिद्धि ।

"

जे चापं हेठा मुहा ताहं ऊपहरी सिद्धि ॥

३२

अनुच्छिष्टेन भूपालो वचसा तस्य रजितः । भूयोऽपि पाठयामास त्रिरुक्ते मागधोऽभणत् ॥

३३

पठिते पठिते लक्षं किं दास्यसि नृपस्ततः* । लक्षत्रयं त्रिरुक्तत्वात् स तस्मै तत्क्षणाददात् ॥

३४

समये बहुपाठोऽपि श्रयानिति स चारणः । सर्वायंसाधकं मौनमिति व्यर्थममन्यत ॥

३५

§. २३ अन्यदा जगदानृण्यचिकीर्षाकौतुकी नृपः । प्रभुं विज्ञापयामास सद्यः सौवर्णसिद्धये ॥

३६

ततः श्रीदेवचन्द्राह्वानं सुगुरुन् प्रभवोऽपि हि । श्रीसङ्कुमरधर्मापविज्ञसिन्ध्यामनुहवन् ॥

३७

तेऽपि तीव्रव्रताः किञ्चित् सङ्कार्यमिति द्रुतम् । यथाविधि विहारिण महात्मानः प्रतस्थिरं ॥

३८

प्रवेशोत्सवसामग्रीं भूपो यावत् प्रचक्रमे । सुरयः पौषधागारं शीघ्रं तावत् समाययुः ॥

३९

नृपतिप्रमुखानेकश्रावकैः सहितः प्रभुः । विदधे द्वादशावर्तवन्दनां विनयान्विताम् ॥

४४०

*तस्मिन्नवसरे श्राद्धः श्रीकपर्त्यपि मन्निगद् । उत्तरासङ्गतो भूमिं प्रमाज्यादत्त वन्दनाम् ॥

४१

*अष्टपूर्वं आचारः क इत्युक्ते महीभुजा । सिद्धान्तविधिरेषोऽपीत्याह श्रीगुरुत्तरम् ॥

४२

श्रुतश्रोतोपदेशौ तौ गुरुभिः सुरिभूषती । सङ्कार्यं द्रुतं पृष्टो न श्लघाः कापि धीधनाः ॥

४३

विमृज्य तावपि क्षिप्रं सर्भां जवनिकान्तरे । ययाचतुः स्वर्णसिद्धिं निपत्य गुरुरादयोः ॥

४४

श्रीहेमसूरयः प्राहुर्भगवन् ! शेषेव मम । काष्ठभारिकतो वहीरसचिन्दुरुपाददे ॥

४५

तेनाभ्युक्तं ताम्रखण्डं संयोगाज्जातवेदसः । सुवर्णं तत्क्षणाज्जातं सिद्धनिघ्नीवनादिव ॥

४६

वहोरादिश्यतां तस्या नामसङ्केतनादिकम् । करोतु क्षितिपः क्षिप्रं धरणीमनृणामयम् ॥

४७

कुपिता गुरवः प्राहुः पापापसर दूतः । न योग्य इत्यपास्यामुं पादलग्नमिवोरगम् ॥

४८

अग्रे मुद्रसप्रायविधया त्वमजीर्णभाक् । मन्दाग्नेर्मोदकां विद्यां कथमेतां ददामि ते ॥

४९

शिष्यमाग्रहतस्तस्मादपथ्यादिव रोगिणम् । निवार्य सूरयो भूरिवैराग्या नृपमभ्यधुः ॥

४५०

जिनचैत्यालंकृतक्षमा-मारनिद्धीटनादिभिः । सिद्धे लोकद्वये राजन् ! क्रिमाधिक्यमभीप्ससि ॥

५१

किं च ते जगदानृण्यकारिण्यै हेमसिद्धये । न भाग्यमस्ति तेनात्र युक्ता भावायुमोदना ॥

५२

इत्यादिश्य श्रुत्येव विहारं सूरयो व्यधुः । तत्त्वकार्ये न मुद्धान्ति यतो निबिडबुद्धयः ॥

५३

1 B प्राथमिकं । B आदर्श-१ तुहारा, २ मर्ह, ३ जह, ४ चंपद हिट्टा, ५ ताह, ६ A दास्यसि नृपतिस्ततः ।

* एतत्तारकाक्षितं श्रीकदयं नोत्पन्न्यते B आदर्शे ।

१२४. अन्यदा श्रीवीतभयपत्तनस्थलमर्षिताम् । ब्रह्मर्षिणा केवलना कपिलेन प्रतिष्ठिताम् ॥ ५४
 विष्णुमालप्रतिमायाः प्रतिच्छन्देन मञ्जुना । चण्डप्रद्योतभूषेन कारितां चेदिकाकृते ॥ ५५
 सप्तहस्तोन्मितां जालचान्दनीं कुमारो नृपः । देवाधिदेवप्रतिमां शुश्राव सुगुरोर्मुखात् ॥ ५६
 -त्रिभिर्विशेषकम् ॥
१. गुरोर्वचनतः कार्यसिद्धिं निश्चित्य भूपतिः । तत्कालप्रहितानेकसामन्तैर्भक्तियुक्तितः ॥ ५७
 खानयित्वा वीतभयस्थलमुत्तमभाग्यतः । देवाधिदेवप्रतिमामव्यङ्गां निरकाशयत् ॥ - युग्मम् ॥ ५८
 नरेन्द्रादेशतः सर्वग्रामाकरपुरादिषु । रथयात्रास्त्रिव स्त्रैर जायन्ते स्म महोत्सवाः ॥ ५९
 भाविकैः क्रियमाणेषु पुरा सङ्गीतकादिषु । प्रभावनामयं विश्वं सृजन्ती प्रतिमाऽचलत् ॥ ६०
 समानं तेन भूषेन कृतानुकृतमोत्सवा (?) । ग्वाधिरूढा प्रतिमा प्रापाणहिल्डपत्तनम् ॥ ६१
 ११. स्वसौधासन्नमूर्धोऽप्रासादे स्फटिके नृपः । निवेश्य पूजयामास त्रिकालं कलिक्लीलकः ॥ ६२
१२५. अथ श्रीकुमारधामपः खजतुकललसया । शत्रुञ्जयोऽज्ययन्तादीनीर्थयात्रां प्रचक्रमे ॥ ६३
 श्रीहेमचन्द्रसूरीन्द्रैः श्रीकुमारनरेशितुः । सङ्घापिपत्यतिलकं विदधे महतो महात् ॥ ६४
 देवालयस्य प्रस्थानमुहूर्ते स्थापिते सति । मिमिलुः परितः सङ्घा धर्मो इव चतुर्विधाः ॥ ६५
 कुमारपालभूपालो धन्यमन्यमनोरथः । यावत् समग्रसामग्रीमव्यग्रमनसाऽकरोत् ॥ ६६
 ११. तावदेशान्तरायात्रं चरयुग्मे व्यजिज्ञपत् । श्रीकर्णस्त्वामुदेनीति नृपो डाह्लदेशगद् ॥ ६७
 आकर्ण्य कर्णशूलाभमिति वाक्यमिलपतिः । खंददन्तुरमालो द्राक् मञ्जिवाग्भटमभ्यधात् ॥ ६८
 प्राप्तायां यदि साभय्यां धर्मं कर्तुं न चाश्रुमः । निष्पन्नायां रसवत्यां तदिदं मुखवीक्षणम् ॥ ६९
 शुशोच गुरुपादोऽयं स्वमधन्यतम नृपः । स्वामिन् ! रङ्गस जीयेत किं भुक्तिश्चकर्वर्तनः ॥ ७०
 सूरीन्द्रा अपि तत्कालमाकलय्य लवादिकम् । आदिक्षन् द्वादशे यामे निवृत्तिस्ते भविष्यति ॥ ७१
 २१. किं कर्तव्यतया मुढो यावदास्ते नराधिपः । तावन्निर्णीतवेलायां चरयुग्ममुपागमत् ॥ ७२
 * दिवंगतश्च श्रीकर्ण इति सद्यो निवेदिने । नृपस्ताम्बूलसुसुज्य कथमित्यनुयुक्तवान् ॥ ७३
 निशि प्रयाणं कुर्वणः श्रीकर्णः कुम्भिपृष्ठभाक् । जितकाशिमादवेशान्निद्रामुद्रितलोचनः ॥ ७४
 कण्ठावलम्बिसौवर्णशृङ्खलेन गरीयसा । न्यग्रोधपादलयेनोलम्बितः पञ्चतामगात् ॥ ७५
 कलौ त्वमेव सर्वज्ञः स्तुवन्निति पुनः पुनः । अक्षेपेण महीपालो जिनयात्रामसूत्रयत् ॥ ७६
 ११. दुःकृताच्छादितक्षोणीतललीलागतिक्रमः । नृपः श्रीहेमसूरीणां दत्तहस्तावलम्बनः ॥ ७७
 पदे पदे महादानसत्रागामहोत्सवैः । धर्मैकच्छत्रतां चक्रे शकः कल्याणकेषिव ॥ युग्मम् ॥ ७८
 अकुतोभयताहृतपुरुहृतसमृद्धिभिः । किल सङ्घमिपात् स्वर्गो भूमण्डलमवातरत् ॥ ७९
 द्विषोर्दृश्यमानाध्वा प्रभुश्रीहेमसूरीभिः । धन्युक्कनगरं प्राप भूपः पापव्यपोहणीः ॥ ८०
 स्वयं विधापिते तत्र प्रभोजेन्मग्नहावनौ । सप्तदशहस्तमाने विहारे शैलिकामिधं ॥ ८१
 २१. नृपः प्रभावनां कुर्वन् संयमी स्वेन्द्रियानिव । उपसर्गकृतो विप्रोश्चक्रे विपयताडितात् ॥ युग्मम् ॥ ८२
 दृष्टवर्षापनापूर्वं प्राप्तः शत्रुञ्जये गिरौ । दृष्टे नाभेयविम्बे तु योगीवानन्दमुद्रहन् ॥ ८३
 दुःखक्षयश्च मे कर्मक्षयश्च भवतादिना । दण्डकप्रणिधानेन विमोलेन भुवं स्पृशन् ॥ ८४
 यावदास्ते नृपस्तत्र वास्तवस्तुतिसंस्तवी । समयज्ञस्तदोवाच चारणो वाक्यचक्षुरः ॥ विशेषकम् ॥ ८५

इकह फूलह माटि देइ जु नरसुरसिवसुहं ।

तिणिस्यूं केही साटि कटरे ! भोलिम जिणवरहं ॥

८६

श्रुत्वेति भूयो भूमिन्द्रः पाठयामास चारणम् । ददौ नवसहस्राणि नवकृत्व उदीरिते ॥
 १२६. देवकोशप्रभृत्यर्थमेकदा रङ्गमण्डपे । अन्तराले धृतं स्थालं ससङ्केतं महीभुजा ॥

८७

हारकेयूरदीनारमुद्रिकाकुण्डलादिभिः । भविकैर्भावनामारं श्लिष्यमाणैर्विभूषणैः ॥

८९

कश्चिदाजन्मदारिद्री भावनाद्रिमनास्तदा । जीर्णचेतः पोष्टलिकश्चिक्षेप द्रम्मपञ्चकम् ॥

४९०

तद्विलोक्य प्रसन्नास्याः प्रसुश्रीहेमत्सूरयः । मस्तकं धूनयामासुः पूरिता इव तद्गुणैः ॥

९१

तदा चौलुक्यराजेन्द्रः प्रभूनाचष्ट मादरम् । लघुदानेन भगवन्नत्र का वक्ष्यमत्कृतिः ॥

९२

वभाषे प्रभुभिर्भूष ! शृणु यच्चित्रकारणम् । व्ययन्ति लक्षमेवेह ये कोटीन्द्राः स्वभावतः ॥

९३

लक्षाधिपतयश्चात्र सहस्राणि वितेनिरे । महातीर्थे पुनन्ति स्वं सहजेशाः शतैः पुनः ॥

९४

राजन् ! पोष्टलिकश्चायं दारिद्र्यद्रुमकाननम् । ददावतर्ध्वफलदं सर्वस्वं द्रम्मपञ्चकम् ॥

९५

ययाचे तमयो भूपः पुण्यं लक्षादिदानतः । स च सन्तोषतो नैच्छद् विस्मितो भूपतिस्ततः ॥

९६

बहुप्रकारं स्थापित्वा मन्वानस्तुल्यधर्मिणम् । कृतपुण्यं पोष्टलिकं विमसर्ज कृतादरम् ॥

९७

कृत्वा प्रभावनामत्यद्भुतां शत्रुञ्जये गिरौ । ययौ रैवतके राजा राजमानो गुरुश्रिया ॥

९८

तत्र चाकस्मिके छत्रशिलाकम्पे समुत्थिते । पौराणविदुराः सूरिप्रवरा नृपतिं जगुः ॥

९९

इयं छत्रशिला राजन् ! समकं समुपेतयोः । द्वयोः पुण्यवतोः शीर्षे किलाकस्मात् पतिष्यति ॥

५००

इत्यत्र सम्प्रदायोऽस्ति तदावां पुण्यवतमौ । यदीदं सत्यतामेति दुर्यशो दुर्धरे तदा ॥

५०१

तत् त्वमेव महीपाल ! नमस्कुरु जिनाधिपम् । भावपूजावदस्माकं नतिरप्यस्तु भावतः ॥

५०२

नृपेण पुनरभ्यर्च्य ससह्याः प्रभवस्तदा । छत्रशैल्यमाग्रेण प्रहिता हितभक्तिना ॥

५०३

स्वपनावसरे स्थित्वा पर्वताधः स्वयं नृपः । आश्वेवयजिनं श्रण्या स्नात्रकर्तुं न धायन् ॥

५०४

स्नात्रारात्रिकमाङ्गल्यं नृपोऽन्यस्मै प्रयच्छति । सोऽप्यन्यस्मै यावदन्ये जिनपादान्तिकेऽमुचन् ॥

५०५

कृत्वाऽऽरात्रिकमाङ्गल्यं नृपोऽन्यस्मै प्रयच्छति । सोऽप्यन्यस्मै यावदन्ये जिनपादान्तिकेऽमुचन् ॥

५०६

भावनाजितसत्पुण्यफलस्त्वेव भवान्तरे । सर्वोपाधिसमृद्धायाः सामग्र्याः किमु दुष्करम् ॥

५०७

यात्रामासूय सुत्रामसमुद्दिस्पधिनीमसौ । सत्रैरामत्रयामास पृथ्वीं पृथुपराक्रमः ॥

५०८

अथ शङ्कापनोदार्थं जीर्णप्राकारवर्धना । मुक्त्वा छत्रशिलामार्गं नव्यपयाधिवौ नृपः ॥

५०९

पर्वतोपत्यकामारादाश्रीजिनपदाम्बुजम् । ददौ महाध्वजं रङ्गजं दुकूलपटनिर्मितम् ॥

५१०

आदिश्य वाग्भटं मन्त्रिराजं राजन्वर्ती सुवम् । ख्यापयन् प्राणमन् तीर्थमालाम्लानवैभवः ॥

११

लक्षांश्चिपटिं द्रम्माणां पद्यानिर्माणकर्मणि । व्ययीचकार मन्त्रीन्द्रो गणना क् गरीयसाम् ॥

१२

१२७. नृपं संसुरनामानं विग्रहीतुं स राणकम् । सुराष्ट्रमण्डले प्रैपिदथोदयनमधिणम् ॥

१३

चतुरङ्गचमूसारः सचिवो दलनायकः । वर्धमानपुरं प्राप राज्यसारं हि मन्त्रिणः ॥

१४

तत्रार्ण्यतया शत्रुञ्जयं तीर्थं विवन्दिषुः । सैन्यं तत्रैव संस्थाप्य स्वयं नाभेयमानम् ॥

१५

धृतधौतौत्तरासङ्गः सङ्गमुक्ताशयो यदा । सपर्यां कर्तुमारेभे श्रीनाभेयजिनेशितुः ॥

१६

तावन्नक्षत्रमालादीपाद् वर्त्तिमपाहरत् । मूपकः स्वर्णशलाकामिव यत्कृत्यमृदधीः ॥

१७

1 B सुहृद् । 2 B सडे । 3 B "वाह । 4 B भवाकत्र । 5 A पौराण । 6 A मन्त्री । 7 B मूषिकः ।
 8 B "शिलाका" ।

	काष्ठप्रासादविवरे तां ज्वलन्तीं यदाऽक्षिपत् । मन्त्री समाधिभङ्गेन त्याज्यामास तां ततः ॥	१८
	चित्तेऽय तर्कयामास मन्त्री मतिमतां वरः । प्रासादेऽस्मिन् काष्ठमये नैल्योऽयं सङ्कोटो महान् ॥	१९
	ज्वलन्तीं यद्यसौ वर्तितमित्थमादाय कर्हिचित् । रहः सञ्चारयेत् कापि दारुणं दारुणि क्षणम् ॥	५२०
	मित्थः संसज्य काष्ठौर्वैः प्रासादोऽयं महानपि । तदा भज्येत निर्भाग्यवतामिव मनोरथः ॥	२१
	ततः कारयितव्योऽसौ प्रासादोऽत्रममयो मया । चिरं च भविनः सन्तु वर्धमाना मनोरथाः ॥	२२
	ब्रह्मचर्यैकभक्तत्वप्रमुखानय मन्त्रिराट् । जीर्णोद्धाराय जग्राहामिग्रहाक्षिनपादयोः ॥	२३
	बलीयः सर्वकार्येभ्यः स्वामिकार्यं नियोगिनाम् । विमृशन्निति मन्त्रीशः स्कन्धावारमुपेयिवान् ॥	२४
	अभ्यमित्राणितां भेजे भेजे नृपवलैस्ततः । श्रीमानुदयनो योद्धुं स्वयमुत्तुष्टवानय ॥	२५
	अरातिप्रतितापारग्रहारभरज्ज्वरः । नीतः स्वशिबिरे मन्त्री वण्टैरुत्पाद्य यज्ञतः ॥	२६
११	स्वामिकार्यं गतैः प्राणैर्धन्यं मन्योऽपि धीसखः । शुश्रूवे नेत्रयोरश्रु वारि निर्झरणादिव ॥	२७
	किं किञ्चिदन्तःशल्यं ते मन्त्रिन् । दोदयते हृदि । पृष्ठे समीपगैरित्यं सोऽप्युवाच सगद्गदम् ॥	२८
	श्रीशत्रुञ्जयतीर्थं च चैले शकुनिकाभिधे । जीर्णोद्धारचिकीर्षोर्भेदे वर्णमवशिष्यते ॥	२९
	तैरूचे नन्दनौ मन्त्रिन् । वाग्भटा-ऽऽम्रभटौ तव । गृहीताभिग्रहौ तीर्थद्वीयमुद्धरिष्यतः ॥	५३०
	पर्यन्ताराधनाकामी कृत्वा देवाचंनाविधिम् । मुनिमन्त्रेपयामास साक्षीकारं समाधये ॥	३१
१२	मुनेरभावतो वण्टे तद्वपुमुपनीय ते । तस्मै निवेदयामासुस्तन्मुनीभावातः स च ॥	३२
	ललाटे षट्त्रयस्तस्य पादयोरदिदेववत् । चक्रे तत्साक्षिकीं मन्त्र्याराधनां विपणाधनः ॥	३३
	मुदिते मन्त्रिणि प्राप्ते परलोकपथीनताम् । वण्टः प्रधानैरुक्तोऽपि यतिवेषं न चामुचत् ॥	३४
	चन्दनेनेव निम्बद्रुमैश्चिवासनया परम् । वासितः पालयामास चारित्रं विमलाचले ॥	३५
	मन्त्रिणोऽभिग्रह्याहो श्रीक्रीडारकः स च । व्यावृत्त्य शेषकार्यार्थी श्रीपत्तनमुपेयिवान् ॥	३६
२०	राजकार्याकुलत्वेन प्रस्तावाप्राप्तिः स तु । न चाविःकृतवान् स्वाभिप्रायं सचिवपुत्रयोः ॥	३७
	चिरंतपःकृशीभूतः पृष्टो देशालिकोऽन्यदा । वाग्भटा-ऽऽम्रभटयोस्तत्तीर्थोद्धारकृणं जगौ ॥	३८
	गृहीताभिग्रहौ तौ तु तीर्थोद्धाराय तत्क्षणम् । प्रेपयामासतुः सूत्रधारान् शत्रुञ्जये गिरौ ॥	३९
	वर्षद्वयेन निष्पन्ने प्रासादे प्रेषितः पुमान् । वर्द्धापनिकया लभे जिह्वां हेममयीं ततः ॥	५४०
	क्षणेन पुनरागत्य द्वितीयो मानवोऽवदत् । प्रासादः स्फुटितो मन्त्रिन् । इति वज्रोपमां गिरम् ॥	४१
२१	ततश्च वाग्भटो धर्ममुभटः स्थिरकर्मधीः । आपृच्छय कुमारक्षमापं ददाभिग्रहस्याग्रहः ॥	४२
	कर्पदिनि महामाले निजमुद्रां नियोज्य च । चतुःसहस्रवाहानां प्रतस्थे शकुनैः शुभैः ॥	४३
	शत्रुञ्जयोपलकायां सामग्रीपूणेक्षणी । श्रीवाग्भटपुरमिति नवं पुरमवासयत् ॥	४४
	दृढं दृढतरे कर्मस्थायोऽपि विहितं सति । स्फुटिते बहुशश्वैले मन्त्री पप्रच्छ शिल्पिनः ॥	४५
	प्रासादे मग्नमे वायुः प्रविष्टो न निरैति यत् । तेन स्फुटति देवायं पक्ववायुद्विषण्डवत् ॥	४६
२२	भ्रमहीने पुनश्चैले दूषणं निरपल्यता । श्रुत्वेति तत्त्वदृग् मन्त्री मन्त्र्यामास चेतसा ॥	४७
	धर्मसन्तानमेवास्तु गत्वरेण कुलेन किम् । श्रीमतां भरतादीनां पङ्क्तौ भवतु नाम मे ॥	४८
	दीर्घदृष्ट्या विचार्यति वाग्भटो निजवाग्भटः । भ्रमभित्त्वरन्तरालं शिलापूरमपूपुरत् ॥	४९
	वर्षत्रयेण सज्जाति विहारे कलशावचौ । श्रीपत्तनादुपानीय श्रीमत्सङ्गं चतुर्विधम् ॥	५५०
	श्रीविक्रमनृपाद्वर्षे रुद्रार्क(१२११)प्रतिगैतैः । प्रतिग्राह्य ध्वजारोपं कारयामास मन्त्रिराट् ॥	५१

श्रीशैलमणिविष्वस्य मूर्तं यश इव स्वकम् । दग्धे परिकरं तत्र मम्माणीयखनीभवम् ॥	५२
श्रीबागभटपुरे राजपितुनींश्चा विधापिते । प्रासादे स्थापयामास पार्श्वनाथं सविस्तरम् ॥	५३
चतुर्विंशतिमारामांस्तथैर्पूजाकृते नृपः । प्रासवस्त्रादिकं चान्यद् देवलोकाय दत्तवान् ॥	५४
सप्तपष्ठियुतामेकां कोटिं बागभटमधिराद् । तीर्थोद्धारे व्ययीचक्रे प्रतिष्ठायां पुनः पृथक् ॥	५५
§ २८. अथाऽऽग्रभटनामा श्रीभृगुकच्छपुरावनौ । शकुनीचैत्यसुद्धतुमारभे श्रेयसे पितुः ॥	५६
नर्मदादिमहातीर्थेभ्यन्तरोपज्ञबाधया । शिलाभ्यासे कृते गतीं मिमेलामूलचूलिकम् ॥	५७
अकस्मान्मिलिते गते व्याधृता भूमिशोधने । कलौ गुणा इव सतां छादिताः कर्मकारिणः ॥	५८
पापार्जनमिदं पुण्यच्छलेनेति दयापरः । सपुत्रभार्यो मन्त्रीशस्तत्र शम्पां स्वयं ददौ ॥	५९
सहसाऽतिशयात् तस्य मन्तुष्टा नर्मदासुरी । निराचकार प्रत्यहं दीपिकेव तमोभरम् ॥	५६०
वस्त्राभरणसन्मानैः सन्तोष्य स्वपतीनय । शैलनुवादे प्रासादं कलशान्तमचीकरत् ॥	६१
सहं सनुपतिं श्रीमद्वेमसूरिपुरसरम् । श्रीपत्तनादुपानीयाहचैत्यं प्रत्यतिष्ठिपत् ॥	६२
सहस्रयातुच्छवात्सल्यं कृत्वा स्वीयं च मन्दिरम् । अर्थिभिर्मुपितं चक्रे ध्वजरोपाय सध्वरन् ॥	६३
सुव्रतस्वामिनश्चैत्ये हर्षोत्कर्षेण धीसखः । ध्वजं महाध्वजोपेतं दत्त्वा लास्यममृतयत् ॥	६४
आरात्रिकावताराय भृशुजाऽभ्यर्थितः स्वयम् । भट्टाय तुरगं दत्त्वा जगद्गारात्रिकं करे ॥	६५
श्रीमत्कुमारपालेन ललाटे निलके कृते । द्वासप्तत्या नृपैः कृत्स्नाभरच्छत्रविस्तरः ॥	६६
स्थिरीकृताग्निकोऽसौ तदैवागतवन्दिने । स्वबाहोः कङ्कणं हेमं ददौ राजपितामहः ॥	६७
बलात्कारेण बाहुभ्यां धृत्वा कुमारभूपतिः । नीराजना-माङ्गलिक्यप्रदीपं निरूपिपदत् ॥	६८
श्रीसुव्रतजनिं नत्वा गुरुंश्च गुरुमक्तिनः । शीघ्रनीराजनाकर्महेतुं पप्रच्छ भूपतिम् ॥	६९
शूतकारो यथा धृतं शिरसाऽपि णयायते । अतः परं शिरोदाता तथाथिभ्यो भवानपि ॥	५७०
सखेहमिति राज्ञोक्तं तद्गुणोद्रेकरक्षिताः । श्रीहेमगुरवः प्राहुर्विस्मृताभ्यस्तपुनिव्रताः ॥	७१
किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र त्वं किमसौ कलिः ।	
कलौ चेद् भवतो जन्म कलिरस्तु कृतेन किम् ॥	७२
अनुमोघ मनोमोदमेदम्निमनसातुमौ । क्षमापती गतौ सहसहितौ तौ यथागतम् ॥	७३
अथ तत्रगतानां श्रीप्रभूणां स्वल्पवासरैः । गतः प्रान्तदशामात्रभटोऽचिन्तितवाधया ॥	७४
ज्ञात्वा विज्ञप्तिस्तदाग्र स्वरूपं प्रभवोऽपि हि । बहुविधं हि कल्याणं काम्यं ध्यानलीलाया ॥	७५
प्रतिष्ठावरणं चैत्यशिखरे नृत्यतस्तदा । मिथ्यादृशां देवतानां दोषं द्रुतमवबुधन् ॥	७६
सङ्गाधारः प्रयत्नेन रक्षणीयो यथातथा । दयालुतेव च परं जिनशासनजीवितम् ॥	७७
इति व्योमाध्वनोत्पत्य यशश्चन्द्रेण संयुताः । भृगुकच्छपरिसरं सम्प्राप्ताः प्रभवः क्षणात् ॥	७८
मूलं मिथ्यादृकसुरीणां प्रभवः सैन्धवां सुरीम् । अनुनेतुं तस्मिन्नासः कायोत्सर्गेण तत्क्षणम् ॥	७९
दर्पेण सैन्धवा देवी सावहेलं मुखाभुजात् । आकृष्य दर्शयामास स्वजिह्वां हेमसूरये ॥	५८०
सरोपमथ सूरिन्द्रः प्रक्षिप्योदसले कणान् । ताडयामास मुञ्जलप्रह्वारैर्गणिपाणिना ॥	८१
निषिद्धं पीडिता देवी शुक्लन्ती दशनाङ्गुलीः । ध्रुवाणां रक्ष रक्षेति पपात प्रभुपादयोः ॥	८२
मुञ्जामालमिति प्रोक्ते नाहमेकैव दोषमाक् । अस्तोऽयं सर्वदेवीभिः खण्डशः पूर्वमेव च ॥	८३
इत्यादिदीनवचनामप्येनां रोपदारुणाः । निशुद्ध सूरयोऽमालं मोचयामासुराशु तम् ॥	८४

- प्रातः श्रीमुव्रतस्वामिप्रणिपातसमाहिताः । आसेदिवांसः प्रासादं तुष्टुर्वर्जिननायकम् ॥ ८५
- संसारार्णवसेतवः शिवपथप्रस्थानदीपाङ्कुरा
विश्वालम्बनयष्टयः परमतन्यामोहकेतूत्तमाः ।
किञ्चास्माकमनोमनंगजदृढालानैकलीलाजुष-
स्त्रायन्तां नखरदमयश्चरणयोः श्रीमुव्रतस्वामिनः ॥ ८६
- श्रीमदाभ्रभटस्येत्यमुपकृत्य महर्षयः । ययुर्यथागतं लोकहितशेषप्रवृत्तयः ॥ ८७
- वाग्भटाभ्रभटामाल्यौ चक्राते परमार्हतौ । लाट-कुङ्कुणदेशेषु विहरालङ्कृतां भुवम् ॥ ८८
१२९. अथान्यस्मिन्नवसरे श्रीकुमारनरेश्वरः । कामन्दकीमहानीतिशास्त्रं शुश्राव कोविदात् ॥ ८९
- ‘पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ।
विकलेऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपतौ ॥’ ९०
- श्रुत्वेति प्राह ‘भूमतु रूपम्या तर्हि नीरदः ।’ चक्रुः सामाजिकाः सर्वे न्युञ्जन्तानीयता प्रभोः ॥ ९१
- विलोक्यावाश्रुत्वा राजा तदानीं तु कपर्दिनम् । न व्यर्थं चेष्टे द्वेप इत्येकान्ते तमब्रवीत् ॥ ९२
- स्वामिन् ! ‘उपम्या’ शब्दोऽयं सर्वशास्त्रेषु निन्दितः । छन्दानुवर्तिनस्त्वेतऽमिन्नन्दन्ति वृथा प्रभुम् ॥ ९३
- अराजकं वरं स्वामिन् ! न तु मुखौ महीपतिः । अकीर्तिस्ते च विद्वेषिमण्डलेषु प्रसर्पति ॥ ९४
- १० उपमेयम्, उपमानम्, औपम्यम्, उपमा तथा । तुल्यार्थवाचकाः शब्दाः शुद्धा व्याकरणेष्वाभी ॥ ९५
- श्रुत्वेति युक्तोपन्यस्तं तद्वाक्यं लज्जितो नृपः । आस्थानोत्थायमेकान्ते पाठवेलांमचीकल्पत् ॥ ९६
- पञ्चाशद् वर्षदेश्योऽपि वर्षेणकेन भूपतिः । वृत्ति-काव्यत्रयं कस्मादप्युपाध्यायतोऽपठत् ॥ ९७
- नित्यं पैचुष्यवैदुष्यसामग्र्या पकथीनृपः । विद्वत्सु विरुदं लभे श्रीविचारचतुर्मुखः ॥ ९८
१३०. कदाचिदन्यदा विश्वेश्वरनामा महाकविः । श्रीमोमनाथमुद्दिश्य प्रतस्थे काशिदेशतः ॥ ९९
- अणहिल्लपुरे प्राप्नो हेमसूरीन्द्रपर्पदि । ससामन्तराशीशसेविनं वीक्ष्य तं जगौ ॥ १००
- ‘पातु वो हेमगोपालः कम्बलं यष्टिमुद्रहन् ।’ सामिप्रायं भणित्वेति बुधो यावद् विलम्बते ॥ १०१
- नृपं निरीक्ष्य सक्रोधं प्रसृणां हीनवर्णनात् । तदिह्नितज्ञो विज्ञो द्रागुत्तरार्धमुदाहरत् ॥ १०२
- ‘पद्ददर्शनपशुग्रामं चारयन् जेनगोचरं ।’ भूपोऽपि हृषितस्वस्मे तदासनमदापयत् ॥ १०३
- पाण्डित्यभाषीमासृज्य प्रभुभिः सह पण्डितः । सुतरां सुमुदे राजमया इव मानसे ॥ १०४
- १० रामचन्द्रादिसाधूनां परीक्षार्थमथो बुधः । ‘व्यापिदेति’ समसायास्तुरीये ‘पादमाख्यत ॥ १०५
- रामचन्द्रमुनिर्थावत् प्रकाशं वक्तुमहत । उत्कलोलमनाम्भोधिः श्रीकपर्दी तदाऽवदत् ॥ १०६
- नैतस्याः प्रसृतिद्वयेन नखले शक्येऽपि धातुं हर्शौ,
सर्वत्र प्रतिभाव्यते’ मुखशशिज्योत्स्नावितानैरियम् ।
इत्थं मध्यगता सखीभिरभिनो हगमीलनाकेलिषु,
व्यापिद्धा नयने मुखं च रुदती स्वं गर्हते कन्यका ॥ १०७
- पञ्चाशतसहस्राणां मृत्यं ग्रैवेयकं नृपः । ‘भारत्याः पद’मित्यस्याक्षिपत् कण्ठे कपर्दिनः ॥ १०८
- इत्यादिदिव्यवैदर्भीस्त्रिगच्छितेन भूभुजा । स्वाप्यमानश्चिरं विश्वेश्वरः कविरुदाहरत् ॥ १०९

कथाशेषः कर्णो धनिजनकृशा काशिनगरी,
सहर्षं हेषन्ते हरिहरिति हम्मीरहरयः ।

सरस्वत्याश्लेषप्रणयलवणोदप्रणयिनि,

प्रभासस्य क्षेत्रे मम हृदयमुत्कण्ठितमनः ॥

६१०

- इत्युक्तिव्यक्तवैचित्र्यचमत्कृतहृदा तदा । सत्कृतो भृगुजाऽगच्छद् यथास्थानं विशारदः ॥ ११
- §३१. सपादलक्षभूभर्तुर्भुक्तौ नागपुरे पुरे । चिकारयिषया जैनचैत्यस्य कुमारो नृपः ॥ १२
- दूतेन ज्ञापयामास श्रीमद्वीरसलभूपतेः । तस्मिन् भूमिददाने जिनधर्मविरोधतः ॥ १३
- कुमारपालभूपालः स्वयमागत्य सैन्ययुक् । रुरोध श्रीनागपुरं विले ताक्ष्यं इवोगम् ॥ १४
- तदन्तः कुमारो नाम महामाण्डलिको बली । चिरं बहिःस्थसैन्येन रणं चक्रे शराशरि ॥ १५
- नागातुभावतो दुर्गं ग्रहीतुं विग्रहेण तम् । न शंके गूर्जरशोऽपि तदेको मागधोऽभणत् ॥ १६
- एहं न होइ धर धार सार पामारनरिन्दह ।
एहं न होइ उज्जणि जुं पइ भंजीय बलचंडह ।
मंडवगढं नहुं एह जु पइ असिवर धंधोलीय ।
उज्जयाणं नहुं एउं जु पइं नियंभुयबलि तोलीय ।
नागपुरह एहुं चालुकवड जइ वेडिउ दहदिहि धणुं ।
ना नमइ न कुंमरमंडलीय बाल एकुं भमुहह तणुं ॥ १७
- ततः सरोषो भूपालो महारम्भेण सर्वतः । भ्रान्त्या चतुःप्रतोलीषु युयुधेऽभ्यन्तरादिभिः ॥ १८
- कुमारोऽल्पबलात्माऽपि न मुमोच स्वसाहयम् । चारणोऽपि द्वितीयोऽहं राज्ञोऽग्रे पुनरब्रवीत् ॥ १९
- पुट्टाउट्टिहिं फेरु फिर तुं दिणयर देउ जिम ।
जणं कंचणगिरि मेरु कुमारह कुमारप्पाल तिमं ॥ ६२०
- स सुसोत्थापितः मिह इव भूपालपुङ्गवः । दुर्गं निःपीडयामास पक्षमात्रफलं यथा ॥ २१
- तदा माण्डलिको भयशौर्यैः कातरमानसः । लिखित्वा ज्ञापयामास युक्त्या शाकम्भरीपतेः ॥ २२
- चूपहलं परिपक्वं विहलिय साहा मुनिम्भरं पवणं ।
डाला इल्लणसीला न याणिमो किं पि निच्चडड ॥ २३
- विज्ञाय गूर्जराधीशं दुर्जेयं सोऽपि बुद्धिमान् । नाजगाम स्वयं तस्मै लिखित्वा चेदमादिशत् ॥ २४
- जइ जिप्पइ तां मंडलीय जिणहिं त गुज्जरराउ ।
तुह कुमरु यह कुमरप्पालु दुन्निवि होहु किमाउ ॥ २५
- प्रस्तावेऽस्मिंश्चित्रकूटे श्रीमत्कुमारभूपतः । श्रीविग्रहनृपानीकैर्गृहीतं हास्तिकं बलान् ॥ २६
- तत्स्वरूपं माण्डलिकः कुमारः प्रण्य चारणम् । ज्ञापयामास भूभर्तुस्पायोऽवसरे बलम् ॥ २७
- गया जि साजण साथि परि पइठा वडरी नणह ।
कुमारपाल ति हायि अवसु ति अवसरि बाहडिहं ॥ २८

१ इत्युक्तिव्यक्तं । २ आदर्श पाठभेदाः—१ बह. २ ज पड. ३ भंजीय. ४ मंडवु गढ. ५ एहु. ६ धंधोलीय. ७ उज्जयाण. ८ एहु. ९ तई. १० नियंभुय. ११ तोलिउ. १२ नागउह एहु. १३ पणउ. १४ कुमारमंडलिय. १५ A चालुक. १६ तणउ. २ B फिर त. ३ B दिणय. ४ B जणु. ५ B मणि. ६ B जिप्पिह ता मंडलिउ. ७ B जिणहिं. ८ A तहायि. ९ B बाहुबहिं.

- शयिते गूर्जराधीशे किंवदन्तीमिमां तदा । हिताय श्रावयामास दारुणामपि चारणः ॥ २९
- गड कुट्टं^१ वेयण गई विग्गहिं^२ लया गइंद ।
मत्तउं^३ चालु चक्कवइ निम्भर आवइ^४ निंद^५ ॥ ६३०
- बलीउं^६ भूयवइ जं करइ तं सहुं^७ करणह जुत्तु ।
मांडविं^८ जग सरिस्सुं^९ वयरा^{१०} काइं सइ निच्चंत^{११} ॥ ३१
- इत्याकर्ण्य महीपालो जातो भावद्वयाकुलः । प्रधानेश्व कृतः सन्धिः समये शोभतेऽखिलम् ॥ ३२
- श्रीनागपुरदुर्गान्तः प्रेष्य पञ्चकुलं नृपः । प्रासादं कर्तुमरिभे व्यथारम्भो न तादृशाः (शाम् ?) ॥ ३३
१३२. कुमारपालभूपालः समं वीसलभूभुजा । सङ्ग्राममभिसन्धाय जगाम निजपत्तनम् ॥ ३४
- राज्ञा वीसलदेवेन भगिनीपतिना समम् । जातं गतागतं दत्तैः श्रीमतो गूर्जरेशितुः ॥ ३५
- १० सन्धिविश्रादिकस्तस्यान्यदा पृष्टो महीभुजा । भंग्या स क्षेममाहेति 'विश्वं लतीति विश्वलः' ॥ ३६
- तद्विचक्षणतागवैर्नवीकरणदक्षणः^१ । श्रीकपर्दिमहामात्यमुत्तरायादिशत्रुपः ॥ ३७
- 'विः' पक्षी तद्देवास्यो 'श्वलती'ति विखण्डिते । 'विश्वं हराज' इत्याख्यां स प्रधानो यदाऽभजन् ॥ ३८
- 'विग्रो' = विनाशिको ह्रस्वौ ह-राजाविति खण्डिते । 'कविधान्यव' इत्याख्यां स्वस्य धारितवान् ततः ॥ ३९
- सपादलक्षदेशेऽथ जिनधर्मप्रवृत्तये । कुमारपालभूपालः समियाय बलाधिकः ॥ ६४०
- ११ समं विग्रहराजेन विरुद्धं रणकौतुकी । जीवग्राहं तमादाय मुमोच भगिनीगिरा ॥ ४१
- तदीये मण्डले जैनं धर्ममार्गं प्रवर्तयन् । तिलपीडनयन्त्राणि मिथ्यात्वमिव भ्रजयन् ॥ ४२
- सर्वत्र स्थापयन् धर्मस्थितिं सह निजज्ञया । श्रीमांश्चौलुक्यराजेन्द्रो गूर्जरात्रासुपागमत् ॥-युग्मम् ४३
१३३. एकदा देवबोधाख्यो योगी कपिलदर्शनी । जैनीभूतं नृपं श्रुत्वा स्वकलादुर्मदाश्रयः ॥ ४४
- चकोरहंससारङ्गाधिरुदैर्योगिभिवृत्तः । आगतः कदलीपत्राधिरूढो नृपपर्वदि ॥ ४५
- २० राजा सर्वोपशान्दधर्मधौतमलोऽपि हि । स्फटिकोपलवत् किञ्चित् तत्कलारञ्जितोऽभवत् ॥ ४६
- श्रीवाग्भट्टमहामात्यज्ञापिताः प्रभवोऽपि हि । योगशक्या परित्यज्य चतुरङ्गलभूमिकाम् ॥ ४७
- विधाय पश्यतो राज्ञः स्वकायं तूलवल्लुम् । विस्मयं दलयामासुः स्मयं वादिगिरामिव ॥ ४८
- नृपचित्तविमोहार्थं स एव पुनरन्यदा । प्रत्यक्षं मातापितरौ दर्शयामास विद्यया ॥ ४९
- पिता जगाद वत्स ! त्वं पाखण्डैर्विप्रतारितः । कुलाचारमनाचारवचनैर्मुक्तवानसि ॥ ६५०
- २१ जैनश्राद्धतया श्राद्धपिण्डादि न ददासि यन् । तेन दिक्षु क्षुधाक्षामो भ्रमामि क्षमापतो त्वयि ॥ ५१
- यन्मुक्तं तुल्लावाक्येन तिथिपदोन्मेषादिकम् । न लेभेऽहमस्तत्तात ! प्रवेष्टुं सुरपर्वदि ॥ ५२
- जाते त्वयि मया वत्स ! विहिता ये मनोरथाः । ते सर्वे विफलीभूता भूतावेशोऽन्ति किं नु ते ॥ ५३
- दीनानना पुनर्मता ताभ्यन्तीव तदाऽवदत् । वरं वन्ध्या वरं निन्दुर्वरं निःस्वसुता प्रसूः ॥ ५४
- न पुनस्त्वाद्देशो वत्स ! मार्वभोगः सुनोत्तमः । यन्मृत्युर्जायते माता हीनानामपि हास्यताम् ॥-युग्मम् ५५
- २१ श्रुत्वेति दृढसम्यक्त्वसुधानिभेर्धीरपि । तद्वचो विपवेगेन मोहमित्थमधारयत् ॥ ५६
- स्वकर्मवशमा जीवाः स्वकृतं कर्मभुञ्जेत । चराचरहितं जैनं वाक्यं चेति मतं मम ॥ ५७
- पितृभ्यामुक्तमेवं च शृणोमि निजकर्णयोः । हितौ च मातापितरौ तदिदं किमु सन्तुतम् ॥ ५८
- इत्याद्यमन्दसन्देहदालान्दोलनमानमः । यावत्तस्थौ हृदालीनलयो योगीव भूपतिः ॥ ५९

१३ आदर्शगताः पाठभेदाः—१ गडकुट्ट, २ सुत्त, ३ आइ, ४ निह, ५ बलिय, ६ गुरुकरणह जुग, ७ मासिपि,
८ सरिस, ९ वयक, १० सयहिं निचिउ, ११ आ. तामर्थ्यखवी^०, २ B दाक्षणः ।

श्रीबागभट्टमाहात्म्यज्ञापिताः प्रभवस्तदा । तत्कालं कलिताकूनकलाकौशलशालिनः ॥
 कृत्वा जिनार्चनां सद्यो गुरुब्रन्तुषुषुपुनः । उपांशु दर्शयामास नृपतेरिन्द्रजालताम् ॥
 आविर्भूय त्रिभुवनपालः सुतमलीलपत् । धन्योऽस्मि कृतकृत्योऽस्मि वत्स ! यन्नैवधर्म्यमि ॥
 सुरकिन्नरनारीभिर्गीयमानं यशस्त्व । श्रुत्वा सर्वोधिकं वत्स ! स्वात्मानमभिमन्यहे ॥
 उद्धताः पूर्वजाः कुलैः कुलं चेदं पवित्रितम् । सत्युत्र ! तव धर्मेण सुरपङ्क्तौ रमाहमे ॥
 श्रीबागभट्टपुरे पार्श्वचैत्ये मन्नामनिर्मिते । नित्यं कृतार्थयन्त्रस्मि पूजाकृत्यैर्निजं जनुः ॥
 तथैव माता वात्सल्यकुन्याभिस्तमसिञ्चत । प्रीणितात्मा नृपः स्मत्वा गुरुनाह सविस्मयम् ॥
 किमिदं कौतुकं नाथ ! विनाथीकृतमानसम् । पुगापीदृक्षमेवाहमद्राक्षमिदमन्यथा ॥
 सोल्लासं गुरवः प्राहुस्तथैवेदं यथा पुरा । ज्ञातव्या भ्रान्तिरेवेयं तत्त्वं त्वेकं जिनोदितम् ॥
 कृत्रिमाहम्भैरन्यैर्धर्मैः प्रौढमवाप्यते । कर्तुर्लोकयते प्रौढिं जैन एव परं विधिः ॥
 श्राद्धादौ दत्तपिण्डेन प्रियन्ते पितरो यदि । तदाऽन्यविहितं कर्म भुज्यतामपरैरपि ॥
 तथा च पुण्यलभाय न केनापि प्रयत्नताम् । सर्वोपमविरोधश्चानवस्था च सुदुर्बरा ॥
 सिद्धान्तदुग्धधाराभिर्धौतभ्रान्तिमलो नृपः । श्रीसर्वज्ञमतेनैव स्वं कृतार्थममन्यत ॥
 इत्यादि बहुशो देशान्तरीयकृतविग्रमैः । अदूषितमनोवृत्तिं सूरयश्चकिरे नृपम् ॥
 ३३४. [* द्विजाद्यैः प्रेरितः कैश्चिद् भूयः पप्रच्छ प्रभुम् । किं जैनेष्वप्यदौ राकाभूतेष्टादिमतान्तरम् ॥
 ऊचे प्रभुर्न भेदोऽयं तोयं तोयधरस्य वै । तडागाद्यापगाभिन्नभूषं किञ्चित् भिद्यते ॥
 तद्वद् राका-वन्तुर्दश्याश्रयेऽप्येको जिनः पतिः । जिनदीक्षेपु सर्वेषु मिथः पर्यायवन्दनम् ॥
 सर्वे जैनर्षयो मान्या जिनाज्ञा चेत्यतो न भिन् । राकाद्या भिन्न पाश्चात्या नैव चिन्त्या विपश्चिता ॥

६६०

६१

६२

६३

६४

६५

६६

६७

६८

६९

७०

७१

७२

७३

७४

७५

७६

७७

इत्यालप्य विलुप्य भूपतिभनःकालुष्यमागात् प्रभुः

स्वस्थाने मुनिपुङ्गवांश्च सकलानाकार्यं राकाङ्क्षितान् ।

मन्यध्वं मुनिनिर्मितां प्रथमतो यूयं प्रतिष्ठां तनो

राकापाक्षिकमागमोक्तविधितः कुर्मो वयं चेत्यवक् ॥

प्रपद्ये ते स्वीयमुपाश्रयं ययुः राकाङ्गुणच्छेषु मिलत्सु सत्वरम् ।

इतः स्वविर्यार्यकया समुत्थया सुरिर्बभाषे सुमतिः समौढ्यया ॥

श्राद्धप्रतिष्ठां विजहन्न लज्जामे सिद्धान्तगुर्वोरपलापपापकृत् ।

गुरुकमे चेत् किल कापि शिष्यिणी न्यवेक्ष्यत त्वद्भूतमलप्यत ॥

तदा तया चण्डिकयेव भाषितः श्रीहेममूचे सुमतिस्त्वकम्पितः ।

स्याद् यद् यथा तच्च तथाऽस्तु निःकृपं प्रभोग्निर्ज्ञापयति स्म तन्नृपम् ॥

नृपाज्ञया श्रीसुमतौ तु गूर्जरधरां विहाय व्रजिते च कुङ्कुणम् ।

नश्यत्सु चान्येष्वपि निश्रया प्रभोः कति स्थिताः साधुतया च विश्रुताः ॥

किञ्च - केकेयुक्त्विवशो व्यधाद् दशरथः पुत्रं प्रवासदादरं,

पद्मावन्त्युदितश्च कौणिकनृपो दुर्भाग्यं बन्धुभिः ।

रङ्गः कङ्कसिकार्यमङ्गगसुतानुज्ञोऽकरोत् पूःक्षयं

तद्वत् पाक्षिकमेकतां व्रजदपीत्यस्याद् व्रतिन्या गिरा ॥

२९

७८

७९

१५

६८०

८१

८२

- यतः—**कुमारपाल**भूपालवारके व्रतिनामभूत् । तां **राका**दुर्देशां सुक्त्वा पूजैवेति प्रसङ्गगीः ॥*] ८४
३३५. कलिकालैकसर्वज्ञानं मन्वानस्तानयो नृपः । पप्रच्छ साग्रहं पूर्वभवं भवविरक्तधीः ॥ ८५
- अनन्योपायतासाध्यं विश्वशन्तस्तदाग्रहम् । सिद्धचक्रमहामन्त्रं समस्फुटविधिपूर्वकम् ॥ ८६
- तदधिष्ठापकः शकसामानिकसुरोत्तमः । पूजाजपतपोहोमध्यानादिप्रीणितान्तरः ॥ ८७
३३६. **कुमारपाल**भूपस्य कृतपुण्यस्य भाग्यतः । **अमलस्वामिना**माऽसौ सर्वदिग्भिः प्रकटोऽभवत् ॥ ८८
- अन्यथितस्तदा **हेमसू**रिभिर्गुणभूरिभिः । महाविदेहक्षेत्रेऽगात्र मोषप्रार्थनाः सुराः ॥ ८९
- गत्वा सीमन्धरस्वामिपादान्ते गूर्जरेऽशितुः । पूर्वजन्म तथा भाव्यसिद्धिप्रान्तमवबुधत् ॥ ९०
- ज्ञापयित्वा च श्री**हेमसूर**ये हर्षभूरये । यथागतं गतो देवो गुरवो नृपमूर्चिरे ॥ ९१
३३६. इहैव जम्बूद्वीपे श्रीदेशे **कर्णाट**नामनि । **कल्याणपुर**मित्यस्ति यथार्थाभिधया पुरम् ॥ ९२
३३७. तत्र श्रेष्ठी गुणश्रेष्ठो धनदो निरवधधीः । यो जिनधर्मलाभेन मेने स्वं धनदोपमम् ॥ ९३
- तद्धर्मचारिणी जैनधर्मकाननसारिणी । गङ्गा गङ्गाजलस्वच्छा पत्युश्छायेव देहिनी ॥ ९४
- आबालकालं तद्रेहे पुत्रवत्पालितश्चिरम् । कर्मकृद्भायको नाम निर्मायो भद्रकाश्रयः ॥ ९५
- सोऽप्यदा लोकमद्राक्षीच्चतुर्मासकपर्वणि । पूजाविधितपोदानपौषधव्रतसोद्यमम् ॥ ९६
- अहो धन्या अमी लोका यथावसरमागतम् । समृद्धा धर्मकर्मादि सर्वं सत्यपयन्ति ये ॥ ९७
३३८. मादृक्षाः पुनराजन्मदरिद्रा मृतका इव । अपूर्णवान्छास्ताम्यन्ति भग्नपक्षा इवाण्डजाः ॥ ९८
- तदद्य निजशक्त्याहमपि पुण्यसुपाजये । तपःपूजादिकं श्रेष्ठिष्ठलभ्योऽनुवादये ॥ ९९
- सज्जातभावनोलाससञ्चितैः पञ्चरूपकैः । पञ्चव्रतपदानां च रक्तपुष्पाण्युपाददे ॥ १००
- पूजोपकृतिभूचैत्ये जगाम श्रेष्ठिना समम् । चेतोऽनुसारतो भाव्यसम्पदेव' विकस्वरः ॥ १०१
- श्रेष्ठिनः कुर्वतः पूजां तस्य भावं च विश्रतः । कोऽपि पुण्यविशेषो यस्तं वेद यदि केवली ॥ १०२
३३९. अयारोपयतो 'जिनविम्बे पुष्पपरम्पराम् । ददौ सोऽपि स्वपुष्पाणि पूजार्थं श्रेष्ठिनः करे ॥ १०३
- श्वेतपुष्पैर्विधायाचार्यं तत्पुष्पाणि तदन्तरे । तथा निवेशयामास रेजे पूजा यथाधिकम् ॥ १०४
- नायको**ऽपि तथा दृष्ट्वा प्रचुरानन्दतन्मनाः । भावनां भावयामास रङ्गो निविधनं यथा ॥ १०५
- धन्योऽहं यस्य पुष्पाणि व्यावृत्तानि जिनार्चने । अधन्यां रमनां मन्ये या न वेत्ति जिनस्तुतिम् ॥ १०६
- इयता कृतकृत्योऽस्मि यत्पुष्पैरन्तर्गम्यितैः । सुतरां गुशुभे पूजा ग्लैर्मौक्तिकहारवत् ॥ १०७
३४०. महादृष्ट्यामिव सरः कानने जातिपुण्यवत् । इयत्कालं गतं जन्म वृथा मेऽधर्मजीविनः ॥ १०८
- धन्यः सोऽवसरो भावी यत्राहमपि वासरे । स्वयं पूजां करिष्यामि स्वमुज्जोपाविर्जितैर्धनैः ॥ १०९
- भावनां भावयन्निष्ठं गुरुवन्दनकाव्यया । जगाम पौषधारारे श्रेष्ठिना सह सोऽप्यथ ॥ ११०
- उपवासतपश्चक्रे वन्दित्वा गुरुपादयोः । न न्ययुक्तं कापि कार्यं श्रेष्ठी तमपि तद्दिने ॥ ११
- प्रातर्भद्रकतां वीक्ष्य तस्मै पारणकाहनि । परमाद्यं ददौ स्वच्छं पुण्यं हि फलदं सदा ॥ १२
३४१. दासोऽपि दध्यौ धर्मस्य प्रभावोऽयमहो ! महान् । अलक्ष्यपूर्वं यलेभे पायसं गौरवं च तत् ॥ १३
- अयमेव महाधर्मोऽनुचायोऽतः परं मया । आकण्ठभोजनाजातमजीर्णं कुक्षिशूलयुक्तं ॥ १४
- आराधनां कारयतः श्रेष्ठिनाऽसौ समाधिना । विषय गूर्जराचार्यां जातश्चैतलुक्यसगनि ॥ १५

पुत्रश्चिषुचनपालदेवस्य परमार्हतः । कुमारपालमृपालः सप्तव्यसनवारकः ॥
सम्यक्त्वमाय श्रीहेमसूरिपादप्रसादतः । विधास्यति महीपीठं जिनचैत्यविभूषितम् ॥
पञ्चाशद्वर्षदेशीयो राजाऽष्टादशदेशभुक् । त्रिशद्वर्षाणि राज्यं च भुक्त्वा पुण्यपरो मृतः ॥
तृतीयदेवलोकेऽसौ देवो भावी महर्द्धिकः । ततश्च्युत्वा विदेहेषुत्यथ मोक्षं ब्रजिष्यति ॥
श्रुत्वेति जाग्रदुत्कण्ठातरङ्गितभवान्तरः । कर्णाटदेशे मृपालः प्रेषीचतुरमातुवान् ॥
प्रत्यक्षं सर्वमेवेदं ज्ञात्वा तैस्तैस्सकमैः । सर्वोत्तरं महीपालो जैनं धर्ममन्यत ॥
शङ्कादिदोषनिर्मुक्तं सम्यक्त्वं पालयन् दृढम् । एकच्छत्रं जैनधर्मं चक्रे केनाप्यभाणि यत् ॥

७२०
२१
२२

आज्ञावर्तिषु मण्डलेषु विपुलेष्वष्टादशस्वादरा-
द्वन्द्वान्येव चतुर्देश प्रसृमरां मारिं निवार्योजसा ।
कीर्तिस्तम्भनिभांश्चतुर्दशशतीसंख्यान् बिहारस्तथा
ह्रस्वा निर्मितवान् कुमारनृपतिजैनो निजैनो व्ययम् ॥

११

§ ३३. अथ कच्छपराजस्य भार्यायाः पुष्पभूपतेः । महासत्या लक्ष्मराजजनन्याः किल शापतः ॥
श्रीमूलराजवंशीयराजन्यानां तदावपि । लूतिनामा महारोगः सङ्क्रामति सुदुर्धरः ॥—युग्मम् ॥
कुमारपालभूभर्तुर्लताव्याधिर्वदा पुनः । बाधामधात् तदा सूरिः प्रणिदध्यौ तदायुषि ॥
आत्मायुः सफलं वीक्ष्य तं च रोगवशायायुषम् । अष्टाङ्गयोगाभ्यासेन तं दोषमुदमूलयत् ॥
चतुरशीतिवर्षायुर्मितैः श्रीहेमसूरिभिः । निजावसानं निश्चित्यारोगेऽन्त्याराधनाक्रिया ॥
तदर्थिदुःखिताय श्रीमृपाय प्रभवोऽन्यथुः । षण्मासीशेषमेवास्ति तवाप्यायुरतः परम् ॥
सन्तानाभावतो विद्यमान एव नराधिप ! । निजोत्तरक्रियां कुर्याः जागर्या धर्मवर्त्मनि ॥
भाव्यराज्याधिपत्वादि कलिभावेन दुर्मदम् । उपदिश्य नृपस्याग्रे प्रभवोऽनशनं व्ययुः ॥
पद्मासनसमासीनल्यैकाग्र्यवशेन्द्रियाः । सूरयो दशमद्वारा चित्रे प्राणनिर्गमम् ॥
संस्कारानन्तरं सूरः पवित्रमिति भूपतिः । ववन्दे देहजं भस्म ततः सामन्तमण्डली ॥
पौरामात्यादिवर्गश्च तथा मृत्सामपादरत् । यथा तदास्पदं हेमगर्तैर्लघापि विश्रुतम् ॥
प्रभुश्रीहेमसूरीणां शोकविक्रवमानसः । विज्ञप्तः सचिवै राजा सगद्गदमदोऽवदत् ॥
पुण्यार्जितशुभप्रासीन्न शोचामि प्रभून्हम् । सप्ताङ्गमपि साम्राज्यमिदं मे त्वप्रयोजकम् ॥
तदेव खलु शोचामि राजपिण्डेन दूषितम् । यन्न लभं प्रभोरङ्गे मदीयमुदकावपि ॥
धर्मोत्थाऽपि स कष्टेन स्मारं स्मारं प्रभोगुणान् । षण्मासीमतिचक्राम च्यवधत्तं इवामरः ॥
अथ प्रभुक्ते दिवसे समाप्तायुः समाधिना । कुमारपालभूपालः स्वर्लोकमधितस्थिवान् ॥

२४
२५
२६
२७
२८
२९
७३०
३१
३२
३३
३४
३५
३६
३७
३८
३९

इति संक्षेपतः प्रोक्तं चरित्रं गूर्जरेशितुः ।
कुमारपालप्रतिबोधशास्त्राद् ज्ञेयं विशेषतः ॥

७४०

इति श्रीरुद्रप्रह्लादगच्छालङ्कारहारश्रीसंचितिलकसूरिशिष्यश्रीसोमसिलकसूरिविरचितं

३३

श्रीकुमारपालभूपालचरित्रं समाप्तं ।

[A आदर्श—'सं० १५१२ वर्षे आषाढमासे कृष्णपक्षे नवम्यां लिखे ॥']

कुमारपालगुणोत्कीर्तनश्लोकाः ।

स्तुमस्त्रिसन्ध्यं प्रभुहेमसूरेरनन्यतुल्यामुपदेशशक्तिम् ।
अतीन्द्रियज्ञानविवर्जितोऽपि यः क्षोणिभर्तुर्व्यधित प्रबोधम् ॥

*

सत्त्वानुकम्पा न महीभुजां स्यादित्येष क्लृप्तो वितथः प्रवादः ।
जिनेन्द्रधर्मं प्रतिपद्य येन श्लाघ्यः स केषां न कुमारपालः ॥

*

नृपस्य जीवाभयदानडिण्डिमैर्महीतले नृत्यति कीर्तिनर्तकी ।
समं मनोभिस्त्रिमिकेकितितिरिस्तभोरणक्रोडमृगादिदेहिनाम् ॥

*

यूतासवादीनि नृणां निषेधादिहैव सप्तव्यसनानि भूपः ।
दुष्कर्मतो दुर्गमिसंभवानि परत्र तेषां त्वमितानि तानि ॥

*

पदे पदे भूमिभुजा निवेशितैर्जिनालयैः काञ्चनदण्डमण्डितैः ।
निवारिता वेत्रधरीरिवोद्धृतैः स्फुरन्ति कुत्रापि न केऽप्युपद्रवाः ॥

*

— श्रीसोमप्रभाचार्यः ।

पुरातनाचार्यसंगृहीत-गद्य-पद्यमयः

कुमारपालप्रबोधप्रबन्धः ।

॥ अहं नमः ॥

१. स्वयं कृतार्थः पुरुषार्थभावेर्जगाद यस्तान् जगतां हिताय ।
नाथः प्रजानां प्रथमः पृथिव्यां जीयाद् युगादौ पुरुषः स कोऽपि ॥ १ ॥
२. प्रणमामि महावीरं सर्वज्ञं पुरुषोत्तमम् ।
सुरासुरनराधीशैः सेव्यमानपदाम्बुजम् ॥ २ ॥
३. परा मनसि पश्यन्ती हृदि कण्ठे च मध्यमा ।
मुखे च वैखरीत्याहुर्भरती तामुपास्महे ॥ ३ ॥
४. अज्ञानतिमिरान्धानां ज्ञानाञ्जनशलाकया ।
नेत्रमुन्मीलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥ ४ ॥

§ १. सकलसुरासुरनरनिकरनायकशिरःशेखरायमाणपादारविन्दश्रीसर्वज्ञोपज्ञपथपान्यप्रष्ठस्य कलिकालसर्वज्ञ-
श्रीहेमसूरिगुरुपदेशविवेकविशेषप्राप्ताशेषभूलयप्रतिष्ठस्य सकलजन्तुजातजीवातुजीवदयाधर्मनिष्ठस्य निजमुज्ज्वल-
कलितसकलभूपालकुलविजयविलसद्यशःप्रतापगरिष्ठस्य श्रीकुमारपालभूपालस्य प्रारभ्यतेऽयं प्रबोधप्रबन्धः ।

तत्र केऽपि जिज्ञासवः प्रश्नयन्ति-‘कोऽयं कुमारपालभूपालः’, कश्चायं कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्रसूरि-
गुरुः । कथं च तस्य प्रतिबोधः ?’-इति सर्वमिदमावेद्यमानं श्रूयताम् ।

§ २. तथाहि-अस्मिन् जम्बूद्वीपे द्वीपे भरतक्षेत्रे युगलधर्मकाले प्रवर्तमाने तृतीयारकपर्यन्ते सप्तकुलकराः पुराऽ-
भूवन् । तेषु सप्तमः श्रीनाभिकुलकरः, तस्यादियोगिनी भरुदेविस्वामिनी धर्मपत्नी बभूव । तयोः पुत्रः सकलधर्मार्थ-
काममोक्षाणां चतुःपुरुषार्थानां प्रथमः प्रसाधकः, परेणमुपकाराय प्रथमोपदेष्टा, प्रथमः पुरुषः, प्रजानां सम्यग्योग-
क्षेमकरणात् प्रथमोः नाथः, शैशवे प्रचुरेशुयष्टिकृतावष्टम्भहृष्टत्वात् प्रणामागतन्द्रस्यापितेष्वाकुवंशः, समग्रैश्वर्यादि-
गुणोपेतत्वात् प्रथमभगवान्, प्रथमो जिनः समजनि । तस्मिंश्चेष्टाकुवंशे कमेण षट्त्रिंशद् राजकुलान्यभूवन् ।
तेषु महापुरुपरत्नसंकुले श्रीचौलुक्यकुले षट्त्रिंशलक्षप्रामाभिरामे कन्यकुब्जदेशे कल्याणकटकपुरे ॥
श्रीभूयराजा राज्यं करोति । तेन राज्ञा स्वपुत्र्या महर्षण्डदेव्या गूर्जरधरित्री कञ्चुकसम्बन्धे दत्ता ।

§ ३. इतश्च गूर्जरात्रैकदेशे बहियारदेशे पंचास्रग्रामप्रदेशे बहिः श्रीशील[गुण]सूरयः शकुनावलोक-
नार्थं गता वनगहनमध्ये वृक्षशाखानिबद्धशैलिकं बालकमेकं दृष्ट्वा समीपस्थतन्मातरमुचुः-‘भद्रे ! काऽसि त्वम् ? !’
तयोक्तम्-‘राजपत्नी अहम् । कन्यकुब्जदेशीयश्रीभूयराजभयेन चापोत्कटककुलकमलकमलबन्धोरस्य पुत्रस्य
गोपनार्थमत्र स्थिताऽस्मि’ । ततः श्रीसूरिभिरपराङ्मुखेऽपि तद्वृक्षच्छायामनमितामालोक्य ‘कोऽयं महानरेश्वरो
भावी’ति तत्स्वरूपं श्रद्धानामावेद्य तस्य रक्षा कारिता । स च बालकः श्रीगुरुदत्तचनराजनामाऽष्टवार्षिको
राजचिह्नैः क्रीडन् परबालकासङ्घतेजाः समभूत् ।

५. यतः-पीऊण पाणियं सरवरंमि पिट्ठिं न दिंति सिहिहिंभा ।

होही जाण कलावो पयहं बिअ साहए ताण ॥ १ ॥

§ ४. ततः श्राद्धैर्मातुः समर्पितः सन् स चौरमातुलेन सह धात्र्यादौ परिभ्रमन्, अन्यदा काकरग्रामे कस्यापि धनिनो गृहे खात्रं दत्त्वा प्रविष्टो दधिभाण्डे करे पतिते सति भुक्तोऽहमत्रेति सर्वं हित्वा गतः । प्रातस्तत्पुत्र्या श्रीदेव्या गोरसे हस्ताकुल्लिचिह्नानि धृतभृतानि दृष्ट्वा 'कोऽप्ययं महापुरुषो भाग्यवान्' इति तं बान्धवत्वेन प्रतिपद्य, 'तं दृष्ट्वा मोक्ष्यामी'ति कृतप्रतिज्ञा । तत्स्वरूपमाकर्ण्य रात्रौ समागतो वनराजो गुप्तवृत्त्या भोजनवस्त्रादिना सत्कृतो 'मम राज्याभिषेके त्वयैव भगिन्या तिलकं कार्यं'मिति प्रतिज्ञाय गतः ।

§ ५. अन्यदा वनराजेन कोऽपि वने जांबाको वणिक् रुढः । शरपथकमध्यात्, शरदयं भूमौ सुखं कारणं पृष्टः प्राह—'यूयं त्रयो जनाः, शरास्तु पथः; तेन द्वान्यामधिकान्यां किं प्रयोजनमिति'—प्रोक्ते 'कोऽप्ययं सत्त्वशाली शरः पुमान्, मम राज्यकाले महामाल्यो भावी'ति मुक्तो जांबाकः कृतप्रणामः किमपि शंभलादिकं दत्त्वा गतः । एकदा गृजैरपंचकुलं पण्मासैरुद्धाहितसुराष्ट्रामण्डलं चतुर्विंशतिलक्षहैमनाणकान् चत्वारिंशतानि जाल्यतुरंगमान् १० लात्वा व्याधुल्यमानं पथि वनराजेन हत्वा सर्वं जगृहे । ततो वर्षं यावत् कालं भारवने स्थितिं कृत्वा कन्य-कुञ्जस्थितिस्थापिता ।

§ ६. ततो नवीनपुरनिवेशाय भूमिं विलोकयता वनराजेनाऽणहिल्लो नाम गोपः प्राप्तः । तेन यत्र शशकेन श्वा त्रासितस्तत् स्थानं दर्शितम् । ततस्तस्मान्ना अणहिल्लपुरं पत्तनं सकलवास्तुविद्याविचारपुरःसरप्राकार-प्रतोली—परिखा—प्रासाद—विहार—हर्म्य—हस्तिशाला—तुरंगमशाला—मांडागार—कोष्ठगार—आयुधशाला—राजसभा— ११ अलंकारसभा—स्नानगृह—भूमिगृह—धर्मशाला—दानशाला—सत्रागार—पानीयशाला—नाट्यगृह—क्रीडागृह—शान्तिगृह—शिल्पशाला—चन्द्रशालादिभिर्विशालं स्थापितम् । ततः पंचाशद्वर्षवयसो वनराजस्य राज्याभिषेकः । श्रीपत्तने संवत् ८०२ वर्षे श्रीशील[गुण]स्मृतिभिर्जैनमंत्रैः राज्यस्थापना कृता । तदा पुरा प्रतिपन्नभगिन्या तिलकश्चक्रे । तस्मा महाप्रासादः । जांबाकः सर्वराजकार्यक्षमो महामाल्यः समभूत् ।

श्रीगुरुपदेशेन राजा वनराजः पुण्यवान् कृतज्ञः पंचासरग्रामे श्रीपार्श्वनाथप्रतिमाकृतं कुतनिजापचक- १२ र्मुनियुतं प्रासादमचीकरोत् ।

६. गृजैराणामिदं राज्यं वनराजात् प्रभृत्यपि ।

स्थापितं जैनमन्त्रैस्तु तद् द्वेषी नैव नन्दति ॥ १ ॥

इति लोके प्रसिद्धिरभूत् । ततः पष्ठिवर्षं वनराजस्य राज्यम् । पञ्चविंशद्वर्षं तत्पुत्रयोगराजराज्यम् ।

पञ्चविंशतिवर्षाणि क्षेमराजराज्यम् । एकोनविंशद्वर्षाणि भूयराजराज्यम् । पञ्चविंशतिवर्षं वैरसिंहराज्यम् ।

२१ पञ्चदशवर्षं रत्नादित्यराज्यम् । सप्तवर्षं सामन्तसिंहराज्यम् । एवं चापोत्कटकुले सप्तराजानोऽभूवन् ।

एवं संवत्सर (वर्षाणि) १९६ । ततो दोहितृसन्ताने चोलुक्यकुले राज्यं गतम् ।

§ ७. कथं गतम् ?—तथा चाह—कन्यकुञ्जीयचोलुक्य श्र...त्य (भूयड ?) राजस्य सुतः कर्णार्णदित्यः, तत्पुत्रचन्द्रादित्य—तत्पुत्रसोमादित्य—तत्पुत्रो भुवनादित्यः । तस्य राज—बीज—दङ्कुकनामानस्यः पुत्राः । प्रथमो राजकुमारः ।

७. दीसह विविहचरियं जाणिज्जइ सुजण—दुज्जणविसेसो ।

अप्पाणं च कलिज्जइ हिंढिज्जइ तेण पुहवीण ॥ १ ॥

इति विचार्य देशान्तरेषु परिभ्रमन् श्रीपत्तने समायातः । सामन्तसिंहं युवं वाहकेली कुर्वन्तं दृष्ट्वाऽश्वाघाते राज्ञा दत्ते राजकुमारोऽनवसरदत्तेन कशाघातेन पीडितो 'हा हेति' शब्दमकरोत् । राज्ञा कारणं पृष्टोऽवदत्—'देव ! अश्वे कृते शोभनगतौ कशाघातो मम मर्माभिघातः संजातः' । ततो राज्ञा तस्मापिंतोऽश्वः । तेन चाश्व- २२ शिक्षाकुशलेन दर्शितं वाहकेलीकौतुकम् । जातस्तयोः सद्यो योगः ।

८. यतः-अश्वः शस्त्रं शस्त्रं वाणी वीणा नरश्च नारी च ।

पुरुषविशेषं प्राप्ता भवन्त्ययोग्याश्च योग्याश्च ॥ १ ॥

ततः सामन्तसिंहनुषेणाचारादिभिर्महकुलमाकलय्य;

९. यतः-अभणन्ताण वि नज्जइ माहप्पं सुपुरिसाण चरिएण ।

किं बुद्धंति मणीओ जाओ सहस्सेहिं चिन्पंति ॥ १ ॥

इति सन्निव्य राजकुमारस्य महताग्रहेण लीलादेवीनाम्नी स्वभगिनी ददे । अन्यदा कालान्तरे साऽऽपन्न-
सत्त्वा जाता । तस्याकाण्डमरणे सचिवैरुदरं विदार्य कर्षितमपत्यम् । मूलनक्षत्रमूले जातत्वात्, **मूलराजोऽव-**
मिति नाम कृतम् । तज्जन्मतो राज्यादिवृद्धिं दृष्ट्वा मदमतेन **सामन्तसिंहेन** स राज्येऽभिषिच्यते, गतमदेन
चोत्थाप्यते । तदादि चापोत्कटानां दानसुपहासाय जातम् । तदुक्तम्-**‘चाउडा दाति ।’** एकदा मदमतेन
स्थापितो राज्ये **मूलराजः** । तेन च विकलोऽयं मातुल इति विज्ञाय विनाशितः, ग्रहीतुं(तं?) स्वयमेव राज्यम् ।
संवत् ९९८ वर्षे जातो राज्याभिषेकः ।

*

॥ ८. स चातुलबलपराक्रमः प्रतापाक्रान्तसकलसीमालभूपालः स्वबलेन लाम्बाकं नृपं जितवान् । तत्स्वरूपं
यथा-परमारवंशे कीर्तिराजसुता कामलता, शैशवे सखीभिः सह रममाणोऽन्यकारे प्रासादस्तम्भान्तर्गते
कूलहृडाभिषं पशुपालं वृत्वा, ततः कतिपर्यवर्षैः प्रधानवरभ्यो दीयमाना पतिव्रताव्रतपालनाय तमेवोपयेमे ।
तयोः पुत्रो लाम्बाकः । स च कच्छाधिपः सर्वतोऽप्यजेयः । एकादशवारांश्चासितमूलराजसैन्यः । एकदा
कपिलकोटे स्थितो मूलराजेन रुद्धः । इन्द्रयुद्धं कुर्वाणस्तस्य अजेयतां दिनत्रयेण विमृश्य तुर्यं दिने निजकुल-
दैवतमनुस्मृत्य, ततोऽवतीर्णदैवतकल्या लाम्बाको निजग्रे । तस्याजौ भूपतितस्य वातचलिते रमश्रूणि पदं
स्पृशन् **मूलराजस्तज्जनन्या** पतिव्रतानीव्रतनिष्ठया ‘लुतारोगेण भवदवंश्या विनश्यन्तु’ इति शप्तः **मूल-**
राजः पञ्चपञ्चाशद् वर्षाणि यावत् राज्यं कृत्वा, एकदा सान्ध्यनीराजनानन्तरं ताम्बूले कृमिदर्शनात्, पूर्वं गजादि-
दानं दत्त्वा संन्यासपूर्वं दक्षिणचरणाङ्गुष्ठे बहिमोचनं कृत्वा अष्टादशदिनैः परलोकमगात् ।

*

॥ ९. ततः त्रयोदशवर्षाणि **चामुंडराजस्य** राज्यम् । षण्मासान् यावद् राज्यं **वज्रभराजस्य** । एकादश-
वर्षाणि षण्मासान् **कुर्लभराजराज्यम्** । स स्वपुत्रं **श्रीभीमदेवं** खराज्ये न्यस्य स्वयं वैराग्यवान् तीर्थयात्रां
कुर्वन् **मालवके** गतः । श्रीमुंजेन ‘छत्रादिकं मुञ्च वा युद्धं कुरु’ इत्युक्तो धर्मान्तरायं मत्वा प्रशमवान् कार्प-
टिकवेषेण यात्रां कृत्वा परलोकमसाधयत् ।

तत्स्वरूपं **भीमेन** ज्ञातम् । ततः प्रभृतिराजद्वयविरोधः । **भोजराजेन** सार्द्धं **भीमदेवस्य** [विग्रहः] ।

*

॥ १०. तस्य द्वे राज्यौ । एका **चउलदेवीनाम्नी** पण्याङ्गना, पत्तनप्रसिद्धं रूपपात्रं गुणपात्रं च । तस्याः कुल्योषि-
तोऽपि अतिशायिनीं प्राज्यमर्यादां नृपतिर्निश्चय्य तद्व्रतपरीक्षानिमित्तं सपादलक्ष्मण्यां क्षुरिकां निजानुचरैस्तस्यै ग्रह-
णके दापयामास । औत्सुक्यात् तस्यामेव निशि बहिरावासे प्रस्थानलक्ष्ममसाधयत् । नृपतिर्वर्षद्वयं यावन् **मालवमंडले**
विग्रहाग्रहात् तस्यौ । सा तु **चकुलदेवी** तद्व्रतग्रहणक्रममाणेनैतद्वर्षद्वयं परिहृतसर्वपुरुषसंगा चङ्गशीललीलयैव
तस्यौ । निःसीमपराक्रमो **भीमस्तृतीयवर्षे** स्वं स्थानमागतो जनपरंपरया तस्यास्तां प्रवृत्तिमवगम्य तामन्तःपुरे
न्यधात् । तदङ्गो **क्षेमराजः** । द्वितीया राज्ञी **उदयमती**, तस्याः सुतः **कर्णदेवः** ।

*

क्षेमराज-कर्णदेवौ तत्पुत्रौ मित्रमाट्कौ । परस्परं प्रीतिभाजौ यथा राघव-लक्ष्मणौ ॥

कर्णमातुस्ततस्तेन भीमदेवेन चैकदा । प्रतिपन्नं राज्यदानं **श्रीकर्णस्य** लघोरपि ॥

१

२

वशीकर्तुमिव स्वर्गं भीमदेवे दिवंगते । द्विचत्वारिंशद वर्षाणि राज्यं कृत्वा मनोरमम् ॥ ३
सौदर्यवर्षगाभीर्यप्रज्ञाबुद्धिगुणोत्तमे । राज्यक्षमे क्षेमराजे कर्णो राज्यं न वाञ्छति ॥ ४
राम इव क्षेमराजः स्मृत्या भाषां पितुस्ततः । कर्णं महोपरोधेन स्वयं राज्ये न्यवीविशत् ॥ ५

१११. तस्य राज्ञी मयणल्लुदेवी । तस्याः स्वरूपं किंचिदुच्यते—**शुभके**शिनानामा कर्णगिरादुरंगमापहतः
प्रान्तरप्रान्तभूमौ नीतः । कुत्रापि पत्रलवृक्षच्छायां सेवमानः प्रत्यासन्नदावपावके प्राणानामाहुतिं चाकरोत् । तत्पुत्रः
जयकेशिनानामा तद्राज्ये सचिवैरभिषिक्तः । तस्य राज्ञी बिजया । तत्पुत्रा मयणल्लुदेवी नाम्नी समजनि । सा
च शिवभक्तैः श्रीसोमेश्वरस्य नाम्नि गृहीतमात्र एव इति पूर्वभवमस्माप्रीति—‘यत् पूर्वभवेऽहं ब्राह्मणी द्वादशमासोप-
वासान् कृत्वा, प्रत्येकं द्वादशवस्तुनि तदुद्यापनके दत्त्वा, श्रीसोमेश्वरनमस्याकृते बाहुलोडनगरं प्राप्ता । तत्करं
दातुमक्षमाऽप्रतो गन्तुमलममानाच—“अहमागमिभवेऽस्य करस्य मोचयित्री भूयासं”—इति कृतनिदाना विपद्यात्र
जाता’—इति पूर्वभवस्मृतिः । अथ सा श्रीबाहुलोडकरमोचनाय गूर्जरेश्वरं प्रवरं वरं कामयमाना मातरं प्रति तं
वृत्तान्तं निवेदितवती । जयकेशिराज्ञाऽपि तं व्यतिकरं ज्ञापितः श्रीकर्णः । स्वप्रधानपुरुषैः मयणल्लुदेव्याः कुरू-
पतां निशम्य तस्मिन्मन्दादरे, तस्मिन्नेव राज्ञि निर्वन्धपरां तामेव स्वयंवरां प्राहिणोत् । अथ श्रीकर्णनृपो गुप्तवृत्त्या
स्वयमेव तां कुत्सितरूपां विलोक्य सर्वथा निरादरपरो जातः । ततः सा दिक्कन्याभिरिव भूतिमतीभिरष्टभिः सह-
चरीभिः सह नृपतिहत्याकृते प्राणान् परिजिहीषुः, श्रीउदयमत्या राज्ञ्या तासां विपदं द्रष्टुमक्षमतया ताभिः सह
प्राणसंकल्पश्चक्रे ।

१०. यतः—स्वापदि तथा महान्तो न यान्ति खेदं यथा परापस्तु ।

अचला निजोपहृतिषु प्रकम्पते भूः परव्यसने ॥ १ ॥

इति न्यायात्, तदाग्रहादेव, अनिच्छुनापि सर्वथा श्रीकर्णेन सा परिणिन्ये । तदनन्तरं दृग्मात्रेण सर्वथा
तामसम्भावयन्, कस्यामवमयोषिति सामिलाषं नृपं **सुंजालमं**त्री कञ्चुकिना विज्ञाय, तद्वेषधारिणी **मयणल्लुदेवीं**
ऋतुस्नातामेव रहसि प्राहिणोत् । तामेव स्निग्धं जानता नृपतिना सप्रेम भुज्यमानायास्तस्या आधानं समजनि । तदा च
तथा संकेतज्ञापनाय नृपकरात् नामाङ्कितमङ्गुलीयं निजाङ्गुल्यां न्यधायि । प्रातः तदुर्विलसितात् प्राणपरित्यागोद्य-
ताय नृपतेः स्मात्तैस्तसताग्रमयपुत्तलिकालिङ्गनमिति निवेदिते, प्रायश्चित्ताय तत्तथैव चिकीर्षे, स मंत्री यथावदथा-
वदत् । सुलभे जातस्य तस्य स्नोर्नृपतिना **जयसिंह** इति नाम निर्ममे । स बालकस्त्रिपार्श्विकः सवयोभिः समं
रममाणः सिंहासनमलम्बके । तद् व्यवहारविरुद्धं विमृश्य नृपेण पृष्टैर्नैमित्तिकैस्तस्मिन्नेवाभ्युदयिनि लभे निवेदिते
राजा तदैवाभिषेकं चकार । स्वयं तु देवयात्रायां गन्तुमना अभूत् ।

पालयत्यन्यदा राज्यं जयसिंहे नरेश्वरे । चचाल देवयात्रायां कर्णः कर्ण इवापरः ॥ ६

श्रीदेवपत्तनादवाक्यं गन्धर्वैः समभिः स्थितः । प्रासादं सोमनाथस्य दृष्ट्वाऽभिग्रहमग्रहीत् ॥ ७

यथा—पापक्षयं हारं चंद्रादित्याख्यकुंडले । श्रीतिलकमंगदं च परित्राय समाहितः ॥ ८

यदा सोमेश्वरं देवं पूजयिष्यामि मन्त्रितः । मोक्ष्ये तदाशनं पानं तांबूलमपि नान्यथा ॥ ९

१०. स्नात्वा प्रभासे श्रीकर्णो यदायाचत भूषणम् । कोशाधिपस्तदा स्माह नादिष्टं स्वामिभिस्ततः ॥ १०

आभरणं पत्तनेऽप्यात् विपण्णश्च ततो नृपः । तदा मदनपाटलाख्यो मंडलीकोऽज्ववीदिति ॥ ११

मा विपीद महाराज ! मन्त्रसिद्धिधरा यतः । मया सन्ति सहानीताः श्रीधनेश्वरसूरयः ॥ १२

अथ च राज्ञाम्यर्थितैस्तैरणाद्विहृतपत्तनात् । आकृष्टिमन्त्रेणाकृष्याभरणं तत्समर्पितम् ॥ १३

संपूर्णाभिग्रहो राजा प्राह सुरिवरं प्रति । शुष्माभिर्नीवितं दत्तं ममाभिग्रहपूरणात् ॥ १४

१५. गृहाण तदिदं राज्यमित्युक्तः सुरिवरवीत् । रक्ष जीववधं राजन् नवरात्रद्वयेऽपि हि ॥ १५

तथेति कृत्वा संसाध्य सुराष्ट्रामण्डलं नृपः । चकार वामनस्यलयां सज्जनं दण्डनायकम् ॥ १६
ततो भवनपालेन विज्ञप्तः कर्णभूपतिः । सार्धं धनेश्वराचार्यैराकूटो रैवताचलम् ॥ १७
सज्जनोऽपि सगुरुभिः श्रीभद्रेश्वरसूरिभिः । चतुर्विधेन संघेन सार्धं राजानमन्वगात् ॥ १८
श्रीनेमिमवनं जीर्णं वीक्ष्य काष्ठमयं ततः । सज्जनो गुरुणादिष्टो जीर्णोद्धारकृते कृती ॥ १९

११. यतः-जिणभुवणाहं जे उद्धरंति भत्तीए सडियपडियाहं ।

ते उद्धरंति अप्पा भीमाओ भवसमुद्राओ ॥ १ ॥

१२. अथवा-अप्पा उद्धरिओ बिय उद्धरिओ तह य तेहिं नियबंसो ।

अन्ने य भवसत्ता अणुमोयता य जिणभवणं ॥ २ ॥

युक्तमिदमुपदेशकथनं साधूनाम् । यतः-

१३. राया-अमच-सेट्टी-कुडुबिए बाबि देसणं काउं ।

जिण्णे पुद्वायण्णे जिणकप्पी बाबि कारवह ॥ ३ ॥

जीर्णोद्धाराय विज्ञप्तः सज्जनेन नृपस्ततः । सुराष्ट्रोद्गाहितं दत्त्वाऽणहिल्लपुरमाययौ ॥ २०

अथ भद्रेश्वरः सूरिः सज्जनेन सहाष्टमम् । तपः कृत्वाऽभिषेकादेवीमाह्वानयददीनधीः ॥ २१

प्रत्यक्षीभूय साऽप्यूचे युवाभ्यां किमहं स्मृता । सुरिराह नेमिचैत्यमुद्धरिष्यति सज्जनः ॥ २२

तदेनमनुजानीहि पाषाणखनिमादिश । अंबाऽप्यूचे भवत्वेतदत्यायुः पुनः सज्जनः ॥ २३

दण्डाधिपः प्राह कार्यस्तीर्थोद्धारो विशेषतः । परलोकप्रस्थितानां पाथेयं धर्म एव यत् ॥ २४

१४. दीपे म्लायति तैलपूरणविधिः स्तोयं द्रुमे शुष्पयति,

प्राचारो हिमसंगमे जलगृहं धीष्मज्वरोज्जागरे ।

निर्वातं कवचं शरद्व्यतिकरे रोगोद्भवे मेषजम्,

धर्मो मृत्युमहाभये सति सतां संसेवितुं युज्यते ॥ १ ॥

अम्बानुज्ञां ततो लब्ध्वा पाषाणस्य खनिं च सः । श्रीनेमिचैत्यं वृष्णाभ्यां कलशान्तमकारयत् ॥ २५

ज्येष्ठस्य सितपद्मभ्यां शिरोऽर्ज्याऽऽर्च्योऽथ सज्जनः । अम्बादेवीवचः स्मृत्वा जातपंचत्वनिश्चयः ॥ २६

आदिश्य परशुरामं स्वपुत्रं ध्वजरोपणे । भद्रेश्वरगुरोः पार्श्वे संस्तारव्रतमग्रहीत् ॥ २७

दिनाह्नकं पालयित्वाऽनशनं सज्जनो मुनिः । दिवं जगाम पुत्रोऽथ ध्वजारोपे व्यधापयत् ॥ २८

§ १२. द्वयोः राज्ञोर्नेक्रावस्थानं युक्तमिति आशापल्लीनिवासिनं प्रबलभुजबलशालिनं आशाकं भित्तं ॥

जित्वा कर्णावतीं पुरीं विधाय, २९ वर्षाणि राज्यं कृत्वा पञ्चत्वमाप । अत्रान्तरे परशुरामेणाविति-राजा जय-सिंहनामा दण्डं सोधयिष्यति तदा किं भावी । तदा वामनस्यलीनिवासिभिर्यवहारिभिर्दण्डदानं प्रतिपन्नम् ।

अथ पञ्चत्वमापन्ने कर्णदेवे महीपतौ । श्रीमान् जयसिंहदेवः स्वयं राज्यमपालयत् ॥ २९

ततः समुद्रमयीदा मही तेन वशी कृता । सिद्धो बर्बरकथाय सिद्धराजस्ततोऽभवत् ॥ ३०

-इति घनतरेषु देशेषु निजाज्ञां जगन्मान्यां दापयित्वा बलमानो रैवताचलासज्जां वामनस्यलीं प्राप । ॥

तत्र दण्डनायकमाकार्यं दण्डमयावत् । दण्डाधिपनोक्तम्-श्रीरैवताचलोपरि महाऽभयस्थाने निक्षिप्तोऽस्ति । ततो राजा रैवताचलं गन्तुमिच्छुर्विप्रेर्मत्स्यार्हिंगाकारमिति निषिद्धोऽपि श्रीकर्णस्य निजपितुर्गमनं श्रुत्वा छत्रशिलायां छत्रमोचनं च कृत्वा गतः । तत्र गजेन्द्रपदकुण्डे स्नात्वा श्रीनेमिजिनपूजां विधाय तुष्टाव । यथा-

१५. परं ज्योतिः परब्रह्म परमात्मानमित्यपि ।

यं स्तुवन्ति बुधा नित्यं स श्रीनेमिजिनः त्रिये ॥ १ ॥

१६.

विधानन्दमयं यस्य स्वरूपं योगक्षुषा ।

पश्यन्ति योगिनो नित्यं स श्रीनेमिजिनः श्रिये ॥ २ ॥

इत्यादि स्तुत्वा, धर्मशिलायामुपविश्य प्रासादरम्यतां विलोक्योचे- धन्यौ मातृपितरौ तस्य, येनेदं मन्दिरं कारितम् । अत्रावसरे परशुराम उवाच-‘राजन् ! धरणीतले श्रीकर्णदेव-मयणस्तु देव्यौ धन्यौ, ययोः भवान् सनुः । श्रीकर्णविहारोऽयं मत्पित्रा कारितो वर्षत्रयोद्वाहितव्ययेन । यदि देवपादानां प्रासादेच्छा विद्यते तदा प्रासादः; यदि वा द्रव्येच्छा, तदा द्रव्यं व्यवहारिगृहे स्थापितमस्ति । तन्निशम्य प्रमुदितो राजा प्राह-‘भवं सज्जनेन दण्डाधिकारिणा कृतम् । यदत्र कृत्यं भवति तत्सर्वमपि त्वं कारय’-इत्यादिश्य देवदाये ग्रामद्वादशकं दत्त्वा श्रीशत्रुंजयमाजगाम । आकृष्टकृपाणकैर्विभिर्निपिद्धो राज्ञौ समास्रोह । श्रीयुगादिदेवस्य सरोमाखं पूजां विधाय स्तुतिमकरोत् । यथा-

१७.

१७.

नमोऽस्तु युगादिदेवाय तस्मै ज्ञानमयात्मने ।

प्रावर्त्तन्त यतः सर्वा हेयोपादेयबुद्धयः ॥ १ ॥

१८.

चराचरं जगत्सर्वं यस्यान्तःप्रतिबिम्बितम् ।

तस्मै युगादिदेवाय परमज्योतिषे नमः ॥ २ ॥

इति श्रीआदिजिनं स्तुत्वा द्वादशग्रामान् देवदायं कृत्वा, विविधतोरणपताकालक्षलक्षितं श्रीपत्तनं प्राप ।

*

११

§ १३. प्रतिदिनं सर्वदर्शनेषु आशीर्वाददानायाह्वयमानेषु यथावसरमाकारिता जैनाचार्याः श्रीहेमचन्द्रगुह्याः । सिद्धराजनुषेण दुकूलदिनाऽवर्जिताः । सर्वैरपि कविमप्रतिमप्रतिभाभिरामैर्दिधाऽपि पुरस्कृतो नृपतये श्रीहेमचन्द्र इत्याशिषं पपाठ-

१९.

भूमिं कामगवि खगोमयरसैरासिञ्चरत्नाकरा,

मुक्तास्त्वस्तिकमातनुध्वमुडुप त्वं पूर्णकुम्भीभव ।

२०

छिन्त्वा कल्पतरोर्दलानि सरलैर्दिग्धारणास्तोरणा-

न्याधत्त स्वकरैर्विजित्य जगतीं नन्वेति सिद्धाधिपः ॥ १ ॥

२१

अस्मिन् काव्ये निःप्रपञ्चे प्रपञ्चमाने, तद्वचनचातुरीचमत्कृतचेता नृपतिस्तं प्रशंसन्, कैश्चिदसहिष्णुभिरस्मच्छा-
ध्यायनबलादेतेषां विद्वत्तेलभिहिते, राज्ञा पृष्टाः श्रीहेमचन्द्राचार्याः प्राहुः-‘पुरा श्रीजिनेन श्रीमन्महावीरेण इन्द्रस्य पुरतः शैशवे यद्व्याकृतं तत् जैनेन्द्रं व्याकरणं वयमधीयामहे ।’ इति वाक्यानन्तरम्, ‘इमां पुराणवार्त्तामपहाय,
अस्माकं संनिहितं कमपि व्याकरणकर्त्तारं ब्रूतः ।’ इति तत्पिशुनवाक्यानन्तरं नृपः सूरयः प्राहुः-‘यदि श्रीसिद्ध-
राजः सहायीभवति, तदा कतिपर्यैरेव दिनैः पञ्चाङ्गमपि नूतनं व्याकरणं स्वयं रचयामः ।’ अथ नृपेण प्रतिपन्नम् ।
‘राजन् ! इदं भवता निर्वहणीयमि’त्यभिधाय तद्विमुष्टाः स्वपदं सूरयः प्रापुः । ततो बहुभ्यो देशेभ्यस्तत्तद्देदिभिः
पण्डितैः समं सर्वाणि व्याकरणानि समानीय श्रीहेमचन्द्राचार्यैः श्रीसिद्धदेवमाभिधानं प्रधानमभिनवं पञ्चाङ्गमपि
व्याकरणं सपादलक्षग्रन्थप्रमाणं संवत्सरेण रचयांचक्रे । राजवाङ्मकुम्भिकुम्भे तत्पुस्तकमधिरोप्य सितातपवारणे
भ्रियमाणे चामरप्राहिणीभ्यां चामरयुग्मं वीज्यमानं नृपमन्दिरमानीय, प्राज्यवर्षसपर्यापूर्वकं कोशागारे न्यधीयत ।
नृपाज्याऽन्यानि व्याकरणानि अपहाय तस्मिन्नेव व्याकरणे सर्वथाऽधीयमाने, केनापि मत्सरिणा भवदन्वयवर्णनावि-
रहितं व्याकरणमिति व्याहरता, कुदं [नृपं] नृपाङ्ग [रक्षकं] वचनादवबुद्ध्वा द्वात्रिंशत् श्लोकान्, नूतनान् निर्माय,
द्वात्रिंशत्पदापेक्षु तान् सम्बद्धानेव लेखित्वा प्रातरुपसभायां वाच्यमाने व्याकरणे-

२०. हरिरिव बलिबन्धकरस्त्रिभुक्तियुक्तः पिनाकपाणिरिव ।

कमलाश्रयश्च विधिरिव जयति श्रीमूलराजवृषः ॥ १ ॥

२१. चक्रे श्रीमूलराजेन नवः कोऽपि यशोऽर्णवः ।

परकीर्त्तिस्त्रवन्तीनां न प्रवेशमदत्त यः ॥ २ ॥

इत्यादींश्चौलक्यबंशोपश्लोकान् द्वात्रिंशत्सूत्रपादेषु द्वात्रिंशत् श्लोकानवलोक्य प्रमुदितो राजा व्याकरणं विस्तारयामास । ततो राजाज्ञया सर्वैः कोऽपि हेमव्याकरणं पठति । भणति च—

२२. भ्रातः ! संवृणु पाणिनिप्रलपितं कातञ्जलकन्धाकथाम्,

मा कार्षीः कटु शाकटायनवचः क्षुद्रेण चान्द्रेण किम् ।

कः कण्ठाभरणादिभिर्बठरयत्यात्मानमन्यैरपि,

श्रूयन्ते यदि तावदर्थमधुराः श्रीसिद्धहेमोक्तयः ॥ १ ॥

श्रीसिद्धराजदिनिवजयवर्णने व्याश्रयनामा ग्रन्थः समर्थितः ।

श्रीहेमसूरीनभ्यर्थ्य सर्वविद्याविशारदान् । व्याकरणं सिद्धहेमं ततो राजा प्रवर्त्तयत् ॥ ३१

*

§ १४. अथान्यस्मिन्नवसरे श्रीसिद्धराजः संसारसागरतितीर्थया सर्वदर्शनेषु सुदेवत्व-सुधर्मत्व-सुपात्रत्वजिज्ञा-
शया पृच्छ्यमानेषु निजस्तुति-परनिन्दापरेषु सन्देहदोलाधिरूढमानसः श्रीसिद्धराजो हेमाचार्यमाकार्यं विचार्य
कार्यं पप्रच्छ । आचार्यैस्तु चतुर्दशविद्यास्थानरहस्यं विमृश्य इति गौराणिकनिर्णयो वक्तुमारभे—यत् पुरा कश्चिद् ॥
व्यवहारी पूर्वपरिणीतां पत्नीं परित्यज्य संगृहिणीसात्कृतसर्वस्वः, सदैव पूर्वपत्न्या पतिवशीकरणाय तद्देहिभ्यः
कर्मणकर्मणि पृच्छमाने कश्चिद् गौडदेशीय इति प्राह—‘रश्मिनियत्रितं तव पतिं करोमि ।’ इति उक्त्वा, किंचिद्-
चिन्त्यवीर्यं भेषजमुपनीय ‘भोजनान्तेदेयमिति’ भाषमाणः, क्रियहिनान्ते समागतं क्षयाहनि तस्मिन्स्तथाकृते, स
प्रत्यक्षां वृषतामाप । सा च तत्प्रतीकारमतवबुध्यमाना विश्वविश्वाक्रोशान् सहमाना निजदुश्चरितं शोषयन्ती, कदा-
चिन्मध्यन्दिने दिनेश्वरकठोरतरकरनिकप्रसरतप्यमानाऽपि शाङ्खलभूमिपुं तं वृषभरूपं पतिं चारयन्ती, कस्यापि ॥
तरोर्मूले विश्रान्ता निर्भरं विलपन्ती, आलपं नभसि अकस्मात् शुश्राव । तदा तत्रागतो विमानाधिरूढः पशुपति-
र्भवान्या तदुःखकारणं पृष्टो यथावस्थितं निवेद्य च, तरोश्छायायां पुंस्त्वनिवन्धनमौषधं तन्निर्वन्धादादित्य तिरोदधे ।
सा तदनु तदीयां छायां रेखाङ्कितां निर्माय तन्मध्यवर्त्तिन औषधाङ्कुरान् उच्छेद्य वृषभवदने निक्षिपन्ती, तेनाऽप्य-
ज्ञातस्वरूपेण औषधाङ्कुरेण वदनन्यस्तने स वृषभो मनुष्यतां प्राप । यथा तदज्ञातस्वरूपेणापि भेषजाङ्कुरेण सा समी-
हितां कार्यसिद्धिं चकार, तथा कलियुगे मोहान्धिते तिरोहितपात्रपरिज्ञाने सभक्तिकं सर्वदर्शनाराधनेनाविदितस्वरूप- ॥
मपि मुक्तिप्रदं भवतीति निर्णयः ।

*

पुनः पात्रपरीक्षाविचारे श्रीहेमसूरयः प्राहुः—राजन् ! द्वैपायन-युधिष्ठिर-भीमसंवादे पात्रपरीक्षायां भीमः प्राह—

२३. मूर्ध्वस्तपन्वी राजेन्द्र ! विद्वांश्च वृषलीपतिः ।

उभौ तौ द्वारि तिष्ठेते कस्य दानं प्रदीयते ॥ १ ॥

युधिष्ठिरोवाच—

२४. सुखासेव्यं तपो भीम ! विद्या कष्टदुरासदा ।

विद्वांसं पूजयिष्यामि तपसा किं प्रयोजनम् ॥ २ ॥

भीमोऽप्युवाच—

२५. श्वानचर्मगता गंगा क्षीरं मण्यघटस्थितम् ।

अपात्रे पतितता विद्या किं करोति युधिष्ठिर ! ॥ ३ ॥

द्वैपायनोवाच-

२६.

न विद्याया केवलया तपसा चापि पात्रता ।

यत्र ज्ञानं क्रिया चोभे तद्धि पात्रं प्रचक्षते ॥ ४ ॥

एवंविधगुणपात्रभक्त्या मुक्तिः-इति श्रीहेमचन्द्राचार्यैः सर्वदर्शनसंमते निवेदिते सति सर्वधर्मान्

श्रीसिद्धराज आराध ।

*

§ १५. अथ सा मयणल्लादेवी जातिस्मरणात् पूर्वभववृत्तान्ते श्रीसिद्धराजे निवेदिते सति श्रीसोमनाथयोग्यां सपादकोटिमूल्यां हैममयीं पूजां सहादाय बाहुलोडनगरे संग्रामा । तत्र पंचकुलेन कार्पटिकेषु कदर्थ्यमानेषु राज-
देयविभागस्याप्राप्त्या सबाणं पश्चान्नित्यमानेषु श्रीमयणल्लादेवी हृदयादर्शसंक्रान्तबाष्पा स्वयमेव पश्चाद्वापुटन्ती
अन्तरा अन्तरायीमूलेन श्रीसिद्धराजेन क्लृप्तपयां चक्रे-‘स्वामिनि ! अलममुना संप्रमेण, कुतो हेतोः पश्चान्नित्य-
‘च्यते ?’-इति राज्ञाऽभिहिते ‘यदेव सर्वथा अयं कर्मोक्षो भवति तदेवाहं श्रीसोमेश्वरं प्रणमामि, नान्यथेति ।
किंचातःपरमशन-नीरयोश्च नियमः’-इति राज्ञा श्रुते पंचकुलमाकार्यं तत्पट्टकस्यान्ते द्वासप्ततिलक्षान् उत्पद्यमानान्
विमृश्य, तं पट्टकं विदार्य मातुः श्रेयसे तं करं मुक्त्वा, तत्करे जलचुलुकं मुञ्चति स्म । तदतु विप्राः पृष्टाः-‘कर-
मोक्षे किं फलम् ?’ तैरूचे-

२७.

अकरे करकर्ता च गोसहस्रवधः स्मृतः ।

प्रभृत्तकरविच्छेदे गवां कोटिफलं लभेत् ॥ १ ॥

इति स्मृतिः । तच्छ्रुत्वा मुदितो राजा । अथ सा सोमेश्वरं गत्वा तया सुवर्णपूजयाऽभ्यर्च्य तुलापुरुषगजाश्वगो-
दानादीनि दत्त्वा महादानानि प्रदाय, ‘मत्सदृशा काऽपि नाभूत् न भविष्यतीति दर्पाध्माता निशि निर्भरं प्रसूमा ।
तपस्विपेधधारिणा तनैव देवेन जगदे-‘इहैव मदीयदेवकुलमध्ये काचित् कार्पटिकनिर्तविनी यात्रायै समयाताऽस्ति ।
तस्याः सुकृतं याचनीयं त्वया’ इत्यमादिश्य तिरोहिते तस्मिन्, राजपुरुषैर्विलोक्य सा समानीता । तस्मिन् पुण्ये
याचितेऽप्यददाना कथमपि, ‘त्वया यात्रायां किं व्ययीकृतमिति’ उक्ता सती, सा प्राह-‘भिक्षावृत्त्या मया
योजनशतानि देशान्तरमतिक्रम्य हस्तनदिवसे कृततीर्थोपवासा पारणकदिने कस्यापि सुकृतिनः सद्ने भोजनार्थ-
शुपविष्टा । तदर्द्धमतिथये दत्त्वा च स्वयं पारणकमकार्षम् । भवती पुण्यवती यस्याः पितु-भ्रातरौ नृपौ, पति-सुतौ
च राजानौ । बाहुलोडकरादसप्ततिलक्षान् भोचयित्वा सपादकोटिमूल्यया सपर्यया अगण्यपुण्यमर्जयन्ती, मदीय-
पुण्ये कृष्टेऽपि कथं लुब्धासि ? । अन्यच्च-हे मयणल्लादेवि ! यदि न कुप्यसि तदा किंचिद् वच्मि । तत्त्वत-

स्तव पुण्यात् मम पुण्यं महीतले महीयः । यतः-

२८.

संपत्ती नियमः शक्तौ मह्यं यौचने व्रतम् ।

दारिद्रे दानमत्यल्पमपि लाभाय भूयसे ॥ १ ॥

इति तस्या युक्तियुक्तेन वाक्येन सर्वकथं गर्वं विसर्ज्य । श्रीपत्तनं प्राप्ता ।

*

§ १६. अन्यदा सिद्धपुरे रुद्रमहालयप्रासादे निष्पद्यमाने मन्त्रिणा च चतुर्मुखश्रीराजविहारालयश्रीमहावीरप्रासादे

कार्यमाणे पिशुनप्रवेशे राजा स्वयमवलोकनार्थमायातः । पत्रच्छ कोऽत्र विशेषः । श्रीहेमसूत्रिभिः प्रोक्तम्-‘देव !
महेश्वरस्य ललाटे चन्द्रः, श्रीजिनस्य पादान्ते नवग्रहा भवन्ति’-इति विशेषः । राजा तन्न मन्यते । ततो वास्तुविद्या-
विशारदः सूत्रधारो विचारं प्राह-‘सामान्यलोकानां गृहद्वारं पंचशाखम्, राज्ञां सप्तशाखम्, रुद्रादिदेवानां नवशाखम्,
श्रीजिनस्यैकविंशतिशाखं द्वारम् । अष्टोत्तरशतं च मण्डपाः । रुद्रादीनामेक एव । श्रीजिनस्य पञ्चासनं, छत्रं, पादान्ते
नवग्रहाः, सिंहासनं च । नान्यदेवानाम् । चेत् कश्चित् कारयति, सूत्रधारः करोति, तदा द्वयोर्विघ्नमुत्पद्यते । नान्य-
थात्वं वास्तुविद्यायाः सर्वज्ञभाषित्वात् । एतदकार्प्यं राजा प्रमुदितः । स्वयं राजविहारे कलशरोपणादिकमकारयत् ।

२९.

मुद्गरानुद्गतमुद्गरानुरुगदाधातोयतान् व्यन्तरान्,
वेतालानतुलानलाभविकटान् शोर्दिगचेटानपि ।
जित्वा सत्वरमाजितः पितृवने नक्तं चराधीश्वरं,
बद्धा बर्बरमुर्वरापतिरसौ श्वके चिरात् किंकरम् ॥ १ ॥

एवं सर्वत्राखण्डप्रतापो जयसिंहो राज्यं करोति ।

*

- § १७. इतश्च क्षेमराजस्य पुत्रो देवप्रसादकः । तस्य पुत्रास्त्रिभुवन-देवपालदायोऽभवन् ॥ ३२
- त्रिभुवनपालस्याभूत् सुतेका तनयान्नयः । आद्यः कुमारपालाख्यो राजलक्षणलक्षितः ॥ ३३
- महीपालः कीर्त्तपालस्तथा प्रीमलदेव्यभूत् । श्रीकृष्णदेवभट्टेन योद्धा मोहडवासके ॥ ३४
- भार्या भोपलदेवीति कुमारस्य बभूव च । [कुमारपालस्य पुत्री लीट्ट ।]
- अत्रान्तरे सिद्धराजो दैवज्ञं पृष्ठवानिति ॥ ३५
- मम पेटे को भविता सोऽप्युचेऽस्ति महाभुजः । मध्ये दधिस्थलीकाया यस्ते भ्रातृव्यनन्दनः ॥ ३६
- राज्यं नो मम पुत्रस्य जीवति भ्रातृनसरि । तत्तं ज्ञात्वा हनिष्यामीत्यचिन्तयदयं नृपः ॥ ३७
- ततोऽसौ पादचारेण कपोतीमुद्वहन् स्वयम् । गत्वा प्रभासे पुत्रार्थं सोमनाथमयाचयत् ॥ ३८
- सोमनाथोऽप्यथोवाच मया राज्यधरः पुरा । सृष्टः कुमारपालोऽस्ति तदलं पुत्रयाज्ञया ॥ ३९
- सविषादस्ततो भूपो व्यावृत्तः पत्तनं प्रति । अस्मिन् जीवति पुत्रोऽपि न मे भावीत्यचिन्तयत् ॥ ४०
- मन्त्रिणैः कथयन् चैतत् सोऽप्युचे युक्तमेव तत् । यदा पूर्वं देवपादाः विजेतुं मालवान् गताः ॥ ४१
- घाटे दुद्विलिकायाश्च संरुद्धे पञ्चवर्मणा । युष्माभिर्ज्ञापितश्चाहं पारापतप्रयोगतः ॥ ४२
- त्रिभुवनपालस्यैतत् तदा राज्यं समर्पितम् । त्वत्समीपेऽहमायातसेन राज्यं वशीकृतम् ॥ ४३
- निर्जित्य जसवर्मणां त्वय्यायातेऽपि वक्ति सः । राज्यं दासे स्वपुत्राय हत्वा सिद्धनेत्रेश्वरम् ॥ ४४
- इति मधिवचः श्रुत्वा कुदः सिद्धाधिपस्ततः । त्रिभुवनपालदेवं धातयामास धातकैः ॥ ४५
- कुमारपालोऽप्यबन्त्यां प्रेप्य भ्रातृपितृव्यकान् । भार्या भोपलदेवी तु दधिस्थल्याममुञ्चत ॥ ४६
- स्वयं तु त्रिपुरुषाणां मठाधिपतिसन्निधौ । कपटेन जयाधारी भूत्वा श्रीपत्तने स्थितः ॥ ४७
- सिद्धराजोऽपि तत्रस्थं ज्ञात्वा तं च कथंचनः । क्षयाह्ने कर्णदेवस्य द्वात्रिंशत्तापसैः सह ॥ ४८
- तं निमग्न्य मठाधीशं पंक्या धावन् पदैः स्वयम् । ददर्श राजचिह्नानि कुमारस्य च पादयोः ॥ ४९
- उपलक्ष्य कुमारं तं राज्ञा पृष्टो मठाधिपः । अवोचच्च त्रयस्त्रिंशत्तापसा वयमासहे ॥ ५०
- नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यै राजा संभोज्य तानथ । धौतापोतीकृते तेषां भाण्डागारे स्वयं गतः ॥ ५१
- अत्रान्तरे कुमारोऽपि गृहीत्वा कुण्डिकां करे । उत्क्रान्तिव्याजतो नष्टा कुंभकारगृहं गतः ॥ ५२
- आपाके रम्यमाने तु शृत्वात्राणां कृपालुना । आलिगेन तदन्तस्तं निधायेति सुरक्षितः ॥ ५३
- सिद्धराजोऽप्यदृष्ट्वा तं पृष्ठेऽपैषीच्च साधनम् । आगतं साधनं प्रेक्ष्य ययौ सन्मुखमालिगः ॥ ५४
- राट्पुरुषैस्ततः पृष्ठं पुमान् कश्चिदिहाययौ ? । किमन्धा यूयमग्रेऽपि किं न पश्यथ पावकम् ॥ ५५
- राजलोकं गते तेन नाशितोऽनाशितो निशि । दृष्ट्वा सैन्यं प्रागकस्मात् कुमारो हलिकं जगौ ॥ ५६
- रक्ष मांमिति तेनापि संछन्नः कण्टकाशरैः । तमदृष्ट्वा सैन्यमपि गतं व्याधुष्य पत्तने ॥ ५७
- निःश्रुत्वाय कुमारोऽपि मुण्डाय विकटा जयाः । गत्वा दधिस्थलीं राज्ञो मिलितः खञ्जनैः समम् ॥ ५८
- आकार्य बोसिरि मित्रं कुलालमालिगं तथा । गन्तुं देशान्तरं ताभ्यां सह यावदमश्रयत् ॥ ५९

- तावदुद्भागरोहिणी जनकावूचतुस्तयोः । भवतां मघ्नपैर्दग्धाः केयं जागरिका मुधा ॥ ६०
- यद्वा कुमारपालस्य राज्यं यदि भविष्यति । तत्कथं बोसिरे ! तुभ्यं लाटदेशं प्रदास्यति ॥ ६१
- किंच रे आलिङ्ग ! तव चित्रकूटस्य पट्टिकाम् । वषन्ध शकुनग्रन्थिस्तत् श्रुत्वा राजनन्दनः ॥ ६२
- आलिङ्गं भोपालदेव्या सहाप्रैषीदवन्तिकाम् । स्वयं बोसिरियुक्तस्तु चेले देशान्तरं प्रति ॥ ६३
- प्रजन्नेवं कुमारोऽपि नानाभार्यावलोकणीः । विश्रान्तस्तरुच्छायायां यावदस्ति समाहितः ॥ ६४
- तावद् विलान्मूषकं मुखेन रूपनाणकमाकर्षन्तं निभृततया विलोक्य यावदेकविंशतिसंख्यानि दृष्ट्वा एकं गृहीत्वा विलं प्रविष्टः । कुमारपालः पाश्चात्यानि तु सर्वाणि गृहीत्वा यावन्निभृतीमूला तिष्ठति तावन्मूषकस्तान्य-
नवलोक्य तदसौ विषेदे । तच्छोकशङ्काव्याकुलितमानसश्चिरं परितप्य चेतसीदं चिन्तयामास-
३०. अर्थानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे ।
नाशे दुःखं व्यये दुःखं धिगर्धं दुःखभाजनम् ॥ १ ॥
३१. धनेषु जीवितव्येषु स्त्रीषु चाग्नेषु सर्वदा ।
अतृप्ताः प्राणिनः सर्वे याना यास्यन्ति यान्ति च ॥ २ ॥
- तस्मात् पुरो व्रजन् कयापि इभ्यवध्वा श्वशुरगृहात् पितुर्गृहं व्रजन्त्या, पथि पाथेयाभावाद् दिनत्रयक्षुत्क्षाम-
कुक्षिभ्रान्त्वान्छ(स्स)ल्यात् कुमारपालः कर्णूरपरिमलशालिना शालिकरबेन सुहितीचके । तदौचित्येन दृष्टो-
३२. करचतुष्टयपाणिणं वि अवसरदिग्नेण मुच्छिद्यं जियह ।
पच्छा मुयाण सुंदर ! घडसयदिग्नेण किं तेण ॥ १ ॥
३३. जं अवसरेण न ह्ययं दाणं विणओ सुभासियं वयणं ।
पच्छागयकालेण अवसररहिणं किं तेण ॥ २ ॥
३४. तस्मिन् करोटकग्रामे उपित्वा जातलंघनौ । अच्छाविल्यां द्वितीयेऽह्नि प्रयातौ प्रहरद्वये ॥ ६५
- कुमारो बोसिरिं प्राह अथ स्वाद् भोजनं कथम् । सोऽप्याहास्ति जननी मे सा मे दास्यति भोजनम् ॥ ६६
३४. यतः-प्रतिदिनमयत्नलभ्ये भिक्षुकजनजननि कल्पलते ।
नृपतिनतिनरकतारणि भगवति भिक्षे नमस्तुभ्यम् ॥ १ ॥
- इत्युक्त्वा बोसिरिर्भिक्षां कृत्वा यातस्तदन्तिके । करम्भकुम्भी संगोष्य भिक्षासुंडीमुपानयत् ॥ ६७
- भुक्त्वोभावपि सुखा पूर्वमादाय बोसिरिः । करम्भं यावदश्नाति कुमारोऽचिन्तयत् तदा ॥ ६८
- अहोऽस्यादन्ता येन सुमे मय्येककोऽल्पसौ । जीर्णे करम्भे सोऽप्याहोतिष्ठ भुंक्ष्व नृपात्मजः ॥ ६९
- ऊचे कुमारः किं पूर्वमेकाकी भुक्तवान् भवान् । स ऊचे मम भिक्षार्थं गतस्योक्तं श्लैषिकया ॥ ७०
- करम्भकुम्भं हे विप्र रात्रावुद्घाटितं स्थितम् । गृहाण यदि ते कार्यं न पुनर्मम दूषणम् ॥ ७१
- वरं भवति मे मृग्य रक्षणीयो भवान् पुनः । गोपितः स मयादाय स्वयं भुक्त्वा परीक्षितः ॥ ७२
- राज्ये दास्ये तव ग्राममेनमुक्त्वेति राजसूः । प्राप्नो डांगुरिकाग्रामे साध्वीलक्ष्मीत्रियो मेढे ॥ ७३
- तथा च क्षुधितो ज्ञात्वा भोजितश्चाफमोदैकः । तयैवार्पितपाथेयः पाटलापट्टकं गतः ॥ ७४
- तत्रेश्वरवणिगवाद्यां प्रविष्टस्य पटी गता । न लब्ध्वा चाटुभिरपि विषादोऽस्य महानमूतः ॥ ७५
- प्रावृत्य बोसिरिपटीं स्तम्भमतीर्थं गतस्ततः । श्रीहेमसूरीन् पप्रच्छ कदा सेत्स्यति बान्धितम् ॥ ७६
- लोकोत्तराणि चिन्तानि तदङ्गे वीक्ष्य सर्वतः । तेऽप्युचुर्नृपतिर्भावी सार्वभौमो नरोत्तमः ॥ ७७
- तां च वार्णी निशम्यासौ हर्षमात्रसमाकुलः । उवाच राज्यसन्देहो म(ञ्जि)यते तु क्षुधाऽधुना ॥ ७८

श्रीविक्रमाद्वि शरदां नवनवत्यधिकेषु कार्तिके मासे । हस्ताक्षरौ द्वितीयायां गतेष्वेकादशशतेषु ॥ ७९
भवतस्तदाऽभिषेको न भवति यदि राज्यसम्भवस्तन्मे । यावज्जीवं नियमोऽतः परं सन्निहितस्य ॥ ८०

इति निश्चयं श्रुत्वा कुमारपालः प्राह-‘यद्यदः सत्यं ततस्त्वमेव राजाऽहं तव सेवकः’ । श्रीसूरिर्बिभाषे-
‘राजन् ! सुरासुरनरनिकरनायकमुकुटमणिकिरणनीराजितपादारविन्दस्य श्रीसर्वज्ञस्य शासने प्रभावको भवतु भवान्’ ।
इति प्रतिपन्नं राज्ञा ।

इतश्चाग्रादुदयनो गुरुहन्तुं सुतैः सह । आख्यायाम-बप्पभट्टोर्दृष्टान्तं हेमसूरिभिः ॥ ८१
प्रोक्तं चेति कुमारोऽयं भविता परमार्हतः । सार्वभूमस्ततो मन्त्रीन् ! सन्मान्योऽयं महादरात् ॥ ८२

§ १८. अस्योदयनस्य पुण्योदयः कथ्यते । यथा-पूर्वं मरुमण्डलवास्तव्यः श्रीमालवंश्य ऊदामिधानो वणिक्
प्रावृषि काले प्राज्याज्यक्रयाय निशीथे व्रजन्, कर्मकौरेकस्मात् कैदारदपरस्मिन् पूर्वमाणोऽभ्युपगच्छति । ‘के ययमि’ति
तान् [पप्रच्छ ।] तैर्वयममुकस्य कामुका इत्यभिहिते, ‘ममापि कापि सन्ती’ति पृच्छन्, तैः ‘कर्णाबल्यां तवापि
सन्ति’ इति अभिहिते स सकुटुम्बस्तत्र गत्वा वायुह्यजिनायतने विधिवद् देवान्नमस्कुर्वन्, कया छिपिकया
आविकया साधर्मिकत्वाद् ववन्दे । पृष्ठभेति-‘भवान् कस्यातिथिः ?’ तेनोक्तम्-‘वैदेशिकोऽहमिति भवत्या एवा-
तिथिः’-इति तदाक्ये श्रुते तं सह नीत्वा कस्यापि वणिजो गृहे कारितान्नप्रापकेन भोजयित्वा, निजतलके निर्मा[पि]त-
कायमाने निवासं स्थापितः । स तत्र सम्पन्नसम्पत् इष्टं गृहं चिकीर्षुः खातावसरे निरवधिं सेवधिमधिगम्य
तामेव स्त्रियमाकार्यं समर्पयत् । तया निषिद्धः । तत्प्रभावेन ततःप्रभृति उदयसंयुक्तत्वात् उदयननामा मन्त्रीति
पप्रये । तेन कर्णाबल्यामतीत-वर्तमान-भविष्यच्चतुर्विंशतिजिनसमलंकृतः श्रीउदयनविहारः कारितः । तस्यापर-
मातुका बाहड-सोला-आण्ड-बाहडदेवनामानश्चत्वारः सुता अभुवन् ।

कुमारोऽप्युदयनस्य गृहेऽतिष्ठत् तदान्यदा । केनाप्युक्तः सिद्धराजः प्रैषीत् तत्प्रतिघातकान् ॥ ८३
तत् श्रुत्वा कुमारो भीतः प्राणत्राणकृते कृती । एकाकी निशि निर्गल्य जगाम चटपट्रके ॥ ८४
विशोपकैकचणकान् कङ्कवणिज आपणे । क्षुधार्तो भक्षयित्वाऽसौ खन्नमङ्गणके ददौ ॥ ८५
निर्द्रव्यं राजपुत्रं तं विलोक्य वणिगृचिवान् । खड्गेनालं मंगलीके भवन्तु चणकास्तव ॥ ८६
कलाली-सिद्धपुरके जटीमूलाऽयं सोऽगमत् । सिद्धेश्वरस्य पूजार्थं स्थापितस्तन्निवासिभिः ॥ ८७
तत्रैकदा शकुनिनं मारवं पृष्ठवानसौ । वाञ्छितासिः कदा मे स्यात् सोऽप्यूचे प्रातरापतेः ॥ ८८
प्रातर्मिलित्वा शकुनान्वेषणाय गतातुभौ । मुनिमुव्रतचैत्योर्द्वे दृष्ट्वा दुर्गां स्थितौ ततः ॥ ८९
शुभचैष्टऽकरोद् दुर्गाऽमलसारे स्वरद्वयम् । स्वरत्रयं च कलशे दण्डे स्वरचतुष्टयम् ॥ ९०
दृष्टः शाकुनिकोऽवोचत् सिद्धिस्तै वाञ्छिताधिका । भाविन्येव विशेषात् जिनभक्तिप्रभावतः ॥ ९१
वस्त्रैः संपूज्य कुमारसं मुक्त्वा तापसव्रतम् । गत्वाऽवन्यां स्वजनानां मिलित्वा सिद्धराट्प्रभातम् ॥ ९२
कचिद्योगी कचिद्दौडः कचिच्चापसवेषभृत् । कचित्कार्पटिकाकारो भृशं बभ्राम भूतले ॥ ९३

§ १९. गत्वा कोलापुरेऽद्राक्षीद् दानभोगादिसद्गुणम् । सर्वार्थसिद्धियोगीन्द्रं सेवित्वा चाप्यतोषयत् ॥ ९४
उवाच योगी मन्त्रो स्त एकः साम्राज्यदायकः । खेच्छया धनदाताऽन्य आद्यः सोपद्रवः पुनः ॥ ९५
सत्त्वसारः कुमारोऽयं मर्त्यं जग्राह राज्यदम् । उक्तेन तेन विधिना पूर्वसेवां व्यपन्न सः ॥ ९६
ततः कृष्णचतुर्दश्यां गत्वा पितृवने निशि । शबस्य वक्षसि न्यस्य बन्दिहकुण्डं स्वयं पुनः ॥ ९७
उपविश्य तस्य कक्षां यावद् होमं ददाति सः । करालमूर्तिः प्रत्यक्षस्तावत् क्षेत्राधिपोऽवदत् ॥ ९८
मामनन्यर्च्य रे धृष्ट ! किमारब्धं मुमुर्षुणा । इति श्रुत्वापि निःश्वोसः सोऽपि जापं समापयत् ॥ ९९

तदा च मृत्वा प्रत्यक्षं महालक्ष्मीरवोचत । गूर्जरात्राविपत्तं ते दत्तं वैस्तु पद्मभिः ॥ १००

सिद्धमथः कुमारोऽयं नत्वा सर्वार्थयोगिनम् । कल्याणकटके देशे कमात् कान्तीपुरीं ययौ ॥ १०१

३५. यतः-पुत्रेषु जाती नगरेषु कान्ती नारीषु रम्भा पुरुषेषु विष्णुः ।

सतीषु सीता द्रुपु कल्पवृक्षो जिनस्तु देवेषु नगेषु मेरुः ॥ १ ॥

*

§ २०. कुमारः कौतुकात् तसां भ्रमन् परितरेऽन्यदा । कथन्मयेकमद्राक्षीद् वैरिणाऽपास्तमस्तकम् ॥ १०२

तत्पार्श्वे मिलितः स्त्रीणां शुश्रावान्योऽन्यजल्पितम् । अहो कचकलापोऽस्य अहो श्रवणलम्बता ॥ १०३

अहो घनत्वं कूर्चस्य ताम्बूलं व्यसनं तथा । अहो विरलदन्तत्वं श्रुत्वैलेकां ततो जगौ ॥ १०४

कथमेतत्, ततस्ताश्चावोचन् किं चित्रमत्र यत् । दीर्घं वेणीसलं पृष्ठे स्कन्धे कुण्डलयोः किणे ॥ १०५

आनाभि हृदि गौरत्वात् दृश्यते स्मश्रुः सलम् । ताम्बूलव्यसनौघैषोऽङ्गुष्ठशूर्णेन चर्चितः ॥ १०६

नित्यं विरलदन्तानां क्षित्या रक्ता कनिष्ठिका । तत् श्रुत्वाऽचिन्तयदसौ बहुद्वन्वा वसुन्धरा ॥ १०७

*

§ २१. कृत्वा स्नानं कुमारोऽयं सरस्वतसागरे । तीरदेवकुले गत्वाऽर्च्यमानं ददृशे शिरः ॥ १०८

तस्येतिवृत्तं पृष्ठश्च कश्चन स्थविरोऽवदत् । पुरे हि प्रवरे राज्ञा कारिते सरसि स्वयम् ॥ १०९

पद्मकोशाद् विनिर्गत्य शीर्षमेकं सकुण्डलम् । एकेन वृद्धतीत्युक्त्वा निमज्जद् ददृशे स्वयम् ॥ ११०

तदर्थं पण्डितैः पृष्टैः प्राप्य मासचतुष्टयम् । तं ज्ञातुं प्रेषिता विप्राश्चत्वारो वृद्धसन्निधौ ॥ ११

३६. यदेकः स्थविरो वेत्ति न तत्तरुणकोटयः ।

यो नृपं लक्ष्म्या हन्ति वृद्धवाक्यात् स पृज्यते ॥ १ ॥

तैश्च गत्वा मरौ देशे स्थविरः कोऽप्यृच्छत् । स्वपिता दर्शितस्तेन तेनापि स्वपितामहः ॥ १२

सर्विशतिशतवर्षदेशीयस्यास्य संनिधौ । विप्रैरृच्छि शीर्षस्य वृद्धतीत्युक्तिकारणम् ॥ १३

सोऽप्युचै भौजयित्वा तान् शुनीडिम्बचतुष्टयम् । गृह्णीतेदं महामूल्यं शुद्धतल्यध्वज्यो यतः ॥ १४

लोभाद् विप्रा अपि कटौ कृत्वा तांश्चलनाक्षमान् । व्याघुटनं वृद्धमनुः स्वसन्देहस्तथैव नः ॥ १५

संशयदिष्ठन्न एवायमित्युक्ते तेन तेऽभ्युधुः । कथं स ऊचे शास्त्रज्ञा अप्येतदपि वेत्य न ॥ १६

३७. श्वानगर्दभचाण्डालमद्यभाण्डरजखलाः ।

मृष्ट्वा देवकुलं चैव सचेलं स्नानमाचरेत् ॥ १ ॥

शास्त्रे निषिद्धः संस्पृशो विप्राणां युज्यते कथम् । तेऽप्युचुर्वहुमूल्यानि श्रद्धिम्भानि त्वमप्यथाः ॥ १७

ततोऽस्माभिर्गृहीतानि लोभाद् विक्रीयते न किम् । ऊचे वृद्धस्तदेवं विश्वं वृद्धति लोभतः ॥ १८

इति ते छिन्नसन्देहाः कुमारैर्हागताः पुनः । पण्डितैः पुस्तकेष्वेवं लिखितोऽर्थः सविस्तरः ॥ १९

राज्ञोऽर्पिते नृपोऽप्याह सत्यमेतत् शिरो यदि । श्रुत्वेनमर्थं न पुनः सरसो निःसरिष्यति ॥ १२०

तथाकृते तथाज्ञाते चैत्यं निर्माय भूभुजा । देवस्थाने स्थापितं च शीर्षमेतत् प्रसिद्धये ॥ २१

तत् श्रुत्वा विविधाश्चर्यदर्शनाज्ञातनिश्चयः । किञ्चित् कालं कुमारोऽपि स्थित्वा कान्त्या विनिर्ययौ ॥ २२

*

§ २२. मल्लिनाटजनपदे गतः कोलंबपत्तने । महालक्ष्म्या च कोलंबस्वामी स्वप्ने न्यगद्यत ॥ २३

भविष्यो गूर्जरात्रायाः स्वामी यस्तव पत्तने । समेष्यति जयाधारी विधेयं तस्य पूजनम् ॥ २४

चतष्टपु दिक्षु मुक्तैः पुरुषैः पुरसीमिन । यथोक्तलक्षणैर्वीक्ष्य कुमारो भक्तिपूर्वकम् ॥ २५

आहूय नृपतेः पार्श्वे समानिन्ये ततो नृपः । अस्मृत्याय स्वकीयार्द्धासने तं स न्यवेशयत् ॥ २६

निगद्य च तमादेशं राज्ञा राज्ये निमज्जितः । निषिद्धः कुमारस्तस्य पार्श्वे तस्यौ यथासुखम् ॥ २७

सोचे तथापि तेऽभीष्टं कुमार ! किं करोम्यहम् । कुमारः प्राह येनात्र ज्ञायते मे समागमः ॥
दशगव्यवृत्तिविस्तारे कोलंबपत्तनान्तरे । भूमीमप्राप्य राज्ञाय संकोच्य निजमन्दिरम् ॥
कुमारपालेश्वराख्यः प्रासादस्तत्र कारितः । कुमारपालनामाङ्गं नाणकं च प्रवर्तितम् ॥
तद् दृष्ट्वा कुमारश्चिन्तितवान्-बहोऽस्य परमा प्रीतिः ।

१३०

३८. यथा चित्तं तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रिया ।

चित्ते वाचि क्रियायां च साधूनामेकरूपता ॥ १ ॥

ततः कुमारो निर्याय प्रतिष्ठानपुरं गतः । द्विपंचाशद्वीरकूपाद्याभर्याणि विलोकयत् ॥

३१

§ २३. प्रासः क्रमेणोज्जयिन्यां निजस्वजनसन्निधौ । भ्रमस्तत्रान्युदायातः कुङ्गेश्वरमन्दिरे ॥

३२

प्रणम्य लिङ्गं तन्मध्ये व्यासं सप्तफणाङ्कुरैः । वीक्ष्य प्रशस्तिमध्ये तु गायामेतामवाचयत् ॥

३३

३९. पुञ्जे वाससहस्रे सयमि वरिस्ताण नवनवह्रि अहिए ।

होही कुमरनरिंदो तुह विक्रमराय ! सारिच्छो ॥ १ ॥

आत्मनो नामसाम्यं च वर्षाणां वीक्ष्य पूर्णताम् । गार्धार्यं कुमरोऽष्टच्छत् जैनदर्शनसन्निधौ ॥

३४

सोऽप्याह पूर्वमत्रासीत् सिद्धसेनो दिवाकरः । विक्रमादित्यभूपस्य तेनाभ्यर्चनया किल ॥

३५

द्वात्रिंशद्वात्रिंशिकाभिर्वीतरागः स्तुतस्ततः । कुङ्गेश्वरलिङ्गं च स्फुटितं तस्य मध्यतः ॥

३६

आविरभूद् धरणेन्द्रः श्रीपार्श्वप्रतिमाकरः । तं दृष्ट्वा विक्रमादित्यः संजातः परमार्हतः ॥

३७

गुरुपदेशतस्तेन कारितं भूमिमण्डलम् । अनृणं निजदानेन ततः संवत्सरोऽस्य महान् ॥

३८

तेनैकदा सिद्धसेनः पृष्ठः किं कोऽपि भारते । अतःपरं जैनभक्तः सार्वभूमो भविष्यति ॥

३९

श्रुतज्ञानेन विज्ञाय गार्धेयं गुरुणोदिता । राज्ञा च लेखिताऽत्रैव तत् श्रुत्वा कुमरोऽज्जदत् ॥

१४०

आर्हतानामहो शक्तिः, अहो ज्ञानमहो व्रतम् । अहो परोपकारित्वं, किमपीषां हि नाद्वृतम् ॥

४१

ततः सज्जन-भोपल्लदेवी-बोसिरिभिः समम् । धृत्वा निर्भरवेपं स उज्जयिन्या विनिर्ययौ ॥

४२

दशपुरे पद्मासनासीनं प्रशमामृतधरं योगिनं विलोक्य ननाम । स ध्यानं मुक्त्वा कुमारमूचे-

४०. सर्वस्मिन्नणिमादिपङ्कजवने रम्येऽपि हित्वा रतिं,

शुद्धां मुक्तिमरालिकां प्रति दृशं यो दत्तवानादरात् ।

चेतोवृत्तिनिरोधलब्धपरमब्रह्मप्रमोदाम्बुभृत्,

सम्यक्साम्यसरोजसंस्थितिजुषे हंसाय तस्मै नमः ॥ १ ॥

ततः कुमारोऽष्टच्छत्-‘योगिन् ! किं खानं किं दानं किं ध्यानं चेति ?’ योग्यमूचे-

४१. स्नानं मनोमलत्यागो दानं चाभयदक्षिणा ।

ज्ञानं तत्त्वार्थसंशोधो ध्यानं निर्विषयं मनः ॥ १ ॥

एतदाकर्ण्य प्रमुदितः ।

§ २४. मध्ये दशपुरे स्थित्वा चित्रकूटनगं गतः । शान्तिचैत्ये श्वेतभिक्षो रामचन्द्रस्य सन्निधौ ॥

४३

जाते चित्रे चित्रकूटदुर्गोत्पत्तिमपृच्छयतः । रामोऽप्युचेजतः क्रोशत्रयेऽभून्मध्यमापुरी ॥

४४

तत्र चित्राङ्गदो राजा सोऽन्यदाभिनेवैः फलैः । योगिना व्याघ्रमुक्तेन षण्मासावधि सेवितः ॥

४५

२२ प्रष्टो हेतुरयो राज्ञा योग्यचे मन्त्रसिद्धये । द्वात्रिंशदक्षयतः साञ्चिध्यात् ते भवेच सः ॥
राज्ञा प्रष्टे पुनः कानि लक्षणानि महीतले । कीतुकं यदि ते तर्हि श्रूयतां तानि मूर्धर ! ॥

४६

४७

४२. नाभिः स्वरः सत्त्वमिति प्रतीतं गम्भीरमेतन्नित्यं नराणाम् ।
उरो ललाटं वदनं च पुंसां विस्तीर्णमेतन्नित्यं प्रदिष्टम् ॥ १ ॥

४३. वक्षोऽथ कुक्षिर्नखनासिकाख्यं कृकाटिका चेति षडुन्नतानि ।
ह्रस्वानि चत्वार्यथ लिङ्गपृष्ठं ग्रीवा च जंघेऽभिमतप्रदानि ॥ २ ॥

४४. नेत्रान्त-पाद-कर-ताल्व-धरौष्ठ-जिह्वा रक्तान्यमूनि ननु सप्त हितप्रदानि ।
सूक्ष्माणि पञ्च दशनाङ्गुलिपर्वकेशाः साकं त्वचा कररुहाश्च न दुःखितानाम् ॥ ३ ॥

४५. हनु-लोचन-बाहु-नासिका-स्तनयोरन्तरमञ्च पञ्चकम् ।
इति दीर्घमिदं तु पञ्चकं न भवत्येव नृणामभूजुजाम् ॥ ४ ॥

४६. त्रिषु विपुलो गम्भीरस्त्रित्वेव षडुन्नतश्चतुर्हस्तः ।
सप्तसु रक्तो राजा पञ्चसु सूक्ष्मश्च दीर्घश्च ॥ ५ ॥

श्रुत्वेति मुदितो राजा प्राह योगीन्द्रमुत्तमम् । किमु कार्यं मयाख्याहि यथा तथा करोम्यहम् ॥ ४८

यतः कृष्णचतुर्दश्यां रात्रौ चिन्ननगोपरि । मम सिद्ध्यति मन्त्रश्चेत् त्वं तत्रोत्तरसाधकः ॥ ४९

१५ ओमित्युक्त्वा नरेन्द्रेण स योगीन्द्रो व्यसृज्यत । राजपद्म्यान्तरितया तत् श्रुत्वाऽवाचि मन्त्रिणे ॥ १५०

उवाच मन्त्री ज्ञाप्योऽहं यदा तत्र व्रजेत् नृपः । ततो यथोक्तवेलायां खड्गव्यग्रकरो नृपः ॥ ५१

एकाकी निर्धन्यो लज्जो राजा ज्ञात्वा मन्त्रयपि । दक्षो नरेन्द्ररक्षार्थं नृपेणालक्षितो ययौ ॥ ५२

नृपोऽपि चिन्नशैलप्रमारुढो वीक्ष्य योगिनम् । व्याघ्रं च होमसामग्रीं ततोऽजल्पत् करोमि किम् ॥ ५३

रक्षार्थं होमकामय्या मुक्त्वा तत्र नरेश्वरम् । योगी जलार्थं सव्याघ्रः क्षीरकूपं गतः स्वयम् ॥ ५४

२८ इतश्च प्रकटीभूय नलोचै मन्त्रिणा नृपः । देवोपकरणैरभिः साध्यते स्वर्णपुरुषः ॥ ५५

तत्तं सिसाधिपुर्योगी होमित्वा त्वत्तनु ध्रुवम् । तद् यतस्व स्वरक्षायै इत्युक्त्वान्तरितोऽय सः ॥ ५६

राज्ञा सह ततः स्नात्वा जलमानीय योगिना । विलेपनैर्विलिप्याङ्गं होमार्थं ज्वालितोऽनलः ॥ ५७

उक्तश्च राजा त्वं देव ! प्रतिपन्नैकवत्सलः । तदस्य वह्निकुण्डस्य देहि प्रदक्षिणात्रयम् ॥ ५८

राजा सशङ्कस्तं स्माह त्वं योगिन्नप्रतो भव । ततो योगी तथा कुर्वन्न च्छले प्राप भूपतेः ॥ ५९

२९ अथ व्यावृत्त्य सहसा नृपं यावदुद्दहोति सः । तावन्नरेन्द्र-मन्त्रिन्यां स एवाधौ हुतो हठात् ॥ १६०

व्याघ्रोऽप्यनुप्रविष्टस्तं संजातः स्वर्णपुरुषः । संपूज्य तं गृहीत्वा च राजाऽगान्मध्यमां पुरीम् ॥ ६१

यच्छन्न यथेच्छं द्रविणं ख्यातिं स प्राप सर्वतः । ततः स्वकृद्धिरक्षार्थमादिदेशेति मन्त्रिणम् ॥ ६२

यथा चिन्नगिरेः पार्श्वे कूटशैलोलोऽस्ति दुर्गमः । तस्योपरि महादुर्गं कारयाभङ्गुरोद्यमः ॥ ६३

मन्त्रिणापि तथारब्धे यावच्चैचरियते दिवा । तावन्नपतति रात्रौ पण्मासा इति जज्ञिरे ॥ ६४

३० तथाप्यभङ्गुरोत्साहं नृपं कूटाचलाधिपः । उवाच मा कृथा दुर्गमत्र कर्तुं न कोऽप्यलम् ॥ ६५

प्राणात्ययेऽपि कर्ताऽस्मि नृपेणोक्तं सुरोऽजवीत् । यद्येवं निश्चयस्तर्हि कुरु चिन्ननगोपरि ॥ ६६

दुर्गस्य नाम मध्ये तु देयं मन्त्राम भूपते ! । तत्र चित्राङ्गदश्चक्रे दुर्गं चिन्ननगोपरि ॥ ६७

नगरं चिन्नकूटाख्यं देवेन तदधिष्ठितम् । कोटीध्वजानां यन्मध्ये सहस्राणि चतुर्दश ॥ ६८

लक्षेश्वराणां योग्या च कारिता तलहट्टिका । वापीकूपसरोमुख्यं शेषं देवेन कारितम् ॥ ६९

३५ इतश्च स्वर्णपुरुषं सिद्धं चित्राह्वयस्य तम् । ग्रहीतुं कन्यकुब्जेशः शंभलीशो नृपो बली ॥ १७०

अरौसीद् दुर्गमागत्य ततश्चिन्नाङ्गदोऽपि हि । नियञ्चितपुरद्वारो लसत्युपरि निर्मयः ॥ - युग्मम् ॥ ७१
चराः कौरिकवेषेण वयैः कतिपयैः पुरम् । प्रविश्य शुश्रुवुर्वीत्तां गृहे शुल्काधिकारिणः ॥ ७२
गवाक्षस्था भविष्यती लालयन्ती निजं सुतम् । भाषते तात ! किं नैते मुच्यन्ते वणिजारकाः ? ॥ ७३
हसित्वा तत्सिताहंते न वसे ! वणिजारकाः । शंभलीशचमूरोपाऽवासीद् दुर्गजिघृक्षया ॥ ७४
वसे ! जन्म यदा तेऽभूत्, तदेदं सैन्यभागतम् । त्वम्हा च पुत्रवती जाताप्येतत् तथैव च ॥ ७५
तत् श्रुत्वा शंभलीशोऽपि ससैन्यो दुर्गमे पुरे । प्राप्तः प्रोक्तो गवाक्षस्थर्क्षरीवेशयया यतः ॥ ७६

४७. गण्डपदः किमधिरोहति मेरुशृङ्गं किं वा रवेरजगरो निरुणद्धि मार्गम् ।
शक्येषु वस्तुषु बुधाः श्रममारभन्ते दुर्गग्रहग्रहिलतां त्यज शंभलीश ! ॥ १ ॥

अथापमृत्य राज्ञापि प्रविता गूढपुरुषाः । समर्प्य प्राभूतं तस्याः प्रोचुः स्वामिनि ! नः प्रभुः ॥ ७७
जित्वा चित्राङ्गदं दुर्गजिघृक्षुस्त्वत्प्रसादतः । तत् प्रसीदादिशोपायं साऽपि हृष्टा जगाद तान् ॥ ७८
सर्वप्रतीलोरुदधाव्य पूरितार्थिमनोरथः । भुंक्ते चित्राङ्गदो नित्यं प्रवेष्टव्यं तदा त्वया ॥ ७९
विवृणोमि गवाक्षस्था यदा केशानहं तदा । ज्ञेया भोजनवेला सा तं ज्ञात्वा शंभलीशकः ॥ ८०
वर्क्षरीगणिकाभेदाद् द्वितीयं जगृहेऽहिं तम् । दुर्गे ततश्चिन्नाङ्गदो गृहीत्वा स्वर्णपूरुषम् ॥ ८१
क्षीरकूपे ददौ शंभो तत् श्रुत्वा शंभलीशराट् । क्षीरकूपाञ्जलं कृष्ट्वा दद्यात् तं स्वर्णपूरुषम् ॥ ८२
यावदाकर्षते तावत् पुनः पूर्णः स कूपकः । विलक्षोऽप्यसौ मनसि क्षीचरित्रमचिन्तयत् ॥ ८३

४८. एता हसन्ति च रुदन्ति च कार्यहेतोर्विश्वासयन्ति च परं न च विश्वसन्ति ।
तस्माच्चरेण कुलशीलसमन्वितेन नार्यः इमंशानघटिका इव वर्जनीयाः ॥ १ ॥

अपि च -

४९. संमोहयन्ति मदयन्ति विषादयन्ति निर्भर्त्सयन्ति रमयन्ति विडम्बयन्ति ।
एताः प्रविश्य सदयं हृदयं नराणां किं नाम वामनयना न समाचरन्ति ॥ २ ॥

५०. सउ चित्तहं सट्टी मणहं पंचासटी हीयाहं ।
अम्मी ते नर दहूसी जे पत्तिज्जह ताहं ॥ ३ ॥
५१. पाहिंत्थी सवि वंकडी किम पत्तिज्जि तास ।
नीयसिरे घड उवडावि करि पच्छहं दिह जे पास ॥ ४ ॥
५२. प्राप्तुं पारमपारस्य पारावारस्य पार्यते ।
स्त्रीणां प्रकृतिवक्राणां दुश्चरित्रस्य नो पुनः ॥ ५ ॥

ततो विलक्ष्य चित्राङ्गसुतं बाराहगुप्तकम् । संस्थाप्य च स्वयं राज्ये महोत्सवपुरस्सरम् ॥ ८४
शनैःशनैर्व्रजन् भूयः कन्यकुब्जं पुनर्गतः । स्वभार्याग्रिपठद् दुर्गं भद्रो वादीश्वरोऽन्यदा ॥ ८५

५३. चित्रकूटमिदं भद्र ! पृथिव्यामेकलोचनम् ।
द्वितीयस्याम्बकस्यार्थं तपस्तपति मेदिनी ॥ १ ॥

कुमारः सपरीवारः तत् श्रुत्वाऽऽस्त्रुतं न गम्य । विस्मितः सर्वतो वीक्ष्य दिग्भागान् निजगाद च ॥ ८६

५४. शैलाः सर्वे गण्डशैलानुकारा वृद्धा ग्रामाः क्षामधामोपमानाः ।
कुल्याकल्पाः प्रीढसिन्धुप्रवाहाः सन्दृश्यन्ते दूरतोऽत्राधिरूढैः ॥ १ ॥

ततः श्रीरघुवंशमौक्तिकश्रीकीर्तिधराजर्षिपुत्रस्य सुकोसलमहर्षेः पूर्वमवभातव्याप्रीकृतोत्पसर्गस्य समुत्पन्न-
केवलज्ञानस्य निर्वाणभूमिकां चित्रकूटासन्नां नत्वा,

१५५. ततस्तदीक्ष्य सोत्कण्ठः कन्यकुम्भपुरं ययौ । आभ्राणां लक्षशो वीक्ष्य लक्षारामान् सविस्मयः ॥ ८७
 पप्रच्छ कंचित् किमात्रा दृश्यन्ते गणनातिगाः । सोऽप्युचे न करोऽत्रास्ति चूतानां तद् घना अमी ॥ ८८
 राज्येऽहमपि चूतानां करं मोक्षये स्वीवृति । विचिन्त्येति कुमारोऽगात् कार्सीं निर्भरवेपभाक् ॥ ८९
 भ्रामन्नेकेन वणिजा वक्षायैः सकृत्तः कृती । द्वितीयेऽह्नि लण्ड्यमानं तद्दहं वीक्ष्य दुःखितः ॥ ९०
 कंचित् पप्रच्छ किमिदं सोचेऽद्यापुत्रको वणिक् । मृतोऽसौ तद्दहं तेन लण्ड्यते राजपूरुषैः ॥ ९१
 श्रुत्वेति चकितः स्वान्ते भवरूपं विभावयत् । यथा क्षणादसौ नष्टः श्रेष्ठी सर्वं तथा भवेत् ॥ ९२

५६. असारः संसारः सरलकदलीसारसदृशो,
 लसद्बिभृल्लेखाचकितचपलं जीवितमिदम् ।
 यदेनत् तारुण्यं नगगतनदीवेगसदृशं,
 अहो धाष्ट्यं पुंसां तदपि विषयान् धावति मनः ॥ १ ॥
 कुमारश्चिन्त्यदसौ धिग् राज्यं यदपुत्रिणाम् । स्नेच्छानामपि सर्वस्वं राजा गृह्णाति पुत्रवत् ॥ ९३

५६. दुर्भिक्षोदयमन्नसंग्रहपरः पत्युर्वधं बन्धुकी,
 ध्यायत्यर्थपतेर्भिषक् गदगणोत्पातं कलिं नारदः ।
 दोषघ्राहिजनस्तु पश्यति परच्छिद्रं छलं शाकिनी,
 निःपुत्रं म्रियमाणमात्ममवनीपालो हृहा वाञ्छति ॥ १ ॥
 राज्ये नाहं ग्रहीष्यामि स्वदेशे स्वमपुत्रिणाम् । प्रतिज्ञायेति कुमरो गतः पाटलिपुत्रके ॥ ९४
 तत्र च पुरा सजातनवनन्दकारितनवस्पर्णमयपर्वतादिस्वरूपं श्रुत्वा मनस्यचिन्तयत्—

५७. येषां चित्तेः प्रतिपदमियं पूरिता भूतधात्री,
 यैरप्येतद् भुवनचलयं निर्जितं लीलयैव ।
 तेऽप्येतस्मिन् गुरुभवहृदे बुद्बुदस्तम्बलीलां,
 धृत्वा घृत्वा सपदि विलयं भूसुजः संग्रयताः ॥ १ ॥
 यदस्माकं वित्तचयो भविष्यति तदा दानभोगादौ व्ययं करिष्याम इत्यादि बहु विचिन्त्याग्रे चचाल ।
 ततो राजगृहे गच्छन् वीक्ष्य वैभारपर्वतम् । श्रुत्वा समवसरणस्थानान्येष विसिम्भिये । ९५

- तत्र प्राग्भवपुण्यप्राग्भारगालिनः श्रीशालिभद्रस्य सौधनिर्मात्योत्तीर्णस्वर्णमाणिक्यमणिमयाभरणप्रक्षेपवापी-
 ५८ प्रमुखस्थानानि निरीक्ष्य भोगलीलां वैराग्यं च श्रुत्वा विस्मयस्मरमनाश्विन्तयति स्म । यथा—

५८. ब्रह्मज्ञानविवेकिनोऽमलधियः कुर्वन्त्यहो दुष्करं,
 यन्मुञ्चन्त्युपभोगभाङ्गयपि धनान्येकान्ततो निस्पृहाः ।
 न प्राप्तानि पुरा न संप्रति न च प्राप्नो दृढप्रत्ययाः,
 वाञ्छामात्रपरिग्रहाण्यपि परं त्यक्तुं न शक्ता वयम् ॥ १ ॥

- ५९ ततो वैभारगिरिमारोह । श्रीशालिभद्रपादपोषगमानशनशिलातलदि निरीक्ष्य चेतसि चमत्कृतो वैरा-
 ग्यवान् जातः । ततो नवद्वीपकदेशेषु गत्वाऽजयपुरं ययौ । तत्र बहिः सर्वर्तुपुष्पफलोपेतमनोरमोद्याने शक्ता-
 वनारतीर्थे गतः । तत्र कमपि वृद्धपुरुषं तत्स्वरूपमपृच्छत् । तेनोक्तम्—“पुरा श्रीयुगादिदेवस्य शतं पुत्रा आसन् ।
 तेषु जयनामकुमारस्यापितमिदं जयपुरम् । अन्यदाऽत्र शक्रादिमुद्रासुरनरनिकरनायकसेव्यापादारविन्दः श्रीऋषभ-
 देवः समवासापार्ति । तदा समवसरणस्थाने शकनिर्मितः प्रासादोऽयम् । पङ्क्तुमयमुद्यानं च भगवत्पूजार्थमिदम् ।

एतदाकर्ण्य विस्मयमनाश्चेतसीदं चिन्तयन्—‘अहो ! अनादिकालीनोऽयं श्रीजिनधर्मः, महाप्रभावश्च । ततः स्वयं तत्र गत्वा आदिदेवं ननाम ।

ततोऽपि कामरूपेऽगात् कामारूपेक्षणकौतुकी ।

तत्र कामाक्षीदेवीभवने गतः । पूजार्थमागतं निजरूपनिर्जितकामवामाक्षीगर्वसर्वस्वं क्षीवृन्दं देशस्वभावा-
नुक्तमर्यादं सकललोकशुशलभवेक्ष्याचिन्तयत्—

५९. संसार ! तव निस्तारपदवी न दवीयसि । अन्तरा दुस्तरा न सूर्यदिरे मदिरेश्वरणाः ॥

६०. वैरिवारणदन्ताग्रे समारुह्य स्थिरीकृता । वीरश्रीर्यैर्महासत्त्वैर्योषिद्विस्तोऽपि खण्डिताः ॥

§ २६. ततोऽगात् तत्र यत्रास्ति सर्परूपेण भूपतिः । भौतिकं दैवकं वापि यद्राज्ये न भयं भवेत् ॥ ९६

कश्चिद्ब्रह्मपार्श्वे सर्परराज्यकारणमपृच्छत्—‘तेनोक्तम्—‘भो ! पुरा नागकुमारदेवस्थापितं नागेन्द्रपत्तनमिदम् । तत्र श्रीकान्तनाराजा अत्यन्तश्रीमान् दाता भोक्ता विवेकी प्रजाप्रियः परं यदपि तदपि कारणं प्राप्य क्रोधी भवति ।”

६१. यतः—नाकारणरूपां संख्या संख्याताः कारणे कुधः ।

कारणेऽपि न कुप्यन्ते ये ते जगति पंचषाः ॥ १ ॥

ततः स राजाऽन्यदा क्रोधान्धो व्रजन् सौधान्वकारे स्तम्भाभिघातमूर्च्छितो निःपुत्रो मृत्वाऽऽर्तध्यानवशात् सप्त-
फणालंकृतः सर्पोंऽभूत् स्वभाण्डागारे । स मंत्रिभिर्वीरं वारं बहिर्मुक्तः स्वद्रविणमोहितः पुनः पुनस्तत्रैवायाति । राज्यं पुत्रं विना[शून्यं]जातम् । वैरिभिर्निरुद्धम् । ततो महति संकटे लोकैः पुरस्थापकनागकुमारदेवः स्मृतः । स समायातः ।”
स जातिसरं नागं सप्तफणालंकृतं [दृष्ट्वा, अयं] अस्मदीयकुलोत्पन्नः, पुराऽयस्य पुरस्य स्वामी, ततोऽयमेव राजा भवतु,— इति नागकुमारदेवकृतराज्याभिषेकस्तत्प्रभावाद्वाज्यं करोति । देवः सौस्थ्यं विधाय स्वस्थानमगात् । सोऽयं नागराजसाम्राज्यम् । एतन्निश्चयं कुमारोऽपि चिन्तितम्—‘अहो ! दुर्गतिदाता क्रोधः । ततः पुरमध्ये—

कुमारोऽगाच्चर्मकारबालचन्द्रापणेऽन्यदा । उपानदर्थं तेनापि सादरं पूर्वनिरमितम् ॥ ९७

उपानदुगुलमेतद् युज्यते तव पादयोः । मूल्यानां तव स्वामिन् ! मंगलीकं मया कृतम् ॥ ९८ 29

हृष्टश्च शुभवाक्येन शुश्राव कुमरस्तदा । पत्तने पादुकाराज्यं मरणं सिद्धभूपतेः ॥ ९९

कुमारपालराजानं शृणोषि पत्तने यदा । शीघ्रमेयास्तदामभ्य मोचिकं कुमरस्ततः ॥ २००

उज्जयिन्यां सातुचरो गत्वाऽखण्डप्रयाणकैः । कलाली—सिद्धपुरेऽगालात्वाशेषकुटुम्बकम् ॥ २०१

तत्र पूर्वप्रतिपन्नमातुलस्य द्विजन्मनः । गृहे मुक्त्वा स्वकुटुम्बमेकाकी पत्तने ययौ ॥ २०२

*

§ २७. गत्वा गृहे कृष्णभट्टदेवस्य भगिनीपतेः । रात्रौ नमाम भगिनीं कुमारः प्रमिलापिधाम् ॥ २०३ 25

आतेति प्रत्यभिज्ञाय तयापि स्नापितः स्वयम् । स्नाननीरे वीक्ष्य स्नातां दुर्गां शाकुनिकोऽब्रवीत् ॥ २०४

ससाहान्तर्भवान् राजा प्रमाणं शकुना यदि । तदाकर्ण्य भगिन्याऽपि विज्ञप्तं पत्युरात्मनः ॥ २०५

मण्डलेशकृष्णदेवः कुमारं परिरन्ध्रं तम् । तवैव राज्यं नान्यस्य मा विषीदेत्युवाच सः ॥ २०६

महितदृष्टेशाशीं विजयपालराणकम् । मित्रमाकार्यं कृष्णेन पर्यालोचः कृतस्ततः ॥ २०७

अग्रे प्रधानैश्चोलक्यौ तौ द्वौ राज्यार्थमाहूतौ । महीपाल-रत्नपालौ राज्यं त्वस्यैव मे मतिः ॥ २०८ 20

द्वितीयेऽह्नि प्रधानानां ज्ञापयित्वेति तौ ततः । आजुहवत् कुमारं च श्रीजयसिंहमेरुके ॥ २०९

ततः प्रधानैः सम्भूय पूर्वं राज्यार्थमाहूतः । महीपालस्तु तात्रत्वा दत्तादेशं करोमि किम् ॥ २१०

तं विसृज्य रत्नपालस्तौराहूतो महेश्वरम् । प्रणम्य सचिवादींश्च प्राञ्जलिः प्राह पूर्ववत् ॥ ११

विसृष्टः सोऽन्यथाहूतः कुमारपाल ईश्वरम् । नत्वा सहेलमावयोत्तरीयाञ्चलसञ्चयम् ॥ १२

कुमारपालः [तैः] पृष्टः—‘कथं राज्यं करिष्यसि ?’ । कृपाणं दर्शितं तेन केनापि पठितं ब्रह्मः ॥ १३ 25

६२. न श्रीः कुलक्रमायाता शासने लिखिता न तु ।

वज्रेनाक्रम्य मुञ्जीत वीरभोग्या वसुन्धरा ॥ १ ॥

तानाह्वास्ताभिषेकाय मृगेन्द्रासनमास्थितः । ततः कृष्णादिभिः प्रोचे परामर्शं विमुच्य भोः ॥ १४

अत्रार्थं मा विलम्ब्य कार्यं चेज्जीवितेन वः । तद्गीतैस्तैस्तथा चके कुमारगुणरञ्जितैः ॥ १५

मुक्तानां सेतिका क्षिप्ता तत्तृशीर्षं ऽमृतं सपल्लिका । कृष्णदेवमष्टमुख्यैस्ततो राज्ञेयसौ नतः ॥ १६

श्रीकुमारपालदेवो वेष्टितो मण्डलश्वरैः । पट्टहस्तिसमारूढो मेघाडम्बरमण्डितः ॥ १७

चामरैर्वीज्यमानस्तु गृह्णन् पौरजनाशिषः । विविधातोयनिर्घोषैर्षधिरीकृतदिह्मुखः ॥ १८

हास्तिकाश्चीयपादातिरथकट्याभिकोटिभिः । पुरतः पार्श्वतः पश्चाल्लोकैश्च परिवारितः ॥ १९

प्रदत्तच्छटकुंकुभिर्मदैर्धूममदैरिव । ददद्दानं तदाऽर्थिभ्यो राजा प्रासादमासदत् ॥ २२०

॥ १२८. ततः श्रीमत्कान्हडदेवमुख्यैः समस्तैरपि [सामन्तैः] पञ्चाङ्गजुम्भितभूतलं नमोऽकारि । स प्रौढतया देशान्तरपरिभ्रमणनैपुण्येन राज्यशान्तिं स्वयं कुर्वन्, राज्यवृद्धानां प्रधानानामरोचमानस्तैः सम्भूय व्यापादयितुं व्यवस्थितः । सान्धकारगोपुरेषु न्यस्तेषु धातकेषु प्राक्तनशुभकर्मणा प्रेरितेन केनाप्यासेन ज्ञापितस्तद्दृष्टान्तस्तं प्रदेशं विहाय द्वारान्तरेण व्रणं प्रविष्टः । तदनु तान् प्रधानान् यमपुरीं प्रति प्राहिणोत् ।

१२९. स भावुकमण्डलेश्वरः शालकसम्बन्धात् राजस्थापनाचार्यत्वाच्च राजपाटिकायां सर्वावसरेषु च प्राक्तनदुःखावस्थां समर्पितया जल्पति स्म । राज्ञोक्तम्—‘त्वयाऽतः परमेवंविधं सभासमक्षं न वाच्यं, विजने तु यदृच्छया वाच्यम् ।

६३. यतः—आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां महतां मानखण्डना ।

मर्मवाक्यं च लोकानामशस्त्रो बध उच्यते ॥ १ ॥

६४. याचको बञ्चको व्याधिः पञ्चत्वं मर्मभाषकः ।

योगिनामप्यमी पञ्च प्रायेणोद्वेगहेतवः ॥ २ ॥

२३ इति राज्ञोपरुद्ध उत्कटतया अवज्ञावशाच्च—‘रेऽनात्मज्ञ ! इदानीमेव पादौ त्यजसि ?’ इति भाषमाणो मर्तुकाम औषधमिव तद्वचं पथ्यमपि न जग्राह । नृपस्तदा तदाकारसंवरणेनापह्ववं विधायापरस्मिन् दिवसे नृपसङ्केतितैर्मलैस्तदङ्गभङ्गं कृत्वा नयनयुगलमुद्धृत्य, ततस्तं तदावासे प्रस्थापयामास । ग्रन्थान्तरेऽप्युक्तम्—

६५. काके शौचं श्रूतकारेषु सत्यं, सर्पं क्षान्तिः स्त्रीषु कामोपशान्तिः ।

ह्रीबे धैर्यं मद्यपे तत्त्वचिन्ता, राजा मित्रं केन हृष्टं श्रुतं वा ॥ १ ॥

२४ ६६. यतः—शास्त्रं मुनिश्चितधिया परिचिन्तनीयमाराधितोऽपि नृपतिः परिशङ्कनीयः ।

आत्मीकृताऽपि युवतिः परिरक्षणीया; शास्त्रे नृपे च युवतौ च कुतः स्थिरत्वम् ॥ २ ॥

६७. आदौ मयैवायमदीपि नूनं, न तद्वहेन्मामवहीलितोऽपि ।

इति भ्रमादङ्गुलिपर्वणापि, स्पृशेत् नो दीप इवावनीपः ॥ ३ ॥

इति विमुशङ्किः समन्ततः सामन्तैर्भयग्रान्तचित्तैस्ततः प्रभृति स नृपतिः प्रतिपदं सिधेव ।

*

२५ १३०. पट्टाभिषेकादनन्तरं मोलाकनामा गन्धर्वोऽवसरे गीतकल्याऽतुलया रञ्जिताद् राज्ञः षोडशाधिकं शतं प्रसादे द्रमाणामवाप्य, तैः सुखमक्षिको विसाध्य, बालकान् तथा सन्तर्पयन् ‘राज्ञो दानमल्पमि’त्युपहसन्, कुपितेन राज्ञा निर्वासितो विदेशं गतः । तत्रत्य भूपतेः परितोषिताद् गजयुगलमानीयोपायनीकुर्वन् बौल्लुक्यभूषणलेन संमानितः । कदाचित् कोऽपि वैदेशिकगन्धर्वो ‘मुषितोऽस्मी’ति तारं बुम्बारां कुर्वान्, ‘केन मुषितोऽसी’ति राज्ञाभिहितो ‘मम गीतकल्याऽतुलया सामीप्यमुपेयुषा कौतुकार्पितगलशृङ्खलेन नश्यता मृगेणे’ति विज्ञापयामास । तदनु

सोलामिधानो गन्धर्वराद नृपतिना समादिष्टः, अठवीमटन्तं स्फीतगीतादिकृष्टिविधया गले खेलत्कनकशृङ्गलभ्यं नगरान्तः समानीय तस्य भूपतेः सभासमक्षं दर्शयामास । अथ तत्कलाकौशलेन चमत्कृतमानसः नृपतिः **सोलार्कं** गीतकलाया अवधिं पप्रच्छ । स तु शुष्कदारुणः पल्लवप्ररोहमवधिं विज्ञप्तवान् । तर्हि तत्कौतुकं दर्शयेत्यादिष्टः, **अर्जुनाद** गिरिविरहनामानं वृक्षमाक्षेपादानाथ तत्शुष्कशाखाखण्डं राजारूपे कुमारसृत्तिकाकृत्सालवाले विक्षेप । मल्हारवर्णास्रजनवधगीतकलाया सद्यः प्रोल्लसत्पल्लवितं निवेदयन्, स सपरिवारं नृपं तोषयामास । तदा सन्तुष्टेन राज्ञा पारितोषके ग्रामयमलं दत्तम् । - बङ्कारसोलप्रबन्धः ।

§ ३१. कृतोपकारानाकार्यं सर्वान् सत्त्वहितस्ततः । कृतज्ञः कृतवान् राजा तेषां पूजां यथोचिताम् ॥ २१

६८. स्वामिभक्तो जनोत्साही कृतज्ञो धार्मिकः शुचिः ।

अकर्कशः कुलीनश्च शास्त्रज्ञः सत्यभाषकः ॥ १ ॥

६९. विनीतः स्थूललक्ष्म्याव्यसनी वृद्धसेवकः ।

अक्षुद्रः सत्त्वसंपन्नः प्राज्ञः शूरोऽचिरक्रियः ॥ २ ॥

७०. पूर्वपरीक्षितः सर्वोपघातु निजदेशजः ।

राजार्थ-स्वार्थ-लोकार्थकारको निस्पृहः शमी ॥ ३ ॥

७१. अमोघवचनः कल्पः पालिताशेषदर्शनः ।

पात्रौचित्ये च सर्वत्र नियोजितपदक्रमः ॥ ४ ॥

७२. आन्वीक्षिकी-त्रयी-वार्त्ता-दण्डनीतिकृतभ्रमः ।

क्रमागता वणिक्पुत्रो भवेन्मन्त्री न चापरः ॥ ५ ॥

इति नीतिं विमृश्य तेन राज्ञा पूर्वोपकारकर्तुः श्रीमदुदयनाङ्गजः श्रीबार्हस्पत्यदेवो महामात्यक्षके ।
आलिङ्गनामा ज्यायान् प्रधानः, महं उदयनदेवश्च ।

§ ३२. तदा चौलुक्यराज्ञा कृतज्ञचक्रवर्तिना आलिङ्गकुलालाय सप्तशतीग्राममिता विचित्रा चित्रकूटपट्टिका ददे । ते तु निजान्वयेन लज्जमाना अद्यापि 'सागरा' इत्युच्यन्ते । यैश्च छिन्नकण्टकान्तरे प्रक्षिप्याक्षतो रक्षित-
स्तोऽङ्गरक्षकपदे प्रतिष्ठिताः । विस्मृताः श्रीहेमसूरयः ।

§ ३३. अन्यदा उदयनमन्त्रिणाऽऽहूताः श्रीपत्तने समायाताः समहोत्सवम् । कदाचिद् गुरुभिरुचै- 'हे मन्त्रिन् ! त्वं भूषं रहो ब्रूयाः - अथ त्वया वनीनराज्ञेगृहे न सुसम्पन्नं रात्रौ, सोपसर्गत्वात् । केनोक्तमिति पृच्छेच्चैत् तदाऽप्याग्रहे मम नाम ब्रूयाः । ततस्तेन मन्त्रिणा तथोक्ते, राज्ञा च तथाकृते, निशि विद्युत्पातात् तस्मिन् गृहे दग्धे, तस्यां च राज्ञ्यां श्रुतार्थां राजा चमत्कृतः । जगाद सादरम्- 'मन्त्रिन् ! कस्यदमनागतज्ञानं, महत्परोपकारित्वं च ?' ततो राज्ञा-निर्बन्धे कृते मन्त्रिणा श्रीगुरुणामागमनमूचे । तत् श्रुत्वा प्रमुदितो नृपस्तानाकारयामास । राजसभायामुपागता-नम्युत्थाय ववन्दे, प्राञ्जलिरुवाच च- 'भगवन्नहं निजस्यमपि दर्शयितुं नाळं तत्रभवताम् । तदा स्तम्भतीर्थे रक्षितः, भावि राज्यसमयचिट्टिका चार्पिता । परमहं प्राप्तराज्योऽपि नास्मर्षम् । युष्माकं निष्कारणप्रथमोपकारिणा-महं कथंचनानपि नानृणीभवामि' । सुरभिरुचै-

इत्थं विकरथसे कस्मात् त्वमात्मानं मुषा नृपः । उपकारक्षणेन यत्ते संप्रत्यस्ति समागतः ॥ २२

कृतज्ञत्वेन चेत् प्रत्युपचिकित्स्वं, तर्हि विश्वजनीने श्रीजैने धर्मे निजं मनो निधेहि । राज्ञा तद्व्यतिपद्योक्तम्-
'युष्माभिरिहानिशमगन्तव्यमिति' । एवमाचार्यैः सह राज्ञः संगतिः समञ्जनि ।

३४. अथ श्रीकुमारपालः समस्तसामन्तचक्रवालचतुरङ्गचमूचकमणचलाचलभूवलयः, दिविजययात्रावै चचाल । तत्र प्रथमं दक्षिणाशां प्रति प्रस्थितो लाट-महाराष्ट्र-कर्णाट-तिलंगादिदेशानां विन्ध्याचलम-साधयत् । ततो दक्षिणसमुद्रतटनिकटेऽऽन् कलोलान् दृष्ट्वा कम्पकारणमपृच्छत् । तत्र कवयः प्रोबुः-

७३. प्राप्तः श्रीरेष कस्मात् पुनरपि मथितं मन्थलेदं विधिच्छुः

निद्रामप्यस्य संप्रत्यनलसमनसो नैव संभावयामि ।

सेतुं बध्नाति भूयः किमिति च सकलद्वीपनाथानुपात-

स्त्वय्यायाते विकल्पानिति दधत इवाभाति कम्पः पयोधेः ॥ १ ॥

सपादलक्षटंकनौचित्येऽदात् । ततः सेतुबन्धं विलोक्य श्रीरामदेवप्रशस्तिमवाचयत् । यथा-

७४. शय्या शाङ्खलमासनं शुचि शिलासम दृमाणामधः,

शीतं निर्झरवारि पानमशनं कन्दाः सह्याया मृगाः ।

इत्यप्रार्थितलभ्यसर्वविभवे दोषोऽयमेको वने,

दुःप्रापार्थिनि यत्परार्थघटनावन्यैर्वृथा स्थीयते ॥ १ ॥

अहो रामस्य वदान्यता वनेऽपि । ततः परशुरामस्याश्रमं विलोक्योवाच-‘अहो! क्रोधस्य विस्फूर्जितम् । यः पूर्वं स्वां जननीमघातयत्’ । ततः-

७५. येन त्रिःसप्तकृन्वो नृपबलवसासान्द्रमास्तिक्यपङ्कः,

प्राग्भारेऽकारि भूरिच्युतकधिरसरिद्वारिपूरेऽभिषेकः ।

यस्य स्त्रीबालवृद्धावधिनिधनविधौ निर्दयो विश्रुतोऽसौ,

राजन्योच्चांसकूटक्रथनपटुरटद् घोरधारः कुठारः ॥ १ ॥

अहो प्राणिनां सकलपुरुषार्थप्रत्ययी सदा संनिहितोऽयं क्रोधः आचन्द्रार्कमयशःपटुपटहघटनापण्डित इति

२४ संचिन्त्य पश्चाद् व्यापुत्र्यमानः पथि प्रवीणजनवाणीमशृणोत् । यथा-

७६. तावकीनकटकैरथोद्धता धूलयो जगति कुर्युरन्धताम् ।

चेदिमाः करिघटामदाम्भसा भूयसा प्रशमयेन्न सर्वतः ॥ १ ॥

सपादलक्षमत्र दानम् ।

अथ पश्चिमां प्रति चचाल । तत्र सुराष्ट्र-ब्राह्मणवाहक-पञ्चनद-सिन्धु-सौवीरादिदेशान् साधया-

२५ मास । तत्र सिन्धुपश्चिमते पद्मपुरे पद्मनृपपुत्री पद्मिनी पद्मावती नाम्नी स्वप्रतीहारीमुखेन श्रीकुमारपाल-देवस्यातिरूपादिस्वरूपं श्रुत्वा, ततः कृतनिश्चया पित्रा विमृष्टा, सप्तकोटीद्रव्ययुता, सप्तशतसैन्यवतुरङ्गमपरिवृता, स्वसमानयोऽश्वराज्जनासहिता, स्वयंवरा समायाता राज्ञा परिणीता । अस्मिन्नवसरे कश्चित् पपाठ-

७७. एकस्त्रिधा हृदि सदा वसति स चित्रं यो विद्विषां विदुषां च मृगीहृशां च ।

तापं च संमदभरं च रतिं च सिञ्चत् सूर्योष्मणा च विनयेन च लीलया च ॥ १ ॥

२६ अत्रापि सपादं लक्षदानम् । ततः पश्चादागच्छन् द्वारिकासन्नः केनापि विज्ञप्तः-‘देवाव कृष्णराजो बलिनिकन्दनो राज्यमकरोत् । तत्र देवदाये द्वादशग्रामान् ददौ ।

अयोत्तरां प्रति प्रतस्थे । तत्र कास्मीरोद्दियान-जालंधर-सपादलक्ष-पर्वत-स्वसादिदेशानां हिमाचलमसाधयत् । तत्र गंगातटे नानावेषक्रियाशास्त्रदेवतादिभेदेन परस्पराधिक्षेपपरान् विवदमानान् बहु-विधतीर्थकानवलोक्याचिन्तयत्-

२७ ७८. प्रसन्नस्यास्तसङ्गस्य बीतरागस्य योगिनः ।

भवन्ति सिद्धयः सर्वा विपर्यासे न किञ्चन ॥ १ ॥

७९. सर्वज्ञता नास्ति मनुष्यलोके नात्यन्तमूर्खोऽपि जनो हि कश्चित् ।

ज्ञानेन हीनोऽसममध्यमेन यो यद् विजानाति स तेन पण्डितः ॥ २ ॥

ततस्तत्र राजा निजकीर्तिप्रसरावसरमवेत्य सकलभाखण्डिनां यथाकामं दानमदात् । ततो बाणारस्यां
मृतानन्वयोगिन् बहुपरीवारवृत्तं अनेकविधामन्नतन्त्रयन्नादिविचित्रकलाकौशलेनात्मीयकृतबहुजनं दृष्ट्वाऽचिन्तयत् -

८०. ये लुब्धचित्ता विषयार्थभोगे बहिर्विरागा इदं बद्वारागाः ।

ते दाम्भिका वेषधराश्च धूर्ता मनांसि लोकस्य तु रञ्जयन्ति ॥ १ ॥

८१. कुलीनाः सुलभाः प्रायः सुलभाः शास्त्रशालिनः ।

सुशीलाश्चापि सुलभा दुर्लभा भुवि तासिकाः ॥ २ ॥

ततः प्राचीं प्रति प्रतस्थे । तत्र कुरु-सुरसेन-कुशावर्ष-पांचाल-विदेहा-दृशार्ण-मागधादीन्
देशानसाधयत् । ततो राजाऽप्रतो गच्छन् कापि वने निर्विजने रहः प्रदेशे कमपि मुनिपुंगवमेकाकिनमन्तः समा-
धिष्ठाधीनमनःप्रयोगं नासाग्रविषयस्तार्द्धनिमीलितनयनं प्रशमपीयूषपानसुदितं सकलप्राणिवर्गस्य निजसंसर्गप्रा-
शितनिसर्गवैरं स्वान्तैकान्तभावज्ञानतृपतिर्मितप्रणामं विलोक्य राजा सविस्मयं चिन्तयति स्म -

८२. तृणं ब्रह्मविदः स्वर्गस्तृणं शूरस्य जीवितम् ।

विरक्तस्य तृणं नारी निरीहस्य तृणं नृपः ॥ १ ॥

ततो राजा क्षणान्तरे कृतप्रणामः पुनः सकलभवक्लेशनाशिनीं धर्माशिषां समासाध प्रश्नमकरोत् - 'भगवन् !
कथं दुरन्तविषयाशा निराशाश्चक्रे ?' मुनिरुवाच - 'राजन् !

८३. यस्यात्म-मनसोभिन्नरूपयोर्मैत्री प्रवर्तते ।

योगविघ्नैकनिष्ठेषु तस्येच्छाविषयेषु का ॥ १ ॥

एतन्निशम्य राजा सपरिकरः क्षणं मुनिप्रभावात् प्रशान्तस्वान्तः चेतसि चिन्तां चकार । अहो स्वार्थकृतस्यापि
साम्यस्य महिमा नहि मानगोचरः । यतः -

८४. सारंगी सिंहशावं स्पृशति सुतधिया नन्दिनी व्याघ्रपोतं,

मार्जारी हंसबालं प्रणयपरवशा केकिकान्ता मुजङ्गम् ।

वैराण्याजन्मजातान्यपि गलितमदा जन्तवोऽन्ये त्यजेयु-

र्हृष्टा साम्यैकरूढं प्रशमितकलुषं योगिनं क्षीणमोहम् ॥ १ ॥

ततो मुनिरूपं निरूप्य स्वात्मानं निनिन्दः । अहो विषयाशकलुषं जगत् । ततो मुनिदेशानां निशम्य
कतिभिः प्रयाणैः साधितभूवलम्बः, निभृतं भृतभाण्डागारः, चतुरङ्गचमूचञ्चलीकृतचतुराशः, पूरितार्थिजनाशः, कृत-
कुनीतिप्रणाशः, प्रादुःकृतधर्ममार्गप्रकाशः, यशःपुञ्जपूरितत्रिभुवनवकाशः श्रीकुमारपालनरेश्वरः कृतप्रवेश-
मङ्गलमहोत्सवः श्रीपत्तनमाजगाम । द्वासप्ततिसामन्तभूपालैः कृतराज्याभिषेकः साम्राज्यं करोति ।

*

§ ३५. अथान्यदा श्रीचौलुक्यचक्रवर्त्ती सर्वावसरे स्थितः काँकणदेशीयस्य मल्लिकार्जुनस्य राज्ञो मागधेन
राजपितामह इति बिरुदमभिधीयमानमणोत् ।

८५. यथा - जित्वा प्राग निखिलानिलापतिवरान् दुर्वारदोर्बीर्यतः,

कृत्वा चात्मवशंवदानविरतं तान् पौत्रवत् सर्वदा ।

घत्ते राजपितामहेति बिरुदं यो विश्वविश्वश्रुतं,

सोऽयं राजति मल्लिकार्जुननृपः कोदण्डविधार्जुनः ॥ १ ॥

एतदाकर्ण्य सोष्माणं राजानमधिगम्यागाधबुद्धिनिधिर्मागधः पुनरन्यथात्—

८६. रबरेवोदयः श्लाघ्यः कोऽन्येषामुदयाग्रहः ।

न तमांसि न तेजांसि यस्मिन्नन्युदिते सति ॥ १ ॥

८७. यतः—अहंकारे सति प्रौढे वदत्येवं गुणावली ।

अहंकारे पतिष्यामि समायाता तवान्तिकम् ॥ २ ॥

इति मागधवचनैरुदीपितो राजाऽवदत्—‘अहो अविज्ञाताहंकारस्वरूपोऽयं भूपः’ ततस्तदसहिष्णुतया स्वसभां निभालयन्, नृपचित्तविदा मन्त्रिं श्रीआम्बड्डेन कृतं ललाटे करसंपुटम् । दृष्ट्वा चमत्कृतो भूपतिः । सभा-
विसर्जनानन्तरमञ्जलिबन्धस्य कारणमपृच्छत् । ततो मन्त्रिपुत्रोऽवदत्—‘देव ! यदस्यां सभायां स कोऽपि सुभयोऽस्ति
यो मिथ्याभिमानं नृपाभासं चतुरङ्गनृपवत् मल्लिकार्जुनं जयतीति युष्मादाशयविदा मया स्वाम्यादेशश्चमेणायम-
१० ञ्जलिबन्धश्चेत् । इति तद्वचः श्रुत्वा राजाऽवदत्—‘अहो अस्य चातुर्यम्’ ।

८८. उदीरितोऽर्थः पशुनापि गृह्यते ह्याश्व नागाश्च बहन्ति चोदिताः ।

अनुक्तमप्यूहति पण्डितो जनः परेऽङ्गितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥ १ ॥

ततस्तद्वचःसममनन्तरमेव नृपस्तं प्रति प्रयाणाय दलनायकं कृत्य पञ्चाङ्गप्रसादं दत्त्वा समस्तसामन्तैः समं
विससर्ज । स चाविच्छिन्नप्रयाणैः कौक्कणदेशमासाद्य दुर्गारवारिपूरां कालं बिणिनाम्नी नदीमुत्तीर्य परस्मिन् कूले
१५ गते सैन्ये तं संग्रामासञ्जं विशृणु मल्लिकार्जुनः सर्वाभिसारेण प्राहरन् तत्सैन्यं त्रासयामास । अथ तेन
पराजितः स सेनापतिः कृष्णवदनः कृष्णच्छत्रालंकृतमौलिः कृष्णगुह्ये निवसन् श्रीपत्तनबहिःप्रदेशे स्थितः ।

अथ विजयादशमीदिने राजपाटिकागतेन श्रीचौलुक्यभूभुजा विलोक्य ‘कस्यासौ सेनानिवेशः ?’ इति शृष्टे
कश्चिदुवाच—‘देव ! कौक्कणात् प्रत्यावृत्तस्य पराभूतस्याम्बड्डसेनापतेः सेनासंनिवेशोऽयमिति ।’ तदीयलज्जया
चमत्कृतो नृपश्चित्तयति स्म—‘अहोऽस्य लज्जाशीलत्वम्’ । अत्रान्तरेऽवसरपाठकः पपाठ—

१० ८९. लज्जां गुणोद्यजननीं जननीमिवार्यामत्यन्तशुद्धहृदया अनुवर्त्तमानाः ।

तेजस्विनः सुखमसुनपि सन्यजन्ति सत्यस्थितिच्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥ १ ॥

ततोऽस्य सपादलक्षदलनमदात् । पुनः प्रसादललितया दशाऽऽम्बड्डं संभाव्य तदपरैर्बलवद्भिः सामन्तैः समं
मल्लिकार्जुनं जेतुं प्राहिणोत् । ततः कतिभिः प्रयाणैः पुनस्तां नदीमासाद्य प्रवाहबन्धे विरचिते तेनैव पथा
सैन्यमुत्तार्य सावधानवृत्त्या सन्मुखमायातेन मल्लिकार्जुनसैन्येन सहासमसमरारम्भे जायमाने हस्तिस्कन्धारूढं
२० वीरवृत्त्या मल्लिकार्जुनमेव स्तोष । द्वयोश्चिरं खट्वाखट्वा दृष्ट्वा मागधः पपाठ—

९०. अभिमुखागतमार्गणधोरणिध्वनिपल्लवताम्बरगह्वरे ।

वितरणे च रणे च समुद्यते भवति कोऽपि परं विलः परः ॥ १ ॥

इति श्रुत्वा वदितोत्साह आम्बड्डः सुभयो दन्तिदन्तमुसलसोपानेन कुम्भस्थलमधिरुद्धं माघदुहामरणरसः
‘प्रथमं त्वं प्रहर, इष्टं वा दैवतं स्मर’ इत्युच्चरन्, करवालधाराप्रहारात् मल्लिकार्जुनं भूपीठे लोटयित्वा, सामन्तेषु
२५ तन्नगरलण्टनव्यापृतेषु केसरिकिसोर इव करिणं तं लीलयैव जघान । तन्मस्तकं सुवर्णेन वेष्टयित्वा तस्मिन् देशे
श्रीचौलुक्यनृपाज्ञां दापयित्वा, त्रिशतीजालान् प्रज्वाल्य श्रीपत्तनमाजगाम । ततः सभानिषण्णेषु द्वासप्ततिसाम-
न्तेषु तस्य कोशमार्पयत् ।

शार्दीं शृंगारकोश्याख्यां, पटं माणिक्यनामकं । पापक्षयं करं द्वारं मुक्ताशुक्तिं विषापहाम् ॥ २३

हैमान् द्वात्रिंशतं कुम्भान् मनुभारान् प्रमाणतः । पण् मूढकांस्तु मुक्तानां स्वर्णकोटीः चतुर्दशः ॥ २४

विंशं शतं च पात्राणां चतुर्दन्तं च दन्तिनम् । श्वेतं सेडुकनामानं दत्त्वा नव्यं नवग्रहम् ॥ २५

इत्याद्यपरमपि तत्सत्त्वं सर्वं समर्प्य तच्छिरःकमलेन स्वस्वामिनः श्रीकुमारपालस्य पादौ पूजयामास ।

महावदातप्रीतेन राज्ञा श्रीआम्बडस्य 'राजपितामह' इति विस्मृतं दत्तम् । चतुर्विंशतितशं जात्युत्तरंग-
माश्व प्राप्य तेन खगुहादर्वाक् सर्वे याचकेभ्यः प्रदत्ताः । अत्रान्तरे पिशुनप्रवेशः ।

९१. यतः—जम्मे बि जं न ह्वं नहु होही जं च जम्मलक्खेहिं ।

तं चिय जंपंति तद्वा पिमुणा जह सबसारिच्छं ॥ १ ॥

ततः प्रभाते किंचिद्दूनेन राज्ञा सेवावसरे समायातः प्रणामपर्यन्ते श्रीआम्बडः प्रोक्तः— 'त्वं मम दानाद-
प्यधिकमियत् कस्मादत्ते ? । यतः, सेवकेन स्वामिन आधिक्येन दानं न देयमिति सेवाधर्मः ।' अत्रावसरे
श्रीआम्बडस्य मागधः पपाठ राजसभायाम्—

९२. शय्या शैलशिला गृहं गिरिगुहा वक्खं तरूणां त्वच्चः,

सारंगाः सुहृदो ननु क्षितिभृतां वृत्तिः फलैः कोमलैः ।

येषां नैर्ऋतमम्बुपानमुचितं रत्येव विद्याङ्गना,

मन्ये ते परमेश्वराः शिरसि यैर्बद्धो न सेवाञ्जलिः ॥ १ ॥

मन्त्रिणा लक्ष्मौचित्ये दत्तम् । राज्ञः समधिकः कोपः । ततो मन्त्रिणा प्रोचे— 'राजन ! त्वं द्वादशग्रामस्वामिन-
स्त्रिभुवनपालपुत्रः, अहं त्वष्टादेशदेशाधिपत्यभुजस्तव पुत्रः । ततः स्तोत्रमिदं मम दानमिति' श्रुत्वा राजा प्रमु-
दितः पुत्रपदमदात् । द्विगुणं च प्रसादमकरोत् । अत्रान्तरे राज्ञो मागधः पपाठ—

९३. ते गच्छन्ति महापदं भुवि परा भूतिः समुत्पद्यते,

तेषां तैः समलंकृतं निजकुलं तैरेव लब्धा क्षितिः ।

तेषां द्वारि नदन्ति वाजिनिचहास्ते भूषिता नित्यशो,

ये हृष्टाः परमेश्वरेण भवता रुष्टेन तुष्टेन वा ॥ १ ॥

राजा सपादलक्षदानमदात् । ततः—

९४. यः कौबेरीमा तुरुष्कमैन्द्रीमा त्रिदिवापगाम् ।

याम्यामा वन्द्यमा सिन्धुं पश्चिमां यो ह्यसाधयत् ॥ १ ॥

अष्टादशदेशेषु राज्ञ आज्ञा प्रवर्तिता श्रीआम्बडेन ।

§ ३६. अथान्यदा श्रीहेमसूरिमाता चाह्निदेवी प्रवर्जिता । कालान्तरे कृतानशना नमस्कारकोटिपुण्ये दत्ते सति
श्रीपत्तने पुण्यवरे त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रादिलक्षग्रन्थो नवीनः कार्यः इति प्रोक्ते सति सूरिणा, सा मृता ।
कर्णमेरुप्रासादग्रे विप्रेक्षता भरडकैरसूयया तद्विमानभग्रेज्यन्तद्दनाः श्रीसूरयस्तदुत्तरक्रियां निर्माय तैरेव मन्त्रुना
मालवकदेशे संस्थितस्य श्रीकुमारपालस्य स्कन्धावारमलंचकुः ।

९५. प्रभुः स्वयं यदि भवेत् स्वकरे वा यदि प्रभुः ।

स शक्नोति तदा कार्यं कर्तुं नैवान्यथा पुमान् ॥ १ ॥

इति वचस्तत्त्वं विचिन्तयन्तः श्रीमद्बुद्ध्यनमन्त्रिणा नृपतेर्निवेदितायमनाः कृतञ्जलिरोरबेन नृपेण परो-
परोधान्महोत्सवपुरस्सरं सौधमानीताः । तद् राज्यप्राप्तिनिमित्तज्ञानं स्मारयन् नृपः, तत्रभवद्भिः सदैव देवपूजावसरेषु
समागम्यमिति प्राह । सूरिस्वाच—

९६. भुञ्जीमहि वयं यैक्षं जीर्णं वासो वसीमहि ।

शायीमहि महीपृष्ठे कुर्बामहि किमीश्वरैः ॥ १ ॥

राजाह—‘महर्षे ! उहं परलोकसमाचरणाय समतृणमणिमिर्भवद्भिः सह संगतिसांगत्यमभिलषामि । यतः—

९७. एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा.....॥ १ ॥

९८. बिना गुरुभ्यो गुणनीरधिभ्यो जानाति धर्मं न विचक्षणेऽपि ।

आकर्णदीर्घोज्ज्वललोचनोऽपि दीपं बिना पश्यति नान्धकारे ॥ २ ॥

९ महाकविप्रणीतत्वात् । किं मित्रं यन्नवर्त्तयति न पापात् । श्रीसर्वज्ञशासने महाप्रभावनां ज्ञात्वा श्रीगुरुभिरप्रति-
षिद्धं तद्वचनम् । ततो नृपस्तस्य महर्षेः परीक्षितचित्तवृत्तिः श्रीमुखेन सर्वावसरं वेत्तिणमादिदेश ।

§ ९७. अथ तत्र यातायाते संजायमाने सूरीणां गुणग्रामस्तवं कुर्वत्युर्वीपतौ पुरोधो विरोधादित्यम्यधात्—‘अमी
न नमस्कारार्हाः, अजितेन्द्रियत्वात्’ । कथमिति राज्ञा शृष्टे प्राह—

९९. बिभ्वामित्र-पराशरप्रभृतयो ये चाम्बुपत्राशिनः,

तेऽपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः ।

आहारं सघृतं पयोदधियुतं भुञ्जन्ति ये मानवा-

स्तेषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोक्यताम् ॥ १ ॥

इति वचः श्रुत्वा श्रीसूरिभिरूचे—‘न चैवमाहारमाहारयन्ति मुनयः । न चैकान्तेनाजितेन्द्रियत्वकारणमाहारः,
किन्तु मोहनीयकर्मणः प्रकृतिरपि, तीव्रमन्दमन्दतरभेदा । तथा च—

१००. सिंहो बली द्विरदशकरमांसभोजी, संवत्सरेण रतिमेति किलैकवारम् ।

पारापतः खरशिलाकणभोजनोऽपि कामी भवत्यनुदिनं वद कोऽत्र हेतुः ॥ २ ॥

इति तन्मुखमुद्राकारिणि प्रत्युत्तरेऽभिहिते नृपः प्रमुदितः ।

§ ९८. पुनः कियद्दिने गते नृपप्रत्यक्षं केनापि मत्सरिणाऽभाणि—‘राजज्ञेते जैनाः सूर्यं न मन्यन्ते, प्रत्यक्षदैवतम् ।
तत्र श्रीसूरिः प्राह—

१०१. अधामधामधामेदं वयमेव हृदि स्फुटम् ।

यस्यास्तव्यसने प्राप्ते त्यजामो भोजनोदके ॥ १ ॥

इति प्रामाण्याद् वयमेव भक्ताः सूर्यस्य नचैते तत्त्वतः ।

१०२. पयोदपटलैश्छन्ने नैव कुर्वन्ति भोजनम् ।

अस्तंगतेऽतिभुञ्जाना अहो भानोः सुसेवकाः ॥ २ ॥

१०३. व्यासेनापि प्रोक्तम्—

ये रात्रौ सर्वदाहारं वर्जयन्ति सुमेधसः ।

तेषां पक्षोपवासस्य फलं मासेन जायते ॥ ३ ॥

§ ९९. इति तन्मुखबन्धे जाते कदाचिदेवपूजाक्षणे सौधमागते मोहान्धकारतिरस्कारचन्द्रे श्रीहोमचन्द्रे यश्च-
अन्द्रगणिना रजोहरणेनासनपटं प्रमाज्यं तत्र कम्बले निहिते ज्ञाततत्त्वजुषां किमेतदिति नृपेण शृष्टः श्रीगुरवः
प्राहुः—‘राजन् ! कदाचिदिह कोऽपि जन्तुर्भवति, तदा तत्पीडापरिहरणायसौ प्रयत्नः, सर्वजन्तुरक्षारूपत्वाद् धर्म-
रहस्यस्य’ । ‘यदा प्रत्यक्षतया दृश्यते जन्तुस्तदैवेदं युज्यते नान्यथा वृथाप्रयासहेतुत्वादिति’ युक्तियुक्तां नृपेक्ति-
माकर्ण्य श्रीगुरुभिरुक्तम्—‘राजन् ! यथा भवद्विष्वौराष्ट्रभावेऽपि नगररक्षार्थं प्रत्यहमारक्षिकाः स्थाप्यन्ते, कटका-
भावेऽपि गजतुरङ्गमादिचमूः श्रमाभ्यासं कारायन्ते, मा मुष्णन्तु नगरमिति । तथात्रापि ज्ञेयम् । राजव्यवहारवद्
धर्मव्यवहारः । तथा चागमः—

१०४. पाणेहि संसत्ता पडिलेहा होइ केवलीणं तु ।
संसत्तमसंसत्ता छउमत्थाणं तु पडिलेहा ॥ १ ॥

संसज्जइ धुबमेयं.....॥ २ ॥ संसत्तमसंसत्ता.....॥ ३ ॥

१०५. तिथयरा रायाणो साह आरक्खि मंडगं च पुरं ।
तेणसरिसा य पाणा तिगं च रयणा भवो दंडो ॥ ४ ॥

तथा धर्मसमुद्देशेऽप्युक्तम्—

१०६. आत्मवत् सर्वजीवेषु कुशलवृत्तिचिन्तनम् ।
धर्माधिगमनोपायः शक्तितस्त्यागतपत्नी च ॥ १ ॥

एतदाकर्ण्य राजा चमत्कृतोऽवादीत्—‘अहो ! श्रीजैनागमगम्भीरता जीवरक्षादक्षता च’ । ततः समधिकः श्रीजिनमतानुरागः समजनि नृपस्य ।

§ ४०. अथ राज्ञा श्रीगुरुणां हैमटकसहस्रदशकं पुरो मुक्त्वा योगक्षेमकरणाय गृह्यतामित्युक्ते श्रीसूरिभिरुक्ते—
‘सर्वं दीयमानं द्विजा गृह्णन्ति, नतु वयम्’ । ततो राज्ञोचे—‘भगवन्नेते परदर्शनिनः सर्वेऽपि मया दीयमानं सर्वस्व-
मपि गृह्णन्ति । परं ब्रह्मचारिभिर्निर्ग्रन्थैर्भवद्भिः कस्मात् कमपि नादीयतेति ?’ सूरयः प्राहुः—‘राजन् ! सर्वशास्त्र-
विरोधहेतुत्वात् प्रतिषिद्धं राजपिण्डम् । यदाह स्मृती—

१०७. अधीत्य चतुरो वेदान् साङ्गोपाङ्गान् सलक्षणान् ।
शूद्रात् प्रतिग्रहो कृत्वा खरो भवति ब्राह्मणः ॥ १ ॥

१०८. खरो द्वादशजन्मानि षष्टिजन्मानि शूकरः । श्वानः सप्ततिजन्मानि इत्येवं मनुरब्रवीत् ॥
१०९. राज्ञः प्रतिग्रहो घोरो मधुखादो विषोपमः । पुत्रमांसं वरं भुक्तं नतु राजप्रतिग्रहः ॥

११०. राजप्रतिग्रहदग्धानां ब्राह्मणानां युधिष्ठिर ! ।
सटितानामिव बीजानां पुनर्जन्मो न विद्यते ॥ ४ ॥

—महामारते शान्तिपर्वेऽप्युक्तम् । तथा जैनागमे च—

१११. संनिहीगिहमित्ते य रायपिंडे किमिच्छिष ।..... ॥

११२. संवाहणं दंतपहोयणाय संपुच्छणदेहपलोअणा य ॥

एतत्सर्वं साधूनामनाचीर्णम् ।

११३. आचेलुक्क उहेसिय सिज्जायर रायपिंड किहकम्मे ।
वयजिट्ठपडिक्कमणे मासं पज्जोसवणकप्पे ॥ १ ॥

इति दशधा साधूनां सामाचारीकल्पः । इत्याकर्ण्य राजा प्रमुदितो जैनाचारप्रशंसामकार्षीत् । लज्जिताश्च द्विजाः सर्वेऽधोमुखा अभूवन् ।

§ ४१. अथ कतिभिर्दिनै राजा श्रीपत्तनमाजगाम । अन्यदा समायां निपण्णे राजनि सपरिकरे कोऽपि मत्सरी प्राह—
‘राजन्नेते जैना वेदान् न मन्यन्ते, अतो वेदवाह्या न नमस्काराहोः’ । किमेतदिति पृष्ट्वा राज्ञा श्रीसूरयः प्राहुः—‘राजन् !
यदि वेदेषु जीवदयापरमोऽस्ति तर्हि सकलशास्त्रसंवादशुद्धं जीवदयाधर्मं कुर्वाणां वयं कथं वेदवाह्याः । यदाहुः—
११४. अहिंसा प्रथमो धर्मः सर्वशास्त्रेषु विश्रुतः । यत्र जीवदया नास्ति नत्सर्वं परिवर्जयेत् ॥
११५. ध्रुवं प्राणिबधो यज्ञो नास्ति यज्ञस्त्वहिंसकः । सर्वसत्त्वेष्वहिंसैव दयायज्ञो युधिष्ठिर ! ॥
११६. यदि प्राणिबधे धर्मः स्वर्गश्च खलु हृष्यते । संसारमोचकानां च ततः स्वर्गोऽभिधीयते ॥

जैनागमश्च—

११७. सबभूअप्पभूयस्स संमं भूयाइं पासओ । पिहियासवस्स वंतस्स पावं कम्मं न बंधई ॥

११८. सबे जीवा वि इच्छंति जीविउं न मरिखिउं । तम्हा पाणवहं घोरं निगमंथा वज्जयंति णं ॥

अथ वेदेषु नास्ति जीवादया तर्हि न प्रमाणम्, चार्वाकधर्मशास्त्रवत्, दयाविकलत्वात् । किमस्माकं दया-
धर्मनिष्ठानां तैः प्रयोजनमिति श्रुत्वा ते सर्वे तूष्णीं कृत्वा स्थिताः । चमत्कृतो राजा दयाधर्मे मनो दधौ ।

§ ४२. अथान्यदा विप्रैः सम्भूय प्रोक्तम्—‘शूद्रा एते, न प्रणामार्हाः’ । श्रीगुरुभिरुक्तम्—‘किं नाम तत् शूद्रत्वं, ब्राह्मणत्वं वा किमुच्यते । न तावदेकान्तेन जाला शूद्रत्वं, ब्राह्मणत्वं वा भवति । यदुक्तम्—

११९. शूद्रोऽपि शीलसंपन्नो गुणवान् ब्राह्मणो भवेत् ।

ब्राह्मणोऽपि क्रियाहीनः शूद्रापत्यसमो भवेत् ॥

१२०. अतः—सर्वजातिषु चाण्डालाः सर्वजातिषु ब्राह्मणाः ।

ब्राह्मणेष्वपि चाण्डालाः चाण्डालेष्वपि ब्राह्मणाः ॥

१२१. कृषि-वाणिज्य-गोरक्षां राजसेवामर्किकानाः ।

ये च विप्राः प्रकुर्वन्ति न ते कौन्तेय ! ब्राह्मणाः ॥ ३ ॥

१२२. हिंसकोऽन्तवादी च चौर्ययाभिरतश्च यः । परदारोपसेवी च सर्वे ते पतिता द्विजाः ॥

१२३. ब्रह्मचर्यतपोयुक्ताः समानलोष्टकाञ्चनाः । सर्वभूतदयावन्तो ब्राह्मणाः सर्वजातिषु ॥

१२४. क्षान्त्यादिकगुणैर्युक्तो व्यस्तदण्डो निरामिषः । न हन्ति सर्वभूतानि प्रथमं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२५. सदा सर्वानृतं त्यक्त्वा मिथ्यावादाद् विरच्यते ।

नानृतं च वदेद् वाक्यं द्वितीयं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२६. सदा सर्वं परद्रव्यं बहिर्वा यदि वा गृहे । अदत्तं नैव गृह्णाति तृतीयं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२७. देवासुरमनुष्येषु निर्यग्योनिगतेषु च । न सेवते मैथुनं यश्चतुर्थं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२८. त्यक्त्वा कुटुम्बवासं तु निर्ममो निःपरिग्रहः । युक्तश्चरति निःसङ्गः पञ्चमं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२९. पञ्चलक्षणसंपूर्ण ईदृशो यो भवेद् द्विजः । महान्तं ब्राह्मणं मन्ये शेषाः शूद्रा युधिष्ठिर ! ॥

१३०. कैवर्त्तार्गर्भसम्भूतो व्यासो नाम महामुनिः ।

तपसा ब्राह्मणो जातस्तस्माज्जातिरकारणम् ॥

१३१. हरिणीगर्भसम्भूतो कपिशृङ्गो महामुनिः । तपः ॥

१३२. शूनकीगर्भसम्भूतः शुको नाम मुनिस्तथा । तपः ॥

१३३. मण्डूकीगर्भसम्भूतो माण्डव्यश्च महामुनिः । तपः ॥

१३४. उर्वशीगर्भसम्भूतो वशिष्ठस्तु महामुनिः । तपः ॥

१३५. न तेषां ब्राह्मणी माता संस्कारश्च न विद्यते । तपः ॥

१३६. यत्कष्टमयो हस्ती यद्वचर्ममयो मृगः । ब्राह्मणस्तु क्रियाहीनस्त्वयस्ते नामधारकाः ॥

इति श्रुत्वा निरुत्तरेषु विप्रेषु प्रमुदितो राजा । जातं मनसि स्वैर्यं श्रीजिनधर्मं ।

§ ४३. अन्यदा कैश्चित् मसरिभिः प्रोक्तम्—‘राजज्ञेते मलाविलवस्त्राः स्नानाभावादपवित्रग्रात्रा राजसभायां स्थातुं

नोचिताः ।’—इति श्रुत्वा तत्र सकलराजवर्गसमक्षं श्रीसुरिमिरभिदधे—‘कस्य नामापवित्र्यं, शरीरस्यात्मनो वा ?

यदि शरीरस्य तर्हि सर्वेषां शरीरस्य तावत् सप्तधातुमयत्वात् पावित्र्यापावित्र्यविभागः कर्तुं केनापि नो पार्यते ।

आत्मनमेव तद् गुप्ताध्यात्मनित्यवस्थां प्राकृतपुरुषभाष्यीव दुर्लभम् । अलङ्कारानुक्तं तु सत् पतिव्यापविष्य-
निवेचनं तन्मूढविस्मापनम् । यदुक्तम्—

१३७. शौचमाध्यात्मिकं त्यक्त्वा भावशुद्ध्यात्मकं शुभम् ।
जलादिशौचं यद् दृष्टं मूढविस्मापनं हि तत् ॥

१३८. कुर्याद् वर्षसहस्राणि प्रत्यहं मज्जनं मुहुः । सागरेणापि कृत्स्नेन वधको नैव शुभ्यति ॥ १

१३९. चित्तं रागादिभिः कान्तमलीकवचनैर्मुखम् ।
जीवहिंसादिभिः कायो गंगा तस्य पराङ्मुखी ॥

१४०. चित्तमन्तर्गतं शुद्धं वदनं सत्यभाषणैः । ब्रह्मचर्यादिभिः कायः शुद्धो गंगाविनाप्यसौ ॥

१४१. ब्रह्मचर्येण सत्येन तपसा संयमेन च । मार्तंगा अपि शुद्ध्यन्ति न शुद्धिस्तीर्थयात्रया ॥

१४२. शृङ्गारमदनोत्पादं यस्मात् स्नानं प्रकीर्तितम् ।
तस्मात् स्नानं परित्यक्तं नैष्ठिकैर्ब्रह्मचारिभिः ॥ ११

१४३. सुखशय्यासनं बद्धं ताम्बूलं स्नानमण्डनम् । दन्तकाष्ठं सुगन्धं च ब्रह्मचर्यस्य दूषणम् ॥

१४४. सत्यं शौचं तपः शौचं शौचमिन्द्रियनिग्रहः । सर्वभूतदया शौचं जलशौचं च पञ्चमम् ॥

इति शास्त्रोक्तं किं गुप्ताभिरपि न दृष्टं न वा श्रुतं, येनेयं चर्चा क्रियते ।—इति निश्चयः नृपः सपरिकः
प्रमुदितः । ज्ञातः शौचस्य समाचारः । प्राह च तदा—‘अहो ! श्रीहेमसूरीणां स्वपशान्नरहस्यसृतिः, सदाचारः १२
चतुरता च ।

१४५. यतः—एहिरेयाहिरां चक्रे केषां न श्रुतिषु श्रुतम् । परं परिमलस्तस्य विलीनो विमलात्मसु ॥
ज्ञातं च जलशौचं मूढजनमनोविस्मापनम् ।

१४४. अथान्यदा क्षमापतिः पप्रच्छ—‘कयापि युक्त्याऽऽसाकमपि यशःप्रसरः कल्पान्तःस्थापी भवति ?’—इति
तदीयां गिरमाकर्ण्य ‘चिक्रमार्कं इव विश्वस्यानुकरणत्वात्, यद्वा श्रीसोमेश्वरस्य प्रासादं वाराणशितरंगनिकरासन्ना- १३
म्भोभिः शीर्णप्रायं युगान्तकीर्त्ये समुद्रः’—इति चन्द्रातपनिभया श्रीहेमचन्द्रगिरा उदेलप्रमदाम्भोपिनुपस्तमेव
महर्षिं पितरं देवतं गुरुं मन्यमानो नितरां द्विजान् निन्दन्, तदैव प्रासादोद्गाराय दैवज्ञनिवेदिते सुलभे तत्र पञ्चकुलं
प्रस्थाप्य प्रासादप्रारम्भमचीकुरुत् । अथ श्रीसोमेश्वरस्य प्रासादप्रारम्भे खरशिलानिवेशे संजायमाने सति पञ्चकुल-
प्रहितवर्द्धापनिकाविज्ञसिकां नृपतिः श्रीहेमचन्द्रगुरोर्दर्शयन् ‘अयं प्रासादप्रारम्भः कथं निःप्रत्यूहं प्रमाणभूमिमधि-
रोढमति ?’ इति पृथिवीपरिवृढेनानुसुक्तः श्रीमान् किञ्चिदुचितं विचिन्त्य गुरुरुचिवाच—‘यदस्य धर्मकार्यस्यान्तरायं १४
परिहाय ध्वजाधिरोपं यावद् अब्रह्मसवानियमोऽथ मधमांसनियमः, द्वयोरेकतरं किमयङ्गीकुरु’—इति तद्वचनमाकर्ण्य
नृपतिर्मधमांसनियममभिलषन् श्रीनीलकण्ठस्योपरि जलं विमुच्य तमभिग्रहं जग्राह । संवत्सरद्वयेन तस्मिन् प्रासादे
कलशध्वजाधिरोपं यावद् गते सति तं नियमं समुष्पुङ्गुरुननुज्ञापयन्, तैरुच्ये—‘यद्यनेन निजकीर्त्तनेन साद्धर्मद्वैचन्द्र-
चूडं प्रेक्षितुमर्हति भवान् तद्यात्रापत्यन्ते नियममोचनावसरः ।’ इत्यभिधायोत्थिते श्रीहेमचन्द्रमुनीन्द्रे गते तद्गुणै-
रुन्मीलञ्जीलारिगारकहृदयस्तमेकमेव संसदि प्रशंसन् निर्निमित्तो वैरी परिजनस्तेजःपुञ्जमसहिष्णुः कश्चिन्मिथ्यादृष्टी १५
राज्ञोऽप्रेज्यत् ।

१४६. उज्ज्वलगुणमभ्युदितं क्षुद्रो द्रष्टुं न कथमपि क्षमते ।

दग्ध्वा तनुमपि शलभो दीप्रां दीपाचिन्मपहरति ॥ १ ॥

इति न्यायात् पृष्ठभासादनदोषमयुरीकृत्य तदपवादमेवावादीत्—‘यद्यममन्दच्छन्दानुवृत्तिपरः सेवा-
धर्मकुशलः केवलं प्रभोरभिमतमेव भाषते । यथेवं न, तदा प्रातस्तेतः—‘श्रीसोमेश्वरयात्रायां भवता सहगच्छतु’ १६

इति गदितः स परतीर्थपरिहारान्न तत्रागमिष्यति, इति अस्मन्मतमेव प्रमाणम्'—नृपस्तद्वाक्यमाहृत्य प्रातस्पागतं श्रीहेमचन्द्रसूरीश्वरं श्रीसोमेश्वरयात्रार्यमभ्यर्चयन् 'बुभुक्षितस्य किं निमघ्नणम् ?', उत्कण्ठितस्य केकारवश्रवणम्—इति लोकरुद्धिः; तपस्विनामधिकृततीर्थयात्राधिकाराणां को नाम नृपतेऽत्र निर्बन्धः ?' इत्थं गुरोरङ्गीकारे 'युष्मद्योग्यं सुखासप्रनभृतिवाहनादि किञ्चित् सञ्जीक्रियतामि'ति ईरिते वयं पादचारेण सञ्चरन्तः पुण्यमुपलभामहे; परं वय-
 ५ मिदानीं त्वामपृच्छ्य मितैः प्रयाणैः श्रीशत्रुक्षयोज्ञयन्तादिमहातीर्थानि नमस्कृत्य भवतां श्रीदेवपत्तने प्रवेशो-
 त्सवे मिलिष्यामः'—इत्युदीर्य तत्तथैव कृतवन्तः । नृपतेः पुरः विप्राः प्रवदन्त्यदः—'राजन् ! हेमसूरिनंष्टा गतः कापि, स न समेष्यति श्रीसोमपत्तने ।' नृपः समग्रसामग्र्या कतिपर्यैः प्रयाणैः श्रीपत्तनं प्राप्य श्रीहेमसूरीननागतान् वीक्ष्य सर्वत्र योजनपञ्चमध्ये विलोकापिताः । परं न श्रुता न दृष्टाः । यावत् किञ्चिन्नृपश्चिन्तयति तावत् प्रभुरग्रे धर्माशिषं वभाण । चमत्कृतो राजा विस्मितश्च । प्रभुरूचे—'अद्याधुना वयं श्रीरैवताचलोपरि देवान्नमस्कृत्य
 १० भवतां प्रवेशमहोत्सवं मत्वा समयायातः' । तदा तच्छ्रुत्वा सर्वेऽपि द्विजा म्लानि प्राप्ताः ।

§ ४५. अथ महोत्सवेन पुरं प्रविश्य श्रीसोमेश्वरप्रासादसोपानकेष्वाक्रान्तेषु भूप्रीठुठनानन्तरं चिरनरातुल्यायल-
 कानुमानेन गाढमुपगृह्ण श्रीसोमेश्वरलिङ्गे, 'एते जिनादपरं दैवतं न नमस्कृवंन्ती'ति मिथ्यादगवचसा भ्रान्तचित्तस्य श्रीहेमचन्द्रं प्रति एवंविधा गीराविरासीत्—'यदि युज्यते तदेतैरुपहारैर्मनोहारिभिः श्रीसोमेश्वरमर्चयन्तु भवन्तः ।'
 तत्तथेति प्रतिपद्य सद्यः क्षितिपकोशादागतेन कमनीयोद्गमेनालंकृततनवो नृपतिनिर्देशात् पतीयाणां विप्रश्रीबृह-
 १५ स्पतिना दत्तहस्तावल्म्बाः प्रासाददेहलीमधिरूढा किञ्चिद् विचिन्त्य प्रकाशं—'अस्मिन् प्रासादे कैलासवासी श्रीमन्महादेवः साक्षादस्तीति रोमाञ्चकश्रुकितां तनुं विभ्राणा द्विगुणीक्रियतामुपहाराः'—इत्यादिश्य शिवपुराणोक्त-
 दीक्षाविधिना आह्वान-अवगुण्ठन-मुद्राकरण-मन्त्राभ्यास-विमर्जनोपचारादिभिः पञ्चोपचारविधिभिः शिवमभ्यर्च्य
 तदन्ते—

१४७. यत्र तत्र समये यथा तथा योऽस्ति सोऽस्यभिधया यया तया ।

२० वीतदोषकलुषः स चेद् भवान् एक एव भगवन्नमोऽस्तु ते ॥ १ ॥

१४८. प्रशान्तं दर्शनं यस्य सर्वभूताभयप्रदम् । माङ्गल्यं च प्रशस्तं च शिवस्तेन विभाव्यते ॥
 १४९. महत्वादीश्वरत्वाच्च यो महेश्वरतां गतः । रागद्वेषविनिर्मुक्तं तमहं वन्दे महेश्वरम् ॥
 १५०. महाक्रोधो महामानो महामाया महामदः । महालोभो हतो येन महादेवः स उच्यते ॥
 १५१. महावीर्यं महाधैर्यं महाशीलं महागुणाः । महापूजायर्हत्वाच्च महादेवः स उच्यते ॥
 २५. एकमूर्तित्रयो भागा ब्रह्मा-विष्णु-महेश्वराः । तान्येव पुनरुक्तानि ज्ञान-चारित्र-दर्शनेः ॥
 १५३. कार्यं विष्णुः क्रिया ब्रह्मा कारणं तु महेश्वरः । कार्यकारणसंपन्नो महादेवः स उच्यते ॥
 १५४. प्रजापतिसुतो ब्रह्मा माता पद्मावती स्मृता । अभीविजन्मनक्षत्रमेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥
 १५५. वसुदेवसुतो विष्णुर्माता वै देवकी स्मृता । अश्रवं तु जन्मनक्षत्रमेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥
 १५६. पेढालस्य सुतो रुद्रो माता वै सत्यकी स्मृता । मूलं तु जन्मनक्षत्रमेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥
 २५. रक्तवर्णो भवेद् ब्रह्मा श्वेतवर्णो महेश्वरः । कृष्णवर्णो भवेद् विष्णुरेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥
 १५८. चतुर्मुखो भवेद् ब्रह्मा त्रिनेत्रस्तु महेश्वरः । चतुर्भुजो भवेद् विष्णुरेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥
 १५९.

ज्ञानं विष्णुः सदा प्रोक्तं चारित्र्यं ब्रह्मा उच्यते ।

सम्पत्त्वमीश्वरः प्रोक्तरहंमूर्तिस्त्रयात्मिका ॥

१६०.

क्षितिजलपवनहुताशनयजमानाकाशसोमसूर्यार्याः ।

इत्येन एव चाष्टौ[हि]वीतरागे गुणाः स्मृताः ॥

१६१. क्षितिरित्युच्यते क्षान्तिर्जलं शान्तिप्रसन्नता ।
निस्सङ्गता भवेद् वायुर्हेताशो योग उच्यते ॥
१६२. यजमानो भवेदात्मा तपोज्ञानदयादिभिः । सोममूर्तिर्भवेच्चन्द्रो ज्ञानमादित्य उच्यते ॥
१६३. अकारे च भवेद् विष्णु रेफे ब्रह्मा व्यवस्थितः । हकारेण हरः प्रोक्तस्तस्यान्ते परमं पदम् ॥
१६४. पुण्यपापविनिर्मुक्तो मूर्तिरारागविवर्जितः ।
अनोऽर्हद्भ्यो नमस्कारः कर्तव्यः शिवमिच्छता ॥
१६५. हंसवाहो भवेद् ब्रह्मा वृषवाहो महेश्वरः । गरुडवाहो भवेद् विष्णुरेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥
१६६. कमलहस्तो भवेद् ब्रह्मा शूलपाणिर्महेश्वरः । शङ्खचक्रधरो विष्णुरेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥
१६७. भवबीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।
ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥

इत्यादिस्तुतिभिः सकलराजलोकान्विते राज्ञि सविस्मयमवलोक्यमाने दण्डप्रणामपूर्वं स्तुत्वा श्रीहेमचन्द्राचार्येषु निषण्णेषु सत्सु, भूपतिः श्रीबृहस्पतिना ज्ञापितः पूत्रायै समधिकवासनया शिवार्चनानन्तरं धर्मशिलायां शिवशिवेति जल्पन् तुलापुरुषगजाश्वदानीनि दानानि वित्तियं समग्रं राजवर्गमपसार्य, तद्गर्भगृहान्तः प्रवेश्य, न महादेवसमो देवो, न मम तुल्यो नृपतिः, न हेमसूरिसदृशो महर्षिरिति भाग्यवैभववशादयत्नसिद्धिर्लक्षिकसंयोगोऽभूत् ।

§ ४६. अथ कर्पूरात्रिकावसरे कोऽपि मिथ्यादगाह—‘यदनेन सूरिणाऽर्द्धनारीनाञ्चेश्वरराज्यप्रदाता नात्मीयदेवो नमस्कृतः; किन्तु वीतरागो मुक्तिदाता ।’ राजा प्राह—‘यदनेन मुक्तिर्न भवति, तदाऽस्माकं राज्यं पुराप्यस्ति, अधुना मुक्तिर्विलोक्यते । मुक्तिप्रदे आरात्रिकं करिष्यामः ।’ ‘परमेष्ठिमूर्तिर्मुक्तिदाता, तत्रारात्रिकं कुरु’ इत्युक्ते तत्र गत्वा परमेष्ठिमूर्तिमवलोक्य यावदारात्रिकं करोति, तावद् रामचन्द्रनामा चारणः पपाठ—

१६८. काहं मनि विभंतडी अजीय मणिअडा गुणेइ ।
अस्वयनिरंजण परमपय अजय जय न लहेइ ॥ १ ॥

इति श्रुत्वाऽऽरात्रिकं मुक्त्वा स्थितः । ‘बहुदर्शनप्रमाणप्रतिष्ठासन्दिग्धे देवतत्त्वे मुक्तिप्रदं देवतमस्मिन् तीर्थे तथ्यया गिरा निवेदय’—राज्ञा इत्यभिहिते श्रीहेमचन्द्राचार्याः किंचित् धिया निधाय नृपतिं प्राहुः—‘अलं पुराणदर्शनोक्तिभिः, श्रीसोमेश्वरमेव तव प्रत्यक्षीकरोमि, यथा तन्मुखेन मुक्तिमार्गमवेषि’—इति तद्वाक्याच्छुषि-
न्तयति—‘किमेतदपि जायतीति ?’ इति विस्मयापन्नमानसे नृपे ‘निश्चितमत्र तिरोहितं देवतमस्त्येवेति । आवां यदि गुरुत्कगिरा निश्चलवापकौ तदेतत् इन्द्रसिद्धौ सत्यां सुकरं देवतप्रादुःकरणम् । मया प्रणिधानं भवता
कृष्णागुरुत्क्षेपश्च तदा परिहायौ यदा न्यक्षः प्रत्यक्षीभूय निषेधति ।’ अधोभाभ्यां तथा क्रियमाणे, धूपधूमान्धकारिते
गर्भगृहे निर्वाणेषु नक्षत्रमालाप्रदीपकेषु, आकस्मिके प्रकाशे द्वादशात्ममहर्षीव प्रसरति, नृपो नयने संप्रभादुन्मज्ज्य
यावदालोकते तावज्जलाधारेपरि जात्यजाम्बूनदद्युतिं चर्मचक्षुषां दुरालोकमप्रतिमरूपमसंभाव्यस्वरूपं तपस्विनमे-
कमप्राक्षीत् । तं पादाङ्गुष्ठात् प्रभृति जटायूदवधि करतलेन संस्पर्श्य निश्चितदेवतावतारः पञ्चाङ्गचुम्बितावनितलं
यथामकत्या नत्वा भूमानिति विज्ञापयामास—‘जगदीश ! भवदर्शनात् कृतार्थं मयि, आदेशप्रसादात् कृतार्थ्य कर्ण-
सुगमम् ।’ इति विज्ञप्य तूष्णीं स्थिते नृपे तन्मुखादिति गीरभूत्—‘राजन् ! अयं महर्षिः सर्वदेवावतारः । अजिष्ण-
परमेश्वरलोककरतलकलितमुक्ताफलवद् विज्ञातकालत्रयस्वरूपः, एतदुपदिष्ट एवाऽसन्दिग्धो मुक्तिमार्गः’—इत्यादिश्य
तिरोभूते भूतपतौ उन्मनीभावं भजन् भूपतिं प्रति, रचितप्राणायामपवनः स्मृतीकृतासनबन्धः श्रीहेमाचार्यां याव-
दिति वाचमुवाच तावदिष्टदेवतसङ्केतात् त्यक्त्वाऽऽरात्रिकमिमानोऽतीव—‘पादोऽवधार्यतां, अधुनोरथीयतां’—इति

व्याहृतिपरो विनयनप्रमौलिर्यत्कृत्यमादिशेति ध्याजहार । अथ तथैव नृपतेर्षावजीवं पिशितमघादिनियमं दत्त्वा,
ततः प्रत्यावृत्तौ क्षमापत्ती श्रीअणहिल्लपत्तनं प्रापतुः ।

§४७. अथ प्रत्यहं राजसभायां विचारेषु जायमानेषु राजा श्रीजिनोक्तं धर्मं सत्यतया मन्यमानोऽपि परं निज-
कुलक्रमायातं धर्मं द्विजादीनां लज्जया मोक्तुं न समीहते, परापवादधीतः ।

१६९. यतः—कामराग-स्नेहरागाधीषत्करनिवारणौ । दृष्टिरागस्तु पापीयान् दुरुच्छेदः सतामपि ॥
१७०. कुलक्रमेण कुर्वन्ति मूढा धर्मं कुबुद्धयः । विपश्चितो विनिश्चित्य स्वचित्ते तु परीक्षया ॥

१७१. आगमेन च युक्त्या च योऽर्थः समभिगम्यते ।

परीक्ष्य हेमवद् ग्राह्यः पक्षपातग्रहेण किम् ॥

१७२. श्रोतव्ये च कृतौ कर्णौ बाग बुद्धिश्च विचारेण ।

यः श्रुतं न विचारेत स कार्यं विन्दते कथम् ॥

इति श्रीगुरुवचनमाकर्ण्य राजा परापवादधीरुः सर्वदर्शनसंवादेन धर्मं जिघृक्षुः सर्वान् दर्शनविशेषान् पण्डितं-
मन्यान् समाहूय सर्वसमक्षं सभायां धर्मस्वरूपं पप्रच्छ । तेऽपि च यथाज्ञातस्वस्वागमाचारविचारं निजं निजं
धर्मस्वरूपं प्ररूपयामासुः ।

§४८. तत्र देवतत्त्वविचारणायां क्रियमाणायां सर्वदर्शनिभिर्नार्याष्टहाससंगीतरागद्वेषप्रसादकोप-जगजननस्त्रेम-
विनाशदर-शस्त्रादीपरिग्रहादिसकलसांसारिकजन्तुजातसाधारणे दैवतस्वरूपे निरूप्यमाणे श्रीगुरुवः प्राहुः—‘न चैवम-
र्वाचीनजनैः प्रोच्यमानं पारमेश्वरं स्वरूपम् । यदुक्तम्—

१७३. प्रत्यक्षतो न भगवान् वृषभो न विष्णुरालोक्यते न दहरो न हिरण्यगर्भः ।

तेषां स्वरूपगुणमागमसंप्रदायात् ज्ञात्वा विचारयथ कोऽत्र परापवादः ॥ १ ॥

१७४. माया नास्ति जटाकपालमुकुटः चन्द्रो न सूर्याबली,

खट्वाङ्गं न च वासुकिर्न च धनुः शूलं न चोमं मुखम् ।

कामो यस्य न कामिनी न च वृषो गीतं न वृत्त्यं पुनः,

सोऽयं पातु निरंजनो जिनपतिर्देवाधिदेवः परः ॥ २ ॥

राजत्रेवविषेऽपि भवगति निर्दोषे श्रीजिनेन्द्रे यत् परब्रह्मवादिनो मत्सरिणः स्युः, तत् स्वशासनानुरागेण
परशासनाभिमानस्य विजृम्भितम् । इति सर्वसमक्षं श्रीवीतरागस्य देवतत्वमवस्थाप्य सर्वेषां स्वरूपज्ञापनार्थं
निजां प्रतिज्ञां प्रादुरकाशुः—

१७५. इमां समक्षं प्रतिपक्षसाक्षिणामुदारघोषामबघोषणां श्रुवे ।

न बीतरागात् परमस्ति दैवतं न चाप्यनेकान्तमृते नयस्थितिः ॥ ३ ॥

इति प्रतिज्ञां श्रुत्वा सर्वेषु दर्शनेषु मौनमालम्ब्य स्थितेषु, सर्वेऽपि सभासदो विस्मयस्मेरमानसा मनसि
श्रीवीतरागे देवं प्रपद्यन् ‘नमः श्रीजिनाय, नमः श्रीनिरञ्जनाय’ इत्युतुः । ज्ञातं च सर्वैरपि देवतत्वम् । यथा—

१७६. सर्वज्ञो जितरागादिदोषस्त्रैलोक्यपूजितः । यथास्थितार्थवादी च देवोऽर्हन् परमेश्वरः ॥

१७७. ध्यातव्योऽयमुपास्योऽयमयं क्षरणमिष्यताम् ।

अत्यैव प्रतिपत्तव्यं ज्ञासनं चेतनमस्ति चेत् ॥

१७८. ये स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादिरागाद्यङ्कलङ्किताः । निग्रहानुग्रहपरास्ते देवाः स्युर्न मुक्तये ॥

१७९. नानाशस्त्रजुषः कथं गतरूषः स्त्रीसन्निधानाः कथं
नीरागा अशुभाशया अकरूणाः कारुण्यवन्तः कथम् ।
छत्राद्यष्टमहाविभूतिविरहा देवाधिदेवाः कथं
तस्मात् सर्वगुणद्धिमान् विजयते श्रीवीतरागप्रभुः ॥

१८०. न कोपो न लोभो न मानो न माया, न लास्यं न हास्यं न गीतं न कान्ता ।
न वा यस्य पत्निर्न मित्रं न शत्रुस्तमेकं प्रपद्ये जिनं देवदेवम् ॥

-इति देवतत्वम् ॥ अथ गुरुतत्वम्-

१८१. त्यक्तदाराः सदाचारा मुक्तभोगा जितेन्द्रियाः । जायन्ते गुरवो नित्यं सर्वभूताभयप्रदाः ॥

१८२. तपःशीलसमायुक्तं ब्रह्मचारिदृढव्रतम् । अलोलमशं दान्तं गुरुं जानीहि तादृशम् ॥ "

१८३. खानोपभोगरहितः पूजालंकारवर्जितः । मद्यमांसनिवृत्तश्च गुणवान् गुरुरुच्यते ॥

१८४. अवयमुक्ते पथि यः प्रवर्तते, प्रवर्तयत्यन्यजनं च निस्पृहः ।
स एव सेव्यः खहितैषिणा गुरुः, स्वयं तरंस्तारयितुं क्षमः परम् ॥

१८५. विदलयति कुबोधं बोधयत्यागमार्थं, सुगतिकुगतिमार्गौ पुण्यपापे व्यनक्ति ।
अवगमयति कृत्याकृत्यभेदं गुरुर्यो, भवजलनिधिपोतस्तं विना नास्ति कश्चित् ॥ "

इति राजन् ! गुरुलक्षणानि । गृणाति तत्त्वमिति गुरुः, नतु नाममात्रेण कुलक्रमायातः कस्यापि गुरुस्ति ।
सर्वेषां प्राणिनामनादिकालमेकेन्द्रियादिचतुरशीतिलक्षजीवयोनियु भ्रमतां यस्मिन् भवे यस्य कस्यापि प्राणिनोऽज्ञाना-
न्धकारमग्नस्य यस्तत्वातत्त्वव्यक्तिं दर्शयति स एव गुरुणैर्गौरवाहो गुरुरुच्यते । नापरे वक्त्रकाः स्वार्थप्रिया गुरवः ।

यदुक्तम् -

१८६. प्रज्ञाबललुप्तवस्तुनिचया विज्ञानशून्याशया
विद्यन्ते प्रतिमन्दिरं निजनिजस्वार्थोद्यता देहिनः ।
आनन्दामृतसिन्धुसीकरचयैर्निर्वाप्य जन्मज्वरम्
ये मुक्तेर्वदनेन्दुवीक्षणपरास्ते सन्ति केचिद्बुधाः ॥

१८७. बाह्यान्तरासाराः परमार्थशून्या, न दुर्लभाः क्षेत्रकथा मनुष्याः ।
दुर्लभा ये जगतो हिताय, धर्मे स्थिता धर्ममुदाहरन्ति ॥

ये तु स्वरूपिकल्पिताचाराः परस्परविरोधाध्माता मत्सरिणः सदाचारनिन्दकाः कथं ते गुरवः ।

१८८. सर्वाभिलाषिणः सर्वभोजनसपरिग्रहाः । अन्नब्रह्मचारिमिथ्योपदेशका गुरवो नतु ॥

श्रीमहाभारतेऽप्युक्तम् -

१८९. ये शान्तदान्ताः श्रुतिपूर्णकर्णा, जितेन्द्रियाः प्राणिष्वभिप्रेक्षाः ।
परिग्रहे संकुचिता गृहस्थास्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥

ततः श्रीहैमसूरयः सभायां गुरुकुगुरुस्वरूपमभिधायावादिषुः-

१९०. प्रकाशयन्ति सूर्यासि सुवनं भास्करादयः । हार्दं पुनस्तमो हन्ति गुरवे गुणैर्गुरुः ॥

अत्रान्तरे कश्चित् पपाठ—

१११. जीवोऽयं विमलस्वभावसुभगः सूर्योपलस्पद्भया
धत्ते सङ्गवशादनेकविकृतीर्लुप्तात्मरूपस्थितिः ।
यद्याप्नोति रवेरिवेह सुगुरोः सत्पादसेवाश्रमं
तज्ज्ञातोजिततेजसैव कुरुते कर्मन्धनं भस्मसात् ॥

इति श्रुत्वा सर्वेऽपि दानं ददुः । इति गुरुत्वं ज्ञेयम् ।

अथ धर्मतत्त्वमपृच्छत् । श्रीसूर्यः प्राहुः, तत्र प्रथमं धर्मलक्षणम्—

११२. श्रूयते सर्वशास्त्रेषु सर्वेषु समयेषु च । अहिंसालक्षणो धर्मस्तद्विपक्षश्च पातकम् ॥
वेदादिप्रामाण्येन यत् हिंसा विधीयते तत्तेषां जाड्यलिङ्गम् । वेदस्यापौरुषेयत्वेनाप्रमाणत्वात् । न प्रमाणं

११३. वदमतम् । आसाधीना हि वाचां प्रमाणता । व्यासेनाप्युक्तम्—

१०३. वीर्यते मार्यमाणस्य कोटिं जीवितमेव वा । धनकोटिं न गृह्णाति सर्वो जीवितमिच्छति ॥

अतः—

११४. यो दद्यात् काञ्चनं मेरुं कृत्स्नां चैव वसुन्धराम् । सागरं रत्नसंपूर्णं न च तुल्यमहिंसया ॥

११५. अमेध्यमध्ये कीदृश्य सुरेन्द्रस्य सुरालये । समाना जीवितानां क्षा तुल्यं मृत्युभयं द्वयोः ॥

११६. यावन्ति पशुरोमाणि पशुगात्रेषु भारत ! । तावद्वर्षसहस्राणि पच्यन्ते पशुघातकाः ॥

११७. पृथिव्यामप्यहं पार्थ ! वायावमौ जलेऽप्यहम् । वनस्पतिगतश्चाहं सर्वभूतगतोऽप्यहम् ॥

११८. यो मां सर्वगतं ज्ञात्वा न च हिंस्येत् कदाचन । तस्याहं न प्रणश्यामि स च मां न प्रणश्यति ॥

इति विष्णुवाक्यम् ।

११९. यत्र जीवः शिवस्तत्र इति यो वेत्ति भक्तितः ।

२००. दया जीवेषु कुर्वाणः स शिवाराधकः स्मृतः ॥

२००. क मांसं क शिवे भक्तिः क मयं क शिवार्चनम् । मयमांसप्रसक्तानां दूरे तिष्ठति शङ्करः ॥

—इति भगवद्गीतायाम् (?) ।

२०१. यदा न कुरुते पापं सर्वभूतेषु दारुणम् । मनसा कर्मणा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥

२०२. क्षमातुल्यं तपो नास्ति न सन्तोषात् परं सुखम् ।

२०३. न मेत्रीसहस्रं दानं न धर्मोऽस्ति दयासमः ॥

—इति जीवदया सर्वेषां मता ।

अथ जीवहिंसाभेदानाह—

२०३. नवहिं जियवह्करणं, कारावणं, अनुमई य योगेहिं ।

कालतिगुण गुणिओ पाणिबहो दुस्सयतेपालो ॥ १ ॥

२०४. तत्र पृथ्व्येतेजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रिया इति नवभेदा मनोवाक्कायैः सह गुणिता जाताः सप्तविंशति-
भेदाः । ते च करणकारणानुमतिभिर्गुणिता जाता एकाशीतिः । ते चातीतानागतवर्तमानकालत्रयेण गुणिता जाता-
स्त्रिचत्वारिंशत् दशते सर्वे प्राणिवधभेदाः २४३ । कालत्रयेऽपि हिंसासम्भवोऽस्तीति कालत्रयग्रहणम् । यदुक्तम्—

अहयं निदामि पडिपन्नं संवरेमि अणागयं पचक्खामि —इति ।

अथ राजन् ! आकर्ष्यतां जीवदयास्वरूपं संयमस्वरूपं च । तथा हि—पृथ्व्येतेजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुः-

२०५. पञ्चेन्द्रियाणां मनोवाक्कायकर्मभिः करणकारणानुमतिभिश्च संरम्भसमारम्भवर्जनमिति नवधा संयमः ९, पुस्तकवच्च-

पात्रदण्डकादीनां यतनया धरणमजीवसंयमः १०, स्थण्डिलादिकं चक्षुषा प्रेक्ष्य शयनासनादिकुर्वीतेति प्रेक्षासंयमः ११, सावद्यप्रवृत्तगृहस्थव्यापारणेनोपेक्षासंयमः १२, स्थण्डिलादौ रजोहरणादिना प्रमृज्य शयनासनादीनि कुर्वतः प्रमार्जनासंयमः १३, भक्तपानादिकमनेषणीयमनुपकारि च निर्जन्तुस्थण्डिले परिष्ठापयतः परिष्ठापनासंयमः १४, मनसोऽशुभपरिणामनिवृत्तिः शुभप्रवृत्तिः मनःसंयमः १५, अशुभभाषात्यागः शुभभाषाभाषणं वाक्संयमः १६, अशुभक्रियानिवृत्तिः शुभप्रवृत्तिः कायसंयमः १७, इति प्राणिदयारूपः सप्तदशधा संयमो यतीनामन्यथा यतित्वाभावः ।

अथ राजा गृहस्थानां कथमयं संयम इत्यपृच्छत् । तदा श्रीसूरयः प्राहुः — 'राजन् ! देशतो विरतान गृहस्थानां देशतः संयमोऽस्तीति श्रूयताम् । यथा —

२०४. धूला सुहृमा जीवा संकप्पारंभओ अ ते दुविहा ।

सावराहनिरवराहा साविकखा चेव निरविकखा ॥

तत्र प्राणिवधो द्विविधो ज्ञेयः, स्थूलजीवानां सूक्ष्मजीवानां च । तत्र स्थूला द्वीन्द्रियादयः, सूक्ष्मास्त्वेकेन्द्रियादयः ; नतु सूक्ष्मनामकर्मोदयवर्त्तितेषां व्यापादनाभावात् स्वयमायुष्कक्षेपेण मरणात् । तत्र गृहस्थानां स्थूलप्राणिवधानिवृत्तिः नतु सूक्ष्मप्राणिवधात्, पृथ्वीजलानलादिषु प्रवृत्तत्वादरम्भास्तेषाम् । स्थूलप्राणिवधोऽपि द्विविधः संकल्पज आरम्भजश्च । संकल्पान्मारायाम्येनं कुलिङ्गिनमिति मनःसंकल्परूपाज्ञातः । आरम्भजस्तु कृष्यादिषु प्रवृत्तस्य द्वीन्द्रियादिव्यापादनं न तस्मान्निवृत्तः, शरीरकुटुम्बादिभरणनिर्वाहाभावात् । संकल्पजोऽपि द्विविधः सापराधो निरपराधश्च । तत्र निरपराधान्निवृत्तिः, सापराधेऽपि जयणा विधेया । इति गृहस्थानामपि देशसंयमः ।

अथ द्वितीयलक्षणं सत्यं नाम । तत् सत्यं दशधा —

२०५. जणवर्यं संमये ठवणौ नामि रूवे पडुच्चसंघे य ।

ववहारं-भार्वं जोगे' दसमे उ कम्मंसंघे य ॥ इति ॥

२०६. एकत्रासत्यजं पापं पापं निःशेषमेकतः । द्वयोस्तुलाविधृतनयोराद्यमेवातिरिच्यते ॥

२०७. दीक्षा भिक्षा गुरोः शिक्षा ज्ञानं ध्यानं जपस्तपः ।

सर्वं भोक्षार्थिनामेतत् सत्येन सफली भवेत् ॥

अन्यैरप्युक्तम् —

२०८. यदा सत्यं वदेद् वाक्यं मृषाभाषाविवर्जितः ।

अनवद्यं च भाषेत ब्रह्म संपद्यते तदा ॥

अथ राजन् ! तृतीयं धर्मलक्षणं अदत्तादानपरिहाररूपम् —

२०९. अयशःपटहं दत्त्वा मुत्तवा विविधवेदनाः । इह लोके नरकं यान्ति परलोकेऽदत्तहारिणः ॥

२१०. परद्रव्यं यदा हृष्टा संकुलेऽप्यधवा रहः । धर्मकामो न गृह्णाति ब्रह्म संपद्यते तदा ॥

२११. अदत्तदानेन भवेद्हरिद्री दारिद्र्यभावात् करोति पापम् ।

पापं हि कृत्वा नरकं प्रयाति पुनर्हरिद्री पुनरेव पापी ॥

अथ राजन् ! चतुर्थं धर्मलक्षणं ब्रह्मचर्यरूपम् । यतः —

२१२. विदन्ति परमं ब्रह्म यत् समालम्ब्य योगिनः ।

तद् व्रतं ब्रह्मचर्यं स्यात् धाराधारेयगोचरम् ॥

२१३. यः स्वदारेषु सन्तुष्टः परदारापराङ्मुखः । स गृही ब्रह्मचारी च मुक्तिमाप्नोति पुण्यवान् ॥

अन्यैरप्युक्तम्—

२१४. एकरात्रोचितस्यापि या गतिर्ब्रह्मचारिणः। न सा क्रतुसहस्रेण प्राप्तुं शक्या युधिष्ठिर ! ॥
 २१५. भोगिदृष्टस्य जायन्ते वेगाः सस्रैव देहिनः। स्मरभोगीन्द्रदृष्टानां दश स्युस्ते महाभयाः ॥
 २१६. प्रथमे जायते चिन्ता द्वितीये द्रष्टुमिच्छति। स्युस्तृतीयेऽपि निःश्वासाश्चतुर्थे नटते ज्वरः ॥
 २१७. पञ्चमे दहते गात्रं षष्ठे मुक्तं न रोचते। सप्तमे स्यान्महामूर्च्छा उन्मत्तत्वमथाष्टमे ॥
 २१८. नवमे प्राणसन्देहो दशमे मुच्यतेऽसुप्तिः।
 एभिर्दोषैः समाक्रान्तं जीवो लोकं न पश्यति ॥
 २१९. यस्तपस्वी व्रती मौनी संवृतात्मा जितेन्द्रियः।
 कलंकयति निःशङ्कः स्त्रीसखः सोऽपि संयमम् ॥

*

- अथ राजन् ! पञ्चमं धर्मलक्षणं अकिञ्चनतासन्तोषरूपम्—
 २२०. ध्वं धान्यं स्वर्णैरूप्यकुप्यानि क्षेप्रावास्तुनी।
 द्विर्पाचतुष्पाद् वेति स्युर्नवबाह्याः परिग्रहाः ॥
 २२१. मिच्छन्तं वेयतिगं हासाई छद्गं च नायवं। कोहार्णं चउदं चउदस अम्भंतरा गंथा ॥
 २२२. बाह्यानि हि यः सङ्ग्राह्यं मोक्तुं मानवः क्षमः।
 सोऽन्तरङ्गान् कथं स्त्रीवस्त्यजेदिह परिग्रहान् ॥
 २२३. यानपात्रमिवाम्भोधौ गुणवानपि मज्जति। परिग्रहगुरुत्वेन संयमी जन्मसागरे ॥
 २२४. न यान्ति वायवो यत्र नाप्यकेन्दुमरीचयः।
 आशामहोर्मयः पुंसां तत्र यान्ति निरर्गलाः ॥
 २२५. अधीती पण्डितः प्राज्ञः पापभीरुस्तपोधनः।
 स एव येन हित्वाशां नैराश्यमुररीकृतम् ॥
 २२६. वाक्येनैकेन तद्वचिम् यद्वाच्यं वाक्यकोटिभिः।
 आशापिशाची शान्ता चेत् संप्राप्तं परमं पदम् ॥

एतानि पञ्च सर्वविरतत्वात् साधूनां महाव्रतान्युच्यन्ते। यदुक्तम्—

२२७. महत्त्वहेतोर्युग्णिभिः श्रुतानि महान्ति मत्वा त्रिदशैर्नुनानि।
 महासुखज्ञाननिबन्धनानि महाव्रतानीति सतां सतानि ॥

*

अथ राजन् ! षष्ठं धर्मलक्षणं तपः, बाह्याभ्यन्तरं द्वादशधा। बाह्यतपः—“अणसणमूणोयरीया० ॥ १ ॥
 आभ्यन्तरतपः “पायच्छित्तं विणओ वेया० ॥ २ ॥” यदुक्तम्—

२२८. निर्जराकरणो बाह्यात् श्रेष्ठमाभ्यन्तरं तपः।
 तत्राप्येकातपत्रत्वं ध्यानस्य मुनयो जगुः ॥
 २२९. यस्माद्विघ्नपरंपरा विघटते दास्यं मुराः कुर्वते
 कामः शाम्यति दाम्यतीन्द्रियगणः कल्याणमुत्सर्पति।
 उन्मीलन्ति महर्द्धयः कलयति ध्वंसं च यः कर्मणां
 स्वाधीनं त्रिदिवं शिवं च भवति श्लाघ्यं तपस्तप्त किम् ॥

२३०.

सन्तोषः स्थूलमूलः शमपरिकरः स्कन्धबन्धप्रपञ्चः

पञ्चाक्षीरोधशास्त्रः स्फुरदभयदलः शीलसंपत्प्रवालः ।

अद्राम्भः पूरसेकाद्विपुलकुलबलैश्वर्यसौन्दर्यभोगः

खर्गादिप्रासिपुष्पः शिबपदफलदः स्यात्तपःपादपोऽयम् ॥

इति सकलदर्शनमान्यं तपोलक्षणम् ।

अथ सप्तमं धर्मलक्षणं क्षमा सा च क्रोधत्यागाद् भवति ।

अथ राजन् ! अष्टमं धर्मलक्षणं मार्दवम् । तत्र मृदुत्वं मदनिग्रहाद् भवति । तथा -

२३१. जानिलाभकुलैश्वर्यबलरूपतपःश्रुतैः । कुर्वन् मदं पुनस्तानि ह्रीनानि लभते जनः ॥

मानप्रतिपक्षो मार्दवम् । यदुक्तम् -

२३२. मानग्रन्थिर्मनस्युच्चैर्यावदस्ति हृदो नृणाम् । तावद्विवेकमाणिक्यं प्राप्तमप्यपसर्पति ॥

अथ नवमं धर्मलक्षणं ऋजुता मायारहितत्वमिति । यदुक्तम् -

२३३. कूटद्रव्यमिवासारं स्वप्नराज्यमिवाफलम् । अनुष्ठानं मनुष्याणां मन्ये मायाविलम्बिनाम् ॥

२३४. नृपाः कूटप्रयोगेण वणिजः कूटचेष्टितैः । विप्राः कूटक्रियाकाण्डैर्मुग्धं वञ्चयते जनम् ॥

२३५. दंपती पितरः पुत्राः सौदर्याः सुहृदो निजाः ।

ईशा भृत्यास्तथान्येऽपि माययाऽन्योऽन्यवञ्चकाः ॥

२३६. मायायां पटवः सर्वे जलस्थलम्बचारिणः । देवा मायापराः केऽपि नारकाश्च किमुच्यते ॥

२३७. अज्ञानामपि बालानामार्जवं प्रीतिहेतवे । किं पुनः सर्वशास्त्रार्थपरिनिष्ठितचेतसाम् ॥

२३८. अशेषमपि दुःकर्म ऋज्वालोचनया क्षिपेत् ।

कुटिलालोचनां कुर्वन् अल्पीयोऽपि विबर्द्धयेत् ॥

मायाप्रतिपक्षभूता ऋजुता ।

अथ राजन् ! दशमं धर्मलक्षणं मुक्तिः, सा च बाह्याभ्यन्तरवस्तुषु तृष्णाविच्छेदरूपा लोभाभाव इत्यर्थः ।

२३९. यदुक्तम् - अहो लोभस्य साम्राज्यमेकच्छत्रं जगत्त्रये ।

तरवोऽपि निधिं प्राप्य पादैः प्रच्छादयन्ति यत् ॥

२४०. भुजंगगृहगोधाखुमुख्याः पञ्चेन्द्रिया अपि । धनलोभेन लीयन्ते निषानस्थानभूमिषु ॥

२४१. पिशाचमुद्गलप्रेतभूतयक्षादयो धनम् । स्वकीयं परकीयं चाप्यधितिष्ठन्ति लोभतः ॥

२४२. विमानोत्थानवाप्यादौ मूर्च्छितास्त्रिदशा अपि ।

श्रुत्वा तत्रैव जायन्ते पृथ्वीकायादियोनिषु ॥

२४३. परप्रत्यायनासारैः किं वा शास्त्रसुभाषितैः ।

मिलिताक्षा बिभृश्यन्तु सन्तोषास्वादजं सुखम् ॥

२४४. किमिन्द्रियाणां दमनैः किं कायपरिपीडनैः ।

ननु सन्तोषमात्रेण मुक्तिरूपी संमुखी भवेत् ॥

इति सप्तायं सर्वसमक्षं धर्मलक्षणं श्रीगुरुणां मुखादाकर्ण्य श्रीकुमारपालमुख्याः सर्वेऽपि सन्त्याः प्रमुदिताः ।

सञ्जातश्रीजिनप्रणीतधर्मानुरागाः किमस्माभिरतः परं विधेयमिति प्रश्नमकार्षुः । ततः श्रीगुरवः प्राहुः - राजन् !

२४५.

हीनं संहननं तपोऽतिविषमं कालश्च दुःस्वावहः
सिद्धान्तः कुवितर्ककैश्च विवृतो नानाव्रता लिङ्गिनः ।
लोको भिन्नरुचिर्जडो जिनमतं तत्त्वज्ञवेद्यं सदा
मत्तैवं सुखिवेकिभिः सुचरितैर्वार्या अनार्याः क्रियाः ॥

२४६.

प्राणित्राणप्रकारैर्जगदुपकृतिभिर्भक्तिभिः श्रीजिनानां
सत्कारैर्धर्मिकाणां स्वजनमनःप्रीणनैर्दानयानैः ।
जीर्णोद्धारैर्यतिभ्यो वितरणविधिना शासनोद्ध्योतनैश्च
प्रायः पुण्यैकभाजां भजति सफलतां श्रीरियं पुण्यलभ्या ॥

इति श्रीगुरुणामुपदेशं श्रुत्वा राजा प्राह - भगवन् !

२४७.

निद्रा मोहमयी जगाम विलयं सदृष्टिरुन्मीलिता
नष्टा दुष्टकषायकौशिकगणा माया ययौ यामिनी ।
पूर्वाद्रिप्रतिमे विवेकहृदये सज्ज्ञानसूर्योदयात्
कल्याणाम्बुजकोटयो विकशिता जातं प्रभातं च मे ॥

अत्रान्तरे कश्चिद् विद्वान् पपाठ-

२४८.

आधारो यस्त्रिलोक्या जलधिजलधराकेंदवो यस्त्रियोज्याः
प्राप्यं ते यत्प्रभावादसुरसुरनराधीश्वरैः संपदस्ताः ।
आदेशा यस्य चिन्तामणिमुरसुरभीकल्पवृक्षादयस्ते
श्रीमान् जैनेन्द्रधर्मः किसलयतु वः शाश्वती मोक्षलक्ष्मीम् ॥

लक्षदानमत्रापि । इति धर्मलक्षणम् । इति तत्त्वत्रयी ज्ञाता सर्वैरपि ।

*

२४९.

श्रीकुमारपालभूपालोऽपि गृहस्थोचितं धर्ममपृच्छत् । श्रीगुरवः प्राहुः -
सम्यक्त्वमूलानि पञ्चाणुव्रतानि गुणान्त्रयः ।
शिक्षापदानि चत्वारि व्रतानि गृहमेधिनाम् ॥

अज्ञान-संशय-विपर्ययपरिहारेण यत् सम्यक् परमार्थरूपं तस्य भावः सम्यक्त्वम् । द्वादशव्रतानि गृहस्थानां
धर्मः सम्यक्त्वमूलानि । एकविंशतिगुणयुक्तो धर्मयोग्यो भवति ।

२५०.

अक्षुद्रो रूपेण सौम्यौ विनय-नययुतः क्रूरता-शल्पमुक्तो
मध्यस्थो दीर्घदर्शी परहितनिरतो लब्धलक्षः कृतज्ञः ।
सद्दीक्षिण्यो विशेषी^{१५} सद्यगुणरैचिः सत्कथः पक्षयुक्तो
वृद्धाहो लज्जनो यः शुभ-जनसुभंगो धर्मरत्नस्य योग्यः ॥

२५१. या देवे देवताबुद्धिगुरौ च गुरुतामतिः । धर्मं च धर्मधी शुद्धा सम्यक्त्वमिदमुच्यते ॥

२५२. सर्वज्ञो जितरागादिदोषस्त्रैलोक्यपूजितः । यथास्थितार्थवादी च देवोऽर्हन् परमेश्वरः ॥

सम्यक्त्वमूषणानि -

२५३. स्वैर्यं प्रभावना भक्तिः कौशलं जिनशासने । तीर्थसेवा च पञ्चाशु भूषणानि प्रचक्षते ॥

स्वैर्यं श्रीजिनधर्मं । प्रभावनाष्टधा -

२५४. पावयणी धम्मकही बाई निमित्तिओ तबस्सी य ।

विज्ञासिद्धो य कबी अट्टव पभावगो भगिया ॥

भक्तिः—विनयवैयावृत्त्यरूपा । कौशलेनानार्यदेशवर्त्याद्रिकुमारोऽभयकुमारेण प्रतिबोधितः । तीर्थसेवा च—
द्रव्यतीर्थं भावतीर्थं च । चैत्यादि द्रव्यतीर्थं, भावतीर्थं ध्यानादि । सम्यक्त्वलक्षणानि—

२५५. शोमसंवेगेनिर्वेदानुकंपास्तिकषेणलक्षणैः । लक्षणैः पञ्चभिः सम्यक्क सम्यक्त्वमुपलक्ष्यते ॥

शमः क्षमा १, संवेगो मोक्षाभिलाषः २, निर्वेदो भववैराग्यम् ३, अनुकंपा चित्तसार्वता ४, आस्तिक्यं
जिनमते दृढनिश्चयः ५ । अथ दूषणानि—

२५६. शंकां कांक्षां विचिकित्सां मिथ्यादृष्टिप्रशंसनम् ।

तत्संस्तवंश्च पञ्चापि सम्यक्त्वं दूषयन्त्यमी ॥

अथ सम्यक्त्वाद् विपरीतं मिथ्यात्वम् । तत्स्वरूपमाहुः । तत् पञ्चधा—

२५७. आभिर्ग्राह्यं अणोभिर्ग्राह्यं आभिनिवेशीयं चैव ।

संसर्गमणोभोगं मिच्छत्तं पंचहा होइ ॥

२५८. आभिर्ग्राह्यं किल दिक्स्वयाण अणभिर्ग्राह्यं च राहणं ।

गुह्यामाहिलमार्हणं तं अभिनिवेशीयं जाण ॥

२५९. संसर्गं मिच्छत्तं जा संका जिणवरस्स तत्तेसु । एगिदियमार्हणं तमणाभोगं तु निदिट्ठं ॥

इति मिथ्यात्वम् । तत्र प्रथमं पापघटिनां स्वस्वशास्त्रनिरतानाम् १, द्वितीयं सर्वे देवाः सर्वे गुरवः सर्वे
धर्माश्च २, तृतीयस्तत्त्वातत्त्वजानतोऽप्यभिनिवेशात् प्ररूपणा ३, चतुर्थं संशयो जीवादितत्त्वेषु ४, अनाभोगिकं
विवेकविचारशून्यसौकेन्द्रियादेर्वा विशेषज्ञानविकलस्य ५ ।

२६०. जन्मन्येकत्र दुःखाय रोगाध्वान्तं रिपुर्विषम् ।

अपि जन्मसहस्रेषु मिथ्यात्वमचिकित्सितम् ॥

२६१. तथा—अंतोमुहुसमित्तं पि फासियं होज्ज जेहिं सम्मत्तं ।

तेसिं अवहुपुगलपरीयट्ठो चैव संसारो ॥

इति सम्यक्त्व-मिथ्यात्वयोः स्वरूपं श्रुत्वा राजा श्रीगुरुमुखेन सम्यक्त्वं जग्राह ।

*
अथ राजाऽणुव्रतस्वरूपमपृच्छत् । श्रीसूरयः प्राहुः—

२६२. विरतिः स्थूलहिंसादेर्द्विषयश्चिद्विधादिना । अहिंसादीनि पञ्चाणुव्रतानि जगदुर्जिनाः ॥

२६३. पङ्कुकुष्ठिगुणित्वादि दृष्ट्वा हिंसाफलं सुधीः । निरागस्त्रसजन्तूनां हिंसामन्यस्य नाचरेत् ॥

२६४. मायमाणस्य हेमाद्रिं राज्यं वाथ प्रयच्छतु । तदनिष्टं परित्यज्य जीवो जीवितुमिच्छति ॥

२६५. स्थूलेषु सर्वसत्त्वेषु यः करोति दयां त्रिधा ।

सूक्ष्मेषु यतनां कुर्वन् गृहस्थोऽपि स मुक्तिभागः ॥

अथ द्वितीयाणुव्रतम्—

२६६. मन्मनत्वं काहलत्वं मूकत्वं मुखरोगताम् । वीक्ष्यासत्यफलं कन्यालीकाद्यसत्यमुत्सृजेत् ॥

२६७. कन्याणोभूम्यलीकानि न्यासापहरणं तथा ।

कूटसाक्ष्यं च पञ्चेति स्थूलासत्यान्यकीर्तयन् ॥

२६८. असत्यं त्रिषु लोकेषु निन्दितं पापकारणम् ।

दुःखितास्तेन जायन्ते देवदानवमानवाः ॥

२६९. इह लोके गृहस्थोऽपि यशः प्राप्नोति निर्मलम् । सत्येन परलोकेषु सुलभाः स्वर्गसंपदः ॥

अथ तृतीयाणुव्रतम्—

२७०. दौर्भाग्यं प्रेष्यतां दास्यमङ्गच्छेदं दरिद्रताम् । अदत्तात्तफलं ज्ञात्वा स्थूलस्तेयं विवर्जयेत् ॥

२७१. दानशीलतपोभावैः कृतं धर्मं चतुर्विधम् ।

निष्फलं प्राणिनां सर्वं परद्रव्याभिलाषिणाम् ॥

२७२. गृहिणोऽपि हि धन्यास्ते माननीया महात्मनाम् ।

कुर्वन्ति स्वकरे मुक्तिं ये परस्वपराङ्मुखाः ॥

अथ चतुर्थव्रतम्—

२७३. षण्ढत्वमिन्द्रियच्छेदं वीक्ष्यान्नरूपफलं सुधीः ।

भवेत् स्वदारसन्तुष्टो योऽन्यदरान् विवर्जयेत् ॥

२७४. रम्यमापात्तमात्रं यत् परिणमति दारुणम् । किंपाकफलसंकाशं तत् कः सेवेत मेयुनम् ॥

२७५. ब्रह्मचर्यं भवेद्येषां स्वाधीनं गृहिणामपि । धन्या जगत्सु तेऽवश्यं लभन्ते परमं पदम् ॥

अथ पञ्चमाणुव्रतं यथा—

२७६. असन्तोषमविश्वासमारम्भं दुःखकारणम् ।

मत्वा मूर्च्छाफलं कुर्यात् परिग्रहं नित्यञ्चणम् ॥

२७७. असन्तोषवतां सौख्यं न शक्यं न चक्रिणः ।

जन्तोः सन्तोषभाजो यदभयस्येव जायते ॥

२७८. न विश्वसिति कस्यापि परिग्रहविमूढधीः । षट्सु जीवनिकायेषु करोत्यारम्भमन्वहम् ॥

२७९. अनन्तदुःखं संसारे ततः प्राप्नोति मूढधीः । परिग्रहमहत्त्वेन परलोकपराङ्मुखः ॥

२८०. संनिधौ निधयस्तस्य कामगव्यनुगामिनी । अमराः किंकरायन्ते सन्तोषो यस्य भूषणम् ॥

इति श्रुत्वा श्रीकुमारपालः श्रीगुरुमुखेन यथाविधि पञ्चाणुव्रती जग्राह ।

*

अथ गुणव्रतान्याहुः—

२८१. दशस्वपि कृता दिक्षु यत्र सीमा न लङ्घ्यते । ख्यातं दिग्विरतिरिति प्रथमं तद्गुणव्रतम् ॥

२८२. चराचराणां जीवानां विमर्दनविवर्त्तनात् । तसायोगोलकल्पस्य सद्गतं गृहिणोऽप्यदः ॥

२८३. यतः—तत्तायोगोलकपोऽपमत्तजीवो णिवारियप्पसरो ।

सबत्थ किं न कुज्जा पावं तक्कारणाणुगओ ॥

२८४. जगदाक्रममाणस्य प्रसरल्लोभवारिधेः । स्खलनं विदधे तेन येन दिग्विरतिः कृताः ॥

अथ द्वितीयगुणव्रतम्—

२८५. भोगोपभोगयोः संख्या शक्त्या यत्र विधीयते ।

भोगोपभोगमानं तु द्वितीयकं गुणव्रतम् ॥

२८६. सकृदेव भुज्यते यः स भोगोऽन्नसृगादिकः । पुनःपुनर्भोग्योपभोगोऽङ्गनादिकः ॥

२८७. मद्यमांसं नवनीतं मधुदुग्धरपञ्चकम् । अनन्तकायमज्ञातफलं रात्रौ च भोजनम् ॥

तत्र मद्यं द्विधा काष्ठ-पिष्टनिष्पन्नम्, मांसं त्रिधा जल-स्थल-स्वैरपेदात् । नवनीतं गोमहिषजेडकपेदा-
च्चतुर्धा । मधु त्रिधा माक्षिकं आमरं कौत्तिकं चेति ।

तत्र मद्यदोषाः -

२८८. रसोद्भवाश्च भूयांसो भवन्ति किल जन्तवः । तस्मान्मद्यं न पातव्यं हिंसापातकभीरुणा ॥
२८९. असत्यं वचनं व्रते मद्यमोहितमानसः । अदत्तं धनमावृते बलाद् शुक्ले परस्त्रियम् ॥
२९०. विवेकः संयमो ज्ञानं सत्यं शौचं दया क्षमा । मद्यात् प्रलीयते सर्वं नृणां बह्विकणादिषु ॥

*

२९१. अयं - चित्वादयति यो मांसं प्राणिप्राणापहारतः ।
उन्मूलयत्यसौ मूलं दयाकृत्यं धर्मशास्त्रिनः ॥
२९२. सद्यः संमूर्च्छितानन्तजन्तुसन्तानदूषितम् ।
नरकाध्वनिपाथेयं कोऽश्रीयान् पिशितं सुधीः ॥
२९३. अहो मूढजना धर्मं शौचमूलं वदन्ति च । सप्तधातुकदेहोत्थं मांसमश्नन्ति चाधमाः ॥
२९४. यदुक्तम् - शुक्रशोणितसम्भूतं मांसमश्नन्ति ये नराः ।
जलेन शौचं कुर्वन्ति हसन्ते तत्र देवताः ॥

२९५. शाकिनी मांसभक्षी च समानमनसाविमौ । पुष्टाङ्गं पश्यतो यं यं तं तं हन्तु मतिस्तयोः ॥
२९६. मद्ये मांसं मधुनि च नवनीते तक्रतो बहिर्नीते ।
उत्पद्यन्ते विपद्यन्तेऽनन्तास्तद्गुणजन्तवः ॥

यदुक्तमागमेऽपि -

२९७. उचारे पासवणे खेले सिंघानवंतपित्ते य ।
शुक्ले सोणियगयजीवकडेवरे नगरनिद्रमणे ॥
२९८. महु-मज्ज-मंस-मंखण-धीसंगे सब-असुइठानेसु ।
उपज्जंति चयंति य समुच्छिन्ना मणूयपंचिंदी ॥

*

परसमये याज्ञवल्क्यस्मृतौ, उदुम्बरेषु जन्तुसद्भावं लौकिका अपि पठन्ति ।

२९९. कोऽपि कापि कुतोऽपि कल्पचिदहो येनस्यकस्माज्जनः,
केनापि प्रविशत्युदुम्बरफलप्राणिकमेण क्षणात् ।
येनास्मिन्नपि पाटिते विघटिते विस्फोटिते चोटिते,
निष्पिष्टे परिगालिते विदलिते निर्यात्यसौ वा नवा ॥

अनन्तकायिकानां तु लक्षणमिदम् -

३००. साह्वारज-पत्तेया वणसइजीवा दुहा सुए भणिया ।
जेसिमणंताण तणू एणा साह्वारणा ते उ ॥
३०१. सवा य कंदजाई सूरणकंदो य वज्जकंदो य ।
अल्लहलिहा य तथा अहं तह अल्लकबुरो ॥
३०२. सत्ताबरी विराली कुंआरि तह धोहरी गलोईअं ।
लसुणं बंसकरिल्ला गज्जर तह लूणो अ लोढा ॥
३०३. गिरिकन्नकिसलपत्ता खिरिसुआ वेण अल्लसुत्था य ।
तह लूण रुक्ख छल्ली खिल्लहडो अमयबल्ली अ ॥

३०४. मूला तह भूमिरूहा बिरुडाई तह टक्क बत्थूलो पढमो ।
सूअरबल्ली अ तहा पल्लंको कोमलंबिलियाह ॥
३०५. आलू तह पिंडालू हवंति एए अणंतनामेणं ।
बत्तीसं च पसिद्धा वज्जेयवा पयत्तेणं ॥
३०६. गूढसिरसंधिपवं समभंगमहीरुहं च च्छिन्नरुहं ।
साहारणं सरीरं तद्विवरीयं च पत्तेयं ॥ —इत्यनन्तकायविचारः ।

*

रात्रिभोजनं सर्वशान्निषिद्धम् —

३०७. नोदकमपि पातव्यं रात्रावन्न युधिष्ठिर ! ।
तपस्विना विशेषेण गृहिणा तु विवेकिना ॥
३०८. त्रैलोक्यदोषभावानां यो ज्ञाना ज्ञानचक्षुषा ।
न भुङ्क्ते सोऽपि सर्वज्ञो रात्रौ किमपरे जनाः ॥
३०९. सर्वदेवैः परित्यक्तमृषिभिः पितृभिस्तथा ।
तद्रात्रौ भोजनं निन्द्यं विधेयमितरैः कथम् ॥

*

अधामगोरससंपृक्तं द्विदलम् । द्विदललक्षणमिदम् —

३१०. जंमि उ पीलिज्जंते नेहो नहु होइ बिति तं विदलं ।
बिदले वि हु उत्पन्नं नेहजुयं होइ नो बिदलं ॥
अथ वर्जनीयवस्तुन्याहुः —
३११. पंचुंवरि चउविगई अन्नायफलं हिम-विस-करगे य ।
मटी राईभोयण-बहुबीय-अणंतसंधानं ॥
३१२. घोलवडां वाइंगण अमुणियनामाणि फुल्ल-फलयाणि ।
तुच्छफलं चलियरसं च तह अभक्खयाणि पावीसं ॥
३१३. यदुक्तम् — भक्ष्याभक्ष्याणि वस्तूनि यो न जानाति मूढधीः ।
स जानाति कथं धर्मं सर्वजीवदयामयम् ॥

३१४. तत्र पञ्चोदुम्बरी वटपिप्पलक्षकाकोदुम्बरीफलरूपा सा मसकाकारसूक्ष्मबहुजीवभृतत्वाद् वर्जनीया ॥ ५ ॥
चतस्रो विकृतयः — सद्य-मांस-मधु-नवनतीतरूपा, सद्य एव तत्रानेकजीवसमूच्छन्तात् ॥ ९ ॥ हिमं शुद्धासंख्या-
कारूपत्वात् ॥ १० ॥ विपं जीववातादिसंभवात् ॥ ११ ॥ करका अस्कायासंख्यत्वात् ॥ १२ ॥ मृत्तिका
सर्वापि दर्दुरादिपञ्चेन्द्रियप्राणिउत्पत्तिनिमित्तात्, सर्वग्रहणं खटिकादीनाम् ॥ १३ ॥ रजनीभोजनं बहुविधजीवहिंसा-
प्रदम् ॥ १४ ॥ बहुबीजं पंपोटकादि प्रतिबीजं जीवोपमर्दकम् ॥ १५ ॥ [अनन्तं] अनन्तजीववधहेतुत्वात् ॥ १६ ॥
३१५. सन्धानं बिल्वकादीनां जीवसंमक्तिहेतुत्वात् ॥ १७ ॥ घोलवटकानि आमगोरससंस्कृद्धिदलादिमध्ये सूक्ष्मजीवो-
त्पत्तिः केवलदृष्टत्वात् ॥ १८ ॥ घृन्ताकानि निद्राबाहुल्यकामोद्रीपनादिदोषदुष्टत्वात् ॥ १९ ॥ अज्ञातफल-
पुष्पाणि नियमभङ्गसम्भवात्, विपफले पुष्पे मृत्युरपि ॥ २० ॥ तुच्छफलमर्द्धनिष्पन्नं कोमलाम्बिलयादि ॥ २१ ॥
चलितरसं कुशितान्नं पुष्पितौदनानि, दिनद्वितयातीतं च दधि वर्जनीयं प्राणातिपातादिदोषसम्भवात् । एतान्य-
भक्ष्याणि ।

अथ कर्मतो भोगोपभोगः । अङ्गारकर्म-वनकर्म-शकट-भाटक-स्फोटक-दन्तवाणिज्य-लाक्षारस-केस-विष-यन्त्र-पीडा-निर्लीच्छन-असतीपोष-दवदान-सरःशोषः-इति कर्मोदानानि वर्जयेत् । तदा राजा श्रीकुमारपालः श्रीगुरुमुखेन परिग्रहप्रमाणं भोगोपभोगव्रतस्याकरोत् ।

३१४. अथानर्थदण्डव्रतमाहुः - आर्तरौद्रमपध्यानं पापकर्मोपदेशता ।

हिंसोपकारि दानं च प्रमादाचरणं तथा ॥

तत्र ध्यानं चतुर्धा -

३१५. आर्त्तं तिर्यग्ग(?)तिस्तथा गतिरधो ध्याने तु रौद्रे सदा,
धर्मे देवगतिः शुभं वत फलं शुक्ले तु जन्मक्षयः ।
तस्माद् व्याधिरुजान्तिके हितकरे संसारनिस्तारके,
ध्याने शुक्लवरे रजःप्रमथने कुर्यात् प्रयत्नं बुधः ॥

३१६. वृषभान् दमय क्षेत्रं कृषिषण्डविवाजिनाम् ।
दाक्षिण्याविषये पापोपदेशोऽयं न कल्पते ॥

३१७. यच्चलाङ्गलशस्त्रामिमुशालोदृग्वलादिकम् ।
दाक्षिण्याविषये हिंस्रं नार्पयेत् करुणापरः ॥

३१८. जलक्रीडान्दोलनादिविनोदो जन्तुपोधनम् ।
रिपोः सुतादिना वैरं भक्तस्त्रीदेशराट्कथाः ॥

अथ सामायिकव्रतम् -

३१९. त्यक्तार्नरौद्रध्यानस्य त्यक्तसावयकर्मणः । मुहूर्तं समता या तां विदुः सामायिकव्रतम् ॥

३२०. सावज्जजोगपरिवज्जण्टा सामार्ह्यं केवलियं पस्तत्थं ।
गिहत्थधम्मा परमं ति नच्चा कुज्जा बुद्धो आयहियं परत्था ॥
सामार्ह्यव० ॥ ३ ॥ सामार्ह्यमि कए समणोइव० ॥ ४ ॥

३२१. अथ-दिगव्रते परिमाणं यत् तस्य संक्षेपणं पुनः ।
दिने रात्रौ च देशावकाशिकव्रतमुच्यते ॥

इति राजन् ! देशावकाशिकव्रतम्, तत्र तत्रारम्भपरिहाररूपम् ।

३२२. अथ पौषधम् - चतुःपथ्यां च तुर्यादिकुच्यापारनिषेधनम् ।
ब्रह्मचर्यक्रियास्तानादित्यागः पौषधः व्रतम् ॥

३२३. आवश्यकचूर्णौ - आहारपोसहो खलु सरीरसङ्कारपोसहे चैव ।
बभ्रवावारेसु य तइयसिखावयं नाम ॥

३२४. देसे सवे य तहा इक्किहो इत्थ होइ नायवो ।
सामार्ह्यं विभासा देसे इयरमि नियमेण ॥ - इति श्रावकप्रज्ञप्तौ ।

अथातिथिसंविभागव्रतम्, राजन् !

३२५. दानं चतुर्विधाहारपात्राच्छदनसम्पन्नाम् ।
अतिथिभ्योऽतिथिसंविभागव्रतमुदीरितम् ॥

३२६. वसहीसयणासणभत्तपाणभेसज्जवत्थपत्ताई ।
जइवि न पज्जत्तधणो थोवावि हु थोवयं देइ ॥

अत्राष्टौ कथानकानि वाच्यानि ।

३२७. यदुक्तम् - एलापूगफलाई साहूणं अकप्पिया अचित्तावि ।
कामंगं जेण भवे न तेसि दाणं नवा गहूणं ॥

अथ वा -

३२८. अविहियसव्वपलंथा जिणगणहरमाईएहिं नायन्ना ।
लोउत्तरिया धम्मा अणुगुरुणो तेण वज्जाओ ॥

व्याख्या - सर्वाणि सचित्ताचित्तादिभेदभिन्नानि कन्दमूलादिभेदाद् दशविधानि । तथा हि -

३२९. मूले कंदे खंघे तथा य साले पवालपत्ते य । पुष्फफले य बीए पलंवमुत्तमि दसभेआ ॥

३३०. पलवान्यनाचीर्णानि - सगड्ढहसमभोमे अवि य विससेण विरहियतरागं ।

तहवि खलु अणाइहं एसऽणुधम्मो पवयणस्स ॥

यदा श्रीवीरो राजगृहादुदयननरेन्द्रप्रव्राजनाथं सिन्धु-सौवीरदेशे वीतभयं पुरं प्रस्थितस्तदा किलापान्त-

३३१. राले बहवः साधवः क्षुधापार्ताः तृपापार्ताः सञ्ज्ञासम्बाधिताश्च बभूवुः । यत्र च मगवानावासितसत्र तिलभृतानि
शकटानि, पानीयपूर्णहृदः समभौमं च गर्ताविलादिवर्जितं स्थण्डिलमभवत् । अपि च विशेषेण तत्तिलोदकस्थण्डिलं
जातम् । विरहितरमतशयेनागन्तुकैस्तदुत्थैश्च जीर्वैर्वर्जितम् । तथापि भगवताऽनाचीर्णानि नानुज्ञातम् । एषोऽनुधर्मः
प्रवचनस्य सर्वैरपि अनुगन्तव्यः । एवमन्यदपि कल्पाकल्पं प्रासुकमपि न देयं दात्रा लेयं च साधुना ।

३३१. न स्वर्णादीनि दानानि देयानीत्यर्हतां मतम् ।

अन्नादीनपि पात्रेभ्यो दातव्यानि विपश्चिता ॥

अन्यैरप्युक्तम् -

३३२. क्षेत्रं यच्चं प्रहरणवधूर्लाङ्गलं गो तुरंगो, धेनुर्गच्छी द्रविणतरवो हर्म्यमन्यच्च चित्रम् ।

यज्ञारम्भं जनयति मनोरत्नमालिन्यमुच्चैस्तादृग्न दानं सुगतिनृपिनैर्नैव लेयं न देयम् ॥

३३३. पात्रदाने फलं सुख्यं मोक्षसौख्यं कृपेरिव । पलालमिव भोगास्तु फलं स्यादानुषङ्गिकम् ॥

इति श्रुत्वा राजा श्रीगुरुमुखेन सम्यक्त्वमूलां प्रतानि जग्राह ।

३३४. एवं व्रतस्थितो भक्त्या सप्तक्षेत्र्यां धनं वपन् । दयया चातिदीनेषु महाश्रावक उच्यते ॥

*

§ ४९. सप्तक्षेत्रीस्वरूपमाहुः - नवीनप्रासादनिर्माणं जीर्णोद्धारं तत्र महामहिम्ना पूजाकरणं गीतनृत्यवादित्रादिकलश-
पताकातोरणच्छत्रचामरभृङ्गारशालिभञ्जिकाचन्द्रोदयोतविचित्रचित्रशोभादिकरणम्, तत् प्रथमक्षेत्रं १. विम्बं स्वर्ण-
रूप्यमणिविद्रुमशैलमयम्, तद् द्वितीयक्षेत्रं २. पुस्तकेषु श्रीजिनागमलिखापनम्, तच्छुश्रूषणम्, तृतीयं ३.
चतुर्विधसङ्गभक्तिश्चेति सप्तक्षेत्री ।

३३५. यः सबाह्यमनित्यं च क्षेत्रेषु न धनं वपेत् । कथं वराकश्चारिचं दुश्चरं स समाचरेत् ॥

एतदाकर्ण्य नवीनप्रासाद-जीर्णोद्धार-जिनविम्ब-पुस्तक-साधु-साध्वी-श्रावक-श्राविकादिषु तेषु साधर्मिकवास्त-
व्यादिभक्तिषु पुण्यकृत्येषु सादरोऽभूत् ।

*

- § ५०. अथ राजा श्रीजिनोक्तनवतत्त्वान्यपृच्छत् । श्रीसुरयः प्राहुः—तत्रेदं जीवस्वरूपम्—
३३६. जीवो अणाइनिहाणो अबिणासी अक्खओ भुवो निब्बो ।
दवट्टयाइ निब्बो परियायगुणेहि अ अणिब्बो ॥
३३७. कालो जहा अणाई अबिणासी होइ तिसु वि समएसु ।
तह जीवो वि अणाई अबिणासी तिसुवि कालेसु ॥
३३८. अक्खयमणंतमउलं जह गयणं होइ तिसु वि कालेसु ।
तह जीवो अबिणासी अबट्ठिओ तिसु वि कालेसु ॥
३३९. गयणं जहा अरूबी अबगाहगुणेहिं चिप्पए तं तु ।
जीवो तहा अरूबी नाणाइगुणेहिं धितव्वो ॥
३४०. अबिणासी खलु जीवो विगारणुवलंभओ जहागासं ।
उवलब्भंति वियारा कुंभाइविणासिदव्वाणं ॥
३४१. देहिंदियाइरित्तो आया खलु गम्भगाहपओगे य ।
संडासा अयपिंडा अइगाराइ व विन्नेओ ॥
३४२. देहिंदियाइरित्ते आया खलु तदुवलद्धअत्थाणं ।
तव्विगमे विसरणओ गेहगवक्खेहिं पुरिसु व ॥
३४३. ननु इंदियाइ उवलद्धिमंतिविगएसु विसयसंभरणा ।
जह गेहगवक्खेहिं जो अणुसरिया स उवलद्धा ॥
३४४. अणिंदियगुणं जीवं दुत्तेयं मंसचक्खुणा ।
सिद्धा पासंति सब्बू नाणसिद्धा ण साहूणो ॥
३४५. जो चित्तेइ सरीरे नत्थि अहं स एव होइ जीवु त्ति ।
नहु जीवमि असंते संसयमुप्पायओ अन्नो ॥
३४६. जीवस्स एस धम्मो जा ईहा अत्थि नत्थि वा जीवो ।
थाणुमणुस्साणुगया जह ईहा देवदत्तस्स ॥
३४७. सिद्धं जीवस्स अत्थित्तं सदादेवाणुमीयए ।
नासओ भुवि भावस्स सदो हवइ केवलो ॥
३४८. अत्थि त्ति निव्वियप्पो जीवो नियमाओ मइओ सिद्धी ।
कम्हा मुद्धा पयत्ता घट्ठवरसिगाणुमाणाओ ॥
३४९. मिच्छा भवेउ सब्बथा जे केई पारलोइया ।
कत्ता चेवोवभुत्ता य जइ जीवो न विज्जई ॥
३५०. पाणिदया तव नियमा बंभं दिक्खा य इंदियनिरोहो ।
सब्बं निरत्थयं एयं जइ जीवो न विज्जई ॥
३५१. छउमत्थअणुवलंभा तहेव सब्बुवयणओ चेव ।
लोगाइपसिद्धीओ मुत्तो जीवु त्ति नायवो ॥
३५२. मुत्तो अणिंदियत्तो त्थणिओ नवि होइ जाइसंभरणा ।
थलअहिलासा य तहा अमओ मउ मिम्मउ व यन्ने ॥

5

10

15

20

25

30

35

३५३. अमओ अ होइ जीवो कारणविरहा जहेवमागासं ।
समयं च होइ अणिबं मिम्मयघडतंतुमाईयं ॥
३५४. संकोअ-विकोएहि य जह कम्मं देहलोअमित्तु व ।
हत्थिस्स व कुंधुस्स व पणससंखा समा चेव ॥
३५५. आयाणे परिभोगे जोगुवओगे कसायलेसा य ।
आणापाणू इंदियबंधोदयनिज्जरा चेव ॥
३५६. चित्तं वेयण सन्ना विन्नाणं धारणा य बुद्धी य ।
ईहा मई वियक्का जीवस्स उ लक्खणा एण ॥
३५७. चित्तं तिकालविसयं वेअण पच्चक्ख सन्न अणुसरणं ।
विन्नाणण्णेगभेयं कालमसंखेयरं धरणा ॥
३५८. अत्थस्स ऊहबुद्धी ईहा चिट्ठत्थअवगमो उ मई ।
संभावणत्थ तक्का गुणपच्चक्खा घट्ट व त्थि ॥
३५९. जम्हा चित्ताईया जीवस्स गुणा हवंति पच्चक्खा ।
गुणपच्चक्खत्तणओ घट्ट व जीवा अओ अत्थि ॥
३६०. लोइआ वेइआ चेव तहा सामाइआ विऊ ।
निबो जीवो पिहो देहा इति सबे ववट्ठिआ ॥
३६१. लोए अच्छिज्ज अभिज्जो वेए स पुरीसदह य सियालो ।
समए अहमासिगओ तिबिहो दिवाइसंसारो ॥
३६२. लोए वेए समए निबो जीवो विभासया अम्हं ।
इहरा संसाराई सबपि न जुज्जए तस्स ॥
३६३. जह आहारो सुत्तो जिआण परिणमइ मत्तभेएहिं ।
वससोणिअमंसट्ठियमज्जा तह मेयसुक्के य ॥
३६४. एवं अट्ठविहं पि य जीवेण अणाइसहयं कम्मं ।
जह कणगं पाहाणे अणाइसंजोगनिप्पन्नं ॥
३६५. जीवस्स य कम्मस्स य अणाइमं चेव होइ संजोगो ।
सो वि उवाएण पुढो कीरइ उवलाओ जह कणयं ॥
३६६. किं पुव्वयरं कम्मं जीवो वा इत्थ कोइ पुच्छिज्जा ।
सो वत्तवो कुक्कुडि-अंडाणं भणसु को पढमो ॥
३६७. जह अंडसंभवा कुक्कुडि त्ति अंडं पि कुक्कुडीह भवं ।
न य पुवावरभावो जहेह तह कम्म-जीवाणं ॥
३६८. जह कणगस्स उ कीरंति पज्जवा मउडकुंडलाईआ ।
दवं कणगं तं चिय नामविसेसो अ सो अन्नो ॥
३६९. एवं चउग्गईए परिभमंतस्स जीवकणगस्स ।
नामाहं बहुविहाइं जीवं दवं तयं चेव ॥

३७०. पञ्चक्ल्वं गहगहिओ वीसइ पुरिसो न वीसइ पिसाओ ।
आगारेहि मुणिज्जइ एवं जीवो वि देहद्विओ ॥
३७१. अणुमाणुहेउसिद्धं छउमत्थाणं जिणाण पञ्चक्ल्वं ।
गिण्हसु नरवर जीवं अणार्इअं अक्खयसरूवं ॥

*

॥ इति जीवव्यवस्थापनाष्टत्रिंशतिका समाप्ता ॥

*

१५१. इति जीवस्वरूपं व्यवस्थाप्य जीवभेदानाहुः—तत्र जीवा द्विधा—मुक्ताः संसारिणश्च । मुक्तानां स्वरूपमिदम्—
३७२. अनादिभवसंस्कारविकाराकारवर्जिताः । स्वस्वरूपमयाः सिद्धा केवलज्ञानगोचराः ॥

संसारिणस्तु चतुर्दशधा । तद्यथा—पृथ्व्यप्तेजोवायुवनस्पतिरूपा एकेन्द्रियाः, सूक्ष्मनामकर्मोदयाजाताः
सूक्ष्माः, बादरनामकर्मोदयजाता बादराश्चेति द्विभेदाः । २ । द्वीन्द्रियाः । ३ । त्रीन्द्रियाः । ४ । चतुरिन्द्रियाः । ५ । असंज्ञिनः संज्ञिनश्चेति द्विभेदाः पञ्चेन्द्रियाः । एवं भेदाः सप्त । ७ ।

तत्र सञ्ज्ञास्वरूपमिदम्—आहारसञ्ज्ञा वनस्पतीनामपि जलादेराहारः । १ । भयसञ्ज्ञा छिद्यमाना लज्जाद्ध
सङ्कचति । २ । मैथुनसञ्ज्ञाऽशोकादीनां स्त्रीपादप्रहारादिभिः फलोद्गमः । ३ । परिग्रहसञ्ज्ञा वल्ली वालकैः कण्ट-
कान् वेष्टयति । ४ । क्रोधसञ्ज्ञा कोऽपि कन्दो (कोकनदो?) हुंकागन् मुषति । ५ । मानसञ्ज्ञा रुदती वल्ली
छिद्यमाना बिन्दन् श्रवति । ६ । मायासञ्ज्ञा वह्नयः फलानि पत्रैश्छादयन्ति । ७ । लोभसञ्ज्ञाऽधस्थे निषाणे वृक्षस्य
प्ररोहसम्भवात् । ८ । लोकसञ्ज्ञा कमल-शम्यादीनां रात्रौ सङ्कोचः । ९ । शोधसञ्ज्ञा वह्नयो मार्गं त्यक्त्वा वृक्षा-
नाश्रयन्ति । १० । इयं दशधाऽप्येकेन्द्रियाणाम् । यथा तु इष्टानिष्टेषु छायातपादिवस्तुषु स्वदेहपालनाहेतोः प्रवृत्ति-
निवृत्ती विधत्ते सा हेतुवादोपदेशिकी । इयं तु द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रियाणाम् । एषा सामान्यसञ्ज्ञा स्वरूपत्वात् स्तोका,
नथाभूताऽपि मोहोदयजन्यत्वादशोभनाऽतो नानयाऽधिकारः । किन्तु महत्या शोभनया विशिष्टज्ञानावरणकर्मक्षयो-
पशमजनया मनोज्ञानसञ्ज्ञयैवेति । यया दीर्घमपि कालमतीतमर्थं स्मरति, भविष्यच्च वस्तु चिन्तयति, कथं तु नाम
कर्तव्यम(मि)ति दीर्घकालव्युपदेशिकी । इयं च सुर-नारक-गर्भजमनुष्य-तिरश्चां मनःपर्यास्या पर्याप्तानां स्यात् । यया
तु हिताहितप्राप्ति-परिहारौ सम्यग्दृष्टिसाध्यौ क्रियेते सा दृष्टिवादोपदेशिकी । इयं सम्यग्दृष्टेरैव भवति । यदुक्तम्—

३७३. पञ्चण्हं मोहसन्ना हेउमन्ना बिहंदिआईणं ।
सुरनारयगण्मुभवजीवाणं कालिकी सन्ना ॥
३७४. छउमत्थाणं सन्ना सम्महिट्ठीण दट्ठियाईया ।
महवाचारविमुक्ता सन्ना ईआओ केवलणिणो ॥

15

सञ्ज्ञाऽस्यास्तीति सञ्ज्ञी । पञ्चेन्द्रियो मनःपर्यास्या पर्याप्तः । इतरे पृथ्व्यादय एकेन्द्रियाः, विकलेन्द्रियाः,
समूच्छिद्यमपञ्चेन्द्रियाश्वासंज्ञिनः । एवमेकेन्द्रियाः सूक्ष्मवादराः । २ । द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रियाः । ३ । असंज्ञिसंज्ञि-
पञ्चेन्द्रियाश्च । २ । सर्वे सप्तापि भेदाः पर्याप्तापर्याप्तभेदाच्चतुर्दशधा संसारिजीवाः । पर्याप्तयस्त्विमाः—

३७५. आहारसरिरिंदीयपज्जत्ती आणपाणभासमणे ।
चउपंचपंचछप्पिय इगविगला सत्तिससीणं ॥
३७६. पत्तेयतरं मुत्तुं पंचवि पुढबाइणो सयललोए ।
सुहुमा बसंति नियमा अंतमुहुत्ताउ अहिस्सा ॥

20

३७७. एगिंदिय पंविंदिय उहे य अहे य तिरियलोए अ ।
विगलिंदियजीवा पुण तिरियलोए मुणेयद्वा ॥
३७८. पुदवी आउ वणस्सइ बारसकप्पेस्सु सत्तपुदवीसु ।
पुदवी जा सिद्धिसिला तेऊ नरखित्ति तिरिलोए ॥
३७९. जइया होही पुच्छा जिणाण मग्गंमि उत्तरं तइया ।
एगस्स निगोयस्स य अणंतभागो अ सिद्धिगओ ॥
३८०. गोलाइ असंखिज्जा असंखनिगोअओ हवइ गोलो ।
इक्किंमि निगोए अणंतजीवा मुणेयद्वा ॥
३८१. अत्थि अणंता जीवा जेहिं न पत्तो तसाइ परिणामो ।
उप्पज्जंति चयंति य पुणोवि तत्थेव तत्थेव ॥
३८२. सामग्गिअभावाओ ववहारियरासिअप्पवेसाओ ।
भद्वावि ते अणंता जे सिद्धिसुहं न पावंति ॥
३८३. सिज्झंति जत्तिआ खलु इहयं ववहारिरासिमज्झाओ ।
एत्ति अणाइवणस्सइमज्झाओ तत्तिआ चव ॥
३८४. अक्खीणजीवखाणी हुंति निगोआ उ जिणासमक्खाया ।
तेण न दोसो संसाररत्तिआसंभवो होइ ॥
३८५. लोए असंखजोयणमाणे पइ जोअणंगुलासंखा ।
पइ तं असंखयं सा पइ य सअसंखया गोलो ॥
३८६. गोलो असंखनिगोओ सोऽणंतजिओ जियं पइ पएसा ।
अस्संख पइ पएसं कम्मणं वग्गणाणंता ॥
३८७. पइ वग्गणं अणंता अणू अ पइ अणु अणंतपज्जाया ।
एवं लोगसरूवं भाविज्ज तद्दत्ति जिणवुत्तं ॥
३८८. पत्थेण व कुडएण व जह कोइ मिणिज्ज सब्बज्जाइ ।
एवं भविज्जमाणा हवंति लोगा अणंताओ ॥
३८९. लोगागासपएसे निगोअजीवं खिवेइ इक्किं ।
एवं भविज्जमाणा हवंति लोगा अणंताओ ॥

*

§५२. एवं जीवतत्वे व्याख्याते सति कश्चित्तीर्थान्तरियः प्राह—‘हे महात्मन् ! एवं च युष्मदुक्तयुक्त्या सूक्ष्मैर्वा-
दरैश्च त्रयैः स्थावरैश्च जीवैः सर्वत्र व्याप्तं लोके कथमहिंसकत्वं नाम, कथं च सर्वप्राणातिपातविरतिव्रतम् ? ।’ तदा
श्रीसूरयः प्राहुः—‘भो वादिन् ! तत्त्वातत्त्वपरिज्ञानानभिज्ञत्वेनैवं भवदुक्तिः । यतः, हिंसापरिणामपरिणत एवात्मा
हिंसक इत्युच्यते, न त्वपरिणतः, तस्याहिंसकत्वात् । यदुक्तमहिंसापरमवेदिभिः श्रीसर्वज्ञैः—

३९०.

अज्झत्थविस्सोहीए जीवनिगाएहिं संपडे लोए ।

देसिअमहिंसकत्तं जिणेहिं तिलुक्कदंसीहिं ॥

३९१.

नाणी कम्मस्स खयद्धमुद्धिओ नो ठिओ उ हिंसाए ।

जयइ असदं अहिंसत्थमुद्धिओ अवहओ सोउ ॥

३९२. अणुमिक्तो वि न कस्त य बंधो परवत्युपबन्धा भणिओ ।
तह वि अ जयंति जइणो परिणामविसोहिमिच्छंता ॥
३९३. जो पुण हिंसाययणेसु बट्ठई तस्स नूण परिणामो ।
इदो न य तं लिंणं होइ विसुद्धस्स जोगस्स ॥
३९४. तम्हा य सा विसुद्धं परिणामं इच्छया सुविहिणं ।
हिंसाययणा सव्वे बज्जेयवा पयत्तेणं ॥
३९५. बज्जेमि स्ति परिणओ संपत्तीए विसुद्धए वेरा ।
अवहंतो वि न सुद्धइ किलिद्धभावोऽइवायस्स ॥
३९६. न य हिंसामित्तेणं सावज्जेणावि हिंसओ होइ ।
सुद्धस्स उ संपत्ती अफला भणिया जिणवरेहिं ॥
३९७. जा जयमाणस्स भवे विराहणा सुत्तविहिसमग्गस्स ।
सा होइ निज्जरफला अज्झत्थविसोहिजुत्तस्स ॥

अन्यैरप्युक्तम्—

३९८. अधीत्य सर्वशास्त्राणि जीवहिंसां करोति यः ।
मनोबाह्यायसंश्लिष्टः स पापी सर्वतोऽधमः ॥
३९९. अकुर्वाणोऽपि पापानि क्लिष्टभावो हि बध्यते ।
विमुच्यतेऽक्लिष्टमनः कुर्वन्नपि कथंचन ॥
४००. वचोभिरुच्यते सर्वैर्दया जीवेषु दर्शनैः ।
क्रियते वाग्मनःकायैरार्हणैः किंतु सर्वदा ॥ इति जीवतत्त्वम् ।

§ ५३. अथ अजीवतत्त्वमाहुः—अजीवा दुविहा पन्नता; तं जहा—पुग्गला य नोपुग्गला य । पुग्गला छबिहा पन्नता; ॥
तं जहा—सुहुमसुहुमा १, सुहुमा २, सुहुमबायरा ३, बायरसुहुमा ४, बायरा ५, बायरबायरा ६ । तत्थ सुहु-
मसुहुमा परमाणुपुग्गला । सुहुमा दुप्पणसियाओ आढत्तो जाव सुहुमपरिणओ अणंतपणसिओ खंवो । सुहुमबायरा
गंधपुग्गला । बायरसुहुमा वाउकायसरीरा । [बायरा] उस्साईणं । बायरबायरा तेउ-वणस्सइ-पुढविसरीराणि । अहवा
चउबिहा पुग्गला; तं जहा—खंवा १, खंधेदा २, खंधपणसा ३, परमाणुपुग्गला ४ । एस पुग्गलत्थिकायओगहण-
लक्खणो । स्पशे-रस-गन्ध-वर्णशब्दास्त्र स्वभावजाः, संघातभेदनिष्पन्नाश्च । नोपुग्गलत्थिकाओ तिविहो पन्नतो; तं ॥
जहा—धमत्थिकाओ २, अधम्मत्थिकाओ २, आगासत्थिकाओ ३ । एते त्रयोऽपि तत्तदवच्छेदकवशात् स्कन्ध १-
स्कन्धदेश २ स्कन्धप्रदेश ३ रूपभेदः प्रत्येकं त्रिभेदाः । एवं भेदाः ९ । तत्र गतिपरिणतजीवपुद्गलानां प्रत्युप-
पन्नकारणं धर्मास्तिकायः; यथा चक्षुष्मन्तो ज्ञानस्य प्रदीपः, मत्स्यानां जलम् । तथा गतिपरिणतजीवपुद्गलानां स्थित्यु-
पपन्नकारणमधर्मास्तिकायः; यथा तिष्ठानोः पुरुषस्य भूः, मत्स्यानां स्थलम् । तथा जीवानां पुद्गलानां धर्माधर्मा-
स्तिकाययोश्चावगाहकानामवकाशदमाकाशम्; यथा बदराणां घटाकाशः । कालस्तु समयावलिकामुहूर्तदिवसपक्ष-
मासादिः । तत्र समयः परमतमसूक्ष्मः; स च कालस्य निर्विभागो भागः । तैरसंख्यातैरेका आवलिका, ताभिः २५६
मिताभिः क्षुल्लकभग्नहणाणि निगोदजीवाः पूरयन्ति । ३७७३ उच्छ्वासप्रमाणो मुहूर्तः । त्रिंशता तैरोहाराः । तैः
पञ्चदशभिः पक्षः । ताभ्यां मासः—इत्यादिकाः सर्वत्र नवपुराणतादिपर्यायोत्पत्तिहेतुलक्षणो ज्ञेयः । एवं षोडश-
भेदं चतुर्दशभेदं वाऽजीवतत्त्वम् । एतत्परिज्ञानमन्तरेणाजीवसंयमो न भवति ॥ २ ॥

अथ पुण्यतत्त्वम्—४२ [भेदम्] येन जीवः सुखमनुभवति तत्सुखवेदनीयं पुण्यप्रकृतिः । १ । उच्चैर्गोत्र-पुण्यप्रकृत्या धन-शुद्धि-रूपादिरहितो लोके पूजां लभते । २ । यया पुण्यप्रकृत्या मनुष्यत्वं लभते सा मनुष्यगतिः । ३ । यया वृषभनासिकारज्जुकल्पया द्विसमयादिवक्त्रेण गच्छन् जीवो मनुष्यगतावानीयते सा मनुष्यानुपूर्वी । ४ । एवं देवगति—५ देवानुपूर्वी । ६ । पञ्चेन्द्रियजातिः ७, औदारिकं शरीरं ८, तिर्यग्-मनुष्याणां वैक्रियमौपपातिकं ९, लम्बिप्रत्ययं च ९, आहारकं चतुर्दशपूर्वविदः कारणे स्यात् १०, तैजसं भुक्तान्नपरिणतितेजोलेख्याहेतुः ११—इत्यादि पुण्यतत्त्वं ज्ञेयम् ।

पापतत्त्वम् ८२ [भेदम्], आश्रवतत्त्वम् ४२ [भेदम्], संवततत्त्वम् ५७ [भेदात्मकम्].

*

§५४. अथ राजन्! निर्जरातत्त्वम्—निर्वरयति रसहान्या कर्मपुद्गलान् जीर्णान् करोति या सा निर्जरा । सा च द्विभेदा—सकामनिर्जरा १ अकामनिर्जरा २ च । तत्र अकामनिर्जरा सहनपरिणाममन्तरेण सकलचातुर्गतिकजीवानां स्वयं परिपाकसमायातकर्मफलवेदनम्; सकामनिर्जरा तु परिज्ञातकर्मविपाकनिर्जरोपायानां कर्मक्षयार्थं सहनपरिणामवतां सर्वविरत-देशविरतरतादीनाम् । सा द्वादशधा तपोरूपा—

४०१. अणमणमृणोयरिया वित्तीसंखेचणं रसचाओ ।

कायकिलेसो संलीणया य वज्झो नवो होइ ॥

तत्रानशनं द्विधा—इत्तरम् १, यावत्कथिकं च २ । तत्रेत्वं चतुर्थपष्टाष्टमादियावत्संवत्सरं तपः । यावत्क-
१५ थिकं तु भक्तपरिज्ञा १—इंगिनी २—पादपोषणम् ३ रूपं विधा । ऊनोदरता द्विधा द्रव्यतो भावतश्च ।

४०२. तत्र द्रव्यतः—ववलाण य परिमाणं कुकुडिअंडगपमाणमित्ताणं ।

जं ऊणत्तं कीरइ ऊणोयरिया उ सा दवे ॥

४०३. भावतः—कोहाईणमणुदिणं चाओ जिणवयणभावणाओ उ ।

भावणेणोयरिया पन्नत्ता वीयरगेहिं ॥

१६ वृत्तिसंक्षेपो गोचराभिग्रहादिश्चतुर्धा । द्रव्यतः १, क्षेत्रतः २, कालतः ३, भावतश्च ४ । तत्र द्रव्यतो निर्लेपादि ग्राह्यम् ।

४०४. उक्तं च—लेवडमलेवडं वा अमुगं दवं च अज्ज घिच्छामि ।

अमुण्ण च दवेणं इय दवाभिग्गहो नाम ॥

४०५. अट्ठ उ गोअरभूमी एलगविखंभमित्तगहणं च ।

१७ सग्गामपरग्गामे एवइय घरा य खित्तंमि ॥

४०६. काले अभिग्गहो पुण आई मज्झे तहव अवसाम्णे ।

अप्पत्ते मइ काले आई ठिइ मज्झ तइयंते ॥

४०७. उक्खित्तमाइचरगा भावजुया खलु अभिग्गहा हुंति ।

गायंतो व रुयंतो जं देइ निस्सममाई वा ॥

१८ रसः क्षीरदधिघृतादित्यागस्तपः । उक्तं च—

४०८. विगइं विगईभीओ विगइयं जो अ भुंजए साहू ।

विगईं विगइसहावा विगईं विगईं बला नेइ ॥

कायहेसो वीरासनादिभेदाच्चित्रः । कायोत्सर्गादिसंलीनता चतुर्धा—

४०९. इंदियकसायजोए पडुब संलीणया मुणेपवा । तह य विवित्ता चरिया पन्नत्ता वीयरगेहिं ॥

४१०. भदेस्तु अभयपावणस्तु भोअविसयसुवगएस्तु ।
 कट्ठेण व तुट्ठेण व समणेण सया न होअब्बं ॥
 एवं शेषेन्द्रियेषु निरोधकरणे संलीनता । उक्तश्च बाह्यतपः । अथाम्यन्तरं तपः—
 ४११. पायच्छित्तं विणओ बेयावब्बं तद्देव सज्झाओ ।
 ज्ञाणमुस्सग्गो विप अम्भितरओ तयो होइ ॥
 ४१२. पाब्बं छिंदइ जम्हा पायच्छित्तं ति भन्नए तम्हा ।
 पाएण वा वि चित्तं विसोहई तेण पच्छित्तं ॥
 ४१३. तद्दशधा—आलोयण-पडिकमणे मीसविवेगे^१ तद्हा विउस्सैग्गे ।
 तवै-छेयै-मूर्ल-अणवट्ठेया य पारंविणं^२ चेव ॥

प्रमाददोषव्युदासभावप्रसादनैः शल्यानवस्थाव्यावृत्तिमयीं दाल्यागसंयमदाढ्यां राधनादिप्रायश्चित्तफलम् । विनी-^{१०}
 यतेऽष्टप्रकारं कर्म येन स विनयः । स च त्रिधा काय-वाङ्-मनोभिः । यथा—

४१४. अम्भुट्ठाणं अज्जलि आसणदौणं अम्भिग्गहाकिई अं ।
 सुस्सूसण-अणुगच्छण-संसाहणं काय अट्ठविहो ॥
 ४१५. हिअ-मिअ-अफरुसवाई अणुवीई भासि वाईओ विणओ ।
 अकुसलमणोनिरोहो कुसलस्स उदीरणं चेव ॥^{१०}
 ४१६. वैयावृत्त्यं दशधा—आयरियउवज्झाणं थेरतवस्सीगिलाणसेहणं ।
 साहम्मियकुलगणसंयसंगयं तमिह कायवब्बं ॥

वाचना-प्रच्छन्ना-परावर्तना-अनुपेक्षा-धर्मकथारूपः पञ्चधा स्वाध्यायः । ध्यानं धर्म-शुक्लरूपम् । व्युत्सर्गो^{१०}
 द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । यदुक्तम्—

४१७. दब्बे भावे य तद्हा दुद्हा विसग्गो चउविहो दब्बे ।
 गणदेशोवहिभत्तं भावे कोहाइ काओ त्ति ॥^{२०}
 ४१८. काले गणदेहाणं अतिरित्ता सुद्धभत्तपाणाणं ।
 कोहाइयाणं सययं कायवो होइ चाओ त्ति ॥

—इति द्वादशधा तपो निर्जरातत्त्वम् ।

४१९. यया कर्माणि शीर्यन्ते बीजभूतानि जन्मतः ।
 प्रणीता ज्ञानिभिः सेयं निर्जरा शीर्णबन्धनैः ॥^{१५}

*

§५५. अथ राजन् ! बन्धतत्त्वम्—अञ्जनचूर्णपूर्णसमुद्रकवत्रिरन्तरं पुद्गलनिचिते लोके हेतुभिर्मिथ्यात्वाविरति-
 कषाययोगादिभिः सामान्यैः प्रत्यनीकत्व-निह्वत्वादिविशेषरूपैश्च कर्मयोग्यवर्गणापुद्गलैः संगृहीतैरात्मनो बह्वचयः-
 पिण्डवदन्योन्यानुगमात्मकः सम्बन्धो बन्धः । स च चतुर्विधो यथा—प्रकृतिबन्धः १, स्थितिबन्धः २,
 रसबन्धः ३, प्रदेशबन्धः ४ ।^{३०}

४२०. प्रकृतिः परिणामः स्यात् स्थितिः कालावधारणम् ।
 अनुभागे रसो ज्ञेयः प्रदेशो दलसञ्चयः ॥

प्रकृति-स्थित्यादीनाश्रित्य मोदकदृष्टान्तो यथा—कश्चिन्मोदको वातनाशिद्रव्यनिष्पन्नः प्रकृत्या वातमपहरति,
 पित्तापहारीद्रव्यनिष्पन्नः पित्तम्, श्लेष्माणपायिद्रव्यकृतः श्लेष्माणम् । स्थित्या तु स एव कश्चिदिनमेकमवतिष्ठते,

अपरस्तु दिनद्वयम्, यावन्मासादिकमपि कश्चित् । अनुभागेनापि खिगधमधुरत्वं लक्षणेन स एव कश्चिदेकगुणानुभा-
गोऽपरस्तु द्विगुणानुभागः— इत्यादि । प्रदेशाश्च कणिकादिरूपाः । तैः स एव कश्चिदेकप्रवृत्तिमानोऽपरस्तु द्वादिप्रवृ-
त्तिमानः । एवं कर्मापि कश्चित् प्रकृत्या ज्ञानाच्छादकम्, कश्चिद् दर्शनाच्छादकमित्यादि । स्थितिर्निश्चलागरोपमकोटा-
कोट्यादिका । तस्य रस एकस्थानादिः । प्रदेशा अनन्तानुरूपाः । एवं कर्मप्रधानानुसारेण सविस्तरं बन्धतत्त्वं ज्ञेयम् ।

§ ५६. अथ मोक्षतत्त्वम्—तत्रात्मनः स्वरूपावरणीयानां कर्मणां क्षयात् यः स्वरूपलभः स मोक्षः । स च तादा-
त्म्येन सम्बन्धयोजिविकर्मणोः पृथक्करणं कर्मक्षयः, नतु सर्वथा क्षयः, कर्म-पुद्गलानां नित्यत्वात् । यदुक्तम्—

४२१. जीवस्स अत्तजणिण्हि चैव कम्मेहिं पुव्वद्वस्स ।
सव्वविओगो जो तेण तस्स अहं ईतिओ सुक्खो ॥

तस्य च सत्यदप्ररूपणायाम्—सत् विद्यमानं मोक्ष इति पदम्, शुद्धशब्दवाच्यत्वात् । नत्वसत् अविद्यमानं

॥ बन्ध्यास्तान्धयगगनकुशेशयन्त्रविषाणादिवदशुद्धशब्दवाच्यम् । यदुक्तम्—

४२२. चङ्कणं संकपयं सारपयमिणं ददेण धित्तव्वं ।
अत्थि जओ परमपयं जयणा जा रागदोसेहिं ॥

गत्यादिषु मार्गास्थानेषु चिन्त्यमानं नरगतौ १, एवं पञ्चेन्द्रियत्वे २, त्रसत्वे ३, भव्यत्वे ४, सञ्चित्वे ५,
यथाख्यातचारित्र्ये ६, क्षापिकसम्यक्त्वे ७, अनाहारकत्वे ८, केवलज्ञानदर्शने ९ च । मोक्षपदं न शेषेषु ।

॥ द्रव्यप्रमाणचिन्तायां सिद्धानामनन्तानि जीवद्रव्याणि गृहान्तःप्रदीपितदीपशतसहस्रप्रभावदन्योऽन्यं समवगाढानि
सन्ति । यदुक्तम्—

४२३. त(ज)त्थ य एगो सिद्धो तत्थ अणंता भवक्खयविमुक्का ।
अल्लसम्मोगाढा पुट्ठा सव्वेवि लोगंते ॥

४२४. फुसह अणंते सिद्धे सव्वपएसेहिं नियमसो सिद्धो ।
तेवि असंखिज्जगुणा देसपएसेहिं जे पुट्ठा ॥

क्षेत्रं चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकार्थं पञ्चचत्वारिंशद्वयोजनलक्षप्रमाणसिद्धिशिलारूपम् । यदुक्तम्—

४२५. पणयाललक्खजोयणविकखंभा सिद्धसिल फलिहविमला ।
तदुवरिगजोअणंते लोगंतो तत्थ सिद्धतिई ॥

अथवा चरमभवशरीरप्रमाणानुतीयभागोनावगाहनारूपं क्षेत्रम् । यदुक्तम्—

४२६. दीहं वा हस्सं वा जं चरमभवे हविज्ज संठाणं ।
तत्तो ति भागहीणा सिद्धाणोगाहणा भणिया ॥

क्षेत्रात् सर्शनाधिका षट्सु दिक्षु सर्शनाधिक्यात् । एकसिद्धमाश्रित्य कालः सादिरनन्तश्च, पश्चात् प्रतिपाता-
भावात् । सिद्धानां नान्तरं सर्वसंसारिकजीवानामनन्ततमे भागे सिद्धाः । सिद्धानां दर्शनज्ञाने क्षापिके भावे, जीवितं
तु पारिणामिकं भावे । सर्वस्तोका नपुंसकसिद्धाः, ततोऽसंख्यातगुणाः स्त्रीसिद्धाः, ततोऽपि पुरुषसिद्धार-संख्यातगुणाः ।

४२७. असरीरा जीवगणा उच्चउत्ता दंसणे य नाणे य ।
सागारमणागारं लक्खणमेयं तु सिद्धाणं ॥

४२८. निच्छिन्नसव्वदुक्खा जाहजराभरणबंधणविमुक्का ।
अवावाहं सुक्खं अणुहुंति सासयं सिद्धा ॥

४२९. नवि अत्थि माणुसाणं तं सुक्खं न विय सबदेवाणं ।
जं सिद्धाणं सुक्खं अवावाहं उवगयाणं ॥
४३०. सुरगणसुहं समगं सबद्धा पिंडियं अणंतगुणं ।
नवि पावइ सुत्तिसुहं अणंताहिं वग्गवग्गहिं ॥
अन्यैरप्युक्तम् -
४३१. स्थितिमासाथ सिद्धात्मा तत्र लोकाग्रमन्दिरे ।
आस्ते खभावजानन्तगुणैश्वर्योपलक्षितः ॥
४३२. यद्देवमनुजाः सर्वे सौख्यमक्षार्थसम्भवम् । निर्विशन्ति निराबाधं सर्वाक्षप्रीणनक्षमम् ॥
४३३. सर्वेणातीतकालेन यच्च भुक्तं महर्दिकैः । भाविनो यच्च भोक्ष्यन्ति स्वादिष्टं स्वान्तरज्जकम् ॥
४३४. अनन्तगुणितं तस्मादत्यक्षं स्वस्वभावजम् । एकस्मिन् समये भुङ्क्ते तत्सौख्यं परमेश्वरः ॥ "
४३५. अनन्तदर्शनज्ञानसौख्यशक्तिमयः प्रभुः । त्रैलोक्यतिलकीभूतस्तत्रैवास्ते निरञ्जनः ॥
- राजन् ! एवं नवतत्त्वानि -
४३६. जीवाहं नवपयत्थे जो जाणह तस्स होइ सम्मत्तं ।
भावेण सहहंतो अयाणमाणेवि सम्मत्तं ॥
४३७. सद्वाहं जिणेसरभासियाहं वयणाहं नज्जहा हुंति ।
इय बुद्धी जस्स मणे सम्मत्तं निचलं तस्स ॥
४३८. अंतोमुहुत्तमित्तं पि फासियं हुज्ज जेहिं सम्मत्तं ।
तेसि अवहपुग्गलपरिअट्ठो वेव संसारो ॥
- अन्तर्मुहूर्तमष्टसमयोद्धं षटीद्वयमर्थं यावदित्यर्थः । तच्चान्तर्मुहूर्तप्रमाणं सम्यक्त्वौपशमिकमुच्यते । यथो-
परं दग्धं वा वनदेशं प्राप्य वनदवः स्वयमुपशममेति, तथा जीवोऽपि ग्रन्थिभेदानन्तरमन्तर्मुहूर्तमतिक्रम्य मिथ्यात्व- "
- स्यानुदयमधिगम्यान्तर्मुहूर्तिकमेतत् सम्यक्त्वं लभते । अपकृष्टः किञ्चिन्नूनः पुद्गलपरावर्तः । तस्मिन् स्वरूपम् -
४३९. ओसप्पिणी अणंता पुग्गलपरियट्ठो मुणेयवो । तेणंतातीयद्धा अणागयद्धा अणंतगुणा ॥
इति तत्त्वानि । अन्येऽपि च श्रीजिनोक्तभावास्तत्त्वज्ञैर्ज्ञेयाः । यदुक्तम् -
४४०. तत्त्वानि व्रतधर्मसंयमगतिज्ञानानि सद्भावनानि,
प्रत्याख्यानपरीषहेन्द्रियदमध्यानानि रत्नत्रयम् ।
छेद्यावश्यककाययोगसमितिप्राणप्रमादस्तपः-
सञ्ज्ञाकर्मकषायगुस्यतिशया ज्ञेयाः सुधीभिः सदा ॥
- इत्येतानि नवतत्त्वानि श्रीगुरुभवेन श्रुत्वा श्रीकुमारपालमूपालोऽधिगतजीवाजीवादितत्त्वः परिज्ञातवह-
द्रव्यस्वरूपः परमाहं तः परमश्चावकः समजनि ।
- *
- § ५७. अथान्यदाऽनेकमूपाचक्रवालपरिवृतः श्रीकुमारपालमूपाः पञ्चाङ्गप्रणामेन श्रीपरमगुरूणां क्रमपत्रं प्रणम्य "
- गृहस्थानामुचितामहोरात्रिकीं क्रियामपृच्छत् । ततः श्रीगुरुवः प्राहुः - राजन् ! संसारविरक्तानां यतिधर्मानुरक्तानां
श्रीजिनभक्तानां परमश्रावकाणामहोरात्रिकी क्रियां श्रूयताम् । तथा हि -
४४१. निसाविरामं विबुद्धेणं, सुसावर्णेणं गुणसाधराणं ।
देवाहिदेवाणं जिणुत्तमाणं, किञ्चो पणामो विहिणायरेणं ॥

४४२. सज्जाटाणं पमुत्तुणं चिट्ठिज्जा धरणीयले । भावबधं जगल्लहं नमुक्कारं तओ पढे ॥

४४३. मंताण मंतो परमो इमु त्ति, थेयाण थेयं परमं इमं ति ।

नत्ताण तत्तं परमं पवित्तं, संसारसत्ताण दुहाहयाणं ॥

४४४. कोऽहं पुणो कंमि कुलंमि जाओ, किं सम्मदिट्ठी वयनियमधारी ।

उआहु हं दंसणमित्तजुत्तो, एयं तु अलं पि विचित्तहज्जा ॥

‘ब्राह्मे गृह्यते उत्तिष्ठेत्’ प्रारभ्य इत्याहोरात्रिकीं चर्यां यावत् श्रियोगशास्त्रतृतीयप्रकाशमध्यात् वाच्यं दिन-चर्यास्वरूपं चेति ।

*

१५८. अन्यदा श्रीहेमचन्द्रगुरोर्लोकोत्तैरुपैरपहृतहृदयो नृपतिरुदयनमन्त्रिणं समायां पप्रच्छ—‘यत् ईदृशं पुरुरारब्धं [कस्मिन्] समस्तवंशावतसे वंशे देशे समस्तपुण्यप्रदेशे निःशेषप्राकारे नगरे च समुत्पन्नमिति ।’ नृपा-
 १० देशादनु स मन्त्री जन्मप्रभृति तत्परिचित्रं पवित्रमाह—अद्भौष्टमनामनि देशे धुन्धुकाभिधाने नगरे श्रीमन्मोढवंशे चाविगनामा व्यवहारी सती जनमतलिका जिनशासने देवीव तस्य मधर्मचारिणी पाहिणी नाम्नीति । तयोः पुत्र-
 १० आमुपढागोत्रजायाः आद्याक्षराङ्गेन चांगदेवनामा समजनि, प्रवरभाग्यसौभाग्यपवित्रः—गर्भे पुष्पितसहकारो गृहाङ्गणात् पौषधशालायां फलितः—इति स्वप्नसूचिनः । स चाष्टवर्षदेशीयः श्रीदेवचन्द्राचार्येषु श्रीपत्तनात् तीर्थयात्रायै प्रस्थितेषु धुन्धुकके श्रीमोढवसतिहकायां देवनमस्करणार्थं प्राप्तेषु सिंहासनस्थितदीयनिपद्यायां सहसा
 १० निपण्यसवयोभिः शिशुभिः समं धर्मदेशनादिकां क्रीडां कुर्वाणस्तैर्व्याधुष्यभानैर्दृष्टः । तदङ्गप्रत्यक्षानां जगद्विलक्षणां लक्षणां निरीक्ष्य चिन्तितम्—यद्ययं क्षत्रियकुले जातस्तदा सार्वभौमो नरेन्द्रः, यदि वणिग्-विप्रकुले तदा महामात्यः । चेद् दीक्षां गृह्णाति तदा युगप्रधान इव तुर्यं युगे कृतयुगमवतारयतीति । ततस्तत्पित्रोस्तस्य च नामादिकं शिशुभ्यो-
 १० ऽधिगम्य तन्नगरनिवासि श्रीसहं मेलयित्वा तत्स्वरूपं निरूप्य, तस्य गृहे गताः श्रीसूरयः । चाचिगे ग्रामान्तरगते मात्रा भाग्ययोगेन गृहागतः श्रीसहः स्वागतकरणादिना तोषितः । मम पुत्रार्थमायातः श्रीसहः—इति हर्षाश्रुणि
 १० मुखन्ती स्वं रत्नगर्भं मन्यमानां पि विपण्णा । यतस्तरिता सुतरां मिथ्यादृष्टिः, परं तादृशोऽपि ग्रामे नास्ति । तर्हि मया किं कर्तव्यमिति क्षणं मूढचिन्ताऽभूत् । ततः प्रत्युत्पन्नमतिर्माता श्रीसहनेन समं श्रीगुरुन् कल्पतरुनिव गृहा-
 १० यातान् ज्ञात्वाऽवसरज्ञा स्वजनानामनुमतिं लाल्वा निजं पुत्रं श्रीगुरुभ्यो ददौ । ततः श्रीगुरुभिः श्रीसहसमक्षं—‘हे वत्स ! श्रीतीर्थकर-चक्रवर्ति-गणधरैरासेवितां सुरासुरनरनिकरनायकमहतीं मुक्तिकान्तासङ्गमदतीं दीक्षां त्वं लास्यसि?’—
 १० इति प्रोक्ते स च बालकुमारकः प्राग्भवचारित्रावरणीयकर्मक्षयापशमेन संयमश्रवणमात्रसञ्जातपरमवैराग्यः सहसा
 १० ओमित्युवाच । ततो मात्रा स्वजनेभ्यः अनुभूतं पुत्रं संयमानुरागपवित्रं लाल्वा श्रीतीर्थयात्रां विधाय कर्णावतीं जम्बुः श्रीगुरवः । तत उदयनमन्त्रिगृहे तनुतैः समं बालकधारकैः पाल्यमानः सकलसहलोकमान्यः संयमपरिणामधन्यः वैनायिकादिगुणविज्ञो यावदान्ते तावता ग्रामान्तरादागतश्चाचिगः पत्नीनिवेदितश्रीगुरुसहागमनपुत्रार्पणादिवृत्तान्तः, पुत्रादर्शनावधिमन्त्यकसमस्ताहारः कर्णावत्यां गतः । तत्र वन्दिता गुरवः, श्रुता धर्मदेशना । सुतानुसारेणोपलक्ष्य विचक्षणतयाऽभाषि श्रीगुरुभिः—

४४५. कुलं पवित्रं जननी कृतार्था, वसुन्धरा भाग्यवती च तेन ।

अवाह्यमार्गे श्रुतसिन्धुमग्नं, लघं परब्रह्मणि यस्य चेतः ॥

४४६. कलङ्कं कुरुते कश्चित् कुलेऽपि विमले सुतः ।

धननाशकरः कश्चिद् व्यसनैः पुण्यनाशनैः ॥

४४७. पित्रोः सन्तापकः कश्चिद् यौवने प्रेयसीमुखः ।
बाल्येऽपि म्रियते कोऽपि स्यात् कोऽपि विकलेन्द्रियः ॥
४४८. सर्वाङ्गसुन्दरः किन्तु ज्ञानवान् गुणनीरधिः ।
श्रीजिनेन्द्रपथाख्यः प्राप्यते पुण्यतः सुतः ॥

इति श्रीगुरुमुखादाकर्ण्य सञ्जातप्रमोदः प्रसन्नचित्तश्चाचिगः । तत्र श्रीगुरुपादारविन्दनमस्यायै समयातेनो-
दयनमन्त्रिणा धर्मवान्धवधिया निजगृहे नीत्वा गुरुगौर्वेन भोजयाचके । तदनु चाङ्गदेवं तदुत्सङ्गे निवेश्य
पञ्चाङ्गप्रसादपूर्वकं दुकूलत्रयं द्रव्यलक्षत्रयं चोपनीय सभक्तिकमावर्जितश्चाचिगः सानन्दं मन्त्रिणमवादीत् — ‘मन्त्रिन् !
क्षत्रियमूल्येऽशीत्यधिकसहस्रम् १०८०, अश्वमूल्ये पञ्चाशदधिकानि समदशशतानि १७५०, सामान्यस्यापि वणिजो
मूल्ये नवनवति ९९ गजेन्द्रा एतावता नवनवतिलक्षा भवन्ति । त्वं तु लक्षत्रयमर्पयन् स्थूललक्षापसे । अतो
मत्सुतोऽनर्घ्यस्त्वदीया भक्तिस्त्वनर्घ्यतमा । तदस्य मूल्ये सा भक्तिरस्तु, न तु मे द्रव्येण प्रयोजनमिति शिवनिर्मात्य-
वदस्त्वयो मे । दत्तो मया पुत्रो भवताम्’—इति चाचिगवचः श्रुत्वा प्रमुदितमना मन्त्री तं परिरन्ध्र्य, साधु साधु !
युक्तमेतदिति वदन् पुनस्तं प्रत्युवाच — ‘त्वयाऽयं पुत्रो भर्मापितो योगिमर्कट इव सर्वेषामपि जनानां नमस्कारं
कुर्वन् केवलमपमानपात्रं भविता, परं श्रीगुरुणां समर्पितः श्रीगुरुपदं प्राप्य बालेन्दुरिव महतां महनीयो भवतीति
विचार्यतां यथोचितम्’ । ततः स ‘भवद्विचार एव प्रमाणमिति वदन् सकलश्रीसङ्गसमक्षं रत्नकरण्डमिव रक्षणीयं
उदुम्बरपुष्पमिव दुर्लभं तं पुत्रं क्षमाश्रमणपूर्वकं श्रीगुरुणां समर्पयामास । श्रीगुरुभिरमाणि —

४४९. धनधान्यस्य दातारः सन्ति कचन केचन ।
पुत्रभिक्षाप्रदः कोऽपि दुर्लभः पुण्यवान् पुमान् ॥
४५०. धनधान्यादिसंपत्सु लोके सारा हि सन्ततिः । तत्रापि पुत्ररत्नं तु तस्य दानं महत्तमम् ॥
४५१. स्वर्गस्याः पितरो वीक्ष्य दीक्षितं जिनदीक्षया ।
भोक्षाभिलाषिणं पुत्रं तृप्याः स्युः स्वर्गसंसदि ॥

श्रीमहाभारतेऽयुक्तम् —

४५२. तावद् भ्रमन्ति संसारे पितरः पिण्डकाक्षिणः ।
यावत् कुले विशुद्धात्मा यती पुत्रो न जायते ॥

इति श्रुत्वा प्रमुदितेन चाचिगेन प्रव्रज्योत्सवः श्रीस्तम्भतीर्थे आलिगवसहिकायां कारयितः ।
सोमदेवमुनिनां दत्तम् ।

25

*

§ ५९. यथान्यदा नागपुरे धनदेवनाम्नः श्रेष्ठिगृहे प्रथमालिकार्थं गतः । तद्गृहे रज्ज्वाभोजनं स्वर्णराशिं च दृष्ट्वाऽग्रगं
वृद्धसाधुं ग्राह यथा — ‘कस्मादस्य गृहेऽसमञ्जसमीदृशम् ? । एकतः स्वर्णराशिः, भोजने तु रज्ज्वा !’ स साधुरिति
श्रुत्वोवाच — ‘अभाग्यवशेनायं निर्धनो जातः । निधानगतमपि स्वर्णमङ्गारीभूतं राशीकृतमस्ति’ । सोमदेवमुनिना
प्रोक्तम् — ‘मया तु स्वर्णराशिर्दृश्ये’ । गवाक्षस्थेन श्रेष्ठिना तन्निशम्य लुलुकमाहूय, अङ्गारकाशौ करो दापितः ।
तत्सर्वं स्वर्णं जातम् । तत्पञ्चादकः कश्चिद् व्यन्तरः परब्रह्मतेजोऽसहिष्णुर्नृपः । ततः सञ्जातचमत्कारेण श्रेष्ठिना
श्रीसङ्गेन च हेमचन्द्रनाम दापितम् । ततः शनैः शनैर्ज्ञानेन तपसा विनयादिगुणैर्वैयसा च वर्द्धमानो निजौदार्य-
गाम्भीर्यादिगुणैरावर्जितश्रीगुरुगच्छ-श्रीसङ्गलोकः, कदाचित् श्रीगुरुनापृच्छ्य युगादौ लोकोपकाराय परब्रह्ममयपरम-
शुक्लप्रणीतमातृकाऽष्टादशलिपिन्यासप्रकटनप्रवीणाया ब्राह्म्या आदिमूर्तिं विलोकनाय काश्मीरदेशं प्रति प्रस्थितः

श्रीहेमचन्द्रः । ततः कियति मार्गेऽतिक्रान्ते सति मिथ्यात्वतमःकरालेऽस्मिन् कलिकालेऽस्य श्रीजिनशासनप्रभाव-
कस्य महापुरुषस्य बहुपायसङ्कुले पथि मा भूद् भ्रमणप्रयासः—इति सा भगवती स्वयं दिव्यरूपधारिणी संमुखीना
समाजगाम निशीथे । अजिह्वपरब्रह्मवर्चसं पद्मासनासीनमर्द्धनिमीलितलोचनं समाधियोगस्वाधीनस्वान्तं ध्यानाधिरूढं
श्रीहेमचन्द्रं दृष्ट्वा प्रोवाच—

४५३.

रुद्धे प्राणप्रचारे बपुषि नियमिते संवृतेऽक्षप्रपञ्चे,

नेत्रस्पन्दे निरस्ते प्रलयमुपगते सर्वसंकल्पजाले ।

भिन्ने मोहान्धकारे प्रसरति महसि कापि विश्वप्रदीपे,

धन्यो ध्यानावलम्बी कलयति परमानन्दसिन्धौ प्रवेशे ॥

४५४.

सङ्कल्पमात्रादपि सिद्धकार्या, वाञ्छन्ति ते नैव तथापि किञ्चित् ।

॥

इच्छाविनाशेन यदस्ति सौख्यं, त एव जानन्ति गुरुप्रसादात् ॥

तथाप्ययं परमपुरुषः सकलपुरुषार्थप्रेताऽस्मिन्निति शये काले श्रीशासनस्य प्रभावको भावीति कृत्वा कति-
प्यविद्यामन्त्रान् श्रीविद्याप्रवादसंवादसुन्दरान् साम्नायान् प्रदाय प्रमुदिता भगवती भारती कृतस्तुतिस्तिरोभूत् ।
पुनः पश्चादागताः ।

*

§ ६०. एकदा श्रीगुरुतापृच्छान्यगच्छीयदेवेन्द्रसूरि-मलयगिरिभ्यां सह कलाकलापकौशलायर्थं गौडदेशं
॥ प्रति प्रस्थिताः । खिङ्करग्रामे गताः । तत्र ग्लानो मुनिर्वैयावृत्यादिना प्रतिचरितः । श्रीरैवतकतीर्थे देवनमस्करण-
कृतार्तिर्पावद्ग्रामाध्यक्षश्राद्धेभ्यः सुखासनं तद्वाहकांश्च प्रगुणीकृत्य रात्रौ सुप्तास्तावत् प्रत्यूपे प्रबुद्धाः स्वं रैवतके
पश्यन्ति । शासनदेवता प्रत्यक्षीभ्य कृतगुणस्तुतिर्भाग्यवतां भवतामत्र स्थितानां सर्वं भावीति गौडदेशगमनं
निषिध्य महौषधीरनेकान् मन्त्रान् नामप्रभावाद्याख्यानपूर्वकमाख्याय स्वं स्थानं जगाम ।

*

§ ६१. एकदा श्रीगुरुभिः सुमुहूर्ते दीपोत्सवचतुर्दशीरात्रौ श्रीसिद्धचक्रमन्त्रः साम्नायः समुपदिष्टः । स च पद्मिनी-
॥ श्रीकृतोत्तरसाधकत्वेन साध्यते । ततः सिध्यति, याचितं वरं दत्ते, नान्यथा । ततोऽन्यदा कुमारग्रामे धौतां
शोषणार्थं विस्तारितां शाटिकां समालोक्य दृष्ट्वा रजकस्तैः—‘कस्या इयं शाटिकेति?’ मोऽवदद्—‘ग्रामाध्यक्षपत्न्या
इयम्’ । ततो गतास्तस्मिन् ग्रामे । ग्रामाध्यक्षप्रदत्तोपाश्रये स्थिताः । स च प्रत्यहं समेति, धर्मदेशनां शृणोति । तेषां
ज्ञानक्रियावैराग्याप्रमत्तत्वादिगुणान् दृष्ट्वा, तथाविधभयत्वपरिपाकाद् गुणानुरागरञ्जितस्वान्तः प्रमुदितः प्राह—
‘युयमनिच्छपरमेश्वराः, कमपि कार्यं मत्साध्यं ममादिशन्तु ।’ ततस्तैः तं स्वान्तनिवेदिनं गुणानुरागगम्भीरवेदिनं
॥ ज्ञात्वा प्राहुः—‘अस्माकं श्रीसिद्धचक्रमन्त्रः साधयितुमिष्टोऽस्ति । स च पद्मिनीस्त्रीकृतोत्तरसाधकत्वेन सिध्यति
नान्यथा । तेन तव या पद्मिनी स्त्री वर्तते, तां लात्वा कृष्णचतुर्दशीरात्रौ रैवतकाचले समागच्छ, अस्माकमुत्तर-
साधकत्वं कुरु; विकारदर्शने शिरश्छेदस्त्वयैव विधेयः’— इत्याकर्ण्य ग्रामाध्यक्षो विस्मयस्मेरमना मनाविमर्श्य
चिन्तयां चकार—‘एते तावन्महर्षयः समनृणमणिलोष्टकाब्जनाः परब्रह्मसमाधिसाधकाः, तर्ह्येतेषामिदं कार्यं वर्यं समर्था-
॥ दमनया क्षिया चेद् भवति तदा तथाऽस्तु, किं बहुविचारेण’—इति विचिन्त्य तैरुक्ते दिने तैः समं सखीकः सुतरां
निर्मिकः श्रीरैवताचलमौलिमलञ्चकार । ते च त्रयः कृतपूर्वकृत्याः श्रीअम्बिकाकृतसाञ्जिभ्याः शुभध्यानधीरधियः
श्रीरैवतादेवतदृष्टौ त्रियामिन्यामाह्वानावगुण्ठनमुद्राकरणमन्त्र्यासन्निर्जनादिरूपचरैर्गुरुक्तविधिना समीपस्थपद्मि-
नीस्त्रीकृतोत्तरसाधकक्रियाः श्रीसिद्धचक्रमसाधयत् । तत इन्द्रसामानिकदेवोऽस्याधिष्ठाता प्रत्यक्षीभ्य पुण्यवृष्टिं
विधाय स्नेहितवरं वृणुतेत्युवाच । ततः श्रीहेमसूरिणा राजप्रतिबोधः; देवेन्द्रसूरिणा निजावदातकरणाय

कान्तीनगर्याः प्रासाद एकराशौ ध्यानबलेन सेरीसकग्रामे समानीतः— इति जनप्रसिद्धिः; मलयगिरिस्तूरिणा सिद्धान्तवृत्तिकरणवरः— इति त्रयाणां वरं दत्त्वा देवः स्वस्थानमगात् । प्रमुदितो ग्रामाधीशः । प्रत्युषे बहुवृत्तव्ययेन प्रभावनां विधाय त्रयाणां ध्यानध्येयं ब्रह्मदातृं देवकृतप्रशंसां वरप्रदानं च जनेषु प्रकटीकृत्य निजजायां गृहीत्वा स्वग्रामं जगाम ।

*

§ ६२. अथ श्रीपत्तने गुरुभिः सह सिद्धराजसभायां गतो हेमचन्द्रमुनिः । स्वविद्वत्तयाऽप्रतिमः श्रीगितान्त-
र्वाणिगणः प्रमुदितेन सिद्धभूपतिना कारिताचार्यपदमहोत्सवः प्रत्यहं कलाकौशलेन कालं गमयति ।

*

§ ६३. अन्यदा नृपेण 'किं वाच्यतेऽयमकल्पे ?' इति पृष्टे, अजिह्वपरब्रह्मैककारणव्रतविचारे 'स्थूलभद्रमुनीन्द्रचरित्रम्' इत्युक्ते राजा समग्रमामूलतस्तत्परित्रयं पप्रच्छ । ततः सविस्तरं कथिते चरित्रे राजा प्रमुदितः । अत्रावसरे मिथ्या-
दमालिगो (पाठान्तरेण—'मिथ्यादृष्टिर्गामिलो) मन्त्री प्राह—'अहो संप्रति काले क मनुष्याणामेवंविध इन्द्रिय-
जयः । यतः—'विश्वामित्रपराशरभृन्मयो०' [इत्यादि पथम्] ततः श्रीसूरिभिः प्रत्युत्तरमदायि—'सिंहो
बली द्विरद०' इति श्रुत्वा राजा चमत्कृतः । नवीनं व्याकरणं कृतम् । एते ते हेमस्तरयः ।' इति श्रुत्वा ॥
राज्ञा श्रीकुमारपालेन श्रीमोहज्ञातीयानां लोकानां चामराः दत्ताः ।— इति दीक्षाप्रबन्धः ।

*

§ ६४. अन्यदा श्रीगुरवः सभायां व्यसनानि निराकर्तुं प्राहुः—

४५५. यृतं च मांसं च सुरा च वेद्या, पापद्विचौरी परदारसेवा ।
एतानि सप्तव्यसनानि राजन् !, घोरातिघोरं नरकं नयन्ति ॥

४५६. यृताद् राज्यविनाशनं नल्लपः प्राप्तोऽथवा पाण्डवाः,
मयात् कृष्णलपश्च राघवपिता पापद्विगतो दूषितः ।
मांसात् श्रेणिकभूपतिश्च नरके चौर्यादितो मण्डको,
वेद्यातः कृतपुण्यको गतधनोऽन्यस्त्रीमृतो रावणः ॥

ततः सभायामेतानि सप्तकथानकानि व्यसनदोषप्रकाशकानि श्रीगुरुमुखेन श्रुत्वा राजा लोकानां ज्ञापनाय सप्तव्यसनानि स्पष्टमयानि कारयित्वा रासमेवरोप्य राजमार्गे भ्रामयित्वा लकुटादिभिर्हिन्यमानानि श्रीपत्तनान् ॥ निजदेशाच्च निरचीकृष्ट ।

*

§ ६५. अथान्यदा श्रीजिनधर्माभिमुखं नृपं ज्ञात्वा श्रीपर्वताद् भैरवानन्दो नाम योगी पञ्चशतयोगिपर्वितः
श्रीपत्तनमागतः । संमुखगमने राज्ञा पृष्टाः श्रीसूरयः प्राहुः—'शोभनमिदम्, परं परीक्षा क्रियते, ततो गम्यते ।'
समस्यापदं राजपुरुषकोणे प्रेषितम् । यथा—'च्यारि घाय जोगवई स जोई'—इति एतत्समस्यापदं विचार्य
कीदृशाश्चत्वारो घाता भविष्यन्तीति घातभीतस्त्रियामिन्यां नष्टः । प्रत्युषे घातस्वरूपं राज्ञा पृष्टा गुरवः प्राहुः—

४५७. एय अउब(धी?)जोई मुद्दामणमेहुणअणवाईनिहाए ।
परमत्थु न बुज्झई कोई च्यारि घाय जोगवई सो जोई ॥

*

§ ६६. अथ गङ्गातटे दीपकाल्यद्विजात् त्रैपुरं मन्त्रं प्राप्य नर्मदातटे देवबोधिद्विजोऽसाधयत् । तुष्टा त्रिपुरा
तस्य, 'एकवाक्येन याचस्व वरम्' इत्युवाच प्रलक्षा । सोऽपि बुद्धिमान् 'भुक्ति-मुक्ति-सरस्वती' इति ययाचे । ततः प्रभृति
महेन्द्रजालादिविधावान्, चूडामण्यादिशास्त्रैरतीताद्विज्ञाता, कदलीदण्डप्रथमयमामसुव्रतन्तुबद्धं सुखासनमधिरो-

इति । चतुरशीत्यासनकरणप्रवीणः, कायगतपदचक्रविज्ञानचक्रवर्ती, षोडशाधारवीरधीः, लक्षत्रयदक्षः, ज्योमपञ्चक-
पण्डितः, पूरककुम्भकरचक्रादिप्राणायामक्रियाकुशलः, इडा-पिङ्गला-सुषुम्णा-गान्धारी-हस्तिनी-प्रमुखदशमहानाडी-
वातसञ्चारचतुरः, आदिजमातङ्गप्रार्थकगृहेषु यथाहं रूपकरणाद् भुक्तिः, श्रीजिनधर्मानुरक्तं नृपं ज्ञात्वा स श्रीपद्मने-
समायातः । सर्वद्विजैः सत्कारितः, चमत्कारदर्शनालोकैश्च । राजगुरुरिति मत्वा राजापि संमुखमागतः । कदलीपत्र-
सुखासनस्थः शिशुकारितवाहककर्मा राजादिपरिवारपरिवृतः शालाग्रे समायातः । कीर्तुकाकुलितसकलपरिवारप्रेरितो
मये प्रविष्टः । सूरयस्तु पुरापि पूरितासनमुद्राः प्राणायामलघुभूतशरीराः शिष्याकर्षितसिंहासना निरालम्बाः स्थिताः
सन्ति । तान् तदवस्थान् दृष्ट्वा विस्मितो देवबोधिः । सर्वेऽपि लोका विस्मयस्मेरमानसाः प्रोचुः—अहो ! सूरीणां
निराधारमाकाशेऽवस्थानमिति । तेन कवित्वशक्तिपरीक्षार्थं समस्यापदमर्पितम् । यथा—

४५८. व्यापिद्धा रुदती मुखं च नयने स्वे गर्हते कन्यका ।

॥ तदाकर्ण्य—‘भगवन् ! किमुच्यते शुष्मच्छिष्याणां विदुषां सरस्वतीसर्वस्वमुखानां प्रथममहमेव श्रीमगव-
दाज्ञया पूरयामीति प्रमाणं कृत्वा कपर्दी श्रावकः सर्वान् निवार्य पूरयामास—

४५९. नैतस्याः प्रसूतिद्वयेन सरले शक्ये पिपातुं दृशौ,
रुद्धाक्षी च विलोकते शशिमुखी ज्योत्स्नावितानैरियम् ।

इत्थं मध्यगता सखीभिरसकृत् हर्मीलनाकेलिषु,

॥ व्यापिद्धा रुदती मुखं च नयने स्वे गर्हते कन्यका ॥

श्रीहेमस्तुरिसेवापरस्य श्रावकस्यापि शीघ्रकवितां दृष्ट्वा विस्मयस्मेरः ‘शोभनोऽयम्, वयं समुत्सुकाः स्मः’ इत्युक्त्वा
गतः । राज्ञाऽन्यज्जात् (पाठभेदे—अन्यजगृहेषु) निमग्नपितः । तेन मानितं निमग्नणम् । द्विजादीनां विमर्शः
कथमन्यजगृहे भोजनं करिष्यतीति । सहस्रलङ्कसरोवरटोडकयोर्मोचितं भोज्यम् । राजा तु राजपाटिकाभिषेपेण
सरोवरसमीपे समायातः । देवबोधिः स्नानार्थं जलान्तः प्रविष्टः । कृष्णश्वा भूत्वा निर्गतो भुक्तं तद्रोजनम् ।

॥ पुनर्जलान्तः प्रविश्य देवबोधिर्गत्वाऽग्नात् । राज्ञः सर्वेषां लोकानां च विस्मयोऽभूत् । राजा निजावासे निम-
ग्नितः । विविधा भक्तिः कृताः । अन्यदिने देवार्चावसरे सप्तपूर्वजानां मस्तकानि कीर्तावृतानि प्रोचुः—‘हे वत्सा-
ऽस्माभिस्तुभ्यं राज्यं दत्तम्, त्वं महतीं प्रीतिं नीतः । अस्मन्मार्गं मुक्त्वा जैनोऽभूत्, तेन राज्यं पश्चाद् ग्रहीष्यामः ।
सप्तमे नरके पातिता वयम् । त्वया किं कृतम् ? । त्यक्तः खड्गुलचारः । त्यजायुनाऽपि कुमारीप्रवृत्तिम्’ । एतदा-
कर्ण्य राजाऽविज्ञातपरमार्थः किकर्तव्यताजडोऽभूत् । सविषादमिदमचिन्तयत्—‘अहो ! सकलशास्त्रसंवादसुन्दरोऽयं
जीवदयाधर्मः सर्वप्राणिप्रियः कथं कुमारीः कथ्यते, किमत्र तत्त्वम् ? । तस्मिन् दिने लोकमध्ये महाप्रभावोऽभूत्
मिथ्यादृक्शासने । द्वितीयदिने व्याख्यानावसरे प्रथमं परिमलसुगन्धः, पश्चाद्विमानम् । विमानादुत्तीर्य मूलराज-
प्रभृतयः पूर्वजाः श्रीगुरुभक्त्युत्सुक्य श्रीकुमारपालं प्रति प्राहुः—‘वत्स ! त्वया नरकान्तं राज्यं प्राप्य कलिकालेऽपि
महतां महनीयस्त्रिभुवनोत्तमः श्रीजिनधर्मः प्रतिपन्नः । स्वर्गस्था वयं प्रमुदिता देवसंसदि ।’ एतन्निगम्य राजा
सचमत्कारमनाः प्राह—‘भगवंस्तत्र तादृशमप्रेक्ष्य किमत्र तत्त्वम् ?’ श्रीगुरुवः प्राहुः—‘नरेश्वर ! तत्रापि, अत्रापि च
नरकस्वर्गोद्दिदर्शने सर्वं कलाकौशलमिदम् । तव पूर्वजाः यत्र स्वकर्मणा गताः, तत्र सन्ति । जिनवाक्यमेतत् । पूर्वोक्त-
दशलक्षणो धर्मः’ । ततो लज्जितो राजा । क्षामिता गुरुवः । राजपूर्वजानामागमनं दृष्ट्वा नष्टा पश्चिमरात्रौ गतः ।

*

§ ६७. एकदा कोऽपि ब्राह्मणः परीक्षार्थं हरीतकीं मुष्टौ बद्धा सप्रमुदित उवाच—

४६०. हेमस्तुरि मू करि किसिउं हरडह काहं रेडह ।
जिणि कारणि हुं घालियउ सबह वंजण डेहि ॥

इति श्रुत्वा प्रमुदितः प्राह—‘अतः परं न रटिष्यति । युष्माभिः खनामाग्रे स्थापितोऽस्ति ।’ इत्यादिवाक्यैः
प्राक्षणेर्विद्वद्भिः सह प्रीतिरुपजा । यतः—

४६१.

असारसंसारमहीरुहस्य, सुधोपमं स्वादुफलं तदेकम् ।

परस्परं मत्सरवर्जितानां, यद्वर्द्धते प्रीतिरियं नराणाम् ॥

*

§ ६८. एकदा व्याख्यानमध्ये श्रीगुरुमिहंहेति प्रोचे, चन्द्रयशगणिना तु हस्तौ घृष्टौ । मुक्ते व्याख्याने तु
राज्ञा घृष्टम्—‘भगवन् ! युवाभ्यां किं कृतम् ?’ श्रीगुरुभिरुचे—‘राजन् ! देवपत्तने श्रीचन्द्रप्रभप्रासादे दीपेन
चन्द्रोदयो लभोऽस्माभिर्दृष्टः । स तु हस्तौ घृष्टा अनेन विध्यापितः । राजा चमत्कृतः, स्वपुरुषैर्निर्णयं व्यधात् ।
अहो ! निरतिशये कालेऽपि श्रीभवतामपूर्वं ज्ञानम् ।

§ ६९. ततः पूर्वभवमपि मे ज्ञास्मन्तीति तदपृच्छत्—‘भगवन्निदमपि ज्ञायते, यदहं पूर्वभवे कीदृशोऽभूवन् ।’
श्रीगुरुभिरुक्तम्—‘राजन्निरतिशयकालोऽयम् । यतः श्रीवीरनिर्वाणाद् वर्षाणां चतुःषष्ट्या चरमकेवली श्रीजम्बूः ॥
सिद्धिं गतः । तेन सह द्वादश वस्तुनि वृत्तानि ।

४६२.

मणपरमोहिपुलाए आहारग-खवगउवसमे कप्पे ।

संयमतियकेवलसिज्झणा य जंबुमि विच्छिन्ना ॥

सहस्रवर्षेण सर्वं पूर्वगतं श्रुतं व्यवच्छिन्नम् । संप्रति तत्त्वं श्रुतम् । तथापि देवतादेशेन विज्ञाय किमपि
कथयिष्यते । ततो राजौ शुभध्याने स्थिताः । समायातः पूर्वापाठितश्रीसिद्धचक्रमुरः । घृष्टो राज्ञः पूर्वभवम् । तेन ॥
निवेदितं सर्वं भवस्वरूपम् । ततः प्रमाते राज्ञः समस्तसभासमक्षं कथितम्, यथा—‘राजन् ! पूर्वभवे मेदपाटपरिसरे
जयपुरे जयकेशी राजाऽभूत्, तत्पुत्रो जयताकः सप्तव्यसनवान् पित्रा निष्कासितो मेदपाटपरिसरे पर्वतश्रेण्यां
पल्लीपतिजातः । अन्यदा नरवीरस्य सार्थवाहस्य सार्थः सर्वोऽपि लुण्ठितस्तेन । सार्थवाहस्तु मालवदेशं गत्वा
तत्र राजानं विज्ञाय सैन्यमानीय पल्लीमवेष्टयत् । तन्महद्वलं भत्वा जयताको नष्टः । नरवीरेण वणिजाकारेण
कीटमारिः कृता । तत्पत्नी सगर्भा हता । भूपतितो बालः शिलायामास्फालितः । ततो मालवकदेशे राज्ञोऽपि ॥
स्वरूपे निरूपिते, राज्ञा हत्याद्वयं स्त्री-बालरूपं लभ्यम्, अतोऽयमद्रष्टव्यमुखोऽस्तीति निष्कासितः स्वदेशात् । स च
‘सार्थवाहो नरवीरः पदे पदे लोकेर्निचमानः पश्चात्तापपरो वैराग्यात्तापसो भूत्वा तीव्रं तपस्तप्त्वा मृत्वा जयसिंह-
देवो जातः । स च हत्याद्वयादपुत्रः । जयताकोऽपि देशान्तरं गच्छन् रूपसौभाग्यवानाकर्णाकृष्टकोदण्डो मृग-
यापरः मार्गे श्रीयशोभद्रसुरिभिर्दृष्टः । प्रोक्तश्च—

४६३. क्षत्रियोऽसि नराधीश ! प्रतिसिंहर सायकम् । आर्त्तत्राणाय च शस्त्रं न प्रहर्तुमनागसि ॥ ॥

भो क्षत्रिय ! एवंविधं पवित्रं क्षात्रगोत्रमवाप्य मा जीवहिंसां कुरु । एतदाकर्ण्य लज्जितः प्राह—‘भगवन् !

४६४.

नुमुक्षितः किं न करोति पापं, क्षीणा नराः पापपरा भवन्ति ।

आख्याहि भद्रे ! प्रियदर्शनस्य, न गङ्गदत्तः पुनरेति कूपे ॥

ततः श्रीगुरुवचसा व्यसनानि मुक्तानि । श्राद्धैः शम्भलादिकं दत्तम् । शनैः शनैः प्राप्तप्रतिबोधो नवलक्ष-
तिलंगे देशे उल्लंघ्य गलपुरे ओढरवणिगृहे भोजनादिवृत्त्याऽस्थ्यात् । एकदा पशुपणापर्वणि स श्रीमान् ओढरः ॥
श्रावकः पुत्रपौत्रमित्रादिपरिकरः सप्रधानपूजोपकरणः श्रीजिनगृहमगात् । तत्र विधिना जिनस्य स्नानं विधाय पूजा-
वसरे जयताकं प्राह—‘गृहाणैदं पुष्पादिकम्, कुरु जिनैन्द्रपूजाम्, गृहाण खजन्मजीवितफलम् ।’ ततः स तदा-
कर्णार्थचिन्तयत्—‘अदृष्टपूर्वोऽयं देवः परमेश्वरः प्रसन्नवदनः नासाप्रत्यस्तदृक् परमयोगमुद्रासीनः निरञ्जनस्वरूपः ।
तत्कर्म परकीयैः पुण्यैः पूज्यते । ततः स्वकीयपञ्चवराटकक्रीतपुण्यैरानन्दशुद्धावितदृक् प्रसन्नमनोवाक्कायः पारमेश्वरी

पूजामकरोत् । ततोऽहो ! यद्येते भोगमाजोऽपि व्यवहारिणोऽथ तपः कुर्वन्ति, ततः पुण्यमघतनं दिनमित्यहमपि विशेषतस्तपः करोमीति गुरुणां मुखेनोपवासमकरोत् । प्रभाते विशुद्धश्रद्धया साधूनां दानमदात् । ततः स्वं कृतार्थं मन्यमानः कृतपुण्यः सन् मृत्वा त्वं त्रिभुवनपालपुत्रो जातः । ओढरश्रावकस्तु उदयनमञ्जी, यशोभद्र-
सूत्रयस्तु वयम् । त्वं पुनरितो निजायुःप्रान्ते महर्द्धिकव्यन्तरदेवत्वमधिगम्य ततश्च्युत्वा चात्रैव भरतक्षेत्रे
'भद्रिलपुरे शतानन्दरूप-धारिण्योः पुत्रः पैत्रिकराज्यमवाप्य भाविश्रीपद्मनाभजिनेन्द्रधर्मदेशनां श्रुत्वा प्रति-
बुद्धः परिहृत्य राज्यलक्ष्मीं प्रव्रज्यैकादशगणधरो भूत्वा केवलज्ञानमासाद्य मोक्षं यास्यसि ।' एतन्निशम्य राजा
विस्मितः प्राह—'भगवन् ! कोऽत्र प्रलयः ?' श्रीगुरुभिरूचे—'राजन् ! अद्यापि, ओढरवंशीयाः सन्ति उलं(रं)-
गलपुरे तेषां गृहे जीर्णदासीं पूर्ववृत्तान्तान् जानाति । सा गत्वा पृष्टा सती सर्वं कथयिष्यति ।' ततो राज्ञा निज-
पुत्रैस्तत्सर्वं स्वरूपं ज्ञातं दास्या मुखेन जयताभवसक्तम् ; ज्ञातं च जयसिंहदेवेन सह वैरकारणम् । चिन्तितं
" च निजमनसि 'अहो ! वैरकारणम्, दारुणः संसार आत्मन् !' ततो राजा संवेग-निर्वेदाभ्यामालिङ्गितः । सञ्जातश्रीजि-
नधर्मस्वयं श्रीहेमसूरीणां 'कलिकालसर्वज्ञ'पदमदात् ।

*

§ ७०. कस्मिन्नप्यवसरेऽणहिलपुरे श्रीकुमारपालनामा नरेश्वरो बाहेकल्यां व्रजन् सौन्दर्यवर्धननिर्जितसुरसुन्दरी-
मवालेन्दुवदनां कामप्यबलं बालिकामालोक्य तद्रापापहतहृदयः संनिहितप्रसादचित्तकं प्रति केयमित्यादिशंस्तेनेति
विज्ञपयां चके—'अपारश्रुतकूपारदक्षताया सञ्जात 'कलिकालसर्वज्ञ' प्रसिद्धेर्द्वादशभिन्नतपःसमाराधनवशवन्दीकृताधमहा-
" सिद्धेर्निःशेषभूपालमौलितुम्बितपादपीठस्य आयुष्यतः श्रीहेमचन्द्रमहर्षेराश्रमनिवासिनी अहिंसानाम्नी कनीयमिति
निशम्य सद्यः कदाचित्तान् महर्षान् हर्षभाक् समक्तिकं सौधमाकायं तद्वृत्तान्तं पृच्छंस्तेरूचे—'विजगदेकसार्वभौमस्य
श्रीमदहर्द्धर्मस्य अनुकम्पानाम पत्नी ; 'कथं धर्मस्य राज्यत्वम् ?' यतः—

४६५. जिनमतनगरेऽस्मिन् मोहमत्तारिजेता, जयति जनितधामा धर्मनाम्ना नरेन्द्रः ।
नियतमपरिभूयं यस्य राज्यं प्रभूतं, विलसति नयपूतं तत्त्वससाङ्गमेतत् ॥

" अर्द्धासनोपविष्टाऽनुकम्पानाम महादेवी । तस्याः कुक्षिसरसिराजहंसी निःसीमसौन्दर्याऽहिंसाभिधा । यस्मिन्
लभे सुताऽजनि, तल्लभं ग्रहबलं तत्पित्रा सर्वविदा एवमादिष्टम्—यदियमतीव पुण्यवती दुहिता । पुत्रजन्मोत्सवा-
दप्यस्या जन्म श्लाघ्यम् । अतः क्रमेण वर्द्धमाना कन्या साऽनुरूपवराप्राप्त्या वृद्धकुमारी भूत्वाऽनुरूपेण केनापि मही-
महीन्द्रेण सोपरोधमृदा, तं च स्वं च जनकं च परामुब्रजे कोटिं नेष्यति—इति तद्वाक्यपर्यन्ते तदर्थिनाऽनुकूल्य
तस्याः सविधे सहृदिनाम्नीं दूतीं रूपः प्राहिणोत् । सा तां सप्रश्रयं प्रणिपत्य 'स्वामिनि राजकन्ये ! धन्यतमासि,
" यत्त्वामग्रादशदेशसम्प्राद समस्तसामन्तसीमन्तकर्मणि मयूखमालालङ्कृतचरणकमलसुगलञ्चौलुक्यचक्रवर्ती त्वासु-
द्गोमभिलषती'ति तद्वचसा सुखमोदनया विनयं नाटयन्ती सोपहासं सैवं प्राह—

४६६. निष्किञ्चनेन दयितेन विवाहितेन, यथोषितां सुखपदं न तदीश्वरेण ।
भागीरथीं वहति यां शिरसा गिरीशो, लक्ष्मीपतिः सृष्टशक्ति नैव पुनः कदापि ॥

अलं नरकान्ताप्रज्यसाम्राज्यप्राप्तिप्रलोभनवार्त्तया ।

" ४६७. सत्यवाक, परलक्ष्मीमुक्, सर्वभूताभयप्रदः । सदा स्वदारतुष्टश्च सन्तुष्टो मे प्रतिभवेत् ॥
इति तस्या दुःश्रवं प्रतिश्रवमाकर्ण्य सा विफलवैदग्ध्यमानिनी स्वं पदमुपगता स्वामिनं सर्वथा निराशम-
करोत् । तदनु तं रूपं तद्वियोगाभिमग्नमाकलय्य श्रीहेमसूरिस्तमिति प्रतिबोधितवान्—'यः कन्याया इतरलोके
दुष्करः सङ्गरः स तवाप्युभयलोकहितस्तदनुकूलताहेतुश्च । अतस्तमपि निर्मापय खनिस्सीमोन्नतये ।

४६८.

सुकलत्रस्य सम्पत्तिः पुंसां भाग्यनिबन्धनम् ।

या प्रीतिजननी जन्मसा सौभाग्योपरि मञ्जरी ॥

४६९.

स्थाने निवासः सुकलं कलत्रं, पुत्रं पवित्रं स्वजनानुरागम् ।

न्यायाच्च वित्तं मुहूर्तिं च वित्तं, निश्छिन्न धर्मस्य सुखानि सप्त ॥

सा सर्वथा परिणेतुमुचितैव । यतः -

४७०.

धन्यां सतीमुत्तमवंशजातां, लब्ध्वाधिकां याति न कः प्रतिष्ठाम् ।

क्षीरोदकन्यां गिरिराजपुत्रीं, गोपस्तपोम्रञ्च यथाधिगम्य ॥

इति तेन महर्षिणा प्रतिबोध्य तानशेषानभिग्रहान् ग्राहयित्वा तस्याः प्रदानं चक्रे ।

*

§ ७१. अथ संवत् द्वादशधिकषोडश १२१६ वर्षे मार्गशुद्धि द्वितीयायां लभे बलवति संवेगमत्तङ्गाखण्डे रत्नत्रय-
वञ्जालङ्कृतो दक्षिणपाणिबद्धोरुदानकङ्कणः सम्यक्त्वातुचरेण समं श्रद्धासहोदरया क्रियमाणलवणावतारणो गुरुभक्ति-
देशविरतिजानिणीभ्यां गीयमानधवलमङ्गलः पौषधवेश्मद्वारि अनुकम्पाकन्याजनन्या कृतप्रोखणः श्रीमन्महादेवार्हतः
साक्षि स नृपतिरहिंसायाः पाणिं जग्राह । तदा तारामेलनपर्व । अथ षट्त्रिंशत् सहस्रप्रमाणं त्रिषष्टिचरितं नवाङ्ग-
वेदीमहोत्सवादानीय वेदिपटुद्या(?)स्थाने कपर्दप्रत्येकं विंशति वीतरागस्तवाः । तस्यैकस्यां वेदिकायां वंशान् तथैकै-
कशमीकाष्ठं तत्पदे श्रीयोगशास्त्रप्रकाशः १२ । तथा शमीकाष्ठपदे लक्षण-साहित्यतर्कैतिहासप्रमुखशास्त्ररचनाभिर्मूले-
त्तरगुणाभ्यां च दृढीकृत्य वेदिकायां ज्ञानानलमुदीप्य तत्परितो मण्डलचतुष्टयदापनं 'चत्वारि मंगल'मित्यादि । द्वासप्त-
तिकां लक्षप्रमाणरुदतीद्रव्यकरमोचनं तस्याः कन्यामुखमण्डने दत्तम् । तत्कालमेव तस्याः पट्टवस्त्रं कारयित्वा तत्पितु-
योग्यानावसान् विहारान् १४४४ कारयामास । ततः सा हिंसा, स्वसपत्न्या अहिंसायाः परमोन्नतिं तद्विधामालोक्य
भर्तुः पराभवनिवेदनाय पितुर्धातुः समीपे समुपागत । चिरदर्शनाद् अभिभवेरूप्याच्च अनुपलक्षिता तेनेत्यभिपदे -

४७१.

का त्वं सुन्दरि ! मारिरस्मि तनया ते तात धातः प्रिया,

किं दीनेव पराभवेन स कुतः किं कथ्यतां कथ्यताम् ।

हेमाचार्यगिरा परार्द्धगुणभाक् हृद्रक्त्रहस्तोदरान्,

मामुत्तार्य कुमारपालनृपतिः क्षोणीतलादाकृषत् ॥

इति तद्गणितेरनन्तरं श्रीकुमारपालदेवस्य सत्यप्रतिज्ञस्यापि तस्य लिङ्गिनो गिरा त्वयि विरक्तचित्ततां
विस्मयतातः परं भवत्याः स कोऽपि वरः प्रवरः करिष्यते, यस्तवैवैकातपत्रं कुस्ते, धीरा भव । तां सम्बोध्य स्वसमीपे
स्थापयांचक्रे ।

§ ७२. हिंसापिता पापनामा नरेन्द्रवरं विलोकयन् वाणारस्यां जयचन्द्रनृपं सप्तशतयोजनभूमिनाथं
दृष्टवान् । अन्यराजकं दासमिव मन्यमानश्चत्वारिंशतानि गजेन्द्राः पटिल्लक्षाश्च वाजिनः द्वादशशतानि पित्तलमयानि
निखानानि, गंगा-यमुनायादौ विना कापि गन्तुं न शक्नोति तेन 'पंगुरा जे' ति बिस्वदं बहति । तस्य गोमती
दासी ६०००० अश्वेषु प्रश्नान् निवेदयामिषेणयन्ती, परचक्रं त्रासयति, राज्ञः श्रम एव कः । तत्र वाणारस्यां
नृपाय ददौ । सा वार्ता श्रीकुमारपालेन श्रुता । मदीयपत्न्या पृथान्तरमकारि, ततो दूतमना निजप्रधानपुरुषा
हेमकोटिद्वयं हयसहस्रद्वयं चित्रपट्टमेकं च समर्थं प्रेषिताः । तैस्तत्र गतैर्बहुद्रव्यव्ययेन कैवर्तकाखेटकादिपट्टकान्
कृत्वा तत्कर्म निवारितम् । कालेन राज्ञा जयचन्द्रेण ज्ञातम् । तत्पृष्टा ग्राममहत्तराः । तैः प्रधानपुरुषाः कथिताः ।
ततो राज्ञाऽऽहूताः प्रधानपुरुषा जयचन्द्रसभायां गताः । श्रीकुमारपालप्रेषितं हेमकोटिद्वय-हयसहस्रद्वय-चित्र-

पदादिकं प्राभृतं समर्पितम् । राजा जयचन्द्रो यावत् पट्टमुदधाप्य पश्यति, तावत्तत्र स्वमूर्ति-श्रीकुमारपालमूर्ति-जीवहिंसादिकपापफलं नारकिकच्छेदनाभेदनादियातनाकुम्भीपाकवैतरणीतरणकूटशाल्मलिवृक्षोलंघनासिपत्रवनप्रवेश-नादिकं दृष्ट्वा चित्रस्थं सञ्जातमहापापमयः प्रकम्पमानशरीरः पुनः पुरः, सम्यग्जीवरक्षादिपुण्यफलं स्वर्गविमानदिव्य-देहदेवाङ्गनादिव्याभरणगीतनृत्यवाद्यविविधक्रीडारूपसौभाग्यशृङ्गारभोगादिकं चित्रस्थं दृष्ट्वा विस्मयस्मेरमनाः प्रधानपुरुषाणां प्रसादमकरोत् । जीवरक्षार्थं श्रीकुमारपालेन प्रेषिता वयमिति स्वरूपे प्रोक्ते जयचन्द्रनृपः स्वदेशे सर्वत्र जीवरक्षामकारयत् । १८ लक्षजालप्रज्वालनं कृतम्, द्विगुणं च प्राभृतं श्रीकुमारपालाय प्राहि-पोत् । पुनरपि मारिः पितापार्श्वमगात् । ततो म्लेच्छकुले गर्जनपुरे दत्ता ।

*

१७३. अथ वर्षासु कटकारम्भे नियमिते तदुत्तान्तं ज्ञात्वा प्राक्पराभवसञ्जातामर्षो गर्जनपुरेशस्त्वयमिषेणयितु-मागच्छतीति चैः प्रोक्ते दूनो नृपः । श्रीपत्तनेऽपि साध्वसमभूत् । विज्ञप्तं तद् गुरुणां तैश्च स्तम्भितः स तत्रस्थः । १७४. षण्मासजीवदयापणे कृते मुक्तः । मारिः कुत्रापि स्थितिं न लेभे । श्रीगुरुणासुपदेशेनाज्ञाकारिषु नृपेष्वष्टादशदेशेषु चतुर्दशवत्सराणि सर्वप्राणिप्रियानमारिमकारयत् । सारेरपि मारिनं कश्चित् कथयति ।

४७२.

सौनिक-व्याध-कैवर्त्त-कल्पपालादिपट्टकान् ।

अपाटयत् कचिच्छकत्या भक्त्या चार्थव्ययात् कचित् ॥

*

१७४. अथैकदाऽश्वप्राणस्थसूक्ष्मजीवप्रमार्जनपरं राजानं दृष्ट्वा नृपाः परस्परं ब्रूयन्त्या स्मितमकार्षुः । तद्विज्ञाय विज्ञज्जनशिरोमणिलोहकदाहत्रयं बाणेन प्रस्फोट्य कुन्ताग्रेण लोहभूतगोणिमुत्पाप्य स्वसुजबलमदर्शयत् । तर्जिताश्च ते-‘रे ! किमेभिर्वराकैः सूक्ष्मजन्तुभिरत्यसत्त्वैर्हतेरिति’ । ततः कुम्भरगिरौ राजाज्याऽष्टौ लक्षास्तुरङ्गमा गालितं जलं पिबन्ति । अमारिपट्टहः सर्वत्र पुर-ग्रामादिषु भ्राम्यति । राजपुरुषाश्चामारिं कारयन्ति ।

*

१७५. अथामारिं प्रवर्त्तयति राजनि आश्विनशुक्लपक्षोऽगात् । तत्र कण्टेश्वर्यादिदेवतानामर्षकैर्विज्ञप्तम्-‘देव ! मत्तम्यां सप्तशतानि पशवः सप्तमहिषाश्च देवतानां पुरो दीयन्ते राज्ञा । एवमष्टम्यामष्टौ शतानि, नवम्यां नवशतानीति’ । १७६. राजा तदाकर्ण्य श्रीगुरुन् समायातान् विज्ञप्तं तत्स्वरूपम् । गुरुवचनमादाय भाषितास्ते-‘दीयं दास्यामो वह्निका-कमेण । रात्रौ देवीनां सद्यसु निक्षिप्ताः पशुमहिषाः । दत्तानि तालकानि । मुक्तास्तत्र रक्षकाः । प्रातः समायातो राजा । उदघाटितानि तालकानि । मध्ये दृष्टाः पशवो रोमन्थायमानाः । राजा सर्वसमक्षमिदं जगाद-‘भो अषो-टिका इमे पशवो मयाऽभ्युयो दत्ताः, परं न ग्रस्ताः । तस्मान्नवद्वय एव मांसं रुचितम्, नामभ्यः । तत्कथं जीवान् हन्मि’ । ततस्ते सर्वेऽपि विलक्षा मौनमालम्ब्य स्थिताः । जगादिमूत्येन नैवेद्यानि कारितानि देवीनाम् । महा- १७७. हिंसादिनं मत्वा राजा नवम्यां कृतोपवासो निशि चन्द्रशालायां दयारसमयः शुभध्याने स्थितः, बहिरारक्षका मुक्ताः । निशीयसमये दिव्यनेत्रध्यागिणी स्त्री प्रत्यक्षा जगाद-‘राजन्नहं तव कुलदेवी कण्टेश्वरी । ऐशमो वर्षे किमिति त्वयाऽस्मभ्यो देयं न दत्तम् ?’ । राजोवाच-‘दत्तं मया सर्वम्, परं भवतीभिर्न गृहीतम् । तदहं कस्यामयः कथमशरणान् प्राणिनो नहिन्मि’ । ततः सा कुञ्जा-‘अहो वचसा मामयं विप्रतरयति’-इति विश्रुत्वा राजानं शिरसि हत्वा गता । क्षणान्तरे राजा स्वशरीरे कुष्ठव्रणानि दृष्ट्वा विषण्णोऽभूत् । तदा सद्य उदघनमग्निमाहूय प्रोवाच- १७८. ‘मग्नि ! अद्य देवी प्रत्यक्षा पशून् याचते किं दीयते नवा ?’ मग्नी प्राह-‘राजन ! अहं किं वक्षि ? परमिति जाने येन केनोपायेन स्वामिरक्षा क्रियते’ । यतः-

४७३. जेणकुलं आयत्तं तं पुरिसं आयरेण रक्खिज्जा । नहु तुंभंमि विणट्ठे अरया साहारगा हुंति ॥

एतदाकर्ण्य राजा-‘निःसत्त्वो वणिगसि, भक्तिवर्चासि एतानि भाषसे । शृणु, आजलविमेखटा खटाः स्वाङ्गां

मया ग्राहिताः, सकलार्थिसार्थप्रार्थना सफलीकृता, श्रीणिता ससङ्क्षेत्री पवित्रस्वचित्तेन, आराधितः श्रीधर्मः, तर्क मम जीवितेन कार्यम्; केवलं रहः काष्ठानि देहि, येन प्रातर्मासीदृशं दृष्ट्वा लोको श्रीधर्मस्य निन्दां करिष्यति। मग्नी 'अहो! महत्कष्टम्। पारवश्यमूलं नियोगं विगिति क्षणं विसृज्योवाच—'देव! पूर्वं श्रीगुरुणां स्वरूपं विज्ञाप्यते।' राज्ञो-
क्तमेवमस्तु। तदैव मग्नी गतः श्रीगुरुणां पदान्ते। निवेदितं तत्स्वरूपम्। क्षणं स्मरणकरणीयं कृत्वा गुरुभिर्जल-
मभिमन्त्र्यार्पितम्। तदाच्छोटेनपात्रमात्रेण राजा सविशेषशरीरशोभाभागभूतः। अत्यन्तश्रीगुरुभक्तिभावितश्च प्रातर्महा-
महोत्सवेन श्रीगुरुपादारविन्दं वन्दितुं यावधाति, तावद्धर्मशालाप्रथमप्रवेशे श्रीकरुणस्वरं शुश्राव। ततस्तामेव
कण्ठेश्वरी मन्त्रयन्त्रितां च पश्यति। तावता सोवाच—'राजन्! मोचापय मां सुरिप्रयुक्तमन्त्रबन्धनात्। तवाज्ञावधि-
देशेषु जीवरक्षातलारकत्वं करिष्यामीति'। श्रीगुरुवचसा मोचिता। कवयः सर्वे स्वमतिभिः प्रोचुः—

४७४.

श्रीबीरे परमेश्वरे भगवत्याख्याति धर्मं स्वयं,

प्रज्ञाबल्यभयेऽपि मन्त्रिणि न यां कर्तुं क्षमः श्रेणिः।

अक्षेणेन कुमारपालनृपतिस्तां जीवरक्षां व्यधात्,

यस्यासाद्यवचःसुधां स परमः श्रीहेमचन्द्रो गुरुः॥

४७५. पातु वो हेमगोपालः कम्बलं दण्डमुद्रहन्। षड्दर्शनपशुग्रामं चारयन् जैनगोचरे॥

४७६. नाभचन्द्रविता नैव हेमसूरिसमो गुरुः। श्रीमान् कुमारपालश्च जिनभक्तो महीपतिः॥

४७७. राजा लुठति पादाग्रे जिह्वाग्रे च सरस्वती। शश्वत् स श्रेयसे श्रीमान् हेमसूरिर्नैव शिवः॥

४७८. सप्तर्षयोऽपि गगने सततं चरन्तो मोक्तुं क्षमा नहि सूर्यां मृगयोः सकाशात्।

जीयात् पुनश्चिरतरं प्रभुहेमसूरिरेकेन येन भुवि जीववधो निषिद्धः॥

४७९.

प्राणित्राणे व्यसनिनां शान्ति-सुव्रत-नेमिनाम्।

हेमाचार्योऽत्र चातुर्यं तुर्यः किं नु स दुर्युगे॥

*

सर्वेषां कवीनां लक्षं लक्षं ददौ।

§ ७६. अथान्यदा भोजनं कुर्वतो राज्ञा धेवरभुक्तौ किंचिद्विचिन्त्य कृतसकलहापरिहारः पवित्रीभूयेति प्रभुं पप्रच्छ—
'भगवन्! धेवराः किं भक्ष्या वाऽभक्ष्याः?' श्रीगुरुभिरुक्तम्—'राजन्! भक्ष्या अभक्ष्याश्चेति'। भणितं पुनः—'भगवन्!
भक्ष्याश्चेदभक्ष्याः कथम्, अभक्ष्याश्चेद्भक्ष्याः कथम्?'। श्रीगुरुभिराणि—'राजन्! ये क्षत्रियादयः पूर्वं ज्ञातमांसा-
खादास्तेषामभक्ष्याः, ये तु वणिगन्नाम्नादयोऽज्ञातमांसाखादास्तेषां भक्ष्याः।' इत्याकर्ण्य प्रमुदितः। 'अहो! प्रभूणां
युक्ता 'कलिकालसर्वज्ञता' मानसिकपरिणामोऽपि येषां प्रत्यक्षः'। ततो राजा दन्तपातनसोद्यतः श्रीगुरुमितिषिद्धः।
कृतधेवरभक्षणनियमः प्रायश्चित्तपदे द्वाविंशत् प्रासादानेकस्मिन् पीठबन्धेऽकारयत्। द्वाविंशत् प्रकाशान् प्रत्यहं
गुणयति प्रत्यूषे।

*

§ ७७. अन्यदा, एकस्मिन् दिने कस्मिन् ग्रामे तैलिकेन रात्रौ यूका हता। कण्ठेश्वर्यां राज्ञो ज्ञापितः स दण्डितः।
तद्व्येण 'यूकावसतिः' कारिता। पुरा गृहीतेनाबुद्रव्येण 'उन्दिनवसतिः'। यस्याः कोशे पुरा कर्मभो भुक्तस्तस्या
देवश्रिया नाम्ना 'कर्मभावसतिः'। अथ श्रीस्तंभतीर्थं सामान्यं आलिंगवसद्विक्काप्रासादे यत्र दीक्षाक्षणः प्रभूणां
बभूव, तत्र रत्नचिम्बालङ्कृतो निरुपमो जीर्णोद्धारः कारितः।

*

§ ७८. अन्यदा ब्रह्मकविः कृतकृत्रिमदेवरूपः केनाप्यनुपलक्ष्यमाणः करगृहीतलेखपत्रः सभायां समायातः। कृत-
प्रणामः पृष्ठो राज्ञा—'भो! कुतः, कस्त्वं समायातः?' तेनोक्तम्—'देव! देवेन्द्रेण प्रेषितोऽस्मि, युष्मदन्तिके लेख-
समर्पणाय' इत्युक्त्वा लेखं समर्पितवान्। सभायां लेखः प्रस्फोट्य वाचितः। यथा—

४८०

स्वस्ति श्रीमति पत्तने नृपगुरुं श्रीहेमचन्द्रं मुदा,
 स्वःशक्रः प्रणिपत्य विज्ञपयति स्वामिस्त्वया सत्कृतम् ।
 चन्द्रस्याङ्गमृगे यमस्य महिषे यादस्तु यादःपते-
 विष्णोर्मत्स्यवराहकच्छपकुले जीवाभयं तन्वता ॥
 तस्य राजा लक्षं पारितोषिकमदात् ।

*

§ ७९. अन्यदा गुरुभिस्तृतीयव्रताधिकारे -

४८१.

दुर्भिक्षोदयमन्नसङ्ग्रहपरः पत्युर्वधं बन्धकी,
 ध्यायत्यर्थपतेर्भिषग गदगणोत्पातं कलिं नारदः ।
 दोषप्राहिजनस्तु पश्यति परच्छिद्रं छलं शाकिनी,
 निष्पुत्रं म्रियमाणमाह्वयमवनीपाता हहा वाञ्छति ॥

एतन्निशम्य श्रीगुरुगिरा द्वासप्ततिलक्षमृतकद्रव्यपत्रं पाटितवान् । केनापि कविना प्रोक्तम् -

४८२. अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिवः । त्वं तु सन्तोषतो मुञ्चन् सत्यं राजपितामहः ॥
 अपरेण तु -

४८३.

न यन्मुक्तं पूर्वैरधुनहुषनाभाकभरत-
 प्रभृत्युर्वीनायैः कृतयुगोत्पत्तिभिरपि ।
 विमुञ्चन् कारुण्यात्तदपि रुदतीवित्तमधुना,
 कुमारक्षमापाल ! त्वमसि महतां मस्तकमणिः ॥

-लक्षमन्त्राणि । अथ चतुर्थव्रते -

४८४.

एका भार्या सदा यस्य त्रिधा शीलं घनागमे ।
 दिनं प्रत्येकशो यस्य द्वात्रिंशत् स्ववस्मृतिनः ॥

अथ परिग्रहप्रमाणम् -

४८५.

जन्तुन् हन्मि न वच्मि नानृतमहं स्तेयं न कुर्वे पर-
 स्त्रीनां यामि तथा त्यजामि मदिरां मांसं मधोर्भक्षणम् ।
 नक्तं नाग्निं परिग्रहे मम पुनः स्वर्णस्य षट्कोटय-
 स्तारस्याष्टतुलाशतानि च महार्हाणां मणीनां दश ॥

४८६. कुम्भव्यासीसहस्रे द्वे प्रत्येकं स्नेहधान्ययोः । पञ्चलक्षाश्च वाहानां महस्त्राण्युष्ट्रहस्तिनाम् ॥

४८७. अयुतानि गवामष्टौ पञ्चपञ्चाशतानि च । गृहापणसभायानपात्राणामनसामपि ॥

४८८. एकादशशतानीभा रथाः पञ्चायुतप्रमाः । हयैकादशलक्षाश्च पत्तयोऽष्टादशप्रमाः ॥

सैन्यमेलापकप्रमाणम् । साधर्मिकवात्सल्ये बुद्धितधार्मिकस्य दीनारसहस्रदाने श्रेष्ठी आभङ्गो नियुक्तः ।

२४ वर्षे लेखके कृते एका कोटिर्लक्षा । यावता दापयति तावताऽऽभङ्गेनोक्तम् - 'देव ! द्विधा कोशः स्यावरो जङ्ग-
 मश्च । वयं जङ्गमकोशस्थानीयाः' इति जल्पन्निषिद्धः, सर्वं दत्तम् ।

*

§ ८०. एकदा कर्णैरुप्रासादाग्रे श्रीगुरवो गताः । तदा वामराशिभरडकेनोक्तम् -

४८९.

यूकालक्षशतावलीबलबलल्लोलोल्लसत्कम्बलो,
दन्तानां मलमण्डलीपरिचयाद् दुर्गन्धरुद्धाननः ।
नासावंशननिरोधनाङ्गिणिमिणी पाठप्रतिष्ठास्थितिः,
सोऽयं हेमहसेवडः पिलपिलत्खल्लिः समागच्छति ॥

श्रीगुरुभिरुक्तम्—‘अहो ! गालिरपि न शुद्धा । ‘ददतु ददतु गालीर्गालिमन्तो भवन्तः० ।’
तच्चैः राज्ञा श्रुतम् । तस्य वृत्तिच्छेदः कृतः । प्रत्यहं शालयां समायाति । श्रीयोगशास्त्रं पठति । अन्यदा राजा
तच्छ्रुत्वा प्राह—

४९०. आतङ्ककारणमकारणदारुणानाम्, वक्त्रेषु गालिगरलं निरगालि घेषाम् ।
तेषां जटाधरफटाधरमण्डलानाम्, श्रीयोगशास्त्रवचनामृतमुज्जिहीते ॥
पुनः श्रीगुरुस्वचनात् प्रसादः ।

*

५८१. अन्यदा सुखमुत्सृज्य भूपतेः कापि देवता । निशीथेऽजनिं प्रत्यक्षां शामसर्वाङ्गमण्डना ॥ १
भूपृष्ठोऽवदत् सापि लूताधिष्ठातृदेवता । त्वदङ्गे प्रविशिक्ष्यामि पूर्वशापात्तवान्वये ॥ २
गतायामथ तस्यां स चिन्तात्तौऽमृच्छपः प्रगे । सुरिष्टोऽवदत् सर्वं तमूचे सुरिष्यथ ॥ ३
भाविभावो भवत्येव नान्यथा सोऽमरैरपि । पूर्वं कामलदेव्या यत् शपितो मूलभूपतिः ॥ ४

परं पुण्यं कुरु । यतः—

४९१. दीपो हन्ति तमःस्तोमं रसो रोगभरं यथा । सुधाचिन्दुर्विषावेगं धर्मः पापहरस्तथा ॥
रात्रौ महाव्याधामूत् । शृष्टे राजिकाकणोपमः पिटः प्रादुरभूत् । प्रतीकारैरनुपशमने श्रीगुरवः समायाताः ।
राजानं दुःखात्तं दृष्ट्वा प्राहुः—

४९२. सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलंकरणं भुवः ।
तदनु तत्क्षणमङ्गु करोति चेदहह ! कष्टमपण्डितता विधेः ॥
राज्ञः श्रीगुरुदर्शने क्षणं सुखमभूत् । सुरिः सचिवं प्रत्याह—मध्विन् !
‘अपायानामुपायाः स्युर्बहुरत्ना वसुन्धरा ।’

मन्त्री प्राह—भगवन् ! अनुस्वर्णं धातवः, अनुचन्दनं काष्ठानि, तथातुपूज्यान् कलाकोविदाः ।

यथा तमान्तको भानुः सुधा सर्वविषापहा । जगत्सञ्जीवनो मेघस्तथा राज्ञो गुरुर्भवान् ॥ ५

श्रीगुरुभ्यधात्—‘नात्र मन्त्रतन्त्रमैष्यप्रभावप्रसरः । किन्तु बुद्धिप्रकारोऽस्ति । यदि राज्यमन्यस्य कस्यापि

दीयते, तदा राज्ञः कुशलं स्यात्, परं नायं धर्मः श्रीजिनतत्त्वविदाम् । यतः—

४९३. सद्यो न हिंसियद्यो जह महिपालो तथा उदघपालो ।
न य अभयदाणवङ्गणा जणोवमाणेण ह्येयव्वं ॥

ततोऽस्माकमेव राज्यमस्तु । राजा तु कर्णौ पिधायाम्यधात्—

४९४. को नाम कीलिकाहेतोः प्रासादोच्छेदमिच्छति ।
भस्मने भस्मसात् कुर्यात् को हि चन्दनकाननम् ॥

महाराज ! युक्तमेतत् । यदि मम शक्तिर्न भवति । परं—

४९५. शक्तौ हन्मान् यदबन्धयत् खं बिष्णुर्द्वौ यच्च शिवास्वरूपम् ।
सैरन्त्रिकाकारधरश्च भीमस्तथाहमप्यत्र कृतौ समर्थः ॥

कष्टमपीदं न मम मनसि ।

४९६.

या लोभाद् या परद्रोहाद् यः पात्राद् यः परार्थतः ।

मैत्री लक्ष्मी व्ययः क्लेशः सा किं सा किं स किं स किम् ॥

राजा शूनैः शूनैर्व्यथया शून्यचित्ततामगात् । राजानं विलोक्य सर्वः कोऽपि विधुरोऽभूत् । श्रीगुरुः सर्व-
सम्पत्तेन स्वयमुपविष्टो राज्ये । तत्क्षणं राज्ञो व्यथा सूरिशरीरे संक्रान्ता । श्रीगुरुव्यां ज्ञात्वा राजा मनसि
दूनश्चिन्तयति -

४९७. स्वाङ्गदाहेऽपि कुर्वन्ति प्रकाशं दीपिकादशाः । लवणं दह्यते वह्नौ परलोकोपशान्तये ॥

श्रीगुरुस्वाच-‘राजन् ! मा चिन्तां कुरु, न मे शक्तिमतोऽसुखम् । मूलबेत्तोन्मूलयाम्येनां तदा मम
वंश्यानां स्यात् । ततः -

१० पक्कं कृष्णाम्भमानाय प्रविश्यान्तः स्वयं गुरुः । तत्र न्यवीविश्लुतां तदैवामूत् तदव्यथा ॥ ६
उत्पाठ्यान्धप्रधौ क्षितं कश्चिन्नोलहते यथा । एवं स्वस्वमभूत् सर्वं सुरैः शक्तिरहो स्फुटा ॥ ७

§ ८२. अथान्यदा श्रीमहावीरचरित्रे वाच्यमाने श्रीगुरुमुखेन देवाधिदेवप्रतिमासम्बन्धं श्रुत्वा राज्ञा वीतभयं
पत्तनं गत्वा महतोपक्रमेण देवतासन्निध्येन सा प्रतिमा पूजिता महोत्सवेनानीता । साऽधुना रामसैन्ये
ऽस्तीति लोकोक्तिः ।

११ § ८३. कदाचित् पृथिवीमानुषाय नृपतिना सुवर्णसिद्धये श्रीहेमाचार्याणां गुपदेशात् तद्गुरुः श्रीदेवचन्द्रा-
चार्याः श्रीसङ्ग-नृपतिविज्ञसिकाम्यामाकारिताः । तीव्रव्रतपरायणा महत्सङ्कल्पं विमृश्य विधिविहारेण पथि केनापि
अनुपलक्ष्यमाना निजामेव पौषधशालामागताः । राजा तु प्रत्युद्गमनादिसामग्रीं कुर्वन् प्रसूनापितस्तत्राययौ । अथ
गुरोः पुरो नृपतिप्रमुखसमस्तश्रावकयुतैः प्रसुभिर्दादशावर्त्तवन्दनकं दत्त्वा तदुपदेशादनन्तरं गुरुभिः पृष्टे सङ्कल्पार्थं
समां विसर्ज्य जवनिकान्तरितौ श्रीहेमचन्द्र-नृपती तत्पादयोर्निपत्य सुवर्णसिद्धिदायचनां चक्राते । ‘मम बाल्ये
विद्यमानस्य सतः ताम्रखण्डं काष्ठभारवाहकात् याचितवलीरसेनाभ्यक्तं गुप्सदादेशाद् वह्निसंयोगात् सुवर्णं विभूत् ।
तस्या वल्ग्या नामसङ्केतादि आदिश्यताम्’ - इति श्रीहेमाचार्यैरुक्तवति कोपाटोपात् श्रीहेमचन्द्रं दूरतः प्रक्षिप्य -
‘न योग्योऽस्मीति, अग्रे मुद्रसप्रायप्रदत्तविद्यया त्वमजीर्णभाक्, कथमिमां मोदकप्रायां तव मन्दाभेदेर्दामि’ इति तं
निषेध्य, नृपं प्रति - ‘एतद्भाग्यं भवतां नास्ति, येन जगदानन्दकारिणी खर्णनिष्पत्तिविद्या सिध्यति । अपि च मारि-
निवारण-जलमण्डितमहीकरणादिपुण्यैः सिद्धे लोकद्वये किमधिकमभिलषसि ?’ इत्यादिश्य तदैव विहारक्रमं कृतवन्तः ।

१२ § ८४. अथ श्रीकुमारफलदेवस्य भगिनी शाकंभरीशेन चाहुमानवंशेन राज्ञाऽऽनाकेन परिणीताऽस्ति ।
तयोर्मियः सारिक्रीडां कुर्वतोरेत्यदा राज्ञा सारिं गृहे मुञ्चतोक्तम् - ‘मारय मुण्डिकान्, पुनरमारय मुण्डिकान् ।’ एवं
द्वित्री राजगुरुवः श्वेताम्बरा मुण्डिका इति हास्यगर्भोक्तिः । तदाकर्ण्य राज्ञी कुपिता प्राह - ‘रे जगडक ! किं जिह्वा-
मालोक्य नाच्यसे ? किं वश्यसि, न पश्यसि माम्, न जानासि मम भ्रातरं राजराक्षसम् ?’ । कुद्धो राजा पाद-
धातेन तां जघान । साऽप्याह - ‘यदिरे तव जिह्वामवहुमार्गेण नाकर्षयामि, तदा राजपुत्री मां मा मंश्याः ।’ इति
१३ वदत्येव सा ससैन्या निर्विलम्बं श्रीपत्तनमागत्य श्रीचौलुक्याय तं परिभवं स्वप्रतिज्ञां चाविज्ञपत् । राजाऽप्य-
भाषत - ‘पश्य कौतुकमित्यमेव करिष्यामः ।’ ततश्चाऽऽनाकस्तस्यां तत्र गतायां गृज्जरनृपं दुर्दरं विदन् क्षुभितः ।
कुलक्रमायातं स्वसेवकं व्याघ्रराजं दीनारलक्षत्रयं दत्त्वा भरडकवैषधारिणं श्रीकुमारपालस्य मारणाय प्रेषितः ।

एतत्स्वरूपं पूर्वमानाकप्रपञ्चपरिज्ञानाय भूतिप्रेषितः प्रधानपुरुषः प्रीतिप्रीतिनाकदासीमुखेन ज्ञात्वा विज्ञप्त्या श्रीकुमारपालायाज्ञापयत्—‘सावधानैः श्रेयं, भरटकविश्वासो न कार्यः’—इति । ततो राजाऽन्यदा लोकव्यवहारणं करणमेस्त्रासादे नवीनं भरटकं प्रधानज्ञापितचेष्टया दृष्टमात्रमेवोपलक्ष्य निजपुरुषैर्बन्धा व्याघ्रसञ्ज्ञं प्रकटीकृत्योत्सवदां च धुरिकां प्राह—‘रे वराक ! जंगडकेन प्रेषितोऽसि ?, सेवकस्य विचाराविचारो नास्ति हिताहितस्य । स्वाम्यादेशवशंवदस्त्वम्, मा भेषीयुक्तोऽसि, तमेव हनिष्यामि, य एवं द्रोहमकरोत् ।’ ततः समस्तस्वसैन्यपरिवृतः सपादलक्षदेशसीम्नि गतः । श्रीकुमारपालभट्टेनानाकनृपः प्रोक्तः—

४९८.

अये ! मेक च्छेको भव भवतु ते कूपकुहरं
शरण्यं दुर्मतः किमु रटसि वाचाट ! कटुकम् ।
पुरः सप्पों दप्पीं विषमविषस्यूत्कारवदने
ललज्जिह्वो धावत्यहह भवतो जिग्रसिपया ॥

एतदाकर्ण्याऽऽनाकोऽपि बाजिलक्षत्रयेण पदातिलक्षदशकेन पञ्चाशता गजैः संमुखमचलत् । स्वदेशतः पञ्चक्रोश्या अर्वाक मेलापकः । तृतीयदिने युद्धं भविष्यतीति निर्णये बहुद्रव्यप्रदानेन परावर्तितं रात्रौ चौलुक्यसैन्यम् । अर्थो हि परावर्तयति त्रिभुवनम् । यतः—

४९९. दधानि लोभ एवैको रङ्गाचार्येण धुर्यताम् । आरङ्गशक्रं यन्नाट्यपात्राणि भुवनत्रयी ॥

तृतीयदिने रणकरणसमये सामलमहामात्रेण कलहपंचानने गजे पुरः प्रेष्यमाणे तटस्थान् स्वसामन्तान् दुष्टान्निरणेषीत् । कुमारपालः प्रोवाच—‘श्यामल ! किममी उदासीना इव दृश्यन्ते ?’ । तेनोक्तम्—‘देव ! अरि-कृतार्थदानादिति’ । ‘तव का चेष्टा ?’ इत्यामलोऽप्याललाप—‘देवाहं कलहपंचाननो देवश्चैते त्रयः कदाचिदपि न परावर्तन्ते’ । तर्हि संमुखीने दृश्यमाने रिपौ गजं प्रेरय । अत्रान्तरे चारणः प्राह—

५००.

कुमारपाल मत चिंत करि चिंतिउ किंपि न होई ।
जिणि तुह रज्जु समोपियउं चिंत करेसिई सोई ॥

५०१.

अन्यस्तु—अम्हे थोडा रिउ घणा इय कायर चिंनंति ।
मुद्ध निहालउ गयणयल्लु के उज्जोउ करंति ॥

५०२.

अपरः कश्चित्—साहसि जूतउं हल वहइ दइवह तणइ कपालि ।
खेडि म खूँटा टालि खूँटा विणु खीपइ नही ॥

त्रयाणां लक्षं लक्षं ददौ । तेषां सुशब्दं लात्वा रणभूमौ द्वयोश्चिरुद्धम् । आनाकसैन्ये चाहङ्गनाम्ना सुभटेन सिंहनादे कृते कलहपंचानने निवर्त्तमाने कुमारपालः सुबुद्धिमान् स्वमुत्तरीयं पाटयित्वा गजकर्णौ पिधाय, रणभुवि विपुदक्षितकरणं दत्त्वा आनाकगजस्कन्धमारूढः । करिगुडां छित्त्वा भूमौ पातयित्वा हृदि पदं दत्त्वा—‘रे वाचाट ! स्मरसि वचो मे भगिन्याः ? । पूर्यामि तत्प्रतिज्ञाम्, छिनमि ते जिह्वा’मित्युवाच । ततः काष्ठपञ्चरे क्षिप्तः । दिनत्रयं स्वसैन्ये स्थापितः । जयातोघानि उद्घोषितानि । ततः करुणया पुनः शाकंभरीपतिः कृतः । उत्खातप्रतिरोपितव्रताचार्यो हि कुमारपालः । अवटुजिह्वाकर्षणं दोष्यां पश्चात् जिह्वाकरणं च । गम्भीरतया स्वभटा नोपालब्धाः । त्यक्तजीविताशस्ते सर्वेऽपि सेवां कुर्वन्ति ।

मेडतकं सप्तवारं भगम् । पल्लीकोटस्थाने स्वाऽर्द्रकमुत्तम् । पुरा मालवीयनृपैर्गर्जरदेशे प्रासादाः पातिताः । पापभीरुणा श्रीकुमारपालेन तु रूपा मालवके तिलेक्षुपीडनपाषाणयन्त्राणि भगानि । भग्नस्ते

धाणका अद्यापि स्थाने स्थाने दृश्यन्ते । ततो ववले परराष्ट्रमर्दनः श्रीचालुक्यनृपः । समायातः श्रीपत्तने । श्रीगुरुणां पादारविन्दान् पश्येत् । सामायिक-पौषधादि करोति । स्वपरदेशेषु नवीनजीर्णोद्धारप्रासादकरपेषु महाप्रयत्नमकरोत् ।

*

१८५. अथ सौराष्ट्रदेशीयेन सउंराकेन राज्ञा प्रच्छन्नं गृहमध्ये प्रविश्य अजा व्यापादितः । कण्ठेश्वर्यो देव्या राज्ञे निवेदितम् । तं नृपं विग्रहीतुं श्रीमदुदयनमग्निं सेनानायकं कृत्वा समस्तकटकबन्धेन प्राहिणोद् राजा । स तु पादलिप्तपुरे श्रीवर्द्धमानं नत्वा श्रीयुगादिदेवं निनंसुः पुरः प्रयाणकाय समस्तमण्डलेश्वरानादिभ्यः स्वयं श्रीशत्रुञ्जयं जगाम । विशुद्धश्रद्धया स्नात्रपूजारात्रिकादिकं विधाय यावच्चैत्यवन्दनां विधत्ते, तावत् प्रदीपवृत्ति-मादाय मूषकः काष्ठमयप्रासादविले प्राविशन् देवाङ्गपूजकैस्त्याजितः । तदनु स मन्त्री समाधिभङ्गात् काष्ठमय-प्रासादविनाशाद् देवाशातनां विमृश्य जीर्णोद्धारं चिकीर्षुः श्रीदेवपादानां पुरतो ब्रह्मैकभक्तभूषयनताम्बूलादित्यागा-
॥ दिकानभिग्रहान् जग्राह । यतः—

५०३. एकोऽपि नियमो येन गृहीतो गृहमेधिना । जिनाज्ञा पालिता तेन भवकूपारपारदा ॥

ततः कृतप्रयाणः स्कन्धावारमुपेत्य तेन प्रत्यर्थिना समरेण सह सङ्गरे सञ्जायमाने स्वसैन्ये भग्रे स्वयं सङ्ग्रामं कुर्वन्ति रिपुप्रहारजर्जरितशरीरो मन्त्री रणभूमौ पतितः । स करुणं कन्दन् केनापि बुद्धिमताऽङ्गरक्षकेण दुःख-कारणं धृष्टः स्वमनसः शल्यचतुष्टयं प्राह—१. आम्बुडस्य दण्डनायकत्वदापनं, २. श्रीशत्रुञ्जयप्रासादपापान-
॥ मयनिर्माणं, ३. श्रीरैवतनव्यपद्यानिर्माणं, ४. निर्यामकगुरुं विना मम मृत्युः—इति शल्यचतुष्टकमस्ति ममेति श्रुत्वा स प्राह—‘आद्यत्रयं तवाङ्गजो बाह्वुदेवः कारयिष्यति, आराधनार्थं साधुमानयामी’ति मन्त्रिणं विज्ञाप्य स्वयमग्रे गत्वा साधुवेषधरं राजपुत्रमेकं लात्वा समायातः । तत्समक्षं दशधाऽऽराधनां विधाय, समाधिधरचित्तः स्वीकृतानशनः श्रीमानुदयनः परलोकमसाधयत् । साधुवेषधरोऽपि नेमिदृष्टौ अनशनपरो मृत्वा स्वर्गं गतः ।

ततोऽङ्गरक्षकेणगत्योदयनस्वरूपे प्रोक्ते तज्येष्ठपुत्रो बाह्वुदेवोऽभिग्रहचतुष्टयं जग्राह निजपितुः । ततो
॥ बाह्वुः स्वप्रातराम्बुडस्य दण्डनायकत्वमदापयत् । स्वयं राजादेशेन पैतृकवैरेण च ससैन्यः पुनः सुराष्ट्रायां गत्वा वैरिणं समसृपं (समरनृपं ?) रणाङ्गणे निर्जित्य श्रीपत्तने श्रीकुमारपालनरेश्वराय गजाश्रमाण्डागारसहितं तन्मस्तकं समर्पयामास । तदनु राज्ञा तन्मस्तकं वंशे बद्ध्वा सर्वत्र देशमध्ये भ्रामितं चोक्तं च—‘यः प्रच्छन्नं जीववधं करिष्यति तस्य शिरस्छेदो भविष्यति’ ।

ततो राजाज्ञामादाय श्रीरैवतके त्रिपटिलक्षद्रव्यव्ययेन नवीनां सुगमां पद्यामकारयत्, अम्बिकाप्रक्षिप्तमार्गेण ।
॥ महतोपक्रमेण वर्षद्वयेन श्रीशत्रुञ्जयप्रासादोद्धारे निष्पन्ने वरदापनिकापुरुषस्य द्वाविंशत्स्वर्णजिह्वा दत्ताः । यतः—

५०४. भवन्ति भूरिभिर्भाग्यैर्धर्मकर्मनोरथाः । फलन्ति यत्पुनस्तेऽपि तत् सुवर्णस्य सौरभम् ॥

विद्युन्पातादिदिर्घे पुनः कथकपुरुषस्य द्विगुणा वरदापनिका । अस्मासु जीवत्सु चेद्दिदीर्घस्तदा भव्यं जातम्, पुनरपि द्वितीयमुद्धारं करिष्याम इति ।

५०५. प्रारभ्यते न खलु विग्रभयेन नीचैः प्रारभ्य विग्रभयतो विरमन्ति मध्याः ।

विग्रैः सहस्रगुणितैः प्रतिहन्यमानाः प्रारब्धमुत्तमगुणा न परित्यजन्ति ॥

एवं विमृश्य मूमाष्टच्छय महं कपार्दिने श्रीकरणमुद्रां नियोज्य तुरंगमाणां चतुर्भिः सहस्रैः श्रीशत्रुञ्जयं प्राप । तत्र बाह्वुपुरनगरं न्यास्यत् । सप्रमतीयुते प्रासादे पवनः प्रविष्टो न निर्यातीति, स्पृष्टनहेतुं शिल्पिभिर्निर्णीय

प्रमतीहीनेषु प्रासादेषु निरन्वयताकारणं ज्ञात्वा मदन्वयाभावे धर्मसन्तानमेवास्तु, पूर्वोद्धारकारिणां श्रीभरतादीनां पत्नौ नामास्तु; यतः—

त्वरितं किं कर्त्तव्यं विदुषा संसारसन्ततिच्छेदः ।

इति दीर्घदर्शिण्या बुद्ध्या विमृश्य प्रमतीभित्तौ अन्तरालं शिलामिनिचितं विधाय वर्षत्रयेण निष्पन्ने प्रासादे कलश-दण्डप्रतिष्ठायां श्रीपत्तनसंघं निमग्न्यानीय महता महेन संवत् १२११ वर्षे ध्वजाधिरोपं मन्त्री कारयामास । शैलमयबिम्बस्य सम्मानीसत्कपरिकरमानीय निवेशितवान् । श्रीबाहदुरे नृपतिपितुर्नाम्ना त्रिभुवनपालविहारे श्रीपार्श्वनाथं स्थापितवान् । तीर्थपूजाकृते चतुर्विंशत्यारामान्, नगरपरितो वप्रम्, देवलोकस्य प्रासावासमुख्यं सर्वं कारयामास । अस्य तीर्थोद्धारस्य व्यये द्विकोटी सप्तनवतिलक्षयुता व्ययिता वारद्वयं मेलयित्वा ।

पाठान्तरे—लक्षसप्तकयुता कोटी व्ययिता यत्र मन्दिरं । स श्रीवाग्भट्टदेवोऽत्र वर्णयते विबुधैः कथम् ॥

इति तीर्थोद्धारप्रबन्धः ।

§ ८६. अथो विश्वविश्वैकसुभटेन आंबडेन स्वपितुः पुण्यार्थं शकुनिकाविहारस्य भृगुकच्छे जीर्णोद्धारं कार्यमाणे रात्रौ नर्मदादेवी मिथ्याद्यष्टिर्दिननिमित्तं पातयति, सर्वैः कोऽपि तत्र बिभेति । अन्यदा आंबडः स्वं बलिं प्रकल्प्य तत्र रात्रौ स्थितः । समायाता देवी । तत्साहस्रेण तुष्टा सती प्रासादकरणे साहाय्यमकरोत् । ततः संपूर्णे निष्पन्ने प्रासादे कलश-ध्वजप्रतिष्ठासमये श्रीहेमसूरिः श्रीकुमारपालः सपरिकरः श्रीपत्तनादिबहुग्रामनगरश्रीसंघः संमैयुरुः । अशन-वसन-भूषणादिदानैः श्रीसंघं सत्कुल्य, ध्वजाधिरोपाय सञ्चरन्, अर्थिभिः स्वं मन्दिरं सुषितं^{१५} कारयित्वा, सुमुहूर्ते कलशरोपण-ध्वजारोहणादि कृत्वा, हर्षोत्कर्षार्त्तत्र लासं विधाय, आरात्रिकं यज्जन्, राज्ञा कृतमङ्गलतिलकः स्वयं राज्ञा पुनः पुनः प्रेर्यमाणः, द्वासप्ततिसामन्तैश्चामरपुष्पवर्षादिभिः कृतमहोत्सवः, प्रदत्तकङ्कण-कुण्डलहारगजाश्वादिमहादानः, बाहुभ्यां धृत्वा बलात्कारेण नृपेणावतार्यमाणारात्रिकमङ्गलप्रदीपः श्रीसुव्रतस्वामिनः श्रीगुरोश्चरणौ प्रणम्य साधर्मिकवन्दनां कृत्वा, नृपतिं सत्वरारात्रिकहेतुं पप्रच्छ । राजा प्राह—‘मन्त्रिन् ! यथा द्यूतकारो द्यूतरसातिरेकेण शिरःप्रभृतीन् पदार्थान् पणीकुस्ते, तथा भवानपि सर्वं दत्त्वा मा कस्मैचिद्दानातिरेकाच्छि-^{१६} रोऽपि पणीकरोतु, तदमृत्युं मया सर्वस्वदानेऽपि न छुञ्जते—’ इति एतदाकर्ण्य सर्वेऽपि चमत्कृताः प्रमुदिताश्च । केनापि पठितं कविना—

५०६.

किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र त्वं किमसौ कलिः ।

कलौ चेद्भवतो जन्म कलिस्तु कृते न किम् ॥

लक्षदानमत्र । ततः श्रीसंघलोकाः स्वं स्वं स्थानं जग्मुर्यथोचितमांबडमन्त्रिणा सत्कृताः । कृतांबडप्रशंसौ^{१७}

श्रीगुरुक्षमापती यथागतं जग्मतुः ।

§ ८७. अथ श्रीपत्तने समागतानां प्रभूणां श्रीमदांबडस्याकस्मादेवीदोषात् पर्यन्तदशां गतस्य विज्ञप्तिकाऽऽययौ । तां च वाचयित्वा तत्कालमेव ‘तस्य महात्मनः प्रासादशिखरे नृत्यतो मिथ्यादृशां दोषः सञ्जातः’—इत्यवधार्य प्रदोष-समये यशश्चन्द्रतोषधनेन समं विद्याबलाद् गगनाङ्गणेन भृगुपुरपरिसरे समागत्य सैन्यधादेवीमनुनेतुं कृतकायो-त्सर्गास्तया जिह्वाकर्षणादवगणिताः श्रीहेमसूरयः । उदखले शालितन्दुलान् प्रक्षिप्य यशश्चन्द्रेण प्रदीयमाने^{१८} सुशलप्रहारे प्राक् प्रासादप्रकम्पोऽभूत् । द्वितीयप्रहारे देवीमूर्तिश्चकम्पे । तृतीयप्रहारे स्वस्थानादुत्पत्य देवीमूर्तिः ‘मां रक्ष रक्षे’ति जल्पन्ती श्रीगुरुचरणयोः पपात । इत्यमनवद्यविद्याबलान्मिथ्यादृग्देवीदोषं निगृह्य श्रीजिनशसन-प्रभावनां कृत्वा श्रीसुव्रतजिनं नत्वा श्रीआंबडसोल्लाषस्नाने जाते देवीमापृच्छ यथापथमगुः ।

श्रीउदयनचैले कर्णाबल्यां, श्रीशकुनिकाविहारे, राज्ञो घटीगृहे, कौंकणनृपतेः कनकमयं कलशत्रयं स्थानत्रये न्यासदांबडमन्त्री राजपितामहः ।^{१९}

§ ८८. अथ कस्मिन्नप्यवसरे सपादलक्षं प्रति सैन्यं सजीकृत्य श्रीबाह्मडांबडानुजन्मा चाहडनामा मभी दानशौण्डतया दूषितोऽपि भृशमनुशिष्य भूतिना सेनापतिश्चक्रे । तेन द्वित्रिप्रयाणानन्तरमस्मोक्तमर्थिलोकं मिलितमालोक्य कोशाध्यक्षाद् द्रव्यलक्षत्रये याचिते सति नृपादेशात् तस्मिन्नददाने तं कशाग्रहारेणाह्वय कटकाग्निरवासयत् । स्वयं यच्छ्रया दानैः श्रीणिताधिकेभ्यः, चतुर्दशशतीसंख्यासु करभीष्वारोपितैर्द्विगुणैः सुभटैः समं सश्वरन्, शीघ्रं स्तोत्रप्रयाणं रात्रौ मार्गितादतैकप्रच्छादवस्त्रकृते बंबेरानगरप्राकारमवेष्टयत् । तस्मिन्नगरे तस्यां निशि सप्तशती-कन्यानां विवाहः प्रारब्धोऽस्ति - इति नगरलोकादधिगम्य तद्विवाहाय तस्यां निशि स्थित्वा प्रातः प्राकारपरावर्त्त-मकार्षत् । तत्र गृहीताः सुवर्णकोटयः सप्त, एकादशसहस्राणि वडवानाम्, प्राकारं धरैश्चूर्णाचकार इति । संपत्ति-गमितां विज्ञप्तिकां वेगवचनैरेनैरुपं प्राहिणोत् । स्वयं तत्र देशे कुमारनृपतेराज्ञां दापयित्वाऽधिकारिणो नियोज्य व्याघुटितः । सप्तशती कलावतां तन्तुवायानामादाय श्रीपत्तनं प्रविश्य, राजसभामधिगम्य, नृपं प्रणमाम । श्रीकु-

१० भारपालस्तमावर्ज्य, तदुचितालपावसरे तद्गुणरञ्जितोऽप्येवमवादीत् - 'तव स्थूललक्षतैव महद्वृषणं [रक्षामन्नः], नो वा चक्षुर्दोषिनोर्द्ध्व एव विदीर्यसे । यद् व्ययं भवान् कुरुते तादृक्कर्तुमहमपि न प्रभृणुः' - इत्यादि श्रुत्वा चाहडो नृपे प्रत्यवोचत् - 'तथ्यमेतद् यथादिष्टं देवेन । यतः, पुत्रः पितुः कोशबलेन व्ययं करोति, पिता तु कस्य बलेन करोति । तेन मयैव साधूयान् द्रव्यव्ययः क्रियते' - इति वदन्, प्रमुदितेन राज्ञा सत्कृतः । संसधनार्थतां लभमानो 'राजपट्ट'विरुद्धं लब्ध्वा नृपतिविसृष्टः स्वं पदं प्रपेदे । सप्तशती तन्तुवाया[नां] छायाःस्नानं काराय पवित्रीकृता ।

११ तस्य प्राता स्वकीयौदार्यावर्जितसमस्तराजवर्गः सोलाकः 'सामन्तमण्डलीमन्त्रागार'मिति विरुद्धं बभार ।

*

§ ८९. अथान्यदा राजा द्वासप्ततिसामन्तैः सहितः श्रीगुरूणां पार्श्वे धर्मदेशनामशृणोत् ।

९०७.

भावेह अणिच्चत्तं जुव्वणघणसयणअत्थदाराणं ।

देहस्स जीवियस्स य इक्कपि न पिच्छहो निबं ॥

इत्यादि श्रुत्वा राजा संसारासारतां विभाव्य भवभावविमुखपरिणामः संवेगरसतरङ्गितान्तःकरणः श्रीगुरून्

११ प्रणम्य पप्रच्छ - 'भगवन् ! अथ का तिथिः ?' इति । श्रीगुरवः सहसाऽमावास्यादिने पूर्णिमेत्याहुः । अत्र वामरा-शिलेन्वावकाशो मिथ्याद्यद् बाह्यमित्रोऽप्यान्तरशत्रुराह - 'अहो ! कलिकालमर्बजः श्रीहेमसूरिश्चदध पूर्णिमां कथयति तदा लोकानां भाग्येन पूर्णिमैव भविष्यति' - इत्युपहासगर्भं वचः श्रुत्वा श्रीगुरवः प्राहुः - 'सत्यमेतत् भवद्वचः' । तेनोक्तम् - 'कोऽत्र प्रत्ययः ?' । श्रीगुरुभिरुक्तम् - 'अहो केयं भवतश्चातुरी चन्द्रोदय एव प्रत्ययः ।' इति श्रुत्वा सर्वेऽपि विस्मयस्मेराः परस्परमाहुः - 'किमिदमपि भविष्यति ?' । ततो राजा विस्मयगतस्सन् द्वासप्ततिसा-

१२ मन्त्रादिदृष्टो राजसभामागत्य क्व चन्द्रोदयो भविष्यतीति परिज्ञानाय घटीयोजनगामिनीकरन्यारूढाञ्जितपुरुषान् पूर्वस्थां दिशि प्राहिणोत् । ततः श्रीहेमसूरिः - पूर्वप्रदत्तवरसिद्धचक्रंदवप्रयोगेन पूर्णिमावत् पूर्वस्थां सन्ध्यासमयं चन्द्रोदयं कृत्वा सकलां रात्रिं ज्योत्स्नामयीं विधाय चतुरो यामान् गगनतलमवगाह्य सर्वलोकसमक्षं प्रत्येषु पश्चिमायां रातोऽस्तमगात् । प्रभाते तेऽपि प्रेषिताः पुरुषाः समागत्य तथैव प्रोचुः । सर्वेषां महान् विस्मयोऽमूढ - अहो ! श्रीगुरूणां काऽपि महती शक्तिः; अहो ! जैनानां कोऽपि महामहिमा लोकोत्तरः - इति जनोक्तिरभूत् ।

*

१३ § ९०. अथ राजा तेषां विप्रादीनां तदेव छलवचनं स्मरन् श्रीगुरूणां पुरः प्रथमकरोत् - 'भगवन् ! सत्स्वपि बहुदर्शनेषु ब्राह्मणानां कस्माजिनधर्मे महान् द्वेषः ?' । तत्र श्रीगुरुः प्राह - 'राजन् ! पुरा प्रथमजिनो युगादौ विहरन् विनीतासन्ने पुरिमत्तालपुरे समवसतः । सरतश्चक्री श्रीजिनस्याष्टानवतिभान्नुसाधूनां चागमनं श्रुत्वा भक्ताद्यर्थं सादिमादिशकटानि भूत्वा तत्र गतः । शृङ्गं प्रणम्य धर्मदेशनां श्रुत्वा भक्ताद्यर्थं साधूनां निमग्नणामकरोत् ।

श्रीभगवान् प्राह—‘राजन् ! आधार्कमिकाम्याहृत-राजपिण्डादिदोषदूषितमिदं भक्तादि साधूनामकल्प’मिति श्रुत्वा दूनं श्रीभरतं ज्ञात्वा शक्रः प्राह—‘मा विधादं कुरु, सर्वज्ञशासने ससक्षेत्राणि सन्ति—श्रीजिनमुवन-जिनषिम्भ-जिनागम-चतुर्विध-संघ-रूपाणि । तत्र ये साधर्मिका गृह्यारम्भपराङ्मुखाः संयमपरिणामभाजः संवेगवैराग्यजुषस्तेषां वात्सल्यं कुरु’—इति सुरेन्द्रवचः श्रुत्वा राजा भरतः पूर्वानीतवस्तुभिः साधर्मिकवात्सल्यमकरोत् । तेषां गृह्यारम्भादिकं निवार्य वृत्तिमकरोत् । गृहस्थाचारविचारं चतुरध्यायनिबद्धं श्रावकप्रज्ञप्रतिग्रन्थमर्थतो जिनप्रणीतं ते पठन्ति ‘माहन् माहन्’ इति पेषां कथयन्ति, ते माहना इति लोके प्रसिद्धिमयुः । कालेन तेषां वृद्धिरभूत् । ततः षष्ठे षष्ठे मास्याचारग्रन्थपठनादिकां परीक्षां कृत्वा—‘अयं ज्ञान-दर्शन-चारित्र्याचारशुद्धः’ इति काकिण्या रत्नेन कण्ठे रेखात्रयं कृतम् । ततः कालेन परीक्षापूर्वं कनकसूत्रत्रयं क्रमेण रौप्यं जातम् । ततः कालेन नवम-दशमजिनयोरन्तरे सकलसाधुव्युच्छेदे सति सर्वेषां लोकानामपरधर्मप्रकाशकाभावादेते गुरवः सज्जाताः । क्रमेणाब्रह्मचारिणः कण्ठे सूत्रत्रयधारिणश्चाम्बुत् । ततः क्रमेणोत्पन्नकेवलज्ञाने दशमजिने धर्मं प्रकाशयति, गृह्यारम्भप्रवृत्तोऽब्रह्मचारिगुरुर्न भवति, इत्युक्ते तेषां जिनधर्मं च महान् द्वेषोऽभूत् । लोकानामपि मृदमतीनां द्वेषमुत्पादयन्ति । ततः कालेन मिथ्यात्वं गताः । यदुक्तम्—

५०८.

समोसरण भत्तउग्गह् अंगुलिस्सय सक्कसावगा अहिआ ।

जे यावदह् काणिणि लंछणअणुमज्जणा अट्ठ ॥

५०९.

अस्सावगपडिसेहो छट्ठे छट्ठे य मासि अणुओगो ।

कालेण य मिच्छत्तं जिणंतरे साहुवुच्छेओ ॥

इति द्वेपकारणं ब्राह्मणानां राजा श्रुत्वाऽचिन्तयद्—अहो ! चन्द्रमण्डलादभिः सुधाकुण्डाद्विषं प्रादुरभूत् । लोकानामभयोदेयेन श्रीजिनवर्मादपि मिथ्यात्वमभूदिति । श्रीगुरवः प्राहुः—‘राजन्नेते तु दर्शनान्तरं प्रतिपन्नाः सन्ति, कालेन केऽपि निह्वाः, केऽपि निह्वाभासाः श्रीजिनवचनान्यथावादिनः, स्वमतिप्रकल्पितमतपक्षपातिनः, साधुवेष-धारिणोऽपि साध्वाभासाः, प्रमादशीलत्वेनालम्बनपराः, परलोकनिरपेक्षा अनेकधा मतभेदानकापुः । एवं राजन् ! स्वमतेऽप्यनेकमतभेदा अभिमानाज्ञानपरवशैः प्रकल्पिताः सन्ति ।

*

§९१. अन्यदा कोऽपि मत्सरी श्रीह्रेमसूरितेजोऽसहिष्णुरेकान्ते राजानमिदमवादीत्—‘देव ! प्रायः प्राकृतमेते पठन्ति, सिद्धान्तोऽप्येतेषां प्राकृतमयः । तत् प्रभातेऽश्रोतव्यमिदम् । संस्कृतं स्वर्णिमां भाषां सैव महतां प्रत्युषे श्रोतव्या श्रेयस्करी चेति । किमर्थं प्रथमं तच्छ्रवणं विधीयते’ । एतदाकर्ण्य राजाऽविज्ञातभाषाभेदतत्त्वः, किञ्चित्प्राकृतेऽकृतादरस्तत्स्वरूपं श्रीगुरुणामकथयत् । श्रीगुरवः प्राहुः—‘अनुपासितसद्गुरुकुलस्य अविज्ञातवाच्यतत्त्वस्य कस्यापीदं वचः । राजन् ! अनेकधा भाषाभेदवैचित्र्येऽपि, परं युगादी प्रथमपुरुषेण ज्ञातव्रैलोक्यस्वरूपेण प्रथमं चतुर्दशस्वरा ऽष्टत्रिंशद्व्यञ्जनरूपा (?) द्विपञ्चाशदक्षरप्रमाणा मातृकेवोपदिष्टा । सा च प्राकृतस्वरूपा सर्वप्रकृतिलोकानामुपकारिणीति । ततो बाह्या येऽष्टत्रिंशद्वर्णास्तैः संस्कारे कृते संस्कृतं जातम् । ततश्चानेकभाषाभेदा अभूवन् । तेन सकलशास्त्रमूलं मातृकारूपं प्राकृतमेव । प्रथमं युगादी लोकोपकाराय प्रथमं प्राकृतमुपदिष्टं सर्वज्ञैरिति । सर्वाक्षरसन्निपातलब्धीनां श्रीद्वादशाक्षीनिर्माणसूत्रधाराणां श्रीगणधराणां सिद्धान्तस्य प्राकृतकरणे कारणमिदम्—

५१०.

शालस्त्रीमूढमूर्खाणां नृणां चारित्रकाक्षिणाम् ।

अनुग्रहाय तत्त्वज्ञैः सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः ॥

राजन् ! भवतु भाषा याऽपि साऽपि परं परमार्थ एव विलोक्यते । यत्पठन्ति लोकाः ।—

५११.

अत्थनिबेसा तच्चिय सद्दा तच्चेव परिणमंता वि ।

उत्तिबिसेसो कब्बं भासा जा होउ सा होउ ॥

परं कस्यापि ज्ञानलवदुर्विदग्धस्य खण्डखण्डपाण्डित्यतुण्डकण्डूकरालितसेयं प्राकृतनिन्दा । यदुक्तम्—

५१२. सो होइ सुहावेई उवमुंजंतो लबो बि लच्छीए ।
एसा सरस्सई पुण असमग्गा कं न विनडेइ ॥

इति श्रुत्वा राजादयः सर्वेऽपि प्राकृतप्रशंसां कुर्वन्तो विशिष्य तदर्थश्रवणप्रवणा बभूवुः ।

एवं श्रीहेमस्त्रिभिरनेके कुतीर्थिनः प्रवादाः सजनसभायां निरुत्तरीकृताः । श्रीसर्वज्ञशासनस्यैकातपत्रं साम्राज्यं कारितम् । राजप्रतिबोधश्च कृतः ।

*

§ ९२. अथान्यदा राजा श्रीजिनशासनप्रभावनां कर्तुकामः संघाधिपतिमनोरथमकरोत् । प्रथमं श्रीतीर्थमहिमां श्रीगुरवः प्राहुः— ‘राजन् ! त्रिभुवनेऽपि श्रीजिनमयानि तीर्थानि सन्ति । यदुक्तं श्रीभद्रबाहुस्वामिना चतुर्दशपूर्व-धरेण श्रीआचाराह्ननिर्युक्तौ—

“ ५१३. जं साभिसेयनिकलमणचरणनानुप्पया य निवाणे ।
दियलोय भवणमंदरनंदीसरभोमनगरेसु ॥
५१४. अट्टावयमुज्जिते गयग्गपए य धम्मचक्के य ।
पासरहावत्तनगं चमरुपायं च वंदामि ॥

परं राजन् ! संप्रतिकाले प्रत्यासन्नं महाप्रभावं च श्रीशत्रुञ्जयतीर्थम् । यदुक्तं श्रीअतिमुक्तमुनिना नारदस्य पुरः—

“ ५१५. जं लहइ अन्नतित्थे उग्गेण तवेण बंभच्चेरेण ।
तं लहइ तित्थपुन्नं सित्तुज्जगिरिंमि निवसंतो ॥
५१६. केवलनानुप्पत्ती निवाणं आसि जत्थ साह्वणं ।
पुंडरियं बंदित्ता सव्वे ते बंदिया तित्था ॥
५१७. अट्टावय-संमेए पावा चंपा य उज्जिलनगे य ।
बंदित्ता पुन्नफलं सयगुणियं तं पि पुंडरिए ॥
“ ५१८. पूआकरणे पुन्नं एगगुणं सयगुणं च पडिमाए ।
जिणभवणेण सहस्सं णंतगुणं पालणे होइ ॥
५१९. नवि तं सुवन्नभूमी भूसणदाणेण अन्नतित्थेसु ।
जं पावइ पुन्नफलं पूआन्हवणेण सित्तुजे ॥
“ ५२०. जं नाम किंचि तित्थं सग्गे पायालि तिरियलोगंमि ।
तं सव्वमेव दिट्ठं पुंडरिए बंदीए संते ॥

श्रीविद्याप्राभृते तु श्रीशत्रुञ्जयस्यैकविंशतिनामानि प्रोक्तानि । विमलगिरिः १. मुक्तिनिलयः २. श्रीशत्रुञ्जयः

३. सिद्धिक्षेत्रम् ४. पुण्डरीकः ५. सिद्धशेखरः ६. सिद्धपर्वतः ७. सिद्धराजः ८. बाहुबलिः ९. मरुदेवः १०. मगीरथः ११. सहस्रपत्रः १२. शतपत्रः १३. अष्टोत्तरशतकूटः १४. नगाधिराजः १५. सहस्रकमलः १६. ढंकः १७. कपर्दि-

“ निवासः १८. लौहित्यः १९. तालप्वजः २०. कदंबः २१. इति देव-मनुष्यकृतानि नामानि । श्रीभद्रबाहुस्वामिना प्रणीते, श्रीवज्रस्वामिनोद्धृते, ततः श्रीपादलिप्ताचार्येण संक्षिप्तीकृते श्रीशत्रुञ्जयकल्पेऽप्युक्तम्— योऽवसर्पिण्यां पटसु अरकेषु अशीति-ससति-पष्टि-पञ्चाशत्-द्वादशयोजन-सप्तकरप्रमोऽभूत् । उत्सर्पिण्यां पुनरुपचीयमानः । यस्मिन्न-संख्याता ऋषभसेनाद्यास्तीर्थकराः समवसृताः । श्रीपद्मनाभमुख्यास्तीर्थकराः समेवन्ति । श्रीनिमिजौन्नयोर्विशति

ऋषभायाः समवसृताः । महाविदेहनिवासिनोऽपि सम्यग्दृष्ट्यो लोका मानसिकभावेन नित्यं स्मरणं कुर्वन्तीति । प्रथमं श्रीऋषभकेवलोदयाद् भरतेन प्रमाणोपेतं रत्नमयं हैमं रूप्यं च बिम्बत्रयं कारितम् । द्वाविंशतिदेवकुलिकाकलितं हैमचैत्यं च । ततोऽसंख्या उद्धारा जाताः, प्रतिमाश्च असंख्याताः, कोटाकोट्यश्च सिद्धाः । पुण्डरीकगणधरः पञ्च-कोटिभिः सह मुक्तिं गतः । द्रविड-बालिसिलादयो दशकोटिभिः । नमि-विनमी विद्याधरौ कोटिद्वयेन । श्रीऋषभ-सन्ताने भरतेश्वरराज्ये आदित्यशशा महायशशा अतिबलः बलभद्रः बलवीर्यः कार्तवीर्यः जलवीर्यः दंडवीर्यश्चिखण्ड-भोक्तारः प्रथमसंधापितश्रीभरतेश्वरवत् प्राप्तसंधापितया आदर्शभवनप्राप्तकेवलज्ञाना बहुतरेष्वाकुराजराजकुमार-परिवृताः श्रीशत्रुघ्नश्च सिद्धाः । अन्येऽपीक्ष्वाकुवंशराजान आदित्यशशाद्याः सगरपर्यन्ताः पञ्चाशत्कोटिलक्षसागराणि यावत् सर्वार्थसिद्धन्तरचतुर्दशलक्षादिश्रेणीभिरसंख्याताभिरत्र मुक्तिं गताः । श्रीरामादीनां कोटित्रयं सिद्धम् । पाण्डवानां विंशतिकोटयः । प्रद्युम्न-शाम्बादीनां सार्द्धाष्टौ कोटयः । नारदाद्याः एकनवतिलक्षाः । अत्रैवाजित-शान्ति-जिनौ वर्षाकालमवस्थितौ । मरुदेवीचैत्यं स्वर्णमयं पुरा बाहुबलिना कारितम् । मरुदेवीसमीपे शान्तिचैत्यं पुरा ॥ सुवर्णमयम्, तदग्रे त्रिंशता हस्तैश्चः पुरुषसत्केन सुवर्ण-रूप्यखनिद्वयम् । ततो हस्तशतेन पूर्वद्वारा रसकूपिका । श्रीशान्तिचैत्याद् हस्ताष्टकेनोद्धारयोग्यं सुवर्णं पादलिसाचार्योपदेशेन नागार्जुनेन स्थापितमस्तीति लोकोक्तिः । अष्टमतपसा तुष्टः कपर्दियक्षः श्रीभरतकारितां प्रतिमां वन्दापयति, यदि कश्चित् सत्त्ववानेकावतारी भवति । कल्की दत्तो नाम तीर्थं संपूजं कारयिष्यति । तत्पुत्रो मेघघोषश्चोद्धारम् । ततः २२१४ अनन्तरम्—

५२१. नंदी सूरी अज्जे सिरिप्पमे माणिभद्-जसमित्ते ।

धणमित्त-धम्मवियडे सुमंगले सूरसेणे य ॥

५२२. एए होही उद्धारकारया जाव सूरिदुप्पसहो ।

पच्छिमउद्धारकरो होही इह विमलवाहणओ ॥

५२३. वुच्छिन्ने वि य तिन्ये होही कूडं तु उसहसामिस्स ।

जा पउमनाहतित्थं सुराइकयपूपसंजुत्तं ॥ — इति तीर्थमहिमा ।

*

§ ९३. अथ राजन् ! रैवतकतीर्थमपि महासुप्रभावं प्रत्यासन्नं च वत्तेति । अस्मा महिमा श्रीविद्याप्राभृते तीर्थमाहात्म्ये गणधरैरुक्तः । श्रीभारत्या काञ्चनबलानके श्रीनेम्यादिमूर्तिनमस्करणागतया नारदस्य पुरः प्रोक्तस्तेन च लिखितः । इदं तीर्थमनादियुगीनमाहुः । अवसर्पिण्यामयं शैलः षड्विंशति-विंशति-पोडश-दश-द्वियोजन-धनुःशतोच्चशिराः । अनादिकाले यस्मिन्नर्हन्तोऽजन्तसिद्धाः । यस्याकारं सुरासुरनरेशास्त्रिभुवनेऽपि पूजयन्ति । अनन्ततीर्थकृतामत्र कल्याणकत्रयमभूत् । अतीतचतुर्विंशतिकायां नमीश्वराद्यानामष्टजिनानां कल्याणकत्रयमभूत् । अस्यां श्रीनेमिनायस्य । ॥ श्रीपद्मनाभाया द्वाविंशतिजिना इह सेत्स्यन्ति । इयं मूर्तित्रैक्षेन्द्रकृताऽस्या विंशतिसागरोपमकोट्योऽभूत् । श्रीऋषभा-देशात् भविष्यतो नेमेमूर्तिर्हैमी रूप्या च भरतेन पूर्वं स्थापिता रत्नमयी चेन्द्रार्पिता । अस्यान्तःकाञ्चनबलानके शक्तिमिते रत्नमूर्तिरस्ति शककृता । शककृतं गजेन्द्रपदकुण्डं सर्वर्तुकं भद्रशालवनं पूजार्थम्, पञ्चमारकपर्यन्ते श्रीनेमिमूर्तिः स्वर्गे सुरेन्द्रपुत्र्या भविष्यति, उत्सर्पिण्यां पुनरत्र । यस्य ध्यानेनान्यत्रापि स्थिता भव्या भवचतुष्केन मोक्षं यान्ति । इदं तीर्थं सर्वदा सुरासुरार्च्यम् । तथा श्रीभद्रबाहुप्रणीतं श्रीवज्रस्वामिनोद्धृतं स्वरूपमिदम् — ॥

“छत्तसिलाए सिलासणे दिक्खं पडिवन्नो नेमी । सहसंबणे केवलानां । लक्खारामे देसणा । अवलोयणा-उच्चसिहरे निष्ठाणं । रेवयमेहलाए कण्हो तत्थ कल्लणतियं नाऊण सुवण-रयणपडिभालंकिं चैइयंतिगं, अंबादेवि च करावेइ । इंदो वि गिरिं कोरिऊण सुवन्नवन्नं बलाणयं रूपमयं चैइयं रयणमया पडिमा पमाणवन्नोवेवेया ।

सिहरे अंबारंगमंडवे अवलोयणासिहरं बलाणमंडवे संबो । सिद्धविणायगो पडिहारो । तहा सत्त जायवा दामोदराणु-
 रूवा कालमेह १ मेहनाद २ गिरिविडा(दा)रण ३ एकपाद ४ सिद्धनाद ५ खोडिक ६ रैवत ७ नामानः तिब्रतवेणं
 कीडणेणं खित्तवाला उववन्ना । तत्थ य मेहनादो सम्मदिट्ठी नेमिकमभत्तो । मेहलाए गिरिविदारणो । कंचणबला-
 णण चउठारो तत्थ अंबाएसेण पवेसो नन्नहा । तहा अंबापुरओ हत्थवीसाए विवरं तत्थ य अंबाएसेणं उववासतिणेणं
 १० सिलुग्घाडणं । हत्थवीसाए संपुडसत्तणं, समुग्गयपंचयं, अहो रसकूविया । अमावाए अमावाए उग्घाडइ, गिण्ह-
 ज्जइ अंबाएसेण । तहा पञ्चुकूडे उववासतिगं काऊण सरलमग्गेण बलिपूअणेणं सिद्धिविणायगो लम्भइ । तत्थ
 य चित्तिया सिद्धी । दिणमेगं ठाड्वं । जइ पच्चक्खो हवइ । तओ राइमईए गुहाए कमसएणं गोदोहियाए पवेसे
 रसकूविया किसिणचित्तवली । राइमईए पडिमा रयणमया, अंबा रूपमया चिट्ठति । तहा छत्तसिला घंटसिला
 कोडिसिला तिगं पन्नत्तं । छत्तसिलामज्जमज्जेण कणयवल्ली । सहसंबवणमज्जे रयय-सुवण्णमयचउवीसं । लक्खाराम
 ११ बावत्ती चउवीसं जिणाण गुहा पन्नत्ता । कालमेहस्स पुरओ सुवण्णवाल्याए नईए सट्ठकमसयतिणं उत्तरदिसीए
 गमिता गिरिगुहं पविसित्ता, न्हवणं उदएण काऊण ठिए उववासपंचहिं दुवारमुग्घडइ । मज्जे पदमदुवारं सुवन्न-
 खाणीं, दुइए रयणखाणीं । तत्थ एगो कण्हमंडारो अन्नो दामोदरसमीवे । अंजणसिलाए अहोमागे रययसुवन्न-
 खली पुरिसचावीसेहिं पन्नत्ता ।

५२४.

तस्सत्थमणे मंगलयदेवदाली य संतु रससिद्धी ।

११

सिरिवयरोबक्कवायं संघसमुद्धरणकज्जमि ॥

५२५.

सस्सकडाहं मज्जे गिण्हित्ता कोडिर्बिदुसंजोए ।

घंटसिलाचुन्नयजोयणाओ अंजणगवरसिद्धी ॥

रत्नजाति-महौपध्यादिकं यद् विश्वत्रये वर्तते, तत् सर्वमत्रास्ति ।

अन्यान्यपि चित्ताह्लादकानि पुण्यानि श्रीजिनमयानि तीर्थानि ग्राम-पुर-पत्तन-पर्वतादिषु सन्ति । तेषु सर्वत्र
 १२ शासनप्रभावकाः सुश्रावका दर्शनविशुद्धाद्यर्थं तीर्थयात्रां कुर्वन्ति । करणीयमेतत् । कृतं पुरा श्रीभरतेश्वरादिभिर्भू-
 पतिभिः । एतत् श्रीतीर्थद्वयमाहात्म्यमाकाण्यं राजा सपरिकरस्तीर्थयात्रासामग्रीमकरायत् ।

§ ५४. महता मेहेन श्रीदेवालयप्रस्थाने सज्जायमाने देशान्तरायातेन पुरुषयुग्मेन—‘त्वां प्रति डाहलदेशीयः
 श्रीकर्णनृपतिस्मैति—’ इति विज्ञप्तः । खेदबिन्दुतिलाङ्कितं ललाटं दधानो मन्त्रिबागभटेन साकं साध्वसचस्तसंघा-
 धिपत्यमनोरयः प्रभोः पदान्ते स्वं निनिन्द ।

१३ ५२६. अयांसि बहुविधानि भवन्ति महतामपि । अश्रेयसि प्रवृत्तानां कापि यान्ति विनायकाः ॥

अथ नृपतेस्तस्मिन् महामये समुपस्थिते किञ्चिदवधार्यं ‘द्वादशे यामे भवतो निवृत्तिर्भविष्यति’ इति आदिश्य
 विष्टो नृपः । किंकर्तव्यमूढो यावदास्ते, तावन्निर्णीतवेलासमागतनरयुग्मेन ‘श्रीकर्णो दिवंगतः’ इति विज्ञप्तः ।
 ताम्बूलमुत्सृज्य कथमिति शृष्टो तौ ऊचतुः—‘कुम्भिकुम्भस्थलस्थः श्रीकर्णो निशि प्रयाणं कुर्वन् निद्रासुद्रितलोचनः
 कण्ठपीठग्रथिना सुवर्णशृङ्खलेन प्रविष्टवटशालपादेन उलम्बितः पन्नतामश्चितवान् । तस्य संस्कारानन्तरमावां
 १४ चलितौ’—इति ताभ्यां विज्ञप्ते तत्कालं द्वासप्ततिमहासामन्तैः समं राजा श्रीतीर्थयात्राभेरीमवादयत् । सर्वदेशेषु
 कुङ्कुमपत्रिकाः प्रैषीत् । तत्रः श्रीसंधमेलापके स्वगजाश्वरयपतिपरिवृता द्वासप्ततिसामन्ताः, मन्त्री बागभटः, २४
 प्रासादकारको नृपमान्यो नागश्रेष्ठितु आभटः, षड्भाषाकविचक्रवर्ची श्रीपालस्तनुपुत्रः सिद्धपालः,
 कवीनां दाट्टानां च ध्रुवो भाण्डागारिकः कपर्दी, प्रह्लादनपुरनिवेशको राणप्रह्लादनः, ९९ लक्षसुवर्णस्वामी
 श्रेष्ठो छाडाकः, राजदौहित्रिकः प्रतापमल्लः, १८०० व्यवहारिणः, श्रीहेमसूरयः । अन्येऽपि लोका ग्राम-

नगरस्थाननिवासिनो बहवः । पददर्शनानि । बहवो बन्दिजनानि । स्थाने स्थाने प्रभावना, जिने जिने छत्र-चामरादि-प्रदानम् । स्थाने स्थाने सत्पात्रपूजा । याचकानां मनोवाञ्छिता सिद्धिः । एवं परिव्रुतो प्रभुणा द्विषोपदिश्यमान-वर्त्मना धुन्धुकपुरे प्राप्तः । प्रभुणा जन्मपदभूमौ स्वयं कारितसप्तदशहस्तप्रमाणे झोलिकाविहारे प्रभावनां विधि-त्सुर्जातिपिशुनानां द्विजातीनामुदितमुपसर्गं वीक्ष्य तान् विषयताडितान् कुर्वन् श्रीशत्रुञ्जयतीर्थं प्राप । पादचोरेण पर्वताधिरोहणम् । श्रीजिनेन्द्रप्रासादद्वारे सपादसेतिकाभौक्तिकैः प्रासादद्वारवर्द्धापनकम् । मध्ये प्रदक्षिणात्रयम् । प्रथमपूजायां नवाङ्गेषु नवरत्नानि लक्ष्मस्त्यानि । अष्टाद्विकामहोत्सवः । सुवर्ण-रूप्यादिसप्तज्वाप्रदानम् । चैत्यपरि-पाठ्यां वामहस्तं श्रीगुरुणां हस्ते लभं वीक्ष्य महं कपर्दी प्राह —

५२७. श्रीचौलुक्य ! स दक्षिणस्तव करः पूर्वं समसूत्रित-
प्राणिप्राणविघातपातकसम्बः शुद्धो जिनेन्द्रार्चनात् ।
वामोऽप्येष तथैव पातकसम्बः शुद्धिं कथं प्राप्नुयात्
न स्पृश्येत करेण चेत् यतिपतेः श्रीहेमसूरिप्रभोः ॥

प्रमुदितो राजा । अवारितान्नदानयाचकसत्काराः प्रवर्तन्ते ।

५२८. मालोदघटनप्रस्तावे उदयनमुतादिमहापुरुषसंघश्रेणिमृते धर्मशिलायां महं वागभट्टः प्रथमं लक्षचतुष्क-
मवदत् । प्रच्छन्नधार्मिकः कश्चित् कथापयत्यष्टौ लक्षाः । एवमन्योन्येष्वीश्वरेषु वद्वेयत्सु कश्चित् सपादकोटीं
चकार । चमत्कृतो राजोवाच — ‘उत्थाप्यतां स यो गृह्णाति’ । उरियतः स यावत् दृश्यते तावद् बादरमलिनवसनो
वणिगरूपो विलोकिनः । राज्ञा वागभट्टो भाषितः — ‘द्रव्यसुखं कृत्वा देहि’ । श्रीवागभट्टो वणिजा सहोत्थाय
द्रव्यसुखं पश्यन् । वणिजा सपादकोटिमूल्यं माणिक्यं दर्शितम् । मणिषा पृष्ठम् — ‘कुत इदं ते ?’ । वणिगाह —
‘मह्यकवास्तव्यो मरिपता हेमाख्यः सौराष्ट्रिकः प्रागवाटान्वयः । अहं तदभूर्जगडः । माता मे धारू-
नाम्नी । मत्पित्रा निधनसमयेऽहं भाषितः — ‘वत्स ! चिरं कृताः प्रवहणयात्राः । फलिताश्च मे । मेलितं धनं तेन
च प्रत्येकं सपादकोटिमूल्यं माणिक्यपञ्चकम् । अधुना प्रभुऋषभचरणौ शरणं मे । अनशनं प्रतिपन्नम् । क्षमिताः
सर्वे जीवाः । एकं माणिक्यं श्रीऋषभाय, एकं श्रीनेमिनायाय, एकं चन्द्रप्रभाय, माणिक्यद्वयमात्मनोऽन्तिके
दध्याः ।’ मामिति निगद्य गतः परलोकं पिता । तज्जनकवचनसमर्थनाय जनन्याः सहाहमागतः । सा कर्पाई-
भुवने युक्ताऽस्ति । तामष्टपट्टितीर्थाधिकां मालां परिधापयिष्यामि ।’ श्रुत्वा हृष्टो राजा मञ्जी संघश्च । मालापरिधानं
कृतं तेन जगज्जेन वणिजा । तन्माणिक्यं हेम्ना खचित्वा ऋषभाय कण्ठाभरणं राजा कारयामास ।

महापूजावसरे चारणः पपाठ —

५२८. इक्कह फुल्लह माटि देयह जु नरसुरसिवसुहृह ।
एही करह कु साटि कट भोलिम जिणवरतणी ॥

नवकृतवः पठने नवलक्ष्मदानं द्रम्माणाम् । आरात्रिकावसरे महादानम् ।

५२९. ततो राजा स्वं कृतार्थं मन्यमानः, कृत्वा अमानमहिमानं श्रीरैवतदेवतं मनस्याप्याय सपरिकरस्तद्विशं प्रति
प्रयाणमकरोत् । पथि च वृक्षानपि पट्टकूलपरिधापनिकया सन्मानयन् रैवतासन्ने समयाते, अकस्मादेव पर्वत-
कम्पे सञ्जायमाने श्रीहेमचन्द्राचार्या नृपं प्राहुः — ‘इयं छत्रशिला युगपदुपेतयोर्द्वयोः पुण्यवतोरुपरि पतिष्यति ।’
इति वृद्धपरंपरा । तदावां पुण्यवन्तौ, यदियं गीः सत्या भवति, तदा लोकापवादः । नृपतिरेव दैवं नमस्करोतु,
न वयम् — इत्युक्ते नृपतिनोपरुध्य प्रभव एव सङ्गेन सह प्रेषिताः, न स्वयम् । छत्रशिलामार्गं परिहृत्य परस्मिन् मार्गे
जीर्णप्राकारपक्षेन श्रीवागभट्टकारितपद्यां चटितः । तत्र स्नात्रविधिपूर्वकं स्नात्रपूजादानं सर्वस्थानेषु । लक्षाराम-
सहस्राव्रतन-चन्द्रगुप्ताम्बिकावलोकनाशिखर-शाम्भ-प्रभुमूर्तिषु चैलेषु चैत्यपरिपाटी कृतवान् महाप्रभावनां च ।

आरात्रिकावसरे चारणः पपाठ—

५२९. लाछि वाणि सुहकाणि ए तहं भागी सुह मरउं ।
हेमसूरि अत्थाणि जे ईसर ते पंडिआ ॥

वन्दनकसमये नृपस्य पृष्ठौ हस्तप्रदाने [अन्यः] चारणः—

५३०. हेम तुहारा कर मरउं जिहिं अबन्धुअ रिद्धि ।
जे चांपह हेठामुहा ताहं ऊपहरी सिद्धि ॥

द्वयोक्तिः पाठे लक्षत्रयमौचित्यमदात् । ततः परमेश्वरं तुष्टाय ।

५३१. आजन्म कलिताजिह्मपरब्रह्ममयात्मने ।

चिदानन्दपदस्थाय श्रीनेमिस्वामिने नमः ॥

११ अथोभयतीर्थयात्रयाऽऽत्मानं पवित्रीकृत्य राजा सपरिकरः पथि प्रभावनां कुर्वाणः श्रीपत्तनमाजगाम ।
प्रौढमहिम्ना नित्यं धर्मध्यानपरो दिनानि सफलयति ।

*

११७. अथ श्रीकुमारपालेन द्वासप्ततिसामन्ता भूपालाः स्वाज्ञां ग्राहिताः । अष्टादशदेशेषु अमारिपटहो दापितः ।
चतुर्दशसु देशेषु अर्थबलेन मैत्रीबलेन च विनयेन च जीवरक्षा कारिता । १४४४ नवीनप्रासादेषु कलशाचिरोपणं
कारितम् । १६००० जीर्णोद्धारेषु कलशध्वजारोहोऽकारि । सप्तभिस्तीर्थयात्राभिरात्मा पवित्रितः । एकविंशति ज्ञान-
कोशलेखनम् । द्वासप्ततिलक्षसूतकद्रव्यपत्रं फाटितवान् । ९८ लक्षप्रमाणं द्रव्यमौचित्ये दत्तम् । परमार्हतविरुद्धं
लब्धम् । आजन्म परनारीसहोदरविरुद्धं च । सप्तव्यसनानि निवारितानि । श्रीसङ्घभक्ति-साधारणिकावात्सल्य-विर्जिनार्चो-
द्दिवावश्यक-पर्वदिनपौषदादान-शासनप्रभावना-दीनोद्धारपरोपकारादिपुण्यकृत्यान्त्यनेकधा कृतानि ।

५३२. कुमारपालभूपस्य किमेकं वर्णयते क्षितौ ।

जिनेन्द्रधर्ममासाद्य यो जगत् तन्मयं व्यधात् ॥

*

११८. अत्रान्तरे च निर्व्यूढराजव्यापारौ विहितानेकनवीनप्रासादजीर्णोद्धार-परोपकार-दीनोद्धारदिपुण्यकृत्यौ कृत-
श्रीजिनशासनप्रभावनौ मन्त्रिबाह्वदेव-आंबडौ स्वर्गं जग्मतुः ।

अथैवं काले श्रीकुमारपालभूपालः श्रीहेमसूरिश्च कृतकृत्या महसा तपसा वयसा च वृद्धौ जातौ । परं
श्रीहेमसूरिगच्छे विरोधः । रामचन्द्र-गुणचन्द्रबृन्दमेकतः, एकतो बालचन्द्रः । तस्य तु राजभ्रातृव्याऽ-
जयपालेन सह मैत्री । अन्यदा राजा श्रीगुरुं पृच्छति स्म—‘भगवन् ! अपुत्रोऽहं, कं स्वराज्यपदे स्थापयामि ?’ ।

११ श्रीगुरुमिरुक्तम्—‘राजन ! अयं भागिनेयः प्रतापमहद्भ्यः प्रजाप्रियो न्यायधर्मनिष्ठः बहुराजवर्गीयसम्मतो राज्यभार-
धुराधुरीणोऽस्ति । अजयपालोऽप्यस्ति परं न तत्सङ्गरङ्गः, न न्यायनिष्ठः, न धर्मप्रियः, न जनानुरागः । यदुक्तम्—

५३३. धर्मशीलः सदा न्यायी पात्रे त्यागी गुणादरः ।

प्रजानुरागसम्पन्नो राजा राज्यं करोति सः ॥

न चायमेवंविधगुणवान् । अजयपालात् तु त्वत्कारितधर्मस्थानक्षयः क्रियानस्ति’ । एवं भग्नौ कृते बालचन्द्रेण

११ स्वरूपमेतदजयपालाय न्यवेदि । तस्य रामचन्द्रादिषु महाद्वेषः समजनि ।

अत्रावसरे चतुरशीतिवर्षांशुषः श्रीहेमसूरिवराः परिज्ञातनिजावसानसमयाः समयोचितं चिकीर्षवः समस्त-
श्रीसंपं स्वकीयगच्छं श्रीकुमारपालनृपतिं चाहूय, ‘तवापि षण्मासशेषमायुरस्ती’ति प्रज्ञापनां कृत्वा, दशषाऽऽ-
राचनां विधाय, समाधिगोसाधितस्वकृत्याः—

५३४. निरञ्जनं निराकारं सहजानन्दनन्दितम् ।
निरूप्य मनसा नित्यं स्वरूपं परमेश्वरम् ॥
५३५. कृत्वा तन्मयमात्मानं त्यक्त्वा सर्वं स्वतः परम् ।
स्वात्माबोधोपसम्भूतज्योतिषेति व्यभावयन् ॥
५३६. यथा—आत्मन् ! देवस्त्वमेव त्रिभुवनभवनो ज्योतिषीपस्त्वमेव,
ब्रह्मज्योतिस्त्वमेवाखिलविषयसमुज्जीवनायुस्त्वमेव ।
कर्त्ता भोक्ता त्वमेव ब्रजसि जगति च स्थाणुरूपस्त्वमेव,
स्वस्मिन् ज्ञात्वा स्वरूपं किमु तदिह बहिर्भाषमाविष्करोषि ॥

इति सञ्चिन्त्य चरमोन्मत्तासमये दशमद्वारेण प्राणोत्क्रान्तिमकार्षुः ।

तदनन्तरं प्रभोः शरीरस्य चन्दनकर्पूरागमिभिः कृते संस्कारे तद्गन्धं पवित्रमिति कृत्वा राजा तिलकव्याजेन ॥
नमश्चक्रे । ततः समस्तसामन्तैस्तदनु नगरलोकैश्च तत्रत्यमृत्खायां गृह्यमाणायाम् 'हेमस्वच्छ' इत्येषां सा
प्रसिद्धाऽस्ति लोके ।

*

§ ९९. अथ राजा श्रीगुरुपादानां विरहेणास्तोकशोकाश्रुजलविलोचनः श्मशाननिभां राजसभां मन्यमानस्त्र
नायाति; दुर्गतिचिह्नान्येतानि इति राजचिन्हानि न धारयति; अयमपारं संसारं प्रापयतीति प्रजाव्यापारं चापि न
करोति । भोगान् संसाररोगानिव मन्यते । लास्यहास्यादिविमुखः, सुखाय तान् विना किमपि न पश्यति । सकल- ॥
कलाकलापकुशलैरपि अनेकधा विनोद्यमानोऽपि न कापि रतिं प्राप । सर्वविष्वक्त्रेण इदमवादीत्—'स्वपुण्यार्जितोत्तम-
लोकान् प्रभून् न शोचामि, किन्तु निजमेव समाङ्गराज्यम् । सर्वथा परिहार्यराजपिण्डदोषदूषितं यन्मदीयमुदकमपि
जगद्दुरोक्ते न लभं, यस्मात्तदेव शोचामि ।

अथान्यदा सान्ध्यविधिविधानाय सन्ध्यासमयमावेदयितुं केनापि विदुषाऽवसरपाठकेन पठितम्—

५३७. ध्वान्तं ध्वस्तं समस्तं विरहविषगमं चक्रवाकेषु चक्रे,
सङ्कोचं मोचिनं द्राक् किल कमलवने धाम लुप्तं ग्रहाणाम् ।
प्राप्ता पूजा जनेभ्यस्तदनु च निखिला येन भुक्ता दिनश्रीः,
संप्रत्यस्तंगतोऽयं हतविधिवशतः शोचनीयो न भानुः ॥

इत्याकर्ण्य राजा, शोकं किञ्चित् स्तोकं कृत्वा, श्रीगुरूणां गुणान् लोकं गृणान् स्मारं स्मारं सुचिरमिदमवादीत्—

५३८. श्रीसूरीश्वर ! हेमचन्द्र ! भवतः प्रक्षाल्य पादौ स्वयम्,
स्वर्धनोः पयसा विलप्य च मुहुः श्रीखण्डसान्द्रद्रवैः ।
अर्चामोऽम्बुदमौस्तिकैर्यदि तदाऽप्यावृण्यमस्तु क नो,
विश्वेश्वर्यवजैनधर्मविधिधानायासिहेतू खम् ॥
५३९. श्रीहेमसूरीप्रमुपादपद्मं वन्दे भवान्धेस्तरणैकपोतम् ।
ललाटपट्टाङ्गरकान्तराज्याक्षरावली येन मम व्यलोपि ॥

§ १००. ततः श्रीगुरुविरहातुरो राजा यावद्वैद्वित्रं प्रतापमल्लं राज्ये निवेशयति, तावत् किञ्चित् कृतराजवर्गमे-
दोऽजयपालो भ्रातृव्यः श्रीकुमारपालदेवस्य विषमविषमदात् । तेन विधुरितगात्रो राजा ज्ञातभ्रातृव्यप्रपञ्चः
स्वाधीनां विषापहारशुक्तिकां पुरा कोशे स्थापितां शीघ्रमानयतेति निजासपुरुषानादिदेश । ते च तां पुराऽप्यजयपालेन
गृहीतां ज्ञात्वा तूष्णीं स्थिताः । अत्रान्तरे व्याकुले समस्तराजकुले विषापहारिशुक्तिकाया अनागमनहेतुं ज्ञात्वा
कोऽपि चारणः पपाठ—

५४०. कुमरः ! कुमरविहार एता कांश्चं करावीया ।
ताहं कु करिसइ सार सीप न आवइ सयं धणी ॥

इत्याकर्ण्य राजा यावद्विभर्शं करोति, तावत् कोऽप्यवसरावेदकः पपाठ—

५४१. कृतकृत्योऽसि भूपाल ! कलिकालेऽपि भूतले ।
आमश्रयति तेन त्वां विधिः स्वर्गे यथाविधि ॥

इति श्रुत्वा राजा शुक्तेरनागमनकारणं ज्ञात्वा सर्वसमक्षमित्युवाच—

५४२. अर्थिभ्यः कनकस्य दीपकपिशा विश्राणिताः कोटयो,
वादेषु प्रतिवादिनां प्रतिहताः संस्कारगर्भा गिरः ।
उत्खातप्रतिरोपितैर्नृपतिभिः सारैरिव क्रीडितं,
कर्त्तव्यं कृतमर्थना यदि विधेस्तत्रापि सज्जा वयम् ॥

५४३. इत्युदीर्य स्वधैर्येण भूपतिर्भूरिभाग्यवान् ।
लक्षं लक्षं ददौ तोषादनयोः पारितोषिकम् ॥

*

§ १०१. ततो राजा त्रिशद्वर्षानष्टौ मासान् समर्विशतिदिवसान् साम्राज्यं कृत्वा कृतार्थी कृतपुरुषार्थः सर्वं विरसावसानं
विज्ञाय विज्ञशिगेमणिः प्राणान्ते दशधाराधनां विधाय स्वचित्ते श्रीपञ्चपरमेष्ठीप्रतिष्ठाप्रणष्टकष्टः समाधिस्वाधीनसाध्यः
परमविधिना चरमोच्छ्वासे लक्तशरीरादिममत्वस्तत्त्वपरिज्ञानवान् प्राणान् अत्याक्षीत् ।

५४४. सर्वज्ञं हृदि संस्मरन् गुरुमपि श्रीहेमचन्द्रं प्रभुम्,
धर्मं तद्गदितं च कल्मषमयीप्रक्षालनापुष्करम् ।
व्योमाग्निर्यम(१२३०)वत्सरे विषलहर्ष्युत्सर्पि मूर्च्छाभरो,
मृत्वाऽवाप कुमारपालनृपतिः स व्यन्तराधीशताम् ॥

*

ततो लोके हाहाकारो महानभूत् । सर्वत्रलोकानामिति गिरः प्रादुरासन्—

५४५. आकर्ण्य प्रतिकाननं पशुगणाश्चौलुक्यभूपव्ययम्,
क्रन्दन्तः करुणं परस्परमदो वक्ष्यन्ति निःसंशयम् ।
योऽभून्नः कुलवर्द्धनः स सुकृती राजर्षिरस्तं ययौ,
यूयं यात दिगन्तरं भटिति रे नो चेन्मृता व्याधतः ॥

*

५४६. नाऽभूद् भविता चात्र हेमसूरिसमो शुभः ।
श्रीमान् कुमारपालश्च जिनभक्तो महीपतिः ॥
५४७. आज्ञावर्तिषु मण्डलेष्वष्टादशस्वादरा-
दन्दान्येव चतुर्दश प्रसृमरीं भारिं निवार्योजसा ।
कीर्तिस्तम्भनिभां चतुर्दशशतीसंख्यान् विहारांस्तथा,
कृत्वा निर्मितवान् कुमारवृत्तिजैनो निजैनो व्ययम् ॥
- *
५४८. कर्णाटे गुर्जरे लाटे सौराष्ट्रे कच्छ-सैन्धवे ।
उच्चायां चैव भंभेर्या भारवे मालवे तथा ॥
५४९. कौंकणे तु तथा राष्ट्रे कीरे जाङ्गलके पुनः ।
मपादलक्षे मेवाडे द्वीपे (द्वीह्यां ?) जालन्धरेऽपि च ॥
५५०. जन्तूनामभयं सप्तव्यसनानां निषेधनम् ।
वादनं न्यायघण्टाया रुदतीधनवर्जनम् ॥
- *
५५१. किञ्चिद्गुरुमुवाञ्छन्वा किञ्चिदक्षरदर्शनात् ।
प्रबन्धोऽयं कुमारस्य भूपतेर्लिखितो मया ॥

॥ इति कुमारपालप्रबोधप्रबन्धः समाप्तः ॥

[अथ ग्रन्थलेखनप्रशस्तिः ।]

श्रीमच्छ्रीचैत्रगच्छेशा श्रीधनेश्वरसूरयः ।

ततः क्रमागतास्मैमि श्रीसुवनेन्दुसद्गुरुन् ॥ १ ॥

देवभद्रगणीशानां शिष्याः श्रीगच्छनायकाः ।

विजयचन्द्रसूरीन्द्रास्तपसा योतिताम्बराः ॥ २ ॥

वज्रसेन-पद्मचन्द्र-खेमकीर्तिस्तथा गुरुः ।

हेमकुम्भमुनीन्द्रश्च श्रीयशोभद्रसूरिराद् ॥ ३ ॥

श्रीरत्नाकरसूरीणां नाम्ना नश्यति कल्मषम् ।

मुनिशेखरयोगीन्द्रं धर्मदेवगुरुं वरम् ॥ ४ ॥

ज्ञानचन्द्राभयसिंहसूरिं तपःपरायणम् ।

हेमचन्द्रप्रभुं वन्दे गुणश्रेणिविभूषितम् ॥ ५ ॥

भविकजनसमूहैः सेव्यपादारविन्दम्,

रविकिरणसकासं चन्द्रमाकारसौम्यम् ।

भवजलनिधिनावं दुःखपाशप्रणाशम्,

जयतिलकगुरुं श्रीसूरिराजं नमामि ॥ ६ ॥

धर्मशेखर-माणिक्यसूरिं माणिक्यसंनिभम् ।

रत्नसागरसूरीन्द्रं रत्नसिंहगुरुं तथा ॥ ७ ॥

उपाध्यायपदे श्रीमन्मुनिरत्नगणीश्वरान् ।

नौमि पण्डितसाधूनां क्राम्बुजमहं सदा ॥ ८ ॥

श्रीगच्छेशक्रमाम्भोजसेवने भ्रमरास्सदा ।

दयावर्द्धननामानः पण्डितास्सपरिच्छदाः ॥ ९ ॥

वेद-रस-वेद-चन्द्रे गते विक्रमवत्सरे ।

भग्नलोकप्रबोधाय स्थिता देवलपाटके ॥ १० ॥ - युग्मम् ।

तेषामादेशतः आदौः श्रीकुमारनरेशितुः ।

वृत्तं लिखापितं रम्यं गच्छोपकृतिहेतवे ॥ ११ ॥

यावन्मेरुर्महाशैलो यावच्चन्द्र-दिवाकरौ ।

भूयात् तावत् पुण्यवृद्धौ संवे चरित्रपुस्तकम् ॥ १२ ॥

चतुरशीतिप्रबन्धान्तर्गत कुमारपालदेवप्रबन्ध ।

चौलुक्यवंशेग(शघ्व)जः श्रीकुमारपालदेवः—

एको यः सकलं कुलहलितया म(ष)भ्रम्य भूमीतलं
प्रीत्या यस्य पतिवरा समभवत् साम्राज्यलक्ष्मी स्वयम् ।
श्रीसिद्धाधिपप्रयोगविधुरामप्रीणयत्(द्व) यः प्रजां
कस्यासौ विदितो न गर्जरपतिश्चालुक्यवंशघ्वजः ॥ १ ॥

§ १. तस्य प्रबन्धो लिख्यते । यथा—श्रीपत्तने श्रियां निकेतने श्रीसिद्धार्थ[क]वर्त्तौ राज्यं करोति । तस्य पितृव्यस्य त्रिभुवनपालदेवस्य कुमारपालदेवः सुतोऽस्ति । पुत्र्यो द्वे स्तः । एका प्रेमलदेवी, सपावलक्षाधिपतिना आनाकेन नृपतिना परिणीता । द्वितीया नामलदेवी, राज्ञा महासाधनिकेन प्रताप-
पमल्लेन परिणीता । अन्यदा श्रीसिद्धराजो निरपलक्षितयति—

निर्नामताम्बुधौ मज्जद् राज्यमूलयोद्धतौ ।
पुत्राः क्रीडावराहन्तः संपद्यन्ते कृताऽऽत्मनाम् ॥ २ ॥
घटिकाऽप्येकया घट्या कुण्डीपयसि मज्जति ।
गोत्रं पुनरपुत्रस्य क्षणाग्निर्नामताभसि ॥ ३ ॥

इति विचिन्त्य देवपत्तने श्रीसोमेश्वरयात्रायै चचाल । तत्र गत्वा सोमेश्वरः पूजादिभिराराधितः । स प्रत्यक्षीभूय उवाच—‘स्कन्धे विहङ्गिकां विषाय इहाऽऽगमने कष्टं कथं कृतम् ?’ । तेनोक्तम्—‘किं तेन ? राज्यार्थम्’ । ‘राज्यधरस्ते कुमारपालदेवो भविष्यति’ । नृपो निवृत्त्याऽऽयातस्त्वेवमचिन्तयत्—‘चेदमुं मारयामि तदा सोमेश्वरः सुतं यच्छति’ । अतस्त्वं मारयितुमारेभे । साप (सोऽपि) विशद्वर्षदेशीयः पुराच्छत्रो निस्ससार । अगन् सप्तवारं केदारयात्रामकरोत् । अन्तराऽन्तरा पत्तने छन्नमभ्येति ।

§ २. एकदा तपस्वि(स्त्रि)वेषधरः केनापि नृपाय निवेदितः । मार्ग्यमाणो न दृष्टः । सज्जनकुललेन कच्चकोटी-
मध्ये नीवाहे प्रक्षिप्य राजपुरुषेभ्यो रक्षितः । तज्जायया उक्तम्—‘रक्ष रक्ष, असौ ते चित्रकूटं दास्यति’ । अयं निःसृत्य नष्टः ।

§ ३. पुनरेकदा तपस्वि(स्त्रि)वेषधरः पत्तनं प्रविष्टः । अनादिराउलमठे प्रविष्टः । तत्र अग्रेकदा श्रीहे-
माचार्याणां पो(पौ)षधगारे प्रविष्टः । व्याख्याने जायमाने कमलिकोपरि भरितवेष्टनं दृष्टम् । तेन चिन्तितम्—
‘याचिष्येऽमुं जटावेष्टनाय, पर(रं) दास्यन्ति न वा इति वक्तुं न शक्नोति’ । ऊर्ध्वं दृष्ट्वा श्रीहेमाचार्यैर्नि(नि)र्व्य-
ञ्जनमालोक्य उक्तम्—‘क्षुल्लक ! राजपुत्रार्थं पटं युज’ । तेन सकांषमुक्तम्—‘अहं राउलो वा राजपुत्रो वा ?’
गुरुभिरुक्तम्—‘उत्स(सु)को मा भव । यदा भविष्यति तदा राजानं भणिष्यामि’ । तेन स्वजटाभिः पदैः प्रमा-
ज्योक्तम्—‘कदा[स उ]ज्यो वासरो भावी ?’ । तदा ‘संवत् ११९९ वर्षे मागसिरस्वदि ४ रवौ तव राज्यम्’—
पत्रिकाऽस्तिता । ‘परं निकटा आपदस्ति, शीघ्रं मे पौषधगारे समागन्तव्यम्’ ।

इतः केनापि नृप[य] तपस्वि(स्त्रि)वेषो मठस्थो निवेदितः । राज्ञा तपस्वि(स्त्रि)नो निमग्नताः । अना-
दिराउल्लसत्तपस्वि(स्त्रि)सप्तशत्या भोजनाय गतः । इतः तपस्वि(स्त्रि)नां पार्श्वयोः खड्गधरा नराः स्थापिताः ।
तेषामिदमुक्तम्—‘यस्य तपस्वि(स्त्रि)नोऽहं पादौ क्षालयन् विमुच्य उपरि यामि स [मा]रणीय एव’ । इतस्तस्य
पदक्षालने नृपश्चणलक्षणं ललाटं चालोक्य विमुच्य ‘निर्विण्णोऽहम्’ । पुरोहितं तत्र ने(नि)युज्य उपरि गतः ।
तद्वाग्यात् संज्ञा सुमयानां विस्मृता । ततः कुमरिक एकं करं उदरे दत्त्वा, एकं मुखे [दत्त्वा] पितृप्रकोपव्याजा-
न्नष्टः । इतः श्रीहेमाचार्यां मुक्तोत्तरं द्व(द्वा)रमुदधाप्य उज्झाः सन्ति । सोऽपि पौषधागारे प्रविष्टः । उपवरकान्तः
प्रक्षिप्य गुरुमिस्तालकं दत्तम् । पश्चाच्छुपः कलकलमश्रुत्वा पत्नीन् हृदयामास । भरटिका विस्मृताः । ‘२! २!’
विलोकयत तम्’ । अश्ववाराः प्रसृताः । श्रीहेमाचार्यपौषधागाररथ्यायां समायाताः । एकेन दृष्टिकेन महेश्व-
रिणा पृष्टाः—‘किमवि(व)लोकयते?’ तैरुक्तम्—‘कुमरिकः’ । तेनोक्तम्—‘श्वेताम्बरणां पौषधागारेऽस्ति’ ।
तत्र गताः । नतिपूर्वं हेमाचार्याः पृष्टाः—‘अत्र कुमरिकः कथ्यते’ । ‘ते न विभः । कोऽपि मिथुको द्वारं प्रेर्य
प्रविष्टोऽस्मां निःश्रेण्यां अविरुद्ध गतः’ । ते गताः । पुनर्ब्र(ब्र)मन्तो रथ्याद्वारे समायाताः । तेन वणिजा उक्तम्—
‘किमवलोकयते?’ ‘कुमरिकः’ । तेनोक्तम्—‘तत्र किं न प्राप्तः?, चलत दर्शयामि’ । अग्रे भूतः, समायातः ।
उक्तम्—‘कुमरिकं [कथं] नापर्य(पर्य)त?’ तैरुक्तम्—‘विलोकयत’ । सोऽपि राजपुरुषैः सह शोधितं प्रवृत्तः ।
तालकं दृष्टम् । ‘अमुमपाकुस्त, इहाऽऽस्ते’ । पूज्यैरुक्तम्—‘असौ राजपाटकवास्तव्यस्य व्यव० धरणिगणस्य
भाण्डशाला । ततः कुक्षिकामानीयोद्घाटयत’ । राजपुरुषैरुक्तम्—‘कस्तत्र गत आयातो वा?, चलत’ । स कथयति—
‘मा व्रजत, अस्त्येव’ । इतो राज्ञा चिन्तितम्—

मृग-मीन-सज्जनानां तृण-जल-सन्तोषविहितवृत्तीनाम् ।

लुब्धक-धीवर-पिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥ ४ ॥

एवं चिन्तयन् निरशनो दिनत्रयमस्मात् । तृतीयदिनरात्रौ भाण्डागारिककपर्दी पौषधागारे समायातः ।
परिजनं बाधे स्थाप्य नमस्कारं कृत्वा उपविष्टः । गुरुभिरुक्तम्—‘कोऽप्यस्माभिर्भवद्वलाद् यदन्यायः कृतस्तत्र किम्?’
तेनोक्तम्—‘न संभाव्यते ।’ ‘भविव्यति चेत्?’ ‘तदा वारयितुं क्षमः’ । उक्तम्—‘कुमरिकः स्थापितः’ । ‘किं
तेन नृपापध्यकारिणा?’ ‘असौ कालेन महाप्रभावको भावी; परं दिनत्रयं निरशनस्य जातम्’ । ततो द्वारमुद-
धाप्य स्ववेषं परिधाप्य गृहं नीत्वा मासं यावच्छन्नं स्थापितः । इतः पत्रदौःस्थ्ये सति नृपेन(ण) भाण्डागारिक
उक्तः—‘त्वं याहि, मार्गसौरथ्यं कुरु’ । भाण्डागारिकेणान्यकरभी शोधिता(?) । स्वयं तथैव स्थितः । बहिर्नीत्वा
योजनविंशति प्रान्ते मुमोच ।

*

§ ४. स भ्रमन् कान्ती[नगरी गत]स्तत्र सरसि तटे प्रासादे शिरः पूज्यमानं दृष्ट्वा पत्रच्छ—‘किमेतत् शिरः
पूज्यते?’ देवार्चकेनोक्तम्—‘अत्र सरसि तप(स्त्रि)रस्य शिरः केनापि निः[ः]कृत्य क्षिप्तम् । तदनु तत् प्रातः घातं
(प्रातः)रिदं भूते—‘ब्रुडति’ [ज]वात् उक्त्वा पुनः प्रातर्वक्ति । नृपेणामात्याः पृष्टास्तैश्च पण्डिताः । तैर्मौसो
याचितः । मुख्यपण्डितः स्वगृहे सुत्रं कृत्वा निर्ययी । अटवीं भ्रमन्नेकस्मिन् कोटरे रात्रौ स्थितः । तत्र वृक्षे भूता [ः]
सन्ति । लघुभिरुक्तम्—‘ता[त] अस्माकं [क्षुधा] । ता[त] तेनोक्तम्—‘दिनत्रयानन्तरं यास्यति’ । ‘कथं?’ प्रत्यासन्न-
पुरे [नृपेण] पण्डिताः शिरसो वाक्यं पृष्टाः, ते न जानन्ति, नेन्द्रस्तान् सकुटुम्बान् व्यापादयिष्यति’ । तैः[ः]
पृष्टम्—‘तात! किं कारणम्?’ निर्बन्धे कृते उक्तम्—‘लोभेन ब्रुडति’ । तत् पण्डितेन श्रुतम् । गृहमायातः ।
मासश्रा(श्रा)न्ते नृपेणाऽऽहृतस्तेन सरसीरे गत्वा उक्तम्—‘यदि ला(लो)भेन ब्रुडति, तदा पुनर्न वाच्यम्’ ।
शिरस्तथैव स्थितम् । तं (तत्र) नृपेण प्रासादः कृतः । अतो मध्ये शिरः पूज्यते’ ।

§ ५. ततः कुङ्गेस्वरप्रासादे श्रीसिद्धसेन-दिवाकरेण स्वयं लिखितां गाथां ददर्श—

पुण्णे वाससहस्से सयंमि वासाण नवनवइ अहिए ।

होही कुमरनरिंदो तुह विक्रमराय ! सारिच्छो ॥ ५ ॥

एतां दृष्ट्वा श्रीहेमसूरीणां वचो निश्चिकाय ।

§ ६. एकदा कापि वृक्षतले निविष्टः । पत्रपति(?) मूख(व)केनाऽऽकृष्य द्रम्पाणां शतपत्रकं पुष्पीकृतं दृष्ट्वा, जग्राह । स अदृष्ट्वा स्तुतः । नृपः पश्चात्तापरो जज्ञे ।

§ ७. इत एकदा शीतार्तो जावालिपुरप्रत्यासन्ने बाघराग्रामे गतः । तत्र तिहुणसिंहव्यवहरकण्डे गोजार्यां शीतरक्षायै कम्बलमेकं याचित्वा सुप्चाप । गच्छन् तमेवाऽऽदाय गतः ।

§ ८. क्रमेण कश्चित् व्यवहारी भार्या नीत्वा प्रौढपरिकरेण पत्तनं प्रतिनिवृत्तः । तेन सार्येन मिलितः । सार्ये स्थिते भोजनवेलायां साधेपेन स्वदृष्टी परिजनो भोजितः । योगी तथैव निरञ्जोऽभ्यात् । तद्वार्याऽपि उपविश्य भोक्तुं तस्य क्रूरस्य दृष्टौ दातुमक्षमा सती भोज्यं त्यक्त्वा उत्थिता । एवं द्वितीयदिने, तृतीयेऽपि । चतुर्थे दिने कस्यापि ग्रामस्य प्रत्यासन्ने स्थितः । सोऽन्तर्गतः । ततस्तत्पत्नी परिवेष्य योगिनं ययौ—‘भो योगिन् ! भुज्यताम्’ । तेनोक्तम्—‘भुक्ता[.] स्मः’ तयोक्तम्—‘मा जानीथा यदहं भुक्ता । भुज्यतां यथाऽहमपि भुञ्जे’ । राज्ञा चिन्तितम्—‘एषा कल्पवल्ली, स तु विपट्टः’ ।

§ ९. क्रमेण पत्तने गतः । रात्रौ कान्दविकण्डे गतः । लोहटिकः समर्पितः । स दिनद्वयक्षुधितो न तृप्तः । कान्दविकेन प्रिया उक्ता—‘असौ योगी न तृप्तः, तथा परिवेषय, आकण्ठं भोजितः’ । पश्चात् कम्बल्येका प्राकरणाय दत्ता ।

पुनः[.] अमन्त्रेकदोज्जयिण्यां चतुष्यधे मोचिकाऽऽपणि पादुकासनानाय उपविष्टः । इतः केनाप्युक्तम्—‘यत् गुर्जराधिपति[.] स्तुतः’ । तत् श्रुत्वा उन्मना [अ]भूद् । मोचिकेन ज्ञातम्—कोऽप्येव नृपसमीतनः । ततः पृष्टवान्—‘नृपः किं वो भवति ?’ तेनोक्तम्—‘न किमपि, परं राज्ञो [मृत्योः] दुःखं कस्य न स्यात् ?’ । भ्रान्त्वा पत्तने प्रविष्टः ।

§ १०. इतः पत्तने भगिनीपतिः प्रतापमल्लो(ह्लो) महासाधनिकः, तेन जाकरण्येका गृहे समानीता । तया पणवन्धः कृतः—‘यदन्याः सर्वाः प्रियाः पितृगृहे प्र(त्रे)ध्या[.]’ । तेन तथाकृते कुमारपालभगिनी नामलदेवी पितृगृहमदृष्ट्वा समयज्ञा तस्याध्वरणयोः पपात । तयोक्तम्—‘किमिदम् ?’ तयोक्तम्—‘मम त्वमेव पितृगृहम् ; तव दासीसमा स्थासामि’ । तयोक्तम्—‘स्वीयताम्’ । इतः कुमारिको भगिनीमेत्य प्राह—‘अहं वुमुक्षया त्रिये । मम २५ दशां पश्य’ । भगिन्या उक्तम्—‘मम भ्राता भवान् ?’ । तया वेश्योक्ता—‘मम भ्रातुर्दालिमुष्टेरादेशो दीयताम्’ । तथाकृते सति नित्यं नित्यं दालिं खाणउठे गृह्णाति ।

इतो नृपे स्मृते यो यो राज्ये स्थाप्यते, स स प्रधानैरपाकृ(कि)यते । एवं सिद्धराजस्य पादुके एव राज्यं कुर्वतः । एकदा प्रतापमल्लो रात्रौ वैकालिकं कर्तुं उपविष्टः । सा वेश्या परिवि(वे)षयति । नामलदेवी दीपकरा [अवा]ञ्जुली विधत्ते । तां दृष्ट्वा प्रतापमल्ल उवाच—‘रे ! वत (तव) भ्राता काप्यस्ति ?’ तया वेश्या २६ दृष्टा । तयोक्तम्—‘खाणउठे प्रतिदिनं दालिं गृह्णा(ह्वा)ति’ । तत्र पृ(ष्ट)ः । तैरुक्तम्—‘राज्यप्राप्तौ देवं नन्तुं पादमवधार[य]त’ । तत्रायं सङ्केतः । मध्ये मल्लो मुच्यते । यः सुखावहो न भवति, तस्याङ्गानि टालयन्ति । ततः प्रतापमल्लेनोक्तम्—‘कथमेवं देवनमस्करणे आभरणैर्विना कथं गम्यते’ । तत् कूटं स्थितम् । अथ माखपा- २७ टके(?) जाते प्रतापमल्लेनोक्तम्—‘मम त्रयो लक्षाः प्रसादे देहि’ । राज्ञोक्तम्—‘केन कारणेन ?’ । ‘मया राज्यं

दत्तम्' । 'ख(ित्व)मितुवा(वी) मदीयस्य वा तत्' । ततः प्रन्तापमल्लेन प्रचानैः सह पर्यालोचितम्—'यदस्मात् जीवितसन्देहः; ततोऽप्यौ मार्य एव । आखेटकव्याजात् बाधे नीत्वा' । इत्य(त्या)लोके क्ष(कु)ते प्रातर्देवो विज्ञप्तः— देव ! आखेटके गम्यते । यतः—

परिचयं च लक्ष(क्ष्य)निपातने भयरूपोश्च तद(वि)कृतितोषनम् ।

अमजयात् प्रगुणां च करोति सा तनुमतोऽनुमतः सचिवीर्ययो (?) ॥ ६ ॥

इतः कालुं भारवी अपरिसरे प्रन्तापमल्ले(ले)न नृपाज्ञां दत्त्वा, सर्वः कोऽपि वारितः । इतः कृष्णस्यं दद्या नृपेणाश्व उत्थापितः । प्रचानैरुक्तम्—'वलमानो व्यापादनीयः' । इतः कृष्णदेवो कटकं विमुच्य पृष्टौ गतः । नृपं मारितस्यं वलमान(नं) प्राह—'एनं त्यज, विधिविनष्टः । गतमात्र एव मारिष्यसे' । तथा प्रतोल्यो दत्ताः[.] । अन्धकारप्रतोस्तुदद्याटाऽस्ति । तस्यां प्रविश्य धवलगृहे गतः । पटी फेरिता । इतः प्रन्तापमलो(लो) आतरमदद्या ॥ तत एव तथा नष्टः, यथा पुनः शुद्धिरपि न जाता । ततः सर्वोऽपि व्यावृत्तः । ततो नृपः कुपितो दिने दिने कट-मर्दात् व्यापादयितुं लभः । एवं दुर्ध्यानपरस्य वर्षत्रयं जातम् । ततो राज्यसलो जातः ।

*

§ ११. इत एकदा नृपस्य शरीरऽतिजाता । कथमपि निवर्त्तते न । इत रात्रौ राज्ञा कपर्दी भाण्डागारिक उक्तः— मम देहे किञ्चिदसमाधिरस्ति' । कपर्दी पौषागारे समायतः । तस्यैव निश्चयः । गुरुभिरुक्तम्—'कथमुत्तरं, कृतम् ?' । देवस्मारतिरुक्ता । 'तर्हि त्वरितं यादि, नृपमुपरितनभूसेरध[.] समानय' । ततः स त्वरितं गतः । ॥ राज्ञोक्तम्—'क ?'; 'कपर्दी'; 'कथम् ?'; 'देव ! विज्ञप्तिरस्ति, अधः पादभवधार्यताम्' । यावदधोमुखी नीतस्ता-वदुपरि निर्धारितोऽमृत । 'किमिदम् ?' नृपस्त्व(स्तु)परि गतः पश्यति । मण्डपिकां भित्त्वा शय्योपरि तावतीं पतितां शिलां वीक्ष्य कण्टकितो नृपोऽजातीत्—'भो कपर्दिन् ! त्वयेदं कथं ज्ञातम् ?'; 'देव ! श्रीहेमाचार्यैरुक्तम्' । 'ते महात्मानः मम साराभिर्यं कुर्वन्ति । अहं वेद्यं च न त[त्] । प्रातर्द(हे)ष्टौक्ष्ये ।

§ १२. इतः प्रातः श्रीहेमस्वरूप आकारिताः । नृपस्तु भूलुठेनाययौ । ततः सिंहासने निवेश्य नमश्चक्रे । ॥ तैश्चाशीर्वादो दत्तः—

गौः कामधुक सष्टपभा मरुदेविरम्बा कल्पद्रुमोऽरुणरुचिः स युगादिदेवः ।

चिन्तामणिर्विलम्बमूर्त्तिरथादिनाथः शशुञ्जये ववतु ते तव चाञ्छितानि ॥ ७ ॥

नृपेणोक्तम्—'प्रभो ! काऽसौ शिला ?' । उक्तं गुरुभिः—'पउंतारपुत्रचाहडो यो राज्याद् दूरीकृतः स श्रीपञ्च(वं)ते गतः । भैरवानन्दमाराध्य तस्मात् शिलाविकुर्विणी(णीं) विद्यां प्राप । सा शिला ततश्चलिता । ॥ इतो भवतामरतिरभूत् । साऽर्द्धप्रहरे श्राप्ता । नृपेणो(णो)क्तम्—'अतः परं भवद्भिर्दत्तं राज्यं पाल्यते । परं किञ्चिदथ विज्ञपयामि । भवद्भिः स्वधर्मः सर्वथा नोपदेष्टव्यः । भवतां धर्मे श्रुते, येन सोमेश्वरेण राज्यं दत्तं स एव त्यज्यते' । 'राजन्नस्माकं धर्मोऽधिको नास्ति' । उच्यते—

अणवद्विगस्स धम्मं मा हु कहिज्जासु सुदु कुसलो वि ।

कणगाउराण दुद्धं स सक्करं होइ निबो व ॥ ८ ॥

॥ § १३. एकदा नृपेणोक्ताः—'भगवन् ! मे किञ्चित् कृत्यं दिशत' । ततो गुरुभिरुक्तम्—'देवपत्सने श्रीसोमे-श्वरस्य प्रासादः पतितोऽस्ति, स समुद्रियताम् । नृपेण द्विजास्तपस्विन उक्ताः—'मम नैकेनाप्युपदेशा(ञो) दत्तः' । इतः प्रासादप्रारम्भे कृते श्रीहेमाचार्यैरुक्तम्—'देव ! कोऽप्यभिप्रद्यो गृह्यताम्' । 'कस्य ?', 'मांसस्य' । तथाकृते सत्वरं कर्मस्थायै निष्पद्यमाने प्रासादो निष्पन्नः । नृपेणोक्तम्—'भगव[न्] ! छिद्रं यच्छत' । 'यात्रां

विना देव ! कथं छिद्रम् ? । 'यूयमेव्यम् ? । 'अस्माकमेतदेव प्रयोजनम्' । 'किं बाहनादि विलोक्यते ? । 'तव भूरसाकं चरणाः' । नृपश्रुतिं यात्रावै । श्रीहेमसूरयोऽपि सहैव प्रसिताः । धवलकके प्राप्ते, तत्र माग्य(र्ग)-
द्वयम्-एकः श्रीशत्रुघ्नोपरि, द्वितीयो देवपत्तने । गुरुभिर्मुक्तापितः-देव ! वयं शत्रुघ्नये देवान् नन्तु
यासामः' । द्विजैरुक्तम्-चलिताः । नृपेणोक्तम्-देवपत्तने समेस्य(ध्व)यम् । 'भवतां पूर्वं पसा(श्या)मः' ।
गुरुवस्तीर्थं नत्वा पूर्व[मेव] देवपत्तने गताः । नृपेण शम्भुं नत्वा उक्तम्-भगवन्मित्राहानुग्रहं यच्छत ।
'देव ! कथमुच्छ(त्सु)काः ? यदि देवः प्रत्यक्षीभूयानुग्रहं यच्छति, तदा भव्यम्' । 'कथमेतत् भविष्यति ? । इतो
द्विजैरुक्तम्-देव ! हेमाचार्याः शिवं न नमन्ति । 'भगवन् ! ईशः किं न नतिमर्हति' । 'देव ! पूजां विना
का नतिः ? उपस्करेधानीतेषु, मन्त्रपूर्वा पूजां कृत्वा, उक्तम्-

भयभीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।

ब्रह्मा वा बिष्णुर्वै हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥ ९ ॥

इति [उ]दीर्य नतिः कृता । गण्डपतिनाथया(?)दिमिरुक्तम्-एषा परमार्थतो जिनस्यैव नतिः । देव !
न तेऽहस्य नतिः । काऽपरस्य ? । इतो राज्ञौ पूजोपचारान् सञ्चयित्वा, श्रीहेमाचार्याः सन्तुष्टा मध्ये प्रविश्य
स्थाने स्थिताः । अर्द्धरात्रौ दीपेष्वपाकृतेषु प्रासादः कम्पितः-भगवन् ! किमेतत् ? ; 'स्थिरीभवत' । इतो
जटामुकटमण्डितशिरा भस्मोद्गतो वृषवाहनः प्रत्यक्षोऽभूत् । नृपेन(ण) नत्वा ह्र(?)ष्टं-देव ! आदिश, मया
धर्मः कः कार्यः । कथं मम कटेके मारिर्विवर्तिष्यते ? । सोमे० उक्तम्-

निवसह्रं हंसी कमलि जिम जीवदया जसु चिति ।

तसु पय तुम्ह आराहणिण होस्यह्रं अशिव निरत्ति ॥ १० ॥

भो महाराज ! अमुं गुरुं लब्ध्वा सन्देहो न विधेयः । प्रातर्नृपेण दर्शनिन आहूय रात्रिवृत्तमुक्तम् ।
तैर्विष्टस्य श्रोक्तम्-जिनं विनाऽन्यस्य कस्य । ततो मांसाभिग्रहः सम्प्लोऽभूत् । तदनु श्रावकत्वं सम्यगङ्गीचक्रे ।

§ १४. वाग्भटदेवः सर्वसर्वेश्वरः प्रधानः । कपर्दी भाण्डागारिकः कृतः । सज्जनकुम्भकारस्य चित्रकूट(टं) ॥
पाटीसहितं दत्तम् । स तत्र राजा कृतः ।

एकादश शतानि श्रीमालीवणिजां व्यापारिणः कृताः । पञ्चाणवति ९५ वणिजो ग्रामादिदानेन
महातः(न्तः) कृताः । जिणह्राश्रेष्ठधवलककं ददौ ।

§ १५. एकदा वाघराग्रामात् शकटानि घृतस्य भृत्वा तिहुणासिंहव्यवहारकः पत्तनमाययौ । मण्डपिकैः
स्थितौ पातितः, कथञ्चिन्न छुटति । तेन राजगृहद्वारि पृक्तम् । नृपेणाकारितः । उपलब्धस्य श्रोक्तः-भो ॥
श्रेष्ठिन् ! क वससि ? । तेनोक्ते स्थाने नृप [ः] ग्राह-यत् शीतकालं कञ्चित् योगी तव गौजार्या त्वयार्पित-
कम्बतः सुप्तः, स कम्बलमनर्थं गतः, तत् स्मरसि ? । तवारतिजोता भविष्यति ? । 'देव ! कम्बलमात्रस्य काजरतिः' ।
नृपेणोक्तम्-सोऽहम् । तव ना[ग्रा] योजन्योऽपि समायाति तस्य दाणं न' । मण्डपिकान् निषीध्य तं च
व्यवहारकं सन्म(न्मा)न्य विघृष्टान् । श्रावणानां गुलबेहं ग्रामद्वादशसहितं ददौ । योगिविषधरस्य यथा श्रेष्ठि-
पत्न्या मार्गे लहन्त्रयान्ते करम्बो दत्तः, तस्या नाम्ना करम्बावसही कारिता, कालिङ्गिकं ना(श्रा)म दत्तम् ॥
सूषकद्रव्यनक्रये उदिरवसही कारिता । येन कान्दविकेन [दिन]त्रयान्ते योजितः, कम्बलिका दत्ता, तस्य ग्रामो
दत्तः । उज्जयिन्यां येन भोचिकेन चरणत्राणानि दत्तान्यासन् तस्य मेबाढे ग्रामचतुष्कं दत्तम् । तपस्विषध-
धरस्य क्षुधितस्य धरणिगश्रेष्ठिना गृहिणी उक्ता-अस्य भोजनं देहि । तयोक्तम्-कथमसौ महुडासा-
पानलां दासति ? । तस्या[ः] तां दत्त्वा भगिनीति मानिता । नृपस्तु मन्त्राज्ञेनो जातः ।

— अथ हेमसूरिप्रबन्धः —

अथ येषां श्रीहेमसूरीणां प्रा(प्र)सादाच्चेन(ण) धर्मो ज्ञातस्तेषां संबन्धः प्रोच्यते—

§ १६. बंधुकापुरे मोढज्ञातीयः श्रेष्ठिचाच्च । तस्य प्रिया पाहिणि[ः] । सुत २—वृद्धः कान्हः १, [लघुः] चांगदेवः २ । अन्यदा श्रेष्ठि(ष्टी) विपन्नः । पाहिणिर्वालकावादाय धवलङ्गके किञ्चित् सगीनस्य सहं० घरणिग[सा]धारे गता ।

इतः श्रीदेवचन्द्राचार्या मन्त्रिणो वन्दापनाय समायाताः । पौषषागारे स्थिताः । मन्त्रिपत्नी पाहिण्या सपुत्रया सह वन्दितुमायाता । इतः पाहिण्यङ्गजो वर्षचतुष्टयमितः सिंहासने निविष्टः । गुरवः समायाताः । तं बालं वीक्ष्य पृष्टम्—‘मन्त्रिपत्नि ! एष भवत्या अङ्गजः ?’ । ‘भववन् ! अस्याः म[म] स[ग]ीनायाः । ज्ञात्वा वि(द्भि)प्रहरानन्तरं मन्त्रिपत्नी आहूय उक्ता—‘एष शिशुरस्माकं दीयताम्, असौ प्रभावको भावी’ । ‘भववन् ! मम पुत्राणां मध्ये यः कोऽप्युपकुस्ते तं गृही(ह्नी)ध्वम् । परमस्य माता दयते’ । गुरुभिरुक्तम्—‘तव पुत्रा अस्मदीया एव’ । तया मन्त्रिणोऽपि उक्तम् । तेन सप्रश्रयं सा पृष्टा, न मन्यते । एकदा सवालका गुरवश्छत्रं मन्त्रिणा स्तम्भतीर्थे प्रहिताः । पाहिणी दुःखपरां मन्त्री चरणयोर्निपत्याह—‘त्वं मम माता; अहं तव सुतः । अमुं पुत्र(त्रं) मे देहि’ । तया मानितः । क्रमेण दीक्षा जाता ।

§ १७. अधीतविधः सन् गुरुं आह—‘भववन् ! अहं कास्मीरे सरस्वतीमाराधयितुं यास्यामि’ । निर्बन्धं कृत्वा—
 ११ ‘ऽऽत्मनृतीया एकं भारवाहकमादाय सिद्धपुरे गताः । स भारवाहको न तृप्यतिः(?) । दीक्षा दत्ता, यशश्चन्द्रेति नाम कृतम् । इतो स(ग)त्रौ देवी संमुखमायाता, प्राह—‘वत्स ! नाहं तवागच्छतः प्रत्यवायं सहे । तुष्टाऽस्मि । पत्तने व्रज’ । दिनप्रहरैकसमये पत्तने गुरुणां पार्श्वे गताः । गुरवो हृष्टाः । इत एको नरः समेत्याह—‘पुस्तकान्यानीतास्मि(नि) संभालयत’ । उत्थाय कंठालामध्ये आनीता[नि] । नरः सवृषोऽपि [अ]द्यो जातः । यः सन्देहो भवति तेषु पुस्तकेषु सर्वमस्ति । इतो गुरुभिः सुरिपदे स्थापिताः ।

*

२१ § १८. एकदा श्रीसिद्धराजसभायां गताः । तत्र द्विजैरुक्तम्—‘व्रजितः(°लिनः) सूर्यं न मन्यन्ते’ । हेमाचार्यैरुक्तम्—

अधाम धामधामेदं वयमेव सदा हृदि ।

यस्यास्तव्यसने प्राप्ते त्यजामो भोजनं सदा ॥ ११ ॥

पुनरेकदा तैरेवोक्तं नृपसदसि—

विश्वामित्र-पराशरप्रभृतयो ये चाम्बुपत्राशिन-

स्तेऽपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः ।

आहारं सघृतं पयोदधियुतं भुञ्जन्ति ये मानवा-

स्तेषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोक्यताम् ॥ १२ ॥

श्री हे० उक्तम्—

सिंहो बली द्विर[द]शकरमांसभोजी संवत्सरेण रतमेति किलैकवारम् ।

१० पारापतः खरशिलाकणभोजनोऽपि कामी भवत्यनुदिनं वद कोऽत्र हेतुः ॥ १३ ॥

§ १९. अन्यदा द्विजैरुक्तम्—‘श्वेताम्बरा ! व्याकरणमस्माकमेव अधीयताम्’ । इतः श्रीहेमचन्द्राभिधानं सपादलक्ष्मिंतं पञ्चाङ्गमल्लैरेव दिनेर्निर्मितम् । पुरुषाः पुस्तकं गृहीत्वा कास्मीरं प्रहिताः । देव्येष्टे पुस्तकमधिवासि-

तम् । प्रातः शलाकाक्षेपेऽहमिति निःसृतं दृष्ट्वा पण्डितैरुक्तम्—‘एकदर्शनसम्मतमिति मत्वा देवी भारती न मन्यते’ । पश्चादायाताः । एकेन मणिना अष्टाधिकारेणोक्तम्—‘मां प्रेषयत’ । स पुस्तकमादाय गतः । तथैवाहमिति निः[ः]सृतम् । मणिणोक्तम्—‘सर्वदेव[म]यो नमस्कारः—

अकारेण भवेत्(द्) विष्णु(ष्णू) रेफे ब्रह्मा व्यवस्थितः ।

हकारेण हरः प्रोक्तस्तस्यान्ते परमं पदम् ॥ १४ ॥

इत्याख्याय भारतीमभ्यर्च्य पुनः पत्तनमाययौ । उत्सवेन राजकुले नीतं पुस्तकम् । ततः कविभिरुक्तम्—

प्रातः ! संवृणु पाणिनिप्रलपितं कातञ्जकन्था वृथा,
मा कार्षीः कटुशाकटायनबचः क्षुद्रेण चान्द्रेण किम् ।

कः कण्ठाभरणादिभिर्बठरयत्यात्मानमन्यैरपि

श्रूयन्ते यदि यावदर्थमधुरा श्रीसिद्धहेमोक्तयः ॥ १५ ॥

राज्ञा महामानं दत्तम् ।

§ २०. एकदा सिद्धराजे धारायां गते द्विजैर्विज्ञप्तम्—‘देव ! सर्वत्र माहेश्वरेषु स्थानेषु जैनाः प्रासादाः सन्ति । चतुरशीतिषु महास्थानेषु वृद्धनगरादिषु । तथा केदारे वाराणस्याम् उज्जयिन्यां नागद्रुहे द्वारिकायां पाटके देवपत्तनेऽर्जुनाद्रौ सिद्धपुरे मथुरायां हस्तिनापुरे भृगुपुरादौ च । सर्वत्र जिनप्रासादाः सन्ति । जैनस्थानेषु माहेश्वरा न । यदि देवाज्ञा भवति तदा शत्रुञ्जये रैवतके च देवनाम्ना प्रासादाः 15 कार्षन्ते’ । राज्ञा [दत्तः] राजादेशः श्रीपत्तनसंघस्य । प्रलोक्य द्विधा कृतम् । द्विजैरुक्तम्—‘कथं नृपो मृतो दृष्टः, यदेवं राजशासनं विदार्यते ?’ । तैरुक्तम्—‘निवेदयत राज्ञः, शासनं विदारितम्; भवतां किम् ?’ । तैर्नृपाय गत्वा निवेदितम् । नृपणोक्तम्—‘तत्र गतानां वाता’ । धारां ति(वि)जित्य प्राप्तस्य प्रवेशे जाते सर्वैः कोऽप्याशीर्वाददा[ना]य हेमाचार्यं विना प्राप्तः । ‘कथमत्र हेमाचार्या न सन्ति, यत्रायाताः ?’ । द्विजैरुक्तम्—‘देव ! राजादेशं विदार्य केन मुखेनायान्ति ?’ । इतस्तुयै दिने श्रीहेमाचार्यानागच्छतो वीक्ष्य नृपः प्राह— 20 ‘कस्मा[द्] प्राता चिरादन्येति ?’ । इतः श्रीहे० उक्तम्—‘देव ! सामग्रीं कुर्वतां दिना लभ्याः’ । नृपणोक्तम्—

शीतलान्नं सुताजन्म दुर्वानदूषिता कृषिः ।

खजने मिलितस्यैव खादुद्गीनं चतुष्टयम् ॥ १६ ॥

तत आचख्युः—‘देव ! एषा सामग्री भेलिता, “भूमिं कामगवी”त्यादि उक्ते, द्विजैरुक्तम्—‘देव ! पृच्छयन्ते राजशासनविदार[णका]णम्’ । राज्ञोक्तम्—

आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां वृत्तिच्छेदो द्विजन्मनाम् ।

पृथग(क्)शय्या च नारीणामशस्त्रो बध उच्यते ॥ १७ ॥

किमहं विरूपं कारितवान् ? प्रासादकारणे पुण्यं भवति’ । ‘देव ! श्रूयताम्—भवताऽहं बन्धुत्वे स्थापितः । बन्धुः स यो बन्धोर्हितं चिन्तयति । त्वत्तः पूर्वेण नृपतिना केनापि प्रासादो न कारितः’ । ‘कथम् ?’ इदं सिद्ध- 30 क्षेत्रम्, सिद्धस्थानेष्वसिद्धनिवेशो राज्यस्य क्षयहेतवे । अतः स्फाटितम्’ । ततस्त्रत्र माहेश्वरप्रासादाः स्थिताः ।

*

§ २१. अथ श्रीहेमाचार्याक्षिप्तुनस्वामिनीं विद्यामाराधयितुकामा भाण्डगारिकं कपर्दिनं प्राहः—‘यन्मेहता-
ग्रामे तिहुणसिंहः कौटुम्भिकः । तस्य पुत्राश्चत्वारः । लघोर्वधूः पद्मिनी । यदि साऽऽयाति तदा तस्यावाच्य-

ब्रह्मेति दिनत्रयं जापे कृते देवी प्रसीदति । एतदति दुष्करम् । कपर्दिनोक्तम्—‘चित्त(न्तः) व विधेयम्’ । भाण्डा-
गारिकस्तत्र गतः कौटिल्यकण्ठे । तेन संस्कृतः । प्रयोगेन दृष्टः (पृष्टम्) । भाण्डा० उक्तम्—‘लघुपुत्रवत् ममा-
र्पय’ । तेनोक्तम्—‘किमिदमादिशसि ?’ । ‘एवमेव, विचारोऽपि न कर्तव्यः’ । तेनोक्तम्—‘यदि भक्त्या विचारे
समायातमिदम्, तदा एवमस्तु’ । सुखासनेऽपिरोप्य पत्तने समायातः । श्रीहेमस्वरिभिः पस्मानाहारपरैरविकृत-
चित्तैस्तस्या योनी दिनत्रयं जापः कृतः । देवी तुष्टा । भाण्डागारिकस्योक्तम्—‘देवी तुष्टा, नृपसिन्धो याचितः ।
इयं (मां) स्वस्थाने प्रेषयत’ । भाण्डागारिकेण सर्वज्ञाभारणां सवस्त्रां सुखासनमधिरोप्य स्वयं सङ्मयतः । स
क्षुब्धः, पुनः किम् । भाण्डागारिकेणोक्तम्—‘इयं मदीया मगिनी, मया पितृ(गृहं) नीताऽऽसीत् । मम मगिनी-
पतिः कः ?’ । तं च संमूष्य गृहे गतः ।

*

§ २२. अथ श्रीकुमारपालदेवः श्रीहेमचन्द्रमी(न्)चे—‘भगवन्! व(व)धादिशत तदा दन्तान् पातयामि,
‘‘ यैमासमक्षणं कृतम्’ । गुल्मिरुक्तम्—‘देव! दन्ता नेत्रे कर्णौ नासा—एतानि शरीरे रत्नानि । कथं तैर्विना शोभा ।
अतो दन्तनिष्क(ष्क)ये प्रासादान् कारयत’ । एवं ३२ प्रासादा दन्तनिःक्रये कारिताः ।

एकदा गुरुणां नृपः स्तुतिमकरोत् ।

श्रीहेमचन्द्रप्रमुपादपथं वन्दे भवान्धेस्तरणैकसेतुम् ।

ललाटपद्माक्षरकान्तराज्याक्षरावली येन मम व्यलोपि ॥ १८ ॥

“ राजा तु द्विवेलावश्यकं करोलेव । कटके द्रुमलक्ष ३६ प्रासिकस्य अनादिराउल्ल[स्य] जटामध्ये
स्थापनाचार्यो ध्रियते । ततः क्रुद्धा स्वर्णपट्टे स्थापिते नृपः प्रतिक्रामति । ८४ राष्कैः सह, मण्डलीक ७२ सह,
[च]तुर्भिः[.] महापैरैः सह प्रतिदिनं वं[दनां] ददाति, नवनवैः स्तोत्रैः स्तुतिभिर्वाक्ये प्रतिक्रामति । नृपस्य
देवी भोपलां मुक्त्वा परस्त्रीपरिहारः । यदान(न्य)स्यां मनो याति तदा प्रायश्चित्ते ५१६ धर्मव्यये ।

*

§ २३. अबैकदा व्याख्यानानन्तरं हरिहरपण्डितेनोक्तम्—

“ पातु वो हेमगोपाल[ः] कम्बलं दण्डसुद्वहन् ।

इत्यमुक्त्वा स्थिते, नृपं कुपितं दृष्ट्वा, पुनस्तम्—

षट्(इ)दर्शनपद्मग्रामं चारयन् जैनगोचरे ॥ १९ ॥

नृपस्तुष्टो लक्षं ददौ । श्रीहेमाचार्यैः पृष्टम्—‘कुत आयाताः ?, क यास्य ?’ पण्डितेनोक्तम्—

कथाशेषे कर्णे धनिजनकृश कासिनगरी,

“ सहर्षं हेयन्ते हरिहरिति हस्मीरहरयः ।

सरस्वत्याश्लेषप्रकणलवणोदप्रणयिनि

प्रभासस्य क्षेत्रे मम हृदयमुत्कण्ठितमवः ॥ २० ॥

एकदा एकेन चारणेनोक्तम्—

हेम तुहाला कर [मर]उं जाहं अचन्नु सिद्धि ।

“ ये वं पिअ हिड्डामुहा ताहं अचन्नु रिद्धि ॥ २१ ॥

नृपेण सहस्रपञ्चकं द्रुमाणां दत्तम् । अन्येन उक्तम्—

लच्छि वाणि मुह काणि सा पइं भाणी मुह मरउं ।

हेमस्वरि अत्थाणि जे ईसुर ते पंडिअ ॥ २२ ॥

तस नृपपारितोषिके १०००० । पुनरेकदा पण्डितेनोक्तम्—

सिरिहेमचलणचंदणतिलयं उपिच्छ कुमारपालस्त ।

भालयले सरलयलो पइडिओ मुत्तिमग्गु व ॥ २३ ॥

तस षोडशसहस्रा दत्ताः । एकदा ५० सोमार्हतः श्रीहेमाचार्यास्थानमागत्य [प]त्रकं समर्प[य]त् ।
‘कुतः आयाताः ?’, ‘स्वर्गात्’ । पत्रकं उद्धाटितम् ।

खस्ति श्रीमति पत्तने नृपगुरुं श्रीहेमचन्द्रप्रभुं

ख[ः]शक्रः प्रणिपत्य विज्ञापयति स्वामिन् ! त्वया सत्कृतम् ।

इन्दोरङ्कमृगे यमस्य महिषे स्वाहाप्रियस्य छगे

विष्णो[ः] मत्स्य-चराह-कच्छपकुले श्रुत्वाऽभयं तन्वताम् ॥ २४ ॥

तस दाने सहस्र २० । पुनरेकेन पण्डितेनोक्तम्—

ससर्वयोऽपि खचराः सततं चरन्तो मोक्तुं क्षमा नहि मृगीं मृगयोः सकाशात् ।

जीयात् सदा नृपगुरुः प्रभुहेमसूरिरेकेन पेन भुवि जन्तुबधो न्यषेधि ॥ २५ ॥

—तस सहस्र १२ ।

पद्मासन्नकुमारपालनृपतिर्जज्ञे स चन्द्रान्वये,

जैनं धर्ममदा(धा)प्य पापशमनश्रीहेमचन्द्राद् गुरोः ।

निर्बाराधनमुज्जता विदधता नृतादिनिर्नाशनं,

नैकेन(?) सुभटेन मोहनृपतिर्जिग्ये जगत्कण्ठकः ॥ २६ ॥

§ २४. एकदा नृपो घृतपुरानभन् त्यक्त्वा उत्थाय पौषधागारमगमत् । प्रभुं पप्रच्छ—‘भगवन् ! आवकाणां
घृतपुरा मोक्तुं युज्यन्ते ?’ । गुरुराह—‘वणिजां युज्यन्ते, क्षत्रियाणां न; तैस्तु तेषां [मांस]विकल्पः स्यात्’ ।
तदा नृप आह—‘मम गुरवः कलिकालसर्वज्ञाः’ ।

§ २५. एकदा राजपुरुषैर्देवो विज्ञप्तः—‘देव ! साधर्मिकवात्सल्यार्थमागच्छत्सु क्षीरेषु पूतरका दृश्यन्ते’ । राज्ञा
गुरवः पृष्टास्तैरुक्तम्—‘करमीक्षीरे गोक्षीरे चैकत्र मिलिते पूतरकाः स्युः’ । ‘कथम् ?’, ‘यथा अकुलघाणके बीज-
यष्टौ(?) इक्षुपीडने मण्डूका दृश्यन्ते’ । पृष्टा दुःधानेतारः । तैरुक्तम्—‘देव ! करमीमपाकृत्य गौ[ः] दुग्धा । ततः
स्पृष्टास्पृष्टा पूतरकाः ।

§ २६. अमारेरुद्धोषणं चकार । सारिं यो मारयति स द्राम ५ दण्ड्यते । पञ्चको यस्य द्वारे दृश्यते स २०
द्राम.....दण्ड्यते ।

कर्णाटे गर्जरे लाटे सुराष्ट्रे कच्छ-सैन्धवे ।

उच्चायां चैव भंभेयां मारवे मालवे पुनः ॥ २७ ॥

कौङ्कणे च महाराष्ट्रे क्षीरे जालिन्धरे पुनः ।

सपादलक्षे मेवाढे योगिन्यां काशिदेशके ॥ २८ ॥

जन्तूनामभयं ससच्यसनानां निषेधनम् ।

बादनं न्यायघण्टाया रुदतीधनवर्जनम् ॥ २९ ॥

*

§ २७. एकदा चाराणस्यां श्रीकुमारपालदेवश्चित्रकैः पटे सिंहासनस्थं जैत्रचन्द्ररूपं योजितकरसंयुतमग्रे स्वरूपम्, उपरि काव्यश्लोकयुक्तमप्रेषीत् । तत्र प्रधानैर्नृपस्य पटो दर्शितः । 'किमिदम् ?' । काव्यं वाचितम्—

श्रीजैत्रचन्द्रं प्रणिपत्य भूपं, विज्ञापयत्येष कुमारपालः ।

एकादशानां धुरि य[श्च] मुख्यो विष्णुस्तदंशाः परिरक्षणीयाः ॥ ३० ॥

विष्णुः शूकररूपेण छागरूपेण वणमुखः ।

मुनयो मृगरूपेण चरन्ति जगतीतले ॥ ३१ ॥

तदोक्तं नृपेण—'भयं ज्ञापितः' । गङ्गातटे जालान्येकत्र कृत्वा लक्ष ९ ज्वालयामास । तत्र जीवदया उद्घृष्टा ।

*

कुङ्कुणविजेतृ-भट-अम्बडवृत्तम् ।

- § २८. अन्यदा कुङ्कुणे जालं पतन्तं श्रुत्वा महिरावण(णा)धिपतिं मल्लिकार्जुनं प्रति दूतं प्राहिणोत्—'तथा विधेयं यथा जालं न पतति तव देशे' । तेन विज्ञापितम्—'यदावयोरेष पणः—कुङ्कुणाधिपतिर्गुरुरात्राधिपतेः स्थगिकायां पत्राणि पूरयति । तत् करोमि, अन्यत् अधिकं न जाने । अत्र जना मत्स्य-मांसरताः प्रायः, अन्नदौःस्थ्यात्' । श्रीकुमारपालेन कथापितम्—'यदन्नं तथा प्रक्षिप्रेपयिष्ये यथा यत्तु वार्थो भवति' । तेनोक्तम्—'सर्वथा नैतत्' । इतः श्रीकुमारपालदेवः कुङ्कुः सन् प्राह—'को बीटकं मल्लिकार्जुनस्योपरि गृहीत्स्व(गृहीत्स्व)ति' इति । श्रीबाहूदेवभ्रात्राअम्बडेन बीटकं गृहीतम् । ग्रीहकटकेन चलिः । तेन मार्गे घाटी रुद्धा । तत्र कटकं हतप्रहतं जातम् । अम्बडो निवृत्तः । कृष्णशृङ्गारः कृष्णाश्वः कृष्णगुप्तोदरः पत्तने बाधे स्थितः । नृपं नन्तुं न याति । नृपेन(णो)परिस्थितेन गुप्तोदरं दृष्टम् । दृष्टम्—'किमेतत् ?' । 'अब(अम्ब)डोत्तारकः' । इतः सूर्यास्ते अम्बडो द्वारिकया प्रविश्य नृपं पाश्चात्ये नत्वा पृष्ठे स्थितः । 'अग्रे एही'ति नृपोक्ते, 'देव ! मया स्वस्वामिनः कालिमा नीता, अतो रात्रौ समायातः । यद्युज्ज्वले भवामि तदा दिने समागच्छामि' । इतो नृपो बीटकमादाय उक्तवान्—'गृहीत' कोऽपि न गृह्णाति । तदा भट्टेनोक्तम्—'यदि रासभः प्रचण्डा(ण्ड)स्तदा तुरगेन कथमुपमीयते ? यद्युज्ज्वले [च]कस्तदा हंसेन कथं उपमीयते ? यदि काको मत्तस्तदा कोकिलास्वर.....स्यात् ? यदि भिक्षुर्दाता स्यात् तदा वणिक्(गु) नृपप्रसादेऽपि क्षत्रियपौरुषान्वितः स्यात्—इत्युक्ते, अम्बडेनाऽऽगत्य बीटकं गृहीतम् । सम्भैरुक्तम्—'अग्रेऽपि कट[किं] इत-विप्रहतं कृतम्, शेषमपि तथा करिष्यते' । इतो अम्बडो नृपसमीपमागत्य जगौ—'तुरगाणां पञ्चशतीमपय, अश्ववाराणां च' । स तान् गृहीत्वा उपरिपथेन हे[रकं] निक्षिप्य गतः । मल्लिकार्जुनं वेडायां स्थितं अश्वान् वाहयन्तं प्राह—'भो ! शस्त्रं(स्त्रं) कुरु' । अम्बडस्तं अज्ञाज्ञेन युद्धा
- १२ शिरोऽपातयत् । इतश्चरणेनोक्तम्—

अंबडु हूंतउ वाणिअउ, मल्लिकार्जुन हूंतउ राउ ।

पाडी माथउ बाहिअउं, अउडिहि देविणु पाउ ॥ ३२ ॥

- शिरस्थित्वा वह्निआलंः किशोरसप्तशतीः शेषतुरङ्गाश्च, भाण्डागारं, कोष्ठागारं, सेड्डाकं दन्तिनं, नववडी हिरण(ण्य)स्य, चतुरस्रं कलशं, मूटक ९ मौक्तिकानां, शृङ्गारकोटिका[शाटी], सहस्रकिरणताडकं पापक्षयो हारः, माणिकउ पंडेडउ, संयोगसिद्धि शिप्रा—एवंविधं सर्वमादाय अम्बडः[ः] पत्तनं गतः । नृपः संमुखमाययौ । मल्लिकार्जुनशिरसा नृपपादावपूजयत् । नृपस्तुष्टः । अम्बडस्य लाडदेशमुद्रां ददौ । हस्ती दत्तः । कलशश्च मल्लिकार्जुनजयसूचकः स्वगुप्तोदरं देयः ।

§ २९. इतो हस्तिनमधिरुद्ध अम्बडः स्वगृहं गतवान् । [वाग्]भटेदेवा(वो) नमस्कृतः । देवं नमस्कुरु । तथा कृते, कथितम्—‘इयन्ति दिनानि राजपुत्रस्त्वमभूः, अधुना व्यापारी जातः । श्रीहेमसूरीन् कुलगुरुन् नमस्करुतं (स्करोतु) । पौषधामारे गतः । गुरवो नमस्कृताः । तैस्तु धर्मलाभो न दत्तः । आशीर्वादोऽस्तु । गृहे गत्वा उक्तम्—‘अहं पौषधामारे प्रहितः, धर्मलाभस्यापि संदेहः’ । वाग्भटे-देवेन गुरव उक्ताः । तैरुक्तम्—‘भृगुकच्छे गतः कथं प्रासादमुद्धरिष्य(ध्य)ति श्रीमुनिमुव्रतस्य ?, अनेकानन्या-यान् विधास्यति’ । मन्त्रिणा [तस्य] अग्रे उक्तम्—‘मम गुरव उद्धृते प्रासादे दृष्टाः’ । ‘हिवेलं उद्धृते भोक्ष्ये, परं मम भूर्जं विना न वक्तव्यम्’ । चलिता भृगुपुरे गतः । प्रवेशे जाते मुंच(मञ्च)मुपविष्टः ।

§ ३०. इतो देवीपूज(जि)का योगिनीभिरन्विता समेता । अनभ्युत्थिता समीपे [समे]त्य विवेश । अम्बडेन कूर्पराहता मन्त्रकाद् बहिः पपात । मृतमृता । कर्मस्थायः प्रारब्धः वर्षेसणं (ण सं) पूर्णः । शिलाकोटिपटितः प्रासादो जातः । राणकोदयनस्य मनोरथश्च [सिद्धः] । अम्बडे[न] श्रीपत्तने एका विज्ञप्तिः श्रीकुमारदेवस्य, “एका गुरूणाम्, एका वाग्भटेदेवस्य, एका श्रीसंघस्य—एवं ४ प्रहिताः । वाग्भटेन श्रीगुरूणां पुरतो विज्ञप्तिः[ः] मुक्ता । ‘इदं किम्?’ । ‘अम्बडस्य विज्ञप्तिः’ । ‘वर्षं गतस्याऽऽसीत्, अद्य का विज्ञप्तिः?’ । ‘विलोकयत’ । प्रतिष्ठो(ष्ठो)परि आकारणं दृष्टम् । ‘मन्त्रिन् ! एतत् सत्यम्?’ । ‘विज्ञप्तिः कथयति’ । ‘तर्हि चत्पताम्’ । नृपो गुरुभिः सह प्राचालीत् ।

इतोऽर्द्धमार्गे जनः संमुख्य(ख)माययौ—यदम्बडो न शक्नोति । गुरवः संचं विमुच्य भृगुपुरे गताः । “प्रक्षीणधातुरम्बडो दृष्टः । देवीप्रासादे गत्वा ध्याने निविष्टाः । इतो मुख्यपूजिकोदरे उदरवाटिर्जाता । सा कोकृषेते । परिचार्यः समागल्य प्रभुमु(भू)चुः—‘अस्माकं स्वामिनी मुच्यन्ते(ताम्) । ‘तथाऽम्बडोऽपि विमुच्यताम्’ । ‘स सकलो जा(ज)ग्धः, पीतश्च’ । ‘तर्धेषाऽपि मृ(म्रि)यताम्, जीवन्ती किं करोति? एक एव सायौऽस्तु’ । साऽल्यर्थं पीडिता प्रभूनेत्यावदत्—‘प्र(प्रा)सादं विधाय मां मुञ्चत’ । ‘अम्बडं मुञ्च’ । ‘तरु(रूत?)वेष्टितं कृत्वा घृतकुम्भ्यां प्रक्षिपत । यदेति वक्ति—ममाऽप(र?)तिर्मां कर्षत । ततः कृष्टा खानं कार्यम् । यदा [स]” जल्पिष्यते तदा त्वमपि सज्जा भविष्यसि’ । दिनत्रयान्तेऽम्बडः सज्जो जातः । साऽपि च ।

इतः श्रीसंधान्वितो नृपः पादमवधारितः । गुरुभिः साकमम्बडः संमुखो(खं) ययौ । अम्बडेन दत्तकरा गुरवः प्रदक्षिणां यच्छन्ति । प्रासादं तुङ्गमालोक्य गुरुभिरुक्तम्—‘मया दे[व]-गुरुं विना कोऽपि न स्तुतः; परं तव कीर्त्तनेन किञ्चित् वक्षा(क्ष्या)मः’ । ‘आदिशत’—

किं कृतेन न यत्र त्वं [यत्र]त्वं किमसौ कलिः ।

कलौ चेत् भवतो जन्म(न्म) कलिरस्तु कृतेन किम् ॥ ३३ ॥

प्रतिष्ठा जाता । आरात्रिकोत्ताराण्य नृपो विज्ञप्तः । ‘त्वमेवोत्तारय’ । वाग्भटेनाप्यनुमतः । कर्तुमुद्यतः । नृपेण शृङ्खलं स्वकण्ठादुत्तार्याम्बडगले क्षिप्तम् । तेन याचकानां पटतां गृहसारं दत्तम् । द्वारमदृश्य तस्मिन् शृङ्खले दत्ते नृपेणोक्तम्—‘उत्तारय’ । तथाकृते अम्बडेन पृष्टम्—‘देव ! किमुमुक्ता जाताः?’ । ‘मया ज्ञातम्, भवान् जीवमपि दास्यसि; मम त्वया बहुकार्यमस्ति’ । संधार्चादिषु जातेषु पुनः संधः पत्तनं प्रायः । तत्र चैत्वलयानके तं ९ पडीमुवर्णस्य चतुरस्रं कलशं ददौ ।

*

§ ३१. अथैकदा नृपः सेवाऽऽयातं मल्लिकार्जुनसुतं प्राह—‘पापक्षयादिरत्नपञ्चकस्य उत्पत्तिं वद’ । ‘देव ! मल्लिकार्जुनादेकविंशतितमः पूर्वजो धवलार्जुनः । तस्य पञ्चदश प्रिया आसन् । एका नरेन्द्रसुता खड्गेन

परिणीता । [तां] आनीय बन्दी(न्दि)वत् सुक्ता । नृपस्तां वेत्रीव न । शेषा मान्यतमाः । सा तु दैवमेव उपासते स्म । अन्यदा पुरे काचित् परित्राजिकाऽऽगता । सा चेटीभि(भी) राज्ञीसकाशमानीता । तयोक्तम्—
‘किं वेत्सि ?’ । साऽऽह—

दंसेमि तं पि सुणं(ससिणं) वसुहावइजं, थंभेमि तस्स वि रविस्स रहं नहद्धे ।

आणेमि सबसुरसिद्धगणं गणाओ, तं नत्थि भूमिबलए महं जं न सज्जं ॥ ३४ ॥

प्रसीद, मम पतिं वसी(शी)कुरु । तथा करे सर्षपा वावि(जपि)त्वाऽर्पिताः । यथा तथा नृपस्य [भोजन]मध्ये देयाः । शाकं कृत्वा शिप्रां भूत्वा चेष्टुक्ता—‘भोजनावसरोऽस्ति देवस्य नीत्वा परिवेषय’ । सा शृङ्गारं कर्तुं गता । देव्या चिन्तितम्—‘न ज्ञायते कदाचिदेवा वैरिणा प्रहिता स्या[त्]’, तदा मे पतिमारिकायाः का गतिः स्याद्’ इति मत्वा अधोगवाक्षस्य समुद्रस्तत्र शिप्रां ढाला(ल)यामास । चेटी उक्ता—‘तिष्ठतु’ । सा काकरोत्पपात(?) । इतस्तेन वशीकृतः समुद्रो नृपरूपं कृत्वा रात्रौ आयातः । स देव्या नृपवदुपचरितः, नित्यमेति । इतो देवी सगर्भाऽभूत् । चेटी प्राहिणोत्—‘देव ! सीमन्तोन्नयनाय मुहूर्तं अस्मत्स्वामिन्या गणपयत’ । नृप आह—‘का त्वम् ? का तव स्वामिनी ? अहं नामापि तस्या न जाने । कस्य सुता ? कदा परिणीता ? । तथा [यदङ्क]लं कृतम् । मम किमुच्यते ?’ । साऽऽगत्य देवीं प्राह । तयोक्तम्—‘समये ज्ञास्यते’ । इतः पुत्रो जातः । सुतकशुद्धेरनन्तरं बालमादाय प्रतोलीमेलोपविष्टा—‘मम शुद्धिं यच्छत । जातायां बालः स्नानं प्रदीप्यति’ । नृपेणोक्तम्—‘मम साराऽपि न अधुना । खड्गेन परिणीता श्रुता, परं दृष्टाऽपि न । पुत्रस्य का वार्ता ? । प्रधानानप्रेषीत्—‘एतत् मम न दूषणम्, तव, मया न सोढ[व्य]म्’ । सा न मन्यते । पट्टराज्ञी प्रहिता । स्त्री स्त्रीमणितेन परिच्छिद्यते । सा एत्यावादीत्—‘किमिदमारब्धम् ?’ । तयोक्तम्—‘तव कुले इदं घटते, मम तु न’ । नृप[ः] स्वयमेव प्राह—‘तव ममाधुना दर्शनं न, पुत्रस्य का कथा ? उत्थीयताम्’ । ‘देव ! सर्वथा न, भा(वा)तोपि दिव्यं विना वाच्या । प्रभानेदिव्यं दत्तम् । राज्ञी सुतमादाय बहिर्ययी, पौरसहितो नृपश्च । तत्र लोहमयी नौः, तस्यां समधिरोप्य दिव्य-
॥ कर्ता क्षिप्यते । शुद्धे तरति, अशुद्धे शुद्धति । सा राज्ञी इतिकामा श्रावणिकामकर्षीत् ।

आदित्य-चन्द्रावने(न्द्रावनिलो ?) यमश्च, यौर्भूमिरापो हृदयं मनश्च ।

अहश्च रात्रिश्च उभये(भे च) सन्ध्ये, धर्मो हि जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ ३५ ॥

इत्युक्त्वा नावमधिरूढः । सपुत्रापि बुद्धिता । लोकः कलकलं यावत् करोति, तावन्नावमधिरूढा देवी स-
शृङ्गारा, [शृङ्गार] कोटिसाटीपरिदधाना, सहस्रकिरणताडंकाभ्यामलङ्कृतकपोला, पापक्षयेन हारेण विराजमानवक्षः-
॥ स्थला, माणिक्यपट्टेनाच्छादितबाला, संयोगसिद्धिशिप्राकरा सर्वैरपि हृ(ह)ष्टा । शुद्धताऽऽल्लास । नृपेण मध्ये प्रवेशिता । नृपो रात्रौ तद्वैष्मनि इयाय । तथोपचरितः पृष्ठवान्—‘अहं सर्वथा न जाने, वं(त्वं) तु सत्येव, या समुद्रेण शोषिता’ । इतः समुद्रदेवेन प्रत्यक्षीभूय आदितोऽपि स्वरूपमुक्तम्—‘नास्या अपराधः’ । नृपेण सुतस्य बालधवल इति नाम दत्तम् । सा राज्ञी पट्टराज्ञी कृता । एतानि [रत्नानि तथैव समर्पितानीति] ।

*

कुमारपालनिवारित-मृतधनाहरणवर्णनम् ।

॥ ३२. अथैकदा नृपो भृगुपो भृगुकच्छं गतः । तत्र कश्चित् श्रेष्ठी अपुत्रः प्रवहणमधिरूढः परद्वीपे गतः । इतो वार्ता विनष्टस्य जाता । राजा(ज)पुरुषेष्टहं रुद्धम् । तत्पत्नी सपरिवारा विलपितुं प्रवृत्ता । नृपः कोलाहलमाकर्ण्य वण्टं प्रे(क्ष्य)व्य वृत्तं ज्ञात्वा प्रातः स्व[यं] त[त्]स्य गृहं गतः । तत्पत्नीमाहूयाऽऽह—‘तव प्रियो यद्येति तदा भव्यम् । नैति तदा गृहसारां मुहूर्ध्व’—इत्युक्त्वा तां संबोध्य श्रीपत्तने गतः । पौषाधारमागत्य प्रभुं पप्रच्छ—‘प्रभो ! पुत्राः कियन्तः ?’ । तैरुक्तम्—‘११’ ।

औरसः क्षेत्रजश्चैव पुत्रिकापुत्र एव च ।

दत्तः क्रीतः कृत्रिमश्च तथाऽन्यौ कुण्ड-गोलकौ ॥ ३६ ॥

कानीनो नवमः पुत्रो दशमो भ्रातृजस्तथा ।

एकादशो भवेत् पुत्रो धनग्राही महीपतिः ॥ ३७ ॥

यस्तस्य पट्कं गृह्णा(ह्ना)ति लक्षपत्रकं यावत् तस्य; उर्द्ध्वं नृपस्य । 'भगवन् ! मया कियता पुत्रेण ५
भाव्यम् ? अतो मृतद्रव्यस्य नियमोऽस्तु' । तदा प्रमुणोक्तम्—

अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिवः ।

त्वं तु सन्तोषतो मुञ्चन् सत्यं राजपितामहः ॥ ३८ ॥

ततः 'मृतस्वमोक्तं' इति नाम पत्रये ।

सिरिभरहनिवाओ जं [न] केणावि मुकं रुअहमयधणं जो जं च पावाण मूलं ।

निअजणावयसीमं बारए जो अ जूअप्पमुहवसणचकं सो वरो मज्झ होउ ॥ ३९ ॥

इति धर्मेनरेन्द्रसुताया [अ]हिंसाया वाक्यम् । इति हिंसायाः—

श्रीमन्नन्तकतात ! तात तनये हिंसे विहस्ताऽस्ति किं

किं त्वं वेत्सि सुखान् स्वकीयदुहितुर्वैधव्यदुःखं न हि ।

मय्युत्तीर्णमनाः कुमाररूपतिस्तां जीवरक्षां व्यधात्

संसक्तः करुणास्त्रियां स्वविषयाभिर्वासयामास माम् ॥ ४० ॥

पूर्वं वीरजिनेश्वरे भगवति प्रक्याति धर्मं स्वयं

प्रज्ञावत्यभयेऽपि मञ्जिणि न यां कर्तुं क्षमः श्रेणिकः ।

अक्लेशेन कुमारपालरूपतिस्तां जीवरक्षां व्यधात्

यस्या सा[द्य] वचः सुधांशुपरमः श्रीहेमचन्द्रो गुरुः ॥ ४१ ॥

कस्याऽसौ विदितो न गूर्जरपतिः श्रीसिद्धराजादनु ॥ ४२ ॥

—इति कविभिः स्तूयमानो राज्यं करोति स्म ।

इतः केनाप्युक्तम्—'देव ! स भृशुकच्छे श्रेष्ठी समयातः । नृपेणाह्वय व्यतिकरं पृष्टः । स आह—
'देव ! वाहनाने(न्ये)कपर्वतान्तराले पतितानि । तत्र वायुप्रचरो न । व्याकुलीभूतो जनः । निर्यामिकेणा(न) 15
उक्तम्—'योऽत्र पर्वतेऽधिरुद्ध भारण्डपादे स्वं बद्ध्वा रात्रौ तिष्ठति, प्रातस्ते उड्डीय पञ्चशौखे द्वीपे यान्ति । तत्र
गतो भारण्डानुड्वापयति । तेषां पक्षि(क्ष)वातेन वाहनानि चलन्ति । मार्गं लभन्ते' । ततः श्रेष्ठी वणिक्युत्रान्
मुक्तलाप्य जनानामुपकाराय पञ्चशौखे गतः । तत्र पक्षि[ण उ]ड्वापितानि(पिताः) । ततः श्रेष्ठी पञ्चशौखलाधिपति-
वा(ना) उत्सन्नकरुणातिरेकेण वाहनिकानां तटस्थानां मेलितः । नृपेण श्रुत्वा सत्कृत्य प्रहितः ॥ छ ॥

*

कुमारपालकृतायास्तीर्थयात्राया वर्णनम् ।

30

§ ३३. अथैकदा [न]ृपेण गुरवोऽभिहिताः ।यात्रायै मुहूर्तमवलोकितम् । महदुत्सवेन प्रस्थान(नं)
कृतम् । सर्वत्र कुङ्कुमपु(प)व्यः प्रहिताः ।

वाहनौषधि-पाथेयसहाय(यं) वृषभादिकम् ।

यत् यस्य नास्ति तत् तस्मै नृपः सर्वं प्रदास्यति ॥ ४३ ॥

इतश्चरैरागल्योक्तम्—‘देव ! डाहलदेशीयः कर्णो लक्षैश्चु(स्त्रि)भि(र)रक्षानां गजानां चतुर्दशभिः शतैः, विंशतिलक्षपत्य(च्य)न्वितो गूर्जराश्रौ उपर्येति । तत् श्रुत्वा नृपो व्याकुलः सन् प्रभूनाह—‘भगवन् ! अन्तरायमिव बुध्यते । यात्रा क्रियते वा परचक्रसंमुखं गम्यते । द्वयं कथं स्यात् ?’ । ‘देव ! स्वस्वैर्भोव्यम् ।

श्रेयांसि बहुविघ्नानि भवन्ति महतामपि ।

अश्रेयसि स(प्र)वृत्तानां कापि यान्ति विनायकाः ॥ ४४ ॥

परमेश्वरप्रसादात् सर्वं [भव्यं] भविष्यति । विपादो न विधेयः’ । इतस्त्रयविंशतित(‘यत्रिंशत्’)मे दिने निवृत्तिरेष्यति । उच्यते २५ मे दिने नृपो राजपाठ्यो(श्रौ) चचाल । अश्वेनापहृतो ब्रजन् वटस्थ तरोरधो गतः । वेगवशात् शृङ्खलं शाखायां उत्सृत्य लग्नम् । गले पासकः समायातः, तुरगो गतः । नृपान्वेषका [अ]श्वमादाय गताः । नृपे मृते शाखया भग्नया नृपो भूमौ पगतः । इतः श्रीकुमारपालदेवचर आखेटिकरूपेण नृपं पतितं गरुडो हारकुण्डलकान्त्या व्याप्तं दृष्ट्वा भीत इव समीपमायातः । सकुण्डलं नृपसि(स्य) शिरसि छित्त्वा आभरणान्यादाय, स्थाने स्थाने गुरैरश्वैः, निर्णीते दिने नृपमेव वर्द्धापयामास । नृपेण पारितोषिकं दत्तम् । नृपशिरसः संस्कारं कृत्वा महदुत्सवेन यात्रां चक्रे ।

११ § ३४. तथा एकदा आनाकः सपादलक्षधपितिः शाकं भरपुनि(शाकं भरिपुनिं)वासी श्रीकुमारपालदेवभगिनीपतिः । पत्न्या सह क्रीडन् सारैस्तासां मारिमुचरति । इतः श्रीमेमलदेव्या पत्तने नृपाय ज्ञापितम्—यदसौ सारीणां मारिं कथयति इति च वदति—‘तव बन्धोरेषाऽनिष्टा, मम तु इष्टैव । वरं मे वैषव्यमप्यस्तु, परं [इदं व]यः सोढुं नोत्सहे’ । राजा कटकमादाय चलितः । कथापितम्—‘यदस्य जिह्वां पश्चात्वे कर्पयामि’ । इतः श्रीआनाकोऽपि गुडहापुरे सपादलक्षसीमायां संमुखः समायातः । तत्र युद्धे जायमाने श्रीकुमारपालः स्वगजात् कलहपश्चाननादुत्थुय आना[कि]गजे गत्वा तं जयाभिः (ज्याभिः ?) कृष्ट्वा बधन् । पश्चात् सहाऽऽयाताः श्रीदेवसूरयः, हेमाचार्याश्च विज्ञप्ताः—‘मम प्रतिज्ञा जिह्वाकर्षणलक्षणा, अतः किं क्रियते ?’ गुरुभिरुक्तम्—‘देव ! एतन्न युज्यते । तथा कुरु, यथा टोपीं कारयित्वा तत्र पश्चात्वे जिह्वां विधाय, कृष्ट्युक्त्वा मुच्यताम्’ । तथा कृत्वा ‘पुनर्न वाच्यम्’—इत्युक्त्वा पुन(ना) राज्ये संस्थाप्य मुक्तः । तदा श्रीकुमारपालेन तत्र देशे पापाणमयान् घाणकान् दृष्ट्वा सर्वानभञ्जयत् । पश्चाज्जिवृत्त्य स्वपुरं गतः । विश्वमहद्गः शाकुं(कं)-

१२ भरीराज्यं करोति ।

§ ३५. अत्र सिद्धराज्ञि दिवंगते गूर्जरात्राशालपतयः अजयमेरुदुर्गप्रत्यासन्ने बछिरापुरे गताः । श्रीविश्वमह्तेन गूर्जरा[त्रा]यां यान्ति पटकुलानि निपिद्धानि । गृह्णा(ह्ना)ति (?) स महादण्डेन दण्ड्यते ।

एकदा कोऽपि स्कन्धवाहिकः बछेरे गतः । एकं श्वेतपटकृतं क्रीतं नलीप्रयोगेन पत्तने राजसदसि नृपोपायने कृतम् । स्वरूपे ज्ञा[ते] भाण्डागारिकस्वार्पितम् । यदेतत् वसनायै स्थाप्यम् । अस्माकं तनयस्य १० चाहृदस्य न दर्शनीयम् । इतः प्रातर्नृपति(ती) राजपाठ्यां निःसृतः । चाहृदं प्रतीक्षन्नस्ति । चाहृडेन भाण्डा० सकाशात् पटो याचितः । तेनोक्तम्—‘नृपादेशो नास्ति’ । ‘मम को नृपादेशः ?, समर्थय’ । गृहीत्वा प्रावृत्या गच्छन् नृपेन(ण) दृष्टः । सामन्तैरुक्तम्—‘वणिक्(ग्) नृपेन(ण) नादेरोपितो (?) नृपाऽऽज्ञामपि न मन्यते’ । इतो न्यगमुखं नृपं दृष्ट्वा कुमारणेोक्तम्—‘देव ! मया तत् कृतं नास्ति येन तातः कृष्णवदनः स्यात् । परं क्षीरोदकानामेषामप्राप्तिहेतुः वीटकप्रसादं कुरु, यथा तेषां सुभिक्षं करोमि । नृपो न यच्छति । ‘भोक्ष्ये मार्गे भूय’

ततो नृपेन(ण) घोटकसदृश २४, गज २४, लक्षपत्य(त्य)न्वितः प्रहितः । वीसलदेवनृपस्तु संमुखमाययौ । सीमायां चाहडेन भग्नः सन्, नष्टा गतः । इतश्चाहडेन मंत्र (तत्र) पञ्चविंशति पुराणि भग्नानि । बं(बं)रे ताम्रमयं दुर्गमादाय शालापतीनां शतसप्तकं ७ गृहीतम् । इतः भट्टेनोक्तम्—

जंगलउरुं जडहारे जगिउँ जज्जपुरे नराणउँ,
नयणबाहुं नगगउरुं नयरुं नरवरुं जिट्टाणउँ ।
सन्नपाहुं सरवाहुं भग्न सइभरं वग्घेरउँ लाडणउँ,
गो(पो?)कहुं लोहुं वड जिगिरि बवेरउँ पीपलउरुं ॥
पुकरुं मंडलकरुं मेडतउँ ज्झरि ।

वीसलह नारि विलवई अबल लंकदाहु चाहड भ करि ॥ ४५ ॥

एवं जयपताकामादाय निवृत्तः । पत्तने गतः । नृपः संमुखं समाययौ । तावद् दुकूलानि बहुकृतानि ॥ सन्ति । नृपेन(ण) 'राजघरट्ट' इति विर(रु)दं दत्तम् ॥

॥ ३६. अथैकदा पाउन्तारसुतश्चाहडो राज्यं त्याजितः सन्, कुमारदेवद्विष्टः सन् श्रीवीसलदेवाय सपाव[ल]क्षाधिपतये मिलित्वा पालीपुरे सकटकः स्थितः । इतः प्रधान[ना]मग्रे रावा समायः (प्याता) । तैरुक्तम्—'नृपः कास्ते ?' । 'पौषधागारे' । प्रधानिरेत्य पृष्टो द्वारपालकः—'नृपस्य कोऽवसरः ?' । 'सामायिक-मस्ति' । एकेनाऽऽलोकिताम्, गृहीतसामाह(यि)कं पट्टकोपविष्टमवलोक्य एकेनोक्तम्—'ब्रूहिता गूर्जरात्रा, यस्या १५ [ब]यमधीशः । चिणहृदिकवत्, पश्यताम्' । नृपेन(ण) श्रुतम् । पारिते [सामायिके] स्वरूपमुक्तम् । नृपेन(ण) दूतः प्रहितः—'एषा पल्लिकाऽस्माकम्, भवता कथमाकान्ता ?' । संमुखं प्रेषितम्—'पल्ली दूरेऽस्तु; पत्तनमप्य-स्माकम्' । इतो नृपः सजीकृत्य चलितः । पल्लीपरिसरे द्वयोर्मलो जातः । इतश्चाहडेन द्विगुणान् आसान् विधाय सैन्यं परावर्तितम् । ततः सन्नद्धे कटकं कोऽप्युत्थापनिकां न करोति । इतो नृपेन(ण) कलह[प]वाननगजा-ऽऽरूढेन आधारेण उक्तः—'रे ! त्वमपि परावर्तितः, यद् गर्ज न प्रेरयसि ?' । 'देव ! विश्वमल्लगजारूढ- २० आहडो हकां करोति । तस्याः श्रुत्या गजो न क्रमते' । 'गजकर्णयोः पटीं विदार्य क्षिप' । तथाकृते नृपस्त्वाह—'किं जनेन मारितेन, आवयोरेव [र]णोऽस्तु' । तथोक्ते चाहडः खड्गखेटकमादाय स्वगजस्य दन्तयोरागत्य याव-च्छृपगजे गमनाय चरणमुत्पाटयति तावदाधारेण गजः पश्चात् कृतः । चाहडेऽन्तरा पतिते गजेन चरणोऽदायि । स खण्डीभूतः । श्रीकुमारपालदेवस्तु गजं गत्वा वीसलस्य शिरश्चिच्छिदे । सकलमपि सैन्यं मिलितम् । उभयोरेपि सैन्ययोः । इतश्चरणेनोक्तम्—

इकह पाली माटि वीसलखउ झगडगउ करइ ।

कुमारपाल रणहाटि को जानंतउ बुहुहरइ ॥ ४६ ॥

इतः श्रीहेमाचार्यैरुक्तम्—

प्रस्तामेकामपि जरयितुं पल्लिकां नैव शक्तः,
शाकंभर्याः पतिरतितरां कृत प्रतापज्वरार्ताः ।

आज्ञाकाङ्क्षाविषयविमुग्धवधेदिनोऽनेकधान्यै (?)—

जीवित्युर्व्या यदि परमसैः लङ्घनाभ्यासवृत्त्या ॥ ४७ ॥

तत्र गणिं प्राकारकरणाय प्रासादस्य च विमुच्य स्वयं पत्तने ययौ ॥ ४ ॥

॥ ३७. एकदा वर्षाभिग्रहेषु जनेर्गृह्यमाणेषु अनादिराउलखिपुरुषमठपः प्रासद्रामलक्ष २७ एव प्रभुं विज्ञपयामास ।

चतुर्मास्यामासीत्तत्र पदयुगं नाथ ! निकषा
कषायप्रध्वंसाद् विकृतिपरिहारव्रतमिवम् ।

पुनस्त्वस्यां श्रद्धानिजचरणनिलोठितकले
जलक्लिन्नैरर्धैर्मुनितिलक ! वृत्तिर्भवतु मे ॥ ४८ ॥

- १ § ३८. एकदा आमिगपुरोहितः प्रभूणां चरणयोर्वन्दनं न यच्छति, मदात् । राज्ञा द्रम्मलक्षत्रयग्रासाद् बहिः कृत्वा पुरान्निष्काशि(सि)तः । वर्षत्रयं ग्रान्त्वा पुनरायातः । काव्यमेकं पत्रिकायां [आ]लिख्य पौषधामार-
मायातः । नमस्कृत्य पत्रिकां दर्शिता, वाचिता—

ब्रह्मण्युत्पन्नबीजा कलितकिशालया प्राच्यवलमीकपुत्रे
व्यासे बद्धालवाला स्फुटकचिरकचिर्व्यानशे कालिदासे ।

- ११ प्रौढा श्रीमुञ्ज-भोजप्रमुखनृपयुगे पुष्पिता देवसूरौ
आचार्यं हेमसूरौ फलमिह जगृहे भारती[श्री]लतेव ॥ ४९ ॥

वन्दनकम्, प्रसादे.....युक्तम् । पुनः स्वपदे स्थापितः ॥ छ ॥

- § ३९. एकदा श्रीपत्तने कांथडियोगी समायातः । स त्वन्यदर्शनिकैरुक्तः—‘श्वेताम्बरैः पुरं व्यासम् ।
नृपस्तद्वशगोऽस्ति । यदि त्वाद्यः कल(ला)वान् काञ्चिदपूर्वां कलां दर्शयति तदा मार्गमन्येति’ । ‘स्वशक्त्या
११ यतिष्ये’ । प्रातः कदलीपत्रपट्टे वेसिरकडदण्ड्यां (?) पञ्चवर्षदेशीयाः स्कन्धवाहकाः, तत्राधिरूपा द्विजैस्तुयमानो
वभ्राम । इतो नृपेण श्रीहेमाचार्या उक्ताः—‘प्रभो ! कलावान् योगी, तस्य मिलाय यथादेशो भवति तदा-
यामि’ । गुरुणोक्तम्—‘विशेषतः, नृपेन(ण) सर्वदर्शनसमा[ने]न भाव्यम्’ । नृपश्चलितः । इतो ब्राह्मणैर्योगी
वर्धोपितः । नृपः समन्येति । तस्य तृतीयज्वरपाली तदाऽऽसीत् । तेन कथायां तृतीयं न्यस्य उत्तार्य मुक्ता । सा
षडहडति । इतो ध्यानभेलेनावनेश्वतुरङ्गलं अलम्बो भूत्वा स्थितः । नृपेन(ण) दृष्टः । पृष्ठे आधारः । पश्चात्
१२ ध्याने पारिते नृपेन(ण) पृष्टम्—‘भगवन् ! कथायः कोऽपि क्षुल्लकोऽस्ति ?’ । उत्पाठ्य दर्शिता । मुक्ता तथैव ।
‘देव ! तवागमनं श्रुत्वा अत्र तृतीयज्वरो विश्राणितः । यथा वाक्ताः कर्तुं शक्यन्ते’ । नृपः प्राह—‘तर्हि कथं
नोच्छिद्यते ?’ । योगिनोक्तम्—

नामुक्तं क्षीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि ।

अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ ५० ॥

- १३ श्रीहेमाचार्या अपि इत्यादिश्रुति । नृपे उर्यिते जनैः पौषधामारे प्रभूणामुक्तम् । गुरुभिः शिष्याना-
(णा)मादेशो दत्तः । यत् नृपे आगते उपवेशनात् कंवलिका अयाकर्त्तव्या । तथाकृते नृपः कप्रमाणं चतुर्दिक्षु
निरालम्बान् दृष्ट्वा आह—‘मम गुरुदेवरूपी’ इत्युक्त्वा नमस्कृत्याऽऽवासे न(ग)तः ॥ छ ॥

§ ४०. इतो रामचन्द्रेण जाला चारणेन श्रीप्र०पार्श्वे व्रतमात्तम् । स सर्वविद्यो जातः । एकदा गुरुभिः सह
चैलं व्रजन्, राजावलीं पथि पतितां दृष्ट्वा आह—

- १४ जेसं भूतलयस्स वि कणेसु पडिणसु आसि अहिलासे ।
तेअस्स पसाया रयणे वि अणापरा जाया ॥ ५१ ॥

शतप्रबन्धकर्ताऽऽसीत् ।

एकदा योगशास्त्रमधीयानो रामो “रोम्णां ग्रहणमाकारे” स्थाने “रोम्णो” इति पठन् शेषतपोधनै-
रुक्तम्—‘राम ! “रोम्णां” वद इत्थं’, पुनस्तथैव वक्ति । गुरुभिरुक्तम्—‘किमिति “जातावेकचनम्” ?, भवत्स्वित्थम्’ ।

§ ४१. अथ श्रीकुमारपालनृपतेः सुतो नृपसिंहदेवो नामा षोडशवर्षदेशीयः शरीरे म(मा)यावी जातः। वैद्याः परिक्रमैषां चकुः, परं नालगत्। श्रीनृपो देवी च पार्श्वे उपविष्टौ स्तः। इतो गुरुभिरुक्तम्-‘वत्स ! किं बाधते ?’ ‘ब्रह्मो ! एकं बाधते। यद् मत्तातो राज्यं प्राप्य कृष्णो जातः। प्रासादाः पाषाणमयाः कारिताः। अहं तु स्वर्णमयान् कारयिष्यामि। असौ मनोरथः सदैव नेयः’। इत्युक्ते प्रभोनेत्रेऽश्रुपातो जातः।-‘देव ! कुमारो न जीवत्येव, यस्मैत्यं मनोरथाः’। अथ कुमारसमाधिना दिवं ययौ ॥ छ ॥

श्रीहेमाचार्याणां शिष्यः सागरचन्द्रो रूपवान् विद्यावान्। स राज्ञा प्रभूणां पार्श्वे राज्याथे याचितः। गुरुभिरुक्तम्-‘देव ! इदं न युज्यते सर्वथा’। इतः सागरचन्द्रेण चतुर्विंशतिनमस्काराः क्रियागुप्तकाः कृताः। सन्ध्यायां प्रतिक्रमणक्षणे उक्ताः। नृपनो(णो)क्तम्-‘अहो कविता ! अहो रूपम् !’

नृपः प्रतिक्रम्य धवलगृहं गच्छन् कपर्दिनं प्राह-‘भो भाण्डागारिक ! “गीतं न गायतितरां युव-तिर्निशासु” इमां समस्यां यदि प्रातरवाक् पूरयसि तदा पद्मश्च दधि। कपर्दिना पूरिता-

श्रुत्वा ध्वनेर्मधुरतां गगनावतीर्णं भूमौ सृगे विगतलाञ्छन एष चन्द्रः।

मा गान्मदीयवदनस्य तुलामितीव गीतं न गायतितरां युवतिर्निशासु ॥ ५२ ॥

राज्ञा पट्टाश्वो दत्तः। एकदा श्रीगुरुभिः शिक्षा दत्ता-

सदा सदाचारवने यतेथा, मा कापि सप्तव्यसनीं भजेथा।

दीनेषु दौस्थ्यं परित्वण्डयेथा, कीर्त्या त्रिलोकीमपि मण्डयेथा ॥ ५३ ॥

§ ४२. एकदा नृपे सभामुपविष्टे मालवीयाः प्रधाना नृपं नत्वा सभायामुपविशुः। इतो नृपेन(ष) खल्लं कोशादाकृष्य पुनः श्वेतुमारब्धम्। न विशति। इतः प्रधानैर्मिशो मुखावलोकनं कृतम्। ततः पुरोहितनोक्तम्-

सौराष्ट्रप्रभृतिक्षितीश्वरशिरःश्रेणीषु कृन्तास्वपि,
प्रत्याकारमुखप्रवेशविमुखस्तिष्ठन् कृपाणोऽधुना।

धाराध्वंसकृतप्रतिज्ञभवतश्चौलुक्यबृहामणे !

मन्येऽहं नरवर्मचर्मघटितां कोशत्रियं बाञ्छति ॥ ५४ ॥

तत्कालं सैन्यानि सज्जयित्वा नृपो मालवकं प्रत्यचालीत्। वर्षत्रयवि[प्र]हण धारामाददे। नरवर्मनृपं चादाय श्रीपत्त[न]मायातः।

एकदा नरवर्मण राज्ञः किमपि महत् कार्यं कृतम्। नृपस्तुष्ट उक्तवान्-‘वरं वृणु’। इतः सभा श्याम-वक्त्रा जाता। असौ माल[व]कं याचिष्यते। इतो नरवर्मभूमुजा उक्तम्-‘देव ! मम देवताऽवसरः प्रसादी-” क्रियताम्। अपरं न याचे’। तत्र बृद्धभोजनृपकोटिः स्वर्णरत्नजटिताऽस्ति। तथा सीताया वने यान्त्वा नृपद-शरयेन मुद्राऽर्पिता-‘बहुढी ! इयं गृह्यताम्’। सा ‘बहुढी’ इति ख्याता। सा च तत्रास्ति। हेममयी मण्ड-पिका, चिन्तामणिर्गणपतिः, इन्द्रनीलमयो नीलकण्ठः-एतानि वस्तूनि सन्ति। तत् श्रुत्वा सभा हृष्टा। नृ[प]स्तु श्यामो जातः। प्रधानैः पृष्टम्-‘देव ! इयं स्थाने को विषादः ? यत्र मालवको गणितः, तत्र देवताऽवसरेण किम्?’ ‘ययं सूक्ष्माः, येन पूर्वजा उद्धृताः कष्टा [त्त]स्तान् सर्वं कृतम्’। गुप्तेः कृष्ण देवताऽवसरं मालवकं च दत्त्वा ॥ प्रस्थि(स्वाभि)तः ॥

॥ इति नरवर्मप्रबन्धः ॥

§ ४३. कदाचित् कुमारपालनृपतिः सङ्घाधिपतीभ्यः तीर्थयात्रां चिकीर्षुर्महता महेन देवालयप्रस्थाने जाते देशान्तरा-
यातयुगलिकया 'त्वां प्र[ति] डाहलदेशीयः कर्णनृपतिरूपैति' इति विज्ञप्तः । खेदतिलकितं ललाटं दधानो मधि-
वाग्मटेन सार्द्धं ससाध्वसं ध्वस्तसङ्घाधिपत्यमनोरथः प्रभोरुपान्ते स्वं निनिन्द । अथ तस्मिन् नृपतेर्महाभये समुत्पन्ने
किञ्चिदवधार्य—'द्वादशे यामे भवतो निर्गृतिर्भविष्यति' इति आदिश्य विष्टो नृपः । किंकर्तव्यतामूढो यावदास्ते,
तावन्निश्चितवेलासमागतयुगलिकया—'श्रीकर्णो दिवं गतः' इति विज्ञप्तः । नृपेण ताम्बूलमुत्सृजता 'कथम् ?' इति
पृष्टौ तावृचतुः—'कुम्भिकुम्भस्थलस्थः श्रीकर्णो निशि प्रयाणं कुर्वन् निद्रासुद्वितलोचनः कण्ठपीठप्रणयिना सुवर्ण-
शङ्खलेन प्रविष्टन्यग्रोषपादेन उल्लम्बितः पञ्चतामश्चितवान् । तस्य संस्कारानन्तरमेव आवां प्रचलितौ'—इति ताभ्यां
विज्ञप्तः । तत्कालपौषधवेरमनि समागतो नृपः प्रशंसापरः, कथं कथमप्यपवार्य द्वाससतिमहासामन्तैः समं स-
संधेन च प्रभुणा द्विषोपदिश्यमानवर्त्मा धंधुक्कनगरे प्रभूणां जन्ममूढौ प्राप्तः । स्वयं कारितसप्तदशहस्तप्रमाणे
॥ श्रीभोलिकाविहारे प्रभावनाविधिस्तुर्जातिपिशुनानां द्विजानासुदितमुपसर्गं वीक्ष्य(क्ष्य), तान् निर्विषयताडितान्
कुर्वन्, श्रीशत्रुञ्जयतीर्थमाराधयन्, 'दुःखलक्ष्मणो कम्मल्लक्ष्मणो' इति प्रणिधानदण्डकं उच्चरन्, देवस्य पार्श्वे
विविधप्रार्थनावसरे—

इक्कह कुल्लह माटि देइ जि सगगह तणां सुह ।

एवड करइ कु साटि बपुरे भोलि म जिणवरह ॥ ५६ ॥

॥ इति चारणमुचरन्तं निशम्य नवकृत्यः पठितेन नवसहस्रान् तस्मै नृपतिर्ददौ । तदनन्तरं उज्जयिन्यन-
सन्निधौ गते तस्मिन् अकस्मादेव पर्वतकम्पे संजायमाने श्रीहेमाचार्या नृपं प्राहुः—'इयं छत्रशिला युगपदागतयो[ः]
पुण्यवतोस्परि पतिष्यति' इति वृद्धपरम्परा । तदावां पुण्यवन्तौ, यदि गीः सत्या भवति तदा लोकापवादः । ततो
नृ[प]तिरेव देवं नमस्कारोतु न वर्ण[मि]त्युक्ते नृपतिनोपरुष्य सङ्गेन सह प्रभवः प्रहिताः । स्वयं छत्रशिलामार्गे
परिहृत्य जीर्णदृग्ं नवपथाकरणाय वाग्मटदेव आदिष्टः । तत्पथाकृते व्ययीकृताक्षिपष्टिलक्षाः ॥

॥ इति तीर्थयात्राप्रबन्धः ॥

§ ४४. एकदा श्रीपत्तने द्वात्रिंशद्विहारकाणां प्रतिष्ठां महदुत्सवेन प्रारब्धां श्रुत्वा वटपत्र(द्र)पुरनिवासी
वसाहकान्हाकः स्वयंकारितप्रासादविम्बमादाय श्रीपत्तने प्रतिष्ठार्थमाययौ । श्री[हे]माचार्याः प्रतिष्ठार्थ-
उपस्थिताः । तैर्मनितम् । इतस्तस्मिन् दिने जनसम्मर्दो जातः । रात्रौ घटी गण्डिता । इतो वसाहस्य भोगा-
द्युपस्कोरं विस्मृतः । तेन त[मा]ने[तु] गते असमये लग्नघटी वादिता । असौ समागतः । मध्ये प्रवेशं अलब्ध्वा
॥ लग्नघटी श्रुत्वा विपि(प)ण्णः । प्रतिष्ठापश्चाज्जनो विरलो जातः । कान्हाकोऽप्यन्तः प्रविश्य गुरुणां चरण-
योर्लगित्वा बाढं स्तोद—'मदीयं विम्बं प्रभो ! स्थितम्' । गुरुमिरुद्धमवलोकितम् । लग्नं तदा वहमानं विलोक्यो-
क्तम्—'भो ! त्वं पुण्यवान्, लग्नमधुनाऽस्ति । परिच्छदं कुरु विम्बप्रतिष्ठायाम्' । स न मन्यते । गुरुभिः प्रतिष्ठां
विधाय उक्तम्—'यदि न मन्यसे तथा(दा) देवं पृच्छ, एतत् तथ्यं न वा ?' । विम्बेनोक्तम्—'भो ! तव विम्बं
वर्षशतत्रयायुः । एतानि वर्षत्रयायूषि भविष्यन्ति' ।

॥ इतः कश्चिद् व्यवहारी स्तम्भतीर्थं वाणिज्याय गतः । तत्र तेन श्रीदेवाचार्या नमस्कृताः । पृष्टम्—
'किमथ कल्पे नृपः पुण्यकर्म तनोति ?' । 'द्वात्रिंशद् विहारानां प्रतिष्ठा जाता । तस्य उच्छ(त्स)वस्य किं कर्ण-
(वर्ण)ते ?' । 'लग्नं वेत्ति ?', 'अमुकमनुमानम्' । 'इदं लग्नं हेमाचार्यैर्निरूपितं न वा ? यदि निरूपितं तदा
म[ह]त्[क्षु]ण्णं जातम्' । स पुनः पत्तनमाययौ । हेमाचार्यैः पृष्टम्—'श्रीदेवसूरयो नमस्कृताः ?' । स्वरूप-

सुक्त्म् । 'त्वया कारणं किमपि न पृष्टम् ?' । 'मया ज्ञातं यदुन्नतिम[स]हमानाः कथयन्ति' । इतः श्रीदेवा-
चार्याः पत्तनमायाताः । श्रीहेमाचार्यान्मस्करणा[य] आगच्छतो दृष्ट्वा उक्तम्—'तपोधना ! नृपगुरुणामर्थे
उपवेशनमानयत' । श्रीहेमाचार्या विस्मिताः, यावद् बन्दन्ति तावदुक्तम्—'हे नृपगुरुवः ! इहाऽऽस्यताम्' ।
हेमा० उक्तम्—'प्रभो ! ममोपरि कथमप्रासादः ? प्रभुभिरहं दर्शनविरुद्धे पथि संचरन् दृष्टः श्रुतो वा ?' । 'कथयत,
प्रतिष्ठाप्रभं भवद्भिः निरूपितं न वा ?' । 'निरूपितम्' । 'तत्र कूरकतरीयोगोऽस्ति । एतल्लभं पूर्वकृतानामपि प्रासादा-
नामनर्थहेतुः' । 'भगवन् ! किं क्रियते ?' गुरुभिरुक्तम्—'स्तोकदोषं बहुगुणं कार्यं कार्यं विचक्षणैः' इति विचिन्त्य
यदमी प्रासादा मूलतोऽप्यपाकृत्य नूतनास्तदा सर्वेऽपि प्रासादाः स्थिरं स्युः' । 'प्रभो ! एतन्न युज्यते' । 'तर्हि
भवितव्यतैव बलवती । भवतां कोऽपराधः' ।

§ ४५. इत एकदा श्रीहेमाचार्याणां [शिष्यः] यदाश्चन्द्रगणिः[ः] स्तम्भतीर्थे गतः । तत्र सुखासना-
रूढश्चतुष्पथं वक्रमवलोक्य पप्रच्छ—'कथमत्र वक्रम् ?' । 'अस्य जैनप्रासादस्य देवकुलिकाचतुष्कमिहास्ते तेन'
कारणेन चतुष्पथं वक्रम्' । 'देवकुलिका निपाल सरलीकृ(कि)यताम्' । तासु पात्यमानासु गोष्ठिकैः कलकलः
कृतः । तथापि पातिता एव । तैर्गोष्ठिकैः श्रीदेवाचार्यैर्गक्तैर्गुरवो विज्ञापिताः । तैस्तु हेमाचार्याणामुपलम्भो
दत्तः । ते तु गणेन्यूनमधिकं न मन्यन्ते । उक्तं—'प्रभो ! राज्ञा १४४० प्रासादाः कारिताः । चत्वारो न्यूना
ज्ञेयाः' । श्रीदेवाचार्यैरुक्तम्—

तं किं पि कथं महिसासुरेण पुष्टिं कयाह दुचिञ्च ।

तेण भवाणीभवणे अज्ज वि महिमा वहिज्जति ॥ ५५ ॥

हेमा० उक्तम्—'भूतानामुपरि शकटानि यान्तु' । इतः श्रीहेमाचार्याः पौषधगारे गताः । प्रतिक्रमणान्ते
नृपं प्रादुः—'भवद्भिः श्रीदेवाचार्यानां(णां) पौषधगारे गन्तव्यम् । किञ्चित् कुमुखिताः (?कुपिताः) सन्ति ।
नृपस्तुच्छं भणित्वा न गतः । श्रीदेवाचार्यैः शाकंभर्या उपरि विहारः कृतः । तत्र बीमसलदेवभूतनिता कृ[त]-
सन्मानाः सन्ति । एकदा श्रीकुमारपालदेवेन प्रधानान् प्रेष्य श्रीपत्तने आकारिताः । देवकुलिकाचतुष्कव्यति-
[क]रे प्रासादचतुष्कं दत्तम् । एकः श्रीसुवर्णगिरिमण्डनः श्रीपार्श्वनाथस्य, द्वितीयस्तलहट्यां जावालिपुरीयः,
तृतीयो नङ्गले श्रीयुगादिदेवस्य, चतुर्थो गंदउजपुरे श्रीशान्तिनाथस्य ।

§ ४६. एकदा नृपेण पृष्टाः—'एते प्रासादाः कियच्चिरं स्थास्यन्ति ?' । 'देव ! त्वज्जीवितावधिः' । 'कोऽनर्थ-
कारी ?' । 'त्वङ्गातुत्रो अजयी' । 'प्रभो ! यथेवं तर्हि हन्यते' । 'राजन् ! तिष्ठतु' । एष पर्यालोचः प्रमृणां शिष्येन(ण)
पालचन्द्रेण श्रुतः । तस्याग्रे उक्तः । स नंष्ट्रा गतः ।

§ ४७. इत एकदा राज्ञि पौषधगारनिविष्टे गणिना पटी एका वितत्य नृपाय दर्शिता । नृपेणोक्तम्—'कथमेषा
पटी लाञ्छनाऽऽकुला दृश्यते' । 'देव ! मद्भूतो रुषिरेण' । नृपः कुदः । 'स को येन मम गुरोरङ्गाद् रुषिरं कृष्टम् ?' ।
'देव ! ईदृशा उच्छृङ्खला द्विजा एव, अपरः कः' । कथकि(मि)ति पृष्टे—रोहेडकस्थाने देवं नन्तुं गताः । तत्रैकेन
द्विजेन गवाक्ष्य(क्ष)रुडेन कक्षरकः क्षिप्तः । शिरसि लग्नः । रुषिरं निःसृतम् । शिष्यैरप्युपेक्षितम् । मया संबृत्य
मुक्ता कदाचित् ज्ञास्यते । एषा सा' । नृपः कुपितः सन् गणिं दलपतिं कृत्वा चन्द्रावती[श] धारावर्षं सह'
प्रह्रिय अश्वसहस्रैः १२ सप्तं प्राहिणोत् । धारावर्षस्तु टलितः—'द्विजानां सुता[ना]मुपरि किं गम्यते' । गणिना
आमे वेष्टिते द्विजा वर्षसं कर्तुं नि[ः]सृताः । गणिनोक्तम्—'यथान्यायं कुरुत, तदा द्विजा न, अधुना द्विजाः'—
इत्यभिधाय पटी दर्शिता । 'तदा मया प्रतिज्ञातमासीत्, यद् भवतां रुषिरेण इमां रक्षयामि । इष्टदेवतां स्मरत' ।
वैरुक्तम्—'अधुना त्वमेवेष्टदेवता । यद् रोचते तद् विधीयताम्' । इतः कुण्डी समानीता । तत्र द्विजानामकुली-

चौरणं विधाय सा रुषिरेण भृता । तत्र पटी रक्षिता । द्विजा उक्ता—‘गेहान् त्यक्त्वा यात’ । तेषु बहिःस्थितेषु
प्रकारं खण्डशः कृत्वा गेहांश्च इक्षालान् वाप्य पुनः पत्तने समायातः । इतो नृपतिना उक्तम्—‘क्षेमेण
समायाताः ?’ । ‘देव ! धारावर्षस्त्वदाज्ञामतिक्रम्य स्थितः’ । नृपेण देशत्यागो दत्तः । वर्षत्रयेण अथ ५००
दत्त्वा पुनरायातः ॥

॥ इति रोहेडाद्विजानां प्रबन्धः ॥

१४८. एकदा जाल्म्योधरे जिनरथयात्रायां जायमानायां द्विजैः कन्दलं कृत्वा रथविम्बं भग्नम् । श्रावकैः
द्विजाः कुह्निताः । यावत् ते पत्तने रावायां यान्ति, तावत् पूर्वमेव श्रावकैः प्रभवो ज्ञापिताः । इतः प्रतिक्रमण-
प्राप्ते गुरुभिर्नृपाय संमालितम् । प्रातर्द्विजैरायातैर्नृपेनो(गो)क्तम्—‘यूयं म्लेच्छा धर्मस्थानभङ्गात्, अतो नगरं
त्यक्त्वा देशत्यागं यात’ । तैः प्रभवो विज्ञप्ताः—‘परं क यामः ?’ । ततो गुरुभिरुक्तम्—‘नरकं (नगरं ?) त्यक्त्वा
॥ अन्यसीमायां तिष्ठत । पुरमुद्रसं कृतम् ॥

१४९. अथ गुरवः पूर्णायुषश्चतुरशीतिवर्षायुः प्रतिपाल्य दिन ३ अनशनं आदाय, नृपेऽसमाधिपरे आहुः—‘मा
विषीद, भवतामपि षण्मासान्ते मृत्युः’ । त[त]ः समाधिना रामचन्द्रं स्वपदे संस्थाप्य पञ्चपरमेष्ठिस्तुतिपरास्त्रिदिवं
जग्मुः । तदनु महोत्सवपुरस्सरं संस्कारे जाते नृपे[ण] शिखां मत्वा भस्मकणः स्वशिरसि क्षिप्तः । लघुजनेन कणे
उत्पाटिते गर्ता पतिता । सा हेमषड इति प्रसिद्धा जाता ॥

॥ इति प्रभूणामवसानप्रबन्धः ॥

*

१५०. श्रीहेमचन्द्रसूरयः श्रीकुमारपालदेवस्य पूर्वभवं कथयामासुः । महाराजश्रीकुमारपालदेवस्य.....
स्थानान्तरं इति व्यतिकरान्महाराजं सुकुलाप्य सीधु(द्ध)पुरे यात्वा नदीसमीपे भव्यरमणप्रदेशे विभुवनस्वामिनी-
विद्यामाराधयितुं प्रवृत्ताः । तृतीयदिवसप्रान्तेऽर्द्धरात्रौ देवी प्रकटीभवूव । तयाऽभिप्राये शृष्टे भणितम्—‘परमेश्वर !
श्रीकुमारपालदेवस्य पूर्वभवं कथय’ । सा प्राह—‘मालवकसन्धौ पर्वतमध्ये जग्यत(न्त)नामा भिल्लो वसति ।
२१ अन्यदा वाणिज्यकारकजैसलनामा बह्वी बलीवर्हावली गृहीत्वा जयन्तभिलपत्न्याः समीपे जलाऽऽश्रये स्थितवान् ।
चोरेण दृष्ट्वा जयन्तस्य वृत्तान्तः कथितः । जयन्तेन सार्धो गृहीतः । केऽपि क्वापि नष्टा सार्धिका जग्मुः । जैसल-
वाणिज्यकारकेण मालविकराज्ञो द्वारं बद्धम् । राज्ञाऽऽकार्यं सन्मानितः । राज्ञा जगदे—‘यत् त्वदीयं जगाम
तद् गृह्णाम मम पार्श्वतः । अहमासीयं तस्य पार्श्वतः गृहीष्यामि । त्वया मम च पार्श्वे स्थेयम्’ । ‘आदेशः
प्रमाण’मिति भणित्वा स्थितः । प्रस्तावे राज्ञा स सेनानी कृतः । जैसलवाणिज्यकारकः कटकं गृहीत्वा पत्नीं
२२ भङ्क्त्वा सर्वं विनाशयामास । जयन्तः पलायंचके । तेन कोपाज्जयन्तपुरो बालको मारितः । तत उज्जयिन्यां
मतस्य राजप्रसादो भवूव । जयन्तः पत्नीपतिरेकाकी भ्रान्त्वा गङ्गायास्तटे गतः सन् चौरिकया बालवृद्धान् मारयति ।
कूर्चित्तो भवूव । कदाचित् श्रीयशोभद्रसूरयो ब्र(ह्म)ह्मे चटिताः । अहं मारयिष्यामीति भणितम् । भणितं
पुन्यैः—‘त्वया बहवो लोका विनाशिताः । अग्रेऽपि बहुपातकमार्जितम्’—इत्यादि[वचनेन] श्रीयशोभद्रसूरिर्बिर्भो-
षितः । जीववधे नियमं जग्राह । गङ्गातटं परित्यज्य तिलद्वन्द्वेऽपि अणघउरनगरे ईश्वरव्यवहारिणो गृहे धावरी-
२३ नाझी कर्मकरी, तस्य(स्या) गृहे स्थितः । तया व्यवहारिणा च पुत्रवृद्ध्या गणितः । तत्रस्थो जीवदयां पालयति ।
अन्यदा श्रीयशोभद्रसूरयोऽनघपुरे समाजग्मुः । मम गुरवः समागताः । मम भार्ग्यं जागर्ति । सदा गुरुणां
पार्श्वे उपविष्टस्तिष्ठति । अन्यदा ईश्वरव्यवहारिणा शृष्टः—‘अबकत्ये क यासि, गृहे न दृश्यसे’ । तेनोक्तम्—‘गुरुणां

पार्श्वे धर्मं शृणोमि' । व्यवहारिणा भणितम्—'के ते गुरवः' । तेन वर्णना कृता । महामहेश्वरो व्यवहारी गुरुणां समीपे गतः । जैनधर्मं श्रुत्वा सकुटुम्बो जैनो बभूव । अन्यदा देवकुलं कारितम् । श्रीयक्षो भद्रसूरिभिः प्रतिष्ठा(ष्टा) कृता । ईश्वरसिंहालं देवपूजां करोति । चतुर्मासिकदिने जयन्तः [तेन] साकं देवगृहे नीतः । तेनोक्तम्—'वीतरागं न पूजयसि ?' । जयन्तेनोक्तम्—'मम [पा]त्रं किमपि द्रव्यं नास्ति येन पुष्पाणि गृहीत्वा पूजयामि' । व्यवहारिणा भणितम्—'अस्मि पुष्पाणि गृहाणि(ण)' । तेनोक्तम्—'ममैभिः पुष्पैर्देवं पूजयतः किं पुण्यम् ?' । तेन गृतेन पूर्वं जितान् विंशतिकपर्षकान् व्ययित्वा पुष्पाणि गृहीत्वा वीतरागः पूजितः । गुरुसमीपे उपवासश्च कृतः । भोजनवेलायामात्मार्यं भोजनं परिवेष्य मुनीनां दत्तम् । आत्मानं कृतार्थं मेने । प्रस्तावे शुभ-ध्यानेन मृत्वा चौलुक्यवंशे तिष्ठुअणपालगृहे कुमारपालो बभूव । देवपूजाप्रभावेण राज्यं जातम् । पूर्वमवे जीवदयाप्रभावेण अमारिः कृता । एतत् कुमारपालदेवो न मानयति । श्रीहेमसूरिभिर्भणितम्—'लि(ति)लङ्कदेशो अणघडरपत्तने व्यवहारिणो गृहे थावरीनामकर्मकरी सा पृष्टव्या'—इति प्रत्ययार्थं राज्ञा आत्मीयसालको मुक्त-¹⁹लितः । तत्र गतेन तेन सर्वं कर्मकर्याः श्रुतम् । तद्दिनादारम्य श्रीकुमारपालदेवः परमश्रावको बभूव । जेसल-वणिजारको बालकहत्याकारी राज्ञा निःका(ष्का)सितः । स्वकीयपापं ज्ञात्वा कार्पटिकीभूय कावड(डं) स्कन्धे कृत्वा केदारं नमस्कृत्य श्रीसोमेश्वरे गङ्गोदककुम्पान् ढालयति । तत्प्रभावात् कर्णराजगृहे श्रीमयणल्ल-²⁰देव्याः श्रीजयसिंहदेवो बभूव । श्रीकुमारपालदेवेन सह श्रीजयसिंहदेवस्य पाश्चात्यमवाद् वैरं सञ्जातम् । इति कुमारपालदेवस्य श्रीहेमसूरिभिः पाश्चात्यमवो भणितः ॥

आज्ञावर्त्तिषु मण्डलेषु विपुलेष्वष्टादशस्वाधराद्
अब्दान्येव चतुर्दश प्रसृमरां मारिं निवार्यौजसा ।
कीर्तिस्तम्भनिभान् चतुर्दशशतीसङ्ख्यानं विहारानसौ
हृत्वा निर्मितवान् कुमारवृत्तिजैर्नो निजैर्नो व्ययम् ॥ ५७ ॥

एकदा श्रीकुमारपालेनोक्तम्—

धनमहरहृदत्तं स्वीयं यथार्थितमर्पिणे
कृतमरिकुलं नारीशेषं खल्वङ्गविजृम्भितैः ।
प्रणयिनि जने रागोद्रेके रतिर्विहिता चिरं
किमपरमतः कर्त्तव्यं नस्तनावपि नादरः ॥ ५८ ॥

§ ५९. एकदा नृपसाऽऽयुःक्षये जाते नृपेनना(णान)श्रानं जगृहे । इतोऽजयपालेन एव परिग्रहं परावृत्त्य²¹ भाण्डागारे स्वमुद्रा दत्ता । नृपेण तृषितेन जलमानायितम् । मृत्पात्रेणानीतम् । नृपेणोक्तम्—'शिषा क ?' । 'भाण्डागारे.....कथं न उद्धटति' । 'देव ! अजयपालेन मुद्रा दत्ता' । नृपेणोक्तम्—'मयि सत्ययज्वपालाज्ञा ?' निःश्वासं मुक्त्वा कराद् मृत्पात्रं त्यक्तम् । इतश्चारणेनोक्तम्—

कुमारं कुमारविहार, इत्ता कांङ् कराबिया ।
ताह् कुण करिस्यह् सार, सीप न आवह् सइ धणी ॥ ५९ ॥

इति निःश्वाससमं शिषा भग्ना । नृपसिद्धिदिवं ययौ । आयुर्वर्ष ८१ । वर्ष ५० [तमे]राज्यं जातम्, तदनु वर्ष ३० [यावद् राज्यं कृतम्] ॥

॥ इति कुमारपालप्रबन्धः समाप्तः ॥

— अथ अजयपालप्रबन्धः —

*

§५२. तदनु अजयपालदेवो राज्ये निविष्टः । तेन प्रभोः शिष्यस्य बालचन्द्रस्य प्रीत्या रामचन्द्रमाहूयोक्तः—
ताम्रमयः पट्टो ध्यातः समानीतः राज्ञा । भवता उपविश्यते । स्वर्णपट्टानमोक्षयत् (?) । मया त्वयं मुक्तः ।
इह सत्वरमास्यताम् । रामचन्द्रस्तु —

महिबीढह सचराचरह जिणि सिरि दिन्हा पाय ।

तसु अत्थमणु दिणेशरह होइ त होउ चिराय ॥ ६० ॥

इति भणन् पट्टे निविष्टः । ज्वाला मुखे निर्ययौ । रामस्त्रिदिवं गतः । बालचन्द्र[ः] पट्टे निविष्टः ।

इतो नृपो द्विजवाक्याद् नृपकीर्त्तनान् पातयितुमारेभे । कृष्णवेषो महिषारूढो मुद्रकरः, मुद्रकरैर्द्विवैर्भूतः ।
यमकरणमिति नाम धारयन् कुमारपालप्रासादान् पातयति । तपोधनाः पत्तनं विहाय दिशोदिशं जग्मुः ।

*

10 §५३. अथैकदा श्रीहेमाचार्येषु सत्सु राज्ञा उक्तम्—‘प्रभो ! एकस्मिन् शासने पञ्चद्वयी का ? । एके चतुर्दशीं
मन्यन्ते, एके पूर्णिमां मन्यन्ते । तत एकमेव भवति तदा रम्यम् । श्रीहेमसूरिणा पूर्णिमापक्षीयाः सुमतसूरय
आहूय उक्ताः—‘यद् नृपः कथयति, एकस्मिन् धर्मे भेदः कः । ततः पूर्णिमायां प्रतिक्रमणं समस्तमपि सङ्गं वय-
मादरयिष्यामः । यतिप्रतिष्ठां यूयं मन्यध्वम्’ । तैस्तु—‘पर्यालोच्य प्रातर्निवेदयिष्यामः’ । गुरुभिराद्यतो मार्गो
भोक्तुं न युज्यते, स्थातुं च न शक्यते—

15 रूसउ कुमरनरिंदो अहवा रूसंतु लिंणिणो सबे ।

पुन्निमसहपइट्टा सुमतसूरिहिं नो मुक्का ॥ ६१ ॥

इति गाथां स्थूलाक्षरैर्लिखित्वा स्थापनाचार्य आलके मुक्त्वा प्रणष्टाः । प्रातराकारणे गते जनाः पत्रिका-
मादाय प्रभूणां दर्शयामासुः । प्रभुभिरुक्तम्—‘नष्टाः कियद् यासन्ति । अधुनैव आनाय्यन्ते, परं सन्तु’ । ते
मयभीताः कुङ्कुणे गताः । तत्र विदेशे कोऽपि नोपलक्षयति, नाऽऽयाति । अत्यन्तं दुःखिताः सन्ति । एकदा
10 तनुगमनिकायां गतेराकुलीतरं दृष्ट्वा गुर्जरान्त्रां संस्पृश्य तामनु फेरकान् ददतां हृदयसङ्घट्टः समजनि ।

§५४. इतोऽजयपालराज्ये पूर्णिमापक्षीयः सामन्तसिंहनामा मन्त्री । तेन नृपो विज्ञप्तः—‘देव ! पूर्वराज्ञि
सति भवान्भावति (?) भ्रान्तेः श्रीहेमाचार्यैरस्मद्गुरवो निष्कासिताः । देवस्य राज्ये ते युज्यन्ते । यथादेशो भवति
तदाऽऽनाय्यन्ते । नृपाज्ञयाऽऽहूताः । जनो वक्ति ‘अमी के ?’ । ‘भावठिकाः’, ‘वराकाः सन्तु’ । इतः सामन्त-
सिंहो मृतः । एकदाऽऽचार्यो लब्धिकान् परिधाय तलकैः प्रहृतैस्तनुगमनिकायां याति । इतः कुमारगुहं
15 प्रह्लादं प्रासादगवाक्षस्थं वीक्ष्य प्राह—‘कपोतो यां शाखायामधिवसति सा शुण्यतितराम्’ ।

इतः प्रह्लादेनोक्तम्—‘आचार्य ! शृणु, एतत् सत्यमेव—

गते हेमाचार्ये कुमरतितिमिरध्वंसनरवो,

स्वपक्षक्षेमार्थं क[पट]पटुभिः कैश्चिदधरैः ।

अतः सामन्ताख्यः सपदि स हि पञ्चत्वमगमत्,

कपोतो यां शाखामधिवसति सा शुण्यतितराम् ॥ ६२ ॥

10

इत आचार्यः कृष्णमुखः श्लोपश्रयं ययौ । चिन्तितम्-देवताऽऽराधनं विना मनोरथानां सिद्धिर्न । अतो देवताके गत्वा देवी अम्बां परितोष्य हेमाचार्यसमो भविष्यामि । तत्र गतस्तपश्चरणं प्रारभे । उपवासत्रयं तदनु तलहट्टिकायां पारणम् । एकः परिचर्याकरः । एवं मास २ तपःप्रान्ते देव्यम्बा प्रत्यक्षा जाता-‘कार्यं वद’ । तेनोक्तम्-‘यादृशः कुमारपालदेवस्तादृशमजयपालदेवम्, यादृशो हेमाचार्यस्तादृशं मां विधेही’ति कथिते देव्याह-‘गर्जरात्रायां न । अन्यत्र गच्छ’ । तेनोक्तम्-‘ममाप्यत्रैव पठप(?)मस्ति’ । अम्बिकयोक्तम्-‘तर्हि याहि’ । तेनोक्तम्-‘यदि एतत् सत्यं करोमि तदाहं...’ अम्बिकया हेमाचार्यनृपमूर्त्योरपिष्ठायािकाबुक्तौ-‘येदेष भवद्दयशः समीहते’ । ताभ्यां पवनयोगाद् यमलपर्वतान्तरे क्षितश्चूर्णितश्च । झुल्लेकेनावलोकमाने रजोद्वितीः प्राप्तः । तामादाय समागतः ।

*

§५५. अथ [अजयपालेन] प्रासादेषु पालमानेषु यमकरणं तारणदुर्गोपरि संनद्धम् । प्रातः प्रयास्यतीति श्रुत्वा वसाह्वाभमडमुष्यः [संघः] पर्यालोचितवान्-विलोकयत, श्रीकुमारपालदेवेन प्रासादाः कारिताः । अनेन दुरात्मना पातिताः । कोऽपि न वेत्स्यति यच्चपः श्रावकोऽभून्न वा । यद्येष तारणदुर्गप्रासादो रक्षितुं शक्यते तदा भव्यम् । सीलणकउतिगिआ विनाऽन्योपायो नास्ति । तस्य गृहे चलत । [गतस्तत्र] सङ्गस्तेनाभ्युत्थितः । करौ संयोज्य उक्तम्-‘मयि विषये महान् प्रसादः । किं कार्यम्?’ । ‘भो ! त्वं वेत्सि, पूर्वनृपेण प्रासादाः कारिताः, अनेन पातिताः । एकस्तारणदुर्गसाक्षेपोऽस्ति सोऽपि प्रातः पतिष्यति । यदि त्वया रक्ष्यते, अन्यः कोऽप्युपायो नास्ति’ । ‘एष भवतां प्रसादः । पूर्वं ज्ञापितोऽभूत् तदैकोऽपि नापतिष्यत्’ । ‘यज्जातं तज्जातम्’ । त्वयाऽयं रक्षता सर्वेऽपि रक्षिताः । सङ्गः सत्कृत्य विमृष्टः । स नृपसमीपं गतः-‘देव ! मुक्तलापयामि’ । ‘भो ! क यासि?’ । ‘देव ! वयमुत्पन्नभक्षकाः । सर्वे भक्षितम् । कापि रायतने गत्वा कृ(त्वं)न्नाम्ना द्रविणमादाय पुनरेष्यामः’ । नृपेणोक्तम्-‘यदि पत्तनं विहाय यूयमन्यत्र यात, तदाऽहं लजे । अवसरं दास्यामि’ । ‘देव ! [अथ] अवसरो भवति वा यासि’ । ‘तर्हि सञ्जातां कृत्वा सन्ध्योपर्येहि’ । नृपेण सर्वः कोऽप्याहूतः । प्रारब्धं प्रेक्षणम् । इतः सीलणेन इष्टिकाः समानीय पातिताः । मृत्तिकारासमानि रंगान्तः समाजग्मुः । पानीयं च । कटिकस्त्वाका-रितः-‘प्रासादं कुरु’ । तेन कृतः । मध्ये एकस्य देवस्य स्थापनं कृतम् । ध्वजाऽऽरोपं कृत्वाऽपि नृत्यं कृत्वा उक्तम्-‘देव ! गजान्ता लक्ष्मीः, ध्वजान्तो धर्मः । अतोऽहमयं निर्माय कृतकृत्यो जातः । शयनं विधास्ये’-इति मुकटीं कृत्वा सुप्तः । पुत्रेणागत्य देवकुलिका पातिता । सीलणः पटीं त्यक्त्वा उत्थितः सन् प्राह-‘रे ! केनेदं पातितम्?’ । ‘भवतो ज्येष्ठपुत्रेण’ । सीलणेन स चपेटया हतः-‘रे ! त्वमस्यापि सदृशो न ? । एतस्यापि नृपतेर्हनिः । । अनेन खपितरि मृते तस्य कीर्त्तनानि पातितानि । त्वया मम जीवतोऽपि पातितम् । मम मृत्युरपि न प्रतीक्षितः’ । इति श्रुत्वा नृपस्य नेत्रयोर्निर्गता पता । ‘सीलण ! किं कथयिष्यसि (कथयसि)? देव ! विमृशस्व तथ्यमिदमतथ्यं वा । गृहस्थः कीर्त्तनं कारयति । यावन्मम कोऽपि भविष्यति तावदस्य सारा भविष्यति’ । ‘ये पतितास्ते पतिताः, शेषाः सन्तु’ । एक एवावशेषोऽस्ति । यस्तव नाम्ना । यमकरणं व्यावर्त्यताम् । इत्थं कृते प्रासादाश्चत्वार उद्धारिताः ।

॥ इति तारणगढप्रासादरक्षणप्रबन्धः ॥

*

१५६. अथ राज्याद् वर्षे तृतीये पशुषणपर्वणि धारापद्मिणे प्रासादे श्रावका मिलिताः । आभङ्गवसाहेन उक्तम्—‘समयं विलोकयत । यत्र तपोधनानां सहस्रा आसन् तत्राद्य स कोऽपि न दृश्यते, यस्य मुखम् प्रत्याख्यानमपि क्रियते । कापि कोऽपि तपोधनः पुरमध्ये श्रुतो दृष्टो वा ?’ एकेन कर्णे प्रविश्य उक्तम्—‘यद् राजपुत्रवादके धरणिगः श्रेष्ठस्ति, तेन जङ्घाबलपरिक्षीणाः स्वगुरवः स्थापिताः सन्ति च्छन्नम्’ । तदनु वसाहस्तस्य गृहे गतः । तेनाभ्युत्थितः । पादमवधारयताम् । ‘अद्य सांवत्सरिकपर्वणि तपोधनान् दर्शय’ । तेनोक्तम्—‘क तपोधनाः ?’ ‘सन्ति’ । तेन भूमिगृहे नीत्वा गुरवो दर्शिताः । वसाहस्तु चरणयोर्निपत्य रोदितुं प्रवृत्तः—‘अगवन् ! स कोऽपि नास्ति, यो अमुं दुरात्मानं नृपं शिक्षयति’ । गुरुभिरुक्तम्—‘शक्तिरस्ति, परं सान्निध्यकर्ता कोऽपि विलोक्यते’ । वसाहस्तु तस्यैव श्रेष्ठिनः शिक्षां दत्त्वा ययौ । गुरवो जमुं प्रवृत्ताः ।

१५७. इतस्तृतीयदिने नृपस्य कुबुद्धिर्जाता । तदीयौ धांगा-वङ्गजलिआख्यौ पदाती स्तः । तयोर्माता सुहाग-
 १० देवी सा स्वैरिण्यस्ति । सा नृपेणानीयान्धकारे स्थापिताऽस्ति । इतः सन्ध्यावसरे वङ्गजलिकः पीत्वा समायातः । नृपेण हास्ये प्रारब्धे उक्तम्—‘रे ! याचस्व स्वैरम्’ । तेनोक्तम्—‘देव ! अधुनावसरयोग्यं दीयताम्’ । नृपेणोक्तम्—‘उपवरिकायां व्रज । परं वदनं नावलोकनीयम्’ । स तत्र गतः । इतः पृष्ठे नृपो दीपकरः समाययौ । तेनाम्बा दृष्टा । सवित्र्या पुत्रो दृष्टः । परस्परं लज्जितौ । वङ्गजलेन धांगाग्रे उक्तम्—‘नृपेणैवंविधं हास्यमकारि, तदहं मरिष्ये’ । तेन साक्षेपमुक्तम्—‘मारयिष्ये न वदसि, मरिष्ये वदसि । अमुं मारयिष्यावः’—इति निश्चित्य स्थितौ ।
 ११ नृपस्तु राजपाठ्यां निर्ययौ । सन्ध्यायां मुखवासनासीनोऽन्धकारप्रतोल्यां प्रविशन् वङ्गजलेन कपाटपश्चात्निर्गत्य धांगा-
 केन सह स्थितेन उभाभ्यां नृपो हतः । कलकले जाते धांगाको हतः, वङ्गजलो नष्टः । राजा तु तत्रैव पपात । जनो दिशोदिशं गतः । इतो लब्धसन्नस्तुषितो राजा रिङ्गन् प्रतोलीप्रत्यासन्ने तन्तुषायगृहे प्रविष्टः । गर्तायां मुखे वाहेने (पातिते) तन्तुवायेन लकुटो क्षिप्तः स्वानं मत्वा । तेन विदीर्णशिराः पपाठ—

धांगा दोस्तु न वङ्गजल्या नवि सामंतह भेड ।

जं मुणिवर संताविआ तह कम्मह फल एट्ठ ॥ ६३ ॥

इति वदन् पीडया मृत्वा खड्गं ययौ ॥*॥

॥ इत्यजयपालप्रबन्धः ॥

* * *

शतार्थिकवि-सोमप्रभाचार्यकृत

कुमारपालप्रतिबोध

नामकबृहत्प्राकृतग्रन्थस्य ऐतिह्यसारात्मकः संक्षेपः ।

प्रथमः प्रकाशः ।

§§ १. ग्रन्थकारकृता प्रस्तावना ।

चउसु दिसासु पसरियं मोह-बलं निजिउं पवडो ब । पयडिय-धम्म-चउको चउ-देहो जयइ जिण-नाहो ॥
तं नमह रिसह-नाहं नाण-निहाणस्स जस्स असेसु । अलि-कसिणो केस-मरो रेहइ रुक्खे भुयंगो ब ॥
तं सरह संतिनाहं पवन्न-चरणं पि जं चरण-लम्भा । तियस-कय-कणय-पंकय-मिसेण सेवति नव निहिणो ॥
कज्जल-समाण-वन्नं सिर्वण-भूयं निसिद्ध-मय-मारं । परिहरिय-रायमइयं दुहा नमंसामि नेमिजिणं ॥
मज्झ पसीयउ पासो पासे जस्सोरंगिद-फण-मणिणो । दिप्पति सत्त-दीव ब सत्त तताइ पायडिउं ॥
सो जयइ महावीरो सरीर-दुग्गाओ भाव-रिउ-वग्गो । चिरमन्न-पाण-रोहं काउं निबासिओ जेण ॥
वित्थारिय-परमत्थं अणगघ-रयणासयं सुवन्न-पयं । दोगच्च-दलण-निउणं नमह निहाणं व जिण-वयणं ॥
जेसिं तुट्ठिं लट्ठिं व लहिउ मंदो वि अखलिय-एण्हिं । विसमे वि कन्न-मग्गे संचरइ जयंतु ते गुरुणो ॥
कइणो जयंतु ते जलहिणो ब उवजीविउण जाण पयं । अन्ने वि घणा भुवणे कुणति धन्नाण उक्करिं ॥
जलहि-जल-गलिय-रयणं व दुल्लहं माणुसत्तणं लहिउं । जिणधम्मंमि पयत्तो कायडो बुद्धिमंतेण ॥

सग्गो ताण धरंगणं सहयरा सक्का सुहा संपया, सोहग्गाइ-गुणावली वियए सब्बगामालिंण ।

संसारो न दुरुत्तो सिव-सुहं पत्तं करंभोरुहे, जे सम्मं जिणधम्म-कम्म-करणे वईति उद्धरया ॥

सप्पुरिस-चरित्ताणं सरणेण पयंपणेण सवणेण । अणुमोयणेण य फुडं जिणधम्मो लहइ उक्करिं ॥
पुबं जिणा गणहरा चउदस-दस-पुबिणो चरिम-तणुणो । चारित्त-धरा बहवो जाया अन्ने वि सप्पुरिसा ॥
तह भरहेसर-सेणिय-संपइ-निबपमिइणो समुप्पन्ना । पवयण-पभावणा-गुण-निहिणो गिहियो वि सप्पुरिसा ॥
तेसिं नाम-ग्गहणं पि जणइ जंतुण पुन्न-पब्भारं । सग्गापवग्ग-सुह-संपयाउ संपाडइ कमेण ॥
संपइ पुण सप्पुरिसो एक्को सिरि-हेमच्चंद-मुणिणाहो । फुरियं दूसम-समए वि जस्स लोउत्तरं चरियं ॥
दुइओ य दलिय-रिउ-चक्क-विक्रमो कुमारवाल-मूपालो । जेण दहं पडिवज्जो जिण-धम्मो दूसमाए वि ॥
केवल-नाण-पलोइअ-तइलोकाणं जिणाण वयणेहिं । पुब-निवा पडिबुद्धा जिणधम्मो जं न तं चुअं ॥
चुअमिणं जं राया कुमारवाल्लो पलूढ-मिच्छतो । छउमत्थेण वि पडुषा जिणधम्म-परायणो विहिओ ॥
तुलिय-तवणिअ-कंती सयवत्त-सवत्त-नयण-रमणिआ । पलविय-लोय-लोयण-हरिस-प्पसरा सरीर-सिरी ॥
आवालत्तणओ वि हु चारित्तं जणिय-जण-चमक्कारं । बावीस-परीसह-सहण-दुद्धरं तिब-तव-पवरं ॥
मुणिय-विसमत्थ-सत्त्वा निम्भिय-वायरण-बमुह-गंय-गणा । परवाइ-पराजय-जाय[सु]कित्ति-मई जय-पसिद्धा ॥
धम्म-पडिवत्ति-अणणं अतुच्छ-मिच्छत्त-मुच्छिआणं पि । महु-खीर-पमुह-महुरत्त-निम्मियं धम्म-वागरणं ॥
इबाइ-गुणोहं हेमस्तुरिणो पेच्छिउण छेय-जणो । सहइइ अदिडे वि हु तित्थंकर-गणहर-प्पमुहे ॥
जिणधम्मो पडिवत्तिं कुम्भरनरिंदस्स लोइउं लोओ । पत्तियइ ब चिरंतण-भूमिवईणं पि अवियणं ॥
सिव-पह-कहये वि सयं वीरजिणे सेणियण नरवइया । जीव-दयं कारविउं न सक्किओ कालसोयरिओ ॥

दृप्तम-समए वि हु हेमस्तरिणो निसुणिऊण वयणाइं । सब-जणो जीव-दयं कराविओ कुमरवालेण ॥
 ततो दुवे वि एए इममि समए असंभव-चरित्ता । कय-कयजुयावयारा जिणधम्म-पभावण-पढाणा ॥
 दुग्ध वि इमाण चरियं भणिजमाणं मए निसामेह । वित्थरइ जेण सुकयं थिरतणं होइ जिणधम्मो ॥
 जइ वि चरियं इमाणं मणोहरं अत्थि बहुयमन्नं पि । तह वि जिणधम्म-पडिबोह-बंधुरं किं पि जंपेमि ॥
 बहु-भक्ख-जुयाइ वि रसवईए मज्झाओ किंचिं सुजंतो । निय-इच्छा-अणुरूवं पुरिसो किं होइ वयणिजो ॥

§§ २. अणहिलपाटकपुरवर्णनम् ।

अत्थि मही-महिंलाए मुहं महंतं मयंक-पडिविम्भं । जंबुद्वीव-छलेणं नहलच्छिं ददुमुन्नमियं ॥
 तुंगो नासा-चंसो व सोहए तियस-पव्वओ जत्थ । सीया-सीओयाओ दीहा दिदीओ व सहंति ॥
 तत्थाओविय-गुण-धण-निमं नलाडं व भारहं अत्थि । जत्थ विरायइ विउलो वेयडो रयय-पट्टो व ॥
 जं गंग-सिंधु-सरिया-मुत्तिय-सरियाहिसंगयं सहइ । तीर-वण-पंति-कुतल-कलावरेहंत-पेरंतं ॥
 तत्थिथि तिलय-तुलं अणहिलबाडय-पुरं धण-सुवन्नं । पेरंत-मुत्तिथावलि-समो सहइ जत्थ सिय-सालो ॥
 गरुओ गुज्जरदेसो नगरागर-गाम-गोउलाइन्नो । सुर-लोय-रिद्धि-मय-विजय-पंडिओ मंडिओ जेण ॥
 जम्मि निरंतर-सुर-भवण-पडिम-गृहवणंजु-भूर-सित्त व । सहला मणोरह-दुमा धम्मिय-लोयस्स जायंति ॥
 जत्थ सहंति सुवन्ना कंचण-कलसा य सुर-धर-सिरेसु । गयण-न्मम-खिन्न-निसण्ण-खयर-तरुणीण पीण-थणा ॥
 अम्मंलिह-सुर-मंदिर-सिर-विलसिर-कणय-केयण-भुएहिं । नबइ व जत्थ लच्छी सुढाण-निवेस-हरिस-वसा ॥
 जत्थ मणि-भवण-भित्तीसु पेच्छिउं अत्तणो वि पडिबिंबं । पडिजुवइ-संकीरीओ कुप्पंति पिप्पु सुद्धाओ ॥
 जम्मि महा-पुरिसाणं धण-दाणं निरुवमं निएऊण । अजहत्य-नामओ लज्जिओ व दूरं गओ धणओ ॥
 जस्सि समच्छरमणा जलासया न उण धम्मिय-समूहा । कमलोवकारया सूर-स्सिणो न उण सप्पुरिसा ॥
 जत्थ रमणीण रूवं रमणिजं पेच्छिऊण अमरीओ । लज्जंतीओ व चिंताइ कह वि निहं न पावंति ॥

§§ ३. चोलुक्यवंशीयराजावलीवर्णनम् ।

तत्थासि मूलराओ राया चोलुक-कुल-नह-मयंको । जणिया जणाणुकूला मूलेण व जेण नीइ-लया ॥
 जस-पुंडरीय-मंडल-मंडिय-बंमंड-मंडवो ततो । खंडिय-विपक्ख-मुंडो चंडो चामुंडराय-निवो ॥
 ततो बल्लहराओ राया रइवल्लहो व रमणिजो । जेण तुरण्हिं जगश्रंपणु ति किंती जए पत्ता ॥
 ततो तुल्लहराओ राया समरंगणमि जस्स करे । कवालो छजइ जय-सिरीइ मयणाहि-तिलओ व ॥
 ततो भीमनरिंदो भीमो व पयंड-बाहु-बल-भीमो । अरि-चक्रं अक्रमिउं पायडिओ जेण पंडु-जसो ॥
 तो कण्णदेव-निवई जस्ससिजलंमि विलसिया सुइरं । जस-रायहंस-सहिया जय-लच्छी रायहंसी व ॥
 तयणु जयसिंहदेवो पयंड-भुय-दंड-मंडवे जस्स । किंति-पयाव-मिसेणं चिर-कालं कीलियं मिहुणं ॥
 तम्मि गए सुर-लोयं काउं व सुरेसरेण सह मिंति । कमल-वणं व दिणिंदे अत्थमिए मउलियं सुवणं ॥
 ततो पहाण-पुरिसा निय-मइ-माहप्प-विजिय-सुर-गुरुणो । रत्नमणाहं ददुं जंपंति परुप्परं एवं ॥

§§ ४. कुमारपालवंशावर्णनम् ।

आसि सिरि-भीमदेवस्स नंदणो जणिय-जण-मणाणंदो । कय-सयल-खोणि-खेमो नामेणं खेमराओ ति ॥
 तस्स तणओ तिणीकय-कंदप्पो देह-सुंदरत्तेण । देवप्पसाय-नामो देव-पसायण-पढाण-मणो ॥
 तस्संगरुद्धो गरुओ पर-रमणि-परंमुद्धो महासुरो । तियस-सरि-सरिस-किंती तिहुयणपालो ति नामेण ॥
 तस्स सुओ तेयस्सी पसन्न-वयणो सुरिंद-सम-रूवो । देव-गुरु-पूयण-परो परोवाराऊओ धीरो ॥
 दक्खो दनिस्सन्न-निही नयवंतो सब-सत्त-संजुत्तो । सरो चाई पडिवन्न-वच्छलो कुमारपालो ति ॥

एसो जुगो रजस्स रजलक्खण-सणाह-सङ्गो । ता इति ठविअउ निग्गुणेहि पञ्चतमचेहि ॥
एवं परुपरं मंतिऊण तह गिण्हिऊण संवायं । सामुदिय-मोहुत्तिय-साउणिय-नेमिस्सिय-नराणं ॥
रजंमि परिद्विओ कुमारचालो पद्धान-पुरिसेहि । ततो भुवणमसेसं परिओस-परं व संजायं ॥

तुट्ट-हार-दंतुरिय-धरंगण नच्चिय-चारु-विलास-पणंगण ।

निम्भर-सह-भरिय-भुवणंतर वच्चिय-मंगल-तूर-निरंतर ॥

साहिय-दिसा-चउको चउ-बिहोवाय-धरिय-चउ-वन्नो । चउ-वग्ग-सेवण-परो कुमार-नरिंदो कुणइ रजं ॥

§§ ५. कुमारपालस्य धर्मस्वरूपजिज्ञासा ।

अह अन्नया वियहे बहुणो बहु-धम्म-सत्थ-नाणहे । विप्पपद्धाने हक्कारिऊण रत्ता भणियमेवं ॥
करि-तुरय-रह-समिद्धं नरिंद-सिरि-कुसुम-लीढ-पयवीढं । लंघिय-वसण-सहस्सो संपत्तो जं अहं रजं ॥
तं पुब-भवे धम्मो सुहेक्क-हेऊ कओ मए को वि । कज्जस्स दंसणाओ जाणंति हि कारणं निउणा ॥
ता धम्मस्स सरूवं कहेहि परिभाविऊण सत्थत्थं । जेण तमायरिऊणं करेमि मणुयत्तणं सहलं ॥
मणुयत्तणे वि लडे कुणंति धम्मं न जे विमूढ-मणा । ते रोहणं पि पत्ता महग्घ-रयणं न गिण्हंति ॥
तो बुद्ध-बंभणेहि निवस्स वेयाइ-सत्थ-पन्नतो । पसु-वह-पद्धान-जागाइ-लक्खणो अक्खिओ धम्मो ॥
तं सोऊण निवेणं फुरिय-विवेणण चितियं चित्ते । अहह दिय-पुंगवेहिं न सोहणो साहिओ धम्मो ॥
पंचिदिय-जीव-वहो निक्करुण-मणेहिं कीरए जत्थ । जइ सो वि होऊ धम्मो नत्थि अहम्मो तओ को वि ॥
ता धम्मस्स सरूवं जहटियं किं इमे न जाणंति ? । किं वा जाणंति वा हि दु मं विप्पा विप्पयारंति ॥
इय चिताए निदं अलहंतो निसि-भरमि नरनाहो । नमिऊण अमच्चें बाहडदेवणे विन्नतो ॥

§§ ६. वाग्ददेवेन कुमारपालस्य हेमचन्द्रगुरुपरिचयोत्पादनम् । तत्र प्रथमं हेमचन्द्रगुरुपरम्परावर्णनम् ।

धम्माधम्म-सरूवं नरिंद ! जइ जाणिउं तुमं महसि । खणमेक्कमेगचित्तो निसुणसु जं किं पि जेपेमि ॥
आसि भमरहिओ पुञ्जतल्ल-गुरु-गच्छ-दुम-कुसुम-गुच्छो । समय-मयरंद-सारो सिरिदत्तगुरू सुरहि-सालो ॥
सो बिहिणा विहरतो गामागर-नगर-भूसियं वसुहं । वागाइ-विसय-वयंसे रयणपुरे पुर-वेर पत्तो ॥
तत्थ निवो जस्स भद्दो भद-गयंदो व दाण-लद्ध-जसो । वेरि-करि-दलण-सूरो उन्नय-वंसो विसाल-करो ॥
तम्मि नरिंद-मंदिर-अदूर-देसम्मि गिण्हउं वसहिं । चंदो व तारय-जुओ मुणि-परियरिओ ठिओ एसो ॥
तस्स सुहा-रस-सारणि-सहोयरं धम्म-देसणं सोउं । संवेग-वासिय मणा के वि पवजंति पवजं ॥
अन्ने गिट्ठ-धम्मोचियाइं थारस-वयाइं गिण्हंति । मोक्ख-तरु-वीय-भयं सम्मत्तं आयरंति पेरे ॥
अह अन्नया निसाए सज्जाय-शुणिं मुणीण सोऊण । जस्स भद्द-निवो संवेग-परिगओ चित्ताए चित्ते ॥
घन्ना एए मुणिणो काउं जे सब-संग-परिहारं । पर-लेय-मग्गमेकं मुक्क-भवासा पयंपंति ॥
ता एयाण मुणीणं पय-पउम-नमंसणेण अप्पाणं । परिगलिय-पाव-पंकं पहाय-समए करिस्सामि ॥
एवं धम्म-मणोरह-कलिय-मणो पत्थिवो लहइ निदं । मंगल-तूर-रवेणं पडिबुद्धो पच्छिमे जामे ॥
कय-सयल-गोस-किवो समत्त-सामंत-मंति-परियरिओ । करि-तुरय-रह-समेओ पत्तो सिरिदत्त-गुरू-पासे ॥
भूमि-निहिउत्तमंगो भत्ति-समग्गो गुरुं पणमिऊण । पुरओ निवो निविट्ठो कयंजली भणिउमाढतो ॥
भयवं ! धन्ना तुक्को संसारासारयं मणे धरिउं । जे चत्त-सब्ब-संगा पर-लोयाराहणं कुणह ॥
अम्मारिसा अहन्ना परलोय-परसुहा महारंभा । अनियत्त-विसय-तण्हा जे इह-भव-मेत्त-पडिबद्धा ॥
अह जंपिउं पवत्तो सिरिदत्तगुरू नहंगणं सयलं । तव-सिरि-मुत्ता-पंतीहिं दंत-कंतीहिं धवलंतो ॥
सुह-ससि-पवेस-सुविणोवमाइ-दुलहं नरत्तणं लहिउं । खणमेकं पि पमाओ बुद्धेण धम्मे न कायवो ॥

[अत्र ग्रन्थकारेण भूलदोषकथनकं कर्तितम् ।]

इय धम्म-देसणामय-रसेण सेतम्मि भूमिमाहस्स । हिययम्मि समुलसिओ जिणिद-धम्मणुराय-दुओ ॥
 भणियं निवेण भयवं ! कद्वियमिणं उभय-भव-हियं तुमए । अन्नो पिओ वि सब्बो जंपइ इह-भव-हियं चेव ॥
 ता समयम्मि त्रिमुत्तं तणं व रजं विवेय-गिरि-वज्जं । पडिवज्जिऊण धम्मं सदुलं काहं मणुय-जम्मं ॥ १५
 ता वंदितं मुणितं निय-मंदिरमागओ महीनाहो । धम्मोवएस-विसरं सुमरंतो गमइ दियहाइं ॥
 अह पावओ पयट्ठो संपाडिय-पहिय-हियय-संपट्ठो । समरट्ठ-भारनट्ठो कयंभ-संदट्ठ-अल्लवट्ठो ॥
 जत्थ विरहग्गि-डज्जंत-विरहिणी-हियय-लद्ध-पसरंण । धूम-भोरंण घण-संडलेण मलिणी-कयं गराणं ॥
 नव-भेह-पिययमेणं समणियं जत्थ तडि-ल्लयालोयं । कणयमयाभरणं पिव पयडंतं दिसा-पुरंधीओ ॥
 नव-पाउस-नरवइ-रज-धोसणा-डिडिओ ब सच्चत्थ । जग्गविय-विसम-बाणो वियंभिओ भेह-गच्छिरो ॥ १००
 निवडंतं माणिपी-माण-खंडणे विलसमाण-सत्तीओ । जस्सि जल-धाराओ अणंग-सर-धोरणीओ ब ॥
 तस्सि चरि-खित्तो नवइणा वाविमाइ धन्नाइ । तेसिं दंसण-हेउं कयावि राया विणिकखंतो ॥
 तम्मि समय करिसयोहिं धन्न-मज्झाओ पुब्बमुवखणिउं । पुंजीकणसु निप्फल-तण्णेसु पज्जालिओ जल्लो ॥
 तत्थ जल्लेण डज्जंत-विग्गाहं मम्म-निम्मरं भुयमिं । दहुं संविग्गेण रत्ता परिभाविं एयं ॥
 अहइ इमो घरवासो परिहरणिज्जो विवेयवंताणं । बट्ठ-जीव-विणास-करा आरंभा जत्थ कोरंति ॥
 एवं संविग्ग-मणो राया निय-मंदिरम्मि संपतो । इक्कारिऊण पुच्छइ एगंते सावयं एयं ॥ १०५
 संपइ सिरिदत्तगुरु गुणवंतो कत्थ विहरइ पएसो । सो कइइ डिंडुयाणय-पुरिमि मुणिपुंगवो अत्थि ॥
 तो राया रयणीए कस्स वि अनिवेइऊण निकखंतो । तुरयंमि समारुद्धिऊण डिंडुयाणय-पुरे पतो ॥
 सिरिदत्तगुरुं नमिऊण तस्स कडिऊण नियय-वुत्तंतं । जंपइ संपइ काउं अणुग्गाइ देहि मह दिक्खं ॥
 गुरुणा वुत्तं वुत्तं उत्तम-सत्तस्स तुज्झ नर-नाइ ! । रजं तणं व मुत्तुं कोरसि जं संजम-ग्गइणं ॥
 नहिं संजमउ अन्नो संसारुच्छेय-कारणं अत्थि । नव-जलहरं विणा किं निवडइ दवानलं को वि ॥ ११०
 रत्ता अण्णमुल्लं एकं एक्कावलं समप्पेउं । जिणधम्म-निम्मल-मणा पयंपिआ सावया एवं ॥
 कारवह जिणाययणं इसीए एक्कावलीइ मुल्लेण । तेहि वि तह ति पडिवज्जिऊण तं श्रुति कारवियं ॥
 तं अत्थि तत्थ अज वि चउवीस-जिणालयं जिणाययणं । पुज्जं व मुत्तिमतं जस्स भइ-निवस्स जं सहइ ॥
 रत्ता पुण पडिवज्जा सिरिदत्त-गुरुस्स चलण-मूलमि । अंतर-रिउ-वह-दक्खा दिक्खा निसियासि-धार ब ॥
 एयंतरोववासो जा जीवं अंघिलं च पारणए । काहं ति तेण विहिया वय-गहण-दिणं चिय पइच्चा ॥ ११५
 सुय-सागर-पारागओ सूरि-पथं पाविऊण जसभदो । भुवणे चिरं विहरिओ पडिबोहंतो भविय-वग्गं ॥
 स-समय-परस्समय-विज्ज समयं तेणावि निय-पए ठविओ । निजिय-पुब्बुच्च-भदो पज्जुओ नाम वर-सुरी ॥
 अह जस्स भदो सुरी तिब-तववरण-सोसिय-सुरीरो । निय-परिवार-समओ आरूढो उज्जयंतगिरिं ॥
 रेवयगिरिंद-भउडं व सुकय-लच्छी-वित्तास-कमलं व । भव-जलहि-जाणवत्तं व जिणहरं गणहरो पतो ॥
 नमिऊण नेमिनाहं पमज्जितं निवसिऊण तस्स पुरो । पज्जुअसूरि-पयुहं निय-परिवारं भणइ एवं ॥ १२०
 राग-दोस-विमुक्खो चिर-सेविय-नाण-दंसण-चरितो । निच्छय-नएण तित्थं अप्प चिय बुद्धए जइ वि ॥
 तह वि दु ववद्धार-चयेण जो पएसो पणह-पावाण । तित्थंकराण पणहिं फरिसिओ सो परं तित्थं ॥
 इह दिक्खा-पडिवत्ती नाणुपत्ती विसुत्ति-संपत्ती । नेमिस्स जेण जाया तेणसो तित्थमुज्जितो ॥
 अन्नत्थ वि भेलिस्सं निस्संदेहं दुहावहं देहं । तत्तो वरं पसत्थे तित्थे इत्थे वि भेल्लेमि ॥
 इय भणियं पक्कसइ जिण-पक्कसं चउडिहाहारं । वारंतस्स वि पज्जुअसूरिओ सपरिवारस्स ॥ १२५
 पउमासणोवविडो परिचत्त-समत-गत्त-परिकम्मो । सिद्धि-नेमिनाह-गडिमा-मुहंपकय-निहिय-नयण-जुओ ॥

सबन्धं वि राग-दोस-वञ्चिओ परम-तत्त-लीण-भणो । मुण्णिपुंगवो-मुणियागम-सवब्ब-समुल्लसिय-संवेगो ॥
 पुब्ब-महाहरिसि-भग्गो दसम-समये वि सेविओ सम्मं । तेरस-दिणावसाये पत्तो तियसाठवं सूरी ॥
 ततो पञ्चुअगुरु विवरंतो सयल-संघ-परिओ स । सुत्तत्थ-पयडण-परो परोवयारं चिरं कुणइ ॥
 सत्त-सुहो सुइ-सुहो वाइजंतो समग-लोएण । ठाणय-पगरण-रूवो जस्सऽअ वि फुरइ जस-पडहो ॥ १६०
 तस्स गुणसेणसूरी सीसो वर-संजमुजओ जाओ । जस्स गुण चिय बाणा अंतररिउ-वग्ग-निग्गहणे ॥
 सीसो खमग-लग्गो तस्सासी देवचंदसूरि ति । चंदेण व दिय-राएण जेण आणंदियं भुवणं ॥
 कय-सुकय-कुसुय-बोहा चउर-वठर-प्पमोय-संजणणी । संतिजिणचरित्त-कहा जुण्ह व वियंभिआ जचो ॥
 जे ठाणएसु ठविया पञ्चुअ-मुणीसरेण धम्म-दुमा । काउण ताण विवइ ते जेण लहाविआ बुद्धि ॥
 जस्स चलणारविंदं चरित्त-लच्छी-विलास-वासहरं । मुणि-भमरेहिं अमुक्क जिणमय-मयरंद-लुडेहिं ॥ १६५
 सो विहरंतो मही-मंडळम्मि खंडिय-पयंड-भावरिउ । सयल-भुवणेक्क-बंधं धंघुक्कयं पुवरं पत्तो ॥
 सो तत्थ पणमणत्वं समागयाणं जणाण पउराणं । संसारासारत्तण-पयासिणिं देसणं कुणइ ॥
 तं सोउं संविग्गो सरीर-सुंदेर-विजिय-सुरकुमरो । एक्को वणिय-कुमारो कयंजळी भणित्तामादत्तो ॥
 भयवं ! भवणवाओ जम्म-जरा-मरण-लहरि-हीरंतं । मं नित्यारसु सुचारित्त-जाणवत्त-पयाणेण ॥
 गुरुणा बुत्तं बालय ! किं नामो कस्स वा सुओ तं सि । तो तस्स माउलेणं पयंपिअं नेमिनामेण ॥ १७०

§ ७. हेमचन्द्रसूरेर्जन्मादिवृत्तान्तः ।

भयवं ! इहत्थि हत्थि व मोदकुल-विश्र-संभवो भदो । कय-देव-गुरु-जणबो च्चओ नामा पहाण-वणी ॥
 निम्मल-कुल-संभूया भूरि-गुणामण-भूसिय-सरीरा । तस्सत्थि गेहिणी चारिहिणि ति सा होइ मह बहिणी ॥
 जीए विमलं सीलं दहुं लआए चंदमा निचं । चरम-जलहिम्मि मज्झइ कलंक-पक्खालणत्वं व ॥
 ताणं तणओ एसो निरुवम-रूवो पगिड-मइ-विहवो । भुवणुद्धरण-मणोहर-चिंचइओ चंगदेवो ति ॥
 गन्भावयार-समए इमस्स जणणीए सुविणए दिट्ठो । निय-गेहे सहयारो समुग्गओ बुद्धिमणुपत्तो ॥ १७५
 जा गुप्फ-फला-रंभो तत्तो सुत्तणं मंदिरं मज्झ । अन्नत्थ महारामे मणाभिरामे इमो पत्तो ॥
 छायाए पल्लवेहिं कुसुमेहिं फलहिं तत्थ पवरेहिं । बहुय-जणाणं एसो उवयारं काउमादत्तो ॥
 गन्मगए वि इमस्सि इह देसे नटमसिव-नामं पि । तह अणमिन्नो जाओ लोओ दुम्भिकख-दुक्खस्स ॥
 परक्क-चरड-चोराइ-विदवा द्रमुवगया सब्बे । न फुरंति प्यय-पमुहा मेह-च्छन्ने वि दिणनाहे ॥
 इय तस्स जम्म-दियहे जायाइं दिसा-मुदाइं विमलाइं । देव-गुरु-वंदणेण धम्मरथीणं मणाइं व ॥ १८०
 हरिस-जणणो जणाणं सुयणो व समीरणो समुल्लसिओ । रय-पसमणं निवडियं गुरुण वयणं व गंधजलं ॥
 भवणम्मि कुसुम-नुट्ठी सुसामि-नुट्ठि व सेवए जाया । कव्व-गुणो व सहियए फुरिओ गयणंमि तूर-रवो ॥
 एसो परिओसकरो बालत्तणओ वि अमय-घडिओ व । रयणं व कराओ करं संचरिओ सयल-लोयस्स ॥
 संपइ इमस्स चित्तं न रमइ अन्नत्थ वज्जिउं धम्मं । माणस-संरंमि मुत्तुं हंसस्स व पल्ल-जलेसु ॥
 गुरुणा बुत्तं जुत्तं जं कुणइ इमो चरित्त-पडिवत्तिं । जेण सो परमत्थो जणणी-दिट्ठस्स सुविणस्स ॥ १८५
 गहिऊण वयं अवगाहिऊण नीसेस-सत्थ-परमत्थं । तित्थकरो व एसो जणस्स उवयारओ होही ॥
 तत्तो इमस्स जणयं च्चब्बं नामेण भणह तो तुब्बे । जह चंगदेवमेयं वय-गहणत्थं विसजेइ ॥
 सो बहु-सिणेह-जुत्तो बहुं पि भणिओ विसज्जइ न पुत्तं । तत्तो पुत्तो वि ददं कउअमो संजम-ग्गहणे ॥
 माउलय-अणुमयं गिण्हिऊण ठाणंतरम्मि संचलिओ । गुण-गुरुणा सह गुरुणा संपत्तो ख्वंभत्तित्थम्मि ॥
 तरव पवज्जो दिक्खं कुणमणो सयल-संघ-परिओसं । सो सोम-मुहो सोमो व सोमचंदो ति कयनामो ॥ १९०

येवेण वि कालेण काऊणं तवं जिणागमुद्दिहं । गंभीरस्स वि सुय-सागरस्स पारंगओ एसो ॥
 दूसम-समय-असंभव-गुणोह-कलओ विभावितं हियए । सिरिदेवच्चंद-गुरुणा एसो गणहर-पए ठविओ ॥
 हेम-समच्छवि-देहो चंदो व जणाण जणिय-आणंदो । ततो इमो पसिद्धो नामेणं हेमच्चंदो त्ति ॥
 निच्चं सहावउ चिय समग्ग-लोओवयार-कय-चित्तो । सो देवयाइ तुतो विहरंतो विविह-देसेसु ॥
 गुज्जर-बिसयं मुत्तं मा कुणसु विहारमच्च-देसेसु । काहिसि परोवयारं जेणित्थ ठिओ तुमं गरुयं ॥ ११५
 तो तीए वयणेणं देसंतर-विहरणाउ विणियत्तो । चिद्धइ इहेव एसो पडिबोहंतो भविय-वग्गं ॥
 बुह-यण-चूडामणिणो सुवण-पसिद्धस्स सिद्धरायस्स । संसय-पएसु सव्वेसु पुच्छणिओ इमो जाओ ॥
 एअस्स देसणं निमुणिऊण मिच्छत-मोहिय-मई वि । जयसिंहनिवो जाओ जिण्णिद-धम्माणुरत्त-मणो ॥
 ततो तेणित्थ पुरे रायबिहारो कराविओ रम्मो । चउ-जिणपडिम-समिद्धो सिद्धबिहारो य सिद्धिपुरे ॥
 जयसिंहदेव-वयणा निम्मियं सिद्धहेम-वागरणं । नीसेस-सह-लक्खण-निहाणमिमिणा मुण्णिदेण ॥ ११६
 अमओवमेय-वाणी-विसालमेयं अपिच्छमाणस्स । आसि खणं पि न तिती चित्ते जयसिंहदेवस्स ॥
 तो जइ तुमं पि बंछसि धम्म-सरूवं जहडियं नाउं । तो मुण्णिपुंगवमेयं पुच्छसु होऊण भत्ति-परो ॥

*

§§ ८. कुमारपालस्य हेमचन्द्रस्तरिपाथ्वे गमनम्, हेमचन्द्रसूत्रैः कुमारपालं प्रति सद्बोधः ।

सम्मं धम्म-सरूव-साहगो साहियो अमच्चेणं । तो हेमच्चंदस्सुरिं कुमारनरिंदो नमइ निच्चं ॥
 सम्मं धम्म-सरूवं तस्स समीवंमि पुच्छए राया । मुणिय-सयलगतमत्तो मुणि-नाहो जंपए एवं ॥
 मव-सिंधु-तरी-तुलं महल-कल्लाण-वलि-जलकुलं । कय-सयल-सुह-समुदयं जीवदयं चिय मुणसु धम्मं ॥ ११७
 आउं दीहमरोगगंगमसमं रूवं पणिद्धं बलं, सोहग्गं तिजगुत्तमं निरुवमो भोगो जसो निम्मलो ।
 आणसेक्क-परायणो परियणो लच्छी अविच्छेइणी, होज्जा तस्स भवंतरे कुणइ जो जीवाणुकंपं नरो ॥
 नरयपुर-सरल-सरणी अवाय-संघाय-वग्घ-वण-धरणी । नीसेस-दुक्ख-जणणी हिंसा जीवाण सुह-हणणी ॥
 जो कुणइ परस्स दुहं पावइ तं चेव अणंतगुणं । लब्भंति अंबयाइं नहि निंबतरुंमि ववियंमि ॥
 जो जीव-वहं काउं कोइ खण-मित्तमतणो तित्ति । छेयण-भेयण-पमुहं नरय-दुहं सो चिरं लहइ ॥ ११८
 जं दोहग्गमुदग्गं जं जण-लोयण-दुहावहं रूवं । जं अरस-मूल-खय-खास-सास-कुट्टाइणो रोगा ॥
 जं कण्ण-नास-कर-चलण-कत्तणं जं च जीवियं तुच्छं । तं पुट्टारोविय-जीव-दुक्ख-रुक्खस्स फुरइ फलं ॥
 जो जीव-दयं जीवो नर-सुर-सिव-सोक्ख-कारणं कुणइ । सो गय-पावो पावेइ अमरसीहो व कल्लाणं ॥

*

[अत्र जीवदयाप्रतिपादकानि अमरसिंहादिकथानकानि ग्रन्थकारेण वर्णितानि ।]

*

§§ ९. कुमारपालस्य जीवदयाभिरुचिः ।

इय जीव-दया-रूवं धम्मं सोऊण तुह-चित्तेण । रत्ता भणियं मुणि-नाह ! साहियो सोहणो धम्मो ॥
 एसो मे अभिरुइओ एसो चित्तंमि मज्झ विणिविट्ठो । एसो चिय परमत्थेण घडए जुत्तीहिं न हु सेसो ॥ ११९
 जओ—

मन्नंति इमं सव्वे जं उत्तम-असण-वसण-पसुहेसु । दिज्जेसु उत्तमाइं इमाइं लब्भंति पर-लोए ॥
 एवं सुह-दुक्खेसु कीरंतेसु परस्स इह लोए । ताइं चिय पर-लोए लब्भंति अणंत-गुणियाइं ॥
 जो कुणइ नरो हिंसं परस्स जो जणइ जीविय-विणासं । विरएइ सोक्ख-विरहं संपाडइ संपया-अंसं ॥
 सो एवं कुणमाणो पर-लोए पावए परेहिंतो । बहुसो जीविय-नासं सुह-विगमं संपओच्छेयं ॥
 अं उण्णइ तं लब्भइ पभ्यतरमित्थ नत्थि संदेहो । वविएसु कोहवेसु लब्भंति हि कोहव वेय ॥ १२०

जो उण न हणइ जीवे जो तेसि जीवीयं सुहं विभवं । न हणइ ततो तस्स वि तं न हणइ को वि पर-लोए ॥
 ता महेण व नूणं कयाणुकंभा मए वि पुब्ब-भवे । जं लंघिऊण वसणाइ रज-लच्छी इमा लद्धा ॥
 ता संपइ जीव-दया जाव-जीवं मए विहेयद्वा । मंसं न भक्खिखब्बं परिहरियद्वा य पारद्दी ॥
 जो देवयाण पुरो कोरइ आरुग्ग-संति-कम्म-कए । जो पसु-महिषाण विणासो निवारियद्वा मए सो वि ॥
 जीव-वह-दुक्कएण वि जइ आरुग्गाइ जायए कह वि । ततो दवानलेणं दुमाण कुसुमोग्गमो होजा ॥
 जो जन्नेसु पसु-वहो विहिओ सग्गाइ-साहण-निमित्तं । दिय-सुग्गवं ! सेयं चिय विवेइणो तं न काहिंति ॥ ११५
 बालो वि मुणइ एवं जं जीव-वहेण लम्भइ न सग्गो । किं पन्नग-मुह-कुहराओ होइ पीऊस-रस-बुढी ? ॥
 तो गुरुणा वागरियं नरिंद ! तुह धम्म-बंधुरा बुढी । सच्चुत्तमो विवेगो अणुत्तरं तत्त-दंसित्तं ॥
 जं जीव-दया-रम्मे धम्मे कल्लाण-जणण-कय-कम्मं । सग्गापवग्ग-पुर-मग्ग-दंसणे तुह मणं लीणं ॥

*

§ १०. कुमारपालस्य सर्वग्रामनगरेषु राजादेशप्रेषणेन जीवदयाप्रवर्तना ।

तओ रत्ता रायाएस-येसणेण सब्ब-ग्राम-नगरेसु अमारिघोसणा-पडह-वायण-पुब्बं पवत्तिया जीव-दया । २००
 गुरुणा भणिओ राया-महाराय ! दुप्परिच्चया पाएण मंस-गिद्धी । धन्नो तुमं भायणं सकल-कल्लाणाणं जेण कया
 मंस-निविती ।

ता सम्मं पालेज्जसु मंस-निवित्तिं नरिंद ! जा-जीवं । सम्मं अपालयंतो कुंदो व दुहं लहइ जीवो ॥

[अत्र कुन्दकथानकवर्णनं परिकथितम् ।]

जो पुण नियममखंडं पालिज अवज-वज्जणुडुत्तो । सो पुरिसो पर-लोए सोक्खमखंडं लहइ नूणं ॥
 जो य न करेज नियमं निदम्मो जो कयं च भंजिजा । सो मंस-भोग-गिद्धो नरयाइ-कयत्थणं सहइ ॥
 ता महाराय ! जुत्तं तुमए कयं जं सत्तण्हं महावसणाणं दुवे पारद्दी मंसं च परिचत्ताणि ।
 सेसाणि वि सद्वाणत्थ-निबंधणाणि परिहरियद्वाणि । तत्थ—

§ ११. हेमचन्द्रसूरिकृतो घृतपरिहारविषयोपदेशः । तदनुसारेण कुमारपालस्य
 घृतपरित्यागः, राज्येऽपि तन्निषेधः ।

जं कुल-कलंक-मूलं गुरु-लज्जा-सच्च-सोय-पडिक्कलं । धम्मत्थ-काम-चुक्कं दाण-दया-भोग-परिमुक्कं ॥ २०५
 पिय-भाय-भाय-सुय-भज्ज-भोसणं सोसणं सुह-जलाणं । सुगइ-पडिक्ख-भूयं तं जूयं राय ! परिहरसु ॥
 जूय-पसत्तो सत्तो समत्त-वित्तस्स कुणइ विद्वंसं । हारिय-असेसरज्जो इह दिट्ठेत्तो नलो राया ॥

[अत्र ग्रन्थकारेण घृतविषये नलचरितं प्रथितम् ।]

एयं सोऊण भणियं रत्ता-भयवं ! न मए अक्खाइ-जुएण कीलमेत्तं पि कायब्बं । गुरुणा वुत्तं-महाराय !
 जुत्तं तुम्हारिसाणं विणिज्जियअक्खाणं अक्ख-जूय-वज्जणं । मंतीहिं विन्नत्तो राया-देव ! देवेण ताव सयं परिचत्तं
 एवं, अओ सब्बत्थ रत्ते निवारिज्जत्ति । रत्ता वुत्तं-एवं करेह । 'आएसो पमाणं' ति भणंतेहिं तेहिं तहेव कयं ।

§ १२. सूरिकृतः परस्त्रीगमनत्यागोपदेशः । राज्ञस्तत्स्वीकारः ।

गुरुणा भणियं—सद्वाणत्थनिबंधणं परिहरसु पर-रमणि-सेवणं । जओ—

कुलु कलंकित मलित माहप्पु, मलिणीकय सयण-मुह, दिव्हु हत्थु नियगुण-कडप्पह,

जगु श्रंपिओ अवजसिण, वसण-विहिय सन्नहिय अप्पह ।

दरह वारित भडु तिणि ढक्कित सुगइ-दुवार । उभय-भडुम्भड-दुक्ख-करु कामित जिण परदार ॥

सरहस-नमिर-नरेसर-बूडा-बुंभिजमाण-चलणो वि । पर-महिलमहिलसंतो पज्जोओ बंधणं पत्तो ॥

[अत्र ग्रन्थकृता पारदार्यविक्रया प्रद्योतकथा कथिता ।]

रत्ना वृत्तं-भयवं ! मूलओ चिय मए परित्थीओ । इरं भयंकरीओ भुयंगमीओ व चत्ताओ ॥
पर-रमणि-वसत्त-मणो पाएण जणो न को वि मह रत्ने । गुरुणा भणियं-धत्तो सि जो परित्थी-निश्चत्तो सि ॥
कमलाण संरं रयणाण रोहणं तायणा जहा गयणं । परदार-निवित्ति-वयं वज्जति गुणाण तह छाणं ॥
अह गुरुणा वागरियं-वेसा-वसणं नरिंद ! मुत्तव्वं । दविणस्स विणासयंरं जं कमल-वणस्स तुहिणं व ॥
जं नीर-रासि-महणं जं कालकूडं जणेइ खयरोगं । कवलेइ कुलं सबलं जं राहु-मुहं व ससि-विषं ॥
धूसो व चित्त-कम्मं जं गुण-गणमुज्जलं पि मलिणेइ । जं दोसाण निवासो वम्मिय-विकरं व भुयगाणं ॥
वेसा-वसणासत्तो तिवग्ग-मूलं विणासितं अत्थं । पच्छा पच्छयावेण लहइ सोयं असोओ व ॥

२१५

[अत्र वेद्याव्यसनविपाकप्रतिपादिका अशोककथा कथिता ।]

रत्ना भणियं-भयवं ! वेसासु मणं अहं पि न करिस्सं । गुरुणा भणियं-भवउ उत्तम-पुरिसस्स जुत्तमिणं ॥

§§ १३. सूत्रिकृतो मद्यपाननिषेधोपदेशः, राज्ञस्तस्यापि परिहरणम् ।

संपयं मज्ज-वसणदोसे सुणसु-

नच्च गायइ पइसइ पणमइ परिभमइ सुयइ वत्थं पि । तूसइ रूसइ निक्कारणं पि मइरा-भउम्मत्तो ॥
जणाणि पि पिययमं पिययमं पि जणणिं जणो विभावंतो । मइरा-मएण मत्तो गम्मागम्मं न याणेइ ॥
न हु अप्प-पर-विसेसं वियाणए मज्ज-पाण-मूढ-मणो । बहु मन्नइ अप्पाणं पटुं पि निब्भच्छए जेण ॥
वयणे पसारिए साणया विवरम्भेण सुत्तंति । पट्ट-पडिय-सवस्स व दुरप्पणो मज्ज-मत्तस्स ॥
धम्मत्थ-काम-विग्गं विहणिय-मइ-किति-कंति-मज्जायं । मज्जं सव्वेसिं पि हु भवणं दोसाण किं बहुणा ? ॥
जं जायवा स-सयणा स-परियणा स-विहवा स-नयरा य । निब्बं सुरा-पसत्ता खवं गया तं जए पयडं ॥

२२०

[अत्र मद्यपानदोषदर्शिका यादवनाशकथा वर्णिता ।]

एवं नरिंद ! जाओ मज्जाओ जायवाण सव्व-क्खओ । ता रत्ना नियरत्ने मज्जपविती वि पडिसिद्धा ॥

२२५

§§ १४. सूत्रैर्धर्मव्यसनपरिहारोपदेशः, राज्ञस्तन्निवारणम् । मृतघनापहरणस्यापि निषेधः ।

इण्हि नरिंद ! निसुणसु कहिज्जमाणं मए समासेणं । वसणाण सिरो-रयणं व सत्तमं चोरियावसणं ॥
पर-दव्व-हरण-पाव-दुमस्स धण-हरण-मारणाईणि । वसणाइं कुसुम-नियरो नारय-दुक्खाइं फल-रिद्धी ॥
जग्गतो सुत्तो वा न लहइ सुक्खं दिणे निसाए वा । संका-छुरियाए छिज्जमाण-हियओ धुवं चोरो ॥
जं चोरियाए दुक्खं उब्बंघण-सुलोवण-प्पमुहं । एत्थ वि लेहइ जीवो तं सव्व-जणस्स पक्खवं ॥
दोहग्गमंगळेयं पराभवं विभव-भंसमन्नं पि । जं पुण परत्थ पावइ पाणी तं केत्तिंयं कहिमो ॥
हरिऊण परस्स धणं कयाणुतावो समप्पए जइ वि । तह वि हु लेहइ दुक्खं जीवो वरुणो व परलोए ॥

२३०

[धर्म्यकर्मफलविषयं वरुणकथानकमत्र कथितम् ।]

रत्ना भणियं-भयवं ! पुब्बं पि मए अदिन्नमन्नघणं । न कयावि हु गहियव्वं निय-रत्ने इय कओ नियमो ॥
जो उण कयाइ कस्स वि कयावराहस्स कीरए दंडो । सो लोय-पालण-निमित्तमव्ववत्था हवइ इहरा ॥
जं च ख्यंतीण धणं महंत-पीडा-निबंघणत्तेण । बहु-पाव-बंध-हेउं अजो परं तं पि वज्जिस्सं ॥

गुरुणीकृत्-

न यन्मुक्तं पूर्वं रघु-नक्षत्र-नाभाय-भरतप्रभृत्युर्बीनाथैः कृतयुगकृतोत्पत्तिमिरपि ।

विशुभन् सत्तोषात्तदपि रुदतीवित्तमधुना कुमारक्षमापाल ! त्वमसि महतां मस्तकमणिः ॥

२३५

इय सोमप्पह-कहिए कुमारनिव-हेमचंदपडिबदे । जिण-धम्म-प्पडिबोहे समरित्तो पडम-प्त्थावो ॥

॥ इत्याचार्य श्रीसोमप्रभिरिषिते कुमारपालप्रतिषेधे प्रथमः प्रकाशः ॥

अथ द्वितीयः प्रस्तावः ।

§§ १५. कुमारपालं प्रति सूरिप्रवक्तो देवपूजोपास्तिविषयकोपदेशः ।

अञ्चं च सुणसु पत्थिव । जीव-दया-लक्खणो इमो धम्मो । जेण सयं अणुचिन्नो कट्ठिओ अ जणस्स हिब-हेउं ॥
सो अरहंतो देवो असेस-रागाइ-दोस-परिचत्तो । सब्बु अवितह-सयल-भाव-पडिवायण-पहाणो ॥
रागाइ-लुओ रागाइ-परक्सं रक्खिउं परं न खमो । नहि अप्पणा पलित्तो परं पलित्तं निवोरेइ ॥
धम्माधम्म-सरूवं सक्खइ कहिउं कहं असब्बु । रूप-विसेसं वोत्तुं अत्थि किमंधस्स अहिगारो ॥
परमत्थं अकहंतो वि होइ देवो त्ति जुत्तिरित्तिमिणं । गयणस्स वि देवत्तं अणुमन्नह अन्नहा किं न ॥
जो अरहंतं देवं पणमइ झाएइ निब्बमचेइ । सो गय-यावो पावेइ देवपालो व कल्लणं ॥

२४०

[अत्र देवोपासनानिरूपकाणि देवपालादिकथानकानि कथितानि ।]

§§ १६. कुमारपालकारित-कुमारविहारादि-जिनमन्दिरवर्णनम् ।

जंपइ कुरमनरिंदो-मुण्णिदं । तुह देसणामयरसेण । संसित्त-सब-तणुणो मह नट्टा मोह-विस-मुच्छा ॥
मुणियं मए इयाणि जं देवा जिणवरा चउवीसं । जे राग-दोस-मय-मोह-कोह-ओहेहिं परिचत्ता ॥
नवरं पुब्बं पि मए भद्दग-भाव-प्पहाण-चित्तेण । पडिहय-पाव-पवेसं लुङ्कुं तुम्हाण उवएसं ॥
सिरिमाल-वंस-अवयंस-मंति-उदयण-समुद-चंदस्स । मइ-निजिय-सुरगुरूणो धम्म-हुम-आलवालस्स ॥
नयवंत-सिरो-मणिणो विवेय-माणिक्क-रोहणगिरिस्स । सब्बरिय-कुसुम-तरुणो बाह्ददेवस्स मंतिस्स ॥
जय-पायड-बायडकुल-गयणालंकार-चंद-सूराणं । गग्ग-तणयाण तह सब्बदेव-संबाण सङ्गीणं ॥
दाऊण य आएसं कुमारविहारो कारावो एत्थ । अट्टावओ व रम्भो चउवीस-जिणालओ तुंगो ॥
कणयामलसार-पहाहिं पिंजरे जम्मि मेरुसारिच्छे । रेहंति केउदंडा कणय-मया कप्प-रूक्ख व ॥

२४५

२५०

स्तम्भैः कन्दलितेव काञ्चनमयैरुत्कृष्टपद्मशुकोल्लोचैः पल्लवितेव तैः कुसुमितेवोच्चलमुक्ताफलैः ।

सौवर्णैः फलितेव यत्र कलशैराभाति सिक्ता सती श्रीपार्श्वस्य शरीरकान्तिलहरीलक्षण लक्ष्मीलता ॥

पासस्स मूलपडिमा निम्मविद्या जत्थ चंदकंतमई । जण-नयण-कुवलउल्लास-कारिणी चंद-मुत्ति व ॥
अन्नाओ वि बहुयाओ चामीयर-रुप्प-पित्तलमईओ । लोयस्स कस्स न कुणंति विम्भयं जत्थ पडिमाओ ॥
संपइ देह-सरूवं मुणिऊण समुल्लसंत-सुह-भावो । तित्थयर-मंदिराई सब्बथ वि कारविस्सामि ॥
तत्तो इहेव नयरे कारविओ कुमारवाल-देवेण । गरुओ 'तिट्ठणविहारो' गयण-तलुत्तंमण-क्खंमो ॥
कंचणमय-आमलसार-कलस-केउप्पहाहिं पिंजरिओ । जो भन्नइ सच्चं चिय जणेण 'भेरु' त्ति पासाओ ॥
जस्सि महप्पमाणा सत्तुत्तम-नीलरयण-निम्माया । मूल-पडिमा निवेणं निवेसिया नेमिनाहस्स ॥
कुसुमोह-अब्बिया जा जणाण काउं पवित्तयं पत्ता । गंगा-तरंग-रंगंत-चंगिमा सहइ जउण व ॥
वट्ठताण जिणाणं रिसह-प्पमुहाण जत्थ चउवीसा । पित्तलमय-पडिमाओ काराविद्या देवउल्लियासु ॥
एवमइक्कताणं तह भावीणं जिणाण पडिमाओ । चउवीसा चउवीसा निवेसिया देवउल्लियासु ॥
इय पयडिय-धय-जसडंभराहिं बाहत्तरीइ जो तुंगो । सप्पुरिसो व कलाहिं अलंकिओ देवकुल्लियाहिं ॥
अञ्जेवि चउवीसा चउवीसाए जिणाण पासाया । कारविद्या ति-विहार-प्पमुहा अवेरे वि इह बहवो ॥
जे उण अञ्जे अञ्जेसु नगर-गामाइएसु कारविद्या । तेसिं कुमारविहाराण को वि जाणइ न संखं पि ॥

२५५

२६०

§§ १७. गुरुतत्त्वोपदेशः ।

अह गुरुणा वागरियं देव-सरूवं जहद्वियं तुमए । मुणियं, नरिंद ! संपइ गुरु-तत्तं तुज्झ अक्खेमि ॥
 अत्यमिएसु जिणेषुं सरेसु व हरिय-मोह-तिमिरिसु । जीवाइ-पयत्थे दीवओ व पयडइ गुरु ब्येय ॥
 गुरु-देसणा-वत्त-वर-गुण-गुच्छं विणा गहीराओ । संसार-कूब-कुहराउ निग्गमो नत्थि जीवाणं ॥
 गुरुणो कारुण-घणस्स देसणा-पय-भरेण सित्ताण । भविय-दुमणं विज्झाइ इत्ति मिच्छत्त-दावग्गी ॥
 जो चत्त-सव्व-संगो जिइंदियो जिय-परीसह-कसाओ । निम्मल-सील-गुणहो सो ब्येय गुरु न उण अन्नो ॥
 नरय-गइ-गमण-जुगो कए वि पावे पएसिणा रत्ता । जं अमरत्तं पत्तं तं गुरु-पाय-प्पसाय-फलं ॥

[अत्र प्रवेशिराजादीनां कथा अनुसन्धेयाः ।]

*

§§ १८. गुरुसेवाफलविषये सम्प्रतिनृपोदाहरणम् ।

चित्तामणि-कप्पदुम-कामदुहाईणि दिव्व-वत्थूणि । जण-वंछियत्थ-करणे न गुरुणि गुरु-प्पसायाओ ॥
 जो पेच्छिऊण पावंति पाणिणो मणुय-तियस-सिद्धि-सुइ । करुणा-कुल-भवणाणं ताण गुरुणं कुणह सेवं ॥
 दमगो वि पुव-जम्मे जं महिवइ-निवह-नमिय-पय-कमलो । जाओ संपइराओ तं गुरु-चलणाण माहप्पं ॥
 [अत्र सम्प्रतिनृपकथा परिकथिता ।]

*

§§ १९. सम्प्रतिनृपतेरिव कुमारपालस्य रथयात्रोत्सवकरणम् ।

इय संपइनिव-चरियं निसामियं हेमसूरि-पहु-पासे । राया कुमारवालो तहेव कारवइ रहजत्तं ॥
 तं जहा—

नच्चंत-रमणि-चक्के विसाल-वलि-थाल-संकुलं राया । कुणइ कुमारबिहारे सासय-अट्टाहिया-महिं ॥
 नडड-कम्ममट्ट वि दिणाइं सयमेव जिणवरं ण्हविउं । गुरु-हेमचंद-पुरओ कयंजली चिट्ठइ नरिंदो ॥
 अट्टम-दिणम्मि चित्तस्स पुणिमाए चउत्थ-पहरम्मि । नीहरइ जिण-रहो रवि-रहो व आसाओ पयडंतो ॥
 ण्हविय-विलिच्छं कुसुमोह-अब्बियं तत्थ पासजिण-पडिं । कुमारबिहार-दुवारे महायणो ठवइ रिद्धीए ॥
 तूर-रव-भरिय-भवणो स-रहस-नच्चंत-चारु-तरुणि-गणो । सामंत-मंति-सहिओ ववइ निव-मंदिरम्मि रहो ॥
 राया रहत्थ-पडिं पडंसुय-कणय-मूसणाईहिं । सयमेव अब्बिउं कारवेइ विविहाइं नट्टाईं ॥
 तत्थ गमिऊण रयाणि नीहरिओ सीहवार-बाहिंमि । ठाह पवंचिय-धय-तंडवम्मि पड-मंडवम्मि रहो ॥
 तत्थ पहाए राया रह-जिण-पडिमाइ विरइउं पयं । चउविह-संघ-समक्खं सयमेवारत्तिं कुणइ ॥
 ततो नयरम्मि रहो परिसकइ कुंजरेहिं जुतेहिं । ठाणे ठाणे पड-मंडवेसु विउलेसु चिट्तो ॥

किञ्च—

प्रेङ्गन्मण्डपमुल्लसदध्वजपटं नृत्यद्वभूमण्डलं चञ्चन्मञ्चमुदञ्चदुच्चकदलीस्तम्भं स्फुरत्तोरणम् ।

विष्वज्जैनरथोत्सवे पुरमिदं व्यालोकितुं कौतुकालोका नेत्रसहस्रनिर्मितिकृते चक्रुर्विधेः प्रार्थनाम् ॥

एवं अट्ट-दिणाइं रह-जत्तं जणिय-जण-चमकारं । कुणइ जहा कुमारनिवो तहेव आसोय-मासे वि ॥

जंपइ निय-मंडलिए एवं तुम्मे वि कुणइ जिणधम्मं । ते निय-निय-नयेसुं कुमारबिहारे करावंति ॥

विरयंति वित्थरेणं जिण-रह-जत्तं कुणंति मुणि-भर्ति । ततो समग्गमेयं जिणधम्म-मयं जयं जायं ॥

अन्न-दिणम्मि मुणिदो कुमारबिहारे कुमारवाल्सस । चउ-विह-संघ-समेओ चिट्ठइ धम्मं पयासंतो ॥

बहु-विह-देसेहितो धणवंतो तत्थ आगओ लोओ । पडंसुय-कणय-विमूसणेहिं काऊण जिणपयं ॥

कणय-कमलेहिं गुरुणो चलण-जुयं अचिऊण पणमेइ । ततो कयंजलि-उडो नरवइणो कुणइ पणिवायं ॥
तो पत्थिवेण भणियं - किमत्थमेत्थाऽऽगओ इमो लोओ ? । एक्केण सावएणं भणियमिणं सुण महाराय ! ॥ ११०
पूर्वं वीरजिनेश्वरेऽपि भगवत्याख्याति धर्मं स्वयं प्रज्ञावत्यभयेऽपि मच्चिणि न यां कर्तुं क्षमः श्रेणिकः ।
अक्केणेन कुमारपालनृपतिस्तां जीवरक्षां व्यधाहञ्च्वा यस्य वचःसुधां स परमः श्रीहेमचन्द्रो गुरुः ॥
तत्पादाम्बुजपांशुभिः प्रथयितुं शुद्धिं परमात्मनस्तद्वक्त्रेन्दुविलोकनेन सफलीकर्तुं निजे लोचने ।
तद्वाक्यामृतपानतः श्रवणयोराधातुमत्युत्सवं भक्त्युत्कर्षकुतुहलाकुलमना लोकोऽयमत्रागतः ॥
ता नरनाह ! कयत्था अम्हे, अम्हाण जीवियं सहलं । जहिं नमिओ मुणिदो पच्चक्खो गोयमो व इमो ॥
जिणधम्मे पडिवत्ती दसम-समए असंभवा तुज्झ । देसंतर-ट्टिएहिं सोउं दिट्ठा य पच्चक्खं ॥
संपइ वच्चिस्सामो सुरट्ठ-देसम्मि तित्थ-नमणत्थं । अन्न-समयम्मि होही मग्गेसु किमेरिसं सुत्थं ? ॥ ११५

*

॥ २०. कुमारपालस्य तीर्थयात्राकरणम् ।

रत्ना भणियं - भयवं ! सुरट्ठ-विसयम्मि अत्थि किं तित्थं ? । तो गुरुणा वागारियं - पत्थिव ! दो तत्थ तित्थाइं ॥
जत्थ सिरि-उसमसेणो पढम-जिणिदस्स गणहरो पढमो । सिद्धिं गओ तमेक्कं सत्तुंजय-पच्चओ तित्थं ॥
वीयं तु उज्जयंतो नेमिजिणिदस्स जंमि जायाइं । कल्लणाइं निक्खमण-नाण-निन्नाण-गमणाइं ॥
रत्ना भणियं - भयवं ! अहं पि तित्थाण ताण नमणत्थं । वच्चिस्सामि अवस्सं, गुरुणा भणियं इमं जुत्तं ॥
जं तित्थ-वंदणेणं सम्मत-थिरत्तमत्तणो होइ । तप्पयणेण जायइ अयिस्स घणस्स सहलत्तं ॥ १२०
अत्तेसि पि जणाणं सद्धा-वुद्धिं कया हवइ बाढं । सेवन्ति परे वि धुवं उत्तम-जण-सेवियं मग्गं ॥
इय गुरु-वयणं सोउं राया पसरिय-अतुच्छ-उच्छओ । सम्माणितं विसज्जइ देसंतर-संतियं लोयं ॥
सोहण-दिणे सयं पुण चलिओ चउरंग-सेत्त-परियरिओ । चउ-विह-संच-जुएणं गुरुणा सह हेमचंदेण ॥
ठाणे ठाणे पट्टेसुएहिं पूयं जिणाण सो कुणइ । किं तत्थ होइ थेवं जत्थ सयं कारओ राया ॥
ततो कमेण रेचय-पच्चय-दिट्ठे ठियस्स नयरस्स । गिरिनयरस्सासत्ते गंतुं आवासिओ राया ॥ १२५

॥ २१. उज्जयन्तासन्न-गिरिनगरवर्णनम् ।

तत्थ नरिंदेण दसार-मंडवो सुवण-मंडणो दिट्ठो । तह अक्खाडय-सहिओ आवासो उग्गसेणस्स ॥
विम्हिय-मणेण रत्ना मुणि-नाहो पुच्छिओ किमेयं ति । मणइ गुरू गिरिनयरं ठाणमिणं उग्गसेणस्स ॥
बारंवरुए पुरीए समुद्विजयाइणो दस दसारा । आसि असि-भिन्न-अरिणो जायव-कुल-विंश-गिरिकरिणो ॥
तत्थ दसमो दसारो वसुदेवो तस्स नंदणो कण्हो । सो आसि तत्थ राया ति-खंड-महि-मंडलस्स पट्ठ ॥
पुतो समुद्विजयस्स आसि कुमरो अरिट्ठेनेमि ति । बावीसइमो तित्थंकरो ति चारित्त-कय-चित्तो ॥ १३०
अविसय-तण्हो कण्होवरोहओ उग्गसेण-राय-सुयं । राइमइं परिणेतं सो चलिओ रहवराऊो ॥
करि-तुरय-हारुरूहेहिं कण्ह-पसुहेहिं पवर-सयणेहिं । सहिओ समागओ उग्गसेण-निव-मंदिरासन्नं ॥
सोऊण करुण-सदं जा दिट्ठिं देइ तत्थ ता नियइ । रुद्धे पसु सस-सूअर-उरच्च-हरिणाइणो जीवे ॥
तस्सद-जगिय-दओ किमिमे रुद्ध ति पुच्छए कुमरो । तो सारहिणा भणियं - कुमार ! सुण कारणं पत्थ ॥
हणिउं इमे वराए इमाण मंसेण भोयणं दाही । तुज्झ विवाहे वेवाहियाण सिरि-उग्गसेण-निवो ॥ १३५
तो भणियं कुमरेणं धिदी ! परिणयणमेरिसं जत्थ । भव-कारागार-पेवस-कारणं कीए पावं ॥
भोगे सुययं-भोगे व भीसणे दूओ लहुं मुत्तुं । संसार-सागरुत्तरण-संकर्म संजमं काहं ॥

तो वज्रियं इमिणा इतो सारहि ! रहं नियतेसु । चालेसु मंदिरं पइ तेणावि तहेव तं विहियं ॥
 दहुं कुमरसुविंतं रविं व नलिणी विसट्ट-मुह-कमल । जा आसि पुबमिण्हि तु पिच्छिउं तं नियचं सा ॥ १२०
 राइमई खेय-परा परसु-नियच व कप्प-स्फख-लया । मुच्छा-निमीलियच्छी सहस्र ति महीयले पडिया ॥
 सत्थी-कया सहीहिं बाह-जलाविल-विलोयणा भणइ । हा ! नाह ! किमवरदं मए जमेवं नियतो सि ॥
 जइ वि तुमए विमुक्का अहं अहन्ना तहा वि मह नाह ! । तुह चलण चिय सरणं ति निच्छिउं सा ठिया बाला ॥
 दाऊण वच्छरं दाणमुज्जयंते पवन्न-चारित्तो । चउ-पन्नासदिणंते लहइ पडू केवलं नार्णं ॥
 तो नगरागर-गामाइएसुं पडिबोहिऊण भविय-जणं । सो वास-सहस्साऊ इहेव अयेले गओ मुक्खं ॥
 रत्ता भणियं भयवं ! अज्ज वि तक्काल-संभवं किमिमं । चिट्ठइ दसार-मंडव-पमुहं तो जंपियं गुरुणा ॥ १२५
 तक्काल-संभवं जं तं न इमं किं तु येव-काल-भवं । तमिमं पुण जेण कयं कहमि तं तुज्ज नर-नाह ! ॥

§§ २२. पादलिप्तसूरिवर्णनम् ।

गुरु-नागहृत्थि-सीसो बालो वि अ-बाल-मइ-गुणो सुकई । कइया वि कंजियं घेतुमागओ कइइ गुरु-पुरओ ॥

अवं तंबच्छीए अपुक्कियं पुप्फदंत-पंतीए ।

नव-सालि-कंजियं नव-वहूइ कुळएण मे दिज्जं ॥

गुरुणा भणियो सीसो वच्छ ! पलितोसि जं पडसि एवं । सीसो भणइ पसायं कुरु मह आया-रादणेण ॥
 एवं ति भणइ सरी तो पालित्तो जेणेण सो हुत्तो । जाओ य सुय-समुदो आयरिओ विविह-सिद्धि-जुओ ॥ ११०
 काऊण पाय-लेवं गयणे सो भमइ नमइ तित्थाइं । सुणइ सुरट्ठ-निवासी भिक्खु नागज्जुणो एवं ॥

§§ २३. नागार्जुनभिभ्रुवर्णनम् ।

सो पत्थइ पालित्तं पयच्छ ! निय-पाय-लेव-सिद्धि मे । गिण्ह मह कणय-सिद्धि, ततो पालित्तओ भणइ ॥
 निक्खिचणस्स किं कंचणेण किं कथिय मे कणय-सिद्धी । तुह पाय-लेव-सिद्धिं च पाव-हेउ त्ति न कहमि ॥
 तो कय-सावय-रूवेण भिक्खुणा आगयस्स गिरिनयरे । गुरुणो गुरु-भत्तीए जलेण पक्खालिया चलणा ॥
 पय-पक्खालण-सलिलस्स गंधओ ओसहीण नाऊण । सत्तुत्तरं सयं तेण पाय-लेवो सयं विहियो ॥ १२५
 तवसओ गयणे कुक्कुडो व उप्पडइ पडइ पुण भिक्खु । तो कइइ जहावित्तं गुरुणो तेणावि तुठेण ॥
 भणियो भिक्खु तंदुल-जलेण कुरु पाय-लेवमेयं ति । कुणइ तइ चिय भिक्खु जाया नह-नामण-लद्धी से ॥
 पालित्तयस्स सीसो व कुणइ नागज्जुणो तओ भत्ति । नेमि-चरियाणुगणं सबं पि कयं इमं तेण ॥
 तं सोउं भत्ति-परो नेत्तसरो नेमिनाह-नमणत्थं । गिरिमारुहिउं वंछइ तो भणियो हेमसूरीहिं ॥
 नर-वर ! विसमा पज्जा अओ तुमं चिट्ठ चउउं सेस-जणो । लहहिंसि पुनं संबो व भावओ इह ठिओ वि तुयं ॥ १२०
 तो रत्ता पडविया पडुणो पूया पहाण-जण-दत्थे । तत्थ ठिएणावि सयं गुरु-भत्तीए जिणो नमियो ॥
 अह जिण-महिमं काउं अवयरिण रेबयाओ सयल-जणे । चलिओ कुमारवालो सत्तुजय-तित्थ-नमणत्थं ॥

*

§§ २४. कुमारपालस्य शत्रुञ्जयतीर्थयात्राकरणवर्णनम् ।

पतो तत्थ कमेणं पालित्ताणंमि कुणइ आवासं । अह कुमरनरिंदो हेमसूरिणा जंपियो एवं ॥
 पालित्ताणं गामो एसो पालित्तयस्स नामेण । नागज्जुणेण ठवियो इमस्स तित्थस्स पूजत्थं ॥
 सुहइ-पइट्ठाण-भरुयच्छ-मन्नखेडाह-निवइणो जं च । धम्मे ठविया पालित्तएण तं कित्तियं कहियो ॥ १२५
 सत्तुजयमारूढो राया सिद्धस्स कुणइ गुरु-भत्तिं । सो पासायं दद्दण विट्ठिओ जंपियो गुरुणा ॥

बाह्वृ-महत्तमेण उद्धरिओ एस तुह पसाएण । तिहुवण-भरणुवरिउ ब पुंजिओ सहइ तुज्ज जसो ॥
 तो उत्तरिउं ससुंजयाओ निय-नयरमागओ राया । उज्जिते नेमिजिणो न मए नमिओ ति छरेइ ॥
 जंपइ सदा-निसन्नो सुगमं पजं गिरिमि उज्जिते । को कारविउं सन्नो ?, तो भणिओ सिद्धवालेण ॥
 प्रथा वाचि प्रतिष्ठा जिनगुरुचरणाम्भोजभक्तिर्मरिष्ठा श्रेष्ठाऽनुष्ठाननिष्ठा विषयसुखरसास्वादसक्तिस्त्वनिष्ठा ।
 बंदिष्ठां त्यागलीला स्वमतपरमतालोचने यस्य काष्ठा धीमानाञ्चः स पथां रचयितुमचिरादुज्जयन्ते नदीणः ॥
 युक्तं त्वयोक्तमित्युक्त्वा पथां कारयितुं नृपः । पुत्रं श्रीराणिगस्याञ्चं सुराष्ट्राधिपतिं व्यधात् ॥
 यां सोपानपरम्परापरिगतां विश्रामभूमीयुतां खट्वं विष्टपसृष्टिपुष्टमहिमा ब्रह्मापि जिह्वायितः ।
 मन्दस्त्रीश्वविराभकादिसुगमां निर्वाणमार्गोपमां पद्यामाञ्चचमूयतिर्मतिनिधिनिर्मापयामास ताम् ॥
 इय सोमप्पह-कहिए कुमारनिव-हेमचंद-पडिबडे । जिणधम्म-प्पडिबोहे समत्थिओ बीय-पत्थावो ॥

३२३

॥ इत्याचार्यश्रीसोमप्रभविरचिते कुमारपालप्रतिबोधे द्वितीयः प्रश्नावः ॥

अथ तृतीयः प्रस्तावः

§§ २५. कुमारपालाय हेमसूरिप्रवृत्तो दानोपदेशः ।

अह जंपइ सुणिनाहो जीव-दया-लक्खणस्स धम्मस्स । कारण-भूअं भणियं दाणं पर-दुक्ख-दलणं ति ॥
 नो तेसि कुवियं व दुक्खमखिलं आलोएय सम्मुहं, नो मिलेइ घरं कमक्वडिया दासि ब तेसि सिरी । ३२५
 सोहग्गाइ-गुणा चयंति न गुणाऽऽवद्ध ब तेसि तणुं, जे दाणंमि समीहियत्थ-जणणे कुवंति जत्तं जणा ॥
 दाणं पुण नाणा-ऽभय-धम्मोवद्धं-भयओ तिविहं । रयणत्तयं व सग्गा-पवग्ग-सुह-साहणं भणियं ॥
 नाणं तत्थ दु-भेयं मिच्छा-नाणं च सम्म-नाणं च । जं पाव-पवित्ति-करं मिच्छा-नाणं तमक्खायं ॥
 तं च इमं वेज्जय-जोइसत्थ-रस-धाउवाय-कामाणं । तह नट्ट-सत्थ-विग्गह-मिगयाण परूवयं सत्थं ॥
 जं जीव-दया-मूलं समग्ग-संसार-मग्ग-पडिक्कूलं । भाव-रिउ-हियय-सूलं तं सम्मं नाणमुहिदं ॥
 तं पुण दुवालसंगं नेयं सब्बुणा पणीयं ति । मोक्ख-त्तरु-बीय-भूओ धम्मो चिय वुच्चए जत्थ ॥

३२०

किञ्च-

सम्मत्त-परिगहियं सम्म-सुयं लोइयं तु मिच्छ-सुयं । आसज्जउ सोआरं लोइय-लोउत्तरे भयणा ॥
 नाणं पि तं न नाणं पाव-मई होइ जत्थ जीवाणं । न कयावि फुरइ रयणी सूरमि समुग्गए संते ॥
 नाणं मोह-महंघयार-लहरी-संहार-सूग्गमो, नाणं दिट्ठ-अदिट्ठ-इट्ठ-घडणा-संकप्प-कप्प-हुमो ।
 नाणं दुज्जय-कम्म-कुंजर-घडा-पंचत्त-पंचाणो, नाणं जीव-अजीव-वत्थु-विसरस्सालोयणे लोअणं ॥
 नाणेण पुत्त-पावाइं जाणिउं ताण कारणाइं च । जीवो कुणइ पवित्तिं पुत्ते पावाओ विणियत्तिं ॥
 पुत्ते पवत्तमाणा पावइ सग्गा-पवग्ग-सोक्खाइं । नारय-तिरिय-दुहाण य मुच्चइ पावाओ विणियत्तो ॥ ३२५
 जो पढइ अउबं सो लहेइ तित्थंकरत्तमन्न-भवे । जो पुण पढावइ परं सम्म-सुयं तस्स किं भणिमो ॥
 जो उण सहिजं भत्त-पाण-वर-वत्थ-पुत्थयार्हं । कुणइ पढंताणं सो वि नाण-दाणं पयंटेइ ॥
 नाणमिणं दिताणं मिण्हंताणं च मुक्ख-प(व?)रदारं । केवल-सिरी सयं चिय नराण वच्छत्थले लुडइ ॥

सम्भं नाणेण वियाणिऊण एगिंदियाइए जीवे । तेसिं तिविहं तिविहेण रक्खणं अभय-दाणमिणं ॥
 जीवाणमभय-दाणं यो देइ दया-वरो नरो निब्बं । तस्सेह जीवलोए कतो वि भयं न संभवइ ॥ ३७०
 जं नवकोडी-सुद्धं दिजइ धम्मिय-जणस्स अवरुद्धं । धम्मोवग्गह-हेउं धम्मोवट्ठं-दाणमिणं ॥
 तं असण-पाण-ओसह-सयणा-ऽऽसणवसहि-वत्थ-पत्ताई । दायबं बुद्धिमया भवन्नवं तरिउकामेण ॥
 तं दायग-गाहग-काल-भाव-सुद्धीहिं चउहिं संजुतं । निष्ठाण-सुक्ख-कारणमणंत-नाणीहिं पन्नत्तं ॥
 जो देइ निज्जत्थी नाणी सद्धा-जुओ निरासंसो । मय-मुक्को जुगं जइ-जणस्स सो दायगो सुद्धो ॥
 जो देइ धण-खेत्ताइं जइ जणाणुचियमेअ-विवरीओ । सो अप्पाणं तह गाहगं च पाडेइ संसारे ॥ ३७५
 जो चत्त-सब्ब-संगो गुत्तो विजिइदिओ जिय-कसाओ । सज्झाय-शान-निरओ साहू सो गाहगो सुद्धो ॥
 कम्म-लहु-त्तणेण सो अप्पाणं परं च तोरेइ । कम्म-गुरू अतरंतो सयं पि कहू तारए अन्नं ॥
 पुब्बुत्त-गुण-विउत्ताणं जं धणं दिजए कु-पत्ताण । तं खलु धुबइ वत्थं रुहिरें चिय रुहिर-लित्तं ॥
 दिन्नं सुद्धं पि दाणं होइ कु-पत्तंमि असुह-फलमेव । सप्पस्स जहा दिन्नं खीरं पि विसत्तणमुवेइ ॥
 तुच्छं पि सु-पत्तंमि उ दाणं नियमेण सुह-फलं होइ । जहू गानीए दिन्नं तिणं पि खीरत्तणमुवेइ ॥ ३८०
 दिन्नेण जेण जइया जइ-जण-देहस्स होइ उवयारो । भत्तीए तम्मि कालेयं दिजइ काल-सुद्धं तं ॥
 अप्पाणं मन्नंतो कयत्थमेगंत-निज्जरा-हेउं । जं दाणमणासंसं देइ नरो भाव-सुद्धं तं ॥
 महया वि हु जत्तेणं बाणो आसन्न-लक्खमहिगिच्च । मुक्को न जाइ दूरं इय आसंसाए दाणं पि ॥
 मोक्खत्थं जं दाणं तं पइ एसो विही मुण्येबो । अनुकंपा-दाणं पुण जिणेहिं कत्थ वि न पडिसिद्धं ॥
 पत्तंमि भत्ति-जुत्तो जीवो समयंमि थोयमवि दितो । पावेइ पावचत्तो चंदणवाल व कळाणं ॥ ३८५

[अत्र दानविषये चन्दनमालादीनां कथानकान्यनुसन्धेयानि ।]

*

§§ २६. कुमारपालस्य हेमचन्द्रसूरिं प्रति स्वभिक्षाग्रहणप्रार्थना, राजपिण्डग्रहणे सूरेर्निषेधश्च ।
 एवं सोऽं मुणि-दाण-धम्म-साहप्पमुलवइ राया । भयवं ! गिण्हइ मह वत्थ-पत्त-भत्ताइयं भिक्खं ॥
 तो वज्जरइ मुणिदो इमं महाराय ! राय-पिंडो त्ति । भरहस्स व तुहू भिक्खा न गिण्हउं कप्पइ जईणं ॥
 [राजपिण्डविषये भरतचक्रिकथाऽत्रानुसन्धेया ।]

इय गुरु-वागरियं भरह-चरियमायन्नित्तं मुणइ राया । जइ मह भिक्खा न मुणीण कप्पए राय-पिंडो त्ति ॥
 तत्तो भरहो व अहं पि भोयणं सावगाणं वियेरेमि । गुरुणा वुत्तं जुत्तं अनुसरित्तं उत्तम-चरित्तं ॥

§§ २७. कुमारपालस्य सत्रागार-पौषधशालादिकरणम् ।

अहू कारावइ राया कण-कोडागार-घय-घरोवेयं । सत्तागारं गरुयाएँ भूसियं भोयण-सहाए ॥ ३९०
 तस्सासन्ने रत्ता कारविया वियड-तुंग-वरसाला । जिण-धम्म-दत्थि-साला पोसह-साला अइविसाला ॥
 तत्थ सिरिमाल-कुल-नह-निसि-नाहो नेमिनाग-अंगरुहो । अभयकुमारो सट्ठी कओ अहिइयगो रत्ता ॥
 इत्थंतरंमि कवि-चक्कवडि-सिरिवाल-रोहण-भवेण । बुहयण-बूडामणिणा परंयिं सिद्धवालेण ॥
 देव-गुरु-पूयण-परो परोवयारुजओ दया-पवरो । दक्खो दक्खिन्न-निही सच्चो सरलासओ एसो ॥

क्रिश्च-

क्षित्वा तोयनिधित्तले मणिगणं रत्नोत्करं रोहणी रेण्वाऽऽवृत्य सुवर्णमात्मनि ददं बद्ध्वा सुवर्णाचलः । ३९५
 क्षाममध्ये च धनं निधाय धनदो विन्यन् परम्यः स्थितः किं स्यात् तैः कृपणैः समोऽयमखिलायिभ्यः स्वमर्थं ददन् ॥

ता जुतं देव ! कयं तुमए जं इत्थ धम्म-ठाणमि । अभयकुमारो सेट्ठी एसो सब्बेसरो विहिओ ॥
 धय-कूर-मुग्ग-मंडग-वंजण-वडयाइ-कय-चमक्कारं । सक्कार-पुब्बं सावयाण सो भोयणं देइ ॥
 बत्थाइ पसत्थाइं कुहुं-व-नित्थारणत्थमत्थं च । एवं सत्तागारं कयं नरिंदेण जिण-धम्मे ॥
 इय जीव-दया-हेउं संसार-समुद-संतरण-सेउं । दाणं मोक्ख-निदानं कहिऊण गुरू भणइ एवं ॥

*

§§ २८. सूरिमदत्तः शीलव्रतोपदेशः ।

जीव-दयं काउमणो मणुओ सीलं नरिंद ! पालिअ । जम्हा जिणेहिं भणिओ मेहुण-सच्चाइ जीव-वहो ॥ ४००
 रमणीय संगमे होइ मेहुणं तं धणं विणा न हवे । होइ धणं आरंभाओ तत्थ पुण नत्थि जीव-दया ॥
 अगणिय-कजा-उकजा निरग्गला गलिय-उभय-लोय-भया । मेहुण-पसत्त-चित्ता किं पावं जं न कुब्बंति ॥
 जलणो वि जलं जलही वि गोययं पबओ वि सम-भूसी । भुयगो वि होइ माला विसंपि अमयं सुसीलाण ॥
 आणं ताण कुणंति जोडिय-करा दास ब सब्बे सुरा मायंगाहि-जलगि-सीह-पमुहा वट्ठंति ताणं वसे ।
 हुब्बा ताण कुओ वि नो परिभवो सग्गाऽपवग्ग-सिरी ताणं पाणि-तलं उवेइ विमलं सीलं न लुंयंति जे ॥
 विप्फुरइ ताण कित्ती लहंति ते सग्ग-मोक्ख-सुक्खाइं । सीलं ससंक-विमलं जे सीलवइ ब पालंति ॥ ४०५

[अत्र शीलव्रते शीलवत्यादिकथानकान्यनुसन्धेयानि ।]

इय सील-धम्ममायज्जिऊण भव-जलहि-तारण-तरंडं । संविग्ग-मणो राया गिणइ नियमं गुरू-समीवे ॥
 अट्ठमि-चउइसी-पमुह-पब-दियहे सुनिच्चमेव मए । कायबं बंभवयं भयवं ! मण-वयण-काएहिं ॥

*

§§ २९. तपोव्रतविषयकोपदेशः ।

अह वागरियं गुरुणा-जीव-दया-कारणं तवं कुजा । छजीव-निकाय-वहो न होइ जम्हा कए तम्मि ॥
 जह कंचणस्स जलणो कुणइ विसुद्धिं मलावहरणं । जीवस्स तहवे तवो कम्म-समुच्छेय-करणेण ॥ ४१०
 कम्माइं भवंतर-संचियाइं तुट्ठंति किं तवेण विणा । डज्जेति दावानलमंतरेण किं केण वि वणाइं ॥
 अगणिय-तणुपीडिहिं तित्थयरोहिं तवो सयं विहिओ । कहिओ तह तेहिं चिय तित्थयरत्तण-निमित्तमि मो ॥
 कुसुम-समाओ तियसिंद-चक्कवट्ठित्ताइ-रिद्धीओ । जाणसु तव-कप्प-महीरुहस्स सिंव-सुक्ख-फलयरस्स ॥
 बारसवरिसाइं तवो पुब-भवे रुप्पिणीइ जह विहिओ । तह कायबो नीसेस-दुक्ख-खवणत्थमन्नेहिं ॥

[अत्र तपोव्रते रुक्मिण्यादीनां कथा अनुसन्धेयानि ।]

एवं तव-माहर्षं मुणिऊण तवो नरिंद ! कायबो । सो बज्जो छम्मेओ अग्निमंतरओ य छम्मेओ ॥
 तं जहा—

‘अणसणमुणोयरिया वित्ती-संखेवणं रस-च्चाओ । काय-किलेसो सलीणया य बज्जो तवो होइ ॥ ४१५
 पायच्छित्तं विणओ वेयावच्चं तहवे सज्जाओ । ज्ञाणं च उस्सगो वि य अग्निमंतरओ तवो होइ ॥’
 रत्ता भणियं अट्ठमि-चउइसी-पमुह-पब-दियहेसु । जिण-कल्लण-तिहीसु य सत्तीह तवं करिस्सामि ॥
 एवं बारस-भेयं तव-धम्मं अक्खिउं गुरू भणइ । बारसविहं नराहिव ! सुण संपइ भावणा-धम्मं ॥

*

§§ ३०. शुभभावनोपदेशः ।

सुह-भावणा-परिगओ जीवदयं पालिउं खमइ जीवो । सो असुह-भावणाए गहिओ पावं न किं कुणइ ॥
 वंशं वित्तिं जहिरथ सत्थ-पढणं अत्थावबोहं विणा सोहग्गेण विणा मडप्प-करणं दाणं विणा संभमं ।
 सम्भावणेण विणा पुरंधि-रमणं नेहं विणा भोअणं एवं धम्म-समुजयं पि विबुद्धा ! सुद्धं विणा भावणं ॥ ४२०

सप्तम-नरय-निमित्तं कम्मं बद्धं पसन्नचंदेण । असुहाइ भावणाए सुहाइ पुण केवलं पत्तं ॥

[भावनाविषयेऽत्र प्रसन्नचन्द्रादीनां कथानकाम्यनुसन्धेयानि ।]

अह पुच्छइ कुम्भर-नराहिराउ, मण-मक्कड-नियमण-संकलाउ ।

कह कीरहि बारह भावणाउ, तो अक्खइ गुरु घण-गहिर-नाउ ॥

§§ ३०. भावना-स्वरूप-वर्णनम् ।

तं जहा — चलु जीविउ जुवणु धणु सरीर, जिम्ब कमल-दलग्ग-विलग्गु नीरु ।

अहवा इहत्थि जं किं पि वत्थु, तं सव्वु अणिवु हहा घिरत्थु ॥

पिय माय भाय सुकलत्तु पुत्तु, पट्टु परियणु मित्तु सिण्हलत्तु ।

पहवंतु न रक्खइ को वि मरणु, विणु धम्मइ अब्बु न अत्थि सरणु ॥

राया वि रंतु सयणो वि सत्तु, जणओ वि तणउ जणणि वि कलत्तु ।

इह होइ नहु इ कुक्कम्मवंतु, संसार-रं गि बहुरूवु जंतु ॥

एकल्लउ पावइ जीवु जम्मु, एकल्लउ मरइ विटत्त-कम्मु ।

एकल्लउ परमवि सहइ दुक्खु, एकल्लउ धम्मिण लहइ मुक्खु ॥

जहिं जीवह एउ वि अब्बु देहु, तहिं किं न अब्बु धणु सयणु गेहु ।

जं पुण अणत्तु तं एक्क-चित्तु, अजेसु नाणु दंसणु चरित्तु ॥

वस-मंस-सुहिर-चम्मउट्ठि-बद्ध, नव-छिड्डु श्रंतं मलावणद्ध ।

असुइ-सरूव-नर-थी-सरीर, सुइलुद्धि कह वि मा कुणसु धीर ॥

मिच्छत्त-जोग-अविरइ-पमाय, मय-कोह-लोह-माया-कसाय ।

पावासव सब्बि इमे मुणेहि, जइ महसि मोक्खु ता संवरेहि ॥

जह मंदिरि रेणु तलाइ वारि, पविसइ न किंचि ढक्किय दुवारि ।

पिहियासवि जीवि तहा न पावु, इय जिणिहि कहिउ संवरु पहावु ॥

परवसु अन्नाणु जं दुहु सहेइ, तं जीवु कम्मु तणु निज्जेइ ।

जो सहइ सवसु पुण नाणवंतु, निज्जरइ जिइंदिउ सो अणंतु ॥

जहिं जम्मणु मरणु न जीवि पत्तु, तं नत्थि ठाणु वालग्ग-मत्तु ।

उट्ठा-उट्ठो-चउदस-रअ-लोगि, इय चित्तसु निब्बु सुओवओगि ॥

सुह-कम्म-निओगिण कहवि लद्ध, बट्टु पावु करेविणु पुण विरुद्ध ।

जलनिहि-चुय-रयणु व दुलह बोहि, इय मुणिवि पमत्तु म जीव होहि ॥

धम्मु त्ति कहंति जि पावु पाव, ते कुरुरु मुणसु निदय-सहाव ।

पइ पुज्जिहि दुल्लहु सुगुरु पत्तु, तं वज्जसु मा तहु विसय-सत्तु ॥

इय बारह भावण सुणिवि राउ, मणमज्झि वियंमिय भव-विराउ ।

रत्तु वि कुणंतु चित्तइ इमाउ, परिहरिवि कुगइ-कारणु पमाउ ॥

इय सोमप्पह-कहिए, कुमार-निव-हेमचंद-पडिचडे । जिणधम्म-प्पडिबोहे पत्थावो वण्णिओ तइओ ॥

॥ इत्याचार्यश्रीसोमप्रभाषिरचिते कुमारपाकप्रतिषोढे तृतीयः प्रकाशः ॥

अथ चतुर्थः प्रस्तावः ।

§§ ३१. हेमसूरिकृतो द्वादशाव्रतोपदेशः ।

अह वागरियं गुरुणा जीव-दयं धम्ममिच्छमाणेण । सिव-मंदिर-निस्सेणी विरई पुरिसेण कायवा ॥

सवैदिय-वसगाणं समत्त-पावासवा नियत्ताणं । जं अविरयाण जीवाण कहवि न वट्टइ जीव-दया ॥

(जं अविरयाण कहमवि वट्टइ सम्मं न जीवदया - पाठान्तरम् ।)

जइ कह वि सब-विरई गुणि-धम्म-सरूवमक्खमो काउं । ता देसओ वि विरई गिहत्थ-धम्मोचियं कुज्जा ॥

पुव्व-परिक्कम्मिय-चित्त-कम्म-जुग्गा जहा भवे भिरी । तह विहिय-देस-विरई काउमलं सब-विरई पि ॥

४४०

भणियं च-

‘एसा वि देस-विरई सेविज्जइ सब-विरइ-कजेण । पायमिमीए परिकम्मियाण इयरा थिरा होइ’ ॥

पंच उ अणु-वयाई गुण-वयाई हवेंति तिन्नेव । सिक्खावयाई चत्तारि देस-विरई दुवालसहा ॥

तत्र-

§§ ३२. प्राणातिपातविरत्युपदेशः ।

संकप्प-पुव्वयं जं तसाण जीवाण निरवराहाण । दुविह-तिविहेण रक्खणमणुव्वयं बिंति तं पढमं ॥

चिर-जीवी वर-रूवो नीरोगो सयल-लोग-मण-इट्ठो । सो होइ सुगइ-नामी सिवो व जो रक्खए जीवे ॥

[अत्र शिवकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ३४. मृषावादविरत्युपदेशः ।

जं गो-भू-कन्ना-कूडसक्खि-नासापहार-अलियस्स । दुविह-तिविहेण वज्जणमणुव्वयं बिंति तं बीयं ॥

भुयगो व अलियवाई होइ अवीसास-भायणं भुवणे । पावइ अकित्ति-पसरं जणयाण वि जणइ संतावं ॥

सव्वेण फुरइ किंती सव्वेण जणम्मि होइ वीसासो । सग्गा-उपवग्ग-सुह-संपयाउ जायंति सव्वेण ॥

कुरुते यो मृषावादविरतिं सत्यवागव्रतः । मकरध्वजवद्भद्रमुभयत्रापि सोऽनुते ॥

४४५

[अत्र मकरध्वजदृष्टान्तोऽनुसन्धेयः ।]

§§ ३५. अदत्तादानविरत्युपदेशः ।

जं चोरंकारकरस्स खत्त-खणणाइणा पर-धणस्स । दुविह-तिविहेण वज्जणमणुव्वयं बिंति तं तइयं ॥

जो न हरइ पर-दब्बं इहावि सो लहइ न वह-बंधाई । पर-लोए पुण पावइ सुर-नर-रिद्धीओ विउलाओ ॥

एक्कस्स चैव दुक्खं मारिज्जंतस्स होइ खणमेकं । जावजीवं सकुहुंभयस्स पुरिसस्स धण-हरणे ॥

दब्बं परस्स षड्धं जीयं जो हरइ तेण सो हणिओ । दब्ब-विगमे जओ जीयमंतरंगं पि जाइ खये ॥

जं खत्त-खणण-बंध-गहाइ-विहिणा परस्स धण-हरणं । पक्कख-दिट्ठ-दोसं तं चिट्ठउ दूरओ ताव ॥

पर-बंधणेण धेतुं दितस्स वि पर-धणं पर-भवम्मि । पर-गेहे बिय वच्चइ दत्तस्स व वणिय-पुत्तस्स ॥

४५०

[अत्र वणिक्पुत्रदत्तकथाऽनुसन्धेया ।]

§§ ३६. परदारविरत्युपदेशः ।

जं निय-नियभंगेहिं दिवाणं माणुसाण तिरियाणं । परदाराणं विरमणमणुव्वयं बिंति तं तुरियं ॥

चउ-विह-कसाय-मुक्को चउ-गइ-संसार-भवण-निक्षिणो । जो धरइ चउत्थ-वयं सो लहइ चउत्थ-पुरिसत्थं ॥

४५५

निबडिय-सुहृदभावाण ताण को वडउ एत्थ समसीसिं । पर-रमणि-संकडे निवडिया वि न मुयंति जे भेरं ॥
इणमेव धम्म-वीयं इणमेव विवेय-कणय-कसवडो । इणमेव दुक्करं जं कीरइ परदार-विरइ-वयं ॥

यः पालयति निर्व्याजं परस्त्रीविरतिव्रतम् । परत्रेह च स श्रेयः पुरन्दर इवाश्नुते ॥

[अत्र पुरन्दरकथाऽनुसन्धेयम् ।]

§§ ३७. परिग्रहविरत्युपदेशः ।

दुपय-चउप्पय-धण-धन्न-खेत्त-घर-रुप्प-कणय-कुप्पाण । जं परिमाणं तं पुण अणुबयं पंचमं बिति ॥
जीवो भवे अपारे गरुय-परिग्गह-भरेण अक्कंतो । दुह-लहरि-परिक्खित्तो बुडइ पोओ व जलहिम्मि ॥

३१०

धम्मारासखयं खमा-कमलिणी-संधाय-निग्घायणं, मज्जाया-तडि-पाडणं सुह-मणो-हंसस्स निव्वासणं ।

बुद्धिं लोहमहणवस्स खणणं सत्ताणुकंपा-भुवो, संपाडेइ परिग्गहो गिरिनई-पूरो व वडुंतो ॥
लोह-परिचत्त-चित्तो जो कुणइ परिग्गहस्स परिमाणं । सो परमंवे परिग्गहमपरिमियं लहइ नागो व ॥

[अत्र नागकथानकमतुसन्धेयम् ।]

§§ ३८. दिग्गन्तोपदेशः ।

दससु दिसासु जं सयल-सत्त-संताण-ताण-कय-मइणो । गमण-परिमाण-करणं गुणवयं बिति तं पढमं ॥
जीवो धणलोभ-ग्गह-गदिय-मणो जत्थ जत्थ संचरइ । विदवइ पाणिणो तत्थ तत्थ तत्तायपिंडो व ॥
संतोस-पहाण-मणो दिसासु जो कुणइ गमण-परिमाणं । सो पावइ कलाणं इत्थ वि जम्मे सुवंधु व ॥

३१५

[अत्र सुवंधुकथानकमतुसन्धेयम् ।]

§§ ३९. भोगोपभोगव्रतोपदेशः ।

वीयं गुण-वयं पुण भोयणओ कम्मओ य होइ दुहा । तं भोयणओ भोगोवभोग-माणं विहेयवं ॥
सइ भुजइ त्ति भोगो सो पुण आहार-पुप्फमाईओ । उवभोगो य पुणो पुण उवभुजइ भुवण-विलयाई ॥
असणस्स खाइमस्स य विरइ कुज्जा निसाइ आ जीवं । महु-मज्ज-मंस-मक्खण-पमुहाण य सब्बा नियमं ॥
पनरस-कम्मादाणां कोट्टवालाइणो नियोगा य । तं कम्मओ पणीयं तत्थ करिज्जा बुहो जयणं ॥

३२०

पुरुषः पालयन् भोगोपभोगव्रतमादतः । जयद्रथ इवामीष्टं लभतेऽत्रापि जन्मनि ॥

[अत्र जयद्रथकथानकमतुसन्धेयम् ।]

§§ ४०. अनर्थ-दण्डविरत्युपदेशः ।

दोस-भुयंग-करंडो अणत्थ-दंडो अणत्थ-दुमसंडो । जं तस्स विरमणं तं वडंति गुण-वयं तदयं ॥
तणु-सयण-पराईणं अत्थे जं जंतु-पीडणं दंडो । सो होइ अत्थ-दंडो अणत्थ-दंडो उ विवरीओ ॥
पावोवएस-अवज्झाण-हिंसदाण-प्पमाय-भेएहिं । चउहा अणत्थ-दंडो अणंत-नाणीहिं निहिट्टो ॥
करिण-वणिज्ज-हय-वसण-छेय-गोदमण-पमुह-पावाण । जो उवएसो कीरइ परस्स पावोवएसो सो ॥
वरिसंतु घणा मा वा, मरंतु रिणो, अहं निवो होज्ज । सो जिणउ, परो भज्जउ, एवं चित्तणमवज्झाणं ॥
हल-मुसल-खल-सगडगि-खग्ग-धणु-बाण-परसु-पमुहाणं । हिंसा-निर्वंधणाणं समपणं हिंसदाणमिणं ॥
जं मज्ज-विसय-विकहाइ-सेवणं पंचहा पमाओ सो । अह व घय-दुद्ध-तेल्लाइ-भायण-च्छायणाऽऽलस्सं ॥
कय-परपीडमसंबद्ध-भासणं वज्जरंति मोहरिअं । तं पुण अणत्थ-दंडस्स पढममं ति मोत्तवं ॥
होइ वयणं सुसंघं महुरो सदो तह त्ति जं भणियं । आणं कुणंति तियसा वि तस्स जो चयइ मुहत्तं ॥
वज्जिय-अणत्थ-दंडो खंडो जाओ निवो पुरिस-चंडो । मोहरियं काउं किंचि रुह-जीवो दुहं पत्तो ॥

३२५

३८०

[अत्र रुद्रजीवदण्डान्तोऽनुसन्धेयः ।]

§§ ४१. सामायिकव्रतोपदेशः ।

जं समणस्स व सावज्ज-जोग-वज्जणमरत्त-दुट्ठस्स । तं सम-भाव-सरूवं पढमं सिक्खा-वयं विंति ॥
जो राग-दोस-रहिओ गहिउं सामाइयं न खंडेइ । सो सावओ वि साहइ सागरचंदो व पर-लोयं ॥

[अत्र सागरचन्द्रदृष्टान्तोऽनुसन्धेयः ।]

§§ ४२. देशावकाशिकव्रतोपदेशः ।

जं पुव्व-गहिय-सयल-व्याण संखेव-करणमणुदियहं । देसावगासियं तं मणंति सिक्खा-वयं वीयं ॥
जीवो पमाय-बहुलो पमाय-परिवज्जेण हवइ धम्मो । ता कीरइ पइदियहं संखेवस्सावि संखेवो ॥
सच्छंद-पयाराइं जहा अणत्थे पडेति डिभाइं । अनिजंतिय-वावारा जीवा निवडंति तह नरए ॥
तेणावाय-परंपर-विसम-विस-प्पसर-रुंभण-निमित्तं । निदिट्ठे रक्खा-कंडयं व सिक्खा-वयं एयं ॥
अणुवित्तीए वि हु ओसहं व जो कुणइ वयमिणं मणुओ । पवणंजउ व पावइ सो इह लोए वि कल्लणं ॥

[अत्र पवनज्वयकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ४३. पौषधव्रतोपदेशः ।

आहार-देह-भूषण-अवंभ-वावार-चाय-रूवं जं । पवेसु पोसहं तं तइयं सिक्खा-वयं विंति ॥
अटमि-चउहसी-पमुह-पव्व-दियहेसु जो कुणइ एयं । पावइ उभय-भवेसुं सो रणस्सु व कल्लणं ॥

[अत्र रणशूरकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ४४. अतिथिसंविभागव्रतोपदेशः ।

साहूण संविभागो जो कीरइ भत्त-पाण-पमुहेहिं । तं अतिहि-संविभागं तुरियं सिक्खा-वयं विंति ॥
जो अतिहि-संविभागं परिपालइ पवर-सत्त-संलुत्तो । नरदेवो व सउन्नो इहावि सो लहइ कल्लणं ॥

[अत्र नरदेवकथानकमनुसन्धेयम् ।]

एवं नरिंद ! तुह अक्खियाइं एयाइं बारस-वयाइं । रत्ता भणियं भयवं ! अणुगहो मे कओ तुमए ॥
पंच-मह-वय-भारो धुवं गिरिंदो व दुव्वहो ताव । तं जे वहंति सम्मं ते दुक्कर-कारए वंदे ॥
ते वि हु सलाहणिज्जा न कस्स परिमिय-परिग्गहा-उरमा । सक्कंति पालिउं जे इमाइं बारस-वयाइं पि ॥
गुरुणा भणियं आणंद-कामदेवाइणो पुरा जाया । जेहिं परिपालियाइं इमाइं सावय-वयाइं दंदे ॥
इण्हि तु वर-गिहत्थो इहरिय नामेण छड्डओ सेट्ठी । परिमिय-परिग्गहो विहिय-पाव-वावार-परिहारो ॥
जो अहिगय-नव-त्ततो संतोस-परो विवेय-रयण-निही । देव-गुरु-धम्म-कज्जेसु दिन्न-निय-भुय-विदत्त-धणो ॥
सो अम्ह पाय-मूले पुव्वं पडिवज्जिऊण भावेण । बारस-वयाइं एयाइं पालए निरइयाराइं ॥
रत्ता भणियं एसो आसि धणद्धो ति मज्झ गोरब्बो । साहम्मिउ चि संपइ वंभु व विसेसओ जाओ ॥
भयवं ! अहं पि काहं सावय-धम्मस्स बारस-विहस्स । परिपालणे एयत्तं वसुहा-सामित्त-अणुरूवं ॥
तो गुरुणा वागरियं नरिंद ! तुममेव पुन्नवंतो सि । जो एसो वि सावय-वयाण परिपालणं कुणसि ॥
इय सोमप्पह-कहिए कुमार-निव-हेमचंद-पडिबद्धे । जिण-धम्म-प्पडिबोहे पत्थावो वज्जिओ तुरिओ ॥

॥ हस्ताचार्यश्रीसोमप्रभविरचिते कुमारपालप्रतिबोधे चतुर्थः प्रश्नावः ॥

अथ पञ्चमः प्रस्तावः ।

§§ ४५. कषायज्योपदेशः ।

अह गुरुणा वागरियं जो जीवदयं समीहए काउं । तेण कसायाण पराजयम्मि जत्तो विहेयबो ॥
जम्हा कसाय-विवसो किञ्चमकिञ्चं च किंपि अमुणंते । निइय-मणो पयइइ जीवो जीवाण पीडासु ॥
तो कोह-माण-माया-लोभा चउरो चउबिहा हुंति । एक्किस्सो अणंताणुबंधि-पमुहेहिं भेएहि ॥
कजाकज-विचारण-चेयन्न-हरस्स विसहरस्सेव । कोवस्स कोऽवगासं मइमं मण-मंदिरे दिजा ? ॥

५०५

§§ ४६. क्रोधज्योपदेशः ।

सुहु जलणो जलंते वि दहइ तं चेव जत्थ संलग्गो । कोह-जलणाउ जलिओ सठाणमन्नं परभवं च ॥
जिण-पवयण-मेह-समुब्भवेण पसमामएण कोव-दवं । विज्झवइ जो नरो होइ सिव-फलं तस्स धम्म-वणं ॥
कोवेण कुगइ-दुक्खं जीवा पावंति सिंह-वग्ग व । होउं खमा-परा पुण लहंति सग्गा-ऽपवग्ग-सुहं ॥

५१०

[अत्र सिंहव्याघ्रकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ४७. मानज्योपदेशः ।

अह-मय-ट्ठाणेहिं मत्तो अंतो-निविट्ठ-संकु व । कस्स वि अनमंतो तिहुयणं वि मज्जइ तणं व नरो ॥
मय-वट्ठो उट्ठु-मुहो गयणम्मि गणंतओ रिक्खाइ । अनिरिक्खय-सुह-मग्गो भवावडे पइइ किं चोअं ॥
राया-ऽमच्चाईणं पि सेवओ माणवज्जिओ चेव । लहइ मण-वंछियत्थं पुरिसो माणी पुण अणत्थं ॥
माणी उबेय-करो न पावए कामिणीण काम-सुहं । इत्थीण कामस्तथेसु कम्मणं मदवं जम्हा ॥
मोक्ख-तरु-बीय-सूओ माण-त्यङ्गस्स नत्थि धम्मो वि । धम्मस्स जओ समए विणउ चिय वज्जिओ मूलं ॥
जाइ-कुलाइ-मएहिं नडिओ जीवो वि विडंयणं लहइ । तेहिं पुण वज्जिओ गोषणो व सुह-भायणं होइ ॥

५१५

[अत्र गोधनकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ४८. मायाज्योपदेशः ।

धम्म-वण-जलण-जाला मोह-महा-मयगलाण [जा] साला । कुगइ-वहु-वर-माला माया सुह-मइ-हरण-हाला ॥
येव-कए कवड-परो निविडं निवडंतमावया-लक्खं । लक्खइ न जणो लगुडं पयं पियंतो षिडालो व ॥
माया-वसेण कवड-प्पओग-कुसला अकिञ्चमायरिउं । पत्ता इहेव सयमेव लज्जिउं नाइणी निहणं ॥

[अत्र नागिनीकथाऽनुसन्धेया ।]

§§ ४९. लोभज्योपदेशः ।

जो कोह-माण-माया-परिहार-परो वि वज्जइ न लोहं । पोओ व सागरे सो भवम्मि बुड्डइ कु-कम्म-गुरू ॥
ससि-कर-धवला वि गुणा निय-आसय-वाह-कारए लोदे । आवट्ठंति जल-कणा लोहम्मि व जलण-संसत्ते ॥
इइ लोयम्मि किलेसे लहिउं लोभाउ सागरो गरुए । पर-लोए संपत्तो दुगइ-दुक्खाइं तिकखाइं ॥

५२०

[अत्र सागरदृष्टान्तोऽनुसन्धेयः ।]

इय हेमस्सुरिणि-पुंगवस्स सुणिऊण देसणं राया । जाणिय-समत्त-तत्तो जिण-धम्म-परायणो जाओ ॥

§§ ५०. कुमारपालदिनचर्यावर्णनम् ।

तो पंच-नमुक्कारं सुमरंतो जगमए रयणि-सेसे । चितइ अय दो वि हिय[ए] †देव-गुरु-धम्म-पडिवर्ति ॥
काऊण काय-सुद्धि कुसुमामिस-योत्त-विनिह-पूयाए । पुञ्जइ जिण-पडिमाओ पंचहिं दरेहि वदेइ ॥ ५१५
निबं पबक्खाणं कुणइ जहासति सत्त-गुण-निलओ । सयल-जय-लच्छि-तिलओ तिलयावसरम्मि उवविसइ ॥
करि-कंधराधिरुदो समत्त-सामंत-मंति-परियरिओ । वच्चइ जिणिंद-भवणं विहि-पुब्बं तत्थ पविसेइ ॥
अट्ट-प्पया-पूयाइ पुहूउं वीयरय-पडिमाओ । पणमइ महि-निहिय-सिरो धुणइ पवितेहिं शोत्तिहिं ॥
गुरु-हेम्मच्चव-चलणे चंदण-कप्पूर-कणय-कमलेहिं । संपूईऊण पणमइ पबक्खाणं पयासेइ ॥
सुक्क-पुरओ उवविसिउं पर-लोय-सुहावहं सुणइ धम्मं । गंतूण गिहं वियरइ जणस्स विन्नत्तियावसरं ॥ ५१०
विहियग्ग-कूर-थालो पुणो वि घर-चेइयाइं अचेइ । कय-उच्चिय-संविभागो भुंजेइ पवित्तमाहारं ॥
शुत्तुत्तरं सहाए वियाए सद बुहेहिं सत्थत्थं । कइया वि निव-नियुतो कहइ कहं सिद्धवाल-कई ॥

[अत्र कविसिद्धपालकयिता अपभ्रंशभाषावद्वा जीव-मनः-करण-संलापकथा ज्ञातव्या]

अन्न-दिणेऽन्न-विबुहेण य जंपियं देव किंपि पुच्छिस्सं । रत्ता भणियं पुच्छुसु बुद्धो पयद्धो भणिउमेव ॥

[अत्र कश्चिदल्पविबुधकथितं विक्रमादित्यकथानकं विवेचयम् ।]

तो राया बुदवग्गं विसज्जिउं दिवस-चरम-जामम्मि । अत्थाणी-मंडव-मंडणम्मि सिंहासणे ठाइ ॥
सामंत-मंति-मंडलिय-सेट्ठिपमुहाण दंसणं देइ । विन्नत्तीओ तेसिं सुणइ कुणइ तह पडीयारं ॥ ५१५
कय-निब्विय-जण-विम्हियाइं करि-अंक-माल-लुद्धाइं । रजट्टिइ ति कइया वि पेच्छए छिन्नवंछो वि ॥
अट्टमि-चउदसि-वन्नं पुणो वि भुंजइ दिणट्ठमे भाए । कुसुमाइएहिं घर-चेइयाइं अचेइ संज्ञाए ॥
निसि निविसिऊण पट्टे आरत्तिय-मंगलाइं कारवइ । वारवहू-निवहेणं मागह-गण-गिज्जमाण-गुणो ॥
तो निइं काउमणो मयण-भुयंगम-विस-प्पसम-मंतं । संधुणइ थूलभद-प्पमुह-महामुणि-चरियमेवं ॥

[अत्र स्थूलभद्रकथाऽनुसन्धेया । नमस्कारमाहात्म्ये च नन्दनकथा याच्या ।]

परमेष्ठिनमस्कारं स्मरन् भूपतिरभ्यधात् । नमस्कारस्य माहात्म्यं दृष्टप्रत्ययमेव मे ॥

तथा हि—

स्वयं सकलसैन्येन दिव्यान्नाः कुर्वतोऽपि मे । असिध्यत [यतो] नार्योऽनर्थः प्रत्युत कोऽप्यभूत् ॥ ५१०
अधुना तन्नमस्कारं स्मरतो मम शत्रवः । वणिजैरपि जीयन्ते दण्डेश्वैरम्बडादिभिः ॥
स्वचक्रं परचक्रं वा नानर्थं कुस्ते क्वचित् । दुर्भिक्षस्य न नामापि श्रूयते वसुधातले ॥
ततस्तं संस्मरन्नेवं निद्रां भजति पार्थिवः । रात्रिशेषे तु जागर्ति मागधोक्तैर्जिनस्त्वैः ॥
ततः पञ्चनमस्कारधर्मस्मरणपूर्वकम् । वन्दित्वा पार्थिवो देवान् भवोद्दिशोऽभ्यधादिदम् ॥
हृदा ! विषयपङ्कधममस्तिष्ठति मादृशः । धन्यो दशार्णभद्रः स राज्यं तलाज यः क्षणात् ॥

[अत्र दशार्णभद्रकथानकमनुसन्धेयम् ।]

एवं कुर्वन्नहोरात्रकृत्यानि परमार्हतः ।

कुमारपालदेवोऽयं राज्यं पालयति क्षितौ ॥

५१५

*

† अस्याष्टाशौड्यं पाठः । जिनमण्डनगणिर्विरचित-कुमारपालप्रबन्धे तु 'चितइ य दोवि हियए' (पृ० १०७ प्र०) इत्येवमुपलभ्यते ।

नृपस्य जीवामयदानडिण्डिमैर्महीतले नृत्यति कीर्तिनर्तकी ।
 समं मनोभिस्त्रिमि-केकि-तित्तिरिस्तुषोरण-क्रोड-मृगादिदेहिनान् ॥
 शूतासवादीनि नृणां न्यपेधीदिहैव सप्त व्यसनानि भूपः ।
 दुष्कर्मतो दुर्गतिसंभवानि परत्र तेषां त्वमितानि तानि ॥
 पदे पदे भूमिभुजा निवेशितैर्जिनालयैः काञ्चनदण्डमण्डितैः ।
 निवारिता वैत्रपैरैरिषोद्धतैः स्फुरन्ति कुत्रापि न केऽप्युपद्रवाः ॥
 स्तुमस्त्रिसन्ध्यं प्रभुहेमसूरेरनन्यतुल्यामुपदेशशक्तिम् ।
 अतीन्द्रियज्ञानविवर्जितोऽपि यः क्षोणिमर्तुर्व्यधित प्रबोधम् ॥
 सत्त्वानुकम्पा न महीभुजां स्यादित्येष कृशो वितथः प्रवादः ।
 जिनेन्द्रधर्मं प्रतिपद्य येन श्लाघ्यः स केषां न कुमारपालः ॥
 विचित्रवृत्तान्तसमेतमेतयोश्चरित्रमुत्कीर्तयितुं क्षमेत कः ।
 तथापि तस्यैवतार्थिना समुद्धृतो बिन्दुग्वाम्बुधेमया ॥

५५०

इति सोमप्रभकथिते कुमारनृप-हेमचन्द्रसम्बद्धे । जिनधम्मप्रतिबोधे प्रस्तावः पञ्चमः श्लोकः ॥ ५५१ ॥

॥ इत्याचार्यश्रीसोमप्रभविरचिते कुमारपालप्रतिबोधे पञ्चमः प्रस्तावः ॥

*

॥ कुमारपालप्रतिबोधप्रशस्तिः ॥

- सूर्याचन्द्रमसौ कुतर्कतमसः कर्णावतंसौ क्षिते-
 धुर्यौ धर्मरथस्य सर्वजगतस्तत्त्वावलोकके दृशौ ।
 निर्वाणावसथस्य तोरणमहास्तम्भावभूतामुभा-
 वेकः श्रीसुनिचन्द्रसूरिरपरः श्रीमानदेवप्रभुः ॥ १
- तयोर्बभूवाजितदेवसूरिः शिष्यो बृहद्गच्छनभःशशाङ्कः ।
 जिनेन्द्रधर्माश्रुनिधिः प्रपेदे धनोदकः स्फूर्तिमतीव यस्मात् ॥ २
- श्रीदेवसूरिप्रमुखा बभूवुरन्येऽपि तत्पादपयोजहंसा ।
 येषामबाधारचितस्थितीनां नालीकमैत्रीमुदमाततान् ॥ ३
- विशारदशिरोमणेरजितदेवसुरेभूत, क्रमाम्बुजमधुवतो विजयसिंहसूरिः प्रभुः ।
 मितोपकरणक्रियारुचिरनित्यवासी च यश्चिरन्तनमुनिव्रतं व्यधित दुःषमायामपि ॥ ४
- तत्पट्टपूर्वादिसहस्ररश्मिः सोमप्रभाचार्य इति प्रसिद्धः ।
 श्रीहेमसूरेश्च कुमारपालदेवस्य चेदं न्यगदच्चरित्रम् ॥ ५
- सुकविरिति न कीर्त्तिं नार्थलाभं न पूजामहमभिलषमाणः प्रावृत्तं वक्तुमेतत् ।
 किमुत कृतसुभाम्यां दुष्करं दुःषमायां जिनमतमतुलं तत्कीर्त्तनापुण्यमिच्छुः ॥ ६
- धर्मे निर्मलतामवासुमतुलं श्रीहेमचन्द्रप्रभौ
 भक्तिं व्यञ्जितमद्भुतां भणितिषु द्रष्टुं परामौचितीम् ।
 श्रोतुं चित्रकथाश्रमत्कृतिकृतः काव्यं च लोकोत्तरं
 कर्तुं कामयसे यदि स्फुटयुगं तद्वन्धमेतं शृणु ॥ ७
- प्राग्वाटान्वयसागरेन्दुरसमप्रज्ञः कृतज्ञः क्षमी
 वाग्मी सूक्तिसुधानिधानमजनि श्रीपालनामा पुमान् ।
 यं लोकोत्तरकाव्यरञ्जितमतिः साहित्यविद्यारतिः
 श्रीसिद्धाधिपतिः 'कवीन्द्र' इति च 'भ्राते'ति च व्याहरत् ॥ ८
- पुत्रस्तस्य कुमारपालनृपतिप्रीतेः पदं धीमता-
 मुत्तंसः कविचक्रमस्तकमणिः श्रीसिद्धपालोऽभवत् ।
 ह्रस्वं तद्वसताविदं किमपि यज्ञायुक्तमुक्तं मया
 तद्युष्माभिरिहोच्यतामिति बुधा वः प्राञ्जलिः प्रार्थये ॥ ९
- हेमसूरिपदपङ्कजहंसैः श्रीमहेन्द्रसुनिपैः श्रुतमेतत् ।
 वर्द्धमान-गुणचन्द्रगणि-भ्यां साकमाकलितशास्त्रहस्यैः ॥ १०
- यावज्जिहिताखिलसन्तमसौ नभसि चकास्तो रविचन्द्रमसौ ।
 तावत् हेम-कुमारचरित्रं साधुजनो वाचयतु पवित्रम् ॥ ११

विमलमतिमुचारिर्नेमिनागाङ्गजन्माऽभवदभयकुमारः । आवकः श्रेष्ठिमुख्यः ।

अथ निजकरपद्मप्राप्तधर्मार्थपद्मा विवितपदकपद्मा तस्य पश्यीति पत्नी ॥

१२

तत्पुत्रा गुणिनोऽभवन् भुवि हरिश्चन्द्रादयो विश्रुताः

श्रीदेवीप्रमुखाश्च धर्मधिषणापात्राणि तत्पुत्रिकाः ।

तत्प्रीत्यर्थमिदं व्यधायि तदुपहरागच्छष्टालमि(?)

भूयिष्ठानि च पुस्तकानि.....सोऽलेखयत् ॥

१३

शशि-जलधि-सूर्यवर्षे शुचिमासे रविदिने सिताष्टम्याम् ।

जिनधर्मप्रतिबोधः क्लृप्तोऽयं गृह्यैरेन्द्रपुरे ॥

१४

प्रस्तावपञ्चकेऽप्यग्राष्टौ सहस्राण्यनुष्टुभाम् । एकैकाक्षरसंख्यातान्यधिकान्यष्टमिः शतैः ॥

१५

*

संवत् १४५८ वर्षे द्वितीयभाद्रपदशुदि ४ त्रिंशौ शुक्रदिने श्रीस्तम्भतीर्थे बृहद्(बृद्ध)पौषधशालायां भट्टा० श्रीजयतिलकसूरीणां उपदेशेन श्रीकुमारपालप्रतिबोधपुस्तकं लिखितमिदम् ॥ कायस्थज्ञातीय महं मङ्गलिकसुत वेताल्लिखितम् । चिरं नन्दतु ॥ छ ॥ उ० श्रीजयप्रमगणिसण्य(शिष्य) उ० श्रीजयमन्दिरगणिसण्य(शिष्य) भट्टा० श्रीकल्याणरत्नसूरिगुरुभ्यो नमः ॥ पं० व(वि)द्यारत्नगणि ॥

**श्रीमद्-हेमचन्द्राचार्यविरचित-
त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरितान्तर्गत-महावीरचरितस्य
कुमारपालचरितवर्णनम् ।**

[द्वादशसर्गात् समुद्धृतम्]

पृच्छति स्मामयोऽयैवं कपिलर्षिप्रतिष्ठिता । प्रकाशमेष्यति कदा प्रतिमा पारमेश्वरी ॥ ३६ ॥
स्वाभ्याख्याति स्म सौराष्ट्र-लाट-गर्जरसीमनि । क्रमेण नगरं भावि नाम्नाऽणहिलपाटकम् ॥ ३७ ॥
आर्यभूमेः शिरोरत्नं कल्याणानां निकेतनम् । एकातपत्रार्द्धद्वर्मे तद्वि तीर्थं भविष्यति ॥ ३८ ॥
चैलेषु रत्नमय्योऽर्द्धप्रतिमास्तत्र निर्मलाः । नन्दीश्वरादिप्रतिमाकयां नेष्यन्ति सत्यताम् ॥ ३९ ॥
मासुरस्वर्णकलशश्रेण्यलङ्कृतमौलिभिः । रोचिष्यते च तच्चैलैर्विश्रान्ततपनैरिव ॥ ४० ॥
श्रमणोपासकस्तत्र प्रायेण सकलो जनः । कृतातिथिसंविभागो भोजनाय यतिष्यते ॥ ४१ ॥
परसंपन्ननीर्घ्यालुः संतुष्टश्च स्वसंपदा । पात्रेषु दानशीलश्च तत्र लोको भविष्यति ॥ ४२ ॥
श्राद्धाश्च धनिनस्तत्रालकायामिव गुह्यकाः । वप्यन्ति द्रविणं समक्षेभ्यामत्यन्तमार्हताः ॥ ४३ ॥
परस्व-परदारेषु सर्वः कोऽपि पराङ्मुखः । भावी तस्मिन् पुरे लोकः सुषमाकालभूरिव ॥ ४४ ॥
अस्मन्निर्वाणतो वर्षशतान्यभय ! पार्श्वे । नवर्षेष्टिश्च यास्यन्ति यदा तत्र पुरे तदा ॥ ४५ ॥
कुमारपालो भूपालश्चौलुक्यकुलचन्द्रमाः । भविष्यति महाबाहुः प्रचण्डास्त्रण्डशसनः ॥ ४६ ॥
स महात्मा धर्म-दान-युद्धवीरः प्रजां निजाम् । ऋद्धिं नेष्यति परमां पितेव परिपालयन् ॥ ४७ ॥
ऋद्धुरप्यतिचतुरः शान्तोऽप्याज्ञादिवस्पतिः । क्षमावानप्यधृष्यश्च स चिरं क्षमाविष्यति ॥ ४८ ॥
स आत्मसदृशं लोकं धर्मनिष्ठं करिष्यति । विद्यापूर्णमुपाध्याय इवान्तेवासिनं हितः ॥ ४९ ॥
शरण्यः शरणेच्छूनां परनारीसहोदरः । प्राणेभ्योऽपि धनेभ्योऽपि स धर्मं बहु मंस्यते ॥ ५० ॥
पराक्रमेण धर्मेण दानेन दययाऽऽज्ञया । अन्यैश्च पुरुषगुणैः सोऽद्वितीयो भविष्यति ॥ ५१ ॥

स कौबेरीमा तुरुष्कमैन्द्रीमा त्रिदशापगाम् ।

याम्यामा विन्ध्यमा वार्धि पश्चिमां साधयिष्यति ॥ ५२ ॥

अन्यदा वज्रशाखायां मुनिचन्द्रकुलोद्भवम् । आचार्यं हेमचन्द्रं स द्रक्ष्यति क्षितिनायकः ॥ ५३ ॥
तद्दर्शनात् प्रमुदितः केकीबाम्बुददर्शनात् । तं मुनिं वन्दितुं नित्यं स भद्रात्मा त्वरिष्यते ॥ ५४ ॥
तस्य सुरैर्जिनचैले कुर्वतो धर्मदेशनाम् । राजा सश्रावकामालो वन्दनाय गमिष्यति ॥ ५५ ॥
तत्र देवं नमस्कृत्य स तत्त्वमविदञ्चति । वन्दिष्यते तमाचार्यं भावशुद्धेन चेतसा ॥ ५६ ॥
स श्रुत्वा तन्मुखात् प्रीत्या विशुद्धां धर्मदेशनाम् । अणुव्रतानि सम्यक्त्वपूर्वकाणि प्रपत्स्यते ॥ ५७ ॥
स प्राप्तबोधो भविता श्रावकाचारपागः । आस्थानेऽपि स्थितो धर्मगोष्ठा स्वं रमयिष्यति ॥ ५८ ॥
अज्ञज्ञाकफलादीनां नियमांश्च विशेषतः । आदास्यते प्रत्यहं स प्रायेण ब्रह्मचर्यकृत् ॥ ५९ ॥
साधारणस्त्रीर्न परं स सुधीर्वर्जयिष्यति । धर्मपत्नीरपि ब्रह्म चरितुं बोधयिष्यति ॥ ६० ॥
मुनेस्तस्योपदेशेन जीवाजीवादितत्त्ववित् । आचार्यं इव सोऽन्येषामपि बोधिं प्रदास्यति ॥ ६१ ॥
येऽर्द्धद्वर्षेष्टिषः कोऽपि पाण्डुराङ्गद्विजादयः । तेऽपि तस्याज्ञया गर्भश्रावका इव भाविनः ॥ ६२ ॥

अपञ्जितेषु चैलेषु गुरुष्वप्रणतेषु च । न भोक्ष्यते स धर्मज्ञः प्रपन्नश्रावकव्रतः ॥ ६३ ॥
 अपुत्रव्रतपुंसां स द्रविणं न ग्रहीष्यति । विवेकस्य फलं ह्येतदतृप्ता ह्यविवेकिनः ॥ ६४ ॥
 पाण्डुप्रभृतिभिरपि त्यक्त्वा या मृगया न हि । स स्वयं त्यक्ष्यति जनः सर्वोऽपि च तदाज्ञया ॥ ६५ ॥
 हिंसानिषेधके तस्मिन् द्रोस्तु मृगयादिकम् । अपि मत्कूट-यूकादि नान्यजोऽपि हनिष्यति ॥ ६६ ॥
 तस्मिन् निषिद्धपापद्विवरण्ये मृगजातयः । सदाऽप्यविघ्नरोमन्था भाविन्यो गोष्ठधेनुवत् ॥ ६७ ॥
 जलचर-स्थलचर-खेचराणां स देहिनाम् । रक्षिष्यति सदा मारिं शासने पाकशासनः ॥ ६८ ॥
 ये चाजन्मापि मांसादास्ते मांसस्य कथामपि । दुःस्वप्नमिव तस्याज्ञावशाञ्छेप्यन्ति विस्मृतिम् ॥ ६९ ॥
 दाशार्हर्न परित्यक्तं यत् पुरा श्रावकैरपि । तन्मद्यमनवद्यात्मा स सर्वत्र निरोत्स्यति ॥ ७० ॥
 स तथा मद्यसन्धानं निरोत्स्यति महीतले । न यथा मद्यभाण्डानि घटयिष्यति चत्रयपि ॥ ७१ ॥
 मद्यपानां सदा मद्यव्यसनक्षीणसंपदाम् । तत्राज्ञात्यक्तमद्यानां प्रभविष्यन्ति संपदः ॥ ७२ ॥
 नलादिभिरपि क्षमापैर्धूतं त्यक्तं न यत् पुरा । तस्य स्ववैरिण इव नामाप्युन्मूलयिष्यति ॥ ७३ ॥
 पारापतपणक्रीडाकुक्कुटायोधनान्यपि । न भविष्यन्ति मेदिन्यां तस्योदयिनि शासने ॥ ७४ ॥
 स प्रायेण प्रतिग्राममपि निःसीमवैभवः । करिष्यति महीमेतां जिनायतनमण्डिताम् ॥ ७५ ॥
 प्रति ग्रामं प्रति पुरमा समुद्रं महीतले । रथयात्रोत्सवं सोऽर्हत्यतिमानां करिष्यति ॥ ७६ ॥
 दायं दायं द्रविणानि विरचय्यानुणं जगत् । अङ्गयिष्यति मेदिन्यां स संवत्सरमात्मनः ॥ ७७ ॥
 प्रतिमां पांशुगुप्तां तां कपिलर्षिप्रतिष्ठिताम् । एकदा श्रोष्यति कथाप्रसङ्गे स गुरोर्मुखात् ॥ ७८ ॥
 पांशुस्थलं खानयित्वा प्रतिमां विश्वपावनीम् । आनेष्यामीति स तदा करिष्यति मनोरथम् ॥ ७९ ॥
 तदैव मन उस्ताहं निमित्तान्यपराण्यपि । ज्ञात्वा निश्चेष्यते राजा प्रतिमां हस्तगामिनीम् ॥ ८० ॥
 ततो गुरुमनुज्ञाप्य नियोज्यायुक्तपुरुषान् । प्रारप्स्यते खानयितुं स्थलं वीतभयस्य तत् ॥ ८१ ॥
 सत्त्वेन तस्य परमार्हतस्य पृथिवीपतेः । करिष्यति च सांनिध्यं तदा शासनदेवता ॥ ८२ ॥
 राज्ञः कुमारपालस्य तस्य पुण्येन भूयसा । खन्यमानस्थले मङ्गु प्रतिमाऽऽविर्भविष्यति ॥ ८३ ॥
 तदा तस्यै प्रतिमायै यदुदायनमृजुजा । ग्रामाणां शासनं दत्तं तदप्याविर्भविष्यति ॥ ८४ ॥
 नृपायुक्तास्तां प्रतिमां प्रक्षामपि नवामिव । रथमारोपयिष्यन्ति पूजयित्वा यथाविधि ॥ ८५ ॥
 पूजाप्रकारेषु पथि जायमानेष्वनेकशः । क्रियमाणेष्वहोरात्रं सङ्गीतेषु निरन्तरम् ॥ ८६ ॥
 तालिकारासकेष्वैर्भवत्सु ग्रामयोपिताम् । पञ्चशब्देष्वातोद्येषु वाद्यमानेषु संमदात् ॥ ८७ ॥
 पक्षद्वये चामरपूततत्सु च पतत्सु च । नेष्यन्ति प्रतिमां तां चायुक्ताः पत्तनमीमनि ॥ ८८ ॥

— त्रिभिर्विशेषकम् ॥

सान्तःपुरपरीवारश्चतुरङ्गचम्रव्रतः । सकलं सङ्गमादाय राजा तामभियास्यति ॥ ८९ ॥
 स्वयं रथात् समुत्तार्य गजेन्द्रमधिरोह्य च । प्रवेशयिष्यति पुरे प्रतिमां तां स भूपतिः ॥ ९० ॥
 उपस्वभवनं क्रीडाभवने संनिवेश्य ताम् । कुमारपालो विधिवत् त्रिसन्ध्यं पूजयिष्यति ॥ ९१ ॥
 प्रतिमायाम् तथा तस्या वाचयित्वा स शासनम् । उदायनेन यद् दत्तं तत् प्रमाणीकरिष्यति ॥ ९२ ॥
 प्रतिमायाः स्थापनार्थं तस्यास्तत्रैव पार्थिवः । प्रासादं स्फटिकमयममायः कारयिष्यति ॥ ९३ ॥
 प्रासादोऽष्टपदसंख्यं युवराजः स कारितः । जनयिष्यति संभाव्यो विस्मयं जगतोऽपि हि ॥ ९४ ॥
 स भूपतिः प्रतिमया तत्र स्थापितया तया । एधिष्यते प्रतापेन ऋद्ध्या निःश्रेयसेन च ॥ ९५ ॥
 देवभक्त्या गुरुभक्त्या त्वयितुः सदृशोऽभयः । कुमारपालो भूगलः स भविष्यति भारते ॥ ९६ ॥

हेमचन्द्राचार्यरचित-

त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरितप्रशस्तिः ।

शिष्यो जम्बुमहामुनेः प्रभव इत्यासीदमुष्यापि च
श्रीशार्यभवं इत्यमुष्य च यशोभद्राभिधानो मुनिः ।
संभूतो मुनिभद्रबाहुरिति च द्वौ तस्य शिष्योत्तमौ
संभूतस्य च पादपद्ममधुलिङ् श्रीस्थूलभद्राद्वयः ॥ १ ॥

वंशक्रमागतचतुर्दशपूर्वर्त्तकोशस्य तस्य दशपूर्वधरो महर्षिः ।

नाम्ना महागिरिरिति स्थिरतागिरीन्द्रो ज्येष्ठोऽन्तिषत् समजनिष्ट विशिष्टलब्धिः ॥ २ ॥

शिष्योऽन्यो दशपूर्वभृनुनिवृषो नाम्ना सुहृस्तीत्यभूद् यत्पादाम्बुजसेवनात् समुदितप्राज्यप्रबोधद्विकः ।
चक्रे संप्रतिपार्थिवः प्रतिपुर-ग्रामाकरं भारतेऽस्मिन्नर्द्धे जिनचैलमण्डितमिलाष्टुर्ध्वं समन्तादपि ॥ ३ ॥

अजनि सुस्थित-सुप्रतिबुद्ध इत्यभिधाऽर्यसुहृस्तिमहामुनेः ।

शमधनो दशपूर्वधरोऽन्तिषद् भवमहातरुमञ्जनकुञ्जरः ॥ ४ ॥

महर्षिसंसेवितपादसन्निधेः प्रचारभागालवणोदसागरम् ।

महान् गणः कोटिक इत्यभूत् ततो गाप्रवक्त्राहो हिमवद्गिरिर्व ॥ ५ ॥

तस्मिन् गणे कतिपयेष्वपि यातवत्सु साधूत्तमेषु चरमो दशपूर्वधारी ।

उद्यममुन्म्वचनपत्तनवज्रखानि-वज्रं महामुनिरजायत वज्रसूरिः ॥ ६ ॥

दुर्भिक्षे समुपस्थिते प्रलयवद्वीमत्वभाज्यन्यदा भीतं न्यस्य महर्षिसङ्गममितो विधावदातः पटे ।

योऽभ्युदय्य कराम्बुजेन नभसा पुर्यामनैपीन्महापुर्यां मङ्गु सुमिक्षधामनि तपोधानामसीष्ठां निधिः ॥ ७ ॥

तस्माद् वज्रधामिना शाखाऽभूत् कोटिकगणद्वये । उच्चनागरिकामुख्यशाखात्रितयसोदरा ॥ ८ ॥

तस्यां च वज्रच्छाखायां नीलीनमुनिषट्पदः । पुष्पगुच्छायितो गच्छन् इत्याख्ययाऽभवत् ॥ ९ ॥

धर्मध्यानसुधासुधांशुरमलग्न्यार्थरत्नाकरो भव्याम्भोरुहभास्करः स्मरकरिप्रोन्मायकण्ठीरवः ।

गच्छे तत्र बभूव संयमधनः कारुण्याशिर्यशोभद्रः सूरिपूरि येन भुवनं शुभैर्यशोभिर्निजैः ॥ १० ॥

श्रीमन्नेमिजिनेन्द्रपावितशिरस्रदौ स संलक्षणां कृत्वाऽऽदौ प्रतिपन्नवाननशनं प्रान्ते शुभध्यानभाक् ।

तिष्ठन् शान्तमनास्त्रयोदश दिनान्याश्रयमुत्पादयन्नुच्चैः पूर्वमहर्षिसंयमकथाः सत्यापयामासिवान् ॥ ११ ॥

श्रीमान् प्रभुञ्जसूरिः समजनि जनितानेकभज्यप्रबोधस्तच्छिष्यो विश्वविश्वप्रथितगुणगणः प्राबुद्धम्बोदवद् यः
श्रीणाति स्माखिलक्ष्मां प्रवचनजलधेरुद्वैतर्यनीरैरातय स्थानकानि श्रुतिविषयसुधासारसध्यञ्च विष्वक् ॥ १२ ॥

सर्वग्रन्थरहस्यरत्नसुकरः कल्याणवल्लीतरुः कारुण्यामृतसागरः प्रवचनव्योमाङ्गणाहस्करः ।

चारित्रादिकरत्नरोहणगिरिः क्ष्मां पावयन् धर्मराट् सेनानीर्गुणसेनसूरिरभवच्छिष्यस्तदीयस्ततः ॥ १३ ॥

शिष्यस्तस्य च तीर्थमेकमवनेः पावित्र्यकृञ्जङ्गमं

साद्वाद्विदशापगाहिमगिरिर्विश्वप्रबोधार्थमा ।

कृत्वा स्थानकवृत्ति-शान्तिचरिते प्राप्तः प्रसिद्धिं परां

सूरिर्मूरितपःप्रभाववसतिः श्रीदेवचन्द्रोऽभवत् ॥ १४ ॥

आचार्यो हेमचन्द्रोऽभूत् तत्पादाम्बुजपटपदः । तत्प्रसादादधिगतज्ञानसंपन्नहोदयः ॥ १५ ॥

जिष्णुश्चेदि-दशार्ण-मालव-महाराष्ट्रापरान्तं कुरून्
स्निग्धूनन्यतमांश्च दुर्गविषयान् दोर्वीर्यशक्त्या हरिः ।

चौलुक्यः परमार्हतो विनयवान् श्रीमूलराजान्वयी
तं नत्वेति कुमारपालपृथिवीपालोऽब्रवीदेकदा ॥ १६ ॥

पापद्धि-घूत-मद्यप्रभृति किमपि यन्नाकायुर्निमित्तं
तत् सर्वं निर्निमित्तोपकृतिकृतधियां प्राप्य युष्माकमाज्ञाम् ।
स्वामिन्नुर्व्यां निषिद्धं धनमसुतमृतस्याथ मुक्तं तथार्ह-
बैल्यैरुत्तंसिता भूरभवमिति समः संप्रतेः संप्रतीह ॥ १७ ॥

पूर्वं पूर्वजसिद्धराजनृपतेर्भक्तिस्पृशो याञ्जया
साङ्गं व्याकरणं सुवृत्तिमुगमं चक्रुः भवन्तः पुरा ।

मद्धेतोरथ योगशास्त्रममलं लोकाय च द्वयाश्रय-
च्छन्दो-ऽलङ्कृति-नामसङ्गद्वयमुखान्यन्यानि शास्त्राण्यपि ॥ १८ ॥

लोकोपकारकारणे स्वयमेव यूयं सज्जाः स्थ यद्यपि तथाऽप्यहमर्थयेऽदः ।
मादृग्जनस्य परिबोधकृते शलकापुंसां प्रकाशयत वृत्तमपि त्रिषष्टेः ॥ १९ ॥

तस्योपरोधादिति हेमचन्द्राचार्यः शलाकापुरुषेतिवृत्तम्
धर्मोपदेशैकफलप्रधानं न्यवीविशच्चारुगिरां प्रपञ्चे ॥ २० ॥

जम्बूद्वीपारविन्दे कनकगिरिसावदनुते कर्णिकाल्वं
यावद् यावच्च धत्ते जलनिधिरवनेरन्तरीयत्वमुच्चैः ।

यावद् व्योमाध्वपान्थौ तरणि-शशधरौ भ्राम्यतस्तावदेतत्
काव्यं नाम्ना शलाकापुरुषचरितमित्यस्तु जैनं धरित्र्याम् ॥ २१ ॥

कुमारपालचरित्रसंग्रह

परिशिष्टम् ।

कुमारपालचरित्रसंग्रहान्तरागत-उद्धरणरूप- पद्यानामकाराद्यनुक्रमणिका ।

अकरे करकर्ता च	४२	अप्पा उद्धरिओ धिय	३९
अकारे च भवेद् विष्णु०	६३	अप्येकाङ्कपरिमहस्य	८
अकुर्वाणोऽपि पापानि	८१	अचमुट्टाणं अंजलि	८३
अक्खयमणंतमउलं	७७	अंबं तंवच्छीए	१२४
अक्खीणजीवखाणी	८०	अभणंताण वि नज्जइ	३७
अक्षुद्रो रूपसौम्यौ	७०	अभिमुखागतमार्माण०	५६
अज्झत्थ विसोहीए	८०	अमओ अ होइ जीवो	७८
अज्ञानतिसिरान्धानाम्	३५	अमेव्यमध्ये कीटस्य	६६
अज्ञानामपि बालानाम्	६९	अमोघवचनः कल्पः	५३
अट्ट उ गोअरभूमी	८२	अम्हे धोडा रिउ घणा	९९
अट्ठावयसुज्जिते	१०४	अयशःपटहं दत्त्वा	६७
अट्ठावयसंसेए	१०४	अयुनानि गवामट्ठी	९६
अणमणमूणोरिया	८२	अये ! भेक च्छेको भव	९९
अणिदियगुणं जीवं	७२	अर्थानामर्जने दुःखम्	११०
अणुमाणुहेउसिद्धं	७९	अवद्यमुक्ते पथि यः	६५
अणुमिच्छो वि न कस्स	८१	अविणासी खलु जीवो	७७
अत्थनिचेस्मा तथिय सहा	१०३	अविहियसबपल्लवा	७६
अत्थस्स ऊहबुद्धी	७८	अशेषमपि दुःकर्म	६९
अत्थि अणंता जीवा	८०	अथः शस्त्रं शास्त्रम्	३७
अत्थि ति निवियणो	७७	असरीरा जीवगणा	८४
अदत्तदानेन भवेद् दरिद्री	६७	असत्यं त्रिषु लोकेषु	७१
अधामधाम धामेदम्	५८	असत्यं वचनं ब्रूते	७३
अधीती पण्डितः प्राज्ञः	६८	असन्तोषमविश्वास०	७२
अधीत्य चतुरो वेदान्	५९	असन्तोषवतां सौख्यम्	७२
अधीत्य सर्वशास्त्राणि	८१	असारसंसारमहीरुहस्य	९१
अनन्तगुणितं तस्माद्	८५	असारः संसारः सरलकदली०	५०
अनन्तदर्शनज्ञान०	८५	अस्सावगपडिसेहो	१०३
अनन्तदुःखं संसारे	७२	अहंकारे सति प्रौढे	५६
अनादिभवसंस्कार०	७९	अहिंसा प्रथमो धर्मः	५९
अपायानामुपायाः स्युः	९७	अहो मूढजना धर्मम्	७३
अपुत्राणां घनं गृह्णन्	२२, ९६	अहो लोभस्य साम्राज्यम्	६९

आकर्ष्यं प्रतिकाननं पशुगणा०	...	११०	एकरात्रोविषस्यापि	६८
आगमेन च युक्तया च	...	६४	एकस्मिन्ना हरि सदा	५४
आचेलुक्क उदेसिय	...	५९	एकं मित्रं भूषतिर्वा	५८
आजन्म कलिताजिह्व०	...	१०८	एकादशशतानीभाः	९६
आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणाम्	...	५२	एका भार्या सदा यस्य	९६
आज्ञावर्त्तिषु मण्डलेषु	...	३३, १११	एकोऽपि नियमो येन	१००
आतङ्ककारणमकारण०	...	२३, ९७	एकह पाली माटि	८
आत्मन् ! देवस्त्वमेव	...	१०९	एगिदिय वंछिदिय	८०
आत्मवत् सर्वजीवेषु	...	५९	एता हसन्ति च रुदन्ती च	४९
आदौ मयैवायमदीपि	...	५२	एय अउव (बी ?) जोई	८९
आधारो यस्मिन्लोभ्याः	...	७०	एलापूराफलाई साहणं	७६
आन्वीक्षिकी त्रयी वार्त्ता	...	५३	एवं अट्टविहं पि य	७८
आभिगाहिं अणभिगाहिं	...	७१	एवं चउग्गईए परि०	७८
आभिगाहिं किल	...	७१	एवं प्रतस्थितो भक्त्या	७६
आयरिय उवज्जाए	...	८३	एह न होइ धर धार सार	२९
आयाणे परिभोगे...	...	७८	एहिरेयाहिंरं चक्रे	६१
आर्त्तरोद्रमपध्यानम्	...	७५	ओसप्पिणी अणता	८५
आर्त्ते तिर्यग् (?) तिस्तथा	...	७५	अँनोमुट्टुवमिचं पि	७१, ८५
आलू तह पिंडालू	...	७४	कथाशेषः कर्णो धनजन०	२९
आलोयगपट्टिकमणे	...	८३	कन्यागोभूम्यलीकानि	७१
आहारपोसहो खलु	...	७५	कमलहस्तो भवेद् ब्रह्मा	६३
आहारसरीरिंदियपज्जत्ती	...	७९	करचलुयपाणिण्य वि	४४
इक्कह फूलह माटि	...	२५, १०७	कर्णाटे गूर्जरे लाटे	१११
इत्यालप्य विलुप्य भूपति०	...	३१	कलङ्कं कुरुते कश्चित्	८६
इत्युदीर्य स्वधैर्येण	...	११०	कवलाण य परिमाणं	८२
इमां समक्षं प्रतिपन्न०	...	६४	काके शौचं शूतकारेषु	५२
इह लोके गृहस्थोऽपि	...	७२	काजु करेवा माणुसह	१८
इंदियकसायजोए	...	८२	का एवं सुन्दरि मारिरस्मि	९३
उक्खित्तमाइचरणा	...	८२	कामराग-लोहरागौ	६४
उच्चारं पासवणे...	...	७३	कार्यं विष्णुः क्रिया ब्रह्मा	६२
उज्जवलगुणमभ्युदितम्	...	६१	काले अभिगग्गो पुण	८२
उदीरितोऽर्थः पशुनापि	...	५६	काले गणदेहाणं	८३
उर्बशीगर्भसंभूतः...	...	६०	कालो जहा अणाई	७७
एए होही उद्धारकारया	...	१०५	काहुं मनि विभंतडी	६३
एकत्रासत्यजं पापम्	...	६७	किमिन्द्रियाणां दमनैः	६९
एकमूर्तित्रयो भागाः	...	६२	किं कृतेन न यत्रस्वम्	२७, १०१

किं पुत्रवरं कर्म	७८	गृहीराणामिदं राज्यम्	३६
कुमरः । कुमर विहार	११०	गृहिणोऽपि हि धन्यास्ते	७२
कुमरपाल मंचितं करि	८	गोलाद् असंविज्ञा	८०
कुमारपालभूपत्य	१०८	गोलो असंखनिगोत्रो	८०
कुमारपाल मत चित	९९	घोलबडों वाडंगण	७४
कुम्भखारीमहत्वे द्वे	४६	चइडणं संकपथं	८४
कुर्याद् वर्षसहस्राणि	६१	चराचराणां जीवानाम्	७२
कुलक्रमेण कुर्वन्ति	६४	चराचरं जगत् सर्वम्	४०
कुलीनाः सुलभाः प्रायः	५५	चतुःपथ्यां च तुर्यादि०	७५
कुलं पवित्रं जननी कृतार्था	८६	चतुर्मासीमासीत तव	२२
कूटद्रव्यमिवासारम्	६९	चतुर्मुखो भवेद् ब्रह्मा	६२
कुतक्योऽस्मि भूपाल !	११०	चिखादयति यो मांसम्	७३
कृत्वा तन्मयमात्मानम्	१०९	चिन्मन्तर्गतं शुद्धम्	६१
कृपि-वाणिज्य-गोरक्षाम्	६०	चित्तं तिकालविसयं	७८
के केऽप्युक्तिवशो व्यवधाद्	३१	चित्तं गगादिभिः क्रान्त०	६१
केवलनाणुत्पत्ती	१०४	चित्तं वेयण मग्ना	७८
कैवर्तीगर्भसंभूतः	६७	चित्रकूटमिदं भद्रे !	४९
को नाम कीलिकाहेतोः	५०	चिदानन्दमयं यय	४०
कोऽपि कापि कुतोऽपि	७३	चूयहलं परिपक्वं विहलिय०	२९
कोहार्द्रिमणुदिणं	८२	छउमत्थअणुवलभा	७७
कोऽहं पुणो कंमि कालंमि	८६	छउमत्थाणं सग्ना	७९
कौकणे तु तथा राष्ट्रे	१११	जइया होही पुच्छा	८०
क मांसं क शिवे भक्तिः	६६	जगदाक्रममाणस्य	७२
क्षत्रियोऽसि नराधीश !	९१	जणवय संमय ठवणा	६७
क्षमातुल्यं तपो नास्ति	६६	जन्तूनामभयं सप्त०	१११
क्षान्त्यादिकगुणैर्युक्तः	६६	जन्तून् हन्मि न वच्मि	९६
क्षितिजलपवनहुताशन०	६०	जन्मन्येकत्र दुःखाय	७१
क्षितिरित्युच्यते क्षान्तिः	६२	जन्मे वि जं न हूअं	५७
क्षेत्रं यन्मं प्रहरणवधूः	७६	जम्हा चित्ताईया	७८
खरो द्वादशजन्मानि	५९	जलक्रीडान्दोलनादि०	७५
गड फुट् वेयण गई	३०	जह आहारो भुत्तो	७८
गण्डूपकं किमधिरोहति	६, ४५	जह कणगस्स उ कीरंति	७८
गयणं जहा अरूवी	७७	जं अवसरेण न हुयं	४४
गया जि साजण साधि	२९	जं नाम किंचि तित्थं	१०४
गिरिकन्नकिसलयपत्ता	७३	जंमि उ पीलिज्जंते	७४
गृहसिरसं पिपदं	७४	जं लहइ अन्नतित्थे	१०४
		जं सामिसेयनिकवमण०	१०४

जा जयमाणस्स ...	८१	दानशीलतपोभावैः ...	७२
जातिलामकुलैर्धर्यं० ...	६९	दानं चतुर्विधाहार० ...	७५
जिणमुवणाइं जे उद्धरंति ...	४९	दिग्व्रते परिमाणं यत् ...	७५
जित्वा प्राग् निखिलानिला० ...	५५	दीक्षा भिक्षा गुरोः ...	६७
जित्वा सत्वरमाजितः ...	४३	दीपे म्लायति तैलपूरणविधिः ...	३९
जिनमतनगरेऽस्मिन् ...	९२	दीपो हन्ति तमःस्तोमम् ...	९१
जीवस्स अत्तजणिएहिं ...	८४	दीयते मार्धमाणस्स ...	६६
जीवस्स एस धम्मो ...	७७	दीसइ विविहचरियं ...	३६
जीवस्स य कम्मस्स य ...	७८	दीहं वा हस्सं वा ...	८४
जीवाई नवपयस्ये ...	८५	दुर्भिक्षादेयमन्नसंहपरः ...	५०, ५६
जीवो अणाइनहाणो ...	७७	देवासुरमनुष्येषु ...	६०
जीवोऽयं विमलस्वभाव० ...	६६	देसे सञ्च य तथा ...	७५
जेण कुलं आयत्तं तं ...	४४	देहिंदियाइन्ति ...	७७
जो चित्तेइ सरीरे नत्थि ...	७७	दीर्घाग्यं प्रेष्यतां दास्स० ...	७२
जो पुण हिंसायणेसु ...	८१	दूतं च मांसं च मुरा च ...	८९
ज्ञानं विष्णुः सदा प्रोक्तम् ...	६२	दूताद् राज्यविनाशनम् ...	८९
तत्तायगोलकणो० ...	७२	धनधान्यस्य दातारः ...	८७
तत्त्वानि व्रतधर्मसंयमगति० ...	८५	धनधान्यादिसंपत्तु ...	८७
त (ज) त्व य एगो सिद्धो ...	८४	धनेषु जीवित्येषु ...	४४
तपःशीलसमायुक्तम् ...	६५	धनं धान्यं स्वर्णं-रूप्यं० ...	६८
तम्हा य सा विमुद्धं ...	८१	धन्यां सतीमुत्तमवंशजाताम् ...	९३
तस्सत्थमणे मंगलय० ...	१०६	धर्मशीलः सदा न्यायी ...	१०८
तावकीनकटकैरयोद्धता ...	५४	ध्यातव्योऽयमुपास्योऽयम् ...	६४
तावद् भ्रमन्ति संसारे ...	८७	ध्रुवं प्राणिवधो यज्ञे ...	५९
तिथ्यरा रायाणा साहू ...	५९	ध्वान्तं ध्वस्तं समस्तम् ...	१०९
तृणं ब्रह्मविदः स्वर्गः ...	५५	न कोपो न लोभः ...	६५
ते गच्छन्ति महापदम् ...	५७	न तेषां ब्राह्मणी माता ...	६०
त्यक्तदाराः सदाचाराः ...	६५	ननु इंदियाइ उवलद्धि० ...	७७
त्यक्तर्तरीद्रध्यानस्य ...	७५	नमोऽस्तु युगादिदेवाय ...	४०
त्यक्त्वा कुटुम्बवासम् ...	६०	न य हिंसामित्तेणं ...	८१
त्रिषु विपुलो गम्भीरः ...	४८	न यन्मुक्तं पूर्वैरघुनहुच० ...	२२, ९६
त्रैलोक्यशेषभावनाम् ...	७४	न यान्ति वायवो यत्र ...	६८
धूलौ सुहमा जीवा ...	६७	नवमे प्राणसंवेहः ...	६८
इधे भावे य तथा ...	८३	नवहिं जियवहकरणं ...	६६
दशस्वपि कृता विष्णु ...	७२	नवि अत्थि माणुसाणं ...	८५
दंपती पितरः पुत्राः ...	६९	नवि तं सुषन्नभूमी ...	१०४

न विद्या केवलया	४२	पाणिदया तव नियमा	७७
न विश्वसिति कस्यापि	७२	पाणेहि संसन्ता पडिलेहा	५९
न श्रीः कुलकृमायाता	५२	पातु वो हेमगोपालः	५५
न स्वर्णादीनि दानानि	७६	पात्रदाने फलं मुख्यम्	७६
नंदी स्री अजे	१०५	प्राप्तं पारमपारस्य	४९
नाकारणरूपां संख्या	५१	पायच्छित्तं विणओ	८३
नाणी कम्मस्स खयट्ठ	८०	पाचवणी धम्मकही	७१
नानाश्रमजुषः कथं गतरुषः	६५	पावं छिदइ जम्हा	८३
नाभवद् भविता कथम्	९५	पाहिली मवि बंकडी	४९
नाभिः स्वरः सत्त्वमिति	४८	पित्रोः सन्तापकः कश्चिद्	८७
नाभूद् भविता चात्र	१११	पिशाचमुदलप्रेत०...	६९
निच्छिन्नसङ्घट्टक्या	८४	पिङ्गण पाणिषं सरवरमि	३५
निद्रा मोहमयी जगाम	७०	पुट्टाउट्टिहिं फेरु फिर	२९
निरञ्जनं निराकारम्	१०९	पुढवी आउ वणस्सइ	८०
निर्जराकरणो वाह्यान्	६८	पुण्यपापविनिर्युक्तः	६३
निष्किञ्चनेन दयितेन	९२	पुत्रे वाससहस्से	५, १३, ४७
निसाविरामं विबुद्धएणं	८५	पुत्रेषु जातिर्नगरेषु कान्ती	४, ४६
नृपाः कूटप्रयोगेण	६९	पृआकरणे पुत्रं एगगुणं	१०४
नेत्रान्तपादकरताल्ब०	४८	पूर्वपरीक्षितः सर्वो०	५३
नेतस्याः प्रसूतिद्वयेन	९०	पृथिव्यामप्यहं पार्थ !	६६
नोदकमपि पातव्यम्	७४	पेढालस्य सुनो रुद्रः	६२
पद्मवर्णं अर्णता	८०	प्रकाशयन्ति भूयांसि	६५
पङ्कुकुष्ठिकुणित्वादि	७१	प्रकृतिः परिणामः स्यात्	८३
पञ्चकं गहगहिओ	७९	प्रजापतिः सुनो ब्रह्मा	६२
पञ्चमे दहते गात्रम्	६८	प्रह्लाबल्लुप्रवस्तुनिचया	६५
पञ्चलक्षणसंपूर्णः	६०	प्रणमामि महावीरम्	३५
पणयालकस्य जोयण०	८४	प्रतिदिनप्रयत्नमुलभे	३
पसेयतकं मुहुं पंचवि	७९	प्रतिदिनमयत्नलभ्ये	४४
पश्येण व कुडएण	८०	प्रत्यक्षतो न भगवान्	६४
पयोदपटलैश्छन्ने	५८	प्रथमे जायते चिन्ता	६८
परद्रव्यं यदा दृष्ट्या	६७	प्रभुः स्वयं यदि भवेत्	५७
परप्रत्यायनासारैः	६९	प्रशान्तं दर्शनं यस्य	६२
परा मनसि पश्यन्ती	३५	प्रसन्नस्यास्तसङ्गस्य	५४
परं ज्योतिः परब्रह्म	३९	प्राप्तः श्रीरेष कस्मान्	५४
पर्जन्य इव भूतानाम्	२८	प्राणित्राणप्रकारैः	७०
पञ्चण्हं मोहसन्ना...	७९	प्राणित्राणे व्यसनिनाम्	९५
पंचुबरी चउविगई	७४	प्रारभ्यते न खलु विप्रभयेन	१००

फुसद् अणंते सिद्धे	८४	मिच्छा भवेत् सवत्था	७७
बलीउ भूयवद् जं करद्	३०	मुत्तो अजिदियत्तो	७७
बाइकामु न होइ याहि	८	मुद्रानुद्रतमुद्रानुक्रगदा०	४३
बालकीमुद्रमुख्याणाम्	१३, १०३	मूर्खस्तपस्वी राजेन्द्र !	४१
बाह्यानपि हि यः सङ्गात्र	६८	मूला तह भूमिरुहा	७४
बुमुक्षितः किं न करोति पापम्	९१	मूले कंदे खंघे तथा य	७६
ब्रह्मचर्यनपोयुक्ताः	६०	यजमानो भवेदात्मा	६३
ब्रह्मचर्येण सत्येन	६१	यत्र जीवः शिवस्तत्र	६६
ब्रह्मज्ञानविवेकिनोऽमलधियः	५०	यत्र तत्र समये यथा तथा	२०, ६२
ब्रूमः किंचन काश्यपीधव !	८	यथा चित्तं तथा वाचः	४७
भक्ष्याभक्ष्याणि वस्तूनि	७४	यदा न कुरुते पापम्	६७
भक्षेसु अभक्ष्यपावणसु	८३	यदि प्राणिवधे धर्मः	५९
भवन्ति भूरिभिर्भाग्यैः	१००	यदेकः स्थविरो वेत्ति	३, ४६
भववीजाङ्कुरजनना	२०, ६३	यदेवमनुजाः सर्वे	८५
भावेह् अणिषत्तं जुषण०	१०२	यक्षलाङ्गलशस्त्राग्निम्	७५
भुजंगगृह्णोधात्सुमुख्याः	६९	यद्वत्काष्ठमयो हस्ती	६०
भुञ्जीमहि वयं भक्ष्यम्	१८, ५७	यया कर्माणि शीर्यन्ते	८३
भूमिं कामगवि स्वगोमय०	४०	यस्तपस्वी व्रती मौनी	६८
भोगिदृष्टस्य जायन्ते	६८	यस्माद् विप्रपरम्परा विघटते	६८
भोगोपभोगयोः संख्या	७२	यस्यात्मनसोर्भिन्न०	५५
भ्रातः ! संवृणु पाणिनि !	४१	यस्याधारेण जीवन्ति	१०
मणपरमोहिपुलाह	९१	यः कौबेरीमातुरुष्क०	५७
मंताण मंतो परमो इमु त्ति	८६	यः सबाह्मनित्यं च	७६
मण्डकीगर्भसंभूतः	६०	यः स्वदारेषु संतुष्टः	६७
मणमांसं नवनीतम्	७२	याचको वञ्चको व्याधिः	५२
मये मांसे मधुनि च	७३	या देवे देवताबुद्धिः	७०
मन्मनत्वं काहलत्वम्	७१	यानपात्रमिवाग्भोधो	६८
महत्त्वहेतोर्गुणिभिः श्रुतानि	६८	या पूर्वं नवमीमहपु	२१
महत्त्वादीश्वरत्वाच्च	६२	या लोभाद् या परद्रोहान्	९८
महुमज्जमंसमंखणथीसंगे	७३	यावन्ति पशुरोमाणि	६६
महाक्रोधो महामानः	६२	यूकालक्षसतावलीबल०	२२, ९७
महावीर्यं महाधैर्यम्	६२	येन त्रिःसप्तकृषो०	५४
मानमन्थिमंससुषैः	६९	ये राज्ञौ सर्वदाहारम्	५८
माया नास्ति जटाकपाल०	६४	ये लुब्धचित्ता विषयार्थ०	५५
मायायां पटवः सर्वे	६९	ये शान्तदान्ताः श्रुति०	६५
मार्यमाणस्य हेमाद्रिम्	७१	येषां कम्पितमन्तरात्मभिरपि	८
मिच्छत्तं वेयतिगं. #	६८			

येषां विसैः प्रतिपद्मियम् ...	५०	विवेकः संयमो ज्ञानम् ...	७३
ये स्त्रीशलाक्षसूत्रादि० ...	६५	विश्रामित्रपराशरप्रभृतयः ...	१९, ५८
यो दयात् काञ्चनं मेरुम् ...	६६	वुच्छिन्नं वि य तित्ये ...	१०५
यो मां सर्वगतं ज्ञात्वा ...	६६	वृषभान् दमय क्षेत्रम् ...	७५
व्यापिद्धा रुदती मुत्वं च ...	५०	वैरिवारणदन्ताग्रे ...	५१
रक्तवर्णो भवेद् ब्रह्मा ...	६२	शक्तो हनुमान् यद्वन्दयत् ...	९७
रवेरेवोदयः श्लाघ्यः ...	५६	शमसंवेगनिर्वेदा० ...	७१
रसोद्भवाश्च भूयांसः ...	७३	शय्या शाल्यलमासनम् ...	५४
राजप्रतिग्रहदग्धानाम् ...	५९	शय्या शैलशिलागृहम् ...	५७
राजा लुठति पादाग्रे ...	९५	शंका कांक्षा विचिकित्सा ...	७१
राज्ञः प्रतिग्रहो घोरः ...	५९	शाकिनी मांसभक्षी च ...	७३
रावा अमच सेट्टी ...	१, ३९	शालां सुनिश्चितधिया ...	५२
रुद्धे प्राणप्रचारे वपुषि ...	८८	शीतांशुवपुभारसंभूतरसं ...	८
लच्छि बाणि मुहकाणि ...	२३	शुकशोणितसंभूतम् ...	७३
लज्जां गुणौघजननीम् ...	५६	शुनकीर्णभेसंभूतः ...	६०
लाछि बाणि मुहकाणि ...	१०८	शूरोऽपि शीलसंपन्नः ...	६०
लेवडमलेवडं वा ...	८२	शृङ्गारमदनोत्पादम् ...	६१
लोड्या वेड्या चेड ...	७८	शैलाः सर्वे गण्डशैलानुकाराः ...	६, ४९
लोए अच्छिज्ज अभिजो ...	७८	शौचमाध्यात्मिकं त्यक्त्वा ...	६१
लोए असंखजोयणमाणे ...	८०	श्रीचौलुक्य ! स दक्षिणस्तव ...	१०७
लोए वेए समये निचो ...	७८	श्रीवीरे परमेश्वरे भगवत्या० ...	९५
लोगागासपएसे ...	८०	श्रीसूरीभर ! हेमचन्द्र ! भवतः ...	१०९
वक्षोऽथ कुक्षिर्नखनासिका० ...	४८	श्रीहेमसूरिप्रभुपादपद्मम् ...	१०९
वचोभिरुच्यते सर्वैः ...	८१	श्रूयते सर्वशास्त्रेषु ...	६६
वज्रमि त्ति परिणओ ...	८१	श्रयांसि बहुविमानि भवन्ति ...	१०६
वसहीसयणासणभत्त० ...	७६	श्रोतव्ये च कृतौ कर्णौ ...	६४
वसुदेवसुतो विष्णुः ...	६२	श्रानगर्दभचाण्डाल० ...	३, ४६
वाक्येनैकेन तद् वच्मि ...	६८	श्रानचर्मगता गङ्गा ...	४१
वाङ्मात्रसाराः परमार्थ० ...	६५	षण्डत्वमिन्द्रियच्छेदम् ...	७२
विगडं विगडंभीओ ...	८२	सउ चित्तहं सट्टी ...	४९
विदलयति कुबोधम् ...	६५	सकृदेव भुज्यते यः ...	७२
विना गुरुभ्यो गुणनीरधिभ्यः ...	५८	स कौबेरीमा तुरुष्क० ...	१३७
विनीतः स्थूललक्ष्मा० ...	५३	सङ्कल्पमात्रादपि सिद्धकार्या ...	८८
विमानोयानवात्यादी ...	६९	सगडदहसमभोजे ...	७६
विरतिः स्थूलहिंसादेः ...	७१	सज्जाठाणं पमुत्तुणं ...	८६
विषदन्ति परमं ब्रह्म यत् ...	६७	सत्तावरी विराली ...	७३

सत्यबाक् परलक्ष्मीसुक्	९२	सारंगी सिंहशाव स्तुति	५५
सत्यं शौचं तपः शौचम्	६१	सावज्जजोगपरिवज्जणहा	७५
सदा सर्वाङ्गान् त्यक्त्वा	६०	साहसि जूतं हल वहइ	९९
सदा सर्व परद्वयम्	६०	साहारणपत्तया वणसइ	७३
सद्यः संमूर्च्छितानन्त०	७३	सिञ्जति जत्तिया खलु	८०
सन्तोषः स्थूलमूलः	६९	सिद्ध जीवस अत्थितं	७७
समर्पयन्पि गगने सततम्	९५	सिंहो बली द्विरदशकर०	१९,५८
समोसरण भक्तउग्गाह	१०३	सुकलत्रस्य संपत्तिः	९३
सम्यक्त्वमूलानि पञ्चाणु०	७०	सुखशय्यासनं वस्त्रम्	६१
सर्वजातिषु चाण्डालाः	६०	सुखासेव्यं तपो भीम !	४१
सर्वज्ञता नास्ति मनुष्य०	५५	सुरगणसुहं समगं	८५
सर्वज्ञो जितरागादि०	६४,७०	सृजति तावदशेषगुणाकरम्	९७
सर्वज्ञं हवि संस्मरन्	११०	सो होइ सुमुहावेई	१०४
सर्वदेवैः परित्यक्तम्	७४	सौनिकयाधकैवर्त०	९४
सर्वस्मिन्नणिमादि पङ्कजवने	४७	स्थाने निवासः सुकलम्	९३
सर्वाङ्गसुन्दरः किन्तु	८७	स्थितिमासाश सिद्धात्मा	८५
सर्वाभिलाषिणः सर्व०	६५	स्थूलेषु सबसत्त्वेषु	७१
सर्वेणातीतकालेन	८५	स्थैर्यं प्रभावना भक्तिः	७०
सङ्गमूअप्पभूयस्स	६०	स्नानं मनोमलत्यागः	४७
सद्वाइ जिणेमरभासियाइ	८५	स्नानोपमोगरहितः	६५
मन्ना य कंदजाई...	७३	स्वर्गस्थाः पितरो वीक्ष्य	८७
सन्ने जीवा वि इच्छंति	६०	स्वयं कृतार्थः पुरुषार्थ०	३५
सद्यो न हिंसियञ्चो जह	९७	स्वयंभुवं भूतसहस्र०	१४
सस्सकडाहं मज्जे	१०६	स्वास्ति श्रीमति पत्तने	९६
संकोअविकोपहि...	७८	स्वाङ्गदाहेऽपि कुबंन्ति	९८
संनिधौ निधयस्तस्मै	७२	स्वापदि तथा महान्तः	३८
संनिर्हीमिहमिचे य	५९	स्वामिभक्तो जनोत्साही	५३
संपत्तौ नियमः शक्तौ	४२	हतुलोचनबाहुनासिका	४८
संमोहयन्ति मद्यन्ति	४९	हरिखि बलिबन्धकरः	४१
संवादणं दंतपहोयणा य	५९	हरिणीगर्भसंभूतः...	६०
संसङ्गं मिच्छन्तं जा	७१	हंसवाहो भवेद् ब्रह्मा	६३
संसज्जइ धुवमेवं...	५९	हिअमिअ अफरुसवाई	८३
संसत्तमसंसत्ता	५९	हिसकोऽनृतवादी च	६०
संसार ! तव निस्तार०	५१	हीनं संहननं तपोऽति०	७०
संसारणं वसेतवः	२८	हेम तुहारा कर मरउं	२३,१०८
सामग्गि अभावाञ्चो	८०	हेमसूरि मू करि किसिउं	९०

कुमारपालचरित्रसङ्ग्रहान्तर्गतविशेषनाम्नां अकाराद्यनुक्रमणिका ।

अ		आ	
अच्छबोली [ग्राम]	३	आम्र [नृप]	१२५
अच्छाबिली [ग्राम]	४८	आम्रभट [मंत्री]	२६-२८
अजयपाल [नृप]	१०८, ११०	आर्यसुहृत्ती सुरि [पूर्वधर]	१३९
अजयपुर [नगर]	७, ५०	आलिग [प्रधान]	१५, १६, ४३, ४४, ५३, ८९
अजितदेव सुरि	१३५	आलिगवसहिता	८७, ९५
अणहिल [गोप]	३६	आवश्यकवृणि [ग्रंथ]	७५
अणहिल, -०पत्तन, -०पुर, -०वाडयपुर	१, ९, २१, २४, २८, ३६, ३८, ३९, ४२, ६४, ११४	आझाक [मित्र]	३९
अपरान्त [देश]	१००	आशापली [ग्राम]	३९
अभय [मंत्री]	९५	ईश्वरवणिक्	११, ४४
अभयकुमार [सा०]	१२६, १२७, १३६	उ	
अभयसिंह सुरि	११२	उभानगरिका [शाखा]	१३९
अमलखामी	३२	उषा [नगरी]	१११
अमृतसागर [सरोवर]	४	उज्जयन्त [तीर्थ]	२०, ६२, ११६, १२३-१२५
अम्बड [दण्डनायक]	१३३	उज्जयिनी [नगरी]	५, ७, ११, १३, १४, ४७, ५१
अम्बिकादेवी	३९	उज्जिन्त [तीर्थ]	११६
अर्धाष्टम [देश]	१८, ८६	उड़ीयान [देश]	५४
अर्बुद [गिरि]	१७, ५३	उदयग } [अमात्य]	३, ११, १५, १८, १९, २५,
अबन्ती, -०न्तिका [नगरी]	२, ३, ४३-४५	उदयन }	२६, ४५, ५३, ५७, ७६, ८६,
अष्टादशमण्डल [देश]	१११	ऊदा }	८७, ९२, १००, १०७, १२१
अंजणसिखा	१०६	उदयनचैत्य, -०विहार	४५, १०१
आ		उदयपाल [नृप]	९७
आचारान्ननिर्मुक्ति [ग्रंथ]	१०४	उदयमती [राक्षी]	३७, ३८
आछउली [ग्राम]	१०	उदायन (उदयन) [नृपति]	१३८
आणंद [सा०]	१३१	उन्दिबरसति	९५
आनाक [नृप]	९८, ९९	उलं(रं)गलपुर	९१, ९२
आमड [अष्टी]	९६, १०६	ऋ	
आम [सुरि]	३, ४५	ऋषिशृंग [पर्वत]	६०
आमिग [पुरोहित]	१९, २३	ओ	
आम्बड [सचिव]	१७, ४५, ५६, ५७, १००-१०२, १०८	ओढर [भावक]	९१, ९२
		ओढरवंश	९२

क	कान्ती, -०पुरी [नगरी]	१२, ४६, ८९	
कच्छ [देश]	३७, १११	का(क)न्यकुञ्ज [देश]	६, ३५, ३६, ४९
कच्छप [नृप]	३३	कान्हडदेव [नृप]	५२
कण्टेश्वरी [देवी]	२१, ९४, ९५, १००	कामदेव [सा०]	१३१
कण्ठाभरण [व्याकरण]	४१	कामन्दकी [शास्त्र]	२८
कण्णदेव (कर्णदेव) [नृपति]	११४	कासरूप [देश]	७, १४, ५१
कडु } [वणिक्]	३, ११, ४५	कामलता [राजकुमारी]	३
कडूया }		कामनस्थ [शास्त्र]	१३८
कशाली-सिद्धपुर [ग्राम]	३, ७, ११, १४, ४५, ५१	कामाक्षा, -०क्षीदेवी	७, १४, ५१
कन्यकुलजपुर	६, १४, ५०	कार्लिप्रणी [नदी]	५६
कन्यकुलजेश	४८	कारुम्बिनी [नदी]	१७
कपदी [भांडागारिक]	१०६	कारुभार [वन]	३६
कपदी [अमात्य]	२३, २६, २८, ३०, १००, १०७	काशि } [नगरी]	६, २२, २८, २९, ५०
कपदी [सा०]	९०	कासी }	
कपिल [ब्रह्मर्षि]	२४	काश्मीर } [देश]	५४, ८७
कपिलकोट [ग्राम]	३७	काश्मीर }	
करणमेरुप्रासाद	९९	कीर [देश]	१११
करम्बावसति	९५	कीर्त्तपाल, -०र्त्तिपाल [राजकुमार]	२, ९, ५३
करम्भवैद्य	२२	कीर्त्तिराज [नृप]	३७
करोटक }		कुङ्कण [देश]	१७, २८, ३१
करोटक }		कुङ्गोश्वर [मन्दिर]	५, १३, १४, ४७
कर्ण, -०देव, -०भूपति	१, २, ९, १०, २४, ३७, ४०, ४३, १०६	कुमार, -०ड	१-१६, १८, २१-२४, २६-३०, ३२,
कर्णमेरुप्रासाद	५७, ९६	कुमारपाल	३३, ३५, ४३-४७, ४९, ५०-५२,
कर्णविहार	४०	कुमारपालु	५४, ५५, ५७, ६९, ७०, ७२, ७५,
कर्णाट [देश]	३२, ३३, ३८, ५४, १११	कुमारवाल	८५, ८९, ९०, ९२-९६, ९८-१०२,
कर्णाटिय [राजकुमार]	३६	कुमारु	१०८, ११०-११५, ११८, १२०-
कर्णावती [नगरी]	१९, ३९, ४५, ८६, १०१	कुमार, -०शाल	१२४, १२८, १३३-१३५, १३८,
कर्ममन्थ [शास्त्र]	८४	कुमारपालदेव	१४०
कलहपञ्चानन [राज]	१६, ९९	कुमार [माण्डलिक]	२९
कलि [युग]	९६	कुमारगिरि	९४
कलिकालमर्बज्ञ [विरुद्ध]	३५, ९२, ९५, १०२	कुमारविहार }	११०, १२१, १२२
कल्याणकटक, -०पुर [नगर]	४, १२, ३२, ३५, ४६	कुमारविहार }	
काकरग्राम	३६	कुमारग्राम	८८
काञ्चीपुरी [नगरी]	४	कुमारपाल [नाणक]	५
कानन्न [व्याकरणग्रंथ]	४१	कुमारपालेश्वर [प्रासाद, चैत्य]	५, १३, ४७
कादम्बिनी [नदी]	१७	कुरु [देश]	५५, १४०
		कुशावर्त्त [देश]	५५

कृतपुष्पक [राजा]	८५	गूर्जर, - ष्वरा	}	१, ३, ४, १२-१५, १७,
कृष्णनृप	८९	गूर्जरधरित्री, - ष्वेश		२०, ३०-३२, ३५, ३६,
कृष्ण, - ष्वेश, - ष्वभट, - ष्वभटदेव	२, ७, ९, १४, १५, ४३,	गूर्जरात्रा		४६, ५८, ५९, १११,
	५१, ५२, ५४	गूर्जर		१३७
कूटशैल	६, ४८	गूर्जरराज, - ष्वधीश, - ष्वेश, - ष्वेश्वर [नृप]		८, १६,
केकेयी [राक्षी]	३१			२०, २९, ३०, ३८
कोटिक [गण]	१३५	गूर्जरेन्द्रपुर [नगर, - पाटन]		१३६
कोडिसिला	१०६	गोमती [दासी]		९३
कोलम्ब }	[नगर] ४, ५, १३, ४६, ४७	गोर्जर		९
कोलम्बवासन }		गोर्जदेश		८८
कोलम्बस्वामी [शिव]	४	गोर्जदेशीय		४१
कोलापुर }	३, ११, ४५		घ	
कोलापुर }		घण्टसिला		१०६
कौणिक [नृप]	३१		घ	
कौणिक [वेश]	५६, १०१, १११	चंगदेव [सा०]		११७
कौणिकदेशीय	५५	चङ [सा०]		११७
क्षेमराज [नृप]	१, २, ९, ३६-३८, ४३	चण्डप्रद्योत [नृप]		२४
ख		चन्द्र [कुल; गच्छ]		१३७, १३९
खस [वेश]	५४	चन्द्रयक्ष [गणि]		९१
खम्भतित्थ [नगर]	११७	चन्द्राविल [राजकुमार]		३६
खिकूरग्राम	८८	चाविग [व्यवहारी]		१८, १९, ८६, ८७
खेमकीर्ति [गुरु]	११२	चान्द्र [व्याकरण]		४१
खेमराज [नृप]	११४	चाउडा }	[वंश]	३५-३७
ग		चापोत्कट }		
गम्गा	१२१	चामुण्डराज }	[नृप]	३७, ११४
गजेन्द्रपदकुण्ड [तीर्थ]	३९, १०५	चामुण्डराय }		
गर्जनपुर [नगर]	९४	चामुण्डा [बेवी]		१८, ८६
गङ्गा [नदी]	३२, ९३, ११४	चारण [जाति]		२९
गंगातट [प्रदेश]	५४, ८९	चालुक्यवह (चालुक्यपति)		२७
गिरिनयर [तीर्थ]	१२३, १२४	चाहड [मंत्री]		१०२
गुज्जर [देश]	११४, ११८	चाहड [मंत्रीपुत्र]		१५, ४५
गुज्जरराज [गूर्जरराज]	२५	चाहड [राजकुमार]		१६
गुणचन्द्र [गणि]	१३५	चाहड [सुभट]		९९
गुणचन्द्र [सुरि]	१०८	चाहिणि }	[श्राविका]	५७, ११७
गुणसेन सूरी }	११७, १३९	चाहिणीदेवी }		
गुणसेन सुरि }		चाहुमान [वंश]		९८

चांगदेव	१८, १९, ८६, ८७	जाङ्गल [देश]	१११
चित्रकूटदुर्ग, -कूटनग, -कूट, -गिरि, -शैल, -पुर	१-६, १०, १६, २९, ४४, ४७-४९, ५३, ५४	जालंधर [देश]	५४, १११
चित्राङ्ग		जांबाक [वणिक्]	३६
चित्राङ्गद }	[नृप] ५, ६, १४, ४७-४९	जीर्णप्राकार (जीर्णदुर्ग) [स्थान]	२५, १०७
चूडामणि [शास्त्र]	८९	जैनेन्द्र [व्याकरण]	४०
चेदि [देश]	१४०	ज्ञानचन्द्र [मुनि]	११२
चैत्रगच्छ	११२	झोलिकाविहार	२४, १०७
चालुक्य			
चोलुक्य	[वंश] १६, २५, ३०, ३२, ३५, ३६, ४१, ५२, ५५, ५६, ९८-	ठाणयपगरण [ग्रन्थ]	११७
चोलुक्य	१००, १०७, ११०, ११४, १४०		
चोलुक्यचक्रवर्ती	९२	डाहलदेश	२४
		डाहलदेशीय	१०६
		डांगुरिक	
छद्म [श्रेष्ठी]	१३१	डांगुरिका }	[ग्राम] ३, १०, ४४
छत्तसिला		डिंडुयाण्य [पुर]	११६
छत्रशिला	२५, १०६		
छाडक [श्रेष्ठी]	१०७		
		तिलंग [देश]	५४, ९१
जगद्वंश	११४	तिहुणविहार [चैत्य]	१२१
जगद्वंश [श्रेष्ठी]	१०७	तिहुणपाल [नृप]	११४
जम्बु		तुम्बवन	१३९
जम्बु }	[केवली] ९१, १३९	तुरुष्क [जाति]	५७
जम्बुद्वीप [क्षेत्र]	११४, १४०	त्रिपुररुप [जटाधारी]	१०
जयकेशी [नृप]	३८, ९१	त्रिपुररुप [प्रासाद]	२, ४३
जयचन्द्र [नृप]	९३, ९४	त्रिपुररुपमठ	१७
जयतचन्द्र [नृप]	१६	त्रिसुवनदेव, -पाल [नृप]	२, ५, १०, ३१, ३३, ४३, ५७, ९२
जयता, -क [नृप]	९१, ९२	त्रिसुवनपालविहार	१०१
जयतिलक [मुनि]	११२	त्रिषष्टिचरित	
जयनाम [राजकुमार]	५०	त्रिषष्टिशलाकापुरवचरित }	[ग्रन्थ] २१, ५७, ९३
जयपुर [नगर]	१४, ५०, ९१		
जयसिंह	२, ९, ३८, ३९, ४३, ९१, ९२	दक्षिण [देश]	५४
जयसिंहदेव	११४, ११८	दङ्गक [राजकुमार]	३६
जयसिंहदेव	७, १५, ५१,	दत्त [नृप]	१०५
जयसिंहमेरु [प्रासाद]	११५, ११६	दक्षिणालिक	
जसभट्ट [नृप]	१०५	दक्षिणाली }	[ग्राम] २, ९, १०, ४३
जसमित्र	२, ४३	दक्षिणालीका	
जसवर्मा [नृप]			

		न	
दयाचक्रेन [गुरु]	११२	नरवीर [सार्यवाह]	९१
दशपुर [देश]	५, १४, ४७	नर्मदादेवी	२७, १०१
दशरथ [नृप]	३१	नर्मदातट [प्रदेश]	८९
दशार्ण [देश]	५५	नल [नृप]	८९
दसारमंडब	१२३	नवद्वीपक [देश]	७, १४, ५०
दीप (दिल्ली ?) [नगरी]	१११	नवनन्द [नृप]	५०
दीपक [द्विज]	८९	नहुष [नृप]	२२, ९६
दुखिलिका [ग्राम]	४३	नंदीसूरि	१०५
दुलभराज } [नृप]	३७, ११४	नागज्जुण [भिक्षु]	१२४
दुलहराज }		नागपुर [नगर]	२९, ३०, ८७
देवचन्द्र		नागश्रेष्ठी	१०६
देवचन्द्र सूरि } १९, २३, ८६, ९८, ११७, ११८, १३९		नागहत्वि [गुरु]	१२४
देवचन्द्राचार्य }		नागार्जुन [भिक्षु]	१०५
देवप्पसाय [चैत्य]	११४	नागेन्द्रपत्तन [नगर]	५१
देवेन्द्र सूरि	८८	नाभाक [नृप]	२६, ९६
देवपत्तन [नगर]	१, २०, ३८, ६२, ९१	नायक	३२
देवपाल [राजकुमार]	४३	नारद	९६
देवप्रसाद [राजकुमार]	२, ९, ४३	नेमि } [सा०]	११७, १२६, १३६
देवभद्र [गणि]	११२	नेमिनाग }	
देवबोध [योगी]	३०		
देवबोधि [द्विज]	८९, ९०	प	
देवलपाटक [ग्राम]	११२	पड्डाण [नगर]	१२४
द्रुपश्रय [महाकाव्य]	४१, १४०	पडमनाहवित्त	१०५
घ		पञ्चसूरि	११६, ११७
धनमिस्त	१०५	पञ्चकूड	१०६
धनदेव [श्रेष्ठी]	८७	पतीयाणाम्राम	६२
धनेश्वर, -० सूरि १, ३८, ३९, ११२		पत्तन [अणहिल्लपुर पत्तन] १, २, ७, ९, १०, १४, १७, १८,	
धन्वुक }		२०, २२, २३, २६, २७, ३६-३८, ४०,	
धन्वुकपुर }	[नगर]	४२, ४३, ५१, ५३, ५५, ५७, ५९, ८६,	
धन्वुक }	१८, २४, ८६,	८९, ९०, ९८, १००-१०२, १०८, १३८	
धन्वुकक }	१०७, ११७		
धम्मवियड	१०५	पद्मचन्द्र [मुनि]	११२
धर्मदेव [मुनि]	११२	पद्मनाभ [जिन]	९२
धर्मशेखर [सूरि]	११२	पद्मनृप	५४
धारिणी [राज्ञी]	९२	पद्मपुर [नगर]	५४
धारू [श्रेष्ठिनी]	१०७	पद्मावती [राज्ञी]	३१, ५४
		पद्मी [श्राविका]	१३६

परमश्रावक [बिरुद]	८५	प्राग्वाटान्वय	१०७, १३५
परमार [वंश]	३७	प्रीमलदेवी	} [राजकुमारी] २, ७, ९, १४, ४३
परमाहृत [बिरुद]	८५, १०८, १३३, १३८, १४०	प्रेमलदेविका	
परशुराम [विप्र]	२, ४०,	प्रेमलदेवी	
परशुराम [श्रेष्ठिपुत्र]	३९	फूलहड्ड [गोप]	३७
पराशर [ऋषि]	१९, ५८, ८९	ब	
पर्वत [देश]	५४	बकुलदेवी [गणिका]	३७
पल्लीकोट [नगर]	९९	बप्पभट्टि, -हट्टि [सूरि]	३, ४५
पंशुराज [बिरुद]	९३	बर्करी, -र्करी [गणिका]	६, ४५
पंचनद [देश]	५४	बर्बर, -वर्बरक [भिल्ल]	२, ३९, ४३
पंचासर, -ग्राम	३५, ३६	बलचंड	२९
पाटलापट्टक [नगर]	४४	बलि [नृप]	४१
पाटलीपुत्र [नगर]	७, १४, ५०	बंबेरानगर	१०२
पाणिनि [वैयाकरण]	४१	बारवई [नगरी]	१२३
पाण्डव [नृप]	८९	बालचंड, -चन्द्र [चर्मकार]	७, १४, ५१
पाण्डुर [द्विज]	१३७	बालचन्द्र [सूरि]	१०८
पादलिमपुर	१००	बाहड, -देव [मंत्री]	४५, १००, १०२, १०८, ११५, १२१, १२५
पादलिताचार्य	१०४, १०५	बाहडपुर	१००, १०१
पामारनरिंद	२९	बाहुलोड [नगर]	३८, ४२
पालित [सूरि]	१२४	बीज [राजकुमार]	३६
पाहिणी [श्राविका]	१७, १८, ८६	बुद्धिलिकापट्ट [पार्वतीयस्थान]	९
पांचाल [देश]	५५	बृहस्पति [गण्ड]	२०
पुन्नतल [गच्छ]	११५	बृहस्पति [विप्र]	६२, ६३
पुरिमतालपुर	१०२	बोसरि, -सिरि [बिप्र]	२, ३, ५, १०, ११, १४, ४३, ४७
पुण्य [नृप]	३३	ब्रह्मकवि	९६
पुर्णतल [गच्छ]	११	ब्राह्मणबाहक [देश]	५४
पेटलापट्ट [नगर]	३, १०	अ	
प्रभास, -तीर्थ [पत्तन]	१, २, ९, २९, ३८, ४३	अगवद्गीता [ग्रन्थ]	६६
प्रतापमल्ल [राजवंशीय]	१०६, १०८, ११०	अद्र [बादी]	६
प्रतिष्ठानपुर [नगर]	५, १३	अद्रबाहु, -स्वामी [चतुर्वैश्यापूर्वधर]	१०४, १३९, १०५
प्रशुन्नसूरि	१३९	अद्रिलपुर [नगर]	९२
प्रह्लादन [नृप]	१०६	अद्रेश्वर सूरि	१, २, ३९
प्रह्लादनपुर [नगर]	१०६	अरत [चक्रवर्ती]	२२, २६, ९६
प्रभव [पूर्वधर]	१३९	अरतक्षेत्र	९२
प्रमिला [राजकुमारी]	५१	अरदेसर [चक्रवर्ती]	११३

भरुचछ [नगर]	१२४	महिपाल, - ष्ठीपाल [नृप]	७, १५, ५१, ९७
भंभेरी	१११	महीपाल [राजकुमार]	२, ९, ४३
भारत [देश]	५, १३८, १३९	महुअक [नगर]	१०७
भारती [विरह]	२८	महेन्द्र [मुनि]	१३५
भारह [देश]	११४	मंडवगढ [नगर]	२९
भीम, - देव, - तरिह [नृप]	१, ९, ३७, ११४, ३८, ९७	मागध [देश, जन]	५५
भुवनादिल [राजकुमार]	३६	मानदेव [सूरि]	१३५
भुवनेन्दुगुरु [मुनि]	११२	माणिक्य सूरि	११२
भूतानन्द [योगी]	५५	माणिभद्र	१०५
भूवरज, - ञ्जा	३५, ३६	माण्डव्य [ऋषि]	६०
भृगुकच्छ } [नगर]	१७, २७, १०१	मारव [देश]	१११
भृगुपुर }		मालव, - ँक } [देश]	२, ९, १८, ३७, ४३, ५७,
भैरवानन्द [योगी]	८९	मालवमंडल }	९१, ९९, १११, १४०
भोजराज	३७	मालवीय	९९
भोपलदेवी, - ञ्जदेवी [राज्ञी]	२, ३, ५, ९, १४, ४३, ४४, ४७	माहन [गोत्र]	१०३
स		मुनिचन्द्र [सूरि]	१३५
मण्डिक [नृप]	८९	मुनिरत्न गणि [मुनि]	११२
मदनपाल [राजवंशीय]	१, ३८, ३९	मुनिशेखर [मुनि]	११२
मधुर	११	मुंज [नृप]	३७
मध्यमापुरी	५, ४७, ४८	मुंजाल [मंत्री]	३८
मङ्गलदे [नगर]	१२४	मूलभूपति, - ञ्जराज, - राज [नृप]	३३, ३७, ४१, ५०, ११४, १४०, ९७
मन्माणी, - ंयखनी	२७, १०१	मूपकविहार	२२
मयणलदेवी, - ञ्जदेवी [राज्ञी]	३८, ४०, ४२	मेघघोष [राजा]	१०५
मरुदेश }	४, १२, ४५, ४६	मेढतक [देश]	९९
मरुमण्डल }		मेदपाट }	९९, १११
मरुदेशीय	११	मेबाड }	
मलयगिरि [सूरि]	८८, ८९	मेरु [गिरि]	२९
मल्लिकार्जुन [नृप]	१७, ५५, ५६	मोडवासक }	१८, ४३
मलिनाट, - ंथ [जनपद]	४, १३, ४६	मोहवासक }	
महणलदेवी	३५	मोडकुल	११७
महागिरि [पूर्वधर]	१३९	मोडक्षातीय	८६
महापुरी [नगरी]	१३९	मोडबसति	२
महाभारत [ग्रंथ]	५९, ६५, ८७	मोडबसदिका	८९
महाराष्ट्र [देश]	५४, १४०	मोडवासक [ग्राम]	९
महावीरचरित [ग्रन्थ]	९८	मोडवंश	८६
महिसट, - ष्ठीसट [प्रदेश]	७, १५, ५१	मोडवंशीय	१८

य	ल
यमुना [नदी] ९३	लक्ष्मराज [नृप] ३३
यशश्चन्द्र [गणि] १८, २७, ५७, १०१	लक्ष्मीश्री [साध्वी] ३, १०, ४४
यशोधन [ग्राम] १०	लाखाक [नृप] ३७
यशोभद्र सूरि ९१, ९२, ११२, १३९	लाट [देश] २, १०, २८, ४४, ५४, १३७
यशोवर्मा [नृप] ९, ४३,	लीलादेवी [राजकुमारी] ३७
याज्ञवल्क्यस्मृति [ग्रन्थ] ७३	लील [राजकुमारी] ३३
यूकावसति, -विहार २२, ९५	व
योगराज [नृप] ३६	वडलदेवी [गणिका] ३७
योगशास्त्र [ग्रन्थ] २१-२३, ८६, ९३, ९७, १४०	व(च)उलिंग [महामात्र] १५, १६
र	वञ [शाखा] १३७, १३९
रघु [नृप] २२, ९६	वञसूरि १३९
रत्नपाल [राजवंशीय] ७, १५	वञसेन [मुनि] ११२
रत्नसागर सूरि ११२	वञस्वामी [पूर्वधारी] १०४, १०५
रत्नसिंह [मुनि] ११२	वटपद्रक [नगर] ३, ११, ४५
रत्नाकर सूरि ११२	वटियार [देश] ३५
रत्नादित्य [राजकुमार] ३६	वनराज [नृप] ३५, ३६
रवणपुर [नगर] ११५	वराहशुभक [राजपुत्र] ४९
राका } [गच्छ] ३१, ३२	वर्धमान [गणि] १३५
राकाङ्क }	वर्धमानपुर २५
राज [राजकुमार] ३६, ३७	वह्मभराज, -व्हराज [नृप] ३७, ११४
राजगृह [नगरी] ७, १४, ५०, ७६	वशिष्ठ [ऋषि] ६०
राजघरट्ट [विरुद्ध] १०२	वागड [देश] ११५
राजपितामह [विरुद्ध] २७, ५५, ५७, १०१	वागभट्ट, -व्देव [महामात्य] १५, २४, २५-२८, ३०, ३१, ५३, १०१, १०६, १०७
राजविहार ४२	वागभटपुर २६, २७, ३१
राणिग [नृप] १२५	वाणारसी [नगरी] १४, १६, ५५, ९३
रामचन्द्र [नृप] ५, १४, २८, ४७, ६३, १०८	वामनस्थली [नगरी] १, ३९
रामदेवप्रशस्ति ५४	वामराशि [विप्र] २२, १०२
रामसेन्य [नगर] ९८	वामराशि भरडक ९६
रायविहार [चैत्य] ११८	बायडकुल १२१
रावण [नृप] ८९	बायडीय [मंदिर] ४५
रुद्रमहालय [प्रासाद] ४२	वाराणसी [नगरी] १६
देवय } [पर्वत] १, २५, ३९, ६३, ८८, १००,	वाराहशुभ ६
देवत, -०क } १०७, ११६, १२३, १२४	विक्रमराय } ५, ६, ११, १४, १९, २६,
देवताचल } ८८, १०७	विक्रम, -०नृप, -०मादित्य } ४७, ६१

सामल [महामात्र]	१६, ९९	सोमनाथ }	१, २, ४, ९, १३, १९, २१, २२,
सिन्धु [देश]	१५, ५४, ५७, ७६, १४०	सोमेश }	२८, ३८, ४२, ४३, ६१, ६३
सिद्धपाल, - ञ्वाल [कवि]	१०६, १२५, १२६, १३३, १३५	सोमेश्वर }	
सिद्धपुर [नगर]	४२, ११८	सोमपत्तन (प्रभासपत्तन)	६२
सिद्धनरेन्द्र, - ंनृप, - ंभूपति	[विरुद] २, ३, ७,	सोमदेव [मुनि]	८७
सिद्धभूपाल, - ंभूपत्ती, - ंराज	९-११, १४, १५,	सोमपह, - ंप्रभ, - ंप्रभाचार्य [सूरि]	१२०, १३१, १३४, १३५
सिद्धराजेन्द्र, - ंराद, - सिद्धराय	२२, ४०-४३, ४५,	सोमादित्य [राजकुमार]	३६
सिद्धाधिप	५१, ८९, ११८,	सोल, - ंक }	[गन्धर्वराट्] १६, १७,
सिद्धेश्वर	१४०	सोलाक }	५२, ५३
सिद्धविहार [चैत्य]	११८	सोला [मंत्रिपुत्र]	४५
सिद्धसेनविवाकर [सूरि]	५, १३, ४७	सौराष्ट्र [देश]	१००, १०१, १३७
सिद्धहेमचन्द्र, - ंवागरण [ग्रन्थ]	२, ९, ४१, ४१, ११८	सौराष्ट्रिक	१०७
सिद्धेश्वराचार्य	११	सौवीर [देश]	५४, ७६
सिरिवत्त [गुरु]	११५, ११६	स्तम्भतीर्थ [नगर]	३, ११, २२, ४४, ५३, ८७, ९५
सिरिपभा [आर्या]	१०५	स्थानकवृत्ति [ग्रन्थ]	१३९
सिरिमाळ [वंश]	१२१, १२६	स्थूलभद्र [पूर्वधर]	१३९
सीता [राक्षी]	४, ४६	स्थूलभद्रचरित्र [ग्रन्थ]	८९
सिन्धु [नदी]	११४		
सुप्रतिबुद्ध [पूर्वधर]	१३९	ह	
सुमति [सूरि]	३१	हम्मीर [नृप]	२९
सुमंगला	११५	हरिश्चन्द्र	१३६
सुरसेण [नृप]	१८५	हंस [वणिक्]	१०७
सुरद्व		हिमाचल [पर्वत]	५४
सुराष्ट्र, - ंष्ट्रा, - ंष्ट्रामण्डल	१, २३, २५, ३६, ३९, ५४, १२३,	हेमकुमारचरित्र [ग्रन्थ]	१३५
सुराष्ट्रदेश	१२४, १२५	हेमकुम्भ [मुनि]	११२
सुस्थित [पूर्वधर]	१३९	हेमखल [स्थान]	१०९
सुहल्ली [पूर्वधर]	१३९	हेमगती ,	३३
सुरसेन	५५	हेमहसेवड	९७
सूरि दुष्यसह [मुनि]	१०५	हेम	
सेणिय [नृप]	११३	हेमगुरु }	२, ३, ९, ११, १७-२५, २७, २८,
सेतुबन्ध	५४	हेमचंद }	३१-३३, ३५, ४०-४२, ४४, ४५,
सेरीतकप्राम	८९	हेमचंद्र }	५३, ५७, ६१-६३, ६५, ८६-९०,
सेवड हेमड	२२	हेमचन्द्रप्रभु }	५२, ९३, ९५, ९६, ९८, १०१-
सेन्धव [देश]	१११	हेमचन्द्राचार्य }	१०४, १०६-११४, ११८, १२०,
सेन्धवा, - ंदेवी	२७, १०१	हेमसूरि }	१२२, १२४, १२५, १३३-१३४,
सेरनिध [राक्षी]	९७	हेमाचार्य }	१३५, १४०
सोमचंद्र [मुनि]	११७	हेमन्याकरण [ग्रन्थ]	४१

बोर सेवा मन्दिर

पुस्तकालय

काल न० 2019 जिनवि

लेखक सुमि राजगोपाल आचार्य

शीर्षक कुमार पाल चरित संग्रह

खण्ड 8752 क्रम संख्या